FOLIO

I

ДОН КІХОТ

М. де СЕРВАНТЕС

БІБЛІОТЕКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Мігель де
СЕРВАНТЕС

ДОН
КІХОТ

I

CERVANTES SAAVEDRA

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Мігель де
СЕРВАНТЕС
Сааведра

■

ПРЕМУДРИЙ ГІДАЛЬГО ДОН КІХОТ З ЛАМАНЧІ

Роман

У двох частинах

ЧАСТИНА ПЕРША

Переклад з іспанської
Миколи Лукаша

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2008

ББК 84.4 ІСП
С32

Бібліотека світової літератури
заснована у 2001 році

Текст друкується за виданням
Сервантес Сааведра, Мігель де Премудрий гідальго
Дон Кіхот з Ламанчі — К · Дніпро, 1995

Переклад з іспанської
Миколи Лукаша

Передмова
Г. П Кочура

Примітки
А. О Перепаді

Редколегія серії
Тамара Денисова, Ростислав Доценко, Іван Дзюба, Микола Жулинський, Дмитро Затонський, Дмитро Наливайко (голова), Галина Сиваченко, Андрій Содомора, Віктор Шовкун

Художник-ілюстратор
І І Яхін

Художник-оформлювач
Б П Бублик

Сервантес Сааведра, Мігель де.

С 32 Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі: Роман. В 2 ч. Ч. 1 / Пер. з іспан., М. Лукаша; Передмова Г. П. Кочура, Примітки А. О. Перепаді; Худож.-ілюстратор І. І. Яхін; Худож.-оформлювач Б. П. Бублик. — Харків: Фоліо, 2008. — 479 с. — (Б-ка світової літ.).

ISBN 978-966-03-4148-7 (ч. 1).

ISBN 978-966-03-4147-0.

Роман Сервантеса «Дон Кіхот» — одна з визнаних вершин світової літератури Його головний герой, безумовно, належить до галереї так званих вічних образів, бо за глибиною художнього узагальнення виходить за межі цього твору і відображеної в ньому епохи. «Вічні образи містять у своїй художній конкретності момент загальнолюдського, корінних основ буття» і тому зрозумілі представникам різних часів та культур

ББК 84.4 ІСП

© Український переклад Спадкоємці М О Лукаша, 2005
© Передмова Спадкоємці Г П Кочура, 2005
© Примітки, А. О Перепадя, 2005
© І І Яхін, ілюстрації, 2008
© Б П Бублик, художнє оформлення, 2008
© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2001

ISBN 978-966-03-4148-7 (ч. 1)
ISBN 978-966-03-4147-0

СЕРВАНТЕС І ЙОГО «ДОН КІХОТ»

Існує в літературознавстві таке поняття — «вічні образи». Розтлумачення його можна знайти у відповідних довідниках — словниках літературних термінів, енциклопедіях тощо. Ось що, приміром, пише з цього приводу Микола Ільницький в Українській літературній енциклопедії: «Вічні образи, світові образи — літературні образи, які за глибиною художнього узагальнення виходять за межі конкретних творів і відображеної в них епохи. Такими є Прометей, Дон Кіхот, Гамлет, Фауст, Дон Жуан та інші. Породжені певними історичними умовами, вони водночас зосереджують у собі важливі риси людського характеру, ситуації і конфлікти, які повторюються в нових суспільних обставинах. Вічні образи містять у своїй художній конкретності момент загальнолюдського, корінних основ буття, завдяки чому набули поширення в багатьох літературах».

Другим у переліку «вічних образів» тут названо Дон Кіхота. Але водночас він же герой певного літературного твору, з автора якого ми й почнемо.

Майже в кожній літературі знайдеться письменник, ім'я якого незмінно виринає в пам'яті, ледве зайде мова про цю літературу. Скажімо, літературу українську репрезентує Тарас Шевченко, польську — Адам Міцкевич, російську — Олександр Пушкін, англійську — Вільям Шекспір. А в літературі іспанській це, безумовно, Сервантес.

Мігель де Сервантес Сааведра народився 29 вересня 1547 року в місті Алькала де Енарес. Батько його Родріго був гідальго, тобто належав до старовинного дворянського роду, але занепалого, здрібнілого, позбавленого і маєтків та матеріального достатку, і високого суспільного становища. Він вивчився на лікаря, і пошуки лікарської практики змушували його переїздити з міста до міста, побувати в Кордові, Мадриді, Севільї, Вальядоліді, що був тоді столицею Іспанії. До столиці він приїздив двічі й мав намір оселитися там на триваліший час із дружиною й сімома дітьми (майбутній письменник був четвертою дитиною). Зазнав він тоді і прикрощів: 1551 року його ув'язнено за несплату боргу місцевому лихвареві, а майно розпродано. Вийшовши з в'язниці, він знову подався в мандри.

Так от, саме у Вальядоліді Мігель чотири роки (1557—1561) учився в єзуїтській колегії, потім опинився в Мадриді, десь близько 1564 року — в Севільї, де відвідував тамтешню єзуїтську школу. А згодом існову доля кинула його до Мадрида — освіту він продовжував і там. Коли його вчитель Хуан Лопес де Ойос підготував до друку книжку з приводу сумної події — смерті третьої дружини короля Філіпа Другого, то залучив до цього видання й Сервантеса — вмістив його сонет, назвавши автора в передмові своїм найкращим і найулюбленішим учнем. Можливо, за його порадою папський посланник в Іспанії кардинал Аквавіва взяв Сервантеса з собою в Рим, де той мав нагоду ознайомитися з культурою Італії, з літературою, зокрема з новелістикою.

1571 року Сервантес — уже солдат іспансько-італійського війська. Він бере участь у знаменитій морській битві з турецьким флотом під Лепанто. Там Сервантеса було поранено — в груди й у ліву руку, що лишилась паралізованою («для більшого прославлення правої» — як писав він згодом). Після одужання 1575 року Сервантес облишив військову службу й вирішив повернутися на батьківщину. Його мужність і великі воєнні заслуги було відзначено в листах Дона Хуана Австрійського і віце-короля Неаполя герцога де Сеса до короля Філіпа Другого, в яких автори засвідчували відвагу та бойові заслуги вояка Сервантеса, — ці листи при нагоді можна було використати, щоб улаштуватися на яку-небудь пристойну роботу.

Отже, Сервантес і його брат Родріго, також учасник війни, відпливли восени 1575 року до Іспанії на галері, що звалася «Сонце». Та галеру захопили алжирські пірати, і братам протягом тривалого часу довелося пробути в полоні. Три чи, за іншими відомостями, чотири рази Сервантес намагався втекти — то сам, то намовивши кількох спільників, але всі спроби виявилися невдалими. Як організатора втечі, його могла б спіткати кара, — можливо, він важив життям. Але рятували його рекомендаційні листи: вважалося, що Сервантес — дуже поважна особа, за яку можна взяти великий викуп. Отой викуп і став головною проблемою для родичів. Вони зуміли назбирати грошей лише для звільнення Родріго, сам майбутній письменник повернувся додому лише наприкінці 1580 року.

Вдома його чекали злидні. Рекомендації не виправдали свого призначення — політична ситуація змінилася, і службової посади, що забезпечила б існування, здобути не вдалося. 1584 року Сервантес одружився. Через рік помер його батько, і Мігелю випало утримувати родину, що складалася з матері, дружини, двох сестер і нешлюбної дочки. Він пробує різних способів, щоб поліпшити матеріальне становище — спершу продовжує військову службу, згодом лишає військо, виконує різні ділові доручення, що давало випадковий заробіток.

Довелось йому бути й збирачем податків, — і тут також не обійшлось без прикрощів: то збанкрутував севільський банк, де збері-

гались гроші, що їх він зібрав, то його звинувачено в незаконній реквізиції збіжжя. Податки збирав він дуже ретельно, не минаючи й маєтностей, що належали Католицькій Церкві. За це служителі Церкви у відправах піддали його прокльону, прізвище Сервантеса з відповідними формулами прокляття навіть висіло на дверях при вході в церкву. Розчарувавшись у цій роботі, що двічі спричинювалась до його ув'язнення (щоправда, короткочасного), він мріє поїхати до Америки. Цей намір не був здійснений, а от до сусідньої Португалії він на якийсь час виїздив.

Нотуючи основні події цієї калейдоскопічної біографії, ми досі не торкалися літературної творчості. А нас же в першу чергу повинен цікавити Сервантес-письменник.

Його літературна спадщина складається з творів, писаних у різноманітних жанрах. «Повчальні новели» — тринадцять оповідань у супроводі зверненого до читача пролога та вірша-присвяти. Віршована трагедія «Нумансія» — про спробу римських завойовників оволодіти фортецею, захисники якої чинять героїчний опір. Далі йдуть дев'ять прозою писаних «Інтермедій», коротких драматичних творів. У поемі «Подорож на Парнас» йдеться про уявну мандрівку автора на міфологічну гору, місце перебування бога поезії Аполлона і муз.

До модної в ті часи пасторальної, пастушої літератури належить роман «Галатея», перша частина якого вийшла друком 1585 року. Деякі дослідники відносять задум цього твору до алжирського періоду авторового життя. Другої частини «Галатеї» Сервантес не написав, можливо, охоловши-до цього твору... Над романом «Мандри Персілеса і Сігісмунди» письменник працював довго, закінчував його вже в останні дні свого життя, у світ цей твір вийшов 1617 року, вже після смерті автора.

Час виникнення головного твору Сервантеса — роману «Дон Кіхот» — можна встановити лише приблизно: коли 1604 року письменник прибув до Вальядоліда, більша частина першого тому була вже готова, — друком вона вийшла 1605 року.

Друга частина побачила світ 1615 року.

В останні роки свого життя письменник здобув певне визнання в літературних колах і немалу популярність серед читачів. Але запізно прийшло це визнання й недовго тішився він цією популярністю — 23 квітня 1616 року Сервантеса не стало. І так трапилося, що водночас із ним помер в Англії Вільям Шекспір. Навряд чи обидва генії світової літератури знали один про одного. Але можна принаймні припустити, що Шекспір міг знати щось про Сервантесів роман, — адже перша його частина в англійському перекладі була видана 1612 року.

На початку «Дон Кіхота» його герой, начитавшись у рицарських романах про дивовижні пригоди, що трапляються рицарям, та

про неймовірні подвиги, що їх вони довершують, надумався й собі стати мандрівним рицарем і вирушити у світ шукати таких пригод та звершувати подібні подвиги. Зробив він так тому, що схибнувся, — хто має здоровий глузд, той усвідомлює принаймні дві речі. перше — що в тих пригодах багато перебільшень і вигадок, і друге — феодальні часи відійшли в минуле, рицарство як соціальний стан перестало існувати, отже, поява живого рицаря з усіма атрибутами — це вже цілковитий анахронізм. Ім'я Дон Кіхота з власного перетворилось на загальне, донкіхотами стали називати людей, що неспроможні розібратися в дійсності, тому їхні погляди і вчинки виглядають комічно і нічого, крім сміху, викликати не можуть. Таке сприйняття донкіхотства було поширене, і навіть «великий вождь усіх народів» Сталін, що любив похизуватися знанням літератури, якось пророк, що «донкихоты потому и называются донкихотами, что они лишены элементарного чутья жизни».

Але існує ще й інший аспект донкіхотизму, інакше ставлення до Дон Кіхота. Пригляньмося, що писав Гайнріх Гайне у своїй передмові до німецького видання твору: «...перо генія завжди більше за самого генія, воно завжди сягає набагато далі, ніж це було передбачено в його задумах, обумовлених епохою, і Сервантес, сам того не усвідомлюючи, написав найяскравішу сатиру на людську захопленість».

Широкого розголосу набула промова Івана Тургенєва «Гамлет и Дон Кихот», яку він виголосив 10 січня 1860 року на зборах «Общества нуждающимся литераторам и ученым». На думку Тургенєва, «в донкихотстве нам следовало бы признать высокое начало самопожертвования, только схваченное с комической стороны». І далі: «Жить для себя, заботиться о себе Дон Кихот почел бы постыдным. Он весь живет (если можно так выразиться), вне себя, для других, для своих братьев, для истребления зла, для противодействия враждебным человечеству силам...» Як бачимо, Дон Кіхот у трактуванні Тургенєва, з погляду гуманізму, став героєм позитивним.

Для Федора Достоєвського «Дон Кіхот» був одним із проявів людського генія в найвищих його злетах. В «Дневнике писателя» за 1876 рік він пише: «Во всем мире нет глубже и сильнее этого сочинения. Это пока последнее и глубочайшее слово человеческой мысли, это самая горькая ирония, которую только мог выразить человек, и если б кончилась земля и спросили там, где-нибудь, людей: «Что вы, поняли ли вашу жизнь на земле и что об ней заключили?» — то человек мог бы молча подать Дон Кихота: «Вот мое заключение о жизни — можете ли вы за него осуждать меня?»

До голосів Тургенєва і Достоєвського можна долучити і відгуки інших видатних діячів культури. Стендаль писав про Сервантесів роман: «Відкриття цієї книги, можливо, найважливіша подія в моєму житті». А ось що каже Гюстав Флобер: «Дивовижним у «Дон Кіхоті» видається якраз те, що там відсутня літературність, постійно змі-

шується ілюзія і реальність, і це робить книгу такою комічною і водночас такою поетичною! Якими пігмеями видаються всі інші книги поруч із цією!» А ось голос видатного вченого Альберта Ейнштейна, що постійно перечитував «Дон Кіхота»: це йому «допомагало зберегти моральні принципи в суспільстві циніків».

І про Сервантеса, і про Дон Кіхота написано в різні часи різними мовами стільки, що навіть для звичайного огляду та стислої анотації потрібно було б великої монографії. Отже, доведеться обмежитись лише переліком найзначніших і найоригінальніших праць, щоб відіслати до них допитливого читача.

Заслуговує на увагу есе Томаса Манна «Мандрівка по морю з Дон Кіхотом». Професор Оксфордського університету Сальваторе Мадаряга (роман якого «Священний жираф» свого часу був бестселером) писав про Сервантеса і англійською, і іспанською мовою. Є в нього «Путівник для читача «Дон Кіхота» і «Вступний нарис до психології Дон Кіхота». Славетний письменник і філософ Мігель Унамуно — автор «Життя Дон Кіхота і Санча», в якому стверджується «філософія донкіхотизму» — на думку автора, це уособлений дух Іспанії.

Активно відгукнулися на роман і поети. Дуже яскравий, емоційний вірш належить польському поетові Ципріяну Камілові Норвіду. Ось його початок:

Той, хто з твоїх пригод навчавсь читати,
Безсмертний лицарю! — тебе вславляє.
До сонця спиною стоїш, цибатий.
Воно ж — то вкруг проміння розілляє,
То панцир твій золотить що є сили,
То стремено торкне осиротіле.

А завершується вірш «Наш епос» такими рядками:

Що ж? Ті птахи усе, що приверзеться,
Співають, сівши в мене на шоломі
Чи на щиті... Нам не про брехні йдеться,
Нам тільки правди треба — Дон Кіхотам,
Ми правди прагнем, всупереч утомі,
Списам, драконам, кулям і підлотам!.. [1]

Поль Верлен звернувся до Дон Кіхота з сонетом, що його наводжу в перекладі Миколи Лукаша:

О Дон Кіхоте мій, натхненнику богеми!
Хай з тебе юрмами глузують мудраки,
А нам твоє життя — понад усі поеми:
Не мали рації, їй-Богу, вітряки!

[1] Переклад мій.

Рушай же з вірою до правди навпрямки,
На тім чуднім коні так любимо тебе ми...
Як і в старі часи, закони скрізь ламкі,
А правди вистачить на всі, як є, системи.

Ура! З тобою ми, юроди і співці,
Не з лавра носимо, а з дурману вінці —
Веди на подвиг нас, в шаленості тверезий.

Ще буде втрат і зрад, ми знаєм, та дарма:
Замайорить колись крилатий стяг поезій
Над сивим черепом нездарного ума.

Великий нікарагуанський поет Рубен Даріо написав віршовану «Літацію панові нашому Дон Кіхотові», що є не тільки молебствієм, а водночас і прославленням Дон Кіхота. Відомий російський письменник Дмитро Мережковський не тільки включив Сервантеса в серію своїх нарисів «Вічні супутники», а й присвятив вірш Дон Кіхотові, відобразивши його захисником знедолених і борцем за істину та справедливість. Є і в українській літературі вірш «Дон Кіхот». Автор його — Борис Грінченко. Ось початок вірша:

В уламках од зброї, з іржавим мечем
Він гордою їде ходою,
І погляд у його сіяє вогнем,
І серце аж рветься до бою.

Меча не пускає з лицарських він рук
І страху ніколи не знає,
Життя його — низка і горя, і мук,
Та іншого він не бажає.

На діло лицарське себе він оддав —
Ставать за малих в обороні,
І де він неправду і зло зустрічав,
Там сміло він брався до броні.

Як кожний великий літературний твір, «Дон Кіхот» знайшов своє втілення й в інших видах мистецтва, — наприклад у музиці. Існує симфонічна поема Ріхарда Штрауса. Можна згадати оперу Жуля Массне «Дон Кіхот», яку прославив виконанням головної партії Федір Шаляпін.

В образотворчих мистецтвах Сервантесів роман знайшов також всебічне віддзеркалення. Ілюстровані видання виходили в Іспанії. З відомих художників у числі перших, хто створив образ Дон Кіхота, був Гойя. Багато художників у Франції з успіхом ілюстрували «Дон Кіхота». Велику популярність мали ілюстрації Тоні Жоанно. а особливо — Гюстава Доре. Дуже яскравий образ Дон Кіхота ство-

рив Оноре Дом'є. З пізніших художників у першу чергу слід назвати іспанців Зулоагу, Пабло Пікассо і Сальвадора Далі. Неперевершеним є «Дон Кіхот і Санчо Панса» словака Ципріяна Маєрніка. В Росії заслужений успіх мали ілюстрації Кукриніксів, а також Сави Бродського. Киянин, видатний художник Борис Крюков один із перших українців дав ілюстрації до Сервантесового роману, але то вже було в Аргентині, куди емігрував художник. Там він ілюстрував «Дон Кіхота» для розкішного видання в серії «Незабутні постаті». Понад двадцять років тому опублікувала кілька своїх ілюстрацій київська художниця Ольга Петрова, ця тема — в колі її інтересів і досі.

Розмову про українські переклади славнозвісного твору починаємо з Івана Франка. Невтомний популяризатор світової літератури, він, природно, не міг оминути Сервантеса. 1891 року в дитячому часописі «Дзвінок», а згодом і окремою відбиткою вийшли його «Пригоди Дон Кіхота». Це був віршований переказ кількох окремих епізодів твору. Видання мало успіх, бо його повторено 1899 року, а 1913 року з'явилося третє видання в супроводі короткої прозової передмови, в якій на трьох сторінках переказана біографія Сервантеса та дана стисла характеристика роману. Самий же віршований переказ поділений на двадцять чотири епізоди, увінчані прологом.

Драматичніше склалася друга спроба ознайомити український читацький загал з Сервантесовим романом. Ось повідомлення в журналі «Книгарь» (1919 рік, № 28): «Нам переказують, що в Чернігові під час осінніх подій загинула бібліотека еспанських авторів відомого поета й перекладчика Володимира Самійленка. Разом з книжками пропав і переклад кількох глав «Дон Кіхота». Тим часом цей переклад, зроблений таким великим майстром української мови й знавцем еспанської, як Самійленко, був би правдивою окрасою української перекладної літератури». Саме про це йдеться у відомому сонетоїді Миколи Зерова «Самійленко»: «І Дон Кіхот його, попалений Чекою...» Невідомо, скільки встиг перекласти Самійленко, але те, що було зроблено, зникло безслідно.

Третім перекладачем «Дон Кіхота» був Микола Олексійович Іванов, брат відомого книгознавця і бібліографа Юра Меженка. Крім «Дон Кіхота», з іспанської він перекладав ще Бласха Іваньєса (так він слушно називав його замість поширеного й хибного «Ібаньєс»). Його «Дон Кіхот» виходив двічі — 1927 і 1935 року. Це скорочений переклад. Текст обох видань не цілком ідентичний. Видання 1927 року вийшло в супроводі короткої передмови, анонімної, отже, очевидно, він і був її автором. Ось як виглядає початок у виданні 1927 року:

«Нещодавно в Ламанчі, в одному селі, що назви його я не хочу згадувати, жив один із тих гідальгів, що в них за все майно править спис, старовинний щит, миршава шкапина та швидкий гончак. Три чверті прибутків його йшло на «оллу», в якій було більш яловичи-

ни, ніж овечини, та на вечерю. Решту він витрачав на жупан з легкого півсукна, на оксамитові гаманці й такі самі патинки — це він носив у свята, — та на будень одіж із лихенького сірого сукна».

Як бачимо, переклад хоч і цілком пристойний, проте особливих амбіцій у його автора не було, супроти оригіналу він блідіший і безбарвніший. Ось, наприклад, початок, — в оригіналі він має вигляд рядка з вірша в розмірі іспанських історичних романсів: «В певному селі в Ламанчі...» У перекладі це проза, на романс нема й натяку.

Про долю Іванова, що перекладав також з англійської мови, зокрема Дікkенса, і з французької (між іншим, Доде): він зник. Навіть брат не знав, де він подівся. Тільки тепер виявилось, що його було заарештовано, а чи він загинув у таборі, чи був розстріляний одразу, невідомо.

1955 року з'явився переклад Василя Козаченка та Євгена Кротевича. Автори зазначили, що зроблено його з російської, власне, з перекладу Любимова. Вони так сумлінно відтворювали свій «оригінал», що навіть коли траплялись їм якісь специфічні формули — прислів'я чи примовки, якими, мов з торби, сипле Санчо Панса, то, замість відшукати український відповідник, вони калькували російський текст. Єдине, що в цьому перекладі було на високому рівні, то це віршовані вставки, які зробив Микола Лукаш.

Лукаш мріяв перекласти «Дон Кіхота», дуже довго намірявся, починав, відкладав, навіть два розділи надрукував у «Всесвіті». Перекладену частину відніс у видавництво, потім забрав і на сховок віддав мені. Анатоль Перепадя в призначені дні ходив до нього з рукописом, вони вдвох читали його та обмірковували. Це вже був останній період у житті Лукаша, початок недуги, що згодом звела його в передчасну могилу. Нема чого й казати, що Лукаш мав усі дані для досконалого перекладу цього твору — бездоганне знання мови оригіналу, віртуозне володіння всіма скарбами мови української, великий досвід, та, крім того, ще якусь духовну близькість до обох головних героїв роману. Але й завершувач його праці, як я вже відзначив, пройшов, так би мовити, школу Лукаша, пройнявся духом і засвоїв стилістичну манеру свого попередника.

Анатоль Перепадя уважно, по-дослідницьки проаналізував і систематизував словниковий запас Лукашевого «Дон Кіхота», всі його лексичні та синтаксичні скарби і повністю використав їх при тлумаченні розділів, що їх Лукаш перекласти не встиг. Стали в пригоді і Лукашеві знахідки, що їх він залишив при підготовчій роботі на берегах оригіналу або на закладках між сторінками, пов'язані з грою слів, колоритними реаліями та яскравими епітетами, прислів'ями та приказками, характерними прізвиськами тощо.

Наш читач уперше дістає до рук повний переклад, гідний великого оригіналу, який він відтворює.

Григорій Кочур

ЧАСТИНА ПЕРША

Дукові Бехарському,
маркізові Хібралеонському,
графові Беналькасарському,
віконтові Алькосерському,
властителеві міст Капільї,
Курієля та Бургільйоса

Уповаючи на те, що Ви, Ваша Ясновельможність, яко державець, завше прихильний і зичливий красним мистецтвам, добре приймаєте й шануєте всілякого роду книги, а надто такі, що з шляхетності своєї не знижаються до корисливого прислужування черні, поклав я пустити в світ «Премудрого гідальга Дон Кіхота з Ламанчі» під ослоною преславного ймення Вашої Ясновельможності; тож із поштивістю, належною такій високій гідності, благаю Вас прийняти його під ласкаву свою опіку — нехай і позбавлений коштовних оздоб витворності і вченості, якими красуються звичайно твори, скомпоновані в домах людей освічених, стане він під тим захистком сміло перед суд тих мудрагелів, що, виходячи за межі власного недомислу, повсякчас ладні трактувати чуже писання з надмірною суворістю й недостатньою справедливістю; сподіваюся, що, споглянувши очима премудрості своєї на мої добрі наміри, Ваша Ясновельможність не погордує цим щирим і покірним приносом.

Мігель де Сервантес Сааведра

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Хотів би я, дозвільний читальнику (тут ти мені й без божіння можеш дати віру), хотів би, кажу, щоб цяя книга, дитина мого умислу, була гарна, весела й дотепна понад усяку уяву, — отже, не здолів-таки переступити закону природи, що, який, мовляв, батько, такий і син. І справді, що іншого міг спородити мій недійшлий та недолугий розум, як не повість про худого, хирного і химерного сина, повного розмаїтих думок та гадок, що зроду ніякій душі живій і в сні таких не приверзеться? Ще ж як на те і народилося воно в темниці, в тому осідку всілякої недогоди, в тому притулку прикрого гомону й гамору...

Тиша і спокій, мирні краєвиди, привітні поля й гаї, погідні небеса, дзюркотливі ручаї, сумир душевний — ось чого треба, щоб і ялова муза родючою сталася: появить вона тоді на світ таке, що всім буде навдивовижу, усім до сподоби.

Буває, що вродиться батькові дитина бридка та негарна, але любов наводить йому на очі полуду і він не вбачає в ній ніякої ганджі, а саме́ тільки любе та хороше, ще й друзям своїм хвалиться, яке то воно в нього вродливе та розумне. А я Дон Кіхотові не рідний батько, а, сказати б, вітчим, то й не ходитиму звичним тором і не благатиму тебе, ласкавий читальнику, мало не плачучи, як то дехто робить, щоб ти пробачив моїй дитині її вади або їх і зовсім недобачив. Ти ж їй не сват і не брат, сам здоров маєш голову на плечах, а вольную волю в душі, ти сидиш у власнім домі і порядкуєш ним, як король своїм скарбом; недарма ж то мовиться: «Як я в своїй господі, то й король у мене насподі». Все це звільняє тебе й висвобождає од

будь-якої повинності, од тієї силуваної пошани: можеш безбоязно говорити про сю повість усе, що справді думаєш, за добре слово ніхто тебе не надгородить, за лихеє ніхто не осудить.

І ще одне: хотів би я подати тобі сю повість голою наголо, не оздобивши її ані прологом, ані безконечною плетеницею сонетів, епіграм та панегіриків, що їх заведено вміщати на припочатку кожної книги. Щиро скажу тобі, що хоч твір мій немалого стоїв мені труду, та найтрудніше, либонь, було скомпонувати передмову, що ти оце читаєш. Не раз та й не два прихвачувався я до неї... і все випускав перо з рук, бо не знав, що маю писати. Сидів я раз якось отак, вагаючись, ліктем на стіл ізліг, голову підпер, за вухом перо, передо мною паперу аркуш: ну, що його, думаю, сказати? Аж тут раптом увіходить приятель мій один, чоловік дотепний і в усякому ділі тямущий, і, бачивши мене в такій задумі, питає, з якої б то вона причини. Не став же я перед ним таїтися — так і так, кажу, міркую над передмовою до історії Дон Кіхота і до того доміркувався, що вже ані передмови писати мені не хочеться, ані подвигів того шляхетного лицаря світові об'являти.

— Як ви, — кажу, — хочете, щоб я тим не журився, що скаже про мене старий законодавець, званий громадою, коли я, проспавши стільки років у мовчанці забуття і вбившись у такі поважні літа, вийду тепер перед люди з історією, сухою, мов той курай степовий, бідною на вигадки, безрадною на стиль, скупою на думки, позбавленою прикмет ерудиції та вченості, без виносок на берегах і приписок у кінці то́му, як то буває у деяких оповідних, суто світських книжках, що так і кишать цитатами з Арістотеля, Платона і цілої тічки інших філософів навдивовижу читачам, що вважають таких авторів за людей очитаних, одукованих і проречистих на слово... Та вони не то́ що, а й саме́ Святе Письмо цитують, — сказав би святий Тома чи ще якийсь отець Церкви; та як же то хитро і зручно робиться: на одній сторінці малюються любовні пригоди якогось розпусника, а на другій наводиться християнська проповідь, що її любо-мило читати або й слухати. Всього цього бракує моїй книзі: немає в ній ані затекстових цитаток, ані прикінцевих нотаток. Я навіть не знаю, яких авторів я

в своїй повісті наслідую, то й не можу приточити їх імен в осібному альфабетному списку, як то роблять інші, наводячи їх усіх од Арістотеля до Юлія Цезаря і включаючи сюди навіть Зоїла та Зевксіда, хоч той був злоріка, а сей маляр, та й годі. Не буде в моїй книзі і вступних сонетів, принаймні таких, що складали дуки, маркізи, графи, єпископи, родовиті дами чи славетні поети. Правда, якби я попросив кількох моїх знайомих рукомесників, вони могли б постачити мені досить стихотворів, і то не гірших за тих, що в нашій Гишпанії найбільшою тішаться славою. Кінець кінцем, приятелю і пане мій любий, — провадив я далі, — ось як я вирішив сю справу: нехай преславний Дон Кіхот спочиває з миром у своїх ламанчських архівах, поки небо не пошле нам людини, що могла б його обмислити всім тим, чого йому бракує, бо я неспроможен тому зарадити по малоздатності своїй і малоосвіченості; до того ж я зроду вдався собі ледачим, то й ліньки мені вишукувати авторів, які можуть те сказати, що і я без них знаю. Ото ж і є причина того фрасунку і клопоту, в яких застав мене вашець — причина, як бачите, цілком поважна.

Висдухавши таку річ, приятель мій ляснув себе по лобі, гучно зареготався і промовив:

— На Бога, пане брате! Аж нині зрозумів я одну свою стару-престару помилку... Відколи я знайомий із вами, я все мав вас за чоловіка розумного і у всіх своїх учинках розважного. А тепер я бачу, що вам до того розуму та розважності — як землі до неба. Де то видано, щоб такі дрібниці, такі марниці та могли заклопотати такий, як у вас, дозрілий ум, що йому й більші труднощі за іграшку поконати й подолати? Повірте, не ваша нездатність тому причиною, а лінивство надмірне та оспалість думки. Хочете пересвідчитись у правдивості моїх слів, то слухайте сюди: усі ті ваші труднощі я розмаю, як оком змигнути, миттю зараджу всім нестачам, що, як ви кажете, бентежать вас і знесмілюють до оголошення друком історії вашого преславного Дон Кіхота, світила і зерцала всього мандрованого лицарства.

— Скажіть же мені, — обізвався я, почувши такії речі, — яким чином ви гадаєте заповнити порожняву, що мене лякає, і внести ясність у хаос моєї розгубленості?

— А ось яким, — одвітував він. — Перше, на чому ви спіткнулися, — це брак для початку книги сонетів, епіграм та похвальних віршів, писаних, як заведено, персонами значними й титулованими. Але ж ви можете ті вірші самі любесенько написати, а потім їх кому завгодно приписати: хоч попу Івану Індійському, а хоч самому цісареві трапезонтському, бо то, славлять, були знакомиті піїти, а якби й ні, то не біда. Як знайдеться, бува, який книгогриз чи бакаляр, що підкусить вас іспотайна та буркне комусь, що неправда ваша, на те не зважайте: хоч і завдадуть вам брехню, та руки, що те написала, все одно не втнуть. А щодо тих цитат на берегах, щодо словечок і сентенцій різних авторів, що ними треба вашу повість засмачити, то досить буде із пам'яті пригадати який-небудь латинський вислів або такий узяти, що напохваті лежить. Пишучи, приміром, про волю і рабство, тут же вверніть:

Non bene pro toto libertas venditur auro[1].

і зразу ж приписочку збоку — Горацій чи ще там хто. Говорячи про всевладдя смерті, не забудьте приточити:

Palida pors aequo pulsat pede pauperum tabernas,
Regumque turres[2].

Як заведете річ про дружбу, про любов до ворогів своїх, що заповідав нам Господь, то сягніть до Святого Письма і зацитуйте недорогим коштом самого Спасителя: *Ego autem dico vobis: diligite inimicos vestros*[3]. Чи про лихі помисли згадаєте — і тут вам Євангелія у пригоді стане: *De corde exeunt cogitationes malae*[4]. Чи про несталих друзів — позичте Катонового двовірша:

Donec eris felix, multos numerabis amicos,
Tempora si fuerint nubila, solus eris[5].

---

[1] Волі не слід продавать за все золото світу *(латин.)*.

[2] Смерть бліда і в злидарські халупи, і в царські палати стукає рівно *(латин.)*. (Горацій, кн. I, ода 4.)

[3] Я ж вам глаголю: любіть ворогів ваших (*латин.*). (Євангелія од Матвія, розділ V, в. 44.)

[4] З серця беруться ледачі думки *(латин.)*. (Те саме, розд. XV, в. 19.)

[5] Поки щасливо живеш, численних матимеш друзів. Прийде година лиха — зразу лишишся один! (Цей латинський двовірш належить не Катонові, а Овідію — збірка «Жалі», книга перша, елегія VI.)

Отакою та подібною латинщиною ви залучите собі слави щонайменше граматика, а в наші часи це вже неабияка честь і користь. А щодо приміток у кінці книги, се так само робиться дуже просто. Якщо в вашій повісті фігурує якийсь велетень, назовіть його Голіафом — хоч воно й дешевенько ніби, дак зате вже готова широкомовна примітка: «Голіаф альбо Голіят — одноборець філістийський, котрого пастух Давид убив каменем із пращі в Теребинтовій долині, як про те повідається в Книзі Царів, голова отака й така. Далі, якщо хочете виставити себе за вченого гуманіста й космографа, згадайте в вашій історії ніби ненароком річку Тахо, — буде вам іще одна знаменита примітка: «Ріка Тахо, названа так по імені одного гишпанського короля, бере свій початок у такому й такому місці і вливається в Море-Окіян, обполоскавши мури славутнього міста Ліссабони; гадають, що вона має в собі золотодайний пісок» і все таке. Як заведеться мова про розбійників, нате вам історію Кака — я можу її з голови проказати; як про жінок легких звичаїв — тут вам стане у пригоді єпископ Мондоньєдський з усіма своїми Ламіями, Лаїдами та Флорами; приміточки будуть вельми авторитетні. Як про безсердечниць — нате вам Овідієву Медею, як про чаклунок та чарівниць — маєте Гомерову Каліпсо і Вергілієву Цірцею. Як про завзятих войовників — Юлій Цезар у своїх «Записках» подасть вам до послуг себе самого, а Плутарх настачить вам цілу тисячу Олександрів. Як поведете річ про любов, то, розуміючи таку-сяку дрібочку по-тосканськи, вдайтеся до Леона Юдея — він вам того добра повну мірку з на́спою уділить. А не хочете чужинами блудити, то маєте вдома власного Фонсеку з його «Любов'ю до Бога» — там і на вас, і на всякого мудреця тієї справи стане. Одно слово, вам досить буде назвати ті ймення і згадати ті твори, що я отеє казав, а цитатки та нотатки на мене полишіть: от їй же богу, що я всі береги ними засію, ще й у кінці книги приписок аркушів на чотири пущу. А тепер іще про списки авторів, що, кажете, в усіх книгах є, тільки в вашій немає. Сьому лихові дуже легко зарадити: знайдіть лишень книгу, що наводить їх усіх од А до Я, та й перенесіть тую абетку цілком до своєї. Хоч і вийде, може, та омана наяв (бо навряд чи ви чим-небудь од тих авторів покористає-

тесь), то нічого: знайдуться, безперечно, і такі невігласи, які повірять, що ви й справді визискали всі ті джерела для вашої простої та безхитрої повісті. Як-не-як, той довжелезний список хоч на те згодиться, аби книзі вашій нараз поваги додати. Та чи й стане хтось там перевіряти, чи ви користались із них, чи ні, — воно ж нікому і не потрібне. Ще й надто: якщо я не помиляюсь, цяя книга може любісінько обійтися без того, чого їй, на вашу думку, бракує, бо вона сама є суцільним запереченням рицарських романів, що про них і Арістотель ніколи не згадував, і святий Василій нічого не казав, і Цицерон ніякого уявлення не мав. Такі небилиці не потребують ані достотності правди, дні астрологічних обсервацій: байдуже їм і до геометричних вимірів, і до штуки диспутування, що її вчить риторика; не йдеться тут і про те, щоб казань комусь казати, людське з божественним мішаючи, — така-бо мішанина жодному розуму християнському не пристала. Тут головне — наслідування самої речі: що краще ви її вдасте, то досконаліший буде ваш твір. А що єдина мета вашого писання — підірвати вагу і вплив, що мають іще рицарські книги серед вищого суспільства, і поспільства, то негоже вам жебрати у філософів сентенцій, у Біблії порад, у поетів вигадок, у риторів орацій, у святих чудес; дбайте радше про те, щоб слова у вас були промовисті, пристойні і к строці поставлені, а речення й періоди — повнозвучні й доладні, щоб думки ваші проступали в них якомога яснішe й зрозуміліше, не заплутуючись і не затемнюючись. Подбайте також і про те, щоб, читаючи вашу повість, сумний засміявся, веселий ще дужче розвеселився, простак не нудився, освічений подивляв її вигадливість, статечний не огудив її, знавець не міг не похвалити. Коротше кажучи, на те тільки бийте, щоб дотла зруйнувати баламутну споруду рицарських романів: хоч багато хто їх і тепер уже цурається, та все більше таких, що їх славлять і хвалять. Як вам той намір удасться, то вже немала буде річ.

У глибокім мовчанню слухав я слів мого приятеля, і так вони мені в тямки далися, що я без жодної суперeки визнав їх за слушні і саме з них вирішив укласти отсю передмову — тепер ти сам, ласкавий мій читальнику, можеш судити, який він у мене розумний і як мені пощасти-

ло в хвилину скрути на доброго дорадця, що завдяки йому ти маєш тепер собі на втіху правдиву й безокрасну повість про славетного Дон Кіхота з Ламанчі, котрий серед усіх мешканців Монтьєльського повіту тішився славою найцнотливішого закоханця і найзавзятішого рицаря, яких уже віддавна не бачено в тих околицях. Даючи тобі спізнати такого шляхетного й гідного рицаря, не хочу я прибільшувати своїх заслуг, сподіваюсь натомість на твою вдячність за те, що познайомлю тебе з його знакомитим зброєносцем Санчом Пансою, бо в ньому, здається мені, я згромадив докупи всі чесноти, що оздоблюють джуру, тоді як у тих пустодзвонних рицарських романах вони трапляються лиш поодинці.

По сій же мові будьмо з Божої ласки здорові. *Vale* [1].

[1] Прощай, будь здоров *(латин.)*.

НА КНИГУ
ПРО ДОН КІХОТА З ЛАМАНЧІ

УРГАНДА БАЛАМУТКА

Якщо ти потрапиш, кни- (го),
До розумного у ру- (ки),
Вже тобі не скаже ду- (рень),
Що говориш ти дурни- (ці).
А якщо тебе на ли- (хо)
Візьме який-небудь йо- (лоп),
То почуєш ти від ньо- (го)
Різні несусвітні ре- (чі),
Хоч йому завжди здає- (ться),
Що у нього теж є ро- (зум).

Як показує нам до- (свід),
Хто під добрим древом ста- (не),
Добра тінь того вкрива- (є);
Ми ж у Бехарі знахо- (дим)
Древо царственого ро- (ду);
Принців родить теє дре- (во),
І процвів між ними ге- (рцог),
Новий Олександр Вели- (кий);
Станьмо в тінь його: сміли- (вим)
Доля, певно, усміхне- (ться).

Ти повідаєш приго- (ди)
Дворянина із Лама- (нчі),
Що, романів начита- (вшись),
Загубив свій добрий ро- (зум).
Дами, рицарі, двобо- (ї)
Полонили його се- (рце);
Закохався він шале- (но),
Мов Роланд Несамови- (тий),
І відважно, мужньо би- (вся)
За прекрасну Дульсіне- (ю).

Ієрогліфів примхли- (вих)
Не друкуй занадто гу- (сто):

Хто кохається в фігу- (рах),
Марно тратить той чорни- (ло).
А як просто річ вести- (меш),
Не візьме ніхто на глу- (зи):
«Бач, знайшовсь Альвар де Лу- (на),
Ганнібал лукавомо- (вний),
Чи Франціск, що у поло- (ні)
Нарікає на форту- (ну)!»

А як небо не суди- (ло),
Щоб була ти хитрому- (дра),
Як Латіно, вчений му- (рин),
Не вдавайся до лати- (ни),
Не наводь цитат анти- (чних)
І не дуже філосо- (фствуй),
Бо побачиш — скривить ро- (та)
Той, хто діло розбира- (є),
І тобі на вухо ска- (же):
«Що ти голову моро- (чиш)?»

Не залазь у душу лю- (дям)
І не дмухай їм у ка- (шу),
Не втручайся в чужі спра- (ви),
Бо цього ніхто не лю- (бить);
Як із інших ти кепку- (єш),
То дістанеш сам по ша- (пці);
Ні, вже краще добру сла- (ву)
Просто й чесно заробі- (ти),
Хто ж пускає в друк дурни- (ці),
Той довіку подать пла- (тить).

Треба бути ідіо- (том),
Щоб сусіді вікна би- (ти),
Коли сам живеш в буди- (нку)
Під покрівлею скляно- (ю).
Як розумний пише тво- (ри), —
Все обдумає, обми- (слить),
Щоб ніде з шляху не схи- (бить);
Хто ж папір даремно тра- (тить)
На розвагу кухова- (ркам),
Пре у книгу пісне й ки- (сле).

АМАДІС ГАЛЬСЬКИЙ
ДОН КІХОТОВІ З ЛАМАНЧІ

СОНЕТ

О ти, чиї пригоди невеселі
Нагадують мою біду немало,
Коли ридав з одчаю я бувало,
Страждаючи один на Бідній Скелі;

Ти, що гасив жагу в гіркім джерéлі,
Кого розпука слізьми напувала,
Кого земля з землі ж і годувала,
Не з мідної чи срібної тарелі, —

Будь певен в тому, що на віки вічні,
Допоки в небі у красі величній
Погонить коні Феб золотокудрий,

Твій подвиг буде в людях найславніший,
Твій рідний край між інших найсильніший,
А твій творець — над всіх у світі мудрий!

ДОН БЕЛЬЯНІС ГРЕЦЬКИЙ
ДОН КІХОТОВІ З ЛАМАНЧІ

СОНЕТ

Я бив, рубав, крушив, віщав і діяв,
І подвиги звершив я незрівнянні;
Відважний і палкий на палі брані,
Сто кривд я відомстив, сто сот розвіяв.

Зажив я слави, про яку я мріяв,
І віддано служив своїй коханій;
Пігмей мені ввижався в великані,
І завжди честь у битвах я леліяв.

Над долею я знав могутні чари,
Хапав за чуба випадки ледачі,
Тьму перешкод зумів перебороти.

Та хоч піднеслись високо над хмари
Оті мої прославлені удачі, —
Тобі я заздрю, славний Дон Кіхоте!

СЕНЬЙОРА ОРІАНА ДУЛЬСІНЕЇ ТОБОСЬКІЙ

СОНЕТ

Хотіла б я, прекрасна Дульсінеє,
Щоб висився в Тобосі замок мій;
Змінявши Лондон на приют сільський,
Спочила б я і тілом і душею.

Якби могла я мрією твоєю
Доповнити веселку власних мрій
І глянути, як лицар вірний твій
Летить у бій, подібний до Арея!

Якби я цноту вберегти могла
Від Амадіса, як уберегла
Ти від свого гідальга Дон Кіхота!

Всі заздрили б незаздрісній мені,
А я жила б щасливо день при дні.
Не відаючи, що таке гризота.

ГАНДАЛІН, ДЖУРА АМАДІСА ГАЛЬСЬКОГО, САНЧУ ПАНСІ, ДЖУРІ ДОН КІХОТА

СОНЕТ

Чолом тобі, прославлений герою!
З тобою доля повелась ласкаво:
Ти джурою служив і діяв браво,
Не втративши, проте, свого спокою.

Лишивши серп, носив ти пану зброю
І правду мовив щиро, нелукаво;
Урозумлять ти маєш повне право
Шаленців, що змагаються з судьбою.

Хороший, Санчо, твій осел сумирний;
Сакви твої потрібні при обіді,
Усім являють розум твій статечний.

Хвала ж тобі, о зброєносцю вірний!
Недарма, ні, гишпанський наш Овідій
Підніс тобі цибульки, яко гречний.

ПЛУТЬКО, ВЕСЕЛИЙ ПОЕТ, САНЧУ ПАНСІ Й РОСИНАНТУ

САНЧУ ПАНСІ

Я — пузатий Санчо Па- (нса),
Зброєносець Дон Кіхо- (та);
Щоб пожить собі в охо- (ту),
Я подався в мандри з па- (ном).
Вмію п'ятами кива- (ти)
Від усякої хале- (пи),
Як мовчазний Вільядьє- (го),
Всім відомий з «Селесті- (ни)»;
Пречудова тая кни- (га),
Тільки надто вже відве- (рта).

РОСИНАНТУ

Я, що звуся Росина- (нтом),
Правнук вірного Баб'є- (ки),
А що зроду був худе- (нький),
Дон Кіхотові прида- (вся).
Хоч обидва ми коща- (ві),
Я, як треба, бігать мо- (жу),
За вівсом хоч би й гало- (пом).
Я меткий, мов Ласарі- (льйо),
Що вино в сліпого ви- (крав),
Підманивши на соло- (му).

НЕСАМОВИТИЙ РОЛАНД
ДОН КІХОТОВІ З ЛАМАНЧІ

СОНЕТ

Великий ти, хоча й не володар,
Із перів пер, вояк над вояками,
Звитяжець, не звитяжений віками, —
Страшний усім могутній твій удар.

Я знавіснів од Анжеліки чар
І у світи подався із нестями;
Блукаючи за дальніми морями,
Приносив жертви славі на олтар.
Тобі не рівен я, безсмертя лавра
Лиш Дон Кіхоту присудили люди,
Хоч ми обидва в шалі запальні.

Мені ж ти рівен, бо і скіфа, й мавра
Зумів скорить, і ми відомі всюди
Коханням нещасливим нарівні.

РИЦАР ФЕБА
ДОН КІХОТОВІ З ЛАМАНЧІ

СОНЕТ

Рівнятися мені із вами годі,
Гишпанський Фебе, пане іменитий,
Хоч був мій меч у світі знаменитий,
Блищав колись на заході й на сході.

Не рад я був найвищій нагороді,
Я знехтував корону й самоцвіти,
Лиш Кларідьяні прагнучи служити,
Що сяяла мені в божистій вроді.

Кохав її, бо сила чар жила в ній;
Коли ж було я розлучався з нею,
Боялася мене вся піднебесна.

А ви, Кіхоте, рицарю преславний,
Безсмертні стали через Дульсінею,
А через вас вона — вродлива й чесна.

СОЛІСДАН
ДОН КІХОТОВІ З ЛАМАНЧІ

СОНЕТ

Всі знають, Дон Кіхоте, що дурниці
У голову віддавна вам запали,
Проте не скаже ні один зухвалий,
Щоб ви колись робили вчинки ниці.

Потугою лицарської правиці
Неправду ви не раз в бою долали,
За що вам добре чосу завдавали
Невігласи, ледаща і п'яниці.

Коли ж та Дульсінея-верхоумка,
Уперта в неприступності суворій,
Не зглянеться на ваше люте горе, —

Хай вас утішить у нещасті думка,
Що Санчо Панса — це не той посланець,
Вона — колода, ви їй — не коханець.

ДІАЛОГ МІЖ БАБ'ЄТКОЮ І РОСИНАНТОМ

СОНЕТ

Б. Мій друже Росинанте, чом ти схуд?
Р. Важка робота, а кормів бракує.
Б. Хіба ж тебе хазяїн не годує?
Р. Сам бачиш, як цінує він мій труд.

Б. Не будь ослом, котрий, як прийде скрут,
На свого пана завжди пащекує.
Р. Він сам осел. Чи ба, як каверзує:
Надумав закохатись, шалапут.

Б. А що тобі? Р. Кохати не до речі.
Б. Та ти філософ! Р. Певно, з голоднечі.
Б. То пожалійся на слугу. Р. Ох-ох!

Кому тут, справді, можна пожалітись?
Що пан, те і слуга; як придивитись —
Кобилячі в них голови в обох.

РОЗДІЛ І,

де оповідається, хто такий був преславний гідальго Дон Кіхот з Ламанчі та як він жив

В однім селі у Ламанчі — а в якому саме, не скажу — жив собі не з-так давно гідальго, з тих, що то мають лише списа на ратищі, старосвітського щита, худу шкапину та хорта-бігуна. Душенина на щодень (частіше яловичина, ніж баранина), на вечерю здебільшого салатка м'ясна, суботами «бите-різане» (тобто яєшня з салом), п'ятницями сочевиця, неділями ще якесь голуб'ятко на додачу, — все це поглинало три чверті його прибутків. Решта йшла на камізелю з дорогої саєти, оксамитні штани й пантофлі про свято; про будень малась одежа з сукна домашнього роблива — і то незгірша. Була у нього в домі клюшниця років за сорок і небога, що й двадцяти ще не мала, та ще хлопець-челядинець про польову й надвірню роботу — чи коня сідлати, чи ножицями садівницькими орудувати. Літ нашому гідальгові до п'ятдесятка добиралося, статури був міцної, із себе худий, з лиця сухорлявий, зорі не засипляв і дуже кохався в полюванні. На прізвище йому було, кажуть, Кіготь чи Віхоть (про се, бачите, одні автори пишуть так, а другі інак), хоча в нас є певні підстави гадати, що насправді він звався Кикоть. Проте для нашої повісті воно байдуже — аби ми тільки, оповідаючи, од правди ані руш не одбігали.

Так от, щоб ви знали, гідальго той гулящого часу — тобто замалим не цілий рік — водно читав рицарські ро-

мани з таким запалом і захватом, що майже зовсім занедбав не лише своє полювання, а й усяке господарювання. І так він до того діла прилюбився та присмоктався, що не один морг орної землі продав, аби книжок рицарських до читання собі накупити: де, було, яку зуздрить, так ізразу й тягне додому. Та найбільше, либонь, припали йому ті до смаку, що їх скомпонував славнозвісний Фелісіян де Сільва: його проза здавалась нашому гідальгові блискучою, його напушисті речення — правдивими перлами, особливо ж освідчення любовні та виклики на герць, де писалось, приміром, таке: «Ваша безпричинна жорстокість причинилась до того, що я став мов причинний і не без причини мушу нарікати на вашу злочинну ліпоту». Або ще: «Високі небеса, що посполу з зірками божественно утверджують вашу божественність, заслужено надають вам заслуг, яких заслуговує ваша небесна душа».

Бідний кавальєро, читаючи такії речі, аж у голову заходив, ночі не спав, щоб тільки додуматися та доглупатися, в чому їх сила, а воно хоч би сам Арістотель із домовини встав, то навряд би чого дорозумівся. Неясно було йому також, як Дон Бельяніс міг завдавати й сам діставати таку силу ран — хоч би які знаючі лікарі їх гоїли, все обличчя його і все тіло мало бути покарбоване близнами та шрамами. Проте він вельми похваляв автора за обіцянку продовжити свою і без того довгу історію; не раз йому й самому набігала думка взятися за перо і написати те заповідане продовження — і він був би його написав, а може, й видав, якби тому не стали на заваді інші, важливіші помисли, що безнастанно тривожили його ум.

Частенько йому траплялось диспутувати з тамтешнім парохом — а був то чоловік учений, укінчений богослов із Сігуенси — про те, котрий лицар кращий: Пальмерін Англійський чи Амадіс Гальський. Проте майстер Ніколас, цилюрник у тому ж таки селі, вважав, що обом тим воякам далеко до Рицаря Феба; якщо хто може йому дорівняти, то хіба лише Дон Галаор, брат Амадіса Гальського, бо то кругом рицар: не такий манірник і тонкослізка, як брат, а в юнацтві ніколи задніх не пас.

І так наш гідальго у те читання вкинувся, що знай читав, як день, так ніч, од рання до смеркання, а од смер-

кання знов до рання, і з того недосипу та з того перечиту мозок його до решти висох — ізсунувся бідаха з глузду. Його уява переповнилась різними химерами, вичитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами та боями, викликами та ранами, зітханнями та коханнями, розлуками та муками і всякими такими штуками. Всі ті несосвітенні вигадки так убились йому в тямку, що він мав їх за щирісіньку правду. Казав було, що Сід Руй Діас завзятий був рицар, але не вийшов проти рицаря Полум'яного Меча, бо той одним махом двох страшних і потворних велетнів міг навпіл розчахнути. Великого стóяв у нього і Бернардо дель Карпіо, що вбив у Ронсевалі завороженого Роланда робом Геркулеса, котрий задушив у своїх обіймах Антея, сина Землі. Похваляв наш гідальго і велетня Моргантa, що з усього пихатого й нечемного великанського кодла єдиний був люб'язний і гречний. Та над усіх предкладав він Рінальда Монтальбанського; любо йому було бачити, як той левень, виїхавши зі свого замку, грабував на шляху кого пóпадя, або, перелинувши через море, викрадав Магометового боввана, що був, як славить історія, геть увесь щирозлотий. А за те, щоб надавати носаків зрадникові Ганелону, наш кавальєро віддав би радо свою клюшницю — та вже й небогу заодно.

Збожеволів він отак до послідку, і вроїлася йому в голову дивочна думка, яка жодному шаленцеві доти на ум не спливала: що йому випадає, мовляв, і подобає, собі на славу, а рідному краєві на пожиток, статися мандрованим рицарем, блукати світами кінно і оружно, шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандровані рицарі, — тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб, перебувши їх і подолавши, окрити ймення своє несмертельною славою. Неборака бачив уже в думці, як за правицю його потужну вінчають його, щонайменше, на трапезонтського цісаря; розкошуючи без міри цими принадними мріями, заходився він мерщій заміри свої до діла доводити.

Поперед усього вичистив прапрадідну збрую, що вже бозна відколи занедбана в кутку валялася і добре іржею та цвілизною взялася. Вичистив, вилагодив, як міг, аж ба-

чить — щерб у ній великий: заборола бракує, є самий-но шишак. Однак же хитро зумів тому лихові зарадити: вирізав з картону такий ніби начілок, примостив до шишака — от тобі й шолом зуповний. Щоправда, як добув меча, щоб перевірити, чи кріпкий той шолом, чи витримає в разі чого удар, та рубонув раз і вдруге, то одним махом знівечив усе, над чим цілий тиждень морочився. А що легкість, із якою шолом на шмаття обернувся, була йому не до смаку, він вирішив забезпечити себе перед таким випадком і переробив його, вправивши всередину кілька залізних обручиків. Він лишився задоволений тією міцнотою, хоч і не хотів її більше на пробу ставити, і вважав, що має тепер знакомитого шолома.

Тоді огледів свою шкапу і, хоч вона в нього була куксовата й мала більше всякої ганджі, ніж горезвісна Гонеллина коняка, що, кажуть, *tantum pellis et ossa fuit* [1], визнав, що ні Олександрів Буцефал, ані Сідів Баб'єка його коневі не рівня. Чотири дні над тим думав, як його назвати — бо де ж видано, щоб кінь такого зацного рицаря, та ще такий сам собою добрий, не мав якогось голосного імені? Отож і старався прибрати йому таке ймення, що ясно показувало б, чим був той кінь, поки не служив мандрованому рицареві, і чим тепер став — гадав, бачите, що як у пана стан змінився, то й кінь відповідно мав змінити ім'я на якесь нове, славне та гучне, гідне нового звання і нового покликання його пана. Крутив мізком туди й сюди, перебирав сотні ймень, вигадував і відкладував, подовжував і скорочував, перевертав на всі боки — і назвав нарешті Росинантом, себто Перешкапою. Се ім'я здалось йому благородним і милозвучним, а до того ще й промовистим: бувши передніше шкапою, перетворився б то його кінь у найпершого румака на світі.

Назвавши так собі до любості вірного свого коня, став наш гідальго думати-гадати, яке б уже самому собі ймення прибрати, і те думання взяло йому вже не чотири дні, а цілих вісім. Кінець кінцем він нарік себе Дон Кіхотом; звідси ж то й висновують автори сієї правдивої історії, що

[1] Була сама шкура та кості *(латин.)*.

в дійсності його прізвище було Кикоть, а не Віхоть, як твердили деякі інші. Проте, згадавши, що одважний Амадіс не задовольнявся своїм голим іменням, а долучив до нього назву рідного королівства, щоб його прославити, і йменувався Амадісом Гальським, наш завзятий рицар поклав теж додати до свого імені назву отчизни своєї і величатися Дон Кіхотом з Ламанчі: так усякому буде розумно, звідки він родом і ходом, так, гадалося йому, уславить він непомалу свою батьківщину. Підрихтувавши отак збрую, спорудивши як слід шолома, прибравши ймення коневі своєму і нарешті собі самому, вважав наш рицар, що тепер лише за одним діло стало — знайти собі даму до закохання, бо мандрований рицар без любові — то все одно, що дерево без листу й овочу або тіло без душі.

— Коли за гріхи мої, — мовив собі на думці — або на моє щастя, випаде мені спіткатися з якимсь велетнем, що зазвичай трапляється мандрованим рицарям, і я повергну його в двобої, чи розпанахаю навпіл, чи ще яким чином поборю його й поконаю, то хіба не гоже буде мати якусь даму, щоб послати його до неї на поклін? Нехай увійде, впаде навколішки перед любою моєю сеньйорою і скаже смирно та покірно: «Я — велетень Каракульямбро, володар острова Маліндранії, мене переміг на герці ще не оцінений по заслузі рицар Дон Кіхот з Ламанчі і велів мені стати перед очі вашмості, аби ваша вельможність розпоряджала мною по своїй вольній волі».

О, як же радів наш добрий кавальєро, виголосивши в думці таку орацію, а надто, знайшовши нарешті ту, кого мав назвати своєю дамою! То була, як гадають, проста собі дівчина з сусіднього села, хороша на вроду, що він у неї був деякий час закоханий, хоч вона, здається, про те не знала й не дбала. Звали її Альдонса Лоренсо. Вона ж то й видалась йому гідною носити титул володарки його думок. Вишукуючи таке ім'я, щоб і на її власне було схоже, і личило принцесі чи якійсь панії високого коліна, він назвав її Дульсінеєю Тобоською (бо родом була з Тобоса). Це ім'я здавалось йому доброзвучним, витворним і значливим, до пари тим, що він приклав уже собі й коневі своєму.

РОЗДІЛ II,

де оповідається прò перший виїзд
завзятого Дон Кіхота
із своїх володінь

Скоро отак ізлагодився, не хотів наш гідальго марно часу гаяти і здійснення своїх намірів на безрік одкладати, бо від того світові неабияка могла вчинитися шкода; скільки ще в ньому зла треба знищити, скільки беззаконня скасувати, скільки сваволі впинити, скільки помилок виправити, скільки повинностей виконати! Отож, ні слова нікому про задум свій не сказавши, встав він раз якось перед світом (а діло було в місяці липні, як саме гарячі дні стояли) і так, щоб ніхто не бачив, узяв на себе повний обладунок, сів на Росинанта, приладив на голові свого латаного шолома, настромив на руку щит, схопив списа і виїхав задвірками в чисте поле, радий та веселий, що як то щасливо складаються з самого початку його справи. Та ледве опинився в полі, як шибнула йому в голову страшна думка — така страшна, що він ладен був уже й назад завернутися. Пригадав собі, що його ж іще не висвячено на рицаря, тож за рицарськими законами він не має жодного права ставати до бою з будь-яким рицарем; а якби вже й висвячено, то як рицар-біляк він може носити лише білу збрую, без девізу на щиті, поки своєю хоробрістю його не заслужить. Ці міркування похитнули були його намір, та шаленство взяло гору над тими сумнівами, і він вирішив, що висвятиться від першого, хто в мандрах йому зустрінеться, бо й інших багато так чинило — це він вичитав у книжках, які довели його до такого стану. Що ж до білої збруї, то він поклав так свої лати на дозвіллі вичистити, щоб вони за самого горностая біліше ясніли. Заспокоївшись, він рушив далі, даючи на волю коневі куди-хотя́ правити: у тому ж, гадав він, і була вся сила пригодництва.

Їде ото наш новоявлений рицар та й промовляє сам до себе такими словами:

— Немає найменшого сумніву, що в прийдешні часи, коли об'явиться світові правдива історія моїх голосних подвигів, мудрець, котрий їх спише, розпочне оповідь про сю мою першу ранішню виправу саме так: «Заледве рожево-

лиций Аполлон почав розпускати по широкому й просторому виду земному золотаві звої свого пишного волосся, заледве дрібні різнопері пташки, мов у арфи дзвонячи, ніжнотонною і медоплинною гармонією привітали рум'яну Аврору, що саме покинула м'яке ложе ревнивого свого мужа і з'явилася смертним очам поміж брам і кружганків ламанчського обрію, як преславний рицар Дон Кіхот з Ламанчі, занехаявши розкішні пуховиці, спав на свого знакомитого коня Росинанта і рушив у дорогу вікодавньою і людославною рівниною Монтьєльською».

Справді, саме цією рівниною він і їхав тепер.

— Блаженний той вік, — провадив він далі, — блаженна доба, коли будуть ознаймовані предивні мої діяння, гідні того, аби з бронзи їх вилити, з мармуру витесати, в фарбах удати на вічную згадку! О ти, премудрий чародію, хто б ти не був, — як випаде тобі доля стати літописцем сієї незвичайної історії, милим Богом прошу тебе: не забудь доброго мого Росинанта, вірного товариша в усіх мандрах моїх і пригодах.

А потім промовив — так, ніби й справді був закоханий:

— О принцесо Дульсінеє, володарко полоненого мого серця! Великого завдала єси мені жалю, відіславши мене від себе й заказавши строго і гостро являтися перед очима вроди твоєї. Благаю, пані ласкава, не забувай відданого тобі серця, що з любові до тебе несказанної дознає муки!

І далі ще молов багато всяких нісенітниць, подібних до тих, що в романах своїх повичитував, підладжуючись якомога під той самий штиль, та й їхав собі помалу вперед, а сонце тим часом, підбившись височенько, пражило немилосердно — щоб у нашого гідальга лишився ще який мозок, воно б його до краю розтопило.

Майже цілий той день їхав він гарма-дарма — не траплялось йому по дорозі нічого, вартого згадки, що його аж розпач брав, бо не терпілось йому здибати кого-небудь і спробувати одразу міць своєї правиці. Деякі автори твердять, ніби перша пригода сталась йому на Ляпіському перевалі, інші знов кажуть, ніби то була пригода з вітряками, але я, пильно дослідивши сю справу і розшукавши відповідні записи в Ламанчській хроніці, знаю напевне, що того дня мав він пусту їзду; надвечір і сам він, і кінь його

страшенно стомились і охляли з голоду. Розглядаючись на всі боки, чи нема де якого замку або хоч куреня пастушого, де б прихиститися та випочити з труду великого, побачив наш рицар неподалік од шляху корчму, і здалось йому, що то він зірку уздрів, яка приведе його як не в самий рай, то хоч до брами спасіння. Наддавши ходу, добрався він до неї так уже смеркома.

У воротях корчемних стояли, як на те, дві молодички, з тих, що називають мандрьохами — вони справді мандрували до Севільї з погоничами мулів та й завернули оце з ними на ніч до корчми. Нашому шукай-біді здавалося, ніби все, що йому думалось, бачилось чи уявлялось, має неодмінно з тим збігатися, що він у книгах вичитав, тож йому зразу й примарилось, що се не корчма, а пишний замок о чотирьох вежах та шпилях щиросрібних, що коло замку того і міст звідний, і рів кругойдучий є, і все інше, до нього належите. Не доїхавши трохи до корчми (чи то пак до замку), він натягнув коневі поводи й пристав, сподіваючись, що між зубцями муру туж-туж з'явиться якийсь карлик і задме в ріг, ознаймуючи прибуття рицаря. Та карлик чомусь барився, а Росинантові пахло вже стійло; тоді Дон Кіхот під'їхав ближче і, побачивши гулящих молодичок, подумав, що то перед замковою брамою шпацирують якісь гречні панянки чи пишні дами. Сталося випадком, що саме в ту хвилину свинопас, зганяючи із стерниська черідку свиней (шанувавши слухи ваші, так вони називаються), засурмив у ріжок, бо на той гук вони звикли збігатися; тут уже Дон Кіхотові здалося, що сподіванка його справдилась, що то карлик звістує його приїзд. Без міри врадуваний рицар став наближатися до дам, але ті, побачивши таку поторочу в чудернацькому обладунку, зі щитом і списом, перелякались і кинулись тікати до корчми. Тоді Дон Кіхот, здогадавшись, що то він їх настрахав, підняв картонне забороло і, відслонивши своє худе, запорошене обличчя, обізвався до них чемно й поважно:

— Не тікайте од мене, сеньйори, не бійтесь нічого, бо рицарям того закону, до якого я належу, не честь і не подоба кривдити будь-кого, а найпаче таких достойних дівиць, що і з виду вашого зразу можна пізнати благородство.

Молодички зчудовано придивлялись до його обличчя, прикритого саморобним начілком; як же почули, що він

назвав їх дівицями, а воно зовсім із їхнім ремеслом не в'яжеться, то не втрималися і почали реготати, аж Дон Кіхотові сердито стало.

— Скромність прикрашує вроду, — зауважив він, — а хто без причини сміється, того називають дурносміхом. Зрештою, я кажу вам так не для того, щоб вас уразити чи подратувати; єдине, чого я прагну, — служити вашим милостям.

Незвична мова нашого рицаря та його незграбна подоба ще більший викликала у молодичок сміх, а його ще дужче від того розбирала досада; не знати, чим би те все скінчилось, якби не надоспів у саму пору корчмар — чоловік із себе повнотелесий і через те, може, на вдачу потульний. Правда, як побачив він те одоробло в перістій збруї, що повід не приходився до списа, а щит до панцера, то й сам мало не засміявся за прикладом своїх нічліжанок; проте риштунок той грізний все ж таки й перелякав його непомалу, і він вирішив прийняти гостя поштиво.

— Пане рицарю, — озвався він до нього, — якщо ваше добродійство хоче в нас підночувати, то вашець знайде тут усе, що треба — от тільки ліжка немає, а то всього повно.

Побачивши Дон Кіхот шанобливість кастеляна, — він бо мав корчмаря за управителя замку, — відповів:

— А мені, пане кастеляне, і того стане, бо знаєте:

В мене вбори — ясна збруя,
Бій завзятий — то мій спочив...

Корчмар подумав, що гість назвав його кастеляном, щоб натякнути, ніби він «кастілець, на всі руки умілець», — хоч насправді був родом з Андалузії, з Сан-Лукарського узбережжя, і такий злодіяка, що заломив би самого Кака, а шахрай незгірший од якогось Жака. Він одказав рицареві:

— То виходить, ваше добродійство, що

Ваше ложе — твердий камінь,
Вартування — то ваш сон...

Коли так, то сміло можете завернути до нашої хати: таке в нас тут діється, що не то одну ніч, а й цілий рік можна буде очей не стуляти.

Сеє сказавши, притримав стремено Дон Кіхотові, і той ізсів із коня — з тяжкою, правда, бідою, бо ж цілісінький день і ріски в роті не мав, та попрохав господаря коня як

слід попорати, бо, мовляв, другого такого вівсяника і в світі не знайдеш.

Корчмареві кінь не здався і в половину таким добрим, як хвалився Дон Кіхот, проте він завів його до стайні і зразу повернувся, чи не треба ще чого гостеві. А гість уже помирився з тими жіночками, і вони саме стягали з нього збрую. Нагрудника й нараменника вже й зняли, а от нашийника ніяк не могли одстебнути та того вражого шолома розсупонити, що до нього стьожками зеленими був міцно прикручений. Треба було б ті стьожки розрізати, бо вузлики так позатягалися, що не розплутаєш, але Дон Кіхот не хотів на те жодною мірою пристати: так і просидів цілу ніч у шоломі, наче дивоглядь яка. Тих же двох підтіпанок, що збрую з нього здіймали, вважав він за якихось князівен чи володарок того замку і промовляв до них з великою ввічливістю:

— Ще за жодним паладином
Так ті дами не ходили,
Як за славним Дон Кіхотом,
Що з своїх земель приїхав;
Йому служать двірські панни,
А коневі — королівни...

А коня мого, любі мої пані, звати, щоб ви знали, Росинант, а мене самого — Дон Кіхот з Ламанчі; щоправда, не годилося б мені виявляти вам свого ймення доти, доки його не вславлять подвиги, доконані мною вам на честь і пожиток, та коли вже випала така нагода припасувати до нинішніх обставин стародавній романс про Ланцелота, мушу я перед вами довчасно назватися. Та недалеко вже та пора, коли вашмості будуть мені наказувати, а я вашмостей буду послухáти — тоді міцносила правиця моя дасть ознаку мого прагнення служити вам.

Молодички, не звиклі до таких пишномовних рацей, слухали його мовчки; спитали тільки, чи не хотів би він чогось попоїсти.

— А зажив би дечого, — одказав Дон Кіхот, — гадаю, що се було б і геть-то до речі.

Діло, як на те, діялося в п'ятницю, і в усій корчмі не знайшлось ніякого їства, опріч риби (та й тієї було обмаль), що в Кастилії називають тріскá, в Андалузії дорш, в інших краях кабліон, а в інших знов форелька. Дон Кіхота

спитали, чи не спожило б його добродійство форельки, бо іншої риби все одно нема.

— Нехай буде й форелька, — погодився Дон Кіхот, — кілька штук форельок стане за одну форель, а мені байдуже, чи дадуть вісім разів по реалу, чи вісім реалів в одній монеті. А ще, може, та дрібна форелька й смачніша буде за форель — адже телятина делікатніша за воловину, а козенятина за козлину. Та нехай там уже що, тільки мерщій ґесіть, бо як живота не вгонобиш, то ані труду ніякого, ані зброї не підіймеш.

Стола поставили тут же надворі, коло воріт, і господар приніс Дон Кіхотові порцію тріски; риба була зле вимочена і ще гірше зготована, а хліб до неї чорніший і цвіліший за рицареву збрую. Ото була сміхота дивитись, як він вечеряє! На голові йому шолом, забороло підняте, а до рота сам рукою не дістане — мусив хтось інший їжу в рота класти. Одна з тих молодичок служила йому в тій потребі. Ще важче було з питтям, але корчмар природумів, як тій біді зарадити: вибрав із тростинки серце, один кінець тої рурочки в рота йому вставив, а в другий вино наливав; рицар же, аби тільки стьожок не розрізати, всі ті недогоди терпливо зносив.

В цей саме час до корчми зайшов холощій кабанці викладати; увійшовши, писнув кілька разів у свою дудочку. Тут же Дон Кіхот остаточно впевнився, що прибув до пишного замку, де його зустрічають з музикою, що тріска — то форель, черствий хліб — пшенишна булка, ті дві блудяжки — двірські дами, а корчмар — кастелян, отже, недарма повзяв він намір у світ рушити, недарма виїхав із своїх володінь. Одне тільки його муляло, що він не дістав досі ви́святи на рицаря, то й не має ще повного права шукати якоїсь пригоди, поки його не приймуть до рицарського стану.

РОЗДІЛ III,

де оповідається яким потішним способом висвятився Дон Кіхот на рицаря

Мучений тією думкою, Дон Кіхот одбув швиденько вечерю свою вбогу корчемну, гукнув господаря, пішов із ним до стайні, а там упав перед ним навколішки і сказав:

— Зацний рицарю, я не встану із місця, поки добродійство ваше не вчинить мені однієї ласки; вчинивши ж її, вашець і себе славою великою окриє, і роду людському непомалу прислужиться.

Побачивши корчмар гостя у стіп своїх і такії речі його почувши, витріщив очі з великого дива і не знав, що почати; він намагався підняти Дон Кіхота, але той аж тоді встав, коли корчмар пообіцяв уволити його волю.

— Меншого я й не сподівався од вашої, мій пане, незрівнянної великодушності, — промовив тоді Дон Кіхот, — бо ласка, о яку вас присив-єм і яку ваша гойність прирекла мені зробити, полягає в тому, жеби завтра.рано вашець мене на рицаря висвятив. Сю ніч у каплиці замку панського я вартуватиму при зброї, а вранці, кажу, нехай справдиться жадання моє заповідне, аби міг я по велінню обов'язку мого об'їжджати всі чотири сторони світу, шукаючи пригод та допомагаючи всім скривдженим, що належить чинити всякому рицарству, а надто таким як я мандрованим рицарям, схильним до звершення подібних подвигів.

Корчмар був, як ми вже казали, битий жак; він і зразу був подумав, що його гість несповна розуму, а тепер то й зовсім у тому пересвідчився. Хотівши добре побавитись тої ночі, він надумав потурати всім його примхам, тож і сказав Дон Кіхотові, що схвалює його намір, цілком притаманний і властивий таким знакомитим рицарям, на якого він подобою своєю бадьористою виглядає; що й сам він (корчмар би то) замолоду теж таким хвальним промислом трудився — віявся світами, шукаючи пригод; було його скрізь: і на малазьких жердовищах, і на ріаранських островах, і в севільських бурдеях, і на сеговійському точку́, і в валенсійському оливняку, і в гранадських передмур'ях, і на санлукарському узбережжі, і на кордовському жереб'ячому плацу, і по толедських шинках, і по преріжних кутках, де він руками чудеса творив, а ногами тягу давав, де не одну каверзу спроворив, не одну вдовичку збаламутив, не одну дівку справичив, не одного малолітка ошукав і тим дав себе знати всім чисто гишпанським судам та трибуналам, аж поки не осів отут у власному замкові, де й живе своїм та чужим коштом, пригощаючи всіх мандрованих рицарів, незалежно від їх сану і стану, з самої щирої

любові, що він до них має; вони ж за тую його люб'язність діляться з ним своїм добром. До сього він іще додав, що при замку немає каплиці, де можна було б одбути нічне вартування, бо стару розваляли, а нової ще не поставили; але йому напевно відомо, що в разі потреби вартувати при зброї вільно в будь-якому місці, отже нехай його гість перебуде сю ніч на замковому дідинці, а вранці, як Бог поможе, відправляться всі приписані церемонії і він стане справдешнім рицарем, і то таким, що не знайдеш у всьому світі хрещеному.

Потім корчмар спитався в Дон Кіхота, чи має він гроші; той одказав, що не має ні шага, бо ніде в книгах не читав, аби мандровані рицарі носили при собі побрязкачі. На те заперечив корчмар, що він помиляється: хоч у романах про те й не пишеться, бо автори не вважають за конечне згадувати про такі прості й потрібні в дорозі речі, як гроші або чисті сорочки, однак це зовсім не значить, що в рицарів їх не було; навпаки, йому достеменно відомо, що всі мандровані рицарі, про яких понаписувано цілі стоси книг, мали про всяк случа́й добре натоптані гаманці; брали вони з собою і сорочки білі, і слоїки з мастю — рани гоїти: не завше-бо в чистому полі або серед степу десь воюючи і на рани здобуваючись є спромога знайти собі цілителя, хіба тільки, як накладав хто з чаклуном яким премудрим, що зараз тобі й пришле на хмарі дівчину або там карлика із склянятком води цілющої; аби одну краплю ковтнув, усі болячки твої і врази де й дінуться. Та де такої помочі не було, давні рицарі про те дбали, щоб у джур їхніх чи то зброєносців були гроші й інша всяка потріб, як то корпія чи масті лічничі. А як траплялося, що рицар не мав джури (хоч таке й не часто випадало), то й сам приторочував бувало саковки маленькі румакові до крижів, ніби то не знати яка дорога річ. Правда, возитися з саквами не вельми-то мандрованому рицареві пристало, тим і радить він Дон Кіхотові (хоч міг би й наказати, яко хрещеникові своєму прийшлому), хай ніколи більше не рушає в дорогу без грошей та іншої такої потребизни: той припас зовсім несподівано може стати в великій пригоді.

Дон Кіхот пообіцяв так усе достоту вчинити, як радив йому кастелян, а сам заходився лаштуватись до цілонічної

варти коло зброї на просторому подвір'ї, що до корчми тієї збоку притикало. Позбирав увесь свій риштунок, склав на жолоб напувальний коло колодязя, сам же, нахопивши на одну руку щита, а в другу списа взявши, почав перед жолобом поважно й ніби спогорда туди-сюди походжати. Як заступив він на варту, то й ніч якраз запала.

Корчмар же тим часом розповів усім, хто в його корчмі був, про божевілля свого нового нічліжника, про теє вартування над зброєю та про обряд висвяти на рицаря, що мав потому відбутися. Всі дуже тим химородам дивували й вийшли, щоб на Дон Кіхота іздалеку поглянути, а він ходив собі велично взад і вперед або спинявся раптом і, спершись на списа, пильно дивився на свій бойовий обладунок. Ніч була вже пізня, але місяць так розсвітився, ніби в сонця все проміння забрав, і всі добре бачили, що витворяв новонасталий рицар.

Одному погоничеві, що в корчмі стояв, прийшла саме охота напоїти своїх мулів, а для цього треба було зняти з жолоба Дон Кіхотову збрую. Як забачив наш рицар того напасника, заволав одразу дужим голосом:

— Хто б ти не був, о зухвалий рицарю, що важишся доторкнутись до зброї найславетнішого з усіх мандрованих рицарів, які будь-коли приперезувались мечем, — подумай, що робиш, не руш її, бо головою за своє зухвальство приплатишся!

Погонич не зважав на тії погрози аніже́ (а краще б йому було зважити, ніж здоров'ям своїм так необачно важити), схопив збрую за ремінячча і кинув її якомога далі. Як побачив те Дон Кіхот, звів очі до неба, а мислі зніс, видима річ, до володарки своєї Дульсінеї і промовив:

— Дай мені помочі, сеньйоро моя, в цій першій притузі, хай я помщуся за зневагу, вчинену серцю мойму, що голдує тобі по всі віки вічні, не забудь мене ласкою і заслоною своєю в цій першій потребі!

Проказавши таку орацію і ще багато дечого, відкинув геть щита, підняв обіруч списа і так ним у голову погоничеві торохнув, що той зразу як мертвий простягся; іще б один такий удар, то вже ніякий лікар його не одволав би. А Дон Кіхот позбирав збрую свою і знов почав походжати собі любісінько, як і перше. По малій часині встав другий

погонич, не знаючи, що сталося з його товаришем (бо той іще лежав та чмелів слухав), і теж хотів своїх в'ючаків напоїти. Підійшов до жолоба і давай збрую скидати, щоб місце звільнити, аж тут Дон Кіхот, не кажучи ні слова й не кличучи більш нікого на поміч, ізнов кинув щита, знов махнув списом і так нахабу по голові лулуснув, що спис хоч і цілий зостався, так у того ж череп не натроє, а, мабуть, начетверо розсівся. На той галас позбігались усі мічліжани корчемні, прибіг і сам господар. Тоді Дон Кіхот, затиснувши однією рукою щита, а другою за меча схопившись, покликнув:

— О царице вроди, сило й потуго мого знеможеного серця! Зверни в цю хвилю очі величі своєї на полоненого тобою рицаря, бо над ним небувала нависла небезпека!

Ці слова такого додали йому духу, що, здавалось, якби на нього вдарили погоничі з усього світу, то й тоді ані на крок не одступив би. Товариші поранених, побачивши їх у такому стані, зачали здалеку кидати на Дон Кіхота каміння, а він затулявся скільки мога щитом, та од жолоба не одходив, щоб збруї напризволяще не лишати. Корчмар водно гукав на погоничів, щоб дати спокій рицареві: казав же він їм, що то божевільний, хоч і всіх переб'є, то йому за те нічого не буде. А Дон Кіхот не вгавав, все, знай, галасував на погоничів, що вони зрадники й віроломці, а на кастеляна — що він тхір, а не чеснородний кавальєро, коли попускає такі вчинки супроти мандрованого рицаря, показав би він йому на те віроломство — от шкода тільки, що висвяти ще не дістав.

— А вас, голодранці, вас, підлі гультіпаки, — кричав ізнов на погоничів, — я за невіщо маю. Кидайтесь на мене, бийтесь, лайтесь, що хочете робіть! За дурощі ваші й зухвальство піднесу я вам добру повну!

Він виголошував ці пóхвалки з таким палом і завзяттям, що превеликого завдав напасникам своїм жаху; з того переляку та ще з намови корчмаревої вони перестали кидатись камінням, а він не боронив їм забрати скалічених та й заходився знов справляти варту свою в незворушному супокої.

Гостеві витівки остобісіли корчмареві, і він вирішив покласти їм край — дай, думає, одбуду вже зразу той три-

клятий обряд, висвячу його на рицаря, поки іншої якоїсь халепи не склалось. Підійшовши до Дон Кіхота, він перепросив його за тих гультяїв, котрі без панового відома так нечемно супроти гостя повелися, за що вже слушної здобулися кари. Потім нагадав йому знов, що при замкові немає каплиці, але для довершення обряду воно не конче й потрібно: для висвяти, згідно з заведеним церемоніалом (це вже він напевне знає), найголовніше — по шиї дати та голим мечем по плечах ударити, а се хоч і в чистому полі зробити можна. А вартувати йому годі вже, бо досить було б і двох годин, а він цілих чотири провартував. Дон Кіхот пойняв йому віри і сказав, що на все пристає, аби тільки швидше обряд одбути, а потім додав, що, діставши висвяту, не зоставить у замку душі живої, якщо на нього хто знов нападе; хіба тільки з поваги до властителя замку тих ощадить, за кого він попросить.

Мудрий по шкоді господар метнувся боржій по книгу, де записував сіно та ячмінь, що на мулів видавав, і знов вернув до Дон Кіхота в супроводі тих двох молодиць та хлопчика, який тримав недогарок свічки; велівши нашому гідальгові стати навколішки, захарамаркав щось, мов читав із видаткової книги якусь урочисту молитву, і серед того молитвування вліпив рицареві доброго потилишника, а потім узяв у нього меча і плазом по спині вдарив та все мимрив щось собі під ніс. Сеє зробивши, велів одній молодиці приперезати йому меча; вона вчинила те з великою спритністю та делікатністю: хоч і регітно їй було з усієї тої церемонії, та, бачивши допіру подвиги новонареченого рицаря, душила в собі сміх.

— Пошли вам, Боже, щасливого рицарювання і дай вам, Господи, у всякому бою потуги і подуги, — примовляла чемненько, меча йому прив'язуючи.

Дон Кіхот спитав, як її на ім'я, бо він же мусить знати, кому завдячує таку велику ласку і кому має віддати частину слави, що здобуде потужною правицею своєю. Вона відповіла смиренно, що зветься Похожала, а батько в неї — полатайко з Толедо, живе коло яток Санча Б'єнаї, і додала, що куди б не закинула її доля, вона завше буде служити йому і як свого пана шанувати. Тоді Дон Кіхот попрохав її, щоб заради любові до нього вона вчинила одну

ласку — звалася відтепер пані Похожальська; молодичка пообіцяла, що так і зробить.

Друга молодичка прип'яла йому остроги, і в нього була з нею майже така сама розмова, як із першою. Він і її спитав, як звати, а вона одказала, що звати її Вітрогонка, а батько в неї — статечний мельник із Антекери. Подякувавши їй і запропонувавши свої послуги, наш рицар попрохав її, щоб віднині називалась пані Вітрогонська.

Відбувши на галай-балай сі нечувані й невидані церемонії, Дон Кіхот аж регнув сісти мерщій на коня і рушити в світ пригод шукати. Не гаючись, окульбачив він Росинанта, скочив на нього, обійняв господаря і красно подякував йому за ласку, наплівши силу-силенну високохмарних слів, що годі й переказати. Корчмар, аби такого гостя швидше здихатися, відповів йому так само закрутисто, хоча й коротшими словами, і, не спитавши навіть плати за нічлігування, відпустив його з миром.

РОЗДІЛ IV

Що приключилось нашому рицареві по виїзді з корчми

Саме на світ почало благословлятись, як Дон Кіхот виїхав із корчми вже зуповним рицарем, і такий же був радий, та веселий, та втішний, так у ньому серце грало, що на Росинантові аж попруги тріщали. Та тут спали йому на пам'ять корчмареві поради за припас, що то в дорозі може знадобитися, особливо за гроші та за сорочки, і він вирішив з'їздити по те добро додому та за одним ходом і зброєносця собі поєднати; був там у нього на прйзначці селянин один, його сусіда, чоловік багатий на діти, а бідний на достаток, та до джурування і геть-то придатний. От і завернув він Росинанта до свого села, а той, ніби зачувши вже рідну стайню, так щиро з копита рвонув, що ледве землі торкався.

Проїхав отак трохи, аж чує — з правої руки, з гущавини лісової, щось ніби квилить-проквиляє, тихо так та жалібно. Скоро почув, промовив:

— Хвала небові святому за ласку, що мені так хутко ниспосилає, аби міг я повинність мою рицарську справи-

ти і плодів моїх добрих намірів зажити! Не сумнюся, що то стогне якийсь безталанник чи, може, безталанниця, що потребують помочі моєї та опіки.

Смикнув за повіддя та й погнав Росинанта туди, звідки те квиління чулося. Ледве в залісок уїхав, дивиться, аж там до одного дуба кобила прив'язана, а до другого — хлопець років п'ятнадцяти, до пояса заголений. Отож він і стогнав, та й було чого, бо тут же стояв якийсь здоровий дядько й що є сили затинав його батогом, примовляючи за кожним разом:

— А будеш мені дивитися! А будеш мені кричати!

А хлопець лебедів:

— Ой, не буду більше, дядьку, їй же богу святому, не буду, а худібки так уже пильнуватиму, що й на хвильку з ока не спущу!

Побачивши Дон Кіхот, що тут діється, гримнув на дядька грізним голосом:

— Нечемний рицарю, не годиться знущатись отак над безборонним! Сідай на коня, бери свого списа, — а треба сказати, що до того дуба, де стояла кобила на припоні, ратище було прихилене, — я кажу тобі, що так, як ти, чинять лише страхополохи!

Побачивши таку фігуру, всю в зброю закуту, що потрясала списом над самим його обличчям, дядько аж помертвів увесь і одказав лагодком:

— Пане рицарю, хлопець, що я отсе караю, то мій наймит, вівці в мене пасе в цих урочищах, і такий же він, щоб ви знали, не́гляд: щодня мушу якоїсь ягнички недолічитись. А як почну його за те недбальство чи, може, й шахрайство карати, то він каже, що я скупар і пеню на його волочу, аби заслуженини не платити. Бреше, побий мене Боже, що бреше!

— Як ти смієш, хамлюго, казати при мені, що він бреше! — гукнув Дон Кіхот. — Присягаю на сонце святе, що над нами світить, так і прошию тебе наскрізь оцим-о списом! Заплати йому без жадної відмовки, а ні, то Богом живим божуся, на місці трупом тебе покладу! Зараз же одв'яжи його!

Селянин похнюпився і мовчки одв'язав свого наймита; тоді Дон Кіхот спитався в хлопця, за скільки йому госпо-

дар завинуватив. Той одказав, що за дев'ять місяців, по сім реалів місячно. Дон Кіхот обрахував, що разом хлопцеві належить шістдесят і три реали, і наказав господареві, щоб він негайно калиткою брязнув, коли йому життя миле. Переляканий дядько вимовлявся, що неспромога його, та він же стільки й не винен, от хоч би й забожитись (а побожитись таки не важився): треба одлічити за три пари черевиків, що хлопцеві справив, та ще реала за те, що двічі кров йому з руки кидав, як був занедужав.

— Може, воно й так, — сказав Дон Кіхот, — а от ти допіру одшмагав його безневинно, то він уже, виходить, сквитував і за обув'я, і за кровопуск. Нехай він подер шкуру на тих черевиках, що ти справив, так ти ж за те на ньому шкуру подер; нехай цилюрник кинув йому кров, коли він хворий лежав, так ти ж пустив йому тепер юшку, як він зовсім здоровий був. От воно й виходить, що за се нічого вивертати не треба.

— Так горе ж моє, пане рицарю, що я грошей при собі не маю, — бідкався дядько, — нехай Андрес іде зо мною, і дома я заплачу йому геть-чисто все, до останнього шеляга.

— Щоб я оце та пішов до нього? — закричав хлопець. — Ніколи в світі! Нехай йому абищо! Ні, паночку, ані за які гроші! Як піду, то він же з мене всю шкуру спустить, як із святого Бартоломея!

— Не спустить, — заперечив Дон Кіхот, — раз я йому наказав, то мусить чинити мою волю. Хай тільки заприсягнеться тим рицарським законом, до якого належить, то пущу його з душею і він тобі напевне всю заслуженину заплатить.

— Що-бо ви, пане, говорите! — мовив хлопець. — Господар мій не належить до жодного рицарського закону. Се ж Хуан Лантух, багатій із села Кінтанара.

— То нічого, — сказав Дон Кіхот, — і Лантухи можуть бути рицарями; не родом чоловік славен, а робом.

— Воно-то так, — погодився Андрес, — та яким же робом оце мій господар робить, що кривавицю мою заїдає?

— Та-бо не заїдаю, голубе Андресику, — обізвався дядько, — ходи лишень, будь ласкав, зо мною. Присягаю на всі рицарські закони, які тільки є на світі, що сплачу тобі до останнього реала, з дорогою душею!

— Можна й без дорогої душі, лиши її собі, — сказав Дон Кіхот, — буде з мене, як ти йому винова́те оддаси. Тільки гляди мені: як не встоїшся у слові, то клянусь тією самою клятьбою, що вернусь і покараю тебе — хоч би ти і ящіркою звивався, од мене ніде не сховаєшся. Як же хочеш знати, хто се тобі розказує, щоб тим ревніше ро́зказ той учинити, то знай: я — завзятий Дон Кіхот з Ламанчі, відомститель за всяку кривду і сваволю. А тепер бувай здоров і пам'ятай під загрозою грізної кари, що ти пообіцяв і на чому заприсягнувся.

Сеє сказавши, стиснув Росинанта острогами — і тільки смуга за ним лягла. Селянин провів його очима і, як він уже скрився за деревами, повернувся до наймита свого Андреса і сказав:

— А ходи-но сюди, небоже! Зараз я вчиню волю сього відомстителя і заплачу тобі все, що винен.

— Бігме, — сказав Андрес, — добре, дядьку, зробите, як учините волю сього зацного рицаря, подовж йому, Боже, віку без ліку, що він такий хоробрий і справедливий. Бо як не заплатите, то побачите, що вернеться і покарає вас, на Рока святого.

— Ти кажеш бігме, і я кажу бігме, — промовив господар. — Та я ж тебе так люблю, що хочу тобі ще більше завинити, щоб потім більше заплатити.

Тут він по́рвав хлопця за руку і, знову його до дуба прив'язавши, такого дав перегону, що бідаха мало душі не пустився.

— А тепер, — каже, — Андресику мій пишний, клич того відомстителя за всяку кривду, побачимо, як він за сюю відомстить... Та я ще й не знаю, чи се вже твоїй кривді кінець, бо мені кортить таки спустити з тебе всю шкуру, недарма ти того й боявся.

Але врешті він одв'язав-таки хлопця і дав йому волю суддю того справедливого шукати, — нехай, мовляв, вертається і виконує заповіданий вирок. Андрес пішов із важким серцем, присягнувшись одшукати завзятого Дон Кіхота з Ламанчі й розповісти йому геть-чисто все; доведеться тоді господарю всемеро заплатити. Тим часом мусив, сердега, сльози ковтати, а господар справляв собі смішки.

Завзятий же гідальго Дон Кіхот, оборонивши в такий спосіб покривдженого, був вельми задоволений, що так

славно й щасливо розпочав своє рицарювання. Радий та веселий їхав він до свого села і промовляв півголосом:

— Воістину можеш ти йменуватися найщасливішою з усіх кобіт, живущих на землі, о, над усіма вродницями вроднице, Дульсінеє Тобоська! Доля-бо судила, щоб вірним твоїм слугою і виконавцем усіх твоїх бажаннів і веліннів став такий славний і завзятий рицар, як Дон Кіхот з Ламанчі, що, діставши, як відомо, лише вчора висвяту, сьогодні вже помстився за найстрашнішу кривду і образу, вчинену свавіллям та беззаконням, сьогодні вже вирвав бича з руки немилосердного ворога, що безневинно катував сього ніжнотілого отрока!

Так доїхав до рóзстані, де чотири дороги розходились різно, і враз навернулись йому на думку ті перехрестя, де мандровані рицарі приставали й міркували, котрим шляхом далі братися. Тож і собі спинився на якусь хвилю, погадав туди-сюди і врешті попустив повіддя Росинантові, здавшися цілком на його волю; кінь же, як перше мав, тою путею рушив, що прямісінько до його стайні провадила. Уїхавши так милі зо дві, побачив Дон Кіхот чималу громаду людей: були то, як згодом з'ясувалося, толедські купці, що правилися до Мурсії, аби там шовку накупити. Їх було шестеро, всі під парасолями, а з ними ще четверо служебників верхами та троє погоничів, що йшли за мулами пішо. Ледве їх угледівши, уявив собі наш гідальго, що се вже йому друга пригода лучається, і, намагаючись у всьому наслідувати вичитані в романах події, вирішив ще одного рицарського подвигу доконати. Тож осадився міцніше в стременах, наставив списа, щита до грудей притулив та й став серед шляху гордо й пишно, чекаючи, поки ті мандровані рицарі (купці тобто) до нього наблизяться. Як же під'їхали так, що вже було добре видно й чути, Дон Кіхот, дивлячись козирем, гуконув на весь голос:

— Ані кроку далі! Стійте всі, аж поки не визнаєте, що в цілому світі немає красуні над володарку Ламанчі, незрівнянну Дульсінею Тобоську!

Почувши таку річ і побачивши чудернацьку постать речника, купці спинились: і з мови, і з виду дорозумілись вони, що то якийсь божевільний. Та їм кортіло довідатись, чого се він вимагає од них такого визнання. От один купець, чоловік дотепний і гострий на язик, і каже:

— Пане рицарю, ми зовсім не знаємо тієї шановної дами, про яку ви говорите. Покажіть же її нам, і, якщо вона справді така гарна, як ви кажете, то ми без жодного примусу, по вольній волі визнаємо те, чого ви од нас жадаєте.

— Якби я вам її показав, — заперечив Дон Кіхот, — то невеликою було б із вашого боку заслугою засвідчити очевидну істину. Вся сила в тому, щоб ви, не бачивши, повірили, визнали, ствердили і присягли того боронити. Як же сього не вчините, ставайте зо мною до побою, ви, неотеси й пустопляси! Виходьте поодинці, як велить закон рицарський, або й усі гуртом, як у такої ледачої низоти заведено. Я жду вас і чекаю, свідомий своєї правоти.

— Пане рицарю, — обізветься знов купець, — іменем усіх присутніх тут можновладців благаю ваше добродійство не обтяжувати нашої совісті визнанням таких речей, яких ми ніколи не бачили й не чули і які до того ж могли б образити володарку Алькарії та королеву Естремадури. Як же вашець покаже нам якусь парсуну тієї дами, хоч із пшеничину завбільшки, то там уже, як то кажуть, по ниточці дійдеш до клубочка: нам буде обезпека й запорука, а вам заплата і догода. Зрештою я вважаю, що ми вже й тепер з вами згодні; якби навіть із того портрета ми побачили, що сеньйора ваша на одне око крива, а з другого їй ропа тече, то й тоді, аби вашеці догодити, ми ладні визнати за нею будь-які високі прикмети.

— Нічого такого з неї не тече, підла шельмо! — закипівши гнівом, гукнув Дон Кіхот. — її біле, як лебединий пух, личко точить із себе амбру та мускус, і зовсім вона не крива й не горбата, а струнка, як веретенце в горах Гвадаррами; ви ж заплатите за таке страшне блюзнірство супроти божистої вроди моєї сеньйори!

Сеє сказавши, зважив списа і ринувся на розмовника з такою скаженою люттю, що, якби Росинант не спіткнувся ненароком і не впав серед дороги, набіг би необачний купець лиха. А так кінь упав, а вершник далеченько по землі покотився. Силкувався підвестись, та не міг — морочливо було з тим списом, щитом, острогами, шоломом, з усім важенним обладунком. Борсався бідолаха з усіх сил, щоб устати, та все, знай, кричав:

— Не тікайте, нікчемні страхополохи! Стійте, підлі боюни! Не з своєї вини я впав, а через мого коня!

Тут один погонич, не дуже, бачиться, добромисний, почувши, як шпетить їх простягнений долі рицар, не стерпів і надумав замість відповіді полічити йому ребра. Він підбіг до нього, вхопив списа, поламав на цурки й заходився на бідоласі лати латати, аж поки не змолотив його на околот. Хазяї кричали, що годі вже, буде з нього, та хлопець укинувся в пасію і не хотів од жертви своєї одстати, поки вся досада не виллється. Хапаючи один за одним цурупалки од списа, він лупцював ними лежачого так, що од них саме канцур'я лишалось, а той репетував під цією зливою ударів, не стуляв губи і на хвильку, все погрожував небові й землі та кляв душогубів (тепер уже він мав подорожніх за розбійників).

Врешті погонич утомився, і купці рушили далі; вже до самого кінця подорожі їм до розмови не збувало, все про нашого побитого героя говорили. А він, зоставшися на самоті, знов почав силкуватися, чи не встане; та як уже цілий і здоровий не здужав підвестися, то тепер і поготів, коли весь був побитий і потовчений. І все-таки почував себе щасливим: адже це, гадав, звичайна знегода мандрованого рицаря, та й винен був у всьому кінь. Проте встати так і не здолів, бо все тіло йому болем боліло.

РОЗДІЛ V,

де оповідається далі
про злигодні нашого рицаря

Бачивши, що й справді ворухнутися не може, надумав удатись він до звиклого способу — пригадати якусь подію, вичитану з романів, і в навісній голові його заманячили постаті Балдуїна, якого поранив і залишив у горах Карло Малий, та маркіза Мантуанського: історія знана дітям, відома юнакам і люба старим людям, що дають їй віру, хоч у ній стільки правди, як у Магометових чудесах. Отож нашому рицареві й здалося, що дуже та пригода до тої подібна, якої він сам оце щойно зазнав; виявляючи ознаки великого жалю, почав він по землі качатися і, ледве голос одводячи, тими словами промовляти, що їх казав нібито поранений Рицар Гаю:

О, прилинь, моя сеньйоро.
Розділи мою печаль!
Чи про неї ти не знаєш,
Чи тобі мене не жаль?

І так прослебізував увесь той романс аж до тих рядків, де говорилось:

О, маркізе Мантуанський,
Я твій небіж і васал...

Наче навмисне під ту саме хвилю проїздив тудою селянин один, гідальга нашого односілець та ще й сусіда — мливо до млина одвіз і це вже додому вертався. Як побачив, що на дорозі хтось лежить, то підійшов і спитав, хто він такий і що йому болить, що так жалібно стогне. Дон Кіхотові, ясна річ, уявилося, що то над'їхав його дядько, маркіз Мантуанський, тим замість одповіді виголошував він далі свого романса і все провадив про свою лиху годину та про любощі цісарського сина з мачухою, достотно так, як у тому романсі співалося.

Селянин із дива не виходив, тої бридні слухаючи; тоді зняв із нього пошматоване забороло і витер йому з обличчя пилюгу, а витерши, одразу впізнав і сказав:

— Пане Кикоть, — так-бо звали нашого героя, поки не сплив із розуму і не пошився з статечного гідальга в мандроване рицарство, — хто ж се так вашу милость понівечив?

Та на всі його розпити Дон Кіхот водно торочив свого романса. Тоді добрий той чоловік бережно стягнув із нього нагрудника й нараменника, щоб побачити, чи немає де рани, — аж ні, не було ніде і кров не йшла. Потому підвів його і з тяжкою бідою висадив на свого осла, смирного й рахманного ступака, попідбирав усю справу рицарську, навіть цурпалля од списа, і прив'язав те все до сідла Росинантові, взяв коня за повід, а осла за оброть та й рушив поволеньки до села, міркуючи, проти чого се пан городив таку нісенітницю. Задумався й Дон Кіхот, на ослі сидячи; збитий та знівечений, він ледве тримався в сідлі і з часу до часу зітхав тяженько, що, певно, і в небі чути було. Селянин ізнову мусив спитати, що йому дошкуляє, та Дон Кіхотові, мабуть, сам диявол насував на пам'ять різні байки, що до його стану приходились, і він, забувшися якось про

Балдуїна, мав себе вже за мавра Абіндарра́еса, що його зайняв у полон антекерський кастелян Родріго де Нарва́ес і привіз, яко бранця, у свої володіння. Коли той чоловік ізнов почав розпитувати, що з ним сталось та що йому болить, рицар одповідав до слова тими фразами, з якими звертався невольник Абенсераг до Родріга де Нарваеса (ту історію він вичитав колись у книзі Хорхе де Монтемайора «Діана»). І так він гладко тулив усе те до себе, що селянин тільки чортихався, його теревені слухаючи. Він догадався вже, що пан збожеволів, і, щоб швидше здихатися того дурного патякання, наліг чимдуж на ноги. Дон Кіхот же сказав напрослідок:

— Знайте ж, ваша милость, пане Родріго де Нарваес, що прекрасна Харіфа, про яку я щойно говорив вашеці, то і є вродлива Дульсінея Тобоська, що то заради неї я вершив, вершу і вершитиму подвиги, яких іще не бачив, не бачить і зроду не побачить світ.

На те одказав йому селянин:

— Та придивіться ж, пане, до мене, грішного: не єсть я дон Родріго де Нарваес, ані жодний маркіз Мантуанський, тільки ваш сусіда, Педро Алонсо, та й ви, добродію, зовсім не Балдуїн і не Абіндарраес, а шановний гідальго, пан Кикоть.

— Мені видніше, хто я такий, — одрік Дон Кіхот, — а як захочу, то буду не тільки тими, що оце згадував, а й Дванадцятьма Перами Франції та Дев'ятьма Мужами Слави, бо мої подвиги перевершують усе те, чого вони доказали кожен зосібна і всі гуртом.

Провадячи всякі такі розмови, дочапали вони зрештою до села так як о присмерку, та дядько вирішив зождати, поки добре споночіє, щоб ніхто не побачив побитого рицаря верхи на такій непоказній животині. Як надійшла слушна пора, тоді вже в'їхав до села і став перед домом Дон Кіхота, де тим часом панував великий переполох; чути було, як клюшниця промовляла гучним голосом до гостей — пароха й цилюрника, що були найбільшими приятелями Дон Кіхота:

— Що ви скажете, добродію Перо Пе́рес (так-бо звали священика), яка лиха година могла спіткати мого пана? Ось уже третій день, як його немає, не стало й коня, і щита, і

списа, і всієї збруї. Бідна ж моя головонько! Добре знаю — се так само певно, як те, що люди родяться, аби помирати, — начитався він отих проклятущих книжок, от вони й засліпили йому розум. Тепер я собі пригадую, що не раз чула, як він, бувало, міркував уголос, що хоче стати мандрованим рицарем і блукатися світами, пригод усяких шукаючи. А бодай би ті книги Сатана й Варава побрали, як мали вони замутити найсвітліший у всій Ламанчі розум!

І небога те саме правила:

— Кажу ж вам, майстре Ніколас, — сокорила вона до цилюрника, — що дядьо мій, було, два дні й дві ночі поспіль над тими негодницькими романами сидять, а тоді, було, кинуть книжку, схоплять меча та й давай по стінах затинати... А як ухоркаються вже до краю, то, було, кажуть: «Я, — кажуть, — чотирьох велетнів побив, таких, що з башту заввишки». Піт із них цюрком іллється, а вони кажуть, буцім то кров із ран, що вони в бою здобулися. А тоді, було, вип'ють цілий жбан води холодної, очуняють, утихомиряться і то, кажуть, цілющий напій, що приніс їм премудрий Алькир, великий чародій і приятель їхній... Та я й сама винна: якби була вам раніше сказала, що дядьо мій отак-о схибнулися, то, може б, воно до того не дійшлося, бо ви попалили б оті їхні єретичні книжки: багато їх є таких, що тільки в огнище вкинути.

— Така і моя думка, — озвався парох. — Даю вам слово, що завтра ми влаштуємо над ними автодафе́ і дотла попалимо, щоб не збивали більше з плигу читальників, щоб не підкушували їх на такі вчинки, яких допустився, мабуть, мій добрий приятель.

Всю тую розмову чули Дон Кіхот і селянин, що збагнув тепер цілком, яка падь на його сусіда пала, і загукав зичним голосом:

— Одчиняйте, панове, двері сеньйорові Балдуїну та тяжко пораненому маркізові Мантуанському, а також маврові Абіндарраесу, що його веде в неволю антекерський кастелян, одважний Родріго де Нарваес!

На той галас із дому вибігли всі: скоро парох із цилюрником упізнали свого приятеля, а клюшниця й небога — пана свого і дядя, кинулись обіймати його, хоч він, знесилений, не міг із осла злізти.

— Стривайте, — казав він їм, — мене тяжко поранено з вини мого коня. Несіть мене до ліжка і покличте, коли можна, ворожку Урганду, щоб доглянула мене й рани мої погоїла.

— Ой лишенько! — сплеснула руками клюшниця. — Чуло моє серце, на чому мій пан звихнувся... Злізайте з Богом, добродію, запевняю вас, що і без тої Дурганди вас на ноги поставимо. От до чого довели вашу милость ті розпрокляті рицарські романи, будь вони тричі неладні!

Дон Кіхота вклали в ліжко і стали оглядати, де його поранено, але ран так і не знайшли. Тоді Дон Кіхот сказав їм, що то він потовкся, як грьопнув додолу разом зі своїм Росинантом у бою з десятьма велетнями, такими зухвалими й почварними, яких іще не бачили під зорею й сонцем.

— Еге! — сказав парох. — Уже, значить, і до велетнів ряд дійшов? Скарай мене, Боже, як завтра до вечора не спалю всього того непотребу!

Тут до Дон Кіхота пристали всі з розпитками, та він не одказував нікому, попрохав тільки, щоб дали йому попоїсти й поспати, бо йому тепер того найбільше треба. Так же й зробили, а тоді священик почав випитувати в селянина, де і як він знайшов Дон Кіхота. Як же селянин розповів йому все докладно, не минувши й тих дурниць, що плескав по дорозі наш рицар, то священик остаточно в своєму замірі утвердився. Тож назавтра, прихопивши і приятеля свого, цилюрника Ніколаса, знову прийшов до Дон Кіхота.

РОЗДІЛ VI

Про великий і цікавий огляд,
що вчинили парох і цилюрник
у книгозбірні нашого завзятого гідальга

Дон Кіхот іще спав. Парох попросив у небоги ключа від кімнати, де зберігались оті книжки, до всього лиха призвідниці, і та охоче вволила його волю. Як увійшли вони всі туди (і клюшниця з ними), то виявили там сотню з чимось великих, грубелезних томів у гарних палітурах і ще чимало всяких дрібніших книжок; скоро клюшниця окинула їх оком, зараз вибігла з бібліотеки, та за хвильку вернулася знов із мисочкою свяченої води та кропилом.

— Прошу вас, — каже, — панотченьку, покропіте з ласки вашої сю кімнату, аби котрий із чаклунів, що в тих книжках виводяться, не вчарував нас за те, що ми їх хочемо із світу згладити.

Посміявшися трохи з простосердої клюшниці, священик сказав цилюрникові, щоб той подавав йому книги одну по одній, а він дивитиметься, про що вони, бо, може, серед них і такі знайдуться, що не заслуговують на спалення.

— Е, ні, — обізвалася небога, — не ощаджаймо ані жодної, бо всі вони накоїли нам лиха. Краще викиньмо весь той мотлох через вікно, складімо в стос і підпалімо або винесім на подвір'я і там розведімо багаття, щоб дим сюди не йшов.

Те саме казала й клюшниця — так уже вони обидві прагнули згуби тих неповинних мучеників, але парох на те не пристав: треба, казав, хоч титули всіх книжок перше переглянути. Майстер Ніколас подав йому насамперед чотири книги «Амадіса Гальського». Парох промовив:

— Се нам ніби призвістка, бо чув я, що ся книга — перший рицарський роман, видрукуваний в Гишпанії, а од нього вже пішли й постали всі інші. Тим-то я вважаю, що ми сього Амадіса, яко єресіарха всієї лиходійної секти, без жодної пільги мусимо до спаління засудити.

— Ні-бо, добродію, — заперечив цилюрник, — я чув дещо інше: кажуть, що ся книга краще над усі, що писалися будь-коли в сій царині, тим-то ми повинні помилувати її, яко єдину в своїм роді.

— Правда ваша, — погодився парох, — візьмім се до уваги і даруймо їй тимчасом життя. А що там за книга стоїть поруч?

— То, — оголосив цилюрник, — «Подвиги Еспландіана», правного сина Амадіса Гальського.

— Є такий закон, — зауважив парох, — що батькові заслуги на сина не переходять. Нате ж вам, господине, одчиніть вікно і викиньте його в двір, нехай положить початок тому стосові, що ми з нього кострище розпалимо.

Клюшниця вчинила те з великою уподобою: бравий Еспландіан полетів у двір і став терпеливо чекати вогненної кари.

— Нуте, що там далі? — спитав парох.

— Далі йде «Амадіс Грецький», — одказав цилюрник, — та на цій полиці, здається мені, стоять самі-но Амадісові родичі.

— То нехай же всі летять у двір, — постановив парох. — Щоб укинути в вогонь королеву Пінтікінестру й пастуха Дарінеля з його еклогами та всіма викрутасами й вихиляcами, що понариговував його автор, я б і рідного батька заодно спалив, якби він узяв на себе постать мандрованого рицаря.

— І я так гадаю, — сказав цилюрник.

— І я, — мовила небога.

— А коли так, — сказала клюшниця, — то в двір їх усіх!

Узявши цілу купу книг, вона, щоб не спотикатися дарма по сходах, повикидала їх у вікно.

— А то що за бандура? — спитав парох.

— Це, — сказав цилюрник, — «Дон Олівант Лаврський».

— Сю книгу скомпонував автор «Саду квіток розмаїтих», — зауважив парох, — і, правду кажучи, я не знаю, котра з тих двох книг більш правдива чи, вірніше, менш брехлива. Одно знаю: книга дурна, аж світиться. У двір її!

— Далі йде «Флорісмарт Гірканський», — оповістив цилюрник.

— Ага, і пан Флорісмарт є тут? — сказав парох. — Далебі, і йому не минеться. Хоч уродився він за надзвичайних обставин і мав усякі чудородні пригоди, та написане те все так сухо й лемéхувато, що іншої долі й не заслуговує. У двір його, пані господине, та й оце ще візьміть на додачу.

— Оце по-моєму, панотче, — сказала клюшниця, з великою втіхою виконуючи той наказ.

— А ось «Рицар Платір», — читав далі цилюрник.

— Древня книга, нічого сказати, — зауважив парох, — а проте, ласки не заслуговує. І її давайте в ту саму купу, чого там!

Так же і зробили. Розгорнули ще одну книгу, що називалась «Рицар Хреста».

— Заради такої святобливої назви можна було б простити авторові його неуцтво. Та знов же, недарма кажуть: «За хрестом сам диявол з хвостом». В огонь його.

Цилюрник узяв іще одну книгу й сказав:

— А се «Зерцало рицарства».

— О, я добре знаю її достойність, — сказав парох. — Тут фігурує сеньйор Рінальд Монтальбанський з своїми друзями й товаришами, що самого Кака в шахрайстві упослідили, а також Дванадцять Перів Франції посполу з їхнім правдомовним дієписцем Турпіном. Щиро кажучи, я засудив би цих героїв лише на доживотне вигнання з огляду хоча б на те, що вони вже раніше тривожили уяву знакомитого Маттеа Боярда, а згодом на тій самій основі виткав свою поему правдиво християнський поет Лодовіко Аріосто. Як я знайду його тут і побачу, що він говорить не порідному, а по-чужоземському, то не ве́лико його вшаную, як же по-рідному, то схилю перед ним голову.

— У мене він є по-італійськи, — сказав цилюрник, — та я його не втну.

— То навіть краще, — одказав парох, — ми могли б те й пану капітанові пробачити, аби він тільки не переносив його до Гишпанії і не вивертав на кастільський кшталт, бо при тому немало природних прикмет сього твору втратилось. Так буває з усіма, що беруться вірші іншою мовою переспівувати: хоч як старанно, хоч як майстерно будуть вони те робити, а все одно так не вдадуть, як у первовзорі. Одне слово, книгу цю, а також усяку іншу французчину, що тут знайдеться, треба б до якого часу закинути десь у суху глибку, нехай там лежить собі, а ми б уже згодом прирозуміли, як із ними вчинити. Тільки «Бернардові дель Карпіо», що, певно, десь тут гуляє, та ще «Ронсевалю» жодної не дамо пільги: скоро впадуть мені в руки, зараз передам їх господині, а вона в огонь пошле без пощади.

Цилюрник з тим усім погодився — певно, що так воно і є, коли парох каже, бо то ж такий щирий християнин і такий правдолюб, що зроду-звіку ні думкою, ні словом не схибить. Далі майстер Ніколас розкрив «Пальмеріна Оливського» та «Пальмеріна Англійського», що стояв тут же поруч.

Побачивши парох сі книги, сказав:

— Оту оливину на тріски порубати та спалити, щоб і попелу по ній не зосталось, а англійську пальмочку слід берегти й хоронити, яко річ унікальну, в особливій шкатулі, на взір тієї, що Олександер Ма̀кедонський знайшов

серед перських трофеїв і тримав у ній Гомерові твори. Та книжка, пане куме, гідна пошани з двох поглядів: одно, що вона сама собою дуже добра, а друге, що написав її, як славлять люди, премудрий король Португальський. Усі пригоди в замкові принцеси Ладоміри пречудові, написані справді майстерно, мовою вишуканою і водночас ясною, автор уміло дотримує в ній ладу й міри, залежно від того, яких героїв змальовує. Отож, майстре Ніколас, коли буде на те ваша добрая ласка, то сей роман, а також «Амадіс Ґальський» не зазнають огненної покари, а вся решта нехай гине — нема чого далі перебирати й перевіряти.

— Не зовсім так, пане куме, — заперечив цилюрник, — бачите, зараз у мене в руках славнозвісний «Дон Бельяніс».

— Сьому, — одрік парох, — за другу, третю й четверту частину не завадило б ревеню дати, аби з них зайва жовч зійшла, та повикидати ще всі дурниці про Замок Слави і іншу таку бридню; тож відкладімо розгляд на потім, побачимо, чи він виправиться, чи ні, та й будемо вже чи карати, чи милувати. А поки що беріть його, куме, до себе додому, лише нікому читати не давайте.

— Оце добре, — сказав цилюрник.

Не бажаючи більше того клопоту з рицарськими романами, він велів клюшниці забрати всі ті фоліанти й повикидати у двір. А клюшниця до того торгу й пішки — книжки палити їй любіше було, аніж тонкеє та широкеє полотно ткати. Вхопила їх цілий оберемок, штук вісім, чи що, та й викинула в вікно. Одну книжку, правда, впустила, ідучи; підняв її цилюрник, аж то «Повість про славного рицаря Тиранта Білого».

— Боже правий! — аж скрикнув парох. — Невже то й справді «Тирант Білий»? Дайте мені його, куме, то ж цілий скарб насолоди, ціле море втіхи! Є там зацний рицар Дон Господи-Помилуй Монтальбанський, брат його Томас і витязь Фонсека, описується там і двобій хороброго Тиранта з британом, і витівки дівчини Ясочки, і жарти та зальоти вдовички Тихолітської, і, вкінці, любощі цісаревої з стайничим Іполитом. Правду вам кажу, пане куме, штилем своїм ця книжка найкраща в світі: рицарі в ній їдять, сплять, помирають дома в постелі, перед смертю пишуть духівниці, і ще є тут багато всякої всячини, що в інших книжках сього ґатунку не знайдеш. Проте автор і тут ухитрився

нагородити чимало нісенітниць, що дають нам привід засудити його твір на довічну каторгу. Візьміть його додому, почитайте, то й побачите, що моя правда.

— Нехай і так, — погодився цилюрник. — А що ми зробимо з цими дрібними книжечками?

— То, мабуть, не рицарські романи, а вірші, — сказав парох.

Розгорнувши одну таку книжку, він побачив, що то була «Діана» Хорхе де Монтемайора, і, гадаючи, що й інші будуть того самого ґатунку, промовив:

— Цих книжок не треба палити, як тамтих: вони не роблять та й не робитимуть такої шкоди, як рицарські романи. Се твори цілком пристойні, вони нікому нічим не загрожують.

— Ох, добродію, — впала в річ небога, — краще буде, як ви і їх на ту кару засудите, бо як вилікуються мій дядько від тої рицарської мани, то їх іще, боронь Боже, на вірші потягне, і забандюриться їм стати пастушком: ходитимуть усе гаями та лугами, співатимуть, у сопілочку свистітимуть або ще й самі поетом зробляться, а то, кажуть, хвороба заразна і невигойна.

— Правду мовить панночка, — сказав парох, — краще нам і цю спокусу з-перед очей нашого приятеля забрати. Та коли вже ми почали з Монтемайорової «Діани», то, як на мене, палити її все-таки не слід, лише повикидати з неї всі вигадки про чарівницю Фелісію та любовне дання, а також занадто розтягнені вірші, а проза нехай собі буде, — се, як-не-як, перша серед книжок подібного роду.

— Далі маємо другу «Діану», що написав Саламантинець, — провадив цилюрник, — і ще одну книгу з такою самою назвою, компонування Хіля Пола.

— Саламантинець нехай іде до тої купи, що в дворі горітиме, — вирішив парох, — а ту «Діану», що Хіль Поло написав, бережімо, буцім то твір самого Аполлона. Але поспішаймо, пане куме, бо вже нерано.

— А ось, — сказав цилюрник, розгортаючи наступний том, — «Щастя кохання» на десять книг, скомпонував же їх сардинський поета Антоніо де Лофрасо.

— Присягаю саном своїм, — промовив парох, — відколи Аполлон Аполлоном, музи музами, а поети поетами,

ніхто ще не складав такої цікавої й неподобної книги: по-своєму вона найкраща й найвиборніша між усіма тими, що будь-коли в сьому роді на світ являлася, і хто її не читав, той, можна вважати, зроду не читав нічого кунштовного. Давайте її сюди, куме, то для мене така знахідка, що якби мені хто подарував сутану з флорентинської саржі, то була б напевне менша втіха.

Сеє сказавши, одклав її набік із великим задоволенням, а цилюрник тим часом виголошував:

— Далі йдуть «Іберійський пастух», «Енареські німфи» та «Ліки на ревнощі».

— Що ж нам із ними робити? — спитав парох. — Передамо їх у руки світської влади, сиріч клюшниці, а причин краще не питайте, бо інакше сьому огляду кінця-краю не буде.

— А ось іще «Пастух Філіди».

— То не пастух, — зауважив священик, — а вельми розумний і дотепний великосвітський пан; сю книжку бережіть, як перлину коштовну.

— Оцей грубенький том, — вів далі цилюрник, — має назву «Скарбона розмаїтих поезій».

— Якби їх не було стільки багато, — сказав парох, — то вони цінувалися б вище. Треба вилучити й вичистити з сієї книжки всяку мізерію, що втислася поміж правдиво гарні речі. Не даймо її вогню на поталу, бо автор її — мій приятель, а крім неї, він написав іще й інші твори, піднесені й героїчні.

— А ось «Пісенник» Лопеса Мальдонада, — оголосив цилюрник.

— І сієї книги автор, — промовив парох, — належить до моїх добрих друзів. Коли він сам свої пісні рецитує, то всі дивом дивуються: так же то солодко співає, що прямо душу пориває. Еклоги в нього, щоправда, довгуваті, але, як то кажуть, запас біди не чинить. Нехай же й його книжка йде між вибранці. А то що за книга обік неї?

— «Галатея» Мігеля де Сервантеса, — одказав цилюрник.

— Ми з цим Сервантесом здавна великі друзі: вірші він так собі віршує, зате нещастями своїми багатьох перевершує. Книга його містить у собі деякі незлі вигадки, дещо

ніби обіцяє, але кінців не виводить — треба, отже, чекати заповіданої другої частини: може, далі там усе ліпше буде, і тоді ми зможемо її помилувати, а тим часом, пане куме, тримайте її у себе в схові.

— Згода, — одповів цилюрник. — А ось іще три книжки заразом: «Араукана» дона Алонса де Ерсільї, «Австріада» Хуана Руфа, підсудка кордовського, та «Монсеррат» валенсійського поета Крістоваля де Віруеса.

— Сі три книги, — сказав парох, — то найкращі епопеї, написані кастильською мовою, вони гідно стоять поруч із найзнаменитшими італійськими поемами. Збережімо їх, яко найцінніші здобутки гишпанської поезії.

Переглянувши таку велику силу книг, парох аж заморився і ладен був уже засудити на спалення всю решту без розбору, та тут саме цилюрник розгорнув іще одну — «Сльози Анджеліки».

— Я перший проливав би сльози, — промовив парох, почувши ту назву, — якби хто казав спалити сю книгу, бо автор її — один з найкращих поетів не лише в Гишпанії, а і в цілому світі; крім того, він пречудово переклав дещо з Овідієвих «Метаморфоз».

РОЗДІЛ VII

Про другий виїзд нашого доброго рицаря Дон Кіхота з Ламанчі

В цей час почулося голосне гукання Дон Кіхота:

— Сюди, сюди, хоробре лицарство! Час і пора вам явити міць потужних правиць ваших, бо вже двораки в турнірі гору почали брати!

Довелося бігти на той крик і галас, припинивши огляд у книгозбірні, через що, здається, мусили прийняти муку вогненну без жодного суда й розправи «Каролея» та «Лев Гишпанський», а також «Цісареві діяння» дона Луїса де Аміли, що, безперечно, заслуговували пощади; якби парох був їх побачив, гадаю, що вони не підлягли б такому жорстокому вироку.

Як увійшли всі до Дон Кіхота, той уже встав з постелі і був такий бодренний, мов і не думав спати — викрикував

у нестямі всяку нісенітницю та, знай, штирхав мечем на всі боки, повертаючи його то лезом, то плазом. Його взяли попідруч і силоміць уклали знову в ліжко, тоді він трохи втихомирився і сказав, обертаючись до священика:

— Чи то ж не ганьба, велебний пане архієпископе Турпіне, що так звані Дванадцять Перів дали себе з доброго дива поконати на сьому турнірі дворакам, коли натомість ми, мандровані рицарі, три дні поспіль перед вели?

— Та годі-бо вам, пане куме, помовчте, — заспокоював його парох, — дасть Бог, фортуна переміниться: що сьогодні втратиш, надолужиш завтра. А тим часом майте обачення на своє здоров'я, бо, здається мені, що вашець дуже втомлений, а може, навіть і поранений.

— Та ран нібито немає, — одказав Дон Кіхот, — а що мене побито й потовчено, то се вже певно: той байстрючий Роланд добре поколошматив мене дубиною, а все з завидків, що я, бач, один йому в молодецтві рівня. Та не будь я Рінальд Монтальбанський, коли, з ліжниці підвівшися, не оддячу йому наперекір усім його чарам! А поки що дайте мені чогось попоїсти, душу проквасити; як же помсти доконати, в тім уже моя голова.

Так же й зробили, дали йому попоїсти, і він знову заснув, а вони всі дивували з його навіженства.

Тої ночі клюшниця спалила вогнем і пустила димом усі книжки, які тільки були в дворі і в цілім домі; сіли там попелом і такі, що заслуговували на вічне збереження в архівах — чи така вже була їхня доля, чи цензорове недбальство до того причинилось, а справдилася на них приповідка, що часом і праведники з грішниками гинуть.

Парох із цилюрником урадили, що найкращим ліком на недугу їхнього приятеля буде закласти й замурувати вхід до книгозбірні — може, як усунути причину, то не стане й наслідків; як же він, уставши, не знайде туди ходу, то скажуть йому, що якийсь чарівник викрав усі книжки разом із кімнатою. Як же надумали, так не гаючись і зробили. За два дні Дон Кіхот устав з постелі і першим ділом кинувся до своїх книжок, але, не знаходячи кімнати, в якій вони були, почав никати туди й сюди, крутився коло того місця, де були двері, і все мацав руками та очима водив навсібіч, не мовлячи ні словечка. Нарешті по довгому часі спитав у

клюшниці, як пройти до книгозбірні, а та вже добре знала, що має казати.

— Якої се ви, паночку, книгозбірні шукаєте? — спитала вона. — Немає вже в нас ні кімнати тієї, ні книжок — усе забрав сам диявол.

— Ба не диявол, а чаклун, — упала в річ небога. — Першої ночі по вашому, дядечку, від'їзді прилетів він сюди на хмарі, зліз із змія, на якому верхи сидів, і ввійшов до тої кімнати. Не знаю, що він витворяв, тільки дивлюся за якусь часину — вилітає він через дах, а в домі скрізь диму повно. Ми кинулись туди — що за оказія? Ані книжок нема ніяких, ані самої кімнати, нічогісінько! І ще пригадую, що чули ми з господинею, як, одлітаючи, крикнув той лихий дідуган, що він уже віддавна таїв злобу проти властителя тих книжок і тієї кімнати, тим і накоїв у сьому домі шкоди, яка опісля наяв вийде. Ще й додав наприкінці, що звати його мудрий Хрестон.

— Не Хрестон, а Фрестон, — поправив Дон Кіхот.

— Та не тямлю вже гаразд, чи то Хрестон, чи Хвостон, — сказала клюшниця, — знаю тільки, що на *тон* кінчається.

— Ото ж і є, — пояснював Дон Кіхот, — мудрий чаклун, мій найлютіший ворог, що поклав на мене гнів, бо дізнався із чарів своїх та чорнокнижжя, що колись я маю стати на двобій з певним рицарем, якому він сприяє, і подолаю того рицаря, не зважаючи на всі його зусилля. От він і витворяє мені тепер усякі каверзи, але ж нехай знає: що небо судило, того не годен він ані втекти, ані обійти!

— Авжеж, що ні! — погодилась небога. — Тільки нащо вам, дядю, здалися ті бої та двобої? Чи не краще тихомирно домонтарювати, аніж світами з доброго дива блукати та якогось печеного льоду шукати? Не один-бо, знаєте, по вовну їде, а сам вертається стрижений.

— Ох, моє небожатко! — сказав Дон Кіхот. — Нічого ти в сій справі не тямиш. Перше ніж мене стрижуть, я повискубую й повириваю пелехи всякому, хто тільки посміє моєї волосинки торкнутися, не то що!

Побачивши, що він спалахнув гнівом, небога й клюшниця вирішили не казати вже йому ні слова накриво.

Цілих два тижні по тому сидів наш гідальго тихо дома — не було й знаку, щоб він ізнову ті химороди гнати збирав-

ся. Всі ті дні мав він надзвичайно втішні бесіди з двома друзяками своїми, парохом та цилюрником; казав їм, що світові нині найбільше потрібні мандровані рицарі і що саме в його особі те мандроване рицарство відродиться й оновиться. Парох інший раз сперечався з ним, а інший притакував, бо знав, що інакше з ним не зговориш.

Одночасно Дон Кіхот провадив перемовини з одним селянином, близьким своїм сусідом; був то чоловік добрий, хоч добра мав, сердега, не гурт, але, як то кажуть, без олії в голові. Так він уже його вговоряв, так надив, такого йому наобіцяв, що бідний селюк згодився нарешті стати йому за зброєносця і з ним посполу в мандри піти. Дон Кіхот радив йому, між іншим, не дуже огинатися, бо дуже можливо, що їм удасться за одним махом-пахом звоювати острів який-небудь, тоді він його зразу на губернатора настановить. Знадившись на ці обіцянки, Санчо Панса (так звали того селянина) покинув жінку і дітей і став до сусіда свого за джуру.

Потім Дон Кіхот заходився грошей дбати: дещо попродав, дещо позаставляв (і все ж то за безцінь) і збив таки чималеньку суму. Крім того, він позичив у одного приятеля круглого щита і, полагодивши сяк-так свого побитого шолома, завідомив зброєносця свого Санча, якого дня і якої години мають вони в дорогу рушати, щоб той устиг найпотрібнішим припасом себе обмислити та не забув притьмом сакви узяти. Санчо запевнив, що не забуде, а ще сказав, що не дуже-то звик пішо ходити, то думає осла свого взяти, а осел у нього добрячий. Щодо осла Дон Кіхот мав деякі сумніви: він почав пригадувати собі, чи були в яких-небудь мандрованих рицарів джури-ослоїзди, та так і не міг пригадати і врешті дозволив своєму зброєносцю взяти осла, сподіваючись, що невдовзі зможе дати йому під верх благороднішого ступака, відбивши коня в першого-ліпшого нечемного рицаря, що спіткається їм по дорозі. Згадавши корчмареві поради, Дон Кіхот призапасив також сорочок та ще дечого. Наготувавши й нарихтувавши все як слід, Дон Кіхот і Санчо Панча виїхали одної ночі з села, так що ніхто й не бачив, не попрощались навіть із своїми — сей із жінкою та дітьми, а той з небогою та клюшницею. Немало ж за ту ніч і проїхали, освіли од села далеченько: хоч там їх тепер і кинуться, то вже не знайдуть.

Санчо Панса їхав на своїм ослі, немов патріарх який; не забув же він і сакви взяти, і бурдюга на вино. Йому не терпілося швидше стати губернатором того острова, що пан обіцяв. А Дон Кіхот і на цей раз побрався тим самим шляхом, що й перше, себто Монтьєльською рівниною, тільки тепер їхалось йому охвітніше, бо час був іще ранній і зукісне проміння соняшне не дуже йому докучало. Отак їдучи, обізвався Санчо Панса до свого пана:

— Глядіть же, пане мандрований рицарю, не забудьте того острова, що з ласки вашої мені обіцяли. Хай хоч який великий буде, а я ним укерую, от побачите.

На те одказав йому Дон Кіхот:

— Треба тобі знати, друже мій Санчо Панса, що в давнину мандровані рицарі мали звичай наставляти джур своїх губернаторами та намісниками тих островів чи королівств, що вони звоювали, і я твердо наважився того хвального звичаю дотримати; мало того, я хочу його удосконалити. Бачиш, вони іноді (а правду кажучи, то таки частенько) чекали, поки зброєносці їхні постаріють, що вже несила їм і служити по стількох гірких днях і ночах, і аж тоді робили їх графами чи там маркізами і давали їм на ранг якусь волость або округу, а як ми з тобою живі будемо, то, може, ще й на сім тижні я звоюю яке-небудь королівство, якому ще кілька держав підлягають — котра тобі подобається, в ту й настановлю тебе королем. І не думай, що я прибільшаю: рицарям раз у раз трапляються небачені пригоди й нечувані нагоди. Можливо, я дам тобі навіть більше, ніж пообіцяв.

— То себто виходить, — сказав Санчо Панса, — коли я якимось чудом став би, як ви кажете, королем, то Хуана Гутьєррес, моя стара, буде вже королицею, а дітки мої короленятами?

— А хто ж у цьому може сумніватись? — одрік Дон Кіхот.

— Та хоч би й я, — сказав Санчо Панса. — Коли б навіть Пан Біг із неба королівські корони дощем сіяв, то й тоді на голову Марії Гутьєррес ані жодна, мабуть, не прийшлася б. Ні, пане, не вийде з неї королиці, хіба од сили грапиня, та й то ще невгадно.

— Уповай на Бога, Санчо, — втішав його Дон Кіхот, — він пошле їй те, що годиться, а сам теж не прибіднюйся: бути тобі губернатором, а щоб нижче, то й не думай.

— А й не думаю, добродію, — відповів Санчо Панса. — Ви ж у мене пан важнющий, то й дасте мені щось таке гарне, щоб воно й до шмиги було, й до снаги.

РОЗДІЛ VIII

Про велику перемогу, здобуту премудрим Дон Кіхотом у страшенному й неуявленному бою з вітряками, та про інші вікопомні події

Тут перед ними заманячило тридцять чи сорок вітряків, що серед поля стояли; як побачив їх Дон Кіхот, то сказав своєму зброєноші:

— Фортуна сприяє нашим замірам понад усяке сподівання. Поглянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять, якщо не більше, потворних велетнів, що з ними я наважився вой воювати і всіх до ноги перебити. Трофеї, що нам дістануться, зложать початки нашому багатству. А війна така справедлива, бо змітати з лиця землі лихе насіння — то річ спасенна і Богові мила.

— Та де ж ті велетні? — спитав Санчо Панса.

— Он там, хіба не бачиш? — одказав Дон Кіхот. — Глянь, які в них довжелезні руки: у деяких будуть, мабуть, на дві милі завдовжки.

— Що-бо ви, пане, кажете? — заперечив Санчо. — То ж овсі не велетні, то вітряки, і не руки то в них, а крила: вони од вітру крутяться і жорна млиновії ворочають.

— Зразу видно, що ти ще рицарських пригод несвідомий, — сказав Дон Кіхот, — бо то таки велетні. Як боїшся, то ліпше стань осторонь і помолись, а я тим часом зітнуся з ними в запеклому й нерівному бою.

По сім слові стиснув коня острогами, не слухаючи криків свого зброєноші, який усе остерігав його, щоб не кидався битись, бо то не велетні, а вітряки. Та рицареві нашому так ті велетні в голові засіли, що він не зважав на Санчове гукання й не придивлявся до вітряків, хоч був уже од них недалеко, а летів уперед і волав дужим голосом:

— Не тікайте, боягузи, стійте, підлі тварюки! Адже на вас нападає один тільки рицар!

Тут саме звіявся легкий вітрець, і здоровенні крила вітрякові почали обертатись; як побачив те Дон Кіхот, закричав:

— Махайте, махайте руками! Хай їх у вас буде більше, ніж у гіганта Бріарея, і тоді не втечете кари!

Сеє сказавши, припоручив душу свою володарці Дульсінеї, просячи її допомогти йому в такій притузі, затулився добре щитом і, пустивши Росинанта вчвал, угородив списа крайньому вітрякові в крило. Тут вітер шарпонув крило так рвучко, що спис миттю на друзки розлетівся, а крило підняло коня й вершника, а потім скинуло їх із розгону додолу. Санчо Панса прибіг на всю ослячу ристь рятувати свого пана; наблизившись, він побачив, що той і поворухнутись не може — так тяжко грьопнувся з Росинанта.

— Ах, Боже ж ти мій, Господи! — бідкався Санчо. — Чи не казав я вам, пане, щоб стереглися, бо то вітряки, воно ж усякому видно, хіба тому ні, в кого вітер у голові ганяє.

— Мовчи, друже Санчо, — одказав Дон Кіхот, — бойове щастя пере́ходя живе. Я оце думаю, та так воно і є, що то мудрий Фрестон, той самий, що вкрав у мене книжки вкупі з кімнатою, навмисне перетворив тих велетнів на вітряки, щоб не дати мені слави перемоги, бо на мене дуже ворогує. Але кінець кінцем мій доблесний меч ро́зіб'є ті зловорожі чари.

— Та дай Боже, — сказав Санчо Панса.

Він допоміг Дон Кіхотові встати й посадив його на Росинанта, що теж був ледве живий та теплий. Міркуючи так і сяк про недавню пригоду, вони рушили далі до Ляпіського перевалу, бо там, казав Дон Кіхот, на тих ро́зиграх, чекають їх, без сумніву, численні й різнорідні пригоди. Одне тільки смутило нашого рицаря, що не було вже в нього списа; розповівши про те горе джурі своєму, він сказав:

— Раз якось читав я, що один гишпанський рицар на ймення Дієго Перес де Варгас, поламавши в бою меча, одчахнув од дуба здоровенну гілляку і того дня стільки подвигів учинив, стільки маврів нею перетовк, що йому дали прізвище Гілляка, а нащадки його й досі пишуться Варгас-і-Гілляка. Я до того річ веду, що й сам думаю собі дубця уломити з першого дуба чи па́дуба, що ми по дорозі вбачимо. І буде той дубець незгірший ніж у Варгаса був, і доконаю я з ним таких подвигів, що ти можеш себе за щасливця вважати: рідко кому доводиться бути свідком і самовидцем майже неймовірних подій.

— То все в Божих руках, — одказав йому Санчо, — я вірю всьому, що ваша милость мені каже. Тільки сядьтебо рівніше, а то ви якось аж перехнябились у сідлі — мабуть, таки добре забились, як упали.

— Правда твоя, — промовив Дон Кіхот, — але, як бачиш, я не кволюся, що те й те мені болить, бо мандрованим рицарям не подоба на рани скаржитись, хоч би з них і тельбухи вилазили.

— Коли так, то хай буде й так, — відповів Санчо, — але я був би радий, що Боже крий, якби ви, паночку, та жалілись мені, як вам що болітиме. А вже як у мене що заболить, хоч трішечки, то так стогнатиму, що ну! Чи, може, і джурам мандрованих рицарів не вільно на біль нарікати?

Дон Кіхот посміявся з простоти свого зброєноші і сказав, що він може собі стогнати й жалітися скільки влізе, чи є чого, чи нема, бо в рицарських законах про те нічого не написано. Тоді Санчо нагадав панові, що час би їм чогось і попоїсти. Дон Кіхот відповів, що йому поки що не хочеться, а Санчо нехай їсть, коли заманеться. Одержавши такий дозвіл, Санчо розташувався якнайзручніше на ослі, вийняв із саков харч і заходився підживлятися, трюхикаючи звільна позад пана; час від часу він потягав винце з бурдюга, та так же смачно, що йому позаздрив би найзавзятіший не-минай-корчма з Малаги. Отак їдучи та частуючися потроху, він зовсім забув про панові обіцянки, а пошуки пригод, хоч би й небезпечних, здавались йому вже не тяжким трудом, а приємною розвагою.

Обночувались вони на якомусь узліссі; Дон Кіхот уломив собі з дерева суху гілляку і насадив на неї залізну клюгу, що од списа лишилась, — от тобі вже й ратище готове.

Цілісіньку ту ніч наш гідальго не змигнув і на хвильку, мріючи про свою володарку Дульсінею — він-бо у всьому вирішив наслідувати вчинки рицарів, у романах описані, а ті, як відомо, не спали ночей по лісах та пущах, усе до коханих своїх дам мислі зносячи. Інша річ Санчо Панса: добре напхавши собі кендюха, і то не якоюсь там цикорною водою, він проспав без прокиду до самого рана, і щоб Дон Кіхот був його не розбуркав, не пробудило б сонька ні проміння соняшне, що прямо в лице йому било, ані співоче птаство, що веселим гамором вітало новий день. Уставши, кинувся

Санчо зразу ж до бурдюга і непомалу засмутився, як побачив, що той проти вчорашнього значно схуд, а по такій дорозі хтозна, чи швидко поповніє. Дон Кіхот не хотів снідати — був, певно, ситий своїми розкішними споминками. Знов рушили вони в путь, що вчора почали верстати, і так як у пізні обіди доїхали до Ляпіського перевалу.

— Отут, брате Санчо, — обізвався Дон Кіхот, — буде нам з тобою тих пригод, хоч купайся. Тільки гляди: хоч до якого великого скруту мені дійде, не поривайся до меча, аби мене оборонити; хіба що нападуть на мене якісь лайдаки, посполиті люди, тоді можеш мені пособляти. А як будуть то рицарі, ти не можеш і не мусиш за всіма законами рицарськими мені до помочі ставати, поки тебе самого на рицаря не висвятять.

— За се не клопочіться, пане, — відповів Санчо, — тут я ніколи з послуху не вийду, бо вдався зроду любомирний, усякі свари та чвари мені осоружні. От як мене самого хто зачепить, тоді вже й на рицарські закони не подивлюсь, бо закони людські та Божі дозволяють кожному себе од напасті боронити.

— І я не кажу, що ні, — промовив Дон Кіхот, — але як на мене, буває, нападуть рицарі, то ти вже, будь ласка, стримуй свої пориви.

— Чому не стримать, стримаю, — заспокоїв його Санчо. — Се для мене така буде заповідь, як шанувати неділеньку святу.

Їдуть вони отак, балакають, аж назустріч їм де взялися два ченці-бенедиктинці верхи не на мулах, сказав би, а на верблюдах, такі ті мули були здорові. Обидва вершники на очах мали подорожні окуляри, а над головами парасолі. За ними їхав ридван з чотирма чи п'ятьма супровідниками верхи на конях, а позаду йшли пішки два погоничі. В тому ридвані сиділа, як виявилось згодом, одна біскайська дама, що правилась у Севілью до свого чоловіка, котрий мав їхати в Америку на якусь високу посаду, а ті ченці не належали до її почту, просто їхали однією дорогою. Скоро побачив їх Дон Кіхот, зараз сказав своєму джурі:

— Коли не помиляюсь, нас чекає зараз найславніша пригода, яку тільки можна собі уявити: ті дві чорні поторочі онде-о — то, безперечно, чарівники, що викрали якусь

принцесу і везуть її кудись у тому ридвані. Я мушу будь-що-будь тому ґвалтовному вчинкові перешкодити.

— Глядіть, пане, щоб не було гірше, як із вітряками! — сказав Санчо Панса. — Та то ж, добродію мій, брати-бенедиктинці, а в ридвані їдуть, либонь, якісь подорожні. Вважайте добре, а то ще знов вас лихий попутає.

— Говорив же я тобі, Санчо, — відповів Дон Кіхот, — що ти не вельми на пригодах розумієшся. Як я сказав, так воно і є, зараз сам побачиш.

По сім слові вибасував наперед, став серед дороги, якою їхали ченці, підпустив їх на таку відстань, щоб могли його почути, і обізвався зичним голосом:

— Гей ви, диявольське потворне кодло! Зараз же пустіть на волю високородних принцес, що їх везете силоміць у сьому ридвані! А ні, то готуйтеся до наглої смерті, прийміть слушну кару за своє лиходійство!

Ченці натягнули повіддя; вражені незвичайним виглядом Дон Кіхота і ще більше його мовою, вони одказали:

— Пане рицарю, ми не дияволи й не потвори, ми ченці закону святого Бенедикта, їдемо собі вдвох своєю дорогою, а чи є в тім ридвані які крадені принцеси, того ми несвідомі.

— Ви не одурите мене лестивими речами, — сказав Дон Кіхот. — Знаю я вас, брехливе лайдацтво!

Не чекаючи відповіді, він підострожив Росинанта, наважив списа і з таким лютим завзяттям ринувся на першого ченця, що якби той сам не скотився з мула, він би скинув його на землю тяжко пораненого або й зовсім без душі. Другий чернець, побачивши, яка доля спіткала його товариша, дав своєму доброму мулові п'ятками в боки і гайнув у поле, мов вітром його здуло.

Санчо Панса зіскочив хутенько з осла, підбіг до ченця, що лежав на землі, і заходився стягати з нього рясу. Тут до завзятого джури підійшли ті два погоничі, служки чернечі, і спитали, чого се він його роздягає. Санчо відповів, що то його законні трофеї, бо пан його, Дон Кіхот, здобув у битві перемогу. Погоничі жартів не знали, а про битви й трофеї зроду нічого не чули; скориставши з того, що Дон Кіхот під'їхав до ридвана і завів розмову з подорожніми, вони кинулись на Санча, повалили його і добре йому боки по-

латали та бороду чисто обскубли; так і лежав, сердега, простягнувшися, без тями й без духу. Чернець тим часом устав, переляканий та перестрашений, що й лиця на ньому не було, зліз мерщій на свого мула й погнав до товариша, що піджидав його віддалік, дивлячись на всю тую веремію. Тоді, не чекаючи кінця пригоді, рушили разом уже чимдуж уперед та все, знай, хрестилися, мовби їм на п'яти наступала якась нечиста сила.

Тим часом Дон Кіхот, як ми вже сказали, завів розмову з дамою, що в ридвані сиділа.

— Ваша ліпота, сеньйоро моя, — просторікував наш рицар, — може тепер собі до вподоби персоною своєю розпоряджати, бо свавільна пиха напасників ваших лежить повергнута в прах могутньою моєю правицею; аби ж вам не трудиться марне, імені визвольника свойого допитуючись, відайте, що звати мене Дон Кіхот з Ламанчі, що єстем мандрований рицар, довічний слуга і раб незрівнянної вродливиці Дульсінеї Тобоської; в нагороду за поміч, що я вам призволив, одної лише благаю у вас ласки, рачте, ваша вельможність, завернути до Тобоса, стати в моїм імені перед володаркою моєю і ознаймити їй усе, що я вчинив для рятунку вашого.

До всього, що говорив Дон Кіхот, прислухався слуга-біскаєць, один із тих, що ридван супроводили; побачивши, що рицар не дає проїзду, а притьмом жадає, щоб подорожні завернули до Тобоса, приступив до нього і, схопивши за списа, гукнув ламаною кастильською і крученою біскайською мовою:

— Гей, рицар, лихої години! Клянусь на Бога, що мені створив, як не будеш коляса пускати, буде тобі біскай убивати!

Дон Кіхот зрозумів його дуже добре і з гідністю відповів:

— Якби ти був кавальєро, я скарав би тебе за твою глупоту і зухвальство, гультяю!

— Не я кавалер? — образився біскаєць. — Бога божусь, брешеш християнськи! Кидай спису, тягай меча, буде тобі кота в воді! Біскай на землі, кавалер на морі, кавалер на чорті, а скажеш ні — твоя брехня!

— Ну що ж, побачим, хто кого, як сказав Аграхес, — промовив Дон Кіхот.

Тоді кинув списа на землю, вихопив меча, затулився щитом і порвався до біскайця, твердо наважившись укласти його на місці. Бачить біскаєць, що непереливки, хотів із мула злізти, бо не дуже-то на ту найману тварину звірявся, та встиг лише меча добути. Щастя його, що ридван був близенько: він схопив ізвідти подушку, закрився нею, мов щитом, і обидва вони ринулись до бою, як двоє смертельних ворогів.

Усі присутні даремне силкувалися помирити їх: біскаєць галасував крученою своєю мовою, що як не дадуть йому сю бійку до кінця довести, то він і панію вб'є, і всіх повбиває, хто йому на заваді стане. Подорожня дама, вражена й перелякана таким зворотом справи, веліла машталірові од'їхати на узбіч і віддалік дивилась на той запеклий поєдинок. Біскаєць саме рубонув Дон Кіхота по плечу — якби не щит, то був би розпанахав його аж до пояса. Відчувши міць того гвалтовного удару, Дон Кіхот покликнув на весь голос:

— О, Дульсінеє, володарко душі моєї, квіте небесної вроди, рятуй свого рицаря, що заради чеснот твоїх незмовленних на таку жахливу наражається небезпечність!

Проголосити цю тираду, стиснути меча в руці, заслонитися добре щитом і стрімко впасти на противника — все це було справою якоїсь хвилини для Дон Кіхота, що вирішив одним махом із біскайцем розправитись. Той же, побачивши таку рішучість і одвагу рицареву, і собі поклав діяти без вагання. Затулився гаразд подушкою і стояв напоготові, тільки мула не спромігся ні туди, ні сюди повернути, бо та тварина, здорожена й незвикла до таких герців, стояла на місці, мов укопана. Отож Дон Кіхот, піднявши високо меча, наступав, як ми сказали, на обачного біскайця, наважившись розрубати його навпіл, а біскаєць, прикрившися подушкою, і собі підніс меча; всі присутні з ляком і тривогою ждали тих страшенних ударів, якими противники погрожували один одному, а дама в ридвані з покоївками своїми ревно молилась, обрікаючись гойними приносами всім чудотворним образам і святиням гишпанським, аби тільки Господь порятував слугу її і вибавив їх усіх од видимої смерті. Але, на превеликий жаль, перший автор, що написав про Дон Кіхота, уриває історію свою саме на цьому захоплюючому моменті, пояснивши

це тим, що не знайшов у джерелах жодних відомостей про закінчення сього поєдинку та про інші Дон Кіхотові подвиги. Проте другий його дієписець не міг припустити думки, щоб такі цікаві події пішли в забуток, щоб усі ламанчани були такі вже оспалі й недопитливі, що ніде в архівах їхніх чи в шухлядах не лишилось якихось шпаргалів чи рукописів, зв'язаних так чи сяк з іменем нашого преславного рицаря, тим-то й не тратив утішної надії віднайти колись кінець сієї небуденної історії. І справді, він таки віднайшов його з небесного призволу, а як — про те дізнаєтесь із другої книги.

РОЗДІЛ IX,

що оповідає про кінець і край дивовижного поєдинку між хоробрим біскайцем і завзятим ламанчцем

В першій частині сієї історії ми лишили бравого біскайця й славетного Дон Кіхота, як вони замахнулись люто один на одного голими мечами, що якби були з усіх сил рубонули, то напевне себе навзаєм розполовинили б і розпалися б кожен на дві частки, мов розрізані гранатові яблука, — і саме на такому непевному місці урвав автор, як стій, свою прецікаву повість, не вказавши навіть, де можна знайти її продовження.

Зажурився я з того непомалу: любо мені було той коротенький уривок читати, та нелюбо думати, як то нелегко розшукати дальший тяг сієї превтішної повісті, якій, на мій погляд, багатенько ще бракує сторінок. Мені здавалось неймовірним, ба навіть зовсім неможливим, щоб для такого славетного рицаря та не знайшлося якогось мудрого письмака, котрий піднявся б списати його небувалі подвиги; адже всім мандрованим рицарям, що шукали, як то кажуть, пригод, завжди щастило на хронікарів, на кожного припадало по одному, а то й по два, і ті мудреці не лише їх діяння списували, а й найменші їхні думки та всякі дурниці змальовували, що годі було й приховати. Чи то мисли́ма річ, щоб лиха доля позбавила нашого зацного рицаря того добра, що Платір і все його субраття подостатком мали?

Тим і не хотів я до думки прихилитись, що така чудовна історія могла лишитись урізаною і втятою, і складав цілу вину на злостивість часу, цього нищителя й губителя всіх на світі речей: або, гадав я, він зовсім запропастив її, або в якомусь незнаному схові тримає. Але знов-таки, міркував я, якщо в Дон Кіхотовій книгозбірні знайдено такі новочасні твори, як «Енареські німфи» та «Ліки на ревнощі», то і його власна історія мусить бути не вельми давньою: хоч вона, може, й не записана, то досі живе ще в пам'яті його односільців та земляків-ламанчан. Сі здогади непокоїли мене й додавали охоти дійти сущої і достеменної правди про все життя й чудородні вчинки славетного нашого гишпанця Дон Кіхота, зерцала і світила ламанчського рицарства, першого, хто в наші часи, під таке знегіддя й лихоліття, взяв на себе нелегкі й почесні обов'язки мандрованого рицаря, що має направляти всякі кривди, запомагати вдовиць і обороняти дівиць, тих, що то гасають горами-долами на скакунах своїх з карбачем у руках і всім своїм дівоцтвом за плечима; в старовину й справді водились такі панянки, що, проживши до вісімдесяти років і не проспавши ані жодної ночі під крівлею, примудрялися якщо тільки їм не розвивав вінця якийсь нахаба, гультяй або потворний велетень, лягати в домовину такими нетиканими, як і матері, що їх спородили. З сієї ж то, кажу, причини і ще з багатьох інших заслуговує наш премудрий Дон Кіхот на повсякчасну хвалу і довічную згадку, та й мене б забувати не слід за ті труди й старання, що поклав я, аби розшукати кінець сієї надзвичайної історії, хоч сам добре знаю — щоб не сприяли мені небо, випадок і фортуна, то рід людський був би навіки позбавлений розваги й задоволення, які вона годин на дві може дати тому, хто уважно її прочитає. А розшукав я той кінець ось яким чином. Раз якось іду я по жидівському базару в Толедо, аж бачу — хлопець один старі якість зошити й шпаргали торговцю шовком продає, а я собі зроду до читання охочий, на вулиці клаптик паперу підніму, і то почитаю; з тієї ж то цікавості узяв я в хлопчика один зошит і по письму зразу впізнав, що то арабщина. Впізнати ж то впізнав, а вчитати не зміг; давай тоді роззиратися, чи нема де якого мориска, щоб мені те писання розтлумачив. А в Толедо такого чо-

ловіка знайти — не велика труднація: якби навіть мені треба було перекладача з якоїсь путнішої і давнішої мови, і то легко знайшов би. Нарешті один таки навинувся мені на очі; я сказав йому, чого мені треба. Він узяв у руки зошита, розгорнув десь посередині і, прочитавши кілька рядків, зареготався. Я спитав, чого він сміється, і він одказав, що його насмішила приписка на маргінесі. Я попросив його ту приписку перекласти. Не перестаючи сміятися, він сказав:

— Тут ізкраю написано ось що: «Дульсінея Тобоська, що її імення так часто в сій повісті фігурує, була, кажуть, велика мастачка свинину солити — у всій Ламанчі другої такої не було».

Почувши слова «Дульсінея Тобоська», я став як уритий: мені одразу спало на думку, що ці старі зшитки містять у собі історію Дон Кіхота. Вражений цим здогадом, я попрохав мориска прочитати заголовок, і він не гаючись перетовмачив мені з арабської на кастильську до слова так: «Історія Дон Кіхота з Ламанчі, написана Сідом Ахметом Бен-Енхелі, дієписцем арабським».

У мене аж вушка засміялись, як я той заголовок почув, та я перемігся якось, щоб радості своєї і навзнаки не подати. Підскочивши до шовкоторговця, я видер йому з рук усі ті зшитки й папери і забрав їх у хлопця за півреала; коли б він був здогадався, як вони мені потрібні, він міг би заправити за них і одержати з мене цілих шість реалів, а то й більше. Тоді ми з мориском відійшли до собору, стали під опасання, і тут я попросив його переложити на кастильську мову, нічого не проминаючи й не додаючи, все, що в тих паперах стосувалось Дон Кіхота, — а ціну сам нехай покладе, яку хоче. Він задовольнився двома мірками родзинок та двома корцями пшениці, пообіцявши за те перекласти рукопис докладно й доладно, і то в найкоротшім часі. Щоб же ту справу прискорити і такої цінної знахідки з рук не пускати, взяв я мориска до себе додому, і за яких півтора місяця він переклав мені всю ту історію, яку я вам зараз і розкажу.

У першому зшитку була, між іншим, дуже натурально намальована бійка Дон Кіхота з біскайцем: суперники зображені в тій самій поставі, як оповідається в історії, обидва піднесли вгору мечі, той затуляється щитом, а сей по-

душкою; під біскайцем мул, немов живий, і зразу видко, що наймана тварюка: під мулом напис — «Дон Санчо де Аспейтія», так звали б то біскайця, а під Росинантом — «Дон Кіхот». Росинанта маляр удав знаменито: така собі невірна шкапа, худа й незграбна, суха й довготелеса, ще до того й драбинчаста, ребра аж світяться; недарма ж і названо його так, сказано — Перешкапа. Трохи одаль стоїть Санчо Панса, осла свого за оброть тримаючи; під ослом написано — «Санчо Санкас»: судячи з малювання, мав він товсте черево, короткого тулуба й довгі ноги, тим-то й прізвище йому прокладено Панса або Санкас, себто Пузань чи Цибань, воно і так і так у нашій історії пишеться. Були там іще деякі цікаві дрібнички, та вони для нашої історії більшої ваги не мають, нічого не додаючи до її правдивості: а історія та́, кажуть, добра, котра правдива.

Як же нашій історії і можна щодо правдивості який закид зробити, то хіба одне тільки, що автор її араб, а ся нація на натуру брехлива; та що араби на нас ворогують, то можна припустити, що він радше применшує, ніж прибільшує. Так воно, мабуть, і є, бо там, де він мусив і міг би про заслуги нашого доброго рицаря ширше пером розвестися, він ніби нарочито збуває їх мовчанням. Се річ погана, надто як робиться зумисне: історики завжди мають бути точними, правдомовними і безсторонніми, щоб ні власний інтерес, ні страх, ні ворожнеча, ні дружба не могли збити їх з путі істини, бо істина — це матір історії, а сама історія — це суперниця часу, хоронителька дій, свідок минувшини, приклад і пересторога для сучасності, наука на майбуття. Я певен, що в сій історії ви знайдете все, чого тільки можна вимагати від цікавої лектури, як же їй, може, бракуватиме дечого доброго, то винен у тім, безперечно, собака-автор, а не сам предмет. Отож, якщо вірити перекладові, друга частина її починається ось як.

Замахнулись наші завзяті й затяті одноборці гостролезими мечами своїми, і така грізна та безстрашна була в обох постава і направа, що, сказав би, кидають вони виклик землі, небові й пеклу. Перший ударив буйнокровий біскаєць — рубонув з такою лютою і міццю, що, якби меч його був у руці не схибнувся, сей один удар міг і запеклому поєдинку, і всім пригодам нашого рицаря край покла-

сти; отже, зичлива доля, що берегла Дон Кіхота для важливіших справ, повернула меча його супротивника так, що він хоч і спав йому на ліве плече, та великої шкоди не вкоїв, лише збив лівобічні лати та відтяв мимохідь частину шолома й півуха. Все те залізяччя брязнуло додолу, і Дон Кіхот стояв якусь мить, як непишний.

Та, Боже мій правий! Чи знайдеться такий чоловік у світі, котрий змалював би словом той лютий гнів, що вступив у нашого рицаря, як побачив він, яку йому вчинено швабу? Скажемо тільки, що Дон Кіхот знову звівся на стременах, ще міцніше стиснув обіруч меча і так скажено затнув біскайця по голові й подушці, що не помогла бідоласі тая затула — здавалось, ціла гора на нього звалилася, а з носа, рота і з вух аж кров хлянула. Захитався біскаєць і спав би напевне з мула, якби за огривка не вхопився, та тут ноги висунулись йому із стремен, руки розчепірились, а наляканий отим страшенним ударом мул шарахнув убік, став гопки і скинув вершника додолу.

Дон Кіхот дивився на все те з холодним серцем, а як побачив ворога свого на землі, миттю зіскочив з коня, підбіг до нього й приставив вістря меча до очей.

— Здавайся, — гукнув, — а ні, то голову одрубаю!

Приголомшений біскаєць не міг вимовити ні слова, та й заціпив би йому, певно, навіки розсатанілий Дон Кіхот, якби дами з ридвана, що доти дивились, умліваючи, на той герць, не підійшли до рицаря й не почали благати його, щоб він із ласки своєї дарував їхнього джуру горлом. На тії речі відповів Дон Кіхот з великою гідністю й повагою:

— Звичайно, прекрасні сеньйори, я з дорогою душею вчиню вашу волю, але з однією умовою і з одним застереженням: нехай той рицар пообіцяє податися в Тобосо і стати в моїм імені перед незрівнянною царицею Дульсінеєю, аби вона розпорядила ним по своїй уподобі.

Перелякані й збентежені дами, навіть не збагнувши до ладу, чого він вимагає, і не спитавши, хто така Дульсінея, обіцяли, що джура їхній зробить усе так, як він велить.

— Гаразд, — сказав тоді Дон Кіхот, — я вірю вам на слово і не заподію йому більше ніякого лиха, хоч він його й заслуговує.

РОЗДІЛ X

Про втішні розмови, що провадив Дон Кіхот зі зброєносцем своїм Санчом Пансою

Тим часом підвівся й Санчо Панса, якого служки чернечі добре-таки помотлошили, і став пильно стежити за поєдинком Дон Кіхота, благаючи подумки Бога, аби дарував панові його перемогу і владу над островом, що на ньому губернатором мав стати, як було обіцяно, джура. Як же двобій скінчився і Дон Кіхот збирався знову сідати на Росинанта, Санчо підбіг, щоб потримати стремено, упав перед ним навколішки, поцілував у руку й сказав:

— Пане мій Дон Кіхоте, нарядіть мене з ласки вашої губернатором на той острів, що здобуло ваше добродійство в сьому запеклому бою; хай хоч який великий той острів буде, а в мене стане хисту на ньому губернаторювати несогірше будь-якого губернаторя.

На те сказав йому Дон Кіхот:

— Уважай, брате Санчо, що се була в нас пригода не острівна, лише перехресна, а в такій нічого путнього не здобудешся, хіба що голову собі розсадиш чи вуха одбіжиш. Май лишень терпіння, незабаром випаде нам щось краще, і будеш ти в мене губернатором, а може, й бери вище!

Санчо подякував йому красненько, поцілував ще раз руку і край кольчуги, підсадив його на Росинанта, а сам сів на осла та й потюпав слідком за паном, що, навіть не попрощавшися з подорожніми дамами і не сказавши більше ні слова, покатав у поблизький лісок. Санчо і свою худобину на повну ристь пустив, так же за Росинантом годі було збігти: мусив Санчо пана свого окликнути, щоб надіждав його. Дон Кіхот осадив Росинанта й чекав на свого захеканого джуру, що, порівнявшись із ним, сказав:

— Здається мені, пане, що треба нам у якійся церкві заховатися, бо ви тому чоловікові такого завдали гарту, що як заявить хто в Святу Германдаду, то певне нас із вами в тюрягу запроторять, а звідти покіль вийдемо, то й голови нам пооблазять.

— Замовч, — сказав йому Дон Кіхот. — Ти бачив коли, чи де читав, щоб мандрованого рицаря за смертовбивство до права тягли?

— За смердовбивство я не знаю, — відповів Санчо, — сам на чуже життя не важив ізроду, знаю тільки що Свята Германдада за тими сочить, що на битому шляху бійку заводять, а я в таке мішатись не хочу.

— Не журися, друже, — заспокоїв його Дон Кіхот, — я тебе не то од Германдади, а і од самих халдеїв одзволю. Але ти скажи мені по щирій правді: чи бачив ти де рицаря понад мене на всьому земному крузі, що людям відомий? Чи читав у якомусь романі, щоб хто коли сміливіше нападав, стійкіше захищався, завзятіше рубався, спритніше ворога з сідла скидав?

— Як направду сказати, — признався Санчо Панса, — то я зроду не читав ані однісінької книжки, бо таки й неписьменний; та не гріх і побожитися, що, скільки живу, не служив іще такому, як ваша милость, хвабренному пану; дай тільки, Господи, щоб за ту вашу хвабрість не попали ви туди, що я оце казав. Та тепер прошу вас, пане, погойтеся трохи: он у вас із уха кров як цебенить. А в мене в торбі і смиканина є, і масті білої трошки.

— Не треба було б того нічого, — відказав Дон Кіхот, — якби я не забув прихопити з собою пляшину з бальзамом Ф'єрабраса: одна б його краплинка — і ніякі ліки більше не потрібні, і ніякого тобі клопоту.

— А що то за пляшина, що то за бальзам? — спитав Санчо Панса.

— Я того бальзаму рецепт напам'ять знаю, — одказав Дон Кіхот, — з ним ніяка смерть не страшна, ніяких ран не бійся. Я його наготую і дам тобі, а ти тільки дивись — як мене в бою хто розрубає навпіл (таке з мандрованими рицарями раз у раз трапляється), зараз обережненько підніми ту половину, що додолу впала, і, поки ще кров не зсілася, притули її гарненько до тої половини, що в сідлі лишилась, та гляди ж, припасуй там усе як слід, а тоді дай мені того бальзаму двічі ковтнути, і я буду знову здоровий, як дзвін, от побачиш.

— Коли таке діло, — сказав Панса, — то зрікаюсь я навіки над островом урядувати, що ви обіцяли, а за всю мою вірну й щиру службу одного в вас прошу: дайте мені, пане, рецепта на ті чудотворні краплі. Як на мене, то за одну унцію таких ліків де завгодно не менше як два реали

дадуть, а я з тими грішми віку довікую і гадки не матиму. А чи дорого ж то стане ті ліки зготовити?

— Та за які три реали можна буде шість кварт наробити, — відповів Дон Кіхот.

— Бий його Божа сила! — вигукнув Санчо. — То чого ж ви, пане, чекаєте? Наробіть і мене навчіть.

— Тихо, друже, — сказав Дон Кіхот, — я тобі ще й не такі таємниці відкрию, ще й не такими ласками тебе ущедрю; а поки що полікуймося, бо вухо мені таки непомалу болить.

Санчо дістав із саков корпію і масть. Але тут Дон Кіхот глянув ненароком на свого розбитого шолома і трохи не сказився. Поклав руку на меча, звів до неба очі і промовив:

— Присягаю на Створителя всього сущого і на всі чотири Євангелії, де теє суще докладно списане, що буду так жити, як жив великий маркіз Мантуанськнй, коли поклявся за смерть свого небожа помститися, сиріч не їсти хліба за столом, не пригортатися до малжонки і ще чогось не робити (от забувся, але все одно присягаю), допоки на тому не помщуся, хто такої завдав мені наруги!

Почувши таку річ, Санчо сказав:

— Уважайте, ваша милость, пане мій Дон Кіхоте, що коли той рицар учинив вашу волю і став перед очі Дульсінеї Тобоської, то він уже виконав свою повинність і не заслуговує нової кари, якщо тільки не вкоїть нового якого злочину.

— Ти міркуєш слушно і справедливо, — сказав Дон Кіхот, — тим я касую присягу помсти; зате знов шлюбую і конфірмую, що житиму так, як казав, поки не виборю в якогось рицаря такого доброго шолома, як сей був. І не думай, Санчо, що се я сухого дуба везу, мені є чиїм слідом іти: адже так достоту було з Мамбріновим шоломом, що так дорого став Сакріпантові.

— Ей, пане, пане! — промовив Санчо. — Пошліть ви всі ті присяги к нечистій матері, бо вони тільки на здоров'я вадять та душу до гріха провадять. Ану ж ми за кілька день не здибаємо чоловіка в шоломі, що тоді робити? Невже таки будете тої присяги додержувати, всякі шкоди й недогоди від неї терплячи? Це ж доведеться ночувати під голим небом, спати не роздягавшись і іще всяку таку покуту нести, що понавигадував той дурноголовий дід, маркіз

Мантуанський, а ви оце тепер його робом ходити надумали. Та по сій же дорозі, пане, збройні люди зовсім і не їздять, а самі-но підводчики та погоничі; вони тих шоломів зроду і в вічі не бачили, не то щоб коли носили!

— Помиляєшся, — сказав Дон Кіхот. — За які дві години ми зустрінемо десь на розпутті велику силу збройного люду; буде його, може, ще більше, ніж у тому війську, що на Альбраку йшло Анджеліки Прекрасної добувати.

— Ну, чи так, то й так, — погодився Санчо. — Аби тільки дав Бог, щоб усе добре було, та щоб швидше того острова добути, який мені так дорого коштує, а там хоч і вмерти.

— Я вже казав тобі, Санчо, про те будь безпечен: не буде острова, знайдемо щось інше, може, данське королівство, а може, собрадіське. Тобі воно якраз на руку ковінька, на суходолі все-таки веселіше. Та годі поки що про се, поглянь лишень, чи нема там у тебе в торбі чого попоїсти: підживимось і зараз же рушимо замку шукати, де б нам ніч перебути та бальзаму наготовити, що я казав, — а то вухо так болить, що крий Мати Божа.

— У мене є цибулина, сиру трохи та хліба кілька шкуринок, — мовив Санчо, — та се їство не годиться такому, як ви, зацному рицареві.

— Небагато ж ти в цьому ділі тямиш, — одказав Дон Кіхот. — Знай, Санчо: мандровані рицарі за честь собі покладають по місяцю нічого не заживати, або вже їдять, що Бог пошле. Воно було б тобі не в дивовижу, якби ти прочитав стільки книжок, як я. Ані в жодній книзі про те не пишеться, аби мандровані рицарі щось їли, хіба хто пишну учту на їхню честь уряджав, а то все абичим перебувались. Ясно само собою, без їжі вони не обходились і всякі інші натуральні потреби мусили справляти, бо то були, вважай, такі самі люди, як ми; та як вони тинялися майже весь час по пущах та пустищах і не мали з собою кухарів, то, мабуть, їли здебільшого всяку просту харч, таку, як ти мені оце пропонуєш. Отож, друже Санчо, не журися тим, що мені до смаку припадає, не переробляй світу на свій триб і не перевертай шкереберть звичаїв мандрованого рицарства.

— Даруйте, пане, — виправдувався Санчо, — я ж вам казав, що я чоловік темний, неписьменний, у лицарській поведенції небитий і несвідомий. Тепер я вже для вас, яко

для лицаря, возитиму в торбі сушениці, а для себе, нелицаря, дробину якусь абощо, — воно, знаєте, тривніше.

— Я не кажу, Санчо, — відповідав Дон Кіхот, — що рицарі конечне їли тільки сушениці, як ти їх називаєш, а просто се був їхній звичайний поживок. Та ще зілля всяке, що на полях знаходили: вони на тих зіллях добре зналися, знаюся на них і я.

— Важлива то річ, на зіллях знатися, — сказав Санчо. — Гадаю, що нам те зняття колись може в великій пригоді стати.

По сій мові вив'язав із торби харчі, та й попоїли вдвох любо і мирно. А що обом кортіло швидше до ночівлі дістатися, то не дуже й роз'їдалися, живенько вклали те сухе та вбоге їстиво. Тоді знов посідали верхи та й рушили чимдуж, щоб до якої-небудь оселі завидна добратися. Та шкода було їхньої надії: сонце зайшло, а до житла так і не прибились. Довелося заночувати у козопасів, що в полі куренями стояли, — добре що хоч до них приблудили. Санчові будо досадно, що до села не доїхав, а Дон Кіхот, навпаки, радів, що в полі зорюватиме — кожна така пригода правила йому за певний доказ його рицарськості.

РОЗДІЛ XI

Про те, як велося
Дон Кіхотові у козопасів

Козопаси привітали його дуже гостинно, а Санчо, примостивши якнайліпше Росинанта та осла свого, зразу почув носом пахощі козлини, що в казані саме на вогні кипіла, та й потяг туди глянути, чи не пора її з казана в живіт перекладати; аж тут пастухи самі зняли її з вогню, розстелили долі шкури овечі і, зладивши нашвидку свою сільську вечерю, запросили од щирого серця обох подорожніх — чим, мовляв, багаті, тим і раді. Було їх при тій отарі шестеро: всі посідали кружкома на шкурі, та перш підсунули Дон Кіхотові перевернуте корито і з незграбною чемністю попрохали гостя сісти. Дон Кіхот сів, а Санчо став позад свого пана, щоб подавати йому зробленого з рога кубка. Бачивши, що він стоїть, Дон Кіхот сказав:

— Щоб ти переконався, Санчо, скільки всякого добра має в собі мандроване рицарство і якої честі та шани серед людей ті заживають, котрі сій благородній справі так чи інакше служать, я хочу, щоб ти сів поряд мене в сім поштивім товаристві; ми будемо з тобою, ніби рівний з рівним: я, твій пан і прирожденний сеньйор, і ти, мій джура, будемо їсти з одної миски й пити з одного кубка, бо про мандроване рицарство можна сказати те саме, що про кохання — воно всіх рівняє.

— Дякую красненько, — одказав Санчо, — та ніде правди діти, як у мене є що їсти, то волію з'їсти навстоячки сам-один, ніж із цісарем за одним столом сидячи. Воно таки й справді краще в себе вдома хліб із цибулею без жадних церемоній та антимоній уминати, аніж гиндичку в гостях, що і помалу жуй, і потроху пий, і раз по раз утирайся, і не чхни, не кашляни, і ще чогось такого не зроби... Нема, як на своїй волі, сам із собою! Тим-то, пане мій любий, тії почесті, якими ви мене за слугування мандрованому рицарству, тобто за моє джурування, вшанувати хочете, оберніте з ласки вашої на що-небудь корисніше і вигідніше, а за такі почесті я дякую щиро, та од них одрікаюся однині й до віку, аж до кінця світу.

— А все-таки мусиш сісти, — сказав Дон Кіхот, — бо хто, мовляв, принизиться, той у Бога возвиситься.

Узяв Санча за руку та й посадовив його обік себе.

Козопаси, що тих розмов про джур та рицарів ні бе, ні ме не тямили, їли собі мовчки та, знай, на гостей позирали, що з великим апетитом запихалися шматками м'яса в кулак завбільшки. Як упорали м'ясиво, висипали на шкуру цілу гору ліскових горішків та поставили півкружка сиру, твердючого, мов тиньк. Не гуляв же й кубок роговий, усе ходив по кругу то повний, то порожній, мов той цебер водочерпальний, і спорожнив заіграшки один із двох бурдюгів, що тут же навидноці стояли. Наївшися досхочу, Дон Кіхот узяв у жменю горіхів і, пильно на них дивлячись, такими зачав словами промовляти:

— Блаженний той час, щасливий той вік, що мудреці старожитні золотим прозвали — не тим, що золото, так високо в наш залізний вік ціноване, легко тоді здобувалось, а тим, що люди тогочасні не знали двох слів: моє й

твоє. У ту священну добу все було гуртове; щоб собі поживку щоденного дістати, не треба було нікому особливо трудитися: простягни тільки руку до могутнього дуба, і він щедро пришанує тебе своїм стиглим, смаковитим овочем. Чисті криниці та ручаї бігучі давали всім досхочу погожої, прозорої води. В розколинах скель та в дуплах дерев закладали свої республіки мудрі й працьовиті бджоли, що всякій охочій руці постачали без жодної плати рясні здобутки солодких трудів своїх. Пишні коркові дуби люб'язно й безхитро скидали з себе широку й легеньку кору, аби люди могли вкривати хати свої, поставлені на нетесаних палях єдино для обезпеки від неласкавості неба. Всюди тоді панували мир, лагода і приязнь. Тяжкий леміш кривого плуга не важився ще краяти й вивертати благословенних надер праматері нашої: вона без жодної насили плідним своїм і безмежним лоном годувала, насищала і вдовольняла дітей, що в ту пору нею володіли. Невинні та вродливі пасту́шки ходили ще тоді горами-долами простоволосі, з заплетеними косами чи й так, а всієї одежі в них було, аби те прикрити, що веліла й велить прикривати честивість; не знали ще тоді тих окрас, що тепер, тих пурпурів, блаватів та витворних узорчатих єдвабів, хіба тільки лопушину зелену чи віночок плющевий, та в тих оздобах красували вони й лишали незгірше наших великих пань, що з цікавості пустої та безділля прибираються в не знать які витребеньки. Ніжні сердечні почуття висловлювались тоді так само просто й щиро, як і виникали, не шукаючи пишних фраз, щоб ціну собі підбити. Брехня, омана й хитрощі не домішувались тоді до щирої правди. Непохитно стояло правосуддя; безпечне од підкупництва й догодництва, що тепер так йому загрожують, так над ним довліють і тяжіють. Суддя не крутив іще законом по своїй уподобі, бо, власне, ні́кого було судити та й ні́защо. Дівчата, як я вже казав, ходили з цнотою своєю де хотя́, без догляду й дозору, не сподіваючись ніякого лиха од чиєїсь хтивості чи сласноти, як же й губила котора віночок, то лише самохіть і з доброї волі. Не так воно діється в наші осоружні часи, коли жодна з них не може бути безпечна, хоч сховай її і замкни в якомусь новому лабири́нті на кшталт критського, бо пошесть любовна носиться в повітрі, проми-

кається проклятими лестками крізь найменшу щілину й шпарину і зводить хоч яку неприступну. Щодалі світ усе більше злом і кривдою повнився, і для їх оборони заведене було мандроване рицарство, що має дівиць захищати, вдовиць опікати, всім сиротам і нужденним запомогу давати. До сього ж то ордену, братове козопаси, належу і я; спасибі вам, що ви мене й джуру мого так щиро привітали й пригостили. Хоч ведлуг права природнього всяк живущий повинен мандрованим рицарям добра зичити, однак ви вчинили теє, навіть закону сього не знаючи, прийняли мене й пришанували; за ту вашу великую ласку немалу складаю вам подяку.

Наш гідальго виголосив свою довжелезну, хоч і цілком зайву, промову тільки тому, що горіхи, якими його потрактували, навернули йому на пам'ять золотий вік, і йому захотілось розповісти про нього пастухам. Ті слухали його оторопіло й непорозуміло, не мовлячи ні слова. Санчо також мовчав собі, лузав горіхи та час від часу прикладався до другого бурдюга, якого пастухи почепили на дубі, щоб вино не грілось.

Вечеря давно вже скінчилась, а Дон Кіхот балакав не вгаваючи; нарешті, один козопас промовив:

— Аби ви, пане мандрований рицарю, могли з повним правом сказати, що ми прийняли вашу милость з доброю хіттю і щирою душею, дозвольте потішити й повеселити вас іще й співами. Зараз сюди прийде один хлопець, там такий розумний і дотепний, письменний, а до того ще й закоханий. І музи́ка добрий, так на гуслі грає, що ну!

Ледве він скінчив, як іздалеку почулися звуки гуслів, а трохи згодом і музика надійшов: був то парубчина років так двадцяти двох, дуже хороший на вроду. Товариші спитали його, чи він уже вечеряв, і він сказав, що вже; тоді той козопас, що завів мову про співи, озвався до нього:

— Коли так, Антоніо, то потіш нас трохи, заспівай якоїсь, нехай шановний наш гість побачить, що в лісах і горах теж є люди, що музику тямлять. Ми вже казали йому про твою кебету, покажи ж її тепер, справди наше слово. Прошу тебе милим Богом, сядь отут-о та й заспівай нам романса про твої любощі, того, що дядько твій священик ісклав і що всім у селі до вподоби припав.

— Згода, — відповів парубок.

Не чекаючи дальших запросин, він сів на дубовий пеньок і, наладивши гуслі, заспівав приємним голосом:

АНТОНІО

Знаю, знаю вже напевне,
Що мене ти покохала,
Хоч цього ти не сказала
Навіть поглядом, Олальє.

Знаю я, що й ти це знаєш,
І уже не сумніваюсь —
Не буває нещасливим
Почуття, яке узналось.

Правда, часом ти, Олальє,
Намагалась показати,
Що душа у тебе — бронза,
Білі груди — зимний мармур.

Та з-за маски гордування,
З-за покри́вала зневаги
Десь-колись надія люба
Рукавом мені помає.

І лечу я на принаду,
Хоч не міг іще ні разу
Ні ридати, як незваний,
Ні радіти, як обранець.

Якщо пристрасть завжди ґречна,
Твоя ґречність означає,
Що надія не підманить,
Що доб'юсь, чого жадаю.

І якщо служіння вірне
Будить ласку в серці дами,
То й мої, гадаю, вчинки
Гідні теж якоїсь дяки.

Мабуть, бачила не раз ти,
Як мене ти помічала,
Що ношу я і у будні
Те, що в свято одягаю.

Тож кохання і убрання
Ніби йдуть тим самим шляхом,
Я б хотів перед тобою
Бути повсякчас ошатним.

Не кажу уже про танці
Та про ніжні серенади,
Що співав тобі надвечір
І над ранок із півнями.

Скрізь і всюди воздавав я
Красоті твоїй пошану
І правдивою хвалою
Ворогів нажив немало.

Як хвалив тебе, сказала
Так Тереса з Беррокаля:
«Є такі, що кажуть — ангел,
Аж придивишся — то мавпа.

Тільки вміє штучним блиском
Додавать собі принади
І фальшивою красою
Хоч Амура отуманить!»

Став я з нею сперечатись,
А вона позвала брата,
Брат мені тут кинув виклик, —
Знаєш ти, що потім сталось.

Я люблю не по-гультяйськи,
Я тебе, моя кохана,
Не зведу, не збаламучу, —
Ні, я маю чесний намір.

Церква нам готує узи,
Петлі нам із шовку в'яже:
Вдінь в одну свою ти шию,
Я удіну в другу радо.

А як ні, то присягаюсь
Найсвятішими святцями,
Що піду я з гір цих диких
У обитель до монахів.

На цьому пастух скінчив свою пісню. Дон Кіхот попросив його ще якої-небудь заспівати, та Санчо, якому вже спати хотілось, а не співів слухати, заперечив:

— Ви б, пане, краще вже десь до спочинку мостилися. Де видано, люди напрацювалися тяжко за цілий день, а ви хочете, щоб вони вам усю ніч співали.

— Я тебе розумію, Санчо, — сказав Дон Кіхот. — Ти все до бурдюга походеньки справляв, а після того дужче до сну тягне, аніж до музики.

— Та сон же, хвалити Бога, усім людям милий, — відповів Санчо.

— Ну, нехай і так, — сказав Дон Кіхот, — мостися собі де хочеш, а моєму станові, як ти знаєш, більше личить чувати, аніж спати. Тільки перш перев'яжи мені вухо, Санчо, бо таки не в жарт розболілося.

Санчо кинувся виконувати панського наказа, та тут один пастух, побачивши рану, сказав йому, щоб він не клопотався, бо в нього є такі ліки, що швидко тую рану вигоять. Тоді зірвав кілька листочків розмайрину (а його там багато росло), пожував, змішав із сіллю, приклав Дон Кіхотові до вуха і перев'язав гарненько, запевнивши, що інших ліків і не треба буде, — так воно потім і вийшло.

РОЗДІЛ XII

Що розповів пастух тим,
хто був із Дон Кіхотом

В цей час надійшов хлопець, що носив їм із села харчі, і сказав:

— Хлопці, а ви знаєте, що в селі діється?

— Ізвідки би мали знати? — озвався один козопас.

— Так от, щоб ви знали, — вів далі хлопець, — сьогодні вранці помер відомий усім пастух, — він же студент Хризостом, і подейкують, ніби то з кохання до тієї вражої Марсели, багатого Гільєрма дочки, що за пастушку перебрана по наших застумах блукається.

— До Марсели, кажеш? — перепитав інший.

— Та вже ж не до кого, — відповів хлопець. — І ще ось яке диво: написав у заповіті, щоб його поховали в чистім полі, наче мавра якого, наузкрай скелі, де ото дуб над криницею стоїть, бо кажуть люди (від нього б то самого чули), що на тому місці він уперше її побачив. І ще дечого такого понаписував, що, каже панотець, не можна робити й не годиться, бо то буде не по-християнськи, а по-поганськи. Так же студент Амбросіо, щирий друзяка небіжчика, що з ним разом у пастушому перевдязі ходив, править, що так притьмом усе й треба зробити, як заповідував Хризостом, — гуде в селі, як у вулику. Та, мабуть, так вийде, як Амбросіо

хоче, і приятелі його пастухи — понесуть Хризостома рановранці з великою шанобою в чисте поле ховати. Отам, гадаю, буде на що дивитись. Я неодмінно піду, хоч би мені завтра знов у село припадало.

— Усі підемо, — заговорили козопаси, — кинемо жеребок, кому кіз за всіх пильнувати.

— Гаразд мовиш, Педро, — сказав один хлопець. — Але, певно, обійдеться без жеребкування: я залишуся за сторожа. Не тим, що такий добрий чи нецікавий, а тим, що ходити не можу — оце якось скабку в ногу загнав.

— Ну, вже хоч як, а велике тобі спасибі, — сказав Педро.

Дон Кіхот поспитав у Педра, що за один був небіжчик, і яка вона — та пастушка. Педро відповів, що, скільки він знає, небіжчик був багатий гідальго, родом із поблизького нагірного села, вчився чимало літ у Саламанці і повернувся звідти додому чоловіком, мовляли, мудрим і очитаним.

— Найкраще, кажуть, знався він на науці про звізди, як там на небі сонцеві й місяцю діється, — вів далі Педро, — і завше вгадував, коли будуть сонячні та місячні захмарення.

— Не захмарення, мій друже, а затьмарення, — поправив його Дон Кіхот, — так говориться, коли сі два світила померкають.

Та Педро не звернув жодної уваги на такі марниці і оповідав далі:

— І ще вгадував, коли який рік буде, доїдний чи недоїдний.

— Ти хочеш сказати: дорідний чи недорідний, — знов поправив Дон Кіхот.

— Дорідний чи доїдний — все на одно виходить, — заперечив Педро. — То завдяки його порадам батько його і приятелі, що йому вірили, в великі достатки вбилися. Скаже було: «Цього року пшениці не сійте, сійте ячмінь, а на те літо ячменю не треба, а вже горох». Або: «Се літо маслинової олії море буде, а потім три роки — ані капелини».

— Ся наука називається астрологія, — впав у річ Дон Кіхот.

— Не знаю, як вона там називається, — сказав Педро, — досить, що він знав усе те і ще багато всякої всячи-

ни. Ну, минув там який місяць чи два, як він із Саламанки повернувся, аж бачать люди, скинув він свою довгу школярську хламиду і за пастуха перебрався, киптарика вдягнув ще й ґирлигу в руку взяв; так само й Амбросіо, приятель його вірний і товариш по науці. Ага пак, я забув сказати, що небіжчик Хризостом був іще й знаменитий віршник: і колядку нову на Різдво, було, скомпонує, і дійство на Великдень напише, що наші сільські хлопці приставляли, — і всі хвалили, що, Боже, як гарно. Як же побачили селяни, що тії школярі так раптом на пастухів перевернулись, дивували великим дивом і не могли додуматися, що воно за знак, до чого ця чудна переміна. Тим часом у Хризостома помер батько, лишивши в спадок синові неабияке багатство: і всякі статки-маєтки, і худоби чимало, що великої, а що і дрібної, і грошей готових суму-суменну. Став Хризостом усьому тому добру господарем і паном, і треба сказати, що він на те цілком заслуговував: удачі був приязної, товариської, подільчивий такий, знався все з людьми статечними, а на вроду — не кажи ти херувим. Згодом довідались люди, що бідолашний Хризостом на те за пастуха перебрався, аби ходити по пустельних наших місцях слідком за тією пастушкою Марселою, що то хлопець допіру казав, бо закохався в неї напропале. А тепер треба вам знати, що то за дівчина, я вам розкажу зараз, бо ви, мабуть, зроду ще такого не чули та, певно, і не почуєте, хоч і до Іродових літ доживете.

— Не Іродових, а Яредових, — зауважив Дон Кіхот; прикро йому булу слухати, як той козопас слова перекручує.

— Іроди теж, буває, довго живуть, — відповів Педро. — Ви мені, пане, краще не перебаранчайте, бо як будете до кожного слова прискіпуватись, то й за рік кінця не дійдемо.

— Вибачай, друже, — сказав Дон Кіхот, — я тебе недурно перепинив, бо одне діло Ірод, а друге — Яред. Зрештою, ти цілком слушно зауважив, що інший Ірод і Яреда переживе. Кажи далі, я вже більше не перебиватиму.

— Так от, паночку мій ґречний, — вів далі козопас, — жив у нашому селі один хлібороб на ймення Гільєрмо, а там такий заможний, що куди тобі Хризостомовому батькові. І дав йому Господь окрім багатства незчисленного ще й дочку-одиничку, що вродила йому жінка його, моло-

диця на всю околицю, а вродивши, померла. Як зараз бачу її: красою мов сонце чи мов зоря сіяє, а що вже хазяйновита, що до вбогих прихильна, то не інакше, як душенька її в раю у Бога розкошує. Зажурився тяжко Гільєрмо, що йому така добра жінка померла, та й сам незабаром переставився, а дочка його мала, багата спадкоємиця Марсела перейшла під опіку дядька свого, нашого сільського панотця. І росла ж така гарна та хороша, що всім матір свою покійничку нагадувала: то була красуня велика, та донька, бачилось, і її вродою переважить. Як була вже по чотирнадцятій чи п'ятнадцятій весні, то хто було не гляне, всі Господа Святого хвалять, що такою красотою благословив її; не один же тоді в неї закохався, не один голову стратив. Дядько глядів її пильно, держав більше в зачині, одначе слава про її вроду пишну та про її багатства незліченні не тільки в нашому селі, а й за сто миль навкруги голосно лунала, і звідусіль до неї люди слалися, опікуна того ревне прохали-благали дівчину заміж дати. Та той поштивий чоловік, правдиво християнська душа, хоч і ладен був її одружити, як на порі стала, проте не хотів силувати, поки сама не зохотиться. І не тому він заміж її не пускав, що вигідно йому було сирітським добром заряджувати, боронь Боже! Не раз і не два за се в наших сільських бесідах славлено і хвалено доброго панотця. Бо щоб ви знали, пане подорожній, по наших невеличких селах геть про все говориться, геть про все судиться, і вже повірте мені, як парафіяни, а надто сільські, кажуть на священика, що добрий, то так воно і є.

— Правда, — озвався Дон Кіхот. — Кажи далі, бо історія таки дуже цікава, а оповідач із тебе, друже Педро, знаменитий. Кажи далі, зроби нам усім ласку.

— Аби мене Бог своєю ласкою не поминув, то головна річ. А далі, щоб ви знали, вже й сам дядько почав небогу вмовляти, щоб заміж ішла, зводив їй на очі гарні прикмети численних сватачів, що тільки вибирай собі до мислі, та дівчина затялася: ні, та й ні, ще їй не хочеться, рано ще голову собі зав'язувати. Дядько на ті її докази здався та й не дуже їй докучав: підбільшає, думав, то сама собі любу дружину до пари знайде. Вважав, бачите, — і слушно вважав, — що негоже ті батьки роблять, котрі дітей своїх до

того силують. Ну, гаразд, час собі йде, аж гульк — одного дня прибралась наша гордопишна Марсела за пастушку, хоч дядько та інші люди з села й одраювали її, та й подалася з сільськими дівчатами в поле, сама свою череду пасти. Скоро вона так на люди показалась і вроду свою всім навіч появила, як юнацтво навколишнє, і з панів, і з хліборобів заможних, удягшися, взором Хризостома, хмара-хмарою почали за нею по полях та лугах уганяти — в тім числі був і сам наш небіжчик, що, казали, не просто любив її, а молився на неї. Не думайте, щоб, гуляючи отак по волі, без жадного нагляду й дозору, вмалила Марсела хоч на стільки честь свою дівоцьку, — навпаки, так цноти своєї пильнувала, що жоден із тих її зітхальників та зальотників не міг похвалитися (та й навряд чи коли зможе), що вона йому хоч маленьку надію подала, не то що волю його ввволила. Правда, вона од пастухів не тікає, розмов із ними не уникає, поводиться з усіма ґречно та приязно, але як хто заведе, було, річ про женихання чи й про шлюб святий, законний, — зараз такого йому одкоша дасть, що летить неборак од неї, як камінь із катапульти. І така її поведінка багато в нашому краї лиха накоїла, сказав би, чумна пошесть по ньому пройшла, бо вродою своєю і вітливістю вона прихиляє до себе серця щирих закоханців, а гордістю і неприступністю до розпачу їх призводить, — не знають уже, горопашні, що їй і казати, тільки всі в один голос узивають її жорстокою і невблаганною та інші такі прізвища прикладають, що натуру її якнайкраще змальовують: щоб ви тут, пане, побули кілька днів, то почули б, як наші гори й долини стогоном стогнуть, жалями згордованих коханців озиваючись. Тут неподалік буки високі ростуть, буде їх зо два десятки, так на кожному на корі гладенькій вирізане-викарбуване ім'я Марсели, а на одному ще й корона вимережана — то ясував якийся залицяльник, що Марсела гідна вінця краси людської. Тут один пастушок зітхає, там другий жалі виливає, звідси чути пісні любовні, а звідти — сумовитії співи. Той цілу нічку просиджує десь під скелею чи під дубом, очей заплаканих і на хвильку не склепляючи, все про неї мріючи та душею мліючи, поки сонце святе не встане; інший лежить усю днину літню гарячу десь на піску палючому, раз у раз тяженько зітхаючи

та скарги свої ненастанні милосердним небесам посилаючи, — і над тим, і над сим, і над п'ятим, і над десятим вільно й безжурно тріумфує вродлива Марсела. А ми всі, що її знаємо, дивимось і виглядаємо — коли вже скінчиться те її гордування, хто буде той щасливець, що зломить уперту її вдачу і втішиться красою її несказанною? Все, що я вам розповів допіру, то щирісінька правда, отож вірю я й тому, що сей хлопець сказав: не з якої іншої причини й наш Хризостом помер. Отож раджу вам, пане: сходіть завтра на його похорон, буде там на що подивитись, бо друзів у небіжчика багато, а те місце, де він себе поховати казав, звідси недалеко, може, з півмилі буде.

— Є в мене така думка, — відповів Дон Кіхот. — Спасибі ж тобі за розповідку цікаву, я слухав її з великою втіхою.

— Еге, — сказав козопас, — я й половини того не знаю, що було з Марселиними закоханцями. Та завтра, може, здибаємо по дорозі іншого якого пастуха, що все нам розкаже. А тепер вам уже, либонь, і спочити пора, та лягайте краще в курені, щоб надворі рани, буває, не застудити. Правда, ліків я до неї приклав добрих, боятись нема чого.

Санчо Панса, якому вже давно осточортіли козопасові балаки, і собі став прохати пана, щоб переночував у Педровому курені. Дон Кіхот так і зробив, але цілу ту ніч промріяв, згадуючи володарку свою Дульсінею за прикладом закоханих у Марселу пастухів. Санчо Панса розташувався між Росинантом і ослом та зразу й захріп: кому добре полатають боки, тому спиться краще, ніж згордованому коханцю.

РОЗДІЛ XIII,

де завершується повість про Марселу і оповідається про інші події

Заледве світло денне почало струменіти крізь вікна сходу, як п'ятеро з шести козопасів уже встали і, розбудивши Дон Кіхота, спитали в нього, чи не роздумав він іти на пишний Хризостомів похорон; як ні, то вони ладні йому товаришити. Нашому рицареві того тільки й треба було; він одразу схопився і велів Санчові негайно осідлати коня

та осла нав'ючити. Той хутко з цим ділом упорався, і всі бадьоро рушили в дорогу. Чи промандрували чверть милі, чи ні, як на перехреснім шляху зуспіли ще якихось пастухів, аж шестеро. Всі вони були в чорних кожухах, на головах мали вінки — хто кипарисовий, а хто олеандровий, а в руках грубі ясенові ціпки. З ними їхало і шляхтичів двоє верхи на конях, у доброму дорожному вбранні, а позаду троє слуг піших. Як ізблизився один гурт до другого, привітались чемненько навзаєм і розпитались, хто куди прямує; довідавшись, що всім в одне місце треба, на похорон, побрались туди разом.

Один вершник обізвався до свого товариша:

— Гадаю, сеньйоре Вівальдо, що ми з вами не пожалкуємо, як на похороні трохи загаємось, бо то, напевне, буде велична церемонія, судячи з тих незвичайних речей, що розповіли нам ці добрі люди про небіжчика та про ту пастушку-губительку.

— І я гадаю так само, — відповів Вівальдо. — Я не то на день, а й на чотири дні забарився б, щоб тільки таку дивовижу побачити.

Дон Кіхот спитав у них, що вони чули про Марселу й Хризостома. Подорожанин відповів, що оце вранці зустрів він із товаришем тих пастухів у жалобних шатах і поцікавився, чого то вони так урядились. Тоді один пастух оповів їм про вродливу та гордовиту чередничку Марселу, що в неї стільки юнацтва було закохано, і про смерть Хризостома, що до нього вони йшли на поховання. Швидше сказати, той шляхтич розповів Дон Кіхотові ту самісіньку історію, що й Педро.

Поговорили трохи про се, а потім на інше звернули. Той, кого звали Вівальдо, спитав у Дон Кіхота, чого се він так уворужився, їдучи по такій мирній країні. На те відповів Дон Кіхот:

— Мій стан і моє покликання не дозволяють і не попускають мені їздити інакшим чином: вигоди всякі, розкоші та гулянки створені для розпещених двораків, а труднощі, тривоги та подвиги ратні призначені й приділені тим, кого світ називає мандрованими рицарями, серед яких найменшим єсьм аз, недостойний.

Скоро вони тії речі почули, зараз усі догадались, що він божевільний; щоб той здогад підтвердити і з'ясувати,

який блуд на нього напав, Вівальдо знов спитав у нього — що воно таке оті мандровані рицарі?

— Хіба вашмості не читали англійських літописів та хронік, — одрік Дон Кіхот, — що повідають про славетні чини короля Артура, котрого ми на своїм людовім кастильському діалекті називаємо звичайно Артусом? Про нього по всьому королівству великобританському ходять старовинні перекази, буцімто він не вмер, а силою чарів у ворона перекинувся, і як надійде слушний час, ізнов буде королювати, берло й державу в своїх руках тримати; тимто жоден англієць і по сей день не наважується ворона вбити. Отож за часів сього доброго короля й заснувався знакомитий орден рицарів Круглого Стола, тоді ж завелися і голосні в історії любощі Ланцелота Озерного та королеви Джіневри, що мали собі за повірницю та посередницю поштиву двірську даму Кінтаньйону. Про те й романс є прокладений, його часто у нас в Гишпанії виспівують:

Ще за жодним паладином
Так ті дами не ходили,
Як за славним Ланцелотом,
Що з Британії приїхав...

І далі ще так любо та мило співається про його кохання та подвиги войовницькі. З тих же то часів почало рицарство помалу-малу по різних землях і краях ширитися і розпросторюватися, і поміж того рицарства найбільше уславились і звеличились діяннями своїми хоробрий Амадіс Гальський з усіма своїми синами та внуками аж до п'ятого коліна, бравий Фелісмарт Гірканський, достохвальний Тирант Білий, а також доблесний і непереможний левень Дон Бельяніс Грецький, котрого ми, можна сказати, бачили, чули й зазнали в наші дні. Ось що таке, панове, мандроване рицарство, ось що таке сей орден, до якого, як я вже сказав, належу і я, грішний, обрікшися тим самим оброком, що й усі вишменовані рицарі. Тим і блуджу я сими пустками й пустощами в пошуках пригод, готовий повсякчас стати грудьми проти найстрашнішої небезпеки, що пошле мені доля, і лягти кістьми, захищаючи принижених і окривджених.

Тут же подорожани остаточно пересвідчились, що Дон Кіхот обезглуздів, навіч побачили, яке його опанувало божевілля, і чудувалися з того непомалу, як і всі, хто з ним

уперше стикався. Вівальдо, чоловік дотепний і на вдачу жартовливий, надумав іще дужче нашого рицаря піддрочити, щоб веселіше їхалось, бо до гір, де мав відбутись похорон, було вже не так і далеко.

— Пане мандрований рицарю, — сказав він йому, — як на мене, то вашець обрікся аж надто суворим і тяжким оброком; братам-картезіянцям і тим, мабуть, світ вільніший.

— Ну, може, й не дуже вільніший, — заперечив Дон Кіхот, — але скажіть, хто більше людям потрібний — ми чи вони? Найменшого сумніву немає, що ми. Бо як казати правду, то вояк, що виконує наказ отамана, не менше робить, ніж той отаман, що наказ видає. Під цим розуміють ось що: ченці моляться собі в упокої і безпеці, щоб небо ниспослало землі всяке благо, а ми, войовники і рицарі, на ділі справджуємо те, за що вони моляться, боронимо його потугою нашої правиці і вістрям нашого меча, і то не в тихій обителі, а під голим небом, шкварячися влітку на палючому сонці, а взимку на лютому морозі дубіючи. Ми немовби служителі Бога на землі, знаряддя його правого суду. А що справа воєнна і все до неї належне та причетне дається лише потом, трудом і зусиллям великим, то ясно, що подвижники її несуть важчий тягар праці і клопоту, аніж ті, що в тиші й спокої благають Бога подати ласку трудженним і нужденним. Я не хочу сказати і в думці того не маю, ніби рицарювання можна до інокування прирівняти, ні; а тільки на власній шкурі досвідчив, що мандрований рицар більшу завжди му́ку приймає: безвіддя й безхліб'я, стужа і нужа, — якого тільки лиха не випадає йому на віку! Як же который і доступав мужністю своєю цісарської корони, то, вірте мені, немало проливав за неї крові своєї й поту, а якби їм іще не допомагали так високо вгору знятися мудреці й чародії, то, певне, не одного б надія ошукала, не в одного мрії димом би розвіялись.

— І я так само думаю, — погодився подорожній. — Одно лише мені в тих мандрованих рицарів не подобається: як випаде їм коли якась велика, небезпечна пригода, як стане перед ними видима смерть, то вони ніколи не вдаються до Бога, як подобає в такій притузі всякій душі християнській чинити, а звертаються натомість до дам своїх з такою рвією і таким святобливим трепетом, мов то їхнє

божество. Як не кажіть, а воно трохи ніби поганством одгонить.

— Щоб ви знали, пане, — відповів Дон Кіхот, — інакше не може й бути; щоб який мандрований рицар учинив інакше, в великій ходив би неславі. Річ у тім, що в мандрованому рицарстві так уже заведено й годиться, що, йдучи на подвиг, мандрований рицар завжди повинен мати перед собою образ своєї дами, звернувши до неї повний любові й відданості погляд, він просить її помоги і заслони в тяжких випробах, що його чекають. Навіть якщо його ніхто не чує, він мусить хоч пошептом кілька слів сказати про те, що він на неї з усього серця здається, — безліч прикладів тому знаходимо ми в рицарських романах. Звідси зовсім не випливає, що вони ніколи не моляться Богові: на те й під час самого бою завжди знайдеться слушна хвиля.

— І все-таки, — заперечив подорожній, — одна річ видається мені непевною. Не раз я читав, як ті мандровані рицарі герці заводять; спершу словами зітнуться, а потім, запалавши гнівом, повертають коней, розганяються й летять один проти одного; тут же на повному скаку припоручає себе кожен своїй дамі. Така сутичка, як правило, кінчається тим, що один із них падає з коня додолу, бо спис противника прогнався крізь нього навиліт, а другий тільки тому на землю не брязнув, що якось коневі за гриву вчепився. Де вже збитому рицареві в такій короткій потребі до Бога думкою і словом обернутись! Було б йому краще, до бою ринучи, не даму свою, а Бога згадати, як то належить кожному християнинові. Окрім того, я певен, що не кожен мандрований рицар має даму, якій він може себе припоручити, бо не всі вони закохані.

— Се неможлива річ, — зауважив Дон Кіхот. — Не може бути такого, щоб мандрований рицар не мав дами серця, бо як небові властиво і притаманно зорями сяяти, так само рицареві любити: в жодному романі ви не знайдете рицаря без кохання, а якби де й вихопився такий, то ніхто його й не вважив би за справедливого рицаря, а всі мали б за якогось виродка, що до фортеці рицарства не через браму ввійшов, а через загорожу, як злодій чи гультяй, перескочив.

— А проте читав я, коли пам'ять мене не зраджує, — сказав подорожній, — ніби дон Галаор, брат Амадіса

Гальського, не мав такої дами, одначе ніхто його за те не гудив, бо був із нього хоробрий і славний рицар.

На те одказав йому Дон Кіхот:

— Одна ластівка ще весни не робить, добродію. Окрім того, мені напевне відомо, що сей рицар був потаємно закоханий, хоч і була в нього вдача залицятися до всіх жінок, які йому подобались. Та мав він, безперечно, і єдину любов, що обрав її за володарку душі своєї і волі: до неї він звертався повсякчас, але робив те скрито, бо в рицарстві цінував понад усе таємничість.

— Коли вже з природи своєї кожен мандрований рицар мусить бути закоханий, — сказав подорожній, — то й вашець, до стану того належачи, напевне теж когось кохає. Якщо вашець не такий скритник, як той дон Галаор, то в імені всього товариства, і в моїм власнім так само, прошу вашеці ознаймити нам ім'я, рід і титул вашої дами і вроду її змалювати; вона може вважати себе щасливою, коли весь світ знатиме, що то її кохає, що то їй служить такий гідний, бачиться, рицар, як ваша милость.

— Не можу з певністю сказати, чи любій моїй ворогині приємно буде, як увесь світ дізнається, що я їй слугую. Проте здаюся на ваше ласкаве прохання й повідомляю, що ймення її Дульсінея, родом вона з Тобоса (є таке село в Ламанчі), а на звання мусить бути щонайменше принцеса, бо то ж моя володарка й сеньйора. Врода в неї надлюдська, бо в ній поєдналися усі неймовірні й фантастичні прикмети краси, якими поети ущедряють своїх коханих: волосся її — то щире злото, чоло — Поля Єлісейські, брови — веселки, очі — сонця, личко — троянди, вуста — коралі, зубоньки — то перлоньки, шия — любайстер, перса — мармур, руки — мов кість слонова, уся вона — мов сніг біла, а ті частини тіла, що цнотливість од ока людського приховує, такі, думаю собі і уявляю, що ними можна лише безмірно захоплюватись і годі до будь-чого рівняти.

— Нам хотілося б також знати, якого вона коліна, уродження й походження, — сказав Вівальдо.

На се Дон Кіхот відповів:

— Рід її ведеться не від старожитніх римлян, Курціїв, Каїв і Сціпіонів, ані від новочасних фамілій Колонна та Орсіні, не від Монкадів і Рекесенів каталонських, не від

Ребельїв чи Вільяновів валенсійських, не від Палафоксів, Нусів, Рокабертів, Корельїв, Лунів, Алагонів, Урреїв, Фосів і Гурреїв арагонських, не від Сердів, Манріків, Мендосів і Гусманів кастильських, не від Аленкастрів, Пальясів і Менесів португальських, — вона походить із роду Тобосів ламанчських; хоч рід той і не стародавній, та може дати гідний почин найславнішим родинам потомних віків. І нехай ніхто не осмілюється перечити мені, бо я поставлю йому ті самі умови, що написав колись Дзербін під трофеями зброї Роландової:

Не руш цієї зброї,
Як не здолаєш ти Роланда в бої.

— Я сам походжу з роду Скоробагатьків ларедських, — сказав подорожній, — але не смію твердити, що він може зрівнятися з фамілією Тобосів ламанчських, хоча, ніде правди діти, прізвища такого я ще зроду не чув.

— Невже так-таки й не чули? — здивувався Дон Кіхот.

Усі прислухалися до тої розмови з пильною увагою, і навіть козарям та вівчарям ясно стало, що в Дон Кіхота не всі дома. Один лише Санчо Панса брав за щиру правду все те, що його пан торочив, хоч і знав його з самого мальства, хто він такий і що. Хіба тільки сумнівався трохи щодо вродливиці Дульсінеї Тобоської; жив сам недалеко від того села, а не чував щось такого ймення і такої принцеси. От посуваються вони так уперед, ті говорять, а ті слухають, аж бачать — з яруги міжгірної пастухи виходять, душ двадцять, усі в чорних кожухах, а на головах вінки (як ізблизились, видко стало, що з тисового та кипарисового віття). Шестеро мари несуть, квіттям та зеленощами розмаїтими рясно умаєні. Постерігши їх, один козопас сказав:

— Он бачите, то вже несуть тіло Хризостомове. Він же заповідав, щоб його на обніжжі он тої гори поховано.

Тут усі подорожани придали ходи і надоспіли якраз у ту пору, коли носії опустили мари додолу, а четверо пастухів узяли гострі чекани й заходились копати могилу попід твердою кам'яною скелею.

Повітавшися чемненько з погребовими, Дон Кіхот та його супутники підійшли до мар і стали розглядати покійника. Він лежав у вбранні своєму пастушому, весь засипаний квітами; років мав не більше як тридцять, і знати

навіть по мертвому, був за життя вродливим і показним юнаком. Округ нього лежали в труні якісь книжки та папери, чи то в сувоях, чи розгорнуті. І ті, що дивились на нього, і ті, що яму копали, — усі, хто тут був, поринули в благоговійне мовчання. Аж ось один із тих, що несли мари, озвався до другого:

— Подивись гарненько, Амбросіо, чи це те місце, що казав Хризостом, раз ти вже хочеш усе достеменно так зробити, як він у тестаменті списав.

— Оце ж воно і є, — відказав Амбросіо. — На цьому самому місці мій нещасливий друг не раз оповідав мені про свою недолю. Саме тут, за його словами, він уперше побачив ту смертельну ненавидницю роду людського, вперше освідчив їй свої щирі й вірні почуття і тут же дізнав од Марсели останньої зневаги і наруги, що й примусило його дати кінець трагедії цього мізерного життя. І ось на згадку про всі ті злигодні заповідав він покласти його в лоно вічного забуття саме тут.

І, обернувшись до Дон Кіхота й інших подорожніх, провадив далі:

— Се тіло, панове, що ви зорите на нього жалісним оком, було виталищем душі, прещедро обдарованої небом. Се тіло Хризостома, що був незрівнянний на розум, безподібний на чемність, неперевершений у щирості, бездоганний у дружбі, щедровитий без міри, гордий без пишності, веселий без смішкування, перший у всьому хорошому і єдиний у своїй лихій долі...

Він любив — ним згордували,
Він кохав — дознав презирства.

Він благав хижу звірюку, він намагався розчулити мармурову статую. Гнався за вітром, волав у пустелі, служив самій невдячності і в нагороду за все став здобиччю смерті в розповні віку, що його вкоротила жорстока пастушка, яку він хотів унесмертельнити, щоб вона вічно жила в пам'яті людській; могли б нам те всі оці рукописи посвідчити, якби він не велів мені повкидати їх у вогонь після того, як ми його останки в землю зариємо.

— Як ви так зробите, — зауважив Вівальдо, — то появите ще більше жорстокості й суворості, ніж сам їхній

господар: не честь і не подоба чинити чиюсь останню волю, як вона суперечить здоровому розуму. Не гаразд удіяв би і сам Цезар Август, якби дозволив те зробити, чого вимагав у своїм заповіті божественний мантуанець. Тим-то, пане Амбросіо, віддайте землі тіло друга вашого, та не пускайте в непам'ять його писання, не виконуйте нерозважно того, що він заповів із розпуки. Ні, збережіть тим творам життя, щоб ніколи не забулась безсердечність Марселина, щоб була вона пересторогою на всі потомні часи, аби ніхто більше не поривався до таких безодень. І я, і всі, що зі мною прибули, знаємо вже історію вашого друга, що загинув із кохання та з відчаю, знаємо приязнь вашу до нього і обставини його смерті та що він, умираючи, заповів. З цієї сумної повісті всякому розумно, яка немилосердна та Марсела, як щиро кохав її Хризостом, як вірно ви любили свого товариша і яка нещасна доля тих спобігає, хто на одчай душі пускається по стежці, що вказує їм шалене кохання. Зночі ми почули про смерть Хризостома і про те, де його ховатимуть; не так із цікавості, як із спочуття звернули ми з прямого нашого шляху, щоб на власні очі те побачити, про що переказ гіркого нам завдав усім жалю. Аби ті наші жалощі і спочуття наше щиросерде без нагороди не лишились, благаємо тебе, розсудливий Амбросіо, принаймні я тебе сам від себе прошу, — не пали цих рукописів, дозволь мені взяти деякі.

Не чекаючи на відповідь, Вівальдо простягнув руку і взяв кілька аркушів, що ближче до нього лежали; тоді Амбросіо сказав:

— З поваги до вас, пане, я дозволяю вам зберегти ті аркуші, що ви вже взяли, та не думайте, що я не спалю решти — то була б марна сподіванка.

Вівальдові кортіло швидше дізнатись, що в тих паперах було; розгорнувши один рукопис, він прочитав заголовок: «Пісня відчаю». Амбросіо глянув і сказав:

— Це останній твір мого нещасливого друга. Як хочете побачити, до якої скрути довело його кохання, почитайте цю пісню вголос: ще маємо час, поки могилу викопають.

— З дорогою душею, — погодився Вівальдо.

Тут усі присутні, зрушені єдиним бажанням, обступили його, і він зачав голосно та виразно.

РОЗДІЛ XIV,

де наводяться розпачливі вірші небіжчика пастуха та оповідається про деякі неспогадані події

ПІСНЯ ХРИЗОСТОМА

Жорстока, невблаганна і запекла!
Як хочеш ти, щоб відали мільйони,
Яка ти неприступна й гордовита, —
Дістану я з глибин огненних пекла
Розпачливі, відчайні, тужні тони,
Щоб голос мій журбою був повитий,
І щоб усьому світові явити
Твою нещадність у любовнім герці,
Я винайду нечувані ще звуки,
Вмішавши в них скривавлені від муки
Шматки мого розтерзаного серця.
Так слухай же, кохана, слухай пильно
Не ніжний спів, а стогін, що свавільно
Встає з грудей, бентежить серце хворе,
Не даючи й на мить заснути лиху,
Мені на втіху, а тобі на горе.

Левиний рик, страшне виття гієни,
Шипіння кровожерливого змія,
Звіриний крик жахливої потвори,
Вороній грай, зловісний, навіжений,
Гудіння ошалілого борвія,
Що на морях здіймає хвилі-гори,
Злий рев бика, якого пікадори
Списами змордували на арені,
Тужливий туркіт горлиці-вдовиці,
Пугукання сови, лихої птиці,
Несвітський лемент грішників в геєні, —
Всі звуки в себе увібрати мушу
І вилити із ними скорбну душу,
Усі чуття вміщаючи в одному,
Бо дух, що неприкаянно страждає,
Себе являє в виразі новому.

Куди ж полинуть тії скарги-співи?
Не вчують їх ні жовті піски Тахо,
Ні Бетіса зеленії діброви;
Лунатиме їх відгомін журливий
Між грізних скель, у прірвах, повних жаху,
Померлих уст живе несучи слово;
Чи в темних нетрях, де лиш звірів схови,

Де ще нога людини не ступала,
Куди проміння сонця не сягає,
Чи у пустелі, у Лівійськім краї,
Де стрінеш тільки гада та шакала...
Луна мій жаль просторами розносить
І скрізь гіркі докори розголосить
Твоїй неперевершеній гордині;
Про мій талан нечувано жорстокий
Весь світ широкий буде знати нині.

Зневага убиває; підозріння, —
Правдиве чи фальшиве, — серце крушить;
Терзають душу ревнощі гризучі;
Розлука геть виснажує терпіння;
Страх забуття усі надії рушить;
В одно з'єднавшись, сили ці могучі
Ведуть назустріч смерті неминучій.
А я живу — о небувале диво! —
Зневажений, розлучений, забутий,
Від певності підозр огнисто лютий
І все ж таки закоханий ревниво!
Я зношу радо муки ці тяжкії,
Не бачачи і променя надії,
Не боячись безоднього відчаю,
І навіть, щоб поглибити страждання,
Всі сподівання гордо відкидаю.

Чи можна одночасно сподіватись
І зневірятись, і чи це розумно,
Як для зневіри певні є причини?
Чи можу я надією втішатись,
На зраду очі закривать бездумно,
Як в рани серця світло правди рине?
Та хто ж відчаю двері не відчине,
Упевнившись, що зрадила кохана,
Побачивши, що сумнів той проклятий
Став правдою — бодай її не знати! —
А з правди уродилася омана.
О ревносте, губителько любові,
Вклади кинджал у руку бідакові,
Сплети мені мотузку, гордування!
Хоч і жорстока ваша перемога,
Лиш так спромога погасить страждання.
Так, я помру; нічого не загубить
У смерті той, кому життя не миле;
Це не пуста у мене забаганка.
Та я скажу: блаженний той, хто любить,

І вільний той, чия душа зболіла —
Амура всескоряючого бранка.
І ще скажу, що та моя тиранка
Усе ж прекрасна тілом і душею,
Що сам я винен, що вона гордливо
І що Амура сила справедлива
Всевладно править небом і землею.
Свідомий цього, зашморгом безжальним
Край покладу я дням своїм печальним. —
Щоб не страждати більше від безстрастя,
Пущу на волю вітру тіло й душу,
Уже байдужу до принади щастя.

А ти, чия неправність непоправна
Мені дає на самогубство право,
Поглянь на серце, вражене тобою:
Воно тобі покаже ясно й явно,
Що, змучене і зранене криваво,
Воно вмирає з радістю палкою.
Ні, не порушу я твого спокою,
Не хочу я, щоб мій загин дочасний
В тобі збудив тривогу чи задуму,
Щоб потьмарили чорні хмари суму
Очей коханих небозвід прекрасний.
Коли почуєш про мою кончину,
Ти смійся безтурботно в ту хвилину,
Немов тобі ця вістка найлюбіша.
Та, мабуть, зайва ця моя порада:
Ти справді рада, щоб я вмер скоріше.

Хай вийдуть із жахних глибин Аїда
І Тантал, вічно спраглий, невситимий,
І той Сізіф із каменем важенним,
І з бочкою своєю Данаїди,
І Тітій з коршаками навісними,
І Іксіон на колесі вогненнім...
Нехай своїм стражданням невтоленним
Мене напоять і в піснях жалобу
(Коли ця шана подобає грішним),
І жаль свій виллють із плачем невтішним
Над тілом, не спорядженим до гробу.
Хай Цербер, що вартує пекла двері,
А з ним усі почвари і химери
Підхоплять тужні співи погребові
Над тим, хто самохіть цей світ покинув,
Хто радо згинув жертвою любові.

О пісне жалю, я прошу востаннє,
Не говори про муки та страждання;
Повір, що їй, моїй жорстокій милій,
Приємне те, що сталося зі мною,
Й не будь сумною на моїй могилі.

Хризостомова пісня припала до вподоби всім слухачам, тільки той, хто проказував її, зауважив, що вона ніби суперечить тому, що він чув про Марселину скромність і честивість: адже Хризостом ревнує її, підозріває, нарікає на розлуку, і все те наводить на дівчину тінь, неславить її чесне ім'я. На те Амбросіо, якому небіжчик сповіряв усі найпотаємніші свої думи, відповів так:

— Щоб вас, пане, ції сумніви більше не бентежили, знайте, що цю свою пісню склав наш бездольник, будучи далеко від Марсели; віддалився ж він од неї по своїй вольній волі, щоб побачити, чи та розлука поширить на нього свій звичайний закон, але закоханця в розлуці все тривожить, усе мучить, і от і Хризостом карався уявними ревнощами й терзався гаданими підозрами так, ніби все те існувало насправді. Це аж ніяк не уймає честі Марселі: слава про її цноту цілком справедлива. Дівчина вона, щоправда, гордовита, часом зухвала аж до жорстокості, та навіть самі заздрощі не можуть і не важаться ні за що її ганьбувати.

— Коли так, то правда ваша, — погодився Вівальдо.

Він уже збирався прочитати інший вірш, од вогню одрятований, та йому перебило чарівне видиво, що раптом з'явилося їм перед очима, ніби примріялось: на вершечку скелі, що під нею могилу копали, де взялася пастушка Марсела, сяючи вродою своєю, пишною понад усяку славу. Хто її вперше побачив, дивились на неї німуючи, мов зачаровані, та й ті, кому вона по знаку була, з не меншим зорили на неї захопленням. Амбросіо ж, скоро її помітив, заговорив, не стримуючи свого обурення:

— Чого ти прийшла сюди, хижа упирице навколишніх гір? Може, хочеш побачити, чи не пуститься при твоєму наближенні плисти кров із ран цього нещасливця, що йому збавила віку твоя жорстокість? Чи, може, прийшла похвалитися своїм злодіянням, полюбувати на нього звисока, мов той неправедний Нерон, що милувався римською пожежею? Чи хочеш зухвало потоптати ногами сей холодний

труп, як та невдячна дочка Тарквінія, що над рідним батьком поглумилася? Скажи нам усім, чого ти сюди прийшла, чого тобі ще від нас треба? Ми знаємо, що за життя свого Хризостом готовий був повсякчас чинити твою волю; по його смерті ми, що звались його друзями, ладні коритися тобі у всьому.

— Прийшла я сюди зовсім не для того, що ти, Амбросіо, гадаєш, — відповіла Марсела, — лише для того, щоб себе оборонити і доказати, як помиляються всі ті, що винуватять мене у муках і смерті Хризостома; тим-то й прошу всіх тут притомних пильно мене вислухати: небагатобо часу треба згаяти і небагато слів потратити, аби розумним головам щиру правду з'яснити. Ви самі кажете, що небо створило мене прекрасною і та краса мимоволі примушує вас мене любити, а від мене жадаєте і вимагаєте, аби за тую любов вас кохала. Даним мені від Бога природним розумом я знаю, що все гарне заслуговує любові, однак же не можу збагнути, чому та, яку люблять за вроду, повинна доконечне любити того чи тих, хто її любить. А ще ж і таке буває, що той красолюб сам із себе бридкий, а бридота викликає лише відразу; яково ж то від нього чути: «Я люблю тебе, бо ти гарна, тож люби мене, хоч я й поганий». Та якби навіть врода вроді і рівна була, то не конче в них мусять бути однакові бажання; не кожна краса збуджує любов: інша тішить око, та не зворушує серця. Якби кожна краса будила кохання й хвилювала серце, то бажання наші, непевні й невиразні, вічно блудили б манівцями, не знаючи, де пристати; безліч є вродливих істот, то безліч повинно було б бути й бажаннів. А я чула, що правдиве кохання не ділиться і що на милування нема силування. Якщо се так (а я певна, що так воно і є), то чи можна вимагати від мене, щоб я несамохіть любила вас — тільки тому, що ви мені про любов свою говорите? А якби я вродилася не гарною, а потворною, то чи годилося б мені нарікати, що ви мене не любите? Подумайте ж надто, що я собі вроди не обирала: вона в мене така, яку Бог послав із ласки своєї, а не з мого прохання чи обрання. І як гадюку не можна судити за отруту, хоч вона нею вбиває, бо то в неї од природи, так і я не винна, що вродилась гарною, бо краса жінки честивої — то ніби вогонь далекий або гос-

трий меч: хто близько не підійде, той не вріжеться і не обпечеться. А честь і цнота — то душі оздоба: без них і гарне тіло не повинне гарним здаватися. Як же цнота красить і прикрашає тіло й душу, то невже та дівчина, котру хтось любить за красу, повинна йому на догоду свою цноту згубити, на яку він усіма силами й способами важить, аби тільки хіть свою удовольнити? Я вродилась вільною і, щоб вільною на світі пробувати, обрала собі самотину на лоні природи: дерева нагірні — то мої подруги, прозорі води ручаїв — то мої свічада, деревам і водам звіряю я думи свої і свою вроду. Я — дальнє полум'я, я — недосяжний меч. Кого зором причарую — розчарую словом. Бажання надією живиться, а я ані Хризостомові, ані комусь іншому жодної надії не подавала, то виходить, що до гробу довела його не моя жорстокість, а радше власна впертість. Дехто, може, скаже, що він мав чесні наміри, тим я мусила його одвітно любити; то хай же знає, що коли на цьому ось місці, де йому нині яму копають, він освідчив мені честиву ціль своїх бажань, я відповіла йому, що хочу вік свій сама-одна звікувати і лише сира земля втішитьcя овочем цноти моєї і останками моєї вроди. І якщо він після такої відправи ще вперто сподівався без надії і плив проти вітру, то чи ж диво, що втонув у вирі власного шаленства? Якби я надила його, то була б нещира, якби вволила його волю, то зрадила б свої найкращі мрії й поривання. Не слухав він поради і розради, впадав в одчай, хоч не було зневаги... Чи слушно ж буде після цього винуватити мене в його нещасті? Хай скаржиться той, кого одурили, хай розпачує, кого звела надія, хай сподівається, кого я покличу, хай пишається, кого пригорну, — та нехай не зве мене жорстокою душегубницею той, кого я не надила, не манила, не кликала й не пригортала. Небо досі не судило, щоб я когось покохала, а щоб я сама когось обрала — і не думайте. Нехай же ся загальна відмова буде за осторогу кожному, хто хоче здобутися в мене ласки; як, може, хто і вмре через мене, то загине не з ревнощів і не тим, що я його зневажила, бо хто нічого не любить, того не можна ревнувати, а хто відмовляє, той не конче гордує. Хто має мене за хижу упирицю, хай тікає від мене, як від лихої години, хто має за невдячницю — хай за мною не впадає,

хто за приманницю — хай мене не знає, хто за безсердечницю — хай за мною не ходить, бо ця хижа упириця, невдячниця, приманниця і безсердечниця сама ніколи нікого не шукатиме й не знатиме, ні за ким не ходитиме й не впадатиме. Хризостома довела до згуби пристрасть його шалена і вдача поривна — чом же ви картаєте мене за скромність і честивість? Я бережу свою цноту, живучи між дерев, — чом же ви хочете, щоб я її втеряла, живучи між людьми? Ви знаєте, в мене свого добра багато, а на чуже очей не пориваю. Гуляю на вольній волі — і нікому не хочу коритись, нікого не люблю ані ненáвиджу, нікого не маню й не принаджую, ні з ким не жартую, ні до кого не примиляюсь. Воджу собі товариство з сільськими дівчатами, пасу свої кози — ото вся моя розвага. Бажання мої не сягають за межі цих гір, як же коли й вийдуть поза них, то хіба для того, щоб красоту небес подивляти: то шлях, яким душа прямує до своєї первовічної оселі.

По сій мові, не ждучи ні від кого відповіді, Марсела повернулась і швидко скрилась у лісовій гущавині; і врода її, і розум усіх великим дивом уразили. Декого ті очі, променисті та урочі, до самого серця пройняли; кілька пастухів, забувши тільки-но почуту осторогу, порвались були йти за нею. Як помітив те Дон Кіхот, зразу вирішив, що настала пора появити свою рицарськість в обороні переслідуваної дівиці; він стиснув у долоні руків'я меча і покликнув зичним голосом:

— Хай ніхто, будь то чоловік значний чи простий, не важиться переслідувати прекрасної Марсели, якщо не хоче наразитися на мій гнів і обурення. Вона ясно й недвозначно довела, що до смерті Хризостомової цілком непричетна й непривинна, і ознаймила надто, що жадною мірою не схильна будь-чиї зальоти приймати: тим-то нікому не гоже за нею упадати чи на неї нападати, а всі порядні люди повинні її поважати й шанувати, бо, може, вона єдина в цілому світі таке честиве та обичайне життя провадить.

Чи то злякавшись погроз Дон Кіхота, чи здавшись на вмовляння Амбросія, що треба мерщій віддати останню шану небіжчикові, ніхто з пастухів не рушив із місця й не пішов звідти, поки не докопано ями й не спалено Хризостомових паперів. Усі погребові ревне плакали, як тіло його

спустили в могилу і привалили важенним каменем. Згодом той камінь мала замінити плита, на якій Амбросіо гадав вирізьбити таку епітафію:

Тут лежить бідак-пастух,
Що покинув світ зарання, —
Жертва вірного кохання,
Найстрашнішої з недуг.

Він вродливицю любив,
Безсердечну гордівницю,
І Амур своєю міццю
Нещасливця погубив.

Потому закидали могилу всякими квітами й вітами; висловивши глибоке спочуття Амбросієві, всі з ним попрощались. Так само зробив Вівальдо та його товариш, а Дон Кіхот попрощався з козопасами, що його гостили, і з подорожніми, які все вмовляли його їхати з ними до Севільї, бо там тих пригод на кожній вулиці й завулку — хоч греблю гати, ніде інде стільки не знайдеш. Дон Кіхот подякував їм за пораду і за їхню до нього доброзичливість, але сказав, що тимчасом не хоче й не може їхати до Севільї, поки не очистить навколишніх гір од розбійників та лиходіїв, бо він чув, що тут тої нечисті аж кишить. Бачивши такий твердий намір, подорожні вирішили не турбувати більше нашого рицаря, тож попрощалися з ним іще раз і рушили собі далі; впродовж усієї дороги мали про що говорити — і про історію Марселли та Хризостома, і про Дон Кіхотові дивацтва. А наш гідальго поклав собі розшукати пастушку Марселу й запропонувати їй свої послуги; та не так сталось, як йому гадалось — про се розповість вам продовження сієї правдивої історії, друга частина якої отут кінчається.

РОЗДІЛ XV,

де оповідається про немилу пригоду, що сталася Дон Кіхотові з недолюдками-янгуасцями

Премудрий Сід Ахмед Бен-Енхелі розказує далі, що Дон Кіхот, попрощавшися з козопасами і всіма тими, які були на похороні пастуха Хризостома, подався не гаючись ра-

зом із джурою своїм до того лісу, куди, як вони бачили, пішла Марсела. Більше, мабуть, як дві години блукали вони по лісу, даремно її по всіх нетрях шукаючи, і приблудилися врешті до галявини, а на тій галявині трава буйна та сочиста, ще й річечка тихо леліє, немовби надить і кличе подорожніх перебути в любому холодочку гарячі полуденні години, що саме на всю міць розжарілися. Дон Кіхот і Санчо спішились і пустили осла та Росинанта на попас, нехай німина тією травою досхочу наласується, а самі вив'язали з саков харчі та й попоїли тихо-мирно й без жадних церемоній удвох, пан із слугою, що вже там було.

Санчо і не подумав спутати Росинанта, бо то був, як він гадав, такий смирняга і плохута, що його і всі кобили кордовських пасовищ не могли б на гріх підкусити. Та лиха доля чи нечиста сила (сказано, диявол не спить!) надала якимсь погоничам із Янгуаса отирлуватись поблизу з своїми галісійськими лошицями: вони мають звичку спинятись на обід в якомусь урочищі, де є добра паша й водопій, і те місце, де попасав Дон Кіхот, припало їм якраз до смаку. Як зачув же Росинант той табунний дух, зразу забув про свої звичаї і обичаї: закортіло йому з панночками-кобилицями поженихатись, і він, не спитавшись дозволу в господаря, побіг туди в собачу ристь потребу свою задовольнити. Та лошицям, мабуть, більше пастися хотілось, аніж чимось іншим бавитись: вони привітали нахабу зубами й підківками так, що аж попруги на всьому порвали і сідло збили. А ще дужче дошкулили йому погоничі: побачивши, що їхнім кобилам ґвалт хочуть учинити, вони кинулись гуртом на напасника і поти йому ребра киями окладали, поки він, ледве теплий, на землю не грьопнув.

Побачивши Дон Кіхот і Санчо, якого чосу дають Росинантові, щодуху побігли до нього.

— Уважай, друже Санчо, — сказав Дон Кіхот своєму джурі, — се вже не рицарі, а гультяї, голота наголо. Я се проти того кажу, що тут ти можеш допомогти мені доконати справедливої помсти за наругу, що вчинено у нас перед віччю Росинантові.

— Яка в біса помста, — одрік йому Санчо, — коли їх двадцятеро з гаком, а нас тіки двоє, а може, всього півтора!

— Я один за сотню стану, — заперечив Дон Кіхот.

Не довго думавши, він добув меча і кинувся на янгуасців; заохочений і запалений пановим прикладом, Санчо Панса зробив так само. З першого ж маху наш рицар розрубав кажанка на одному погоничеві, та, мабуть, і плеча йому втяв. Та тут схаменулись янгуасці, що їх же багато, а напасників лишень двоє; тоді всі похапали кії, обскочили обох ізвідусіль та й ну по чім пóпадя молотити. І молотили так щиро й завзято, що вже за другим заходом Санчо беркицьнув додолу; не встояв і Дон Кіхот, хоч який був бравий та голінний, упав, як на те, до ніг своєму Росинантові, що й досі не спромігся на рівні стати, — добре, виходить, затинало киями розлючене простацтво. Побачивши янгуасці, якого вони накоїли лиха, пов'ючили боржій кобил своїх та й дали звідти ходу, зоставивши обох шукачів пригод у вельми плачевному стані й нітрохи не кращому настрої.

Санчо Панса отямився перший; побачивши, що тут же біля нього й пан лежить, він заговорив жалібно й ледве чутно:

— Пане Дон Кіхоте, ох, пане Дон Кіхоте!

— Що тобі, брате Санчо? — обізвався Дон Кіхот таким самим кволим і плачливим голосом.

— Мені б оце, якби можна, — одказав Санчо Панса, — тих ліків Хворобраза хоч два ковточки. Дайте мені, пане, з ласки вашої, якщо під рукою маєте, вони, певне, не тільки на рани помічні, а й на потовчені кості.

— Еге, якби ж то мав, — зітхнув Дон Кіхот, — то чого б нам іще треба? Ох, горе моє... Та присягаюсь тобі, Санчо, на слово мандрованого рицаря, що не мине й двох днів, як я добуду ті ліки, коли тільки фортуна не розсудить інакше. От щоб мені руки повсихали!

— А як ви гадаєте, пане, — спитав Санчо Панса, — за скільки день ми будемо знов ногами волóдати?

— Як на мене, то не можу певного реченця встановити, — одказав побитий рицар Дон Кіхот. — Я сам у всьому винен: не треба було добувати меча проти людей, не висвячених, як я, у рицарі: отож, мабуть, караючи мене за той переступ закону рицарського, і попустив Бог брані, щоб мене отак подужано. Тим-то, брате Санчо, слухай пильно, що я тобі зараз скажу, бо се річ дуже важлива для нашого спільного добра: якщо ти коли побачиш, що таке гультяй-

ство чинить нам яку зневагу, то не жди, поки я меча на них добуду, бо я того вже зроду-віку не зроблю, а берися до зброї сам і карай зухвальців, як хочеш: коли ж їм до помочі й оборони стануть рицарі, тоді вже я буду з усієї сили тебе обороняти, а їх поборювати: ти вже на тисячі прикладів міг переконатись і пересвідчитись, як далеко сягає міць моєї потужної правиці.

Отак, бачите, розпишався наш бідний гідальго після перемоги над хоробрим біскайцем... Та Санчові панова порада не вельми до смаку припала, і він не забарився з відповіддю:

— Пане, я собі чоловік тихий, смирний і потульний, на всяку кривду незлобивий, бо маю жінку й діток, а їх же треба якось годувати й до пуття доводити. То слухайте ж, що я вам скажу (бо я можу лише сказати, а не показати): ніколи і нізащо в світі я не візьму до рук меча, ні проти рицаря, ні проти простолюдця, і віднині й довіку перед Богом святим присягаю прощати всі кривди, що мені будь-коли сталися чи стануться, чи то від чоловіка значного, чи від посполитого, багатого чи бідного, пана чи хлопа, байдуже, якого стану й заводу.

Як почув сеє пан його, одповів такими словами:

— Шкода, що я не можу здихатись, аби говорити спокійно, та ще і в боку так болить і не перестає, а то я б тобі розтлумачив, Санчо, на який хибний шлях ти ступаєш. Ти тільки подумай, нещасний: ану ж переміниться той вітер фортуни, що був досі нам супротивний, і, надимаючи паруси бажаннів наших, приведе нас певно й безперешкодно до якого-небудь острова, що я тобі обіцяв? Що б із тобою було, якби я добув той острів і оддав його в твою обладу? І чи може взагалі так статися, якщо ти не рицар і не хочеш у рицарі вийти, бо не маєш мужності й волі мститися за власні кривди й боронити свого панування? Адже ти повинен знати, що в свіжо завойованих державах і провінціях людність буває, як правило, неспокійна і до нового володаря неприхильна, тож завжди можна чекати якоїсь ворохібні, не без того, що хтось підніметься ізнов той лад перевернути, іще раз, як то кажуть, долі поспитати. Тим же новий володар повинен розумно справуватися і мати мужність постояти в разі потреби за свої права.

— В потребі, що нам оце припала, — сказав Санчо Панса, — я хотів би мати той розум і ту мужність, що про них ваша милость говорить. Та даю бідняцьке слово гонору, що тепер мені більше потрібне лічіння, аніж учіння. Спробуйте лишень, пане, чи не підніметесь, та поставимо на ноги й Росинанта, хоч він того й не варт, бо через нього ж то й дали нам хлосту. Ніколи я по нім того не сподівався, все мав за такого смирного й порядного чоловіка, як я сам. Недарма кажуть, що багато треба солі з'їсти, перш ніж кого добре спізнаєш. Не дарма кажуть і друге, що все на світі перемінне... Хто б міг подумати, що після тих страшенних ударів, що ви завдали нещасному мандрованому лицарю, доведеться в свою чергу і нам кийового бою цілий град на спини прийняти?

— Тобі ще, Санчо, нічого, — зауважив Дон Кіхот, — бо для твоєї спини така халепа не первина, а моя ж то делікатніша, звична до батисту й тонкого голландського полотна, то їй ця лиха пригода дужче дошкуляє. Якби я не гадав, — та що це я кажу? — якби я не був цілком певним, що всякі такі недогоди невідлучні від нашого збройного ремесла, то я був би вмер отут на місці з досади.

— Пане, — мовив тоді Санчо, — якщо мандроване лицарство отакі гіркі плоди пожинає, то скажіть мені з ласки вашої, чи часто такі жнива випадають, чи тільки в особливу якусь пору, бо мені здається, що після двох таких жнив третіх уже не діждемо, хіба що Бог милосердний нас чудом порятує.

— Знай же, друже Санчо, — відповів Дон Кіхот, — що мандровані рицарі зазнають на своїм віку безліч усяких небезпек і негод, та зате, як показує досвід численних рицарів, що їх історія відома мені вся достоту, часто й густо випадає їм нагода стати королями чи цісарями. Якби мені в боку не так дуже боліло, я б тобі розповів про кількох героїв, що єдино силою правиці своєї тих високих гідностей доступили. Але навіть із ними — до того й після того — бували прерізні біди та нещастя. Так, хоробрий Амадіс Гальський упав був у руки свого заклятого ворога чаклуна Аркалая, який, кажуть, узявши його в неволю, прип'яв у замковому дворі до конов'язі і одшмагав віжками, більш як дві сотні всипав. А один автор, хоч мало відомий, зате

гідний віри, пише про те, як рицаря Феба заманено в одному замку в западню: поміст під ним провалився, і він упав у підземну глибку. Там йому зв'язали руки й ноги і поставили, як то кажуть, клізму з води снігової та піску, що мало духу не визівнув. Якби в тій великій притузі не дав йому рятунку вірний друг його, мудрий чорнокнижник, то лихо було б горопашному рицареві. Я міг би ще кілька таких доблесних мужів назвати, які тяжчої біди дізнали, ніж ми оце тепер з тобою. Коли хочеш знати, Санчо, то рани, завдані якимось знаряддям, що випадково потрапило під руку, не уймають честі враженому, про се ясно й виразно говорять регули поєдинкові. Якщо, наприклад, швець ударить когось копилом, хоч би й дубовим, то не можна сказати, що він його оддубасив. Се я для того тобі кажу, щоб ти знав — хоч нас у цій потребі і побито, та честі нашої не зневажено, бо ті люди лупцювали нас не чим, а киями своїми: скільки собі пригадую, ні в кого там не було меча, шпаги чи кинджала.

— А я й не роздивився, що в них там було, — сказав Санчо, — бо ледве вихопив свого гартованця, як вони вже мене бучками своїми по плечах благословили, що аж білий світ мені перемінився, а ноги підломились. Отож я впав та й досі лежу; чи то моїй честі поруха, чи ні, то малий клопіт, але боляче дуже, що ті кляті буки мені і в спину, і в пам'ять укарбувалися.

— Менше з тим, брате Санчо, — потішав його Дон Кіхот. — Нема такого горя, щоб його час із пам'яті не стер, нема такого болю, щоб його смерть не втамувала.

— Та яке ж горе може бути гірше, який біль болючіший, ніж ті, що їх тільки час із пам'яті зітре, тільки смерть утамує? — вигукнув Санчо. — Якби ще нашому лихові кількома припарками можна було зарадити, то ще півбіди, а то бачу, що і з цілого шпиталю пластиру не стане, щоб нам хоч якось ви́ходитись.

— Годі вже про те, Санчо, — сказав Дон Кіхот. — Зможися якось, і я зараз на силі зберуся, та довідаймось до Росинанта, як там він і що, бо йому, неборакові, теж добре перепало.

— То й не диво, бо він же теж мандрований, — відповів Санчо. — Чудно тільки, що мій Сірий живий-здоровий, коли нас так здорово побили, що живого місця нема.

— Доля і в найтяжчій біді лишає якусь браму рятунку, — сказав Дон Кіхот. — От і тепер: ця скромна животина може замінити Росинанта й довезти мене до якогось замку, де я од ран своїх вигоюсь. І не буде мені неслави, що я на ній верхи поїду, бо з книг пригадую, що добрий старий Силен, пестун і вихователь бога веселощів, теж уїжджав колись до стобрамного міста, сидячи любісінько на гарному своєму ослі.

— Так то ж, ви кажете, сидячи, — зауважив Санчо. — Інша річ верхи сидіти, а інша річ, мов гною лантух, на сідлі висіти.

На те Дон Кіхот так йому відповів:

— Добуті в бою рани честі нікому не уймають, а радше додають, тим-то, друже Санчо, не змагайся словами, а встань краще, як я вже тобі казав, і вмости мене, як знаєш, на осла. Нам треба з цього безлюддя швидше вибратись, поки ніч не облягла.

— А ви ж мені, пане, не раз казали, — знову перебив його Панса, — що мандровані рицарі звикли мало не цілий рік по всяких пущах та нетрях ночувати, і мають те собі за велике щастя.

— Се буває тоді, — пояснив Дон Кіхот, — коли інакше не можна або коли вони закохаються. І то щирісінька правда, бо був один рицар, що цілих два роки пробув на скелі, і в спеку, і в студінь, і в усяку негоду, а його сеньйора й гадки про те не мала. А той же самий Амадіс, прозвавшись Милосумом, прожив на голій скелі чи то вісім років, чи вісім місяців, не пам'ятаю добре, справляв покуту за те, що чимсь не догодив володарці своїй Оріані. Та годі вже про се, ворушись, Санчо, а то, може, ще й ослові, як Росинантові, яка причина станеться.

— Отуди к бісу! — сказав Санчо.

Тоді ойкнув разів тридцять, разів шістдесят зітхнув, разів сто двадцять лайнувся й закляв того, хто його в таке діло вплутав, та й підвівся на превелику силу, тільки не міг до кінця випростатись і все гнувся, мов турецький лук. З тяжкою бідою осідлав осла, що теж був якийсь ніби не свій, мавши того дня більше волі, ніж звичайно, потім підвів Росинанта, котрий жалівся б не менше свого пана та його джури, якби тільки вмів говорити. Вкінці Санчо підсадив Дон Кіхота на осла, Росинанта прив'язав іззаду, а сам узяв

осла за оброть і поплентав навмання туди, де, здавалось йому, пролягав битий шлях. Чи пройшов яку милю, чи ні, а доля зичлива його вже на той шлях і спровадила. Мало того, край дороги побачили вони незабаром корчму; Дон Кіхот вирішив, собі на втіху, а джурі своєму на досаду, що то замок. Довго вони сперечались: Санчо казав, що то корчма, а Дон Кіхот затявся, що замок; так і не скінчивши суперечки, добрались вони до тієї оселі, куди Санчо і втелющився без дальших розвідок з усім своїм обозом.

РОЗДІЛ XVI

Що сталося з завзятим гідальгом у корчмі, яка видалась йому замком

Як побачив корчмар, що Дон Кіхот на ослі впоперек лежить, спитав зараз у Санча, що йому таке. Санчо відповів, що пусте — просто впав чоловік зі скелі та й пом'яв собі трохи боки. У корчмаря жінка була не така, як у їхньому ділі заведено — зроду жаліслива і до людського лиха спочутлива. Вона зараз же заходилась коло Дон Кіхота поратись, ще й доньку свою, молоденьку та гарненьку дівчину, на поміч гукнула, щоб гостеві швидше лад дати. Ще була в тій корчмі наймичка-астурійка, з себе широковида, кирпоноса, потилиця їй плисковата, наче одрубана: одне око зизе, а друге підсліпе, зате поставою взяла: заввишки ледве сім п'ядей од землі сягала, а через свою трохи невкладисту спину все більше понурою ходити мусила. Отся ж то краля допомогла корчмарівні сяке-таке леговище для Дон Кіхота нарихтувати, і де ж — на піддашші, котре, з усього знати, багато років правило за соломосховище. Там же ночував іще погонич один, послався трохи оподаль на в'юках та попонах мулячих, а Дон Кіхотова постіль була не така догідна: на два нерівні ослони поклали чотири нестругані дошки, а на них матрас; такий завгрубшки, як стебноване укривало, ще з ковтюхами, такими твердючими, що якби вовна з дірок не лізла, то на дотик подумав би, що то каміння; простирала були цупкі, немов із щитової шкури, а ліжник такий обстріпаний, що на ньому всі шерстинки до останньої перелічив би.

Дон Кіхот приліг на те проклятенне ліжко, і корчмариха з донькою зараз же обліпила його пластирами з голови до ніг, а Маріторна (так звали астурійку) їм присвічувала. Побачивши господиня, що на рицареві все тіло басамана-ми списане, зауважила, що мабуть-таки він не впав, а його побито.

— Ба ні, не побито, — заперечив Санчо. — То скеля була така гостра та шпичакувата, от воно й вийшло — що шпичак, то і знак. А як у вас, добродійко, — додав по хвилі, — того ліплива кілька шматочків лишиться, то воно ще декому в знадобі стане.

— Що, і ви, може, впали? — спитала господиня.

— Та впасти не впав, — одповів Санчо, — а так од пайового упадку перелякався, що досі на мені вся шкура болить, наче самому тисячу київ одважено.

— Таке часом буває, — сказала корчмарівна. — От і мені сниться інший раз, ніби з якоїсь башти падаю і ніяк додолу не долечу, а як прокинусь, то, здається, така вся поламана й потовчена, ніби справді впала.

— В тім-то й заковика, — заперечив Санчо, — що то мені не в сні приздрілось: я тоді не сонний був, от як і тепер, а в мене на тілі не менше, мабуть, синяків, ніж у пана мого Дон Кіхота.

— Як сього пана звати? — перепитала астурійка Маріторна.

— Дон Кіхот з Ламанчі, — одрік Санчо Панса. — Він мандрований рицар, і то один із найліпших і найкріпших, яких уже віддавна світ не бачив.

— А що воно таке — мандрований рицар? — спитала наймичка.

— Ти що, вчорашня, що сього не знаєш? — здивувався Санчо Панса. — Мандрований рицар, то, небого, така штука, що сьогодні його лупцюють, а завтра на цісаря коронують, сьогодні він над усіх безщасний і безрадний, а завтра своєму зброєноші два чи три королівські вінці кине.

— Як же се ви, — спитала господиня, — мавши такого доброго пана, і досі графства навіть собі не заслужили?

— Ба, яка швидка! — одказав Санчо. — Ми ще всього місяць один, як почали пригод шукати, а путньої поки що не мали жодної. Воно ж і так буває, що шукаєш одно, а напитаєш зовсім інше. Та як тільки пан мій Дон Кіхот ті

свої рани, чи то пак басамани позагоює, а я од моїх не скалічію, то я своїх надій на найвищі можновладницькі титули в Гишпанії не проміняю.

Дон Кіхот прислухався до тих балачок з пильною увагою, а потім підвівся на ліжку, скільки здужав, узяв корчмариху за руку й промовив:

— Повірте, прекрасна сеньйоро, ви можете вважати собі за щастя, що пригостили в себе в замку таку персону, як я. Не хочу сам себе хвалити, бо власна хвальба, як то кажуть, не платить, та нехай про мене повідає вам мій зброєносець. Одно скажу: послуга, яку ви мені зробили, навічно вкарбується в скрижалі моєї пам'яті, і я вам буду вдячний за неї поки життя мого. І якби небеса з високого свого призвоління не вчинили вже мене рабом кохання і невольником очей прекрасної невдячниці, що ймення її я ледве наважуюсь вимовити пошептом, то очі сієї вродливої панянки взяли б тепер у бран мою волю.

Господиня, дочка її та брава Маріторна слухали оторопіло тої мови нашого мандрованого рицаря, аніжé не розуміючи, ніби він по-грецьки говорив абощо, здогадувались тільки, що то мають бути якісь лестки чи компліменти. Не звиклі до таких речей, вони дивились на Дон Кіхота й дивувались, бо то, здавалось, була якась опрічна від інших людина. Нарешті господиня подякувала рицареві, як могла, по-своєму, по-корчемному, за його ґречну мову і пішла з дівчиною, а наймичка Маріторна взяла поратися коло Санча, бо він потребував допомоги не менше од свого пана.

Та Маріторна ще загодя домовилась була з погоничем, що прийде до нього вночі пожирувати: ось нехай лише постояльники обляжуться та господарі позасинають, то вона вже скрадеться до нього і вволить усяку його волю. А дівка то була така, що вже як кому пообіцяє, то слово своє неодмінно справдить, хоч би вона його десь у темному лісі без жодних свідків давала, бо, бачите, дуже своїм шляхтянством чванилась і не мала собі за ганьбу, що в корчмі наймичкує: то, казала, не її воля, а лиха недоля.

Отож посеред горища, куди крізь латану покрівлю зорі вночі зазирали, стояло вузьке, мульке, убоге й непевне ложе Дон Кіхота, а обік нього Санчо послав собі мату очеретяну і вкрився ковдрою, вірніше грубим валов'яним рядном. Далі за ними розташувався погонич: він, як ми вже казали, зла-

див собі постіль із в'юків та попон, що зняв із двох своїх найкращих мулів; а всього мав він дванадцятеро в'ючаків, жвавих, ситих та лиснючих. То був, бачите, один із заможних аревальських погоничів, як свідчить автор сієї історії, що дуже добре знав його і буцімто навіть трохи родичем йому доводився, отже, згадка про нього аж ніяк не випадкова. Загалом беручи, Сід Ахмет Бен-Енхелі — дієписець вельми довідливий і в кожній мализні ретельний, він-бо в реляції своїй не обминув мовчанкою навіть речей дрібних і малозначних. Могли б його взяти собі за приклад інші поважні історики, які часом оповідають про різні події надто коротко і стисло, аби, мовляв, по губах помазати; чи то з недбальства, чи то з лихого наміру, чи з невміння навіть дуже важливі речі лишають вони десь у каламарі на самому дні. Вічна слава й дяка авторові «Табланта Рікамонського» і тому, хто оспівав подвиги графа Томільяса: от уже де докладно та широко геть усе описується!

Ну, добре, так ото, значить, погонич сходив до мулів своїх, заклав їм удруге оброку, а сам вернувся на горище, ліг та й жде, коли вже та моторна Маріторна до його прийде. Санчо уже, весь пластирами обліплений, теж уклався, та сон його не дуже брав — боки боліли. Долягав той біль і Дон Кіхотові, що лежав, мов той заєць, з розплющеними очима. В корчмі все стихло і стухло, тільки над воротями один ліхтар світив.

Ця німотна тиша і фантастичні образи з книжок, що охмарили розум нашому гідальгові й раз у раз роїлися в його бідній голові, навіяли йому ще одну дивочну мрію, що іншому зроду таке не приверзеться. Примарилось йому, бачите, нібито він прибув до якогось пишного замку (в його уяві, як відомо, кожна корчма, де він приставав, була замком), а каштелянова донька, себто корчмарівна, зачарована його ґречними манерами, закохалась у нього і обіцяла прийти до нього сю ніч на любую розмову потай отця-матері. Всю ту нісенітницю, що сам же й вигадав, мав наш рицар за щиру й несхибну правду і потерпав уже, яка то буде страшна спокуса його честивості. Проте в серці своїм твердо вирішив, що не зламає віри володарці своїй Дульсінеї Тобоській, хоч би навіть стала перед ним сама королева Джіневра з вірницею своєю Кінтаньйоною.

Довго він так ганяв свої химери, аж ось настав умовлений час і година (дуже для нього нещаслива), коли на піддаш-

шя, де їх троє ночувало, мала прийти астурійка. І таки прийшла; боса, в самій сорочці і в бархановій намітці на голові, скрадалась вона тихою і сторожкою ходою, шукаючи свого погонича. Дон Кіхот зачув її, ледве вона в двері ввійшла; хоч як боліло обліплене пластирами тіло, він звівся на ліжкові й розкрив обійми, щоб пригорнути вродницю-панянку. Астурійка, мовчазна й насторожена, мацала поперед себе руками, пробираючись до свого любчика, і зненацька наткнулась на Дон Кіхота, що міцно схопив її за руку, притягнув до себе й посадив на постіль, а вона ні пари з уст. Доторкнувшись до її веретяної сорочки, наш химерник уявив собі, що то найтонший, найвиборніший єдваб, а скляні пацьорки її наручнів здались йому за коштовні персидські перла. Коси в неї нагадували кінську волосінь, та для нього то було щире арабське золоття́, що й саме сонце блиском своїм пересяє. Тхнуло від неї якоюсь позавчорашньою пісною салатою, а йому видавалось, що уста її точать ніжні духмяні пахощі. Одне слово, він наділив її в своїй уяві всіма тими вабами й чарами, які мала одна романічна принцеса, що закохалась у тяжко пораненого рицаря й прийшла до нього на побачення. В своєму о́сліпі не діймав наш бідолашний гідальго віри ні дотику власному, ні нюхові; хоч од тої принадної кралі всякого потягло б на блювоту, окрім хіба погонича мулів, йому здавалось, ніби тримає в обіймах богиню краси. Міцно пригорнувши її до себе, він став їй казати тихим та ласкавим голосом:

— О, коли б мав я можність, прекрасна й високославна сеньйоро, відплатити вам за ту велику ласку, що ви мені явили, звівши перед мої очі вашу предивну ліпоту. Але злая доля, що не вгаваючи переслідує людей зацних і гідних, прикувала мене, збитого й знівеченого, до сього ложа, аби я попри всю мою хіть не міг вашої волі вволити. А до сієї неможливості ще й друга, більша долучилась: я присяг на вірність незрівнянній Дульсінеї Тобоській, єдиній володарці моїх святотаємних дум. Якби не сії перешкоди, то я не був би таким нерозумним рицарем, щоб пропустити щасливу оказію, даровану мені вашою безмірною добротою.

Стиснута в рицаревих обіймах, Маріторна аж упріла з переляку; не слухаючи й не розуміючи Дон Кіхотової мови, вона лише пручалася мовчки. Тим часом бравий погонич,

якому не давали спати спорзні бажання і який зачув свою дівку ще як вона на горище ступила, пильно дослухався до того, що казав їй Дон Кіхот; гадаючи з ревнощів, ніби астурійка його зрадила й пригорнулась до іншого, він присунувся нишком до рицаревого леговища, подивитись, що після тої незрозумілої балаканки далі буде; як же побачив, що дівчина пручається, а Дон Кіхот живосилом її не пускає, то й зовсім не вподобав того жарту: розмахнувся і так щиро закоханого рицаря по костявій щелепі навідлі вдарив, що бідолаха зразу юшкою вмився. Ще ж на тому не перестав: підбив рицаря під себе й почав по його ребрах потоптом гасати. Дон Кіхотове ліжко, і так непевне та перекидисте, не витримало тієї додаткової навантаги і гряк-нуло додолу. Од того гуркоту прокинувся зо сну господар; він одразу догадався, що то, мабуть, наймиччині витівки, бо як гукнув її, то вона не обізвалась. Мавши таку призру, він устав хутенько, засвітив каганця і подався туди, звідки чувся той гармидер. Побачивши наймичка, що господар іде лихий та сердитий, перелякалась і кинулась прожогом у постіль до сонного Санча Панси, звилася там у клубок і причаїлась. Господар ускочив і гримнув:

— А де ти там, шльондро? Я знаю, то все твої штучки!

Тут саме пробуркався Санчо Панса: почувши, що на нього хтось навалився, він подумав, що то домовик його душить, та й почав кулаччям навсібіч гатити. Набралася Маріторна тих товчеників до самого несхочу, то забула вже й про страх, і про сором та й собі давай Санча кулачити, що з нього вся соннота до решти злетіла; не розібравши ще гаразд, хто його так чеше, він підвівся скільки мога і схопив дівку за барки: таке між ними пішло борюкання та вовтузіння, що всьому світові напродиво. Погонич побачив при каганці хазяйському, що любасці його непереливки, зразу одчепився од Дон Кіхота і кинувся її рятувати; корчмар також до неї рвонувся, та не для рятунку вже, а для покори, бо вважав, що то через неї таку бучу збили. І закрутилась веремія, знаєте, як то кажуть: кішка за мишку, мишка за ніжку, ніжка за ліжко... Погонич насів на Санча, Санчо на дівку, дівка на нього, корчмар на неї — і то ж так завзято, що кулаки й на мить не вгавали. А тут іще в корчмаря каганець погас і потемки всі збилися в

одну купу та й гамселили безощадно хто кого влучив, що ні в кого, мабуть, живого місця не зосталось.

А в тій корчмі стояв тієї ночі ще й стражник один із старої толедської Святої Германдади. Почувши ту страшенну бучу, він схопив ознаки уряду свого — патеричку та бляшану скриньку з паперами — і помацкував на горище, вигукуючи:

— Стійте іменем закону! Іменем Святої Германдади, перестаньте!

Першим, на кого наткнувся стражник, був Дон Кіхот: побитий і знетямлений, лежав він навзнак, простягнувшись на своїй розваленій постелі. Стражник ухопив його за бороду й гукнув кілька разів:

— Шануйте правосуддя!

Та бачивши, що той, кого він схопив, не ворушиться і знаку життя не подає, почав заздрівати, що його замордовано, а то все душогуби, і закричав ще дужче:

— Замкнути ворота! Нікого звідси не випускати — тут чоловіка вбито!

Од того крику всі пополошились і як стій припинили бійку. Корчмар подався до себе в кімнату, погонич до мулів, наймичка в свою комірчину; самі тільки горопашні Дон Кіхот і Санчо Панса не могли рушитися з місця. Стражник пустив рицареву бороду й побіг на світло, щоб найти і ув'язнити провинників, але світла ніде не було, бо господар навмисне погасив ліхтаря, як до себе тікав. Мусив стражник із коминка вогню добувати і довго вовтузитися, поки другого каганця засвітив.

РОЗДІЛ XVII,

де оповідається про нові незліченні турбації, що спіткали премудрого Дон Кіхота і його бравого джуру Санча Пансу в корчмі, котру наш рицар собі на лихо вважав за замок

Тим часом Дон Кіхот очутився від зомління і обізвався до свого джури таким самим голосом, як напередодні, коли лежав простягнутий на кийовому боїщі:

— Друже Санчо, ти спиш? Ти спиш, друже Санчо?

— Яке там у лиха спання, — одповів Санчо з серцем. — Сю ніч мене всі чорти з пекла мордували, не інакше.

— Ти можеш так гадати без сумніву, — сказав Дон Кіхот. — Або я нічого не розумію, або сей замок зачарований. Послухай... Тільки присягнися перш, що будеш до самої моєї смерті тримати в тайності те, що я тобі зараз скажу.

— Присягаю, — промовив Санчо.

— Я сього на те прошу, — вів далі Дон Кіхот, — що не хочу нічиїй честі ущербку чинити.

— Таже я сказав, що присягаю, — повторив Санчо. — Нікому тих таємнощів до кінця вашого віку не одкрию і дай Боже, щоб завтра міг уже все роздзвонити.

— Чи я тобі, Санчо, стільки вже лиха накоїв, — спитав Дон Кіхот, — що ти моєї смерті так швидко виглядаєш?

— Ні, я не той, — одповів Санчо, — а просто не люблю нічого довго в схованці тримати, бо то все, знаєте, гниє.

— Ну, нехай і так, — сказав Дон Кіхот, — я покладаюсь на вірність твою і порядність. То знай же, що сієї ночі сталася зі мною найдивніша пригода, якою я досі міг би похвалитись. Найшвидше сказати, до мене щойно приходила донька властителя сього замку, панянка з усього світу хороша та вродлива. Якими словами можна змалювати її пишні оздоби, її розум чудовий, її скриті принади, яких, доховуючи вірності володарці моїй Дульсінеї Тобоській, не буду торкатись і згадувати? Скажу тобі тільки, що, мабуть, небо позаздрило мені того добра, яке подала в мої руки щаслива доля, або (се річ майже певна), що сей замок, як я вже тобі говорив, зачарований. В той час, як ми з нею провадили любу та милу розмову, де взялася чиясь невидима рука (напевне, якогось потворного велетня), так мені в щелепи двигонула, що я весь кров'ю умився, а потім так мене всього помотлошила, що я нині чуюся гірше, ніж учора, коли, як тобі відомо, погоничі наробили нам тієї шваби за Росинантові вибрики. З сього я висновую, що скарбу краси тієї панянки мусить оберігати якийся заворожений мавр і що вона не мені судилась.

— А мені то й поготів, — сказав Санчо, — бо маврів, може, над чотири сотні такого дали мені чосу, що вчорашні киї вже за ласощі здаються. То скажіть мені, пане, на милость: як ви можете називати сю пригоду щасливою і предивною, коли нам обом утерли такого маку? Вам то

ще нічого, бо ви ж хоч таку пишну кралю, кажете, до себе тулили, а мені що дісталось? Хіба оця лупка, що більшої вже, мабуть, ізроду не буде! Ох, я нещасний, і безталанна та мати, що мене спородила! Хоч я й не лицар і в лицарство не пнуся, та при всякій пригоді вам чи змелеться, а мені то вже притьмом скрутиться!

— То, виходить, і тебе побито? — спитав Дон Кіхот.

— Та не що ж я й кажу, била б його лиха година! — закляв Санчо.

— Не вдавайся в тугу, друже, — сказав Дон Кіхот. — Зараз я наготую той чудодійний бальзам, і все з нас як рукою зніме.

Тим часом стражник добув уже світла й знову побрався на горище поглянути, кого ж там убито. Він був у самій сорочці, голову запнув хусткою і йшов сердитий-пресердитий із каганцем у руці. Як забачив його Санчо, зараз спитав у свого пана:

— Чи то, добродію, часом не мавр заворожений іде нам бобу всипати, бо все йому мало здається?

— Не може бути, що то мавр, — одказав Дон Кіхот. — Хто заворожений, того нікому не видно.

— Може, й не видно, зате буває чутно, — заперечив Санчо. — Спитайте, коли хочте, у моєї спини..

— Моя й сама те знає, — сказав Дон Кіхот, — але то ще не доказ, що ми бачимо перед собою завороженого мавра.

Стражник підійшов ближче і, почувши їхню мирну розмову, став з дива, мов у землю вритий. А треба сказати, що Дон Кіхот і досі лежав навзнак і не ворушився, весь побитий і обліплений пластирами. По якійсь хвилі стражник підступив до нього і спитав:

— Ну, як ся маєш, чоловіче добрий?

— Бувши вами, я говорив би чемніше, — зауважив Дон Кіхот. — Чи, може, в цих краях так уже заведено, що кожному цимбалу вільно ображати мандрованих рицарів?

Почувши стражник, що сей хирний та мізерний чоловік шанує його такими словами, не витерпів; з розмаху жбурнув йому на голову каганця з оливою, мало черепа не розсадив, а сам геть пішов, як існову поночі стало.

— Так і є, пане, — сказав Санчо Панса, — се той заворожений мавр, що для когось скарб береже, а для нас кулаки та каганці.

— Маєш рацію, — погодився Дон Кіхот, — і не треба нам уважати на всякі такі химороди, нема чого в досаду і гнів удаватися; адже то все примари і привиди, скільки не шукай — не знайдеш, на кому мститися. Встань краще, Санчо, якщо здужаєш, та сходи до каштеляна сього замку, чи не добудеш у нього дещицю оливи, вина, солі та розмайрину на той цілющий бальзам. Далебі, зараз він став би мені в великій пригоді, бо й досі з тої рани, що завдало мені привиддя, кров он як іде.

Санчо підвівся, хоч кості йому хтозна-як боліли, і пішов потемки шукати господаря; наткнувшись на стражника, який підслухував, що там роблять його противники, він озвався до нього:

— Пане, хоч би хто ви були, учиніть нам ласку й добродійство, дайте трохи розмайрину, оливи, солі та вина, — все то на ліки одному з найчільніших мандрованих лицарів, які тільки в світі є, бо він лежить отам-о на ліжку, тяжко поранений від руки завороженого мавра, що пробуває в сьому заїзді.

Почувши таку мову, стражник зміркував, що сей чоловік, мабуть, не при тямі; та що вже почало на світ займатися, одчинив двері до корчми, гукнув господаря й переказав, чого тому дивакові треба. Корчмар розшукав усі ті знадоби, і Санчо одніс їх Дон Кіхотові, що, вхопивши в руки голову, стогнав од болю, хоч од того каганця йому лише дві здоровенні гулі на лобі набігло, а кров зовсім і не йшла, тільки з переляку та перестраху піт дзюрком лився.

Зрештою наш гідальго взяв той припас, перемішав усе гарненько й поставив на вогонь, поки добре не вкипіло. Тоді попрохав якогось бутля, щоб вариво злити, та в корчмі не знайшлось ніякої гулящої посудини, окрім бляшаної оливниці, що її господар не пошкодував для такої справи. Дон Кіхот проказав над тією оливницею більш як вісімдесят отченашів і стільки само богородиць та «вірую», покладаючи за кожним словом благословлющого хреста; тій церемонії придивлялись Санчо, корчмар і стражник, а погонич байдуже — пішов десь мули свої порати. Як усе було готове, Дон Кіхот вирішив не гаючись досвідчити на собі цілющу силу цього нібито дорогоцінного бальзаму і випив майже все, що не влізло в оливницю і лишилось у казанку, де варилося, — з півкварти, чи що. Як тільки ж ковтнув того дива,

зараз така блювачка на нього напала, що геть-чисто все з себе викинув, а з великої натуги та надсади ще й потом рясним облився. Тоді він попросив, щоб його добре вкрили й лишили на самоті. Проспав отак годин зо три; а як прокинувся, зразу відчув на всім тілі полегшу, навіть кістки зовсім не боліли: здоровий став, та й годі. Тепер уже Дон Кіхот був цілком певний, що йому справді вдалося зготувати бальзам Ф'єрабраса і що, маючи такі ліки, він може сміливо йти на будь-який небезпечний бій, на будь-яку битву чи баталію.

Як побачив Санчо Панса таке чудесне уздоровлення, то зразу спитав у пана, чи можна йому той бальзам допити, що в казанку (а там його чимало ще лишилось). Рицар дозволив, і Санчо, вхопивши казанка обіруч, припав до нього з щирою вірою та й видудлив того дання не менше, мабуть, ніж Дон Кіхот. Але шлунок у бідолахи Санча був, знати, не такий делікатний, як у пана: доки що виблюнув, так його канудило, крутило і судомило, так у піт кидало, що от-от, здавалося, духу пуститься сердега. У тих лютих муках він проклинав і бальзам, і того шахрая, що ним його пригостив. Побачивши таке діло, Дон Кіхот сказав:

— Я гадаю, Санчо, це все через те, що тебе на рицаря не висвячено, а таким людям, я цілком певен, сей напій не йде на пожиток.

— А як ви се знали, — одказав Санчо, — то якого ж бісового батька давали мені його на куштунок?

Тим часом дання своє діло вчинило, і бідолашного джуру почало проносити верхом і сподом з такою навальністю, що очеретяна мата, на яку він знову бебехнувся, і валове рядно, яким укрився, більше вже, мабуть, нікому ні на що не придалися. Так його корчило й кидало, такими потами проймало, що не лише він сам, а й усі присутні гадали, що тут йому й амінь буде. Та уразлива злива бушувала годин десь зо дві, по упливі яких Санчо не дізнав жадної пільги; на одміну од пана, він чувся весь розбитим і розламаним, навіть на ногах триматися не здужав. А Дон Кіхот, як ми вже сказали, оклигав і очуняв, йому вже знову у мандри манулося, пригод шукати: чого ж йому, думав, баритися, коли в світі стільки людей потребують од нього заслони й запомоги, коли він має до того такий надійний цілющий бальзам? Підохочений такими думками, він сам осідлав свого Росинанта і нав'ючив джуриного осла, поміг Сан-

чові убратися і верхи сісти, а тоді скочив на коня і, майнувши в кінець подвір'я корчемного, прихопив там ратище, яке мало йому за списа бойового стати.

Всі люди, що під той час у корчмі знаходились (а було їх душ двадцять із чимось), дивились на нашого рицаря; дивилась на нього і молода корчмарівна, а він і собі вп'явся в неї очима і раз по раз зітхав ізглибока, та всі, особливо, хто бачив, як його зночі пластирами обліплювано, гадали, що то він стогне, бо під ребрами йому болить. Як уже рицар і джура під'їхали верхами до воріт, Дон Кіхот підкликав господаря і промовив до нього спокійно й поважно:

— Великі і премногі суть добродійства, пане каштеляне, що їх дознав я у сьому замку, і я буду вам за них удячен і уважен по всі дні живота мого. Хотів би і я вам навзаєм прислужитися, помстившись на якому свавольнику, що кривду вам наважився заподіяти, бо то, щоб ви знали, повинність моя і обов'язок — безборонних рятувати, покривджених помщати, а віроломців карати. Засягніте поради у власної пам'яті, і якщо вам колись таке лучилось, то тільки скажіте мені: прирікаю на честь мою рицарську тій вашій волі повну догоду і сатисфакцію вчинити.

Корчмар одказав йому так само спокійно:

— Пане рицарю, я зовсім не жадаю, аби вашець за мої кривди на комусь помщався: як прийде до діла, то я й сам зумію одсіч дати. Я одного лише вимагаю — нехай вашець заплатить мені за ночівлю в моїм заїзді, себто за обрік для скотини, а також за харч і за дві постелі.

— Як то? — спитав Дон Кіхот. — Хіба се заїзд?

— Авжеж заїзд, та ще й несогірший, — одказав корчмар.

— Виходить, я помилявся до сієї хвилі, — промовив Дон Кіхот, — бо гадав, правду кажучи, що се замок, і то неабиякий. Але якщо се не замок, а таки заїзд, то мушу вам сказати, що вже пла́ти вибачайте, бо я не годен переступити законів мандрованого рицарства; ніхто з таких рицарів, скільки я знаю з романів, ніколи не платив за ночівлю в заїзді та інші подібні речі, бо по праву і правді всі повинні приймати їх гостинно за нестерпучі муки, що вони в пошуках пригод набираються вдень і вночі, влітку і взимку, пішо і кінно, на безхліб'ї й на безвідді, в студінь і в спеку, зносячи од неба всяку негоду і терплячи на землі всяку недогоду.

— Мені про те все байдуже, — заперечив корчмар. — Платіть гроші та й квит, а ті рицарські штучки нам без інтересу. Не треба мені ані помсти, ані відплати, лише звичайнісінької плати.

— Тоді ти просто кеп і нікчемний трактирник, — сказав Дон Кіхот.

Стиснув Росинанта острогами, взяв ратище на перехил та й виїхав ніким не спинений із корчми — так розігнався, що не оглянувся навіть, чи їде за ним зброєноша.

Побачивши корчмар, що рицар поїхав і не розплатився, надумав стягти постояле з Санча Панси, але той сказав, що раз пан не захотів платити, то й він не заплатить, бо, будучи джурою в мандрованого рицаря, мусить тим робом, що й пан його, ходити, тобто не платити ні шеляга по шинках та заїздах. Господаря взяло за печінки, і він загрозив Санчові, що коли той добром не розплатиться, то хай начувається, бо він свого не подарує. На ті нахвалки Санчо одказав, що буде дотримувати правил рицарського ордену, до якого належить його пан, і нічогісінько не заплатить, хоч би йому за те й жизню довелось наложити, бо не хоче ламати давнього доброго звичаю мандрованого рицарства, не хоче, щоб потомні джури нарікали й жалкували на нього за порушення такого праведного закону.

На Санчову лиху біду серед постояльців корчемних було в ту пору четверо сукновалів із Сеговії, троє голкоробів з кордовського Жереб'ячого плацу і двоє тандитників із севільського ярмарку, люди все веселі, шутковиті, вигадливі і на все зле проворні. Так ніби їх одна думка пройняла, кинулись вони гуртом до Санча, стягли його з осла, кинули на хазяйську ковдру (хтось швиденько по неї збігав), а потім, побачивши, що підсіння корчемне занизьке для тої забави, що вони намислили, вийшли на подвір'я, під високий небесний намет, почали підкидати Санча на тій ковдрі, гуляючись ним, як собакою на карнавальних ігрищах.

Несвітський репет бідолашного підкиданця долетів до слуху Дон Кіхота; рицар пристав, наслухаючи пильно, думав уже, що то якась нова пригода йому трапляється, але зрештою розчув, що то ж його джура так верещить. Тоді повернув коня і важкуватим чвалом покатав назад до корчми, але ворота були вже замкнуті, і він поїхав кругом, шукаючи, кудою б туди дістатись. Добравшись до муру, не

з-так і високого, яким було обведене подвір'я, він побачив, як над його джурою збиткуються: Санчо літав у повітрі то вгору, то вниз так шпарко і звинно, що якби наш рицар не був такий лютий, то сам би розреготався. Він спробував перелізти через мур із коня, але був такий замлілий і захлялий, що і з сідла встати не здужав. Тоді сидячи верхи почав шпетити і паплюжити підкидачів такими словами, що на письмі їх і переказувати негоже. Але вони на те не зважали і своє робили та все, знай, гигикали, хоч як той несамохітний літун кричав, стогнав, погрожував і благав; аж тоді бешкетники Санча пустили, коли підкидати втомилися. Потому підвели осла й підсадили на нього Санча, накинувши йому на плечі кобеняк. Як побачила жаліслива Маріторна, який він змучений та змордований, принесла йому з колодязя води свіженької — душу одволожити. Санчо вхопив глека з водою і вже до рота підніс, як раптом зачув голосне панове гукання:

— Сину мій Санчо, не пий тої води! Не пий її, синку, бо то погибель твоя! Ось бачиш, — він показав йому свою бляшанку, — тут у мене свячений бальзам: вип'єш дві крапельки, і все мов рукою зніме.

Санчо позирнув на нього скрива і ще голосніше гукнув йому на відповідь:

— Еге! Чи ви вже забули, що я не рицар, чи хочете, щоб я після вчорашнього останні тельбухи виригав? Сховайте той бальзам ік нечистій матері, а мені дайте спокій!

По сій мові припав пожадливо до глека, та, допевнившися зразу з першого ковтка, що то вода, попрохав у Маріторни вина; дівка з дорогою душею почастувала його на свої гроші — мала, кажуть, Бога в животі, дарма що вшетечним ремеслом бавилась. Випивши вина, Санчо вдарив осла п'ятами в боки, розчинив навстіж ворота і майнув на волю, радий та веселий, що доказав-таки свого і не заплатив ні шеляга, хоч завсідні його заручники, себто спина й боки, і потерпіли при сьому. Щоправда, корчмар взяв у заставу його сакви, але Санчо того навіть не помітив спохвату. Як він виїхав, корчмар хотів був засунути ворота, але ті бешкетники не дали; там такі були зухи, що для них не то Дон Кіхот, а й правдивий рицар Круглого Стола не варт був печеної цибулі.

РОЗДІЛ XVIII,

де оповідається про розмову, що провадив Санчо Панса з своїм паном Дон Кіхотом, а також про деякі доволі цікаві пригоди

Санчо під'їхав до свого пана такий знеможений та знесилений, що ледве здужав осла поганяти. Як побачив те Дон Кіхот, так до нього промовив:

— Отепер уже, добрий мій Санчо, я певний-певнісінький, що той замок чи нехай заїзд і справді зачарований, бо хто ж то з тобою так нелюдськи жартував, як не привиди або не тогосвітні істоти? Се потверджується ще й ось якою обставиною: коли я стежив з-поза муру за перебігом твоєї сумної трагедії, я зненацька відчув, що не можу ані в двір перелізти, ні навіть із Росинанта зсісти, — таке вони чарами своїми мені поробили. Якби не се, то, клянуся честю, я так би за тебе помстився, що ті лайдаки й гунцвоти десятому тих жартів заказали б. Заради сього я навіть порушив би право рицарське, що, як я тобі вже не раз пояснював, не велить нам піднімати зброї проти нерицарів, за винятком тих крайніх випадків, коли доводиться власне життя і власну персону обороняти.

— Та і я помстився б, якби приміг, — сказав Санчо, — не подивився б на те, що не рицар; та коли ж неспромога моя. Тільки я думаю, що то наді мною збиткувались не привиди й не зачаровані, як ви кажете, істоти, а таки люди з крові і кості, от як і ми з вами; я навіть знаю, як їх усіх звати, бо чув, коли мене підкидувано, як на одного казали Педро Мартінес, на другого Теноріо Ернандес, корчмаря ж наймення Хуан Паломеке, а дражнять Шульга. А що ви, пане, через мур не могли дістатись і з коня злізти, то, мабуть, сила не в чарах, а в чомусь іншому. Бачу вже, що, пригод шукаючи, такого собі лиха напитаємо, що вже не розберемо, котра в нас нога права, а котра ліва. Я так собі своїм убогим розумом міркую: чи не краще нам оце додому вертатись та за господарство дбати (пора, бачите, жнив'яна), аніж отак гала́світа їздити, потрапляючи з дощу та під ринву?

— Ех, Санчо, Санчо, — відповів йому Дон Кіхот, — як мало ти ще розумієшся на рицарській справі! Помовч краще та потерпи трохи: ще кілька днів, і ти на власні очі

побачиш, яке це почесне і хвальне покликання. Скажи, чи є на світі більша втіха, чи є де вища насолода, як виграти бій і здолати ворога? Авжеж що немає.

— Може, воно й так, — сказав Санчо, — я того не свідомий, знаю тільки, що, відколи ми стали мандрованими лицарями (чи ліпше сказати ви стали, бо мені до тої честі зась), ми ще ні разу не виграли бою, хіба що тоді з біскайцем, та й там ви півуха й півшолома загубили, а після того мали все лише товченики та духопелики, а я в додачу ще й гойда́ників скуштував — і то ж від кого? Від якихось зачарованих істот, що я над ними й помститися не можу, і ніколи не дізнаюсь, чи справді, як ви кажете, так солодко ворога подужати.

— Оце ж то й горе наше, Санчо, — погодився Дон Кіхот, — але скоро я дістану такого характерницького меча, що хто його має, того вже ніякі чари не беруть; може, попадеться мені на щастя той самий, що був колись у Амадіса, як він прозвався Рицарем Полум'яного Меча. Над того меча кращого в світі не було: окрім того характерства, ще був гострий, як бритва, хоч яка міцна й заворожена броня не могла перед ним устояти.

— Та моя ж доля така щербата, — сказав Санчо, — що коли й трапиться вам такий меч, то буде помічний тільки висвяченому лицарю, як і той бальзам, а джурі — дуля з маком.

— Не бійся, Санчо, — потішив його Дон Кіхот, — і тобі ще пошле небо кращу долю.

Їдуть вони отак удвох, розмовляють, аж бачать — попереду на шляху курява хмарою встає, велика та густа.

— Настав день, о Санчо, — обізвався тоді Дон Кіхот до джури, — що покаже, яке щастя судила мені доля; настав день, кажу, коли я появлю, як нігди, міць правиці моєї і звершу подвиги, що запишуться в книгу слави на всі потомні часи. Бачиш хмару пилу, що он там устає? То, Санчо, суне величезне військо, незчисленна й різноплеменна рать.

— І мусить бути не одна, а дві, — сказав Санчо, — бо й з другого боку таке саме хмарище суне.

Оглянеться Дон Кіхот — аж і справді. І так йому радісно на душі стало, що й не ска́зати: серед сієї розлогої рівнини, думав він, зітнеться зараз і зріжеться одно військо з другим. У нього в уяві, бачите, щохвилі і щомиті так і роїлися всі оті

битви, чари, перемоги, шаленства, любощі, виклики на герць, що то в рицарських романах про них пишеться, і всі його думки, розмови та вчинки крутилися безнастанно в цьому блудному колі. Насправді ті хмари пилу, що вони побачили, збили дві великі овечі отари, що тим шляхом сунули, та сюди, а та туди, тільки за тією кушпелою їх не видно було, поки не підійшли зовсім близько. Але Дон Кіхот з такою певністю твердив, що то військо з військом ізближається, що й Санчо вкінці тому повірив і спитав:

— А що ж нам, пане, тепер робити?

— Як то що? — перепитав Дон Кіхот. — Запомагати й рятувати слабих і безборонних! Щоб ти знав, Санчо, те військо, що йде нам назустріч, веде і провадить могутній цісар Аліфанфарон, володар великого острова Трапобани, а позад нас іде військо його супротивника, гарамантського короля Пентаполіна Голорукого, званого так тому, що як іде до бою, то завше оголює праву руку.

— А чого сі два володарі так проміж себе ворогують? — спитав Санчо.

— Того вони ворогують, — одказав Дон Кіхот, — що сей Аліфанфарон сам запеклий бусурмен, а закохався в доньку Пентаполіна, хорошую та вродливу християнську королівну, а отець її не хоче дати за царя-поганина, поки той свого лжепророка Магомета не зацурає і на нашу віру не пристане.

— Присягаю на мою бороду, — гукнув Санчо, — добре той Пентаполін робить, і я ладен підпирати його, скільки моги моєї.

— А се ж і є твій обов'язок, — сказав Дон Кіхот, — бо в таких боях і нерицарі можуть брати участь.

— Ясно, — сказав Санчо. — Тільки де ж би нам сього осла подіти, щоб потім після бою не шукати? Бо на такій животині нібито не заведено воювати, еге ж?

— Правда, — підтвердив Дон Кіхот. — Пусти його напризволяще, як і пропаде, то не велика біда, бо як наша буде перемога, то стільки коней добудемо, що я, може, й самому Росинантові дам переміну. А тепер слухай мене уважно і дивись пильно, я тобі перечислю найчільніших рицарів з одного і з другого війська. Щоб же нам видніше було, з'їдьмо на он той пагорок; звідти ми їх мов на долоні побачимо.

Так вони й зробили, з'їхали на той пагорок, звідки й справді добре було б видно ті дві отари чи, як гадав Дон Кіхот, раті, якби пи́лява, що вони збили, не застилала їм зору й не сліпила очей. Проте Дон Кіхот, що йому в уяві малювалось те, чого він не бачив і чого навсправжки не було, почав говорити гучним голосом:

— Он той рицар, що збруя в нього жовтожара, а на щиті царевінчаний лев схиляється до ніг діви, то хоробрий Лауркальк, володар Срібного Мосту. А той, що збруя в квітках золотастих, а на щиті три сріберні корони на лазуровім полі, то грізний Мікоколемб, великий князь Кіросійський. По правій руці в нього височіє велетенською статурою безстрашний Брандабарбаран Махлярський, повелитель трьох Аравій: броня йому обтягнена зміїною шкурою, а замість щита — брама з тієї, славлять святині, котру зруйнував Самсон, коли ціною власного життя помстився над ворогами. А тепер поглянь у той бік, на друге військо подивися. Там веде перед непереможний переможець Тімонель Каркахонський, володар Нової Біскаї; обладунок у нього чотирма кольорами процвітаний-мальований, блакитним, зеленим, білим і жовтим, а на щиті — золота кішка на шарлатному полі, а під нею напис — «Няв»: то скорочене ім'я його дами, що має бути, кажуть, незрівнянна Нявліна, дочка герцога Дженджеруна Альгарбського. Той, що під його вагою вгинається могутній крутобокий бахмат, а збруя на ньому сніжно-біла і на щиті нема девізу — то рицар-біляк, француз родом, на ймення П'єр Папен, барон Утрехтський. А той юнак у блакитно-срібній збруї, що залізною п'ятою підострожує свою ходовиґу смугасту зебру, то потужний володар Нербії, Еспартафілард-Лісовик; на щиті в нього за емблему шпараговий кущ і девіз кастильською мовою: «Доля йде в мою тропу».

В такий спосіб Дон Кіхот називав іще багатьох рицарів з одного й другого уявного загону і не запинаючись описував, яка в кого збруя, які кольори, девізи та емблеми, захоплений дорешти нечуваним божевіллям, що його опанувало. Не зводячи духа, він провадив далі:

— У те військо, що на нас іде, входять вояки преріжних язиків і племен: он ті, що п'ють солодкі води славути-Ксанфа; он ті, що толочать масільські нагірні полонини; ті, що просівають найтонший і найдрібніший золотий пісок щасливої Аравії; ті, що втішаються на прегарних свіжих

берегах чистого, як кришталь, Термодонта; ті, що різними способами розтинають золотодайні жили Пактола; далі йдуть хибкі у слові нумідійці, знакомиті лучники перси, мідяни і парфи, що воюють удаваною втечею, походющі кочовики араби, біляві й жорстокі скіфи, ефіопи з проколеними губами і безліч інших народів, що я їх бачу і впізнаю з виду, тільки не пригадую назви. В супротивному війську йдуть ті, що п'ють із прозорих хвиль лямованого оливними гаями Бетіса, ті, що купаються й виглядаються в свічаді невичерпно багатого Тахо, ті, що розкошують цілющими водами божистого Хеніла, ті, що топчуть гойні тартезійські пасовища і провадять щасливе життя на Єлісейських Полях Хереса; он ідуть багаті манчани, увінчані золотим колоссям, а онде закуті в залізо останні нащадки стародавньої готської крові; он ті, що хлюпочуться в тихоплинній Пісуерзі, ті, що випасають свої отари на розлогих і безмежних луках колінкуватої Гвадіани, славної своїми підземними руслами; ті, що тремтять од холоду в лісистих Піренеях і на снігових шпилях високоверхих Апеннін, — словом, усі племена, що заселяють і залюднюють Європу.

І Боже ти мій Господи, яких тільки країн він не назвав, яких народів не перечислив, з дивовижною бистродумністю приточуючи до кожного відповідні означення взором тих, що вичитав колись у своїх баламутних книжках! Санчо Панса слухав тих речей мовчки, роззявивши рота, час від часу повертаючи голову туди чи сюди, щоб побачити тих рицарів і велетнів, що називав його пан; не мігши ж нічого такого розгледіти, він сказав нарешті:

— Що за нечиста сила? Не бачу я ані тих людей, ні лицарів, ні велетнів, що ви, пане, кажете. Може, це все мана одна, як і ті вчорашні привидки?

— Як то? — спитав у нього Дон Кіхот. — Хіба ти не чуєш, як іржуть коні, як грають жоломійки, як б'ють барабани?

— Чую тільки, як вівці мекають та барани бекають, — відповів Санчо.

Так воно було і справді, бо обидва гурти надійшли вже зовсім близько.

— Санчо, — сказав йому Дон Кіхот, — ти просто злякався, і тобі щось зовсім не те вбачається і вчувається, бо страх, як відомо, затуманює наші чуття і під його впливом ми

сприймаємо речі не такими, які вони є насправді. Якщо ти так дуже боїшся, то стань осторонь і не мішайся, а я вже сам зумію перехилити вагу тому, кому стану до помочі.

Сеє сказавши, стиснув Росинанта острогами і, наваживши вперед списа, блискавкою злетів із пагорка на шлях. Санчо з усіх сил гукав йому навздогінці:

— Верніться, пане мій Дон Кіхоте! От їй же богу, ви вдаряєте на баранів та овець! Верніться, кажу, бодай мого батька мордувало! От уже навісна голова! Дивіться, там же нема ніякісіньких лицарів та велетнів, ані збруй, ані котів, ані щитів цілих чи ділених, ані полів лазурових чи мара їх знає яких! Що він там витворяє? Гріх один та й годі!

Та Дон Кіхот і не думав вертатись — він мчався вперед, покрикуючи зичним голосом:

— Гей ви, рицарі, що виступаєте і боретесь під корогвами хороброго цісаря Пентаполіна Голорукого! Всі за мною, і ви побачите — я одним духом розквитаюся з його ворогом, Аліфанфароном Трапобанським!

По сім слові загнався в саму щирину́ вражу, тобто в овечу отару, і так люто, так завзято махав своїм ратищем на всі боки, мов то й справді були його смертельні вороги. Вівчарі й гуртоправи, які ту худобу гнали, кричали йому, щоб перестав, але, побачивши, що те не помагає, повідв'язували свої швигалки й почали швигати на нього каміння завбільшки в кулак, аж йому коло вух свистіло. Наш рицар не зважав на те каміння, а все гасав по полю і кричав:

— Де ти, бундючний Аліфанфароне? Виходь проти мене, я рицар, що хоче помірятися з тобою силами один на один і покласти тебе трупом за ту кривду, що вчинив єси хороброму Гараманту Пентаполінові!

Тут саме круглячок один влучив йому в бік, аж двоє ребер в тіло продавилось. З того болю рицареві нашому в очах потемніло; думав уже, що його вбито або принаймні тяжко поранено; та тут він згадав про бальзам, схопив бляшанку, підніс до рота й почав уливати в себе той напій, але не встиг націДити, скільки треба, як надлетіло друге ядро: воно вцілило йому в саму руку, розтрощило на друзки бляшанку, вибило мимольотом три чи чотири зуби спереду і збоку, ще й два пальці боляче обранило. Од тих двох гостинців повалився бідолашний гідальго з коня додолу. Пастухи підбігли до нього, подивились — неначе вбитий;

тоді хутенько зігнали отару, підібрали побитих овець, сім їх було, чи що, та й рушили собі далі.

Увесь цей час Санчо стояв на пагорбі та, дивлячись на панові шалені витворки, аж бороду на собі рвав, проклинаючи той час і годину, коли він із ним злигався. Як же побачив, що рицар упав з коня додолу, а вівчарі посунули далі, з'їхав наниз і кинувся мерщій до Дон Кіхота. Побачивши його в жалюгідному стані, але притомним, джура обізвався:

— Чи не казав же я вам, пане, щоб вернулись, бо то не військо було, а овеча отара?

— Яку жману, яку облуду може напускати той негідний чаклун, мій лютий ворог! — промовив Дон Кіхот. — Знай, Санчо, що таким чародіям дуже легко нас обмарити, а сей злобитель переслідує мене: заздро, бач, йому стало тієї слави, що мав я в бою залучити, от він і перетворив ті військові загони на овечі отари. Якщо не віриш, то, дуже тебе прошу, от що зроби: сідай на осла і їдь за ними назирці, то й побачиш, що я тобі щиру правду кажу, бо, пройшовши трохи далі, вони повернуть до первісного стану із овець та баранів ізнов людьми вчиняться, такими, як я тобі допіру змальовував. Та тимчасом іще не їдь, бо я потребую твоєї опіки і допомоги. Підійди ближче й подивись, скільки мені зубів бракує спереду і з боків, бо мені здається, що геть усі повибивані.

Санчо нахилився над ним так близько, що мало не заліз очима в рот, але в цей саме час на Дон Кіхота почав діяти бальзам. Тільки джура встиг заглянути панові в зуби, як той вивергнув, мовби з мушкета вистрелив, все, що в нього було в нутробі, прямо на бороду свому жалібникові.

— Богородице-Діво! — аж крикнув Санчо. — Що воно таке? Не йнакше, як на смерть горопаху поранили, коли вже кров'ю ригає.

Та приглянувшись пильніше, догадався по запаху, кольору й смаку, що то не кров, а бальзам, який Дон Кіхот при ньому пив оце з бляшанки; тут його самого так занудило та замлоїло, що в кендюсі все перевернулось, і він геть обблював свого пана — пишно малися тепер обоє. Побіг Санчо до осла дістати з торби чим утертися і пана перев'язати; глядь — аж торби немає. Мало не стерявся джура з того горя, знов почав себе клясти-проклинати і

поклав у думці, що кине цю дурну службу й вернеться в село, — нехай уже й плата пропадає, і надія на той острів, що йому пан обіцяв!

Тим часом Дон Кіхот зіп'явся на ноги і, підтримуючи лівою рукою щелепи, щоб останні зуби не повипадали, правою взяв за повід Росинанта (вірний і смирний кінь так і не відходив од свого вершника) і підійшов до джури; той стояв, похилившись на свого осла і підперши голову рукою, мов у тяжкій задумі. Побачивши, що він такий смутний та невеселий, Дон Кіхот сказав:

— Знай, Санчо: тільки той чоловік іншого переважить, котрий зробить більше за нього. Всі ці бурі й негоди, що спадають на наші голови, свідчать лише про те, що скоро й нам сонечко засяє, скоро й наші справи на краще підуть. І горе, і радощі — ніщо не вічне; якщо горе надто довго триває, значить, радощі десь уже недалечко. Не журись моїм лихом, адже тобі самому нічого не сталось.

— Як то не сталось? — заперечив Санчо. — А кого ж то на ковдрі підкидали, як не мого батька сина? А в кого торба з усім припасом пропала, як не в мене?

— Що, в тебе пропала торба? — спитав Дон Кіхот.

— Авжеж, пропала, — одказав Санчо.

— То виходить, що нам сьогодні не буде чого їсти, — промовив Дон Кіхот.

— А не було б чого, — одказав Санчо, — якби по полях та по лугах не росли всілякі зілля, що ви, пане, нібито знаєте і що можуть стати в пригоді таким, як ви, злиденним мандрованим лицарям.

— Так то воно так, — сказав Дон Кіхот, — але я волів би оце зараз хліба окраєць, хоч би й не питльованого, та оселедчиків пару, аніж усі оті трави, що їх описав Діоскорід і прокоментував доктор Лагуна. А втім, добрий мій Санчо, сідай на осла та будемо, мабуть, рушати. Бог за все на світі дбає, то чей же не помине своєю ласкою і нас, що в нього на службі подвизаємось: він-бо піклується і за комашок у повітрі, і за робаків у землі, і за пуголовків у воді, він, милосердний, велить сонцеві світити на добрих і на злих, а дощеві йти на грішних і на праведних.

— Вам би, ваше добродійство, — зауважив Санчо, — проповідником бути, а не мандрованим лицарем.

— Мандровані рицарі, Санчо, все знають, все повинні знати, — сказав Дон Кіхот. — В старовину, бувало, мандрований рицар міг серед табору бойового казань казати або орацію виголосити незгірше од якогось доктора Паризького університету, отже, як бачиш, спис ніколи ще не притупляв пера, а перо списа.

— Ну, гаразд, нехай буде по-вашому, — погодився Санчо. — А тепер їдьмо швидше звідси нічлігу шукати, тільки дай Боже нам у такому місці заночувати, де не буде ні ковдр, ні підкидачів, ні привидів, ні заворожених мавpів, а як буде, то нехай воно все западеться к чортовій матері!

— Не згадуй, сину, чорта, а краще Богові молись, — сказав Дон Кіхот. — їдь же собі попереду, куди сам здоров знаєш, а я за тобою, на твій вибір здаюся. Та дай-но руку, полапай пальцями, скількох зубів у мене нема на верхній щелепі, спереду і з правого боку, бо щось дуже там мені болить.

Санчо засунув йому пальці в рота, помацав і спитав:

— Скільки кутніх зубів було у вас, пане, з цього боку?

— Чотири, — відповів Дон Кіхот, — і всі були цілі й здоровісінькі, окрім зуба мудрості.

— Ану-бо, пане, пригадайте краще, — сказав Санчо.

— Кажу ж тобі, що чотири, а то й цілих п'ять, — відповів Дон Кіхот, — бо зроду не рвав зубів, ні передніх, ні кутніх, і жоден зуб у мене не випав і не надгнив, і костоїда жодного не сточила.

— Так отут зісподу, — сказав Санчо, — у вас, пане, кутніх зубів усього півтретя, а зверху ні однісінького нема: вся щелепа шута, гладенька, мов долоня.

— Ох, я нещасний! — вигукнув Дон Кіхот, почувши од джури таку невеселу новину. — Краще б мені були руку відрубали — не ту, звісно, в якій меч тримаю, — бо знаєш, Санчо, рот без зубів, то все одно що млин без жорен, і кожен зуб слід цінувати, як алмаз. Та яких тільки злигоднів не зазнає той, хто піднявся на суворе подвижництво мандрованого рицаря! Що ж, друже, сідай на осла і їдь попереду, веди мене куди знаєш.

Санчо так і зробив і поїхав прямо по битому шляху, бо гадав, що на такій людній дорозі напевне натрапиш на якесь пристановище, їхали вони поволі, нога за ногою, бо в Дон Кіхота так боліли щелепи, що годі було рухатися

швидше. Щоб якось розважити й розрадити свого пана, Санчо надумав розмовляти з ним про всяку всячину; дещо з тих балачок ми перекажемо в наступному розділі.

РОЗДІЛ XIX

Про мудрі Санчові розмови з паном,
про притичину з мерцем
та про інші немалозначні події

— Здається мені, добродію, що всі лихі пригоди, які випали нам цими днями, то кара за гріх, що ви, ваша милость, учинили проти закону свого лицарського, бо не додержали клятви, що не будете їсти хліба за столом, ані до принцеси не пригортатись і ще там чогось не робити, поки не добудете в когось шолома отого мавра — Мандрила, чи як його?

— Ти маєш повну рацію, Санчо, — відповів Дон Кіхот, — правду кажучи, воно якось вилетіло мені з голови. І май на увазі: ота оказія з ковдрою прилучилась тобі саме через те, що ти не нагадав мені своєчасно про ту клятву. Та нічого, я се діло якось надолужу, бо за рицарськими регулами на все можна знайти спосіб.

— А хіба ж я давав яку присягу? — спитав Санчо.

— Хоч і не давав, але то байдуже, — відповів Дон Кіхот. — Так чи інакше, а й ти до того причетний, і нам треба якось ту провину покрити.

— Може, й так, — сказав Санчо, — тільки глядіть же, пане, не забудьте її покрити, як забули вже про ту клятву, а то нечистій силі знов заманеться надо мною потішитись, та й над вами, як побачить, що ви не каєтесь.

Їдуть вони так, розмовляють, аж тут і ніч їх серед шляху спостигла, а пристановища якогось ніде ані сліду, та ще й голодом обидва намлілися, бо, як торби одбігли, то лишились без харчів і припасу. Ще й гірше лихо: сталася їм пригода, і то не вигадана вже, а таки справжнісінька, правдива. Діло ж було ось як. Ніч випала, нівроку, темна, а вони все-таки їхали далі, бо, думав Санчо, шлях великий, то корчма мусить на ньому що дві милі стояти. Ну, їдуть собі та й їдуть, ніч невидна, джура голодний, а рицареві їсти хочеться, аж бачать — попереду на шляху вогнів сила-

силенна проти них пливе, сказав би, зорі які рухомі. Як зуздрів їх Санчо, так і обімлів, та й Дон Кіхотові моторошно зробилось; той сіпнув уздечку, осла осадив, а сей натягнув повіддя коневі: стали, мов уриті, та й придивляються пильно, що воно за знак? Вогні тим часом до них ізближалися і ставали чимраз більшими. Санчо затремтів із ляку, мов живе срібло, а Дон Кіхотові волосся стало дуба; втім рицар оговтався трохи і промовив:

— Безперечно, Санчо, це з усіх пригод найбільша і найнебезпечніша: отут доведеться мені всю свою силу і всю одвагу показати!

— Ой, горе моє! — забідкався Санчо. — Якщо це буде знов пригода з привидами, а воно дуже на те скидається, то де ж я, бідний, ребер настачу?

— Хай вони собі будуть і тричі привиди, — сказав Дон Кіхот, — я не дозволю їм і ворсинки на твоїй одежі зачепити. Той раз вони позбиткувалися над тобою, бо я не міг через мур у двір дістатися, але тепер ми в чистому полі, тут мені є де мечем розмахнутись!

— У чистому чи не в чистому, — не діймав віри Санчо, — а як вони вас ізнов учаклують і силу однімуть, тоді що?

— В кожнім разі, Санчо, прошу тебе, не впадай на дусі, — підбадьорював його Дон Кіхот. — А в моїй безстрашності ти сам зараз пересвідчишся.

— Та дасть Біг, не впаду вже, — відповів Санчо.

От стали вони трохи на у́збіч і знов давай придивлятись, що то за блудні вогні такі, аж бачать — сунуть потороч якісь в білих балахонах, та такі страшнючі на вид, що Санчо Панса зразу отерп увесь і задзвонив зубами, мов пропасниця його трусила; того трусу й того дзвону ще більше стало, як вони виразніше тих потороч побачили: було їх душ двадцять, і їхали всі верхи з палахтючими смолоскипами в руках, за ними несено мари погребові в чорному крепі, а за марами знов шість вершників у довгому жалобному одінні, що мало не до копит їхніх мулів сягало, а що то були не коні, знати було з повільної ходи. Ті, що в балахонах, мурмотали щось собі стиха жалібними, плачливими голосами.

Це надзвичайне видовище, та ще такої пізньої доби і в такому відлюдному місці, могло нагнати холоду не лише

на Санча, а й на його пана, тільки що в джури дух уже давно в п'яти заліз, а Дон Кіхота врятувала власна уява: йому раптом здалося, що ця пригода живцем із його романів узята: на тих ношах несуть, безперечно, якогось тяжко пораненого або вбитого рицаря, і саме йому, Дон Кіхотові, судилось за того рицаря відомстити. Не довго думавши, він хвацько випростався в сідлі, наставив списа і, повен мужньої зваги, вибасував насеред дороги, де мали проїздити оті люди в балахонах; підпустивши їх до себе близько, він обізвався до них гучним голосом:

— Хто б ви не були, рицарі чи так собі вершники, стійте і ознайміть мені, хто ви єсте, звідки й куди їдете і кого на тих марах несете? Так воно показує, що або ви якесь беззаконня вчинили, або вам якусь кривду заподіяно, і я мушу й повинен те знати, щоб покарати вас за беззаконня чи, навпаки, помститися за кривду, якої ви дізнали.

— Ми поспішаємо, — відповів один із білобалахонників, — до заїзду ще далеко, і немає нам часу давати ті пояснення, що вашець од нас жадає.

По сім слові торкнув мула й хотів їхати далі, та Дон Кіхот, якому та відповідь була не вельми до вподоби, схопив мула за оброть і сказав:

— Стійте, будьте до мене гречніші і дайте відповідь на всі мої питання, а ні, то викликаю вас усіх на бій.

Мул був полохкий: як схоплено його за оброть, він так схарапудився, що став гопки і скинув вершника на землю. Піший пахолок, побачивши, що той упав, зачав лаяти Дон Кіхота; тоді рицар, і так уже непомалу угніваний, наставив не вагаючись списа і, кинувшись на якогось вершника в жалобному вбранні, поранив його і вибив із сідла, а тоді на супутників його вдарив: треба було бачити, як шпарко він на них нападав, як швидко розганяв! У Росинанта неначе крила виросли — так жваво він гарцював, так гордо басував. Всі ті балахонники, люди полохливі й неоружні, покинули бойовище без жодного опору й махнули по полю вро́зпорош із смолоскипами своїми — сказав би маскарадники закрутили веремію карнавальної ночі. А ті, що були в жалобі, позаплутувались у хламидах своїх і сутанах, що й повернутись не могли; Дон Кіхот набив їх усіх, і вони теж мусили хоч-нехоч відступити, бо гадали, що то не чоловік, а якийсь пекельник налетів на них, щоб мерця порвати.

Санчо стежив за тією баталією, дивувався хоробрості свого пана й мовив собі на думці: «Певне, мій пан і справді такий одважний і потужний, як сам каже».

Обік першого противника, що Дон Кіхот повалив із мула, валявся горющий смолоскип; при тому світлі наш рицар постеріг лежачого, під'їхав до нього ближче і, ткнувши списовою клюгою мало не в саме обличчя, зажадав, щоб той здався, а ні, то він його вб'є. На те лежачий одказав:

— Та куди вже далі здаватись? Я і з місця не можу встати, бо ногу зламав. Благаю вас, пане, якщо ви християнський рицар, не вбивайте мене, бо то було б велике святокрадство: адже я ліценціат і дістав уже висвяту.

— Який же біс вас сюди заніс, — спитав Дон Кіхот, — якщо ви духовна особа?

— Ніякий не біс, — одказав лежачий, — а моя лиха доля.

— Буде вона ще лихіша, — загрозив Дон Кіхот, — як не дасте мені відповіді на всі питання, що я вам із самого першу задав.

— Я залюбки вчиню вашу волю, — мовив ліценціат. — Тож нехай вашець знає, що хоч я й назвався допіру ліценціатом, направду я бакаляр, іменння моє Алонсо Лопес, родом із Алькобендаса, а оце їду з міста Баеси з одинадцятьма іншими духовними, що з посвітачами розбіглись; ми супроводимо до міста Сеговії останки одного шляхтича, що помер у Баесі і там був похований. Тепер ми перевозимо його, як я вже сказав, до Сеговії, звідки він походить і де міститься його родова усипальня.

— А хто його вбив? — спитав Дон Кіхот.

— Сам Господь, — одвітував бакаляр, — наславши на нього якусь чумну гарячку.

— Коли так, — сказав Дон Кіхот, — то сам же Господь одзволив мене од обов'язку мститься за його смерть, бо я гадав, що його вбив хтось інший; та як його вмертвила Вишня Воля, то я мовчу й клоню низько голову: так само вчинив би я, якби й мене самого навістив Господь. Мусите знати, ваша велебносте, що я рицар із Ламанчі, звати мене Дон Кіхот, а професія моя і покликання — їздити світами і нівечити всяке зло та направляти всяку кривду.

— Не знаю, як ви можете направляти кривду, — одрік бакаляр, — коли я був прямий, а ви мене кривим зробили,

зламавши мені ногу, що вже не випрямиться й не направиться поки віку мого; не знаю, як ви там зло нівечите, а мене понівечили так зле, що вже мені до суду добра не бачити... Ви собі їздите, пригод шукаючи, а я, вас спіткавши, знайшов собі знегоду.

— Не все так складається, як гадається, — сказав Дон Кіхот. — Біда в тім, пане бакаляре Алонсо Лопес, що ви всі їхали нічною добою з палахтючими смолоскипами, в тих своїх балахонах та хламидах жалобних, ще й мурмотали щось собі під носа — мимохіть подумаєш, що то якась нечиста сила чи з того світу марюки. От і мусив я, свою повинність виконуючи, на вас напасти і напав би й тоді, коли б ви направду були дияволами з пекла, за яких я вас мав і вважав з самого початку.

— Пане мандрований рицарю, — промовив тоді бакаляр, — коли вже я собі на лихо домандрувався до зустрічі з вами, то прошу вас і благаю, визволіть мене з-під мого мула: нога мені — між стременом і сідлом застрягла.

— Отак би я й до ранку говорив, — зауважив Дон Кіхот. — Чого ж ви мені одразу про свою біду не сказали?

І тут же нагукав джуру свого, щоб ішов мерщій на поміч, але той і вухом не повів, бо жакував саме обозного мула, на якого панотчики нав'ючили багато всякого харчового припасу. Санчо зробив із свого кобеняка мішок, нагорнув туди всякої всячини скільки влізло, переклав те все на свого осла і аж тоді побіг на поклик Дон Кіхота. Допомігши пану бакаляру виборсатись із-під мула, він підсадив його в сідло і подав у руки смолоскипа. Тоді Дон Кіхот сказав бакаляровi, нехай доганяє своїх супутників і перепросить їх од його імені за те лихо, яке він їм учинив мимо своєї волі. А Санчо додав насамкінець:

— Коли ті панове хтіли знати, який левень дав їм такої халазії, то нехай вашець іскаже, що то був преславний Дон Кіхот з Ламанчі на прізвисько Лицар Сумного Образу.

З тим бакаляр і поїхав, а Дон Кіхот спитав у Санча, з якої то речі він назвав його Рицарем Сумного Образу: не коли, а саме тепер.

— Чом не сказати, скажу, — відповів Санчо. — Дивився я оце на вас при світлі смолоскипа, що забрав той бідолаха, та й прикмітив, який у вас вид мізерний, що аж сум-

но глянути; зроду ніде такого не бачив. Може, воно того, що в бою стомились, а може, що зубів не стало.

— Не в тім сила, — сказав Дон Кіхот. — Очевидячки той мудрець, якому випало написати історію моїх діянь, уважав, що добре буде, як я приберу собі якесь прозивне ім'я на кшталт тих, які вигадували собі старожитні рицарі: один називав себе Рицарем Полум'яного Меча, другий — Рицарем Однорога, той — Рицарем Дів, сей — Рицарем Птиці Фенікс, інший — Рицарем Грифа, інший знов — Рицарем Смерті, і під цими символічними найменнями вони були відомі по всім земнім крузі; отож, мабуть, той мудрець і піддав тобі думку наректи мене Рицарем Сумного Образу, і саме так я буду від сьогодні йменуватись. Щоб же се ім'я до мене краще пристало, я велю при спосібності намалювати собі на щиті якесь дуже смутне обличчя.

— То зайва річ, пане, — сказав Санчо, — навіщо час і гроші дурно переводити? Ви тільки одкрийте свою парсуну, поверніться лицем до людей, тоді й без мальовидла на щиті і без ніякого нічого всяке назве вас Лицарем Сумного Образу. Вірте мені, я кажу вам щиру правду, а не всмішки: чи то з голоду, чи тим, що зуби пощербились, ви такий нужденний маєте вигляд, що, їй-богу, нічого смутнішого не намалюєш.

Засміявся Дон Кіхот із Санчового жарту, проте вирішив залишити за собою те ймення і при нагоді замовити відповідне зображення на щиті або на панцері.

— Гадаю, Санчо, — сказав він по якійсь хвилі, — що мене вже відлучено від церкви за те, що я зняв ґвалтовно руку на її служителя: *«Juxta illud, si quis suadente diabolo...»*[1] Правду кажучи, я зняв не руку, а ратище або ж сулицю і навіть гадки не мав кривдити священнослужителів чи зневажати святощі церковні, бо їх я шаную і почитую яко правий християнин і щирий католик: я ж думав, що то були примари і страховища з того світу. Якщо мене й справді відлучено, то я пригадую, що подібне сталось і з Сідом Руй Діасом: він розтрощив крісло королівського посланника в присутності святого отця, за що його Папа й

[1] Так само, якби хто з диявольського наусту (підняв руку на духовну особу) *(латин.)*. (Початок 45-го розділу постанов Тридентського собору.)

анафемував, хоч того дня славний Родріго де Вівар діяв як чесний і мужній рицар.

Під час цих розмов бакаляр, як ми вже сказали, поїхав собі далі, не зронивши ні словечка. Дон Кіхот хотів був іще подивитись, чи там на марах труп лежав, чи вже самий кістяк, але Санчо його розраяв.

— Пане, — сказав він йому, — ся небезпечна пригода скінчилась для вас щасливіше, аніж усі дотеперішні. Та що як сі люди, яких ви погромили й розігнали, схаменуться, побачать, що всього один чоловік їх стількох урозтіч обернув, та з того сорому й досади згуртуються знов і до нас кинуться — ох і дадуть же нам тоді лупки! Осел у мене з доброю кладдю, гора близько, голод не свій брат. Тож гайда звідси якнайшвидше, бо, як той казав, мертвому гріб, а живому хліб.

Тоді взяв осла за оброть та й повів, сказавши панові слідом їхати; той же, бачивши, що Санчо добре радить, рушив, не змагаючись, за ним. Якийсь час пробиралися вони між двома узгірками, а як побачили перед собою розлогу й захисну долину, зараз зробили причал. Санчо зняв із осла свою здобич, і, розташувавшися на зеленій траві, наші зголоджені шукачі пригод одбули за одним присідом сніданок, обід, полуденок і вечерю, набгавши собі животи всілякими наїдками, що запасли були на дорогу панотчики, котрі мерця супроводили (а вони, бачите, не дуже-то люблять постувати). Та, от біда — і Санчо вважав, що найбільша: не було в них ані вина, ані води навіть — смажні вуста закропити, і почала їх пекти страшенна згага. Тут Санчо постеріг якось, що долина заросла вся рясною зеленою травицею, і сказав, — а що саме, дізнаєтесь із наступного розділу.

РОЗДІЛ XX

Про небачену й нечувану пригоду,
з якої найславетніший рицар у світі
не вийшов би так щасливо,
як премудрий Дон Кіхот з Ламанчі

— Ся трава, мостивий пане, за те, бачиться, промовляє, що тут десь поблизу джерело якесь має бути чи бурчак, що траві тій вільготь дає, не інакше. Отож пройдім трохи впе-

ред, то й знайдемо чим сю пекучу спрагноту погасити, що шкулькіше, либонь, за голод чоловікові допікає.

Джурина рада видалась Дон Кіхотові слушною. Він узяв Росинанта за повід, а Санчо осла за гнуздечку (не забув же й припасу, що по трапезі лишився, на нього нав'ючити) та й посунули по луговині омаць, бо ніч була така темна, що хоч ув око стрель. Чи пройшли яких дві сотні ступнів, чи ні, аж чують — вода реве, ніби з високих да стрімчастих скель на діл іспадає. Боже, як вони зраділи, той гук зачувши: стали, насторошили вуха, прислухаються, з якого б то боку. Зненацька до їхнього слуху долинув інший гук, що мов холодною водою остудив ті палкі мрії про воду, особливо ж у Санча, що зроду вдався боюном та страхополохом. Почулись їм якісь розмірені удари і ще неначе брязкіт кайданів чи залізяччя якого; ті звуки, зливаючись із скаженим бурхотом води, могли пройняти жахом будь-чиє серце, тільки не Дон Кіхотове. Ніч, кажу, була темна, а вони зайшли між якісь високі дерева, що під тихим подмухом вітру шемрали хистким листям своїм якось жаско і таємниче. Це непевне безлюддя, темрява ночі, клекіт води, шемріт листя, — все навівало на душу страх і тривогу, а стукіт не вгавав, а вітер не вщухав, а світ не світав, а куди вони зайшли — невідомо... Та Дон Кіхот, що в нього в грудях билось безбоязне серце, скочив на Росинанта, нахопив на руку щита, взяв списа на перехил і промовив:

— Друже Санчо, чиню тобі відомо, що волею небес уродився я в сей залізний вік, аби на світі золотий вік, або, як іще кажуть, золоту добу воскресити. Я — той, кому судились жахливі небезпеки, величні діяння, голосні подвиги, я — той, кажу, кому випало відродити Рицарів Круглого Стола, Дванадцятьох Перів Франції і Дев'ятьох Мужів Слави, кому призначено повернути в непам'ять отих Платірів, Таблантів, Оліфантів і Тирантів, тих Фебів та Бельянісів і всю когорту преславних мандрованих рицарів давніх часів, бо в часах теперішніх я доконаю таких високих і неймовірно дивовижних ратних подвигів, які затьмарять їхні найславутніші вчинки. Уважай, щирий мій і вірний джуро, яка темна й невидна ця ніч, яка непевна тиша панує довкола, як глухо й тривожно шумотять ці дерева, як грізно бушує ця вода, що ми її шукаємо, ніби реве-спадає з височезних Місячних гір, як безугавно стукотить щось невідоме, бентежачи й терзаючи наш слух: всі ці обстави-

ни, разом узяті чи й кожна зосібна, здатні заронити ляк, острах і жах у груди самого Марса, не кажучи вже про тих, хто не звик до подібних пригод і небезпек, та все те, що я тобі щойно змалював, лише збадьорює і збуджує в мені духа і в серці моїм закипає палке жадання будь-що-будь піти назустріч сій небезпечній пригоді. Отож підтягни на Росинантові попругу, а сам залишайся тут із Богом і чекай на мене три дні, але не більше; як я за цей час не вернусь, їдь собі назад у наше село, а згодом, зроби мені таку ласку й добродійство, сходиш у Тобосо до моєї незрівнянної володарки Дульсінеї і скажеш їй, що відданий їй рицар поліг головою, звершаючи подвиг, яким він сподівався заслужити її кохання.

Почувши Санчо од пана такі слова, заплакав ревнесенько і заблагав:

— Пане мій любий, і нащо то вам у таку непевну пригоду вдарятися? Надворі ніч, ніхто нас не бачить, ми можемо любісінько звернути собі з дороги і уникнути небезпеки, хоч би й три дні довелось нам не пити. А як ніхто нас не бачить, то ніхто, виходить, і боягузами не назве; до того ж я чув не раз, як панотець наш, було, глаголає, — ви ж самі його добре знаєте, — глаголає, що, мовляв, хто шукає небезпеки, у ній і загине. То чи подоба ж довготерпіння Господнє отак-о на спиток брати, устряючи в таке ледаче діло, що з нього тільки чудом можна порятуватись? Чи то вже мало вам, пане, що небо вборонило вас од тих гойдаників, що мені припали, чи не досить, що ви подужали стількох ворогів, які з мерлецем їхали, а самі вийшли з бою живі-здорові? Якщо всі ці речі не можуть зворушити й зм'якшити вашого камінного серця, то, може, воно злагідніє на думку про те, що скоро ваша милость ізвідси рушить, я з великого страху оддам свою душу першому-ліпшому, хто її захоче взяти. Я виїхав із рідного села, кинув жінку й діточок, аби стати на службу до вашої милості, бо гадав, що матиму з того зиск, а не страту. Та недурно кажуть: напала жадоба — пропала худоба... Отак і моя надія пропала: от-от, думав, доскочу того триклятого бісової віри острова, що ним ваша милость мене все манила, а натомість ви хочете покинути мене самого в цих безвістях, на цьому безлюдді. Милим Богом благаю вас, паночку, не робіть мені сієї кривди, а як ви вже притьмом на той под-

виг наставились, то заждіть хоть до рана, бо як я колись пастушив і на ночліги ходив, то вже знаю, що до світу яких три години зосталось: віз на небі вже вниз котиться, а голобля на північ показує.

— Як же ти, Санчо, побачив того воза і ту голоблю чи дишля, — спитав Дон Кіхот, — коли ніч така темна, що на небі й зоринки не видно.

— Та воно ніби так, — одказав Санчо, — але, знаєте, страх має великі очі, то й під землею все бачить, а на небі й поготів. З усього знати, що скоро дніти почне.

— Скоро чи не скоро, — заперечив Дон Кіхот, — а про мене ні тепер, ні ще коли ніхто не скаже, щоб сльози чи благання впинили мене од виконання рицарської повинності. Отож, Санчо, мовчи краще: Господь Бог, що натхнув мені на серце думку про сю нечувано жахливу пригоду, подбає про моє спасіння і потішить тебе в твоєму горі. А тепер підтягни тугше попругу на Росинантові й чекай мене тут — незабаром я повернусь сюди живий або мертвий.

Побачив Санчо, що пан так рішуче на своє наважився, що тут ні слізьми, ні порадою, ні просьбою нічого не вдієш, та й надумав хитрощами його на тім місці до дня затримати, тож коли підтягував попруги коневі, спутав йому нишком задні ноги обротькою од свого осла. Дон Кіхот хотів був одразу й рушати, та нічого не виходило: кінь міг пересуватися лише куцими стрибками. Зрадів джура, що та штука йому вдалася, та й каже:

— От бачите, пане: зласкавилось небо на сльози мої і благання та й судило так, щоб Росинант із місця не рушався. Тож нема чого впиратися і стискати його острогами, бо то значило б нещастя на свою голову накликати; негоже, як той казав, проти вітру плювати.

Досадно було Дон Кіхотові — хоч як він Росинанта підганяв та підострожував, той ані руш не йшов; так і не догадавшись, що коня йому попутано, рицар угамувався ніби й вирішив чекати, поки день устане або поки той Росинант розрухається. І в думці собі не кладучи, що джура був до того лиха причетний, він озвався до Санча такими словами:

— Ну, нехай і так, Санчо: коли вже Росинант на пню став, буду ждати, поки світова зоря усміхнеться, хоч мені аж плачно, що вона десь забарилась.

— Плакати нема чого, — одмовив Санчо, — я хоч і до білого дня ладен розважати вашу милость казками та байками. Чи, може, ви хочете з коня зсісти та звичаєм мандрованого лицарства поспати трохи на зеленій муравиці, щоб потім свіжим і бадьорим зустрінути новий день і нову небувалу пригоду?

— Щоб я з коня встав, щоб спати ліг? — обурився Дон Кіхот. — Хіба я з такого десятка, щоб спочивати в хвилю небезпеки? Спи вже сам, коли зроду соньком удався, чи роби собі що хоч, а я од свого наміру не одступлю.

— Не гнівайтесь-бо, пане мій любий, — похопився Санчо, — це я так собі сказав.

Та й підійшов до нього, одну руку поклав на передній каблук сідла, а другу на задній, притулився панові до лівої кульші, щоб уже од нього й на п'ядь не одходити — так, бачите, боявся стуку того таємничого, що лунав не вгаваючи, як гуп, так гуп. Дон Кіхот нагадав Санчові, що він обіцяв його казками розважати, тож нехай починає; на те Санчо одказав, що зараз почне, от тільки гупання того страшно.

— Ну, гаразд, я вже спробую розповісти вам одну лепську історію, коли тільки зумію, та щоб мене ніщо з плигу не збивало. Слухайте ж сюди, пане, бо вже й починаю. Отож було собі, як було, пошли, Боже, нам усім добро, а хто шукає лиха, тому нехай лихо й буде. Бо то, вважаєте, в старовину як почнуть, було, казки казати, то не просто собі, як хто хоче, а щоб у зачині конечне було те мудре слово римського Бевзура Катона, що то каже: «Хто шукає лиха, тому нехай лихо й буде». І то вже сказав, як зав'язав, воно й вам, пане, годило б ся тихо сидіти, щоб біди собі не напитати. Звернімо краще в інший який бік, ніхто нас не силує іти саме цією дорогою, де стільки страхів на нас чигає.

— Кажи далі свою казку, Санчо, — перебив його Дон Кіхот, — а якою дорогою нам братися, то вже мій клопіт.

— Отож я й кажу, — провадив Санчо, — що в одному селі в Естрамадурі був собі пастух-козяр, що то ніби кози пас, і той ніби козопас, що за нього мова мовиться, звався Лопе Руїс, і той, значить, Лопе Руїс та був закоханий у пастушку одну, Торральвою звалась, а та пастушка, Торральва нібито, та була дочкою багатого скотаря, і той, значить, багатий скотар...

— Як ти свою казку й далі отак казатимеш, — упав йому в річ Дон Кіхот, — і кожне слово двічі будеш повторяти, то й за два дні краю не дійдеш. Розповідай до ладу, говори по-людськи, а ні, то краще вже мовчи.

— А я ж і говорю по-людськи, — заперечив Санчо, — так у наших краях усі казки й побрехеньки розказують, інакше я й не вмію; що ж ви хочете, щоб я звичай ламав?

— То говори вже як знаєш, — сказав Дон Кіхот, — раз доля так судила, що мушу тебе слухати, кажи далі.

— Отож, паночку мій пишний, — провадив Санчо, — той пастух, як я вже сказав, був закоханий у пастушку Торральву, а то була дівоха дебела, козириста ще й хлопчачурка ніби трохи, бо вусики в неї на губі засівались, — от наче зарач бачу її перед собою.

— А ти що, знав її хіба? — спитав Дон Кіхот.

— Знати не знав, — відповів Санчо, — але той, хто мені цю сторію розказував, божився, що то все існісінька правда, і якби це я комусь іншому оповідав, то міг би поклястися і присягнути, що сам усе на власні очі бачив. Ну, так от, не так то хутко діється, як швидко в казці кажеться: диявол, мовляли, не спить, а все миром колотить — то любив і кохав пастух пастушку, а то взяв на неї злобу й ненависть, а чого-бо мав, кажуть люди, за що й до кого її ревнувати, таке часом йому витворяла. Ото, значить, зненавидів він її та й надумав зійти з дому світ за очі, щоб довіку вже невірниці не бачити, а Торральва, як побачила, що Лопе од неї одкинувся, так у нього зразу влюбилася, що й сказати не можна.

— Така вже натура дівоча та жіноча, — зауважив Дон Кіхот, — хто любить, тим гордують, а хто зневажає, того кохають. Ну ж бо, Санчо, кажи далі.

— Як же пастух надумав, так і зробив, — правив далі Санчо, — узяв кози свої та й погнався з ними естрамадурськими полями на Португальщину. Як зачула теє Торральва, слідком за милим послідкувала, босим-босісінька шляхи-дороги міряла, в руках костур, а за плечима торба, а в тій торбі дзеркала оскалець та гребінець, та ще якесь красило чи білило, що вже там не було — менше з тим. А тоді, кажуть, пригнався пастух із худібкою своєю до річки Гвадіани, а річка в ту пору саме розлилася, береги затопила, а де він прибився, там тобі ні човна, ні порону, ніякого нема перевозу, щоб на

той бік із худібкою перевезтися. І взяла його досада, що вже та Торральва от-от його дожене, почне своїми плачами та просьбами йому настирятися... Ходив отак, ходив, аж бачить — рибалка якийсь, а в нього човник такий маненький, що тільки один чоловік та одна коза вміститься. От і поєднав він того рибалку, щоб йому кози на той бік перевіз — а кіз було аж триста чоловік. Сів рибалка в човник і перевіз перш одну козу, тоді вернувся й перевіз другу, тоді третю... Ви, ваша милость, давайте вже самі рахубу тим козам, що рибалка перевозить, бо як не долічитесь хоть одної, то вже й казці кінець, далі не встигну ані словечка. А пришиб на зарічку був грузький та слизький, довго мусив рибалка за кожним заходом морочитись, а все-таки возив та й возив: іще одну козу, іще та й іще...

— Даймо на те, що він уже всіх перевіз, — сказав Дон Кіхот, — бо так і за рік кінців не виведеш.

— А скільки ж він їх досі перевіз? — спитав Санчо.

— Біс його знає! — одказав Дон Кіхот.

— Казав же я вам: лічіть добре ті кози, бо як лік загубиться, то й казці кінець, уже ні слова далі.

— Та що ж це таке? — дивувався Дон Кіхот. — Невже кожна коза таку вагу має, що як одної не долічишся, то вже й казки далі казати не можна?

— Ніякою силою не можна, — відповів Санчо. — Як я спитав у вас, скільки вже кіз перевезено, а ви сказали, що не знаєте, вмент мені все з голови вилетіло, що мав казати, а жаль, бо історія путяща була, цікава.

— То що ж, — спитав Дон Кіхот. — Виходить, вона вже скінчилась?

— Еге ж, скінчилась, як моя небіжка паньматуся, — відповів Санчо.

— Ну й розповів же ти мені казочку чи баєчку, чи, може, й побрехеньку, — сказав Дон Кіхот. — Такої дивини ще світ ізроду не чув і не почує ніколи, щоб отак починалось і не кінчалось ні туди, ні сюди. Правду кажучи, інакшого я від такого мудрагеля й не сподівався. Та воно й не дивно: то, мабуть, оте гупання памороки тобі забило.

— Може, й так, — погодився Санчо, — тільки що далі я вже не втну: не склали козам рахуби, то й казці кінець.

— Кінець, то й кінець, про мене, — сказав Дон Кіхот. — Ану, може, хоч тепер Росинант із місця рушить.

Та й знов підострожив коня, а той ізнов підскочив та й став — кріпенько-таки спутаний був.

А Санчові тим часом — чи то від холодку досвітнього, що потягав уже, чи, може, за вечерею з'їв щось таке, що йому шлунок розвільнило, чи сама по собі пора настала — приспічило туди сходити, куди нікого не міг замість себе послати, але такий його страх посів, що од пана й на стілечки одступити боявся; знов же терпіти далі не сила була, мусив викласти, що в собі мав. Щоб ту свою потребу справити, він зняв праву руку з заднього сідельного каблука і нищечком розв'язав собі очкура, що на ньому тільки штани й трималися — вони зразу спустилися і обвисли йому на ногах, мов ті диби, тоді закотив якнайвище сорочку і випнув на вітер гузно, а воно було в нього чимале. Коли се зробив (а йому здавалось, що в такій халепі та притузі щось іншого годі було вигадати), ще одна труднація перед ним устала: як його одкласти без гуку й гурку. Зціпив сердега зуби, голову втягнув у плечі, надувся чимдуж — та ба, шкода заходу: все-таки не втримався, пустив із себе звучок, вельми одмінний од того, що так його все лякав.

— Що то за звук, Санчо? — спитав Дон Кіхот, почувши теє.

— Не знаю, пане, — відповів джура, — то вже, певне, щось нове, бо ті пригоди та знегоди, бачиться, гуртом ходять.

Тоді спробував іще раз своє зробити — і все вийшло гаразд: тихо і мирно звільнився він од ваготи, що такого завдавала йому фрасунку. Та в Дон Кіхота був не тільки тонкий слух, а й делікатний нюх, а що джура мало не прилип до нього, то сопухи, йдучи знизу вгору майже по прямій лінії, потрапили частково і в рицареві ніздрі. Дон Кіхот затулив носа двома пальцями і прогундосив:

— Мені здається, Санчо, що ти таки добре злякався.

— А добре, — погодився Санчо. — Тільки чого це ви аж тепер помітили?

— Бо од тебе ще ніколи так дуже не тхнуло, — відповів Дон Кіхот, — і то певне, що не амброю.

— Мо', й справді, — сказав Санчо, — та не я тому причинен, а ви, пане, бо тягаєте мене за собою такої пори по бозна-яких безвістях.

— Одступи, братику, на три-чотири кроки, — попрохав Дон Кіхот, не одтуляючи носа, — і гляди мені, шануйся надалі та й до мене май належиту повагу, а то з тобою говори отак по-дружньому, то ти вже ладен і на голову сісти.

— Б'юсь навзаклад, — сказав Санчо, — що ваша милость на мене подумала, ніби я щось таке стидке зробив.

— Хоч не воруши ж його, друже Санчо, — промовив Дон Кіхот.

В таких і подібних розмовах згаяли пан із джурою цілу ніч. Побачивши нарешті, що от-от візьме світати, Санчо розпутав крадькома Росинанта і взяв на очкур свої штани. Росинант хоч ізроду був плохута, як почув волю, зараз почав бити землю копитами, бо курбетів, не в гнів йому будь сказано, мабуть, не вмів. Побачивши Дон Кіхот, що кінь під ним розігрався, узяв те за добру призвістку: тепер уже, думав, можна рушати на ту небезпечну пригоду. Тим часом уже зовсім обутріло і все гаразд видно стало; оглянеться Дон Кіхот, аж вони під деревами високими, каштанами рясними, що тінь густу од себе кидають. А грюкіт той і гупіт не вгаває, лише не видно, де воно й від чого. Тоді наш гідальго стиснув не вагаючись коня острогами, ще раз попрощався з Санчом і велів ждати його тут три дні, не більше, як і спершу казав, а як він до того реченця не вернеться, значить, так уже од Бога судилось йому полягти головою в тім лютім бою. Потім іще раз нагадав джурі, що́ має передати й переказати од його імені сеньйорі Дульсінеї, а про заслуженину свою нехай, мовляв, безпечен буде: ще перед виїздом із своїх володінь він зробив тестамент, ведлуг якого зброєноші мають заплатити сповна те, що належить за весь час служби; як же Бог погодить йому, Дон Кіхотові, вийти ціло з тої небезпеки, то джура напевне дістане обіцяний острів. Вислухавши од свого доброго пана такі жалісні речі, Санчо знов ревне заплакав і вирішив не покидати його до остаточного кінця і краю тієї справи. (Санчові сльози і той його вельми шляхетний намір наводять автора сієї історії на думку, що Дон Кіхотів джура був доброго роду дитина і в кожнім разі щира християнська душа.)

Тая чулість Санчова зворушила його пана, проте він не подав і знаку якоїсь слабості і рушив без ваги в тому на-

прямі, звідки, як йому здавалось, чувся плюскіт води і таємниче гупання. Санчо пішов за ним слідком, своїм звичаєм ведучи на оброті осла, вірного товариша свого при добрій і лихій годині. Якийсь час посувались вони отак між каштанами та іншими тінявими деревами і врешті вибрались на лужок, що прилягав до обніжжя високих скель, з яких шумів-лився бурхливий водоспад; попід тими скелями тулились нужденні будівлі якісь, кілька хат — не хат, а так ніби руїн чи пусток; із тих же будівель, як виявилось, і йшла та невгавуща гуркотнява та торохнеча. Сторопів Росинант од того гуку та стуку, але Дон Кіхот укоськав його і став помалу-малу до тих будівель ізближатися, приручаючи подумки душу свою незрівнянній своїй володарці, благаючи її про ласку й заслону в сій смертельній потребі та молячи Бога, щоб не забув його своєю милостю. Санчо не відставав од пана; він аж шию витягав уперед та все вилупляв очі, чи не побачить з-між ніг Росинантових того непевного страшидла, що так його весь час лякало. Пройшли вони отак ще яких сто кроків, звернули за виріжок скелі, і тут очам їхнім одкрилась ясно і явно єдина і безсумнівна причина того непевного зловісного грюкоту, що цілу ніч наганяв їм ляку і холоду: то були (не прогнівайся, ласкавий читальнику!) шість ступарів валюші, що то сукно валяють; своїми мірними ударами вони й справляли весь той гармидер.

Як побачив їх Дон Кіхот, то так і занімів з дива, так і зов'янув увесь. Подивився на пана Санчо — бачить, той аж голову на груди похилив, мовби ніяково йому стало. Глянув на джуру Дон Кіхот, а той аж дметься, щоб сміхом не вибухнути, так йому, бач, регітно; попри всю свою меланхолію мусив рицар на той вид сам перший засміятись. Як побачив те Санчо, то годі вже стримуватись — розреготався на всі заставки, аж за живіт хапався, щоб кишок не порвати. Чотири рази вщухав той регіт і все знову й знову вибухав з тою ж силою, що й перше; Дон Кіхот почав уже чортихатися, а згодом і геть-то розсердився, як почув, що джура його кривить:

— «Чиню тобі відомо, друже Санчо, що волею небес уродився я в сей залізний вік, аби золотий воскресити... Я той, кому судились страшенні небезпеки, величні діяння, голосні подвиги...»

І так переказав він мало не всю промову, що виголосив був Дон Кіхот, почувши той жахливий грюкіт.

Взяла Дон Кіхота велика й гірка досада, що Санчо отак над ним глумиться; махнув він списом раз і вдруге і так потягнув свого джуру, що якби попав був не по спині, а по голові, то вже не довелось би йому за службу плату платити, хіба спадкоємцям його. А Санчо, діставши взамін за свої жарти щось цілком серйозне, злякався вже, щоб не сталось гіршого, і заговорив до пана покірливо та помирливо:

— Спокійтеся, ваше добродійство: їй же богу, я жартую.

— Ти жартуєш, а я ні, — сказав Дон Кіхот. — А ходіть-но сюди, куме-жартуне! Ви думаєте, може, що якби се була не валюша, а якась правдива небезпечна пригода, то в мене не стало б духу і одваги ринутись до бою і переможно закінчити його? Чи, може, я, будучи рицарем, зобов'язаний знати всі на світі звуки і розрізняти, котрі од валюші, а котрі ще од чого? Та, може, я тих валюш ізроду в вічі не бачив, не так, як ти, мужло репане, що серед них народився й виріс. Ану ж оберни цих шість ступарів на шістьох рицарів, хоч би навіть велетнів, та напусти на мене чи поодинці, чи всіх гуртом, побачиш, чи не полетять вони в мене шкереберть, а тоді вже смійся скільки хочеш!

— Не буду більше, паночку, — запевнив його Санчо, — признаюсь, що я розжартувався через лад. Але тепер, коли все скінчилось гаразд (дай Боже так і в усіх пригодах), скажіть мені, ваша милость, хіба ж то не смішно було, що отаке чорть-і-що нас налякало, — мене принаймні, бо ви, пане, я вже бачу, не знаєте й не відаєте, що таке страх чи переляк.

— Не заперечую, що се справді сміху гідна річ, — погодився Дон Кіхот, — та не варто її розголошувати, бо, знаєш, не всі люди розумні і не кожен потрапить таку подію належною мірою змірити.

— От же й допіру так вийшло, — сказав Санчо, — що ви мірили списом мені в голову, а потрапили в спину, дякуючи Богові святому та моїй моторності, що встиг ухилитись. Ну, то нічого: присохне, як на собаці. Недарма ж, мабуть, і примовку таку проложено — кого люблю, того й луплю. Вельможний пан як і налає коли служебника, то тут же йому й штани подарує абощо. А як попоб'є, то вже не знаю, що дає: коли він мандрований лицар, то, певне, острів або так якесь царство на сусі.

— А знаєш, Санчо, як послужить нам фортуна, — сказав Дон Кіхот, — то все буде так, як ти мовив. Забудь же те, що сталось — ти, яко чоловік розумний, повинен знати, що не в нашій волі буває стримати перший порив. Та й сам надалі будь обачен і не дуже розпускай язика, як зо мною говориш, бо скільки я не читав рицарських романів (а прочитав я їх безліче́нну безліч), ніде джура так із своїм паном не розпатякував, як оце ти, і ми тут винні обопільно: ти виявляєш до мене не досить пошани, а я не досить од тебе її вимагаю. От Гандалін, зброєносець Амадіса Гальського, був уже графом на суходільнім острові, а розмовляв із паном своїм шапкуючи, низько склонивши голову і зігнувшись удвоє по-турецькій. А вже про Гасабала, джуру дона Галаора, то нема чого й казати: то такий був мовчун, що автор у своїй широкомовній і правдивій повісті один лише раз згадує його ім'я, і то щоб підкреслити ту його незвичайну мовчазність. З усього цього, Санчо, ти повинен зробити висновок, що не треба забувати різниці між господарем і слугою, між паном і челядинцем, між рицарем і джурою. Отож віднині шануймося навзаєм, облишмо всякі нерозумні жарти, бо хоч у якій формі виллється моя досада, глиняному горщику непереливки буде. А щодо нагород і надань, які я обіцяв, то вони прийдуть до тебе слушного часу, а як і не прийдуть, то заслуженина твоя все одно не пропаде, як я вже казав.

— Це все дуже добре, що ваша милость каже, — впав у річ Санчо, — але цікавий я знати (бо, може, нагород так і не діждусь, так хоч плата буде), скільки заробляли джури мандрованих лицарів у ті часи і як вони наймались — помісячно чи поденно, як ото мулярчуки?

— Здається мені, — відповів Дон Кіхот, — що давні джури служили не за гроші, а за ласку, і якщо я визначив тобі платню в запечатанім тестаменті, котрий я лишив дома, то се лише про всяк випадок, бо не знаю напевне, що чекає мандрованого рицаря в наші злигодні часи і не хочу, щоб за таку марницю душа моя на тім світі мучилась, бо знай, Санчо, що на сім світі ніхто не наражається на більші небезпеки, як шукачі пригод.

— То правда, — сказав Санчо, — адже навіть ступарі валюшні гуркотом своїм стривожили і збентежили душу

такого хороброго рицаря й шукача пригод, як ваша милость. Але будьте певні, що тепер уже я як і розтулю губу, то не для того, щоб із вас шкилювати, а щоб вас як пана мого й повелителя природного ушанувати.

— Добре єси вчиниш, — похвалив його Дон Кіхот, — і житимеш у благоденстві на лиці землі, бо сказано: чти повелителя паче родителя.

РОЗДІЛ XXI,

де оповідається про знакомиту пригоду з Мамбріновим шоломом та про здобуття сього многоцінного трофея, а також про інші події, що сталися з нашим незвитяжним рицарем

Тут саме почав накрапати дощик, і Санчо був не від того, щоб його в валюші перестояти, але Дон Кіхотові після недавнього лихого жарту та валюша така була осоружна, що він ніяким світом не хотів туди заходити, а повернув натомість у праву руч і виїхав на дорогу — не ту, що нею вчора сюди брались, а якусь іншу. Трохи перегодя наш гідальго постеріг поперед себе вершника, а на голові йому щось блискуче, мов золото, сяє. Скоро його загледів, обернувся до Санча й сказав:

— Думається мені, Санчо, що всяка примовка правду каже, бо всяка приказка і приговірка береться з самого досвіду, що є, як відомо, батько всім наукам. Недарма ж люди і таку проложили: «Одні двері хряп, а другі рип». Отак і з нами: вчора випадок зачинив нам двері до пригоди, котрої ми шукали, обмаривши нас тими ступарями, а тепер навстіж одчиняє перед нами двері до іншої, певнішої й славнішої пригоди, і як я ними не скористаюсь, то вже буде моя вина, не зможу я її ні на темряву, ні на недостатнє знання сукновальної справи звернути. Якщо я не помиляюсь, нам назустріч їде рицар, на голові якого виблискує Мамбрінів шолом, а ти знаєш, якою я клятвою нещодавно обрікся.

— Ой, глядіть, пане, — застеріг його Санчо, — обмірковуйте як слід слова свої, а надто вчинки. Глядіть, щоб то часом не були інші якісь валюші, щоб не довелося нам од них долі валятись.

— Чорти батька зна що говориш, чоловіче! — вигукнув Дон Кіхот. — Як можна шолома до валюші тулити?

— Не знаю, як, — відповів Санчо, — та коли б мені так вільно було говорити, як перше, я, може, й довів би, що ваша милость помиляється.

— Як то помиляюсь, недовірку ледачий? — обурився Дон Кіхот. — Ти не бачиш хіба, що проти нас жене їздець на сірому в яблуках коневі, а на голові йому шолом золотий?

— Одно мені бачиться і видиться, — відповів Санчо, — хтось їде нам назустріч на сірому, от як і в мене, ослі, а на голові йому щось таке вилискується.

— Ото ж і є Мамбрінів шолом, — сказав Дон Кіхот. — Стань собі десь на узбоччі і лиши мене з тим вершником один на один: побачиш, як я, не тратячи дарма слів і не гаючи марно часу, миттю скінчу цю справу і добуду собі того жаданого шолома.

— Чом не стати, стану, — сказав Санчо. — Дай Боже, щоб то були на вербі груші, аби не валюші.

— Я вже казав тобі, пане брате, щоб ти отих бісових валюш при мені й не згадував, — розгнівався Дон Кіхот, — а ні, то, їй-богу, зразу в мене язика вивалиш.

Почувши панову божбу, що впала, мов кругле кам'яне ядро, Санчо злякався і замовк.

А з тим конем, рицарем і шоломом, що Дон Кіхотові убачились, річ ось як малася: недалеко од того місця було двоє сіл, одно більше, друге менше; так у більшому була аптека й цилюрня, а в меншому ні, і один цилюрник мусив тут і там управлятись. Випало якраз, що в малому селі одному недужому кров треба було кинути, а другого поголити, от цилюрник і подався туди. По дорозі захопив його дощ, і він, щоб не збагнітувати свого нового ще капелюха, взяв собі на голову мідницю до гоління, а що та посудина була добре вичищена, то виблискувала й висявала на півмилі. Їхав цилюрник на сивому ослі, як зауважив Санчо, але Дон Кіхот узяв його за сірого в яблуках коня, а мідницю за шолом золотий, бо все, що бачив, миттю припасовував і пристосовував до своїх рицарських химер та божевільних марень. Підпустивши нещасного вершника ближче, наш гідальго не став із ним у речі заходити, а розігнався чимдуж конем і наважив списа, щоб противника наскрізь прошити; одно лише встиг на бігу крикнути:

— Обороняйся, бестіянський сину, або по добрій волі оддай, що належить мені по праву!

Цилюрник, нежданo-негадано побачивши перед собою таку поторочу, знайшов один тільки спосіб од грізного списа ухилитися: зсунувся миттю з осла і, ледве землі торкнувся, майнув у поле швидше за оленя, що й сам вітрів батько його не здогнав би. Мідниця лишилась на землі, і Дон Кіхот цілком задовольнився з цього, зауваживши, що розумно вчинив той бусурмен, як ото буває бобер, обскочений звідусіль мисливим, одкусує собі й кидає геть те, задля чого, як підказує йому вроджене чу́тиво, на нього полюють. Тоді велів Санчові підняти шолома, а той, узявши його в руки, сказав:

— Добряча мідниця, бігме, що варта цілу восьмаку і ні копія́ менше.

Та й подав мідницю панові, а той вложив її собі на голову і почав туди-сюди перевертати, шукаючи, де ж у тому нібито шоломі защіпка нижня, та так і не знайшовши її, сказав:

— У того бусурмена, що йому на міру сей преславний шолом скували, мусила бути здоровенна голова; а́ле найгірше те, що спідньої частини бракує.

Як почув Санчо, що пан ту мідницю шоломом величає, почав його сміх розбирати, однак же згадав він недавнє гнівання рицареве і перемігся.

— А чому се ти, Санчо, смієшся? — спитав Дон Кіхот.

— Тому сміюся, — відповів джура, — що думаю, яка здоровенна гиря була в того бісурменця, що носив цього шолома, який кап-у-кап похожий на мідницю до гоління.

— А знаєш, Санчо, я, здається, догадався, в чому тут річ. Цей славетний заворожений шолом потрапив, мабуть, якимось дивним випадком у руки невігласа, що не міг знати й скласти йому ціни: от він побачив, що то щире злото, та й переплавив знетямки одну половину, щоб поживитись, а з другої зладив оцю штуку, що нагадує тобі голярську мідницю. Та як би воно там не було, я знаю, що се таке, і байдуже мені до тії метаморфози: у першому ж селищі, де кузню знайдемо, я його перекую і знов такого матиму шолома, що не переважить його і навіть не зрівняється з ним шолом, змайстрований колись богом ковальства, для бога війни. А тим часом носитиму його і так, бо щось усе-таки

ліпше, як нічого; принаймні од каміння буде мені добра затула.

— Авжеж, — сказав Санчо, — аби тільки те каміння не з швигалок летіло, як ото в битві двох військ, де вашій милості зуби поблагословили і розбили бляшанку з тим свяченим бальзамом, що через нього я всі печінки виблював.

— Не дуже я тією втратою журюся, — відповів Дон Кіхот, — тобі ж, Санчо, відомо, що я його рецепт у пам'яті тримаю.

— Дався він у помку і мені, — сказав Санчо, — та зроду його не зготую й не покуштую, бо то була б моя остання година. Та й не думаю, щоб він мені коли знадобився, бо я вже тих ран з усієї моці стерегтимусь, щоб їх нікому не завдавати й ні од кого не діставати. Хіба що на ковдрі ще доведеться коли погойдатись, бо од того лиха нема способу вберегтись; тут уже тільки вбери голову межи плечі, заплющ очі та й не диш — здайся у всьому на долю й на ковдру.

— Недобрий же з тебе християнин, Санчо, — сказав йому Дон Кіхот, почувши ті слова, — що ти довіку не можеш забути вчиненої тобі кривди. Знай же, що благородні й великодушні серця не звертають уваги на такі марниці. Чи тебе на ногу охромили, чи ребро тобі зламали, чи голову провалили, що ти не можеш забути тих жартів? Бо річ цілком певна, що то були собі жарти й смішки, а якби я вважав, що то поважна справа, я повернувся б туди і, мстячи за тебе, накоїв би більше лиха, ніж греки за вкрадену Гелену. Правда, якби та Гелена жила тепер або моя Дульсінея жила тоді, то спартанська цариця не славилась би так своєю вродою.

По сім слові зітхнув так тяжко, що теє зітхання аж у хмари вдарило.

— Ну, нехай уже будуть смішки, коли за них не можна оддячити всправжки, — сказав Санчо. — Та я добре знаю, що було всмішки, а що всправжки, і воно мені довіку не зітреться ні з пам'яті, ні з хребтини. Та годі вже про те, скажіть краще, ваша милость, що маємо робити з тим яблукуватим конем чи, по-мойому, сивим ослом, котрого одбіг той вражий Лаврін, що ваша милость його з сідла вибила. Він же, бачите, взяв ноги на плечі та й накивав п'ятами,

то навряд чи по нього вже вернеться. А сивий хоч куди, не взяв його враг!

— Нема в мене такого звичаю — грабувати переможених, — сказав Дон Кіхот, — бо в рицарстві не заведено забирати їм коня і пускати пішо, хіба що під самим переможцем кінь у бою загине, тоді можна взяти собі під верх коня переможеного як законну воєнну здобич. Отож, Санчо, не чіпай сього коня чи, по-твойому, осла: як побачить господар, що ми поїхали, то певне вернеться за ним.

— А мені ж Господи як хотілось його взяти, — зітхнув Санчо, — або хоч на свого поміняти, бо в мене таки гірший... Та що ж, коли закони рицарські такі строгі, що й осла зміняти не вільно. Цікаво, чи можна упряж мінька́ забрати?

— Про сю річ у мене немає цілковитої певності, — відповів Дон Кіхот, — і в такому сумнівному випадку (поки не довідаюсь гаразд) дозволяю тобі змінити упряж, якщо справді припала пильна потреба.

— Ой, пильна, пильна, — сказав Санчо, — пильніше вже нікуди, хоч би й для мене самого.

І, діставши формальний дозвіл, тут же перевів mutatio caparum [1]: так свого ослика вичепурив, що любо-мило́ дивитися. Тоді під'їли трохи, спожившн решту харчі, що з обозного мула добули, і напились води з потоку, намагаючись не дивитись на ті зненавиджені ступарі валюшні, що такого нагнали на них холоду.

Заспокоївшись отак трохи й навіть повеселівши, посідали верхи й поїхали навмання, наслідуючи мандрованих рицарів, які звичайно ніколи не вибирали певної дороги. Росинант вів їх, куди знав: під його волю нахилявся і пан його, і Санчів осел, що завше слідкував за ним слідком у повній згоді і злагоді. Таким чином виїхали вони знов на битий шлях і пустились ним на галай-балай, без певної мети. Їдуть собі та й їдуть, коли це Санчо обізвався до свого пана:

— Чи не дозволили б ви мені, пане, розмовитися трохи з вашою милостю? А то відколи ви на мене тяжку мовчальницьку покуту накинули, п'ять чи шість думок пропали в моєму нутрі намарне, а це ще одна на язиці крутиться, то не хотілось би, щоб і вона змарнувалась.

---

[1] Переміна мантій *(латин.)*.

— Гаразд, говори вже, — погодився Дон Кіхот, — але будь короток у слові, бо довга річ не смакує.

— Отсє я думаю, пане, — почав Санчо, — всі оці дні думаю, що як то мало користі й зиску з пригод, що їх ваша милость шукає по всяких нетрищах та по розстанях дорожних. Хоч які ви страшні вої воюєте, хоч яких ворогів побиваєте, а ніхто ж то не бачить і не знає, так воно все і зостанеться, мовчанням замуроване, всупереч тому, чого ваша милость хотіла і чого заслужила. Отож, мені здається, краще було б (хоч вам воно, пане, видніше) стати на службу до якогось імператоря чи ще якого великого можновладця, котрий войну провадить; на тій службі ваша милость могла б появити сповна всі достойності власної персони, силу свою велику і розум високий. Побачив би теє вельможний володар, якому ми служимо, та й мусив би хоч-не-хоч нагородити нас по заслузі, і певно, що знайшовся б письмак такий, котрий списав би про вічну пам'ятку подвиги вашої милості, про свої я мовчу, бо сказано, які вже там подвиги у джури: та як і вони у лицарських книгах описуються, то й мої вчинки, думаю, не повинні лишитись між рядками.

— Незле мовиш, Санчо, — сказав тоді Дон Кіхот, — але поки дійде до того діло, треба ще світами поблукати, пригод пошукати, щоб то пробу видержати і неабиякими вчинками імені й слави дослужитись. Отоді ще перш ніж об'явиться такий рицар при дворі якогось монарха, всяке його по ділах величних знатиме: заледве в'їде до міської брами, як дітвора вже за ним ув'яжеться і вчепиться та знай гукатиме, що се, мовляв, Рицар Сонця, чи там Змії, чи ще якої емблеми, що під її знаком він вершив свої голосні подвиги; се той, казатимуть, що подолав у герці потужного велетня Брокабруна, се той, що зняв чари з персидського великого мамелюка, якого перед дев'ятьма віками були зачарували... Отак із уст в уста летітиме по́чутка про славні його діла, а на той гамір дитячий і говір людський підійде сам король до вікна свого королівського палацу, побачить того рицаря і впізнає його по збруї чи по девізу на щиті та й покликне на свої прибічники: «Гей ви, рицарі мої вірнії, всі, що єсте при дворі, виходьте зустрічати цвіт і окрасу лицарцтва, що нині до нас прибуває!» І на той поклик повиходять усі, а сам король зійде на половину

сходів, обійме того рицаря і зложить йому на обличчі поцілунок миру, а тоді візьме за руку та й поведе до покою королеви, що вже чекатиме там на нього з донькою своєю королівською, такою гарною та гожою панянкою, що в усьому світі хрещеному навряд чи другу таку знайдеш. І станеться так неодмінно, що рицар скине оком на неї, а вона на нього, і обоє здадуться одне одному не земними створіннями, а якимись божественними істотами, і не зчуються, як попадуть і заплутаються в нерозривні й нерозв'язні тенета любовні, і з тривогою в серці будуть думати-гадати, як би освідчити навзаєм свої томливі почуття. Потім рицаря одведуть, нема що казати, в якийся розкішно вбраний покій палацовий, знімуть з нього збрую бойову і одягнуть натомість у пишну шарлатну мантію: і в броні ж він гарний був, а в тій мантії та жупані ще кращий стане. Ввечері сяде він до трапези з королем, королевою та прекрасною принцесою і не зводитиме з неї очей, зиркатиме крадькома на вродливицю, а вона так само обережно на нього, бо то, вважай добре, буде панянка скромна і честива. Як же приберуть зі столу, у двері світлиці вступить раптом бридкий низенький карлик і з ним уродлива дама двірська, і та дама завдасть усім гостям якесь хитромудре завдання, вигадане певним старожитним чарівником: хто, мовляв, його виконає, той буде проголошений найліпшим рицарем у світі. І звелить король усім присутнім на той спиток стати, і ніхто тієї справи не зуміє й не докаже, тільки рицар-прибулець видержить ту пробу на честь собі і славу, чим непомалу врадує принцесу: недарма ж, подумає вона, знесла я мислі до такого високого духа. Ще ж як на те король чи, може, князь або ще там який володар провадить криваву війну з іншим якимось потужником і, прогостювавши кілька днів у нього при дворі, той рицар попросить у нього дозволу послужити йому в тій потребі; король з дорогою душею вволить його прохання, а рицар шанобливо поцілує йому руку на ту ласку і тої ж ночі попрощається з облюбленицею своєю принцесою через садові ґрати, бо в той сад її покій вікнами виходить і вони вже не раз так перемовлялись удвох з відома і з помоги двірської панянки, принцесиної подруги й повірниці. Він зітхатиме тяженько, вона зомліє, панянка принесе їй води і, про честь своєї пані дбаючи, бідкатиметься, що скоро

світ буде, так щоб їх буває хто не застав. Врешті принцеса відчутиться, опам'ятається і подасть через ґрати білії руки, а рицар поцілує їх тисячу разів і омиє гарячими слізьми. Вони умовляться між собою, як їм про щось добре чи лихе звістки навзаєм подавати, а вона благатиме його, щоб недовго на війні барився. Він пообіцяє під присягою, що вернеться якнайшвидше, знов поцілує їй руки і розстанеться з нею в смертельній розпачі. Піде до свого покою, впаде на ліжко та так і не зможе заснути з тої муки-розлуки, а назавтра рано піде приймати опрощéння з королем, королевою та принцесою. З королем же й королевою попрощався, а принцеса, кажуть йому, нездужає і не зможе його прийняти: здогадується рицар, що то од розлуки з ним вона заслабла, і серце крається йому начетверо — на превелику силу стримує він себе, щоб жалю свого не зрадити. Бачить те все і та повірниця, іде до володарки своєї і все їй розказує, а та плаче гірко-прегірко, що, каже, не знаю, хто той рицар і що чи він королівського, чи якого іншого роду. Повірниця запевняє її, що така гречність, таке благородство, така хоробрість, яку її рицар появляє, притаманні особам високого, вельможного коліна; стривожена принцеса заспокоюється і, щоб не викликати підозри в отця-матері, перемагає своє горе і за два дні виходить на люди. А рицар тим часом уже поїхав вой воювати, він топче ворога під ноги, здобуває не одно місто, виграє не одну битву, — тоді знов вертається до двору, бачиться з коханою своєю на звиклім місці й домовляється з нею, що в нагороду за свої послуги проситиме в короля її руки. Король не згоден дати за нього доньку, бо не знає, хто він і що. Та він таки одружиться з своєю принцесою, чи хватаним шлюбом, чи ще яким способом, і згодом отець її матиме те за велике щастя, бо виявиться, що рицар той — син зацного володаря якогось там царства, якого вже, того не скажу, бо, мабуть, і на мапі його немає. А там король умре, принцеса успадкує всі його володіння, і рицар у три мига сам стане королем. Тут уже нагородить він щедро і джуру свого, і всіх тих, хто помагав йому тої високої достойності доступити. Джуру він оженить із двірською панянкою, тією самою, звичайно, що була посередницею між ним і принцесою, а та панянка теж собі не проста, а дочка якогось можновладного дука...

— Оце по-моєму! — впав йому в річ Санчо. — Правду кажучи, я того й добиваюсь, на те й покладаю всі надії. І все воно так достоту й буде з вашою милостю, як ви вже прозвались Лицарем Сумного Образу.

— Не сумнівайся в тім, Санчо, — сказав Дон Кіхот, — бо таким саме чином і таким робом, як я оце розповів, не один уже мандрований рицар вийшов на короля чи на імператора. Треба тільки розглянутися гаразд, який король, чи то християнський, чи поганський, провадить нині війну і має гарну доньку. Та ми ще матимемо час про те подумати, бо поки що, як я вже сказав, треба залучити собі слави деінде, а тоді вже й до двору якогось братись. І ще тут є одна притичина: хай і знайду я короля, що війну провадить і вродливую дочку має, хай укрию себе голосною славою по всьому світу широкому, та не знаю, як воно може статись, щоб я ніби з королівського роду походив або хоч би якомусь цісареві братом у третіх доводився; король-бо не захоче за мене своєї дочки дати, поки в тій справі не впевниться, хоч мої славетні подвиги, може, й більшого будуть варті, і з цієї причини я боюся втратити все те, що заслужу своєю потужною правицею. Щоправда, я собі вроджений гідальго знакомитого дому, маю неабиякі статки-маєтки і право на п'ятсот сольдів вири; можливо, навіть той мудрець, що спише колись мою історію, докопається до дна в моїм родоводі і виявить, що я паросток якогось короля в п'ятому чи шостому коліні. Уважай-бо, Санчо, родоводи бувають двоякі: одні роди беруть початок і виводяться од князів чи ще яких монархів, та з часом мізерніють і переводяться на швайку, як перевернута догори сподом піраміда, а інші походять із людей низького стану і поступінно йдуть усе вгору та вгору, поки не вийдуть на великих можновладців. Різниця тут така: одні були колись тим, чим тепер уже не суть, а другі суть тим, чим давніш не були. Дуже можливо, що я належу до першого розбору, себто може виявитись, що я походжу з високого і славного роду: тоді король, мій майбутній тесть, муситиме мною задовольнитись, а коли й ні, то принцеса так мене полюбить, що якби я був навіть сином водоноса, вона і всупереч волі отецькій узнає мене за пана свого і мужа. Коли ж і так не вийде, то є ще одна рада — викраду її і замчу, куди сам захочу, а гнів її отця-матері минеться з часом або з їх смертю.

— То виходить, — зауважив Санчо, — недурно деякі ледаща кажуть: «Або дай, або видеру!» Хоч сюди більше таке, либонь, пасує, що краще, мовляв, прудкі ноги, як добрі заступники. Се я проти того кажу, що як найяснішший король, тесть вашої милості, не дасть вам добром своєї пані принцеси, то доведеться, як каже ваша милость, украсти її і кудись умкнути. Так от же яка біда: поки ви там замиритесь, поки закоролюєте в лагоді та упокої, бідний джура набереться доброї чихавиці, виглядаючи нагород та милостей. От хіба що та панянка-вірниця, суджена його дружина, теж утече з принцесою — тоді й джурі вкупі з нею легше буде бідувати і кращої долі ждати: адже пан, я думаю, зразу може їх законним шлюбом поєднати.

— А хто б міг тому перешкодити? — сказав Дон Кіхот.

— Коли так, — сказав Санчо, — то здаймося на Божу волю і нашу добру долю, а вона вже заведе нас, куди слід.

— Дай же Боже, що мені гоже, — промовив Дон Кіхот, — і що тобі, Санчо, треба. А хто ледащо, тому Божа ласка нінáщо.

— Дійся, Божа воля, — підхопив Санчо. — Я собі з діда-прадіда щирий християнин, сього досить, щоб мені на грапа вийти.

— І досить, і задосить, — погодився Дон Кіхот. — Якби навіть ти й не був таким, то байдуже: як стану я королем, то зразу надам тобі шляхетство, не треба буде тобі його купувати чи ще в кого вислужувати. Іменую тебе графом — і все, і вже ти благородний, і хоч-не-хоч всяке буде тебе вельможним узивати.

— А думаєте, та грапська огидність до мене не пристане? — спитав Санчо.

— Гідність треба казати, а не огидність, — поправив його пан.

— Хай і так, — погодився Санчо, — вона буде, як на мене шита. Я служив якось сторожем при одному братстві, дак вірите, так на мені та сторожівська барва ловко сиділа, що всі казали: тобі б, кажуть, старостою в нашім братстві бути, а не сторожем, — от щоб я так жив! А що ж буде, як я візьму на хребтину пишного княженецького жупана чи злотом-перлами приоздоблюся, мов грап який чужоземський? Та тоді, гадаю, за сто миль будуть люди збігатись, щоб тільки на мене подивитись!

— Гарну матимеш подобу, — сказав Дон Кіхот, — тільки бороду треба буде частіше голити, бо вона в тебе така буйна, закустрана й розкудлана, що як не будеш принаймні через день бритвою по ній проходитись, всяке на мушкетний постріл упізна́є зразу, що ти за один.

— То не такий клопіт, — відповів Санчо, — найму собі голія, при домі держатиму, а як треба буде, то й за собою слідком водитиму, як ото великі пани своїх стайничих.

— А звідки ти знаєш, — спитав Дон Кіхот, — що великі пани водять за собою стайничих?

— А от звідки, — відповів Санчо. — Тому буде скількись літ прожив я цілий місяць у столичнім місті, так бачив там одного маленького пана (всі на нього казали великий), що як вийде чи виїде, було, на прогуляння, то за ним чоловік якийсь верхи слідком слідкує, куди той повернеться, туди й той, сказав би, нитка за голкою. Я тоді спитався в людей, чого він із ним не рівняється, а все трохи позаду зостається, так мені сказали, що то стайничий, а великі пани, гранди б то, завсіди тягають їх отак за собою. З того воно й запало мені в помку.

— Мушу признати тобі рацію, — сказав Дон Кіхот. — Ну що ж, ти справді можеш водити за собою голія, бо звичаї, як відомо, заводяться і встановлюються не зразу, а помалу, поступінно, і, можливо, ти будеш першим графом, за яким завжди ходитиме цилюрник. Зрештою, голити панові бороду то довірніша служба, аніж коня сідлати.

— Як із цилюрником бути, в тім уже моя голова, — сказав Санчо, — хай тільки ваша милость швидше в королі виходить та мене в грапи виводить.

— Так воно й буде, — сказав Дон Кіхот і, підвівши очі, побачив — що побачив, дізнаєтесь із наступного розділу.

РОЗДІЛ XXII

Як Дон Кіхот звільнив багатьох бездольників,
яких силоміць вели туди,
куди вони не хотіли йти

Повіда́є Сід Ахмет Бен-Енхелі, арабський і ламанчський письмовець, у сій поважній, високомовній, докладній, а водночас і приємній та цікавій історії, що після того, як

між преславним Дон Кіхотом з Ламанчі та його джурою Санчом Пансою відбулася розмова, переказана на прикоеччі двадцять першого розділу, Дон Кіхот підвів очі й побачив, що назустріч їм по дорозі йшло пішки чоловік із дванадцятеро якихось людей, нанизаних, мов намисто, на довгий залізний ланцюг. До ланцюга вони були прикуті нашийниками, ще й на руках у кожного були кайданки. Їх супроводило двоє комонників і двоє пішаків; кінні були озброєні мушкетами, а піші — мечами та сулицями. Як забачив їх Санчо Панса, зразу промовив:

— Се йдуть галерники чи, сказати б, каторжники, королівські невольники: їх женуть на галери.

— Як то невольники? — спитав Дон Кіхот. — Чи то можебна річ, щоб король та своїх людей заневолював?

— Може, я трохи не так сказав, — відповів Санчо, — се люди, засуджені за свої злочини до галер, і їх женуть туди силою королю служити.

— Як би там не було, — сказав Дон Кіхот, — але, зрештою, вони йдуть туди не доброхіть, а їх женуть, кажеш, силою?

— Авжеж, — потвердив Санчо.

— Виходить, — сказав рицар, — я мушу виконати щодо них свою повинність — поборювати насильство і запомагати та рятувати знедолених.

— Зважте на теє, ваша милость, — остеріг його Санчо, — що правосуддя в особі самого короля не чинить сим людям кривди й насильства, лише карає їх справедливо за їхні злочини.

Тим часом гурт кайданників надійшов ближче, і Дон Кіхот дуже чемно попрохав вартовиків, щоб вони з ласки своєї повідомили і з'ясували йому, з якої причини чи радше з яких причин вони ведуть сих людей в такий спосіб. Один вартовик із тих, що верхи їхали, відповів, що то каторжники, люди, мовляв, королівські, оце і все, що він може йому сказати, та більше йому і знати не належить.

— І все ж таки, — провадив своє Дон Кіхот, — я цікавий би знати, яке лихо приключилось усім цим людям, кожному зосібна.

І приточив до того стільки розумних і чемних речей, аби спонукати їх задовольнити його цікавість, що другий вершник нарешті сказав:

— Хоч ми й веземо з собою реєстр, де списані всі справи цих нужденників і вироки на них, та не час нам тут спинятись, діставати й читати ті папери. Нехай вашець краще спитає в них самих, і вони скажуть, як захочуть. А певне, що захочуть, бо сі люди залюбки лихе творять і про лихе говорять.

Діставши такий дозвіл (хоч певно міг обійтися і без нього), Дон Кіхот під'їхав ближче до кайданників і спитав у першого з ряду, за які гріхи він мусить отак каратись.

— За те, що закохався, — відповів кайданник.

— Як, тільки за те? — здивувався Дон Кіхот. — Ну, якщо вже закоханих на галери посилають, то і я давно міг серед тих веслярів опинитись.

— То було не таке кохання, як вашець думає, — сказав кайданник. — Я, бачите, так щиро полюбив сапету з праною білизною, так міцно пригорнув її до себе, що якби слуги правосуддя не відняли її в мене, то доброхіть ні за що б не випустив. Отак застукали мене на гарячому, не треба було й на муки брати, справу розсудили хутко: всипали мені сотню нагаїв, дали в додачу три роки вимашки та й уже.

— Що значить вимашки? — спитав Дон Кіхот.

— Галер, значить, — відповів кайданник.

Це був молодик років так двадцяти й чотирьох, родом, як він казав, із П'єдраїти. З таким самим питанням звернувся Дон Кіхот до другого кайданника, але той, похмурий та понурий, не мовив на відповідь ні слова: за нього одказав знов той перший:

— То, пане, канарка: за співи й музики взято.

— Та ну? — здивувався знову Дон Кіхот. — Хіба співаків та музик теж на галери завдають?

— Авжеж, пане, — відповів кайданник, — немає гірше, як хто заспіває з горя.

— А я не таке чув, — заперечив Дон Кіхот. — Кажуть-бо, хто співає — тугу розбиває.

— У нас же навпаки, — сказав кайданник, — один раз виспіваєш, то вже плакатимеш довіку.

— Не розумію, — сказав Дон Кіхот.

— Пане рицарю, — пояснив йому вартовик, — «заспівати з горя» означає у цих харцизяк признатися на муках. Цього лотра взяли на тортури, то він і признався, що був коноводом, тобто коні крав, от і дали йому за те признання шість

років галер, не рахуючи двохсот батогів, що взяв уже в спину. Через те ж він весь час такий смутний та невеселий, бо всі латриги, і ті, що там зостались, і ті, що з ним ідуть, нехтують його і зневажають, кепкують із нього і знущаються за те, що признався, не мав сили до кінця одмагатись. А вони, бач, кажуть, що легше вимовити «ні», чим «так», і вважають за везуна того злочинця, життя і смерть якого залежить не від речових доказів і свідків, а від власного язика; я гадаю, зрештою, що тут вони не дуже розминаються з правдою.

— Я теж так гадаю, — погодився Дон Кіхот.

Підійшовши тоді до третього, він і йому таке саме задав питання, а той відповів шпарко й сміливо:

— Іду на вимашку, на п'ять років, бо не мав десяти дукатів.

— З дорогою душею дав би я вам і двадцять, — сказав Дон Кіхот, — аби вас од сієї халепи одрятувати.

— Шкода, — відповів, кайданник, — тепер це все одно, що в чистому морі з грішми од голоду помирати. Якби ваша милость дала мені слушного часу ті дукати, що тепер ладні пожертвувати, я ними підшмарував би перо трибунальському писарю і прокуратору піддав би добру думку та й гуляв би собі десь у Толедо, на рабському ринку, а не плентався б отут, як той хорт на смику. Та Бог не без милості, якось-то воно буде!

Дон Кіхот підійшов до четвертого каторжника. Се був поважний на вид чоловік із сивою бородою, що мало не до пояса йому сягала. Почувши рицареве питання, він не одказав ні слова, тільки заплакав; тоді обізвався п'ятий, мовби ставши йому за товмача:

— Сьому добродію вліпили чотири роки галер, а перед тим прокатали, як годиться, на ослі — в повному параді.

— Себто, виходить, — утрутився Санчо Панса, — на позорище його виставили?

— Еге, — відповів каторжник. — А за що його так покарали — бо сей поштивий чоловік був собі фактор, постачав добрим людям живий товар, себто, бачите, за звідництво його засудили та ще за чаклунство, бо, кажуть, із нечистою силою накладав.

— Якби не сей останній додаток, — сказав Дон Кіхот, — то, на мою думку, за саме лише звідництво він не заслуговує галер: не веслярем би йому бути, а хіба галерним адмі-

ралом. Бо звідництво, вважайте, зовсім не така справа, як дехто собі думає, то річ розумна і вельми в порядному суспільстві потрібна; нею повинні клопотатись виключно люди благородні, а над ними ще слід би поставити певну кількість ревізорів та блюстителів, як то і в інших урядах заведено, приміром на біржі. Таким чином можна було б запобігти лихові, яке постає з того, що сим ремеслом бавляться всякі невігласи та недоуми, безпутні свашки та бездо́свідні блазні або й ледачі шахраї, котрі в вирішальну хвилину не можуть дати собі ради і з лемеша роблять пшик. Міг би я і ширше про сю річ розвестися, міг би вказати, як добирають людей до такої важливої і всій громаді потрібної справи, та полишу її до слушного часу, подам колись до відома відповідним особам, що зуміють те діло як слід налагодити і направити. Тепер скажу тільки, що зажурився я непомалу, як побачив сю сиву бороду, сей поштивий образ, що через те звідництво в великій тепер знаходиться притузі, але журба моя розвіялась, як я почув додаткове звинувачення в чаклунстві. Правда, я знаю, що жодні чари в світі не здолають нашої волі туди чи сюди повернути, як то гадає простацтво, бо воля людська вільна і свобідна, ніяке зілля, ніяке дання не має над нею сили. Безголові баби-ворожки та безсоромні шахраї-знахарі варять, звичайно, всяку труйливу мішаницю і баламутять людей, буцімто нею любов можна привернути, проте, як я вже сказав, волю присилувати неможливо.

— Правда ваша, добродію, — обізвався старий, — тільки ж у чаклунстві я безвинен, а щодо звідництва не заперечую; втім, я нічого лихого не коїв, а, навпаки, про те дбав, щоб усім жилося втішно й весело, тихо й мирно, щоб не було ніяких звад і сварок. Та не зважаючи на ті мої добрі наміри, мушу йти туди, звідки вже навряд чи коли повернусь, бо літа мене к землі прибивають, ще й на пухир недугую, що просто витерпу немає...

Сказавши сеє, знову гірко заплакав, аж Санчові шкода стало старого: видобув із-за пазухи четвертака та й подав йому Христа ради. Дон Кіхот під'їхав тим часом із розпитками до наступного злочинця; той відповів йому ще бравіше, ніж попередній:

— Я за те попався, що жирував через лад з двома кузинками моїми та ще з двома сестрами, не зовсім рідни-

ми, — і до того дожирувався, що дуже наші стосунки заплутались: хто тепер кому чим і як доводиться, того й найзавзятіший юриста не втне з'ясувати. Вина моя наяв вийшла, заступники підвели, бо грошей було не товсто, думав уже, що на горло мене скарають, аж ні — дали шість років галер. Ну що ж, катюзі по заслузі: та я ще молодий, до кінця віку далеко; аби життя, ще все буде. Якщо ваша милость має дещицю на запомогу бідним-нещасним, то Бог вам заплатить у небі, пане рицарю, а ми на землі благатимемо Всевишнього, щоб він послав вашій милості довгий вік і всіляке благоденство, якого ваша доброта безперечно заслуговує.

Сей каторжник убраний був у студентський одяг, і один із вартовиків сказав, що то великий красномовець і знакомитий латинник. Далі йшов чоловік років під тридцять, дуже гарний із себе, тільки що одно око йому в друге заглядало. Скутий він був не так, як інші: на нозі мав довгого ланцюга, що обвивався йому навкруги всього тіла, а на шиї аж двоє залізних кілець — одно злучене з ланцюгом, а друге, так зване «держи-мене» або «задериголова», з'єднувалось біля пояса двома залізними прутами з наручнями, замкнутими на велику колодку, так що ні рук до рота не піднесеш, ні головою до рук не нахилишся. Дон Кіхот спитав, чому на сьому чоловікові більше кайдання, ніж на інших.

— Тим на ньому більше кайдання, — відповів вартівник, — що він один натворив більше злочинів, ніж усі інші огулом. То такий зух, такий одчаюга забісований, що хоч і закували його отак кругом, а боїмося, щоб не втік.

— Які ж там можуть бути злочини, — спитав Дон Кіхот, — коли його тільки на галери засуджено?

— Так на десять же років, — відповів вартовик, — а це все одно, що громадянська смерть. Та що там довго балакати: сей молодець, щоб ви знали, сам знаменитий Хінес де Пасамонте, званий іще Хінесик-Потягусик.

— Пане комісаре, ви не дуже, — обізвався тоді кайданник, — мабуть, не треба перебирати, як кого дражнять! Моє ім'я Хінес, а не Хінесик, а прізвище — Пасамонте, а зовсім не Потягусик, як вашмость каже. Краще хай гляне кума, яка сама.

— Не розпускай губи, пане шалиґане, — гримнув на нього вартовик, — як не хочеш, щоб я її тобі заткнув.

— Ну, що ж, — сказав кайданник, — усі ми під Богом ходимо, та колись я ще покажу декому, чи мене звати Хінесик-Потягусик, чи як інше.

— А що, лайдаку, хіба не так тебе дражнять? — спитав вартовик.

— Дражнять, дражнять, — відповів кайданник, — та й додражняться, що всім заціпить, бо я їм з одного місця все волосся повискубую. А ви, пане рицарю, як маєте нам щось дати, то вже давайте: їдьте собі з Богом, бо ті ваші розпитки вже добре остобісіли. Як вас цікавить моя особа, то знайте — я Хінес де Пасамонте і сам списав своє життя оцими ручками й пучками.

— Латрига правду мовить, — підтвердив комісар, — він і справді списав свою історію дуже, як то кажуть, до шмиги і залишив ту книгу в тюрмі під заставу на двісті реалів.

— І викуплю колись, — докинув Хінес, — хоч би й за двісті дукатів.

— Така б то вона добра? — спитав Дон Кіхот.

— А добра, — відповів Хінес, — сховається перед нею в кут і Ласарільйо з Тормеса, і всі інші подібні писання, старі й нові. Бо в ній, мосьпане, щоб ви знали, сама щира правда, і така ж цікава та втішна, що ніяка вигадка їй не дорівняє.

— А як тій книзі на титул? — спитав Дон Кіхот.

— «Життя Хінеса де Пасамонте», — відповів Хінес.

— І вона вже закінчена? — допитувався Дон Кіхот.

— Як же вона може бути закінчена, — сказав Хінес, — коли моє життя ще не скінчилось? В ній воно описане од самого народження й до тої хвилі, коли мене востаннє засуджено до галер.

— То ви вже там і передніше бували? — спитав Дон Кіхот.

— Атож, — відповів Хінес, — довелося вже служити Богові й королю аж чотири роки, скуштував я і сухарів казенних, і карбачів. Що знов туди йду, не страшно: се добра нагода книгу дописати, бо зосталось іще чималенько. На гишпанських галерах гулящого часу випадає подостатком, а на обміркування мені не так-то й багато треба, бо я свій матер'ял напам'ять знаю.

— Та ти, я бачу, завзятий, — зауважив Дон Кіхот.

— І нещасливий, — додав Хінес, — бо так уже повелось, що талановитих людей усюди безталання переслідує.

— Скажи краще тумановитих, — обізвався комісар.

— Я казав уже вам, пане комісаре, щоб ви не дуже той, — огризнувся Пасамонте. — Не на те вам начальство жезла в руки дало, щоб ви з бідних кайданників знущались, а на те, щоб провадили нас, куди велить його королівська милость. Як же знов своє почнете, то, їй-богу... Словом, як білизна попереться, все одно давні плями знати буде. Отож помовчім краще і будьмо чемні, то всім воно на добро вийде. І гайда в дорогу — потеревенили трохи, ну й годі.

Почувши ті похвалки, комісар замахнувся на Хінеса жезлом, але Дон Кіхот став між ними й попросив не кривдити горопаху; у кого, мовляв, руки зв'язані, нехай уже дасть трохи волі хоч язикові. Тоді, звертаючись до всього кайданницького гурту, промовив:

— З усього, що я тут чув, миле моє браття, я можу зробити висновок, що хоч вас засуджено за ваші переступи, та кара, яку вам призначили, не дуже вам припала до вподоби і ви йдете відбувати її без жодної охоти, більше того, проти вашої волі. А дехто з вас у цю халепу, може, й не зовсім по правді потрапив: одному витерпу не стало на муках, другому забракло грошей, третьому оборонця, четвертому попався не суддя, а кривосудець. Такі ото думки облягли мою голову; вони спонукають, примушують і наглять мене спевнити над вами ту місію, що для неї небо послало мене на сей світ і заради якої я вступив у рицарський орден, до котрого належу, і обрікся захищати скривджених і обороняти слабосильних од утисків потужних і можних. Знаючи, проте, що обачність велить нам діяти добром там, де можна уникнути зла, хочу я попросити сих вартовиків ваших і самого пана комісара, щоб вони з ласки своєї розв'язали вас і розпустили з Богом, королю ж, гадаю, знайдеться і без них досить пригідних слуг, бо то, на мою думку, річ надто жорстока й несправедлива — повертати в рабство тих, що їх Бог і природа вольними створили. Тим паче, панове вартовики, — це вже наш рицар до конвою звертався, — що сі бездольці вам особисто нічого лихого не вдіяли. Нехай же кожен двигає свій гріх: Бог усе бачить із неба й не забариться покарати грішника чи надгородити праведника. Чесним же людям не подоба ставатися катами своїх ближніх, особливо коли їхнє тут не мелеться. Прошу ж вас добром і ласкою се зробити, я вам

лише спасибі скажу, а як не зробите по волі, то сей меч і спис, се могутнє рамено примусить вас до того силою.

— От так штука! — вигукнув комісар. — Он куди мишачий хвостик закрутився! Щоб ми, значить, королівських в'язнів на волю пустили, так ніби нам дано право розкувати їх, або ви маєте повновластя до подібних наказів? Їдьте собі, пане, своєю путею, та поправте на голові того генерала, бо нам ваші жарти потрібні, як собаці п'ята нога!

— Сам ти собака і мишачий хвіст, а до того ще й падлюка, — крикнув люто Дон Кіхот.

І тої ж самої миті, перше ніж комісар до оборони міг зготуватися, торохнув його списом і звалив з коня додолу; нашому рицареві дуже пощастило, бо з усього конвою тільки цей повалений мав мушкета. Решта вартовиків як стояли, так і отетеріли з такої несподіванки, але незабаром оговтались: кінні схопились за мечі, а піші за сулиці та і вдарили гуртом на Дон Кіхота, що очікував їх у незворушному супокої. Скрутно припало б нашому гідальгові, якби каторжники не надумали скористатись із сієї нагоди, щоб на волю вийти, й не заходились розбивати ланцюга, на якому їх ведено. Тут така закрутилась веремія, що страх: вартовики то до в'язнів кидались, що вже почали кайдани рвати, то од Дон Кіхота одбивались, що на них напосідав, та ні там, ні тут не змогли собі дати ради. А Санчо й собі в ту купу встряв, допоміг Хінесові де Пасамонте з залізяччя виборсатись. Вирвавшись першим на волю, Хінес підбіг до лежачого комісара, видер у нього з рук меча й мушкета і давай його то на одного вартовика, то на другого наводити, та так ні разу й не вистрелив, бо вся сторожа розбіглась — і мушкета злякалась, і каміння, що звільнені каторжники на неї сипонули. Як побачив те Санчо, то тяжко зажурився, бо подумав, що вартовики напевне повідомлять про все Святу Германдаду, а та вдарить на сполох влаштує на злочинців облаву. Він сказав про ці побоювання своєму панові і порадив йому негайно звідти тікати й заховатися десь у ближніх горах.

— Гаразд, гаразд, — відповів йому Дон Кіхот. — Тільки не вчи мене, сам знаю, що робити.

Тоді поскликав каторжан, що тим часом обдерли пана комісара до цурки з великим гомоном і галасом; вони обступили рицаря, цікаві почути, що то він скаже.

— Порядні люди, — заговорив Дон Кіхот, — завжди складають дяку за добродійство, якого вони дізнали; знов же, один із гріхів, що Богові найбільш ненавиден, се невдячність. Се я проти того кажу, панове, що ви самі здорові бачите, яку я вам щойно зробив послугу; натомість я хочу й жадаю од вас лише одного — щоб ви, взявши на себе ланцюга, од якого я вас одрятував, рушили звідси до славного міста Тобоса, стали перед очі сеньйорі Дульсінеї Тобоській і ознайомили їй, що вас посилає до неї Рицар Сумного Образу та розповіли геть-чисто все про сю знамениту пригоду, в якій ви одзискали жадану волю. Коли се зробите, йдіть собі на здоров'я куди самі знаєте.

Хінес де Пасамонте відповів за всіх такими словами:

— Те, чого ви од нас вимагаєте, добродію наш і визволителю, — річ абсолютно немислима й неможлива. Жодною мірою не можна нам іти всім гуртом по шляху, мусимо рятуватись поодинці хто куди, хоч би й під землю залізаючи, щоб не злапала нас Свята Германдада, яка, безперечно, нарядить за нами погоню. Що ваша милость може зробити (і воно було б цілком справедливо), се не слати нас на поклін і на ралець до сеньйори Дульсінеї Тобоської, а завдати натомість кожному стільки а стільки отченашів чи богородиць, ми б їх залюбки проказали за здоров'я вашої милості, бо то річ така, що де-хотя́ й коли-хотя́ спровори́ти можна — вдень і вночі, на втеках і на спочинку, під війну і мирного́ часу. Але вимагати від нас, щоб ми знов до єгипетських горщиків вернулись, тобто взяли на себе кайдани й пішли до Тобоса, — це все одно, що просити печеного льоду або запевняти, що вже ніч надворі, коли ще тільки десята ранку.

— Он як! — вкинувся в пасію Дон Кіхот. — Ну, тоді ж, скурвий сину хінесику-потягусику, чи як там тебе, сам туди підеш із ланцюгом за плечима, хвоста підібгавши, хай мені те та се!

Пасамонте зроду був не дуже терпливий; побачивши ж тепер, що Дон Кіхот ізсунувся з глузду (якби притаманний був, то чей же не став би їх визволяти), і почувши, якими словами він його шпетить, підморгнув своїм товаришам і одійшов із ними трохи одаль. Як почали ж вони на Дон Кіхота каміння швиргати, то в сердешного рицаря рук не ставало од того граду щитом затулятись, а бідний Роси-

нант уже й на остроги не зважав, стояв на місці, наче з бронзи литий. Санчо захилився за свого осла, щоб ту страшенну шурю-бурю, ту камінну градову тучу, що на обох спала, якось перебути. А Дон Кіхот як уже не щитився, як не заслонявся, а кілька каменюк улучило в нього так дошкульно, що впав із коня додолу. Тут на нього зразу насів студент, зірвав йому з голови мідницю і трахнув нею межи плечі разів три чи, може, й чотири, а тоді об землю її брязнув, що мало на кавалки не розскочилась. Зняли драбуги з рицаря й каптанок, що поверх збруї носив, і ногавиці були б стягли, якби наколінники не перешкодили. А з джури зцупили кобеняка і все чисто в нього забрали, що могли. Попаювавши між собою той луп, вони розбрелись бе́збаш хто куди — не про те дбали, як би, ланцюга взявши, до сеньйори Дульсінеї Тобоської на поклін податися, лише думали, як би од страшної Германдади порятуватись.

На бойовищі зосталися самі тільки Дон Кіхот із Санчом та Росинант із ослом. Осел стояв, задумливо понуривши голову, тільки ушима час від часу пряв — ще йому торох од того камінного граду не перешумів і досі;.Росинант лежав, простягнувшись поруч із господарем своїм, бо його теж якась каменюка з ніг збила; Санчо тремтів, голем-голісінький, щоб їх Свята Германдада тут не зуспіла, а Дон Кіхот журився, що люди, яким, він стільки добра зробив, такого наброїли йому лиха.

РОЗДІЛ XXIII

Про те, що спіткалось славетному Дон Кіхотові в горах Моренських, себто про одну з найхимерніших пригод, що оповідається в сій правдомовній історії

Побачивши таку оплакану годину, Дон Кіхот обізвався до джури свого:

— Недарма ж то, Санчо, кажуть люди: «Не чекай дяки од репаного мугиряки». Якби я був тобі повірив і послухався тебе, то не спало б на нас таке безголов'я. Ну, та що сталось, те вже не розстанеться, а біда, мовляли, вчить розуму.

— Тоді ви, мабуть, пане, розуму навчитесь, як я турком стану, — відповів Санчо. — От ви кажете, що якби

були мене послухали, то нам би не сталось сієї біди; то послухайте ж хоч тепер, щоб гіршого лиха собі не напитати. Свята Германдада, щоб ви знали, на лицарство не вважає, у неї мандровані лицарі йдуть по сім штук на два шеляги... Ух, уже мені ті братські стріли, здається, в ушу́ дзижчать!

— Ти зроду вдався боягузом, Санчо, — зауважив Дон Кіхот, — та щоб ти не казав, що я такий уже впертий і нікол͡и не слухаю твоєї ради, нехай сей раз буде по-твоєму: ухилімось од загрози, що такий наводить на тебе трепет. Але я зроблю се під однією умовою: щоб ти, живий чи мертвий, ніколи й нікому не казав, що я одступився й одсторонився од сієї небезпеки із страху, — ні, я просто зважив на твоє прохання. Як же ти скажеш інакше, то буде брехня, і я заперечую її однині й довіку, одвіку й донині, і мовлю тобі, що ти брешеш і брехатимеш щоразу, як тільки таке скажеш чи навіть подумаєш. І більше не кажи мені нічого й не говори, бо на саму думку, що я одступаюсь і одстороняюсь од небезпеки, та ще од такої, як ся, де, може, декому тільки тінь страху примріялась, я ладен лишитися тут сам-один і чекати не тільки Святої Германдади, про яку ти з таким ляком говориш, а́ й усіх братів з дванадцятьох колін Ізраїлевих, і сімох Маккавеїв, і Кастора з Поллуксом, і всіх братів і всі братства, які тільки є на світі.

— Одступитися, пане, се ще не значить утекти, — сказав Санчо. — Необачно й небезпеку виглядати, коли вона всі сподіванки перевищує. Мудрий чоловік береже себе нині для завтрішнього дня і ніколи не ставить на карту всього, що має. Я собі людина проста й, може, неотесана, а світові лад знаю. Отож не жалійте, що послухаєтесь моєї поради, сідайте на коня, якщо здужаєте, а ні, то я підсаджу, та й їдьмо звідси, бо чує моя душа, що зараз нам більше ноги потрібні, як руки.

Дон Кіхот, не промовивши більше ні слова, сів на коня й поїхав слідом за джурою, що попереду на ослі трюхикав. Подались же вони до ближнього передгір'я Моренського: Санчо мав думку через гори на той бік пересмикнутись, виїхати десь до околиць Вісо чи Альмадóвара дель Кампо та й переховатись кілька день у тій глухомані, щоб Германдада не знайшла їх, як буває шука́ти кинеться. Його дуже підбадьорила та обставина, що на ослі якимось чу-

дом лишився цілий харчовий припас, хоч каторжани, грабуючи його, здається, добре всюди нишпорили.

Під вечір забились вони в саму нутрину Моренських гір, де Санчо радив сю ніч ізночувати або іще кілька днів перебути, поки їм того харчу стане, та й розташувались на нічліг між двома бескетами серед густого дуб'я. Але зловорожа доля, яка, на думку непросвічених світлом праведної віри людей, править, керує й заряджає по своїй уподобі всім на світі, влаштувала так, що горезвісний шахрай і злодій Хінес де Пасамонте, врятувавшись од кайданів завдяки божевільній доблесті Дон Кіхота і не без причини боячися Святої Германдади, теж задумав знайти собі в тих горах криївку і, гнаний страхом та своєю примхливою долею, приблудився до того самого врочища, де вже стали на привал Дон Кіхот і Санчо Панса; впізнавши їх, він виждав, поки обидва поснули, і — звичайно, лихі люди завжди не вдячні, ладні при першій-ліпшій нагоді якесь неподобство вчинити і дбають більше про хвилевий зиск, аніж про майбутнє, — отож, кажу, і Хінес, що зроду не грішив на вдячність та на добромисність, надумав украсти в Санча Панси осла; на Росинанта він і дивитись не хотів, бо то була така здобич, що ані заставити, ані продати. От як Санчо заснув, він і вкрав осла, а до світу був уже десь далеко, — шукай, хто хоч, вітра в полі.

От і зоря вранішня зазоріла, всю землю звеселила, одного тільки Санча Пансу засмутила: побачив, неборак, що Сірого вже немає, та й почав ревне плакати-ридати, на весь світ жалібно тужити. Те його голосіння і Дон Кіхота зо сну пробудило:

— Ой ослику ж мій ріднесенький, у моїм дворі зроджений і зрощений! Та з тебе ж була моїй жінці втіха, моїм діткам радощі, сусідам заздрощі! Та ти ж мені в трудах помагав, та ти ж мені півдуші годував, бо ти ж мені щодня коповичку заробляв, а я ж собі за дві душу обавляв!

Почув Дон Кіхот той плач, розпитав у чому річ та й утішив Санча, як міг: нехай, мовляв, потерпить, а він йому вже квита напише на трьох ослів із п'яти, що на хазяйстві лишились. Санчо повеселів, утер сльози, погамував свої хлипи й подякував панові за таку велику ласку.

А наш рицар, опинившися в горах, радів душею: в таких місцях, думав, напевне знайде якусь пригоду. В пам'яті

йому зринали різні дивовижні випадки, що траплялися мандрованим рицарям у таких диких заcтумах, у безлюдних нетрищах. Заглиблений у ті картини і захоплений ними до краю, він їхав собі й ні про що більше гадки не мав, та й Санчо, почувши себе в безпечному місці, одним лише клопотався — як би заспокоїти голод останками припасу, позиченого колись в отців духовних; ідучи позад пана з клажею, що мав би Сірий везти, він раз у раз сягав в торбу і пхав собі в кендюх всяку всячину, — за таким приємним заняттям байдуже йому було до всіх пригод на світі. Тут якось підвів джура очі й побачив, що пан його силкується підняти списовою клюгою якийсь ніби клунок, що на землі лежав, і кинувся підбігцем уперед, щоб підсобити в разі потреби. Але в цей час Дон Кіхот підчепив уже на клюгу ту знахідку: то була сідельна подушка, а до неї баульчик прив'язаний, і все те вже добре надгнило і надтрухло, одначе важило чимало. Тому Дон Кіхот звелів Санчові підняти клунок і глянути, що там у тому баулі. Санчо зробив те дуже проворно і, хоч баул був замкнений на замок і на ланцюжок узятий, роздивився крізь дірки й щілини, що в ньому було: чотири сорочки тонкого голландського полотна та ще деяка дорога білизна, і вже ж то чиста. Як же побачив у хусточці добру жменю золотих круглячків, гукнув на радощах:

— Дякувати небові, хоч одна приключилася нам зисковна пригода!

Пішов далі по нишпорках і знайшов іще записника в коштовній оправі; Дон Кіхот попросив у нього ту книжечку, а гроші, сказав, нехай собі бере. Санчо взяв гроші й поцілував панові руки за тую ласку, а потім витрусив із баула всю білизну й переклав її до себе в торбу для харчів.

Дон Кіхот, що на все те дивився, сказав йому:

— Здається мені, Санчо (і певна річ, так воно і є), що то якийсь подорожній заблукався в цих горах, а на нього, напали розбишаки, вбили й поховали його десь у глушині.

— Такого не могло бути, — заперечив Санчо. — Якби то були розбійники, вони б не зоставили грошей.

— Правда твоя, Санчо, — погодився Дон Кіхот. — Отут уже я й сам не знаю, що про сю оказію думати... Зажди лишень, а чи не знайдемо ми в сьому записничку якої ознаки, що нас на слід наведе і розкриє таємницю, яка нас цікавить.

Розгорнувши книжчину, він натрапив там першим ділом на сонет, написаний хоч і начорно, зате дуже розбірним письмом, і зачитав його вголос, щоб і Санчо почув. Ось що в тому сонеті говорилось:

Чи то в Амура мало розуміння,
Чи він жорстокий без кінця і краю,
Чи я, мабуть, ніколи не вгадаю
Причин мого жалю, мого боління.

Ні, бо Амур, а не земне створіння,
Він мудрий і благий, я добре знаю;
То чом же я так солодко страждаю,
З чийого невідпорного веління?

Чи, може, ви, Філідо, в цьому винні?
Так ні — добро одвіку злу вороже,
І не від неба іспит цей великий.

Я чую, скоро буду в домовині,
Бо хто причини мук знайти не може,
Яким же чудом відшукає ліки?

— Із сієї вірші, — сказав Санчо, — дізнаєшся не гурт. Хтось нахваляється на якусь хвалиду, а за що і про що — невідомо.

— Яку ти бачиш хвалиду? — перепитав Дон Кіхот.

— Та ви ж самі, ваша милость, ту хвалиду вичитували, — сказав Санчо.

— А, ти хочеш сказати Філіда, — здогадався Дон Кіхот. — Так, очевидно, звати даму, на яку скаржиться автор сього сонету, а з нього, бачиться, неабиякий поет, або я зовсім не розуміюсь на мистецтві.

— Як же це? — спитав Санчо. — Виходить, ваша милость і віршування тямить?

— І тямлю більше, ніж ти думаєш, — відповів Дон Кіхот, — я доведу це тобі, як напишу листа до володарки моєї Дульсінеї Тобоської; він у мене буде в віршах з початку до кінця. Чиню тобі відомо, друже, що в давнину всі мандровані рицарі (чи в кожнім разі більша їх частина) були незгіршими поетами й музиками; сі два таланти чи, ліпше сказати, обдарування властиві передовсім мандрованим закоханцям. Щоправда, в піснях давніх рицарів ми знаходимо більше почуття й на́диху поетичного, аніж правдивої майстерності.

— Ануте, пане, — попрохав Санчо, — почитайте ще, може, там буде щось цікаве.

Дон Кіхот перегорнув сторінку і сказав:

— Далі йде проза, лист якийсь, чи що.

— Канцелярський, певне? — спитав Санчо.

— Та ні, — відповів Дон Кіхот, — судячи з початку, нібито любовний.

— То читайте його, пане, вголос, — знов попрохав Санчо, — я страх як люблю всякі такі любовні штучки.

— Зроблю так з дорогою душею, — сказав Дон Кіхот і голосно, як просив його джура, почав читати ось яке послання:

«Твоя лицемірна обітниця і моя очевидна недоля завели мене в нетрі, звідки до твого слуху швидше долине вістка про смерть мою, ніж слово моєї скарги. Ти, невдячнице, відкинулась від мене, пригорнулась до іншого, що, може, й багатший за мене, але не вартніший; якби ж то чеснота в нас над марні скарби шанувалась, не заздрив би я чужому щастю й не оплакував би власного безталання. Що спорудила твоя врода, те зруйнували твої вчинки: дивлячись на першу, я мав тебе за янгола, поглядаючи на другі, вбачаю в тобі лише жінку. Живи в упокої, причиннице тривоги моєї, і нехай небо навіки закриє од очей твоїх зради малжднка твого, щоб ти не каялась у тому, що єси зробила, а мені щоб не довелось діждати помсти, якої я не прагну».

Дочитавши листа, Дон Кіхот промовив:

— З цього листа, як і з тих віршів, небагато чого дізнатись можемо; ясно тільки, що писав їх якийся згордований коханець.

Він перегорнув таким чином мало не всю книжечку і знайшов у ній ще всякі вірші та послання, хоч і не міг деяких до ладу відчитати: були там усе жалі, плачі та докори, радощі й горе, милування й гордування, палкі захвати й гіркі сльози. Поки ж Дон Кіхот того записника розглядав, Санчо порався коло баула: кожен закапелочок у ньому і в подушці сідельній перетрусив, перешукав і переглянув, де яке було шво, все порозпорював, де який кутасик шерстяний — усе розтіпав і розпорпав, щоб, крий Боже, ніде ніщо не сховалось і не зосталось через його недбальство, — таку жадобу розбудили в ньому ті золотії круглячки, що він знайшов (грошинок, мабуть, зо сто). І хоч він більше вже нічого не витрусив, йому здавалось, що й те гойдання на ковдрі,

і той блювотний бальзам, і кийове благословення, і погоничеві товченики, і загублені сакви, і здертий кобеняк, і голод і спрага, і всі труднощі, яких він зазнав, служачи своєму доброму панові, — все це було недарма і окупилось тепер сторицею, як йому відступлено з ласки цю знахідку.

А Рицареві Сумного Образу все кортіло дізнатися, кому ж той баул міг належати. Сонет і послання, золото й тонка білизна свідчили, здається, про те, що се був закоханець не простого роду, що через гордування й неласку дами своєї пустився берега на одчай душі. Та що в сій безлюдній глухомані не було в кого про те розпитатись, він рушив собі далі, не вибираючи певного напрямку: Росинант продирався крізь хащі куди хотів, чи радше куди міг, а наш гідальго водно думав, що в цих нетрях йому доконче спіткається якась незвичайна пригода.

Їде він отак, у свої думки поринувши, аж гульк — на щолопку гори невеличкої, що раптом їхнім очам одкрилась, чоловік якийся легким скоком з прискалка на прискалок, од одного куща до другого перескакує. Чудний такий, трохи не голий, борода йому густа та чорна, волосся на голові буйне й розкудлане, ноги босі, коліна гоголіють, од жовтожарих оксамитних штанів тільки лахміття на крижах зосталось, що й тіло подекуди світилось, голова невкрита. Хоч біг він, як я вже сказав, прудко, Рицар Сумного Образу встиг роздивитись і примітити всі ці подробиці; порвався був ту прояву доганяти, та шкода заходу: заслабий був Росинант по тих кручах п'ястися — на вдачу плохута, а на ходу недóступ. Дон Кіхот миттю зміркував, що ото ж, певно, і був власник баула та подушки сідельної, і поклав собі на думці розшукати його будь-що-будь, хоч би й цілий рік довелось по тих горах тулятися. Тим і наказав він Санчові злізти з осла й піти навперейми по одному схилу гори, а сам збирався поїхати попід другий — може, таким чином і знайдуть вони десь того чоловіка, що так несподівано з'явився і зник їм з-перед очей.

— Ні, пане, не піду, незмога моя, — одмагався Санчо. — Скоро я од вашої милості одійду, зразу всяке страховіття на мене лізе, всяке марево мріється. Вже хоч гнівайтесь, хоч ні, а я од вашої парсони зроду-звіку ні на ступінь не віддалюся.

— Хай буде й так, — погодився Рицар Сумного Образу, — мені навіть приємно чути, що ти здаєшся на мою

мужність, і будь певен, що швидше тебе зрадить власний подих, ніж мій бойовий дух. А тепер слідкуй за мною слідом, як тільки можеш, та візьми очі в руки; ми об'їдемо цю гірку навкруг, чи не натрапимо де на того чоловіка, що оце перед нами на верху промайнув. Жодного сумніву нема, що то не хто інший, як властитель знайдених нами речей.

— А може, краще нам його не шукати? — сказав на те Санчо. — Адже як ми його знайдемо і виявиться, що то йо̀го гроші, то річ ясна, що треба буде їх вернути... Навіщо ж нам даремно старатися? Нехай би вже я користався ними з чистим сумлінням, поки хазяїн не об'явиться нениароком. До того часу я, можливо, вже все розтрачу, з голого й король, мовляли, нічого не візьме.

— Е, ні, Санчо, так не годиться, — заперечив Дон Кіхот. — Раз уже ми спали на здогад, кому та згуба належить, і чоловік той десь тут, ми повинні розшукати його і все віддати. Як же ми утримаємось од пошуків, то наш угрунтований здогад обернеться проти нас незаперечною виною. Отож, друже Санчо, не журись, що нам доводиться його шукати, бо як ізнайдемо, то я журбою об землю вдарю.

По сій мові підострожив Росинанта, а Санчо рушив за ним на батьківських, з причини Хінеса де Пасамонте, ще й клажу мусив на собі ри́чити. Просуваються вони отак попід горою, аж бачать — у ярку мул дохлий лежить, уже собаками добре надшарпаний та птаством надкльований, а ще й сідло на ньому, і вуздечка. Тут вони ще більше в своїм здогаді впевнились: той чоловік, що плигом по горі біг, був господарем і сій животині, і клунку, що вони знайшли.

Дивляться вони на того мула, коли чують — свиснув хтось, як ото пастухи, буває, свистять попасуючи. Аж і справді, з лівої руки де взялися кози, чималий гурт, а за ними на узгірку й козопас вигулькнув, підтоптаний уже дідок. Дон Кіхот гукнув йому, щоб униз спускався, а той відгукнувся, питаючи, яка нетеча завела їх у сі нетрі, де нога людська, либонь, не ступала, хіба що кози, чи вовки, чи ще яка звірина сліди свої значать. Санчо знов крикнув, щоб до них ішов, тоді вони все йому до ладу розкажуть. Козопас зійшов униз і, наблизившись до Дон Кіхота, промовив:

— Еге ж, пане, ви на того мула дивились, що онде в жолобку витягся? Він тут уже з півроку лежить. А хазяїна його не бачили?

— Нікого ми не бачили, — відповів Дон Кіхот, — наткнулися лише на подушку сідельну та баул десь тут недалечко.

— Бачив їх і я, — сказав пастух, — та не хотів не то брати, а й торкатись до нього, бо, може, воно з примхою, та й гріх, щоб не сказали — злодій. Нечиста сила лукава: такого тобі під ноги підсуне, що незчуєшся, як і спотикнешся.

— І я так кажу, — похопився Санчо. — Набрів і я на ту знахідку та й відсахнувся: цур їй, нехай собі лежить. Хоч і гарний гончик, так на ньому балабончик.

— Скажіть мені, діду, — звернувся Дон Кіхот до козопаса, — ви не знаєте, чиє се мийно?

— Я тільки ось що знаю, — відповів старий, — місяців тому буде шість абощо приїхав до одної котари пастушої, миль за три звідси, молодий та гарний панич, верхи на оцій самій худобині, що дохла валяється, і з тією самою кладдю, що ви, кажете, знайшли та не взяли, і спитав у нас, де тут у цих горах найглухіша глушина. От ми йому й кажемо, що в сій таки місцині — та так воно і є, бо,як далі ще трохи пройдеш, то навряд чи вже назад виблудишся; мені оце аж дивно, як ви сюди забились, що тут нігде ані тобі стежини, ані са́комки не знати. Ну так от, як почув панич нашу одповідь, зараз мула завернув і подався туди, куди ми показали, а ми всі тільки дивувались, що який то бравий молодець, та чудувались, що в нас таке питав і так притьмом у гірську дичу вдарився. Потому не бачили ми його довгий час, та одного дня він перейняв якось по дорозі пастуха нашого і, не кажучи ні слова, почав бити його кулаками та носаками, а тоді мотнувся до ослиці, на якій харчі були пов'ючені, забрав увесь хліб і сир і знов у нетрі гірські подався, мов вітром його здуло. Як ми про те дізнались, пішло нас кілька чоловік по диких безкедах його шукати: два дні скрізь лазили і таки знайшли його в дуплі товстелезного здорового дуба. Він зустрів нас вельми приязно, та одяг на йому вже подерся, а на лиці він дуже змінився, засмаглів на сонці, так що на превелику силу ми його впізнали — більше по одежі, що тоді бачили, хоч вона вже вся на дрантя звелась. Він привітався до нас чемненько і в коротких словах цілком розсудливо сказав нам, щоб ми не дивувались на чудний його прожиток, бо так, бач,

треба — за премногі свої гріхи він таким оброком обрікся. Стали ми в нього допитуватись, хто ж він такий єсть, та так і не допитались нічого. Тоді попросили, що як треба йому харчів (а без них же ніяк не можна), нехай скаже, де його шукати, і ми з дорогою душею принесемо йому всякої всячини; як же те йому не до вподоби, то хай прийде й попросить чого треба, замість у пастухів однімати. Він подякував нам на добрім слові, перепросив за той колишній наскок і пообіцяв, що однині прохатиме в нас ради Христа, не чинячи нікому жодної кривди. Щодо житлища, то сказав нам, що певного притулку в нього нема: де ніч спобіжить його, там він і голову прихилить. Розказав нам оце все, а тоді як заридає, та так же ревно та жалісно, що й ми за ним заплакали, хіба б із каменю були, тоді б, може, вдержались. Та й як нам було не плакати, побачивши, який він тоді був і який тепер став! Я вже сказав попереду, що то був панич гарний і ставний із себе, а на мову гречний і розсудливий, зразу видно, що високого роду й доброго хову. Нащо вже ми, люди прості, а й то, його слухаючи, одразу постерегли ту його чемність і ввічливість. От він говорив-говорив, а тоді раптом затнувся і ні пари з уст, а очима в сиру зѐмлю врився. Ми вже й не дишемо, ждемо, що далі буде, аж моторошно, що він так заціп. А він то витріщить очі і пильно в землю дивиться, ані змигне, то знов заплющить, та губи зціплює, та брови супить, — догадались ми, що то причина на нього найшла. Скоро той наш здогад стався певністю, бо тим бідолахою вдарило як стій об землю; як не схопиться ж він тоді, як не кинеться на того, що скраю стояв! Щоб ми його не вдержали, то був би на смерть убив. Б'є кулаками, кусає і лементує несамовито: «А, віроломцю Фернандо! Зараз, зараз заплатиш ти за кривду, що мені єси вчинив! Оцими руками я вирву тобі з грудей серце, де звили собі кубло всі на світі пороки, а найпаче зрада і облуда!» І ще говорив багато такого дечого, все шпетив того Фернанда і взивав його зрадником та віроломцем. Сяктак ми одзволили од нього свого товариша, тоді той навіжений, ні слова більше не кажучи, шурх од нас у оці чагарі та хащі — був та й нема, шукай його, де знаєш. З усього того ми зміркували, що на нього часами находить і що якийсь Фернандо мусив його чимось непомалу скривдити, коли вже он до чого людину довів. Пізніш ми не

одну мали нагоду в тому здогаді впевнитись; він почасту виходив отут на дорогу — коли попросить, було, в пастухів чогось попоїсти, а коли то й силою видере, бо як паде на нього падь, то зроду по-доброму ні в кого не візьме, а все з кулаками кидається. А коли притаманний ходить, то любо та мило Христа ради попросить і дякує щиро, часом і не без сльози. Повірите, панове, — казав далі козопас, — ми оце вчора ще з чотирма хлопцями (двоє пастухів і двоє підпасичів) вирішили шукати його, поки не знайдемо; як же знайдемо, то чи по волі чи по неволі одведемо його в місто Альмодовар (туди звідси миль так із вісім буде) і там уже або вилікуємо його, якщо на сю хворобу є ліки, або хоч дізнаємось принаймні, як просвітла хвиля на нього найде, хто він такий і чи є в нього родичі які, щоб їм про те лихо вістку подати. І знайте, що речі, які ви знайшли, саме цьому чоловікові належать: ото ж ви й бачили його, як скакав трохи не голий по верхогір'ю.

Дон Кіхот, бачите, одразу сказав був пастухові про ту прояву, яка їм перед очима майнула; тепер же, вислухавши уважно його розповідь, він іще дужче загорівся дізнатися, хто такий той нещасний шаленець, і твердо поклав здійснити свій недавній намір — шукати його по всіх горах, заглядаючи в кожну ущелину і в кожну печеру. Та доля так ту справу повернула, що він зроду не ждав і не сподівався: у ту ж саму хвилю з яруги, що виходила на те місце, де вони стояли, вирнув юнак, якого вони збирались шукати. Він ішов, мурмотячи собі щось під носом, що і зблизька не розбереш, не то здалеку. Одяг на ньому був такий, як ми вже сказали, тільки як надійшов він ближче, Дон Кіхот помітив, що його роздертий шкіряний колет пропахчений амброю, не низького ж, певно, стану мав бути молодик, що таке вбрання носив.

Підійшовши ближче, молодик привітав їх дуже чемно, хоч і безвиразним та хрипким голосом. Дон Кіхот віддав йому чолом з не меншою ввічливістю, а тоді встав із Росинанта і обняв його щиро та приязно: так довго його до грудей пригортав, немовби знав уже хтозна відколи. Молодик, якого ми могли б назвати Ланцем Жалюгідного Образу (подібно як Дон Кіхот прозивався Рицарем Сумного Образу), тим обіймам не противився; за хвилю він одсторонив нашого гідальга трохи від себе і, поклавши йому

руки на плечі, вп'явся в нього очима, немов пригадуючи, по знаку́ він йому чи ні. Вид, постать і збруя Дон Кіхотова здивували його, мабуть, не менше, ніж нашого рицаря вигляд незнайомця. Після тих обіймів першим заговорив ланець, а що він сказав — читайте далі.

РОЗДІЛ XXIV,

де продовжується розповідь
про пригоду в горах Моренських

Повідає історія, що Дон Кіхот з превеликою увагою слухав обдертого Рицаря Гір, а той говорив такими словами:

— Будьте певні, пане, хто б ви не були (бо я вас не знаю), що я вам вельми вдячний за ввічливе і приязне вітання, яким ви мене вшанували. Хотів би я мати можливість не тільки доброю волею, а чимось більшим одслужити вам за щире й зичливе ваше до мене ставлення, та боюся, що моя лиха доля не дозволить мені відплатити на чиєсь благодійство чим-небудь іншим, як тільки добрими намірами.

— Мої ж наміри, — упав йому в річ Дон Кіхот, — в тому саме й полягають, щоб вам служити; я навіть постановив собі лишитися в цих горах доти, доки не розшукаю вас і не дізнаюсь із ваших уст, чи є ліки на болещі, які, судячи з незвичайного трибу життя вашого, терзають вам душу; якщо такі ліки існують і їх можна знайти, я шукатиму їх скільки сили й снаги моєї. Коли ж недоля ваша така, що виключає можливість будь-якої втіхи, я ладен плакати й тужити над нею посполу з вами, бо знайти людину, що спочуває твоїм стражданням, то вже схоже на якусь, бодай слабеньку, потіху. Якщо мої добрі наміри заслуговують на вдячність і взаємність, благаю вас, пане, ім'ям поштивості, що притаманна вам найвищою мірою, і заклинаю тим найдорожчим, що ви любили чи любите в цьому житті, — скажіть мені, хто ви єсте і з якої причини забились у ці несходимі нетрі, де животієте подібно до дикого звіра в таких чужих і незвичних для вас обставинах, як то пізнати з виду вашого й одіння? Клянуся, — тут Дон Кіхот підняв голос, — клянусь рицарським орденом, до якого я, хоч, може, грішний і недостойний, належу, і званням мандро-

ваного рицаря, що, як ви мені, пане, зробите цю ласку, буду служити вам щиро й віддано, як велить мій стан і мій сан: або знайду раду на ваше горе, якщо це взагалі можливо, або спільно з вами, як обіцяв, проливатиму сльози над вашим нещастям!

Рицар Лісу, слухаючи таку мову Рицаря Сумного Образу, водно дивився на нього і придивлявся, оглядаючи з голови до стіп; надивившися ж досхочу, сказав йому:

— Коли є у вас що їсти, то дайте мені ради Бога святого! Як насищуся, то залюбки вволю вашу волю — се буде лише віддяка за таку до мене ласкаву прихильність.

Тут Санчо видобув дещо з торби своєї, а пастух із бесагів, щоб ланець міг свою млілу душу заживити, і він жадібно накинувся на ту їжу, запихався не жувавши, не ковтав, а глетом глитав. Поки ж їв, то й сам словом не обізвався, і глядачі всі мовчки мовчали. А як попоїв, поманив рукою, щоб за ним ішли, та й повів їх на зелену галявинку, що трохи одаль попід скелею тулилась, простягнувся на моріжку, і всі посідали коло нього, не мовлячи ні слова. Нарешті, вмостившись якомога зручніше, обшарпанець почав:

— Якщо ви, панове, бажаєте, щоб я розповів короткими словами про безмірне моє нещастя, то мусите перше приректи мені, що ніхто з вас ні питаннями, ні яки́ми заувагами не буде переривати нитки моєї смутної повісті, бо як хто раз переб'є, на тому вона й урветься.

Ці слова обшарпанця нагадали Дон Кіхотові історію, яку оповідав йому джура, коли, загубивши лік козам, перевезеним через річку, він так і не доказав її до кінця. Тим часом обшарпанець правив далі:

— Я тим роблю цю застороrу, що хочу якнайшвидше одбути розповідь про мою недолю, бо коли я її згадаю, то завше роз'ятрюю серце. Що менше ви мене питатимете, то скорше скінчу я своє оповідання; не бійтеся, я не омину жодної важливої подробиці, щоб до краю задовольнити вашу цікавість.

Дон Кіхот пообіцяв від імені всіх слухачів не перебивати, і, діставши таке запевнення, обшарпанець почав оповідати такими словами:

— Звати мене Карденіо, родом я з найкращого міста в Андалузії, походжу з шляхетної і багатої родини, але моя

недоля така велика, що як би не плакались на неї отець-мати, як би не побивались кревні, ніякі достатки тут не поможуть: як судилось кому нещастя з неба, то ні на що не здадуться всі дари фортуни. На тій же рідній землі пишав мій небесний рай, що любов прикрасила його невимовною красою: хороша і вродлива була Люсінда, панянка, рівна мені шляхетністю і маєтками, тільки багатша на щастя і бідніша на вірність, якої заслуговували мої чесні наміри. Ту Люсінду я любив, кохав і божествив з найніжніших літ моїх іще дитинних, і вона до мене горнулась щирою душею дівочою. Батьки наші знали про ті любощі і не дуже ними журились, бо розуміли, що все те до чесної мети змагає, а що ми родом і багатством були собі до пари, то наше майбутнє одруження вважалось за річ майже певну. Росли ми отак із нею, росло й наше кохання обопільне; тут панотець Люсіндин вирішив, що пристойніше буде заборонити мені вступ до їхньої господи — в цьому він ніби наслідував приклад батьків Тісби, не раз та й не два оспіваної поетами. Ця заборона лише додала вогню до вогню і жаги до жаги; хоч уста наші змусили до мовчання, так зате говорили наші пера, а вони ще вільніше й повніше спроможні виявити почуття, які таяться в закоханому серці, бо присутність коханої особи часом збентежує найрішучішу одвагу і сковує найсміливіші уста. Боже, скільки листів написав я до неї! Скільки зворушливих і невинних послань дістав на відповідь! Скільки склав пісень, скільки скомпонував любовних віршів, в яких серце виливало свої почуття, виявляло свої заповітні бажання, тішилось любими споминами і ясувало свою волю! Мліючи і знемагаючи душею від жадання зустрічі з коханою, я вирішив якнайшвидше здійснити і справдити замір, що увінчав би достойною нагородою палкі мої прагнення, себто попросити правним чином у батька Люсіндиного її руки; так же я і зробив. Він одказав мені, що дякує за явлену йому честь і зі свого боку готовий ушанувати мене тим дорогоцінним дарунком, та як мій панотець іще живий, то саме йому належить провадити законні речі, бо коли б така спілка була йому не до мислі і не до вподоби, то про хапаний шлюб із Люсіндою не може бути й мови. Я подякував старому на добрім слові, бо в душі признав йому рацію і був певен, що панотець мій на все погодиться, як тільки я в нього

попрошу. Не гаючись поспішив я додому, щоб одкрити панотцеві моє бажання; ввійшовши до нього в покій, я побачив, що він тримає в руці розпечатаного листа. Не встиг я і слова промовити, як він простягнув мені того листа і сказав: «З сього писання ти побачиш, Карденіо, якою ласкою хоче обдарувати тебе дук Рікардо». А сей дук Рікардо, як вам, панове-добродійство, напевне відомо, — гранд гишпанський, що тримає двір у найпишнішій місцевості Андалузії. Взяв я того листа, прочитав, і таким він видався мені принадним, що я перший не похвалив би панотця, якби він завагався вволити дукове прохання. Дук писав панотцеві, щоб він не гаючись прислав мене до дуківського двору, де я мав стати не слугою, а товаришем його старшого сина, і обіцяв подбати про те, щоб я досягнув становища, яке відповідало б його високій про мене думці. Прочитав я того листа, а прочитавши, так і завмер, особливо як панотець сказав мені: «Ну, Карденіо, через два дні поїдеш до дука, така його добра воля: дякуй Богові, що одкрив перед тобою шлях, на якому ти можеш дійти почестей, що ти, на мою думку, цілком заслуговуєш». І ще до цього додав дещо — звичайно, отецькі поради. Напередодні мого від'їзду я побачився ввечері з Люсіндою, розповів їй про все, що сталось, а потім поговорив і з батьком її, благаючи не видавати Люсінди заміж, поки я не з'їжджу й не дізнаюсь, що той дук гадає зі мною зробити. Він дав мені таку обітницю, а вона підтвердила її незчисленними клятвами і незліченними милостями. Вкінці я прибув до двору дука Рікарда; мене там привітали й прийняли так приязно, що вже з першої хвилі деяких старих двораків аж заздрощі на мене взяли: вони боялись, бачите, що велика ласка, яку дарував мені дук, вийде їм на шкоду. Та хто мені там найбільше зрадів — се молодший син дуків на ймення Фернандо, юнак веселий, чемний, щирий і сердечний; незабаром він так зо мною заприязнився, що всі про те почали говорить. Старший теж мене любив і був до мене дуже прихильний, але то була далеко не та любов і прихильність, яку плекав до мене дон Фернандо. Як водиться, між друзями таємниць не буває: коли наше товаришування переросло в дружбу, дон Фернандо почав сповіряти мені всі свої думки, признався зосібна про кохання, яке непомалу бентежило його душу. Він полюбив селянку,

доньку багатих підданців його батька, і була вона така вродлива і скромна, така розумна й честива, що всі ті, які її знали, не могли визначити, котра з цих прикмет у неї найвища і найцінніша. Ці надзвичайні чесноти хорошої сільської дівчини таку жагу в серці дона Фернанда запалили, що він вирішив, аби свого добитися і її до себе прихилити, дати їй слово, що ожениться з нею, бо інакше ніяким світом свого не доп'яв би. Я почав з обов'язку дружби відмовляти й відраджувати його від того вчинку, наводячи різні переконливі докази й яскраві приклади, але все було даремне. Тоді я поклав розповісти про все його батькові, дукові Рікарду, але дон Фернандо, зроду розумний і проникливий, зразу про той мій таємний намір догадався і потерпав уже, що я, будучи вірним слугою, доконче виявлю дукові, панові моєму, сю справу, яка може честь йому ущербити. Щоб же мене схитрувати й збити з плигу, він сказав мені якось, що найкращий засіб викинути з серця ту вродницю, яка його причарувала, це виїхати з дому на кілька місяців, отож, мовляв, і надумав він разом зі мною до мого батька з'їздити, а дукові скаже, що хоче собі на ярмарку добрих коней сторгувати, бо таких коней, як у нашому місті, певно, ніде більше в світі не знайдеш. Як почув я від нього таку мову, то гаряче схвалив його задум, хоч він, може, був не з найкращих, і знов-бо в серці моїм кохання обізвалось, і я щиро зрадів такій щасливій нагоді побачитися з моєю любою Люсіндою. Опанований цією думкою і цим бажанням, я пристав на його пропозицію і підживив його намір, говорячи, щоб він не гаючись довів, що намислив, до скутку, бо розлука й справді своє діло зробить, хоч як його думки та гадки розбиратимуть. Згодом я дізнався, що коли дон Фернандо завів зі мною цю розмову, він уже розчесав тій дівчині косу, пообіцявши взяти її за дружину, і тепер чекав догідної хвилі відкрити ті любощі без небезпеки для себе, а поки що боявся отецького гніву. Тим часом любов юнаків — то здебільшого, власне, не любов, лише хіть, остаточною метою якої є задовіл; як тільки вона тої мети досягне, зразу нанівець сходить, і те, що здавалось любов'ю, мусить назад повернутись, не маючи змоги перейти межі, покладеної самою природою; для правдивої ж любові такої межі не існує. Одне слово, як запобіг дон Фернандо в тої дівчини ласки, зразу кохан-

ня його вщухло й жага погасла. Спочатку він тільки вдавав, що хоче їхати; щоб свій пал остудити, а тепер і справді рвався в дорогу, щоб одкаснутись од зведеної. Дук на те призволив і доручив мені супроводити його. Ми прибули до мого рідного міста, де панотець мій прийняв дона Фернанда з належитими почестями. Я зразу ж побіг до своєї Люсінди, і кохання моє спалахнуло з новою силою (правду кажучи, воно ніколи не пригасало ні на мить), про що я собі на лихо розповів дону Фернанду, — адже я гадав, що як ми з ним такі вірні й щирі друзі, то я не повинен таїтися перед ним ні в чому. Я так вихваляв йому вроду, грацію й розум Люсінди, що ті мої похвали пробудили в нім бажання побачити на власні очі панянку, оздоблену такими відмінними прикметами. І ось одного вечора, собі на безголов'я, я вчинив його волю й показав її при свічці в вікні, через яке ми з нею зазвичай перемовлялись. Як глянув він на неї (вона була в нічному халаті), то всі вродливиці, яких він бачив досі, вмить запали в непам'ять. Як стояв, так і прикипів на місці, занімів, умлів — одне слово, загорівся любов'ю, а якою, почуєте далі в повісті про мою недолю. Ще більша охопила його жага (він потаїв ту жагу од мене, хіба як на самоті лишався, то небові про неї говорив), коли йому на очі потрапила випадком одна цидулка, де Люсінда вмовляла мене, щоб я притьмом просив у батька її руки. Те все було написано так розумно, так призвоїто, так ніжно, що дон Фернандо, прочитавши записку, сказав мені, що в самій Люсінді поєднуються всі принади краси й ума, які в інших жінок на світі зустрічаються лише частинно. Признаюсь вам тепер, що хоч я вважав ту славу й хвалу за цілком слушну, мені прикро було чути її з уст дона Фернанда, і я почав непомалу побоюватись його і остерігатись, бо він щохвилі ладен був завести зі мною мову про Люсінду, часом до речі, а часом просто так, з доброго дива. Уже в мені й ревнощі стали потроху ворушитись — не те, щоб я обавлявся якої несподіваної зради від моєї вірної і щирої Люсінди, а чула, мабуть, душа, що готувала їй лиха доля... Дон Фернандо щоразу охотився читати листи, що я писав до Люсінди, і ті, що я від неї одержував. Раз якось Люсінда попрохала в мене на прочитання один рицарський роман, який вона дуже полюбляла, а саме «Амадіса Гальського»...

Скоро Дон Кіхот зачув назву рицарського роману, не витерпів і таки перебив йому річ:

— Коли б вашець із самого початку сказав мені, що її милость панна Люсінда кохається в рицарських романах, то більше не треба було б ніяких похвал, щоб пересвідчити мене в високості її ума, і навпаки: розум її був би зовсім не таким досконалим, як вашець його змальовує, якби вона не мала схильності до такої виборної лектури; отож зайва річ широко розводитись переді мною про її красу, чесноту й розсудливість: досить мені дізнатися про її смаки, і я, не вагаючись, назву її найвродливішою і найдотепнішою жінкою на світі. І ще одного хотів би я, пане, — щоб разом із «Амадісом Гальським» вашець послав їй також «Руджера Грецького». Я певен, що панні Люсінді припадуть до вподоби Дараїда і Гарая, а також вишукана мова пастушка Дарінеля та його пречудові буколіки, які він складав і виспівував так граціозно, невимушено й майстерно. Сподіваюсь, що цю втрату можна буде невдовзі надолужити, як тільки вашець захоче з ласки своєї поїхати до мене на село, де я можу дати вашеці понад триста романів: ті книги — правдива утіха душі моєї і усолода мого віку. А втім, якщо я не помиляюсь, їх у мене вже немає з причини лукавих і заздрісних чарівників. Хай вашець дарує мені, що я не дотримав слова і перервав панську розповідь, та коли зайде річ про рицарство, а надто мандроване, то я так само не можу не втрутитися в розмову, як сонце не може не гріти, а місячне проміння не скроплювати землі росою. Тож іще раз прошу пробачення, і хай вашець веде свою історію далі, бо це зараз найважливіша справа.

Поки Дон Кіхот виголошував сю орацію, Карденіо схилив голову на груди і поринув, бачиться, в глибоку задуму. Дон Кіхот удруге звернувся до нього з проханням казати далі, але він так і не підвів голови і мовчав, наче води в рот набрав. По довгій хвилі, одначе, стрепенувся і сказав:

— Мене все не покидає одна думка, і ніхто на світі не спроможен заперечити її чи спростувати (бо тільки дурень гадає і судить інакше): той шахраюга лікар Елісабат таки тягався з королевою Мадáсімою.

— Брешеш, сякий-такий сину! — вигукнув люто Дон Кіхот (своїм звичаєм він загнув тут крутіше слівце). — Де видано злорічити так нахабно й безсоромно! Адже короле-

ва Мадасіма була вельми достойною дамою, і не можна навіть на хвильку припустити, щоб така вельможна пані тягалася з якимось коновалом, а хто говорить інакше, той бреше, як послідущий лайдак! І я ладен довести це йому, пішо чи кінно, збройно чи беззбройно, вдень чи вночі, як і коли завгодно!

Карденіо пильно дивився на Дон Кіхота; у юнака починався напад скаженості, і незмога його була казати далі свою історію, та наш рицар все одно не міг би її слухати, обурений до дна душі тим, що почув про королеву Мадасіму. Диво дивне! Він так гаряче обстав за нею, ніби то була його правдива і природна володарка, а все через ті богомерзенні романи... Карденіо, як я вже сказав, був не при собі; почувши, що його взивають брехуном, лайдаком та іншими гнилими словами, він розсердився не на жарт: підняв із землі каменюку і так нею Дон Кіхотові в груди торохнув, що той миттю навзнак повалився. Санчо Панса, побачивши таку напасть, кинувся на скаженого з кулаками, але обшарпанець одним ударом збив його з ніг, а тоді скочив на нього і добре попом'яв йому боки. Козопас хотів був оборонити джуру та й сам узяв у плечі більше, ніж треба. Давши отак усім доброго чосу, шаленець майнув собі в гори, мовби й не він. Санчо підвівся, лютий-прелютий, що його так безвинно побито, і вирішив на козопасові серце своє зігнати: то він, мовляв, у всьому винен, бо не сказав їм загодя, що на того чоловіка причина находить, а якби був сказав, то вони б уже малися на бачності. Козопас огризнувся: я, каже, говорив, а хто не чув, сам винен. Слово по слову, та й за патли схопились і навкулачки пішли; щоб Дон Кіхот був їх не розборонив, багато б там пір'я з обох насипалось. Сікаючись до пастуха, Санчо верещав:

— Не руште мене, пане Рицарю Сумного Образу! Адже се такий самий хлоп, як і я, в рицарі не свячений, то вільно мені як-хотя́ оддячити йому за кривду, хоч би й навкулачки, аби в чесному бою.

— Та воно ніби й так, — сказав Дон Кіхот, — але, скільки я знаю, сей чоловік не винен, що так сталось.

Погамувавши противників такими словами, Дон Кіхот знову спитав у козопаса, чи можна буде якось того Карденія розшукати, бо йому страх як хотілось дослухати його

повість до кінця. Козопас відповів, як і перше, що обшарпанець певного притулку не має, та як по сих урочищах довше полазиш, то неодмінно його знайдеш — чи при своїм розумі, чи непритаманного.

РОЗДІЛ XXV,

де оповідається про дивні речі,
які приключились хороброму рицареві
з Ламанчі в Моренських горах, та про покуту,
що він собі накинув, наслідуючи Милосума

Дон Кіхот попрощався з козопасом і, сівши знову на Росинанта, сказав Санчові, щоб за ним їхав; хоч і не хотілось того джурі, та мусив коритись. Скоро забились вони між найдикіші кручі та стромовини, і Санчові вмерло забажалось із паном побалакати, та, боячися порушити його наказ, він усе ждав, що, може, рицар обізветься перший. Врешті не витерпів гніту мовчанки і сказав:

— Пане мій Дон Кіхоте, благословіть мене і одпустіть з душею: вернуся я краще додому, до жінки своєї й діточок, хоч наговорюся там і набалакаюсь із ними досхочу. А то що ж виходить — тиняйся з вами день і ніч по отсих нетрищах і словом не обізвись, коли побалакать охота? Це все одно, що живцем у домовину лізь! Якби ще воно так діялось, як за царя Гісопа, коли всяка твар говорити вміла, то я погомонів би собі з осликом та й розбив свою тугу. А то ж так тобі прикрутило, що просто витерпу нема — блукаєш отак безперестану, пригод шукаючи, дістається всього — і кулаків, і носаків, і товчеників і гойдаників, і паліччя й камінюччя, а ще як на те і рот тобі зашито, не вільно сказати, що на серці маєш, мов ти німтур який, прости Господи!

— Розумію, Санчо, — сказав Дон Кіхот, — тобі притьмом забажалось, щоб я скасував заборону, що наклав тобі на язик. Гаразд, можеш уважати, що я її вже скасував, говори все, що на думці маєш, але знай, що я даю цей дозвіл лише на той час, поки ми з гір не виберемось.

— Добро п'яниці крапля, — сказав Санчо, — хоч тепер поговорю, бо що далі буде, Бог святий знає; маючи дозвіл, спитаю першим словом у вашої милості — чого се ви так

розпинались за ту королеву Мудасіму, чи як там її? Хіба вам не однаково, чи гуляла вона з Лисопетом, чи ні? Ви їм не суддя, і щоб ви були тоді змовчали, той навіжений провадив би своє оповідання і нам би не довелося скуштувати ні каміння того, ні носаків, ні потилишників.

— Далебі, Санчо, — промовив Дон Кіхот, — коли б ти знав, як се знаю я, яка поштива і обичайна була та королева Мадасіма, то ти, безперечно, сказав би, що я повівся аж надто стримано: інший, будучи мною, тут же на місці врізав би язика, з якого зірвались такі блюзнірські слова, бо хто скаже чи навіть подумає, ніби королева пристає собі з лікарем, то вже велике блюзнірство. Насправді ось як було діло: того доктора Елісабата, про якого згадував божевільний, чоловіка мудрого і доброго дорадця, королева тримала при собі за лікаря й напутника, а щоб вона була йому коханкою, — то вже дурниця, за яку не слід по головці гладити. Ще ж і на те зважи, що Карденіо сказав це, як на нього вже шал напав: він сам не знав, що говорить, от собі блудив словами.

— І я ж кажу, — впав у річ Санчо, — не треба на те уваги звертати, що божевільний блягузкає. Щастя ваше, пане, що та каменюка не в голову вам улучила, а в груди, а то мали б собі цяцю, і все через ту королеву, що ви заступились, бий її сила Божа! А тому Карденію нічого б і не було, сказано — несамовитий.

— Усякий мандрований рицар, — почав Дон Кіхот, — повинен завжди ставати на оборону честі будь-якої жінки, незалежно від того, чи зневажник при своєму розумі, чи ні, тим паче, коли йдеться про таку чеснородну і доброзвичайну даму, якою була королева Мадасіма, котру я високо шаную за її відмінні прикмети. Вона-бо не тільки вродою пишною сіяла, а й розумом своїм славилась та ще незліченними злигоднями, яких їй довелось зазнати; саме завдяки радам і допомозі доктора Елісабата вона могла ті труднощі долати і ті нещастя мужньо й терпливо зносити, що й дало привід нетямущій і зловільній черні говорити й думати на неї, ніби вона була йому коханкою. Брешуть вони всі, і ще раз кажу — брешуть, хоч би їх було дві сотні й більше; всякий бреше, хто таке говорить і думає.

— Та я ж, пане, такого не говорю й не думаю, — виправдувався Санчо, — хіба ж я що? Чиє мелеться, той і біжи

з ковшем. Як вони собі, може, й бахурували, то Бог їм суддя. Я не тутешній, я нічого не знаю. Хто там що робить, мені без інтересу, а ще кажуть — хто дуже крутить, той сам іскрутиться. А я собі яко наг, яко благ, родився без сорочки, помру без штанів, мене воно не студить і не гріє. У сусіда, славлять, повна бодня сала, а в нього й бодні нема. Та рот, кажуть, не город — не загородиш. Люди — Божі собаки: на кого хочуть, на того й брешуть.

— Боже ти мій Господи! — вигукнув Дон Кіхот. — Що се ти, Санчо, мелеш, що се ти плещеш? Оті всі приказки, що ти нанизуєш, мов те намисто, зовсім до нашої справи не тичуться. На Бога, Санчо, мовчи вже краще і гляди свого осла та не сунь носа, куди не слід. Зрозумій нарешті і затям собі раз назавжди: все, що я робив, роблю й будь-коли робитиму, — все те цілком розумне й повністю відповідає регулам рицарським, які я знаю краще за будь-якого іншого рицаря в світі.

— А се, пане, хіба по-рицарському, — спитав Санчо, — валасатися отут у горах по безпуттю та бездоріжжю, шукаючи того божевільця? Ану ж як ми його знайдемо, а йому заманеться скінчити, що почав — не повість свою доказати, а доламати вашій милості голову, а мені ребра, що тоді?

— Кажу ж тобі, Санчо, помовч, — зауважив його Дон Кіхот. — Щоб ти знав, у ці хащі мене пориває не лише охота віднайти того шаленця, а й бажання звершити в них подвиг, що вкриє моє ім'я нев'ядущою славою і розголосить його по всьому широкому світі. Сей подвиг буде вінцем і вершиною всього, чого тільки може досягти найславетніший і найдосконаліший мандрований рицар.

— А він дуже небезпечний, цей подвиг? — спитав Санчо Панса.

— Та ні, не дуже, — відповів Рицар Сумного Образу, — а втім, усяко може бути, як уже нам кість випаде, — куць виграв, куць програв. Все буде залежати од твоєї старанності.

— Од моєї, кажете, старанності? — перепитав Санчо.

— Авжеж, — відповів Дон Кіхот. — Якщо ти повернешся скоро звідти, куди я гадаю тебе послати, то скоро скінчаться мої злигодні і скоро почнеться пора моєї слави. Щоб же ти недовго пробував у невіданні і непевності щодо моїх замірів і задумів, чиню тобі відомо, друже, що пре-

славний Амадіс Гальський був одним із найкращих мандрованих рицарів. Що це я кажу — одним із найкращих? Ні, він був перший, єдиний і неповторний між усіма, що за його часу жили на світі. Чого вартий той хвалько дон Бельяніс, чого варті всі ті, що казали, ніби вони в чомусь дорівняли Амадісові? То все брехня і бридня, щоб я так жив! Скажу тобі ще ось яку річ: коли якийсь маляр прагне прославитись у своїм мистецтві, то бере собі за взірець твори найвиборніших митців, яких він тільки знає; це саме правило дійсне і для всіх інших благородних занять та професій, що суть оздобою людської громади. Той, наприклад, хто хоче зажити слави мудрого й витривалого мужа, має наслідувати і справді наслідує Одіссея, що в його образі Гомер дає нам живий взоровзір людської мудрості і витривалості; так само в образі Енея Вергілій малює перед нами уособлену синовню любов, а також полководчу мужність, поєднану з обачністю, — причім один і другий малювали й живописали своїх героїв не такими, якими вони справді були, а такими, якими вони мали бути, щоб потомним поколінням ті герої правили за зразок. чеснот. Отож і Амадіс був провідною зорею, яскравим світочем, осяйним сонцем усім хоробрим і щиролюблячим рицарям, і ми всі, що боремось під прапорами рицарства й любові, повинні наслідувати його і брати собі за взірець. А коли справа мається саме так, а не інакше, то я вважаю, друже Санчо, що хто з мандрованих рицарів найбільше наслідуватиме Амадіса Гальського, той найдужче наблизиться до ідеалу рицарства. Особливу ж мудрість, і мужність, і доблесть, і стійкість, і щирість, і вірність появив Амадіс тоді, коли, згордований од сеньйори Оріани, він накинув на себе покуту й подався на Бідну Скелю, прибравши ймення Милосума; се промовисте ймення дуже добре пасувало до того способу життя, що він обрав собі з вольної волі своєї. І мені набагато легше наслідувати його саме в цьому, аніж рубати велетнів, стинати голови драконам, убивати песиголовців, громити цілі війська, потопляти флоти чи розбивати чари. А що для такої покути ці місця дуже підходящі, то нерозумно було б не скористатися з цієї нагоди, що сама наставляє мені кучерика — тільки хапай.

— А що ж саме, — спитав Санчо, — що саме збирається ваша милость робити у сій глушині?

— Я ж тобі вже сказав, Санчо, — відповів Дон Кіхот, — буду наслідувати Амадіса, буду шаліти, скаженіти, навісніти взором завзятого Роланда, котрий, побачивши сліди коло джерела, здогадався, що то Анджеліка Прекрасна вчинила там мерзотний гріх з Медором, і з того відчаю збожеволів — вивертав з коренем дерева, каламутив воду в прозорих струмках, убивав пастухів, нищив отари, палив колиби, валяв будинки, заганяв табуни і витворяв тисячі інших нечуваних каверз, гідних возвеличення і увіковічення в письмі і в слові. Зрозуміла річ, я не думаю геть у всьому наслідувати Роланда (чи Орланда, чи Рольдана — його і так, і так називають) і відтворювати кап-у-кап всі його безумні вчинки, слова і мислі, а візьму з того саму лише квінтесенцію, те, що становить ґрунт і основу. Можливо, я задовольнюся наслідуванням одного тільки Амадіса, що без того буяння і бешкету, самими лише слізьми і чулістю зажив собі такої слави, як ніхто інший на світі.

— Мені здається, — зауважив Санчо, — що ті двоє рицарів не просто так собі покуту справляли і дурня клеїли, а то горе їхнє таке витворяло, причина, виходить, була. Ну, а вашій милості з якої речі божеволіти? Що, може, скажете, дама вами згордувала чи ви знайшли якісь признаки, що ваша Дульсінея Тобоська зробила глупство з яким-небудь мавром або християнином?

— У тім же якраз уся й сила, — відповів Дон Кіхот, — у тім і субтельність мого задуму, щоб ти знав. Бо коли мандрований рицар божеволіє з певної причини — яка ж то честь, яка заслуга? Ні, ти збожеволій без причини — ото штука! Нехай твоя дама зрозуміє, що коли й так, з доброго дива, ти вже шалієш, то що ж буде, як тобі допечуть? Щоправда, певні підстави до того я вже маю, бо віддавна живу в розлуці з довічною володаркою моєю Дульсінеєю Тобоською, а ти ж чув, як ото пастух Амбросіо казав: закохання в розлуці все тривожить, усе мучить. Тим-то, друже Санчо, шкода́ розраювати мене од такого надзвичайного, вишуканого і витонченого наслідування. Я шалію і шалітиму доти, доки ти не вернешся з відповіддю на листа, що я гадаю послати тобою до володарки моєї Дульсінеї. Якщо відповідь її буде така, на яку заслуговує моя вірність, то шаленство скінчиться, а з ним і покута; як же ні, тоді я збожеволію всправжки і негоден буду нічого

сприймати. Чи так, чи інак, а оці мої терзання й боріння душевні вгамуються: будучи при своєму розумі, я радітиму добрій вісті, що ти мені принесеш, а збожеволівши, не страждатиму більше од лихої. Та скажи мені, Санчо: в тебе ще цілий той Мамбрінів шолом? Бо я бачив, як ти підняв його, коли той невдячник хотів його розтрощити, але так і не зміг, що свідчить про міцний гарт того металу.

— На Бога, пане Рицарю Сумного Образу, — відповів йому Санчо, — часом ваша милость каже мені такі речі, що просто нетерпій слухати, і тоді мені здається, що всі оті балачки про лицарію та про завойовані царства й моцарства, про острови та інші всякі нагороди й милості, що нібито бувають у мандрованому пригодництві, що все те, вибачайте, брехня й бридня, ко́зи в золоті, на вербі груші. Якби хто почув, що ви називаєте Мамбріновим шоломом мідницю до гоління і за чотири дні не розібрали, що воно є, то неодмінно подумав би, що тільки безклепкий та безглуздий може таке говорити. Мідниця та в мене в торбі, вона вся погнулась: дома я її розпрямлю та й буду голитись, як дасть Господь милосердний при жінці і дітях пожити.

— Ех, Санчо, Санчо! — сказав йому Дон Кіхот. — Ти забожився, то і я забожусь, що такого, як ти, тупого й недоумкуватого джури ніде нема й ніколи не було на світі. Невже ж таки за весь цей час, коли ти зі мною мандруєш, ти й досі не помітив і не збагнув, що все, що оточує мандрованих рицарів, здається химерним, безглуздим, несправжнім, поставленим сторч головою? І не тому, що так воно і є, а тому, що за нами повсякчас в'ються роєм усякі чаклуни та чарівники, які по своїй уподобі підміняють, перетворюють і перечаровують усі ці речі на краще чи на гірше, залежно від того, чи вони нам добра зичать, чи лихим духом на нас дишуть. Ось чому те, що тобі видається голярською мідницею, мені уявляється Мамбріновим шоломом, а комусь іще чимось. І то дуже мудро вигадав прихильний до мене чарівник, що ця річ, яка насправді є Мамбріновим шоломом, усім іншим показується мідницею чи тазом, бо якби люди знали, яка то дорогоцінність, усяке поривалось би її в мене відняти; а так бачать, що таз, та й байдуже — от хоч би й той чоловік, що хотів був поламати шолома, а тоді кинув об землю і не взяв. Повір мені, якби він знав, що воно таке, він би зроду його не зоставив. Ну, гаразд, друже, нехай той шолом тим часом

у тебе побуде, бо поки що він мені не потрібний, — навпаки, я думаю зняти зараз із себе увесь обладунок і залишитись у чому мати породила, як мені, може, захочеться в покутуванні більше з Роланда, ніж з Амадіса, приклад брати.

Так розмовляючи, приблудились вони попід круту гору, що над усіми кругом вивишалась: з одного боку сливе прямовисне урвище, з другого положистий схил, потічок по ньому в'ється, а попідгір'ю лучка зелена, сочиста, хоть очі на ній паси, ще ж і древа лісовії, зела всякі та квіти додавали тій містині принади. Отсей-то кут і облюбував собі для покутування Рицар Сумного Образу; скоро його вгледів, почав просторікувати гучним голосом, мов несамовитий:

— Се врочище, о небо, я обрав і ухвалив для того, щоб оплакувати в ньому нещастя, яке ти мені само ниспослало! Вологою очей моїх доповнятиму я води сього бистреня, безнастанними моїми глибокими зітханнями колихатиму без угаву листя сих нагірних древес на свідкування і ознаку страждань, що терпить заблукане моє серце. О ви, недовідомі сільські богове, що домуєте на сьому безлюдді, слухайте жалів і скарг бездольного закоханця, котрого довготривала розлука та уявні ревнощі поривають у сі нетряві тіснини плакатися і ускаржатися на жорстокість моєї прекрасної невдячниці, що являє собою вінець і зеніт усякої краси людської. О ви, дріади й ореади, що пробуваєте в сих гірських хащах, нехай не бентежать вашого любого впокою прудконогі і хтиві сатири, безнадійно у вас залюблені, — ридайте посполу зі мною над гіркою моєю недолею, а ні, то принаймні вчувайте спочутливим ухом мої ридання! О Дульсінеє Тобоська, днино моєї ночі, насолодо моєї муки, провіднице путів моїх, зірко моєї долі, хай небо пошле тобі талан щасливий і дасть усе, чого душа твоя бажає: подумай, благаю, про те, до чого довела мене розлука з тобою, і подай невольникові твоєму достойну надгороду за вірність його і щирість! О пустинні дерева, що відтепер будете товаришами моєї самотності, лагідним коливанням віт подайте мені ознаку, що моя присутність не видається вам немилою! О ти, мій джуро, вірний мій товаришу в добрій і лихій годині, затям і запам'ятай усе, що я тут робитиму, щоб потім розповісти й розказати єдиній причинниці сієї покути!

По сій мові зліз із Росинанта, миттю зняв із нього вуздечку й сідло, а тоді ляснув по крижах і промовив:

— О коню, рівно знакомитий ділами своїми і своєю лихою долею! Нині дає тобі волю той, хто сам її не має! Біжи ж тепер куди знаєш: на чолі тобі написано, що не збіжить проти тебе ані Астольфів Гіпогриф, ані сам славетний Фронтин, що так дорого став Брадаманті!

Тут упав йому в річ Санчо:

— Поздоров Боже того, хто тепер за нас розсідлує Сірого, а то б і я свого ослика оце по спині пожалував і наговорив би йому всякої хвали. Еге, якби він тут був, я нікому не дав би його розсідлати, з якої речі? Адже його пан (тим паном був я, поки Бог рачив) зовсім не збирається гинути з розлуки та любовної розпуки. А знаєте, пане, якщо вам і справді випадає тут шаліти, а мені в дорогу рушати, то годилось би знову осідлать Росинанта, хай би мені за Сірого послужив, так би я швидше обернувся, бо пішки, звісно, поки туди, та поки назад, а ходільник із мене, без сорома́ казка, абиякий.

— Добре, Санчо, — погодився Дон Кіхот, — хай буде, як ти кажеш: придумано нібито й незле. Тільки от що: поїдеш не зараз, а за три дні, бо маєш перш побачити й почути, що я тут заради неї робитиму й казатиму, а тоді вже подаси їй про все звістку.

— Та хіба я мало набачився? — заперечив Санчо. — Яке ще невидальце ви можете мені показати?

— Диви, який розумний! — сказав Дон Кіхот. — Зараз я ще одяг на собі роздеру, збрую розкидаю, битимусь головою о скелі і ще всяку таку покажу тобі чудасію.

— Боже-світе! — сплеснув руками Санчо. — Ви ж, пане, як будете головою о камінь товктися, то глядіть, будьте обережні, а то можна з першого разу на такого гостряка наскочити, що буде по всій покуті. А як уже, по-вашому, без цього діла ніяк не мона, то я, бувши вами, трохи йнакше зметикував би (воно ж усе одно вигадка, примха, жарт, так, аби-то): бився б головою в воду чи в щось м'якеньке, бавовну абощо. А я вже, не бійтесь, скажу вашій володарці, що ваша милость билась головою у пруг скелі, такої твердої, як діамант.

— Дякую тобі за добру пораду, друже Санчо, — сказав Дон Кіхот, — але, щоб ти знав, я роблю це все не на жарт,

а насправжки, інакше я зламав би рицарський закон, що під страхом розсвячення забороняє нам усяку лжу, а робити замість одної речі другу — се та сама лжа. Отож я битимусь головою о скелі дійсно, по правді і по щирості, без жодних там софістичних викрутів та вивертів. І ти лиши мені про всяк випадок трохи корпії на перев'язку, коли вже лиха доля судила, що бальзам наш пропав.

— Кат його бери, той бальзам, — відповів Санчо, — гірше, що осел пропав, а з ним разом корпія і ще всяка всячина. Тільки нехай ваша милость при мені не згадує більше того триклятого трунку, бо зразу отут коло серця млоїть і на воміти бере... І ще одне: вважайте, пане, що я вже вибув тут ті три дні і ваші всі шаленства бачив, що хоч і в протокол списати не гріх, — я про них такого нашій пані розкажу, що тільки ну! Отож пишіть мерщій листа і шліть мене не гаючись, бо мені страх як хочеться швидше сюди вернутись і вас із цього чистилища порятувати.

— Так по-твоєму, Санчо, се чистилище? — спитав Дон Кіхот. — Ба ні, се радше пекло, а може, ще й гірше од пекла, коли взагалі можна уявити собі щось гірше.

— Хто попав у пекло, то вже ви́золу немає, — зауважив Санчо.

— А що таке «визолу»? — спитав Дон Кіхот. — Не розумію.

— Визолу немає, — пояснив Санчо, — се значить, як попадеш у пекло, то довіку тебе чорти золи́тимуть, а вийти зась. Ну, а з вами інша річ, аби тільки мої ноги справні були, щоб Росинантові острогами охоти додавати. Майну в Тобосо і зразу плюсь до володарки моєї Дульсінеї та й розкажу їй про ті шаленства чи блазенства (воно ж усе на одно виходить), що ви, ваша милость, заради неї тут витворяєте; так розкажу, що хоч би вона була, як дуб, непохилиста, зразу шовкова стане, хоч у вухо бгай. Дістався од неї відповідь, та ще яку — на солодкім меду, я примчусь сюди, як той чародій на хмарі, і визволю вашу милость із сього чистилища, яке вам за пекло здається, а воно, як хочете, таки не пекло: бо з пекла рятунку нема, сього й ви, пане. не заперечите, а звідси ще є надія на волю дістатись.

— Правда твоя, — притакнув йому Рицар Сумного Образу. — Та як же нам цидулку написати?

— І квитка ослячого, ви ж не забудьте, — нагадав Санчо.

— Все зробимо, не бійся, — заспокоїв його Дон Кіхот. — От тут немає паперу, то нам би можна було, взором людей старожитніх, написати послання на листку з дерева або на вощаній табличці — а втім, де ти тепер її знайдеш? Ну, та я вже надумав, на чому писати: добре буде, ще й як добре. Адже у нас є записна книжечка, що колись Карденійова була, там і напишем, а ти вже, їдучи, даси переписати десь у селі вчителеві, або й дякові, на доброму папері й гарним письмом, тільки не давай писарям, бо ті такого понаґрундзьовують, що й сам чорт не вчитає.

— А як же буде з підписом? — допитувався Санчо.

— Амадіс ніколи не підписував своїх листів, — відповів Дон Кіхот.

— Це-то нехай, — сказав Санчо, — а от квитка треба конче підписати, а як хто перепише, то скажуть, що підпис фальшований, і замість ослят я матиму дулю.

— Квитка я напишу в тій самій книжечці за своїм підписом; ти тільки покажи його моїй небозі, і вона без жодної вимовки все зробить так, як я велю. Щодо любовного листа, скажи його так підписати: «Ваш до гробу Рицар Сумного Образу». І то нічого, що підпише за мене чиясь чужа рука, бо, скільки я пригадую, Дульсінея не вміє ні читати, ні писати і зроду не бачила ні почерку мого, ні жодного мого листа; зрештою, і кохання наше було цілком платонічне і не сягало понад сором'язливе переглядання. Та й очима скидались ми, правду кажучи, коли-не-коли; от не гріх і забожитись, що від дванадцяти років я люблю її більше, ніж світло моїх очей, яким доведеться колись зотлівати в сирій землі, і за весь цей час я бачив її разів, мабуть, зо три. А вона, можливо, ні разу й не помітила, що я на неї дивився, така вона скромна й цнотлива, так повели свою дитину батьки — Лоренсо Корочок та Альдонса Ліскова.

— Ц-ц-ц-ц! — зацмокав язиком Санчо. — То себто, виходить, Лоренса Корочка донька, Альдонса Лоренсова, і є сеньйора Дульсінея Тобоська? От воно що!

— Так, се вона, — підтвердив Дон Кіхот. — І я тобі скажу, що вона гідна бути володаркою світу.

— Та я ж її добре знаю, — сказав Санчо, — як челядь у селі навкидя грає, то і з найдужчих хлопців ніхто так далеко залізяки не кине, як вона. Там-то голінна дівоха, і вро-

дою, і поставою — всім узяла, і хоч якому мандрованому лицарю перцю дасть, як до неї підсипáтись почне! А моцна ж яка, а голос, бісової крові, який! Раз якось вилізла на дзвіницю наймитів гукати, що в батька переліг орали, гоней так за двадцять од села, та як зикне — враз почули, мов під самою дзвіницею стояли. І ще добре, що вона дівка не маніриста, пóлегка — всім бісики пуска, з кожним собі пожирує і все зведе на жарти та на смішки. Отож, пане Рíцарю Сумного Образу, я вам скажу, через таку не то ошалієш, а й сказишся і повісишся, то ніхто не здивує, що продаси чортові душу. Я б оце хоч і зараз уже їхав, кортить так на неї глянути, бо таки давненько вже не бачив. Мать, вона дуже за сей час ізмінилась, бо, знаєте, все на полі, на сонці та на вітрі, а то білій челяді церу псує. Мушу признатись вам по правді, пане мій Дон Кіхоте, що я до сії хвилі дуже обмилявся і гадав, бачите, ніби та сеньйора Дульсінея то якась принцизна, що в неї ваша милость закохалась; така парсона, що заслуговує на пишні гостинці, котрі ваша милость до неї посилала, — і того біскайця, і отих галерників, і ще різні різнощі, бо ваша милость, я думаю, багатьох ворогів у бою перемогли й подужали ще перед тим, як я до вас за джуру став. А тепер я так собі оце міркую: на що воно здалось сеньйорі Альдонсі Лоренсовій, тобто сеньйорі Дульсінеї Тобоській, щоб перед нею падали на коліна ті, що ваша милость їх перемагає і шле до неї? Може, прийдуть вони до неї, а вона саме льон тіпає чи на току збіжжя молотить, то їм буде ніяково, а вона з того гостинця насміється або ще й розсердиться на вас.

— Я вже не раз казав тобі, Санчо, — мовив Дон Кіхот, — що ти надто на язик лепетливий і, хоч на розум тупуватий, можеш часом і гостре слівце вкинути. Щоб же тобі показати, який ти дурний і який я мудрий, розповім зараз одну коротеньку приповість. Жила колись на світі вдовичка, з себе гарна, молода, вільна і багата, а на вдачу дуже весела, та й полюбила молодого бентега монастирського, здорового такого опецька. Як дізнався про те отець настоятель, став він ту добру вдовичку по-душпастерськи угрущати: «Дивуюсь я, — каже — панійко, що така шляхетна особа, така вродниця і багатійка, як ваша милость, та полюбила такого простака, йолопа і неотесу, як сей ім'ярек. Адже в нашій обителі стільки богословів, і магістрів, і докторів,

ви могли б із-межи них собі до мислі котрогось узяти, мов огірочки перебираючи: сього хочу, сього ні». На те вдовичка одказала грайливо й невимушено: «Ви помиляєтесь, велебний отче, і зразу видно, що ви чоловік старої дати, коли думаєте, ніби я неслушний вибір вчинила, полюбивши такого, як ви кажете, простака. У тому ділі, що мені од нього треба, він такий філософ, що куди вашому Арістотелю!» Отак, Санчо, і в мене: за що я люблю Дульсінею Тобоську, тим вона не поступиться жодній у світі принцесі. Зваж іще й на те, що не всі дами, яких оспівують поети під різними вигаданими ймennями, суть справжні і дійсно сущі істоти. Невже ти думаєш, що всі оті Амарілли, Філіди, Сільвії, Діани та Галатеї, яких повно скрізь по книжках і романсах, по цилюрнях і театрах, — що всі вони насправді живі жінки й дівчата, облюблениці тих, що славили їх і славлять дотепер? Певна річ, що не так воно є; їх здебільшого вимріяли поети, аби було про кого вірші складати, аби всі гадали, що вони когось кохають і чийогось кохання варті. Ось через що й мені досить думати і уявляти, що добра Лоренсова Альдонса прекрасна і цнотлива, а до роду її мені байдуже — вона в черниці не збирається, то нема чого до того доскіпуватись, а для мене вона, може, найчеснородніша в світі принцеса. І якщо ти, Санчо, сього ще не знаєш, то знай, що до любові дві речі найбільше спричиняються — хороша врода й добра слава, а в Дульсінеї ми бачимо досконале поєднання сих двох ознак, бо вродою ніхто проти неї не вийде, а славою мало хто зрівняється. Вкінці зауважу тільки, що все попереду сказане є щирісінька правда, тут нічого не викинеш і не докинеш; мені на думці малюється вона такою, як сам хочу: і красою своєю пишною і чеснотою високою заломить вона Гелену і переважить Лукрецію, нема їй рідні між славними жінками старожитніми, ані грекинями, ані римлянками, ані варварками. А люди хай собі що-хотя говорять: невіглас мене огудить, але й найсуворіший суддя не осудить.

— Правда, паночку, все правда, — сказав Санчо, — ви мудра голова, а я віслюк. Та чого це мені раптом таке слово з губи злетіло? Того, мабуть, що голодній курці просо на думці. Давайте вже мерщій листа, та я поїду.

Дон Кіхот видобув записника і, одійшовши трохи набік, заходився компонувати листа. Як написав, підкликав Санча

і сказав, що хоче йому того листа вголос прочитати, нехай напам'ять вивчить, а то ще буває загубить десь по дорозі — од такого нерозторопи всього можна сподіватись. Та Санчо одказав йому:

— Хай краще ваша милость перепише листа в цій-таки книжечці кілька разів та й дасть мені так, я зроду не згублю, а щоб я його з голови читав, то шкода й гадати. Пам'ять у мене, як дощечка, де був сук, там дірочка — часом забуваю, як мене дражнять, не то що. А листа ви мені таки прочитайте, залюбки послухаю, бо то, мабуть, чудо, а не лист.

— То слухай же, — сказав Дон Кіхот, — ось що я написав:

ЛИСТ ДОН КІХОТА ДО ДУЛЬСІНЕЇ ТОБОСЬКОЇ

«Достохвальна і можновладна сеньйоро!

Зранений вістрям розлуки і вжалений жалем у саме серце, найсолодша Дульсінеє Тобоська, зичить тобі щастя й здоровля той, хто сам їх не має. Якщо краса твоя мною гордує, якщо цнота твоя мною нехтує, якщо зневага твоя мене к землі прибиває, то хоч я собі й терпливий удався, не здолаю більше тої муки зносити, що не тільки важка понад силу, а й довго понад усяку міру триває. Вірний мій зброєносець Санчо розповість тобі докладно, прекрасна невдячнице, кохана ворогине моя, в який розпач я упав з твоєї причини. Якщо рачиш порятувати мене — твій єстем, а ні, то чини собі як сама знаєш, а я, збавивши собі віку, задовольню жорстокість твою і моє жагуче прагнення.

Твій до гробу Рицар Сумного Образу».

— Присягаю на душу панотця мого, — сказав Санчо, вислухавши листа, — що скільки живу, зроду не чув нічого такого величного. А, бодай же вас курка вбрикнула, як прикладно ви все те виповіли, як добре пасує сюди той підпис — Рицар Сумного Образу! Ні, ви таки, пане, головаті, не взяв вас кат: геть-чисто все на світі знаєте!

— Що ж, — мовив Дон Кіхот, — у мене така професія, що мушу все знати.

— А тепер, — нагадав Санчо, — напишіть, будьте ласкаві, на другім бочку квитка на трьох ослят, та підпишіть його так розбірно, щоб усяке глянуло, і враз пізнало, чия то рука.

— Гаразд, — погодився Дон Кіхот,

І, написавши цидульку, прочитав од слова до слова:

«Сим скриптом своїм власноручним доручаю і наказую панні небозі моїй, аби рачила видати листоподавцю, джурі моєму Санчові Пансі, трьох ослят із тих п'яти, що лишив-єм на господарстві під опікою їмості. Тих вищеписаних трьох ослят видати йому за таку саму скількість, що тут отримав-єм од нього натурою, як покаже листа сього і поквитує.

Дано в нетрях Моренських гір 22-го серпня року біжучого».

— Оце по-моєму! — гукнув Санчо. — А тепер, пане, ще й підмахніть.

— Повного підпису не треба, — сказав Дон Кіхот, — досить буде одного розчерку, якби навіть се був квит не на трьох ослят, а на цілих три сотні.

— Здаюся, пане, на ваше слово, — сказав Санчо, — а тепер подозвольте мені осідлати Росинанта — засягнувши панського благословення, поїду вже, не буду дивитись на шаленства, що ваша милость витворятиме, я їх і так уже донесхочу набачився, а їй усе, як слід, розкажу і розмажу.

— Стривай, Санчо, ти повинен — так я хочу, і так воно годиться — повинен, кажу, подивитись хоч на кільканадцять шалених витворок, що я витворю гольцем: се забере нам не більше як півгодини. А тоді вже, як ти їх на власні очі побачиш, можеш із чистим сумлінням присягнути, що отаке й таке бачив, додавай уже від себе що-хотя. Та запевняю тебе, скільки ти там не нарозкажеш, я тут іще більше навитворяю.

— Богом милим прошу вас, пане, не розбирайтесь при мені, бо як я побачу вашу милость гольцем, то мені зразу стане сумно і плачно. А я вчора по свому Сірому так наплакався, що й досі в голові гуде, то де мені на новий плач тієї сили набратись... Та як ви вже, пане, так напосідаєте, то встругніть кілька штучок, тільки не роздягайтесь, і швидше давайте, які надумаєте. Бо мені воно сказано, без інтересу, а хочеться боржій туди й назад управитись, принести вісточку, якої ваша милость так жадає і на яку цілком заслуговує. А як ні, то нехай тая сеньйора Дульсінея начувається! Як не дасть бажаної відповіді, то песький син буду, коли не виб'ю з неї, чого треба, кулаками й носаками — душу з її витрясу! Чи то виданська річ, щоб отакий славетний мандрований лицарюга, як ваша милость, та мав ні сіло ні впало рішатись ума через якусь там... Краще нехай вона мене до того не доводить, а то, їй же богу святому,

геть-чисто все про неї скажу, не подивлюсь. Такий і Санчо, щоб ізмовчати! Еге, не знає вона ще Санча, якби знала, то б шанувалась!

— Слово гонору, Санчо, — сказав Дон Кіхот, — ти майже такий самий шалений, як і я.

— Я не такий шалений, — заперечив Санчо, — тільки, вибачайте, палений. Та годі вже про се, скажіть мені краще, пане, чим ви тут живитись будете, поки я не вернуся? Невже вступите в сліди тому Карденію і виходитимете на дорогу пастухів рабувати?

— За цим не журися, — відповів Дон Кіхот, — якби в мене й були тут харчі, я все одно заживлявся б самими лопуцьками та овочами, що їх постачить мені ся лука й сі дерева, бо в мою покуту входить і постування, і ще всякі недогоди.

— А знаєте, ваша милость, чого я боюся? — сказав Санчо. — Що як я, буває, вертаючись, не знайду вас, не втраплю до цього застума.

— А ти запам'ятай добре околишні прикмети, — відповів Дон Кіхот. — Щодо мене, то я постараюся нікуди звідси не одвихатись, хібо що вилізу на найвищий вершок тебе виглядати, як поворітьма́ будеш їхати. А найкраще ось що зроби: стинай віття тернове (тут скрізь того терну до гибелі росте) та й кидай по дорозі на призна́ку, поки з нетрів не виберешся, а назад їхатимеш, то знайдеш уже до мене дорогу по тому віттю, як Тезей по нитці в критському лабіринті.

— Так я й зроблю, — сказав Санчо Панса.

І, наламавши віття тернового, попросив благословенства од пана та й попрощався з ним: не обійшлося ж тут без сліз обопільних. Тоді Санчо сів на Росинанта, за яким Дон Кіхот велів йому глядіти, як за самим собою, і попрямував по рівнині, час від часу розкидаючи за пановою радою віття на признаку. Дон Кіхот упрохував його подивитись бодай на дві шалені витворки, та він спершу не хотів; проте не проїхав і ста кроків, як завернувся і сказав:

— А воно, мабуть, правду ви, пане, кажете: щоб не кривити мені душею, оповідаючи про ваші божевільні штучки, треба хоч на одну подивитись. Хоча, як на мене, і те вже дурниця немала, що ви тут лишаєтесь.

— А що, не я казав? — зрадів Дон Кіхот. — Стривай, Санчо, я в три мига що-небудь таке витворю.

Тут наш гідальго стягнув мерщій із себе штани і вже в самій сорочці спершу підскочив кілька разів угору, ляскаючи долонями в п'яти, а тоді пішов у переверти, світячи грішним тілом. Санчові того було вже задосить; він торкнув Росинантові повід і пустився в дорогу — тепер йому не гріх буде забожитись, що пан його справді з глузду з'їхав. Отут же ми з ним і розстанемось на малу часину, поки назад не поверне.

РОЗДІЛ XXVI,

де оповідається про дальші витворки закоханого Дон Кіхота в горах Моренських

Повертаючись до того, що робив Рицар Сумного Образу, відколи зостався сам-один, історія каже ось що: наскакавшись і наперекидавшись досхочу, голий од пояса до п'ят Дон Кіхот побачив, що Санчо вже поїхав, не бажаючи дивитись на дальші його вибрики, і виліз на самий верх високої скелі та й почав думати-гадати про одну річ, яку вже не раз собі обмірковував та й досі не зміг її так чи так вирішити: чи наслідувати йому Роланда з його бунтовливим божевіллям, а чи Амадіса з його тихою меланхолією?

— Усі вважають, — казав він собі в думці, — що з Роланда був славний і хоробрий рицар, та воно й не дивина. Адже він був заворожений, і ніхто не міг його вбити, хіба що загнавши в п'яту циганську голку, а боти він носив на сімох залізних підметках: щоправда, ті хитрощі його не порятували, коли Бернардо дель Карпіо піймав його в Ронсевалі й задушив у своїх обіймах. Та буде вже про його одвагу, згадаймо краще, як і чого він став несамовитий. Безперечно, він знавіснів тоді, як знайшов сліди коло джерела і як пастух сказав йому, що Анджеліка двічі або й тричі спала в пообідню годину з кучерявим маврюком Медором, Аграмантовим джурою. А він і повірив усьому, гадав, що кохана окрила його такою неславою й ганьбою, — певно, що було чого божеволіти! А як же мені в його сліди ступити, коли не маю такої причини? Адже я ладен забожитися, що моя Дульсінея Тобоська жодного мавра зроду і в вічі не бачила, не знає, які вони й на масть, що вона й досі така невинна, якою її мати вродила. І то була б уже їй

од мене зневага, якби, подумавши на неї щось негарне, я почав шаліти взором несамовитого Роланда... Знов же Амадіс Гальський, як мені відомо, з розуму не спадав і жодних химород не строїв, а залучив собі превеликої слави як найпалкіший закоханець, бо коли сеньйора Оріана, як повідає історія, згордувала ним і веліла на очі їй не навертатись, поки сама не скаже, то він подався разом із пустельником одним на Бідну Скелю, де розливався буйними сльозами і ревне молився Богові, аж поки в хвилю найглибшої його розпуки і відчаю небо не змилосердилось над ним. То з якої ж речі я маю роздягатись отут догола, нівечити дерева, що ніякого мені зла не заподіяли, каламутити прозорі струмочки, що, може, напоять мене в пригоді чистою своєю водою? Хай же вічно буде славна пам'ять про Амадіса, хай наслідує його по спромозі своїй Дон Кіхот з Ламанчі, про якого, може, скажуть колись так, як говорили про когось іншого: «Великих діл він не звершив, але до них жагуче рвався». І хоча Дульсінея Тобоська не згордувала мною і не знехтувала, то байдуже: досить, що я з нею в розлуці. Нумо ж братися до діла! Встаньте в моїй пам'яті, славні чини Амадісові, і нагадайте, що маю почати, щоб гідно вас наслідувати! А втім, я згадав уже, що він передовсім молився Богу та приручав себе його опіці, — так же зроблю і я.

За чотки при молитвах правили йому жолуді коркового дуба: він назбирав їх, котрі більші, і низав десяток до десятка. Його трохи збентежило, що поблизу ніде не було якогось відлюдника чи пустельника, що сповідав би його і подавав йому розраду, тож у перерві між молитвами він ходив сюди-туди по луці і все вирізував на корі дерев та виводив на дрібному пісочку вірші, в яких виливав свою тугу та вислав-ляв Дульсінею. З усіх тих віршів на той час, коли рицаря знайшли, збереглись цілком і були відчитані лише ось які:

Дерева́, кущі і квіти,
Небо чисте і ясне,
Гори, зеленню повиті,
Ви послухайте мене,
Вчуйте спів мій сумовитий.
Пісня сповнена гіркот,
Засмучу і вас я нею...
Де ж причина всіх скорбот?

Тут ридає Дон Кіхот,
Що кохає Дульсінею
Із Тобоса.

Тут, далеко від сеньйори,
У колючих чагарях,
Вірний рицар, серцем хворий,
Виливає у сльозах
Свої муки, своє горе.
Не вкусивши насолод
І терзаючись душею,
Наче повінь буйних вод,
Тут ридає Дон Кіхот,
Що кохає Дульсінею
Із Тобоса.

Повен мужності й одваги,
В мандрах він пригод шукав,
Не вгасивши палу спраги.
Замість слави він дізнав
Небувалої зневаги.
Відшмагав його Ерот
Хворостиною своєю,
І, поранений стократ,
Тут ридає Дон Кіхот,
Що кохає Дульсінею
Із Тобоса.

Ті, що відшукали згодом цього вірша, дуже сміялися з додатку до імені Дульсінеї й казали, що то, певно, Дон Кіхот гадав, ніби без тих слів «із Тобоса» його поетичний плач буде незрозумілий; як признався потім сам рицар, так воно справді й було. Він понаписував іще багато всякої всячини, та, як ми вже сказали попереду, в цілості доховались і були відчитані лише ці три куплети. Отак віршуючи та зітхаючи, взиваючи фавнів та сильванів околишніх дібров, наяд річаних та журливу і плачливу німфу Луну, щоб вони вислухали його, потішили та одгукнулись до нього, — отак і пробавляв час наш гідальго, а ще ходив-шукав зілля якогось їстівного, аби було чим заживитись, поки Санчо повернеться; якби джура був забарився не на три дні, а на три тижні, то Рицар Сумного Образу напевне так би на виду був змінився, що й рідна мама його не впізнала б.

Нехай же він собі тут віршує та зітхає, а ми тим часом погляньмо, як Санчо Панса путь свою посельську верстає.

Вибрався він ото на битий шлях і давай правитись на Тобосо, аж на другий день приїхав перед корчму, де його колись так ловко на ковдрі гойдали. Скоро вздрів її, зараз йому здалось, ніби він ізнов у повітрі літає. Через те й не хотів він до корчми завертати, хоч прибув туди саме під обіди і залюбки попоїв би чогось гаряченького, сидівши стільки днів на самій сухіврі.

Ся потреба примусила його під'їхати до корчми ближче, хоч він іще довго вагався, чи йому заходити туди, чи ні. В ту хвилину з двору вийшло двоє чоловіків і зразу його впізнали.

— Послухайте, пане ліценціате, — обізвався один до другого, — чи то часом не Санчо Панса верхи на коні, той самий, що, як казала клюшниця нашого шукача пригод, повіявся кудись із своїм паном, ставши до нього за джуру?

— Він і є, — відповів ліценціат, — та й кінь під ним не чий, як Дон Кіхотів.

Впізнали ж вони його через те, що се були його односельці, — той самий священик і той самий цилюрник, що то оглядали колись Дон Кіхотову книгозбірню і творили над нею суд інквізиційний. Побачивши тепер Санча Пансу верхи на Росинантові і бажаючи розпитати дещо про Дон Кіхота, вони підійшли до нього ближче, і тут священик, озвавши його на ім'я, спитав:

— Друже Санчо, а де твій пан?

Санчо Панса теж упізнав їх одразу, та поклав собі потаїти од них, де і в якому стані його пан перебуває, тим і сказав лише, що пан його робить в одному місці якусь вельми важливу справу, а де і яку — того він, Санчо, зроду не виявить, — хоч би йому і очі з лоба виймали.

— Е ні, Санчо, — втрутився в розмову цилюрник, — як ти нам не скажеш, де він єсть, то ми подумаємо (та й тепер уже нам так здається), що ти його десь убив і пограбував, — адже ти їдеш на його коні. Ану подавай нам сюди господаря сієї шкапи, бо буде тобі лихо!

— А ви не нахваляйтесь, — огризнувся Санчо, — не такий я чоловік, щоб людей грабувати і вбивати, нехай їх б'є лиха доля чи хоч і Божа сила. Пан же мій оце тепер одбуває собі любенько покуту ген там, у горах.

Та й випалив їм одним духом геть-чисто все, де і як він свого пана зоставив, які їм були пригоди і якого він листа

везе сеньйорі Дульсінеї Тобоській, тобто доньці Лоренса Корочка, що в неї пан закохався, як чорт у суху вербу. Священик і цилюрник із дива не виходили, слухаючи Санчової оповіді: хоч і знали вони, що Дон Кіхот розумом схибнувся, що такий блуд на нього напав, та мусили знову й знову на його вчинки чудувати. Вони попрохали Санчо показати їм листа, що він віз до сеньйори Дульсінеї Тобоської. Той сказав, що лист записаний у пропам'ятній книжечці і що пан велів дати його переписати в першому селі, через яке їхатиме; та священик наполягав, хай усетаки їм те послання покаже, а він його, мовляв, сам начисто перепише. Санчо Панса поліз по ту книжечку за пазуху, та так і не знайшов її — і шкода була того шукання, бо записник лишився в Дон Кіхота, він просто забув передати його Санчові, а той йому не нагадав.

Як побачив Санчо, що книжечки там немає, враз аж пополотнів увесь. Лап туди, лап сюди — таки нема! Як не вчепиться ж він тоді сам собі в бороду, як не почне її теребити — тільки пелехи летять... Ще й кулаком разів із шість по виду себе вгатив, аж паюха з носа потекла. Тоді священик з цилюрником спитали, що йому сталось і чого се він так сам себе мордує.

— Як же мені не мордуватись, — одказав Санчо, — коли в одну мить аж три осли в мене пропало, як три ясні соколи... Отак: тьху — і нема!

— Як же се могло трапитись? — спитав цилюрник.

— А так, — одказав Санчо, — що загубив я книжечку пропам'ятну, де був лист до Дульсінеї і цидулка од мого пана до панночки небоги, де він велить їй за підписом своїм видати мені трьох ослят із тих чотирьох чи п'ятьох, що в нього у стайні стоять.

Та й розповів їм, як у нього Сірий пропав. Священик почав потішати його, що як знайдуть вони пана, той напише йому другого квитка вже на порядному папері, як заведено, бо по закону документи, написані в записничку, все одно неважні і неправосильні. Санчо тому дуже зрадів і сказав, що коли так, то лихо його бери того листа до Дульсінеї, адже він його напам'ять витвердив і може де завгодно й кому завгодно проказати.

— То прокажи його нам, Санчо, — сказав цилюрник, — а ми його вже на папір положимо.

Почав Санчо листа пригадувати: чухає потилицю, з ноги на ногу переступає, пучки собі гризе, очі то в землю встромить, то знов до неба зведе, — а священик із цилюрником стоять та ждуть, що ж він їм скаже. По довгій хвилі Санчо обізвався нарешті:

— Бігме, панотченьку, якась нечиста сила забила мені памороки), що й не пригадаю того листа. От тільки крутиться на думці, що так він починався: «Доставальна, — пише, — і мужоглядна сеньйоро!»

— Та не так, — поправив його цилюрник, — певне, що там стояло: «Достохвальна і можновладна сеньйоро», абощо.

— О, о, — підтвердив Санчо. — А далі прописав... Як пак воно було, дай Боже пам'яті... Ага, далі, значиться, пише, що, зранений, і зболений, і сну позбавлений, цілує, нібито, ручки невдячній уродниці чи угодниці, що зичить їй, вважаєте, чи то здоровля, чи то хвороби якоїсь — і ще різні такі різнощі, а наприкінці прописує: «Твій, — кае, — до самого гробу Лицар, — кае, — Сумного Образу».

Обидва слухачі вподобали вельми сей переказ і похваляли Санча за його добру пам'ять та просили ще кілька разів листа переповісти, щоб вони могли його доладу затямити й записати; Санчо прослебізував те послання ще тричі і щоразу городив усе нові й нові нісенітниці. Тоді розповів їм про всякі панові пригоди, промовчавши, одначе, про те, як його самого в оцій корчмі гойдали, що він тепер і вступити в неї не наважувався. А ще сказав, що скоро пан дістане добру вістку од сеньйори Дульсінеї Тобоської, то не забариться стати імператором або так яким монархою, про се вже вони вдвох домовились, і то для нього не яка труднація, бо вдачу має завзяту, а правицю потужну; як же се справдиться, то пан одружить його, Санча (на той час уже вдівця), з хрелівною своєї імператориці, що дістане в спадок пребагаті володіння, і то на суходолі, бо в тих островах та островенятах Санчо вже зневірився. Санчо говорив те все так поважно, сякаючи час од часу носа, і з такою певністю, що слухачі його мусили знов подивляти Дон Кіхотове навальне божевілля, що й сей бідний розум за собою порвало. Та вони не завдавали собі клопоту розсіяти той туман, що окривав йому голову: нехай багатіє дурень думкою, а їм з тих балачок немала на серці утіха.

Сказали йому тільки, хай молить Бога за здоров'я свого пана, бо то річ цілком можлива і навіть майже певна, що він стане, як каже, імператором або вийде принаймні на архієпископа чи ще якого високого чину доскочить. На те Санчо відповів їм:

— Панове добродійство, а що як і справді фортуна так поверне, що панові забандюриться не в імператорі піти, а в архієпископи? Скажіть мені, спасибі вам, чим дарують мандровані архієпископи джур своїх?

— Звичайно вони дарують їм якусь парафію на хліб духовний, — відповів священик, — або хоч паламарство; бо й за ту службу добрі гроші йдуть, ще й хавтур усяких багато.

— То для сього ж треба, — заперечив Санчо, — щоб той джура безженним був і міг щось при службі Божій помагати, а я — бідна моя головонька! — жонатий, а до того ще й неписьменний, ні аз, ні буки не втну... Що ж тепер буде, як пан, буває, в архієпископи пошиється, а не в імператорі, як у мандрованих лицарів спрежду заведено?

— Не турбуйся, друже Санчо, — заспокоїв його цилюрник, — ми твого пана попросимо, розрадимо його, скажемо, що й сумління йому велить стати радше імператором, ніж архієпископом, та воно й легше буде, бо він більше хоробрий, аніж у письмі вчений.

— Та й мені воно так здається, — зауважив Санчо, — проте мушу сказати, що пан мій на все здалий. Та я вже благатиму Господа милосердного, аби він пана мого на таку посадив посаду, щоб і йому самому краще, і мені більша нагорода була.

— Ти говориш, як у дзвони дзвониш, — сказав священик, — і вчиниш, як щирий християнин. Тепер же нам треба щось придумати, щоб твого пана од тієї непотрібної покути одзволити, що він, як ти кажеш, справляє. То ходім, може, поміркуємо, як се зробити, та й підобідаємо заразом у сій корчмі, бо воно вже ніби й пора.

Санчо одрік, що нехай ідуть самі, а він їх тут почекає; згодом він, мовляв, розкаже їм, чом він не пішов і чом йому не можна до корчми заходити, і ще попросив винести йому чогось гарячого, а Росинантові оброку. От вони й пішли, а Санчо зостався; через деякий час цилюрник приніс йому попоїсти. А священик із цилюрником довго ще

обговорювали, як би їм зробити те, що задумали; врешті священик добрав, здається, способу, як можна підійти до Дон Кіхота, і виклав цилюрникові свій план. План же був ось який: священик мав перебратись за подорожню панянку, а цилюрник ніби за її джуру; тоді вони вдадуться разом до Дон Кіхота і та нібито покривджена панянка попросить у нього одної ласки, якої той, будучи правдивим мандрованим рицарем, не зможе їй відмовити. А ласки вони попросять у нього ось якої: Дон Кіхот має поїхати з нею, куди вона скаже, і помститися за наругу, яку вчинив їй певний недобрий кавальєро, притому попросить у нього, щоб не вимагав од неї відслонювати запинала і ні про що її не розпитував, поки тої помсти не доконає. Священик сподівався, що Дон Кіхот без жодного сумніву на те прохання здасться і вони виманять його з тої пущі та припровадять до свого села, де вже будуть шукати якоїсь ради на те його незвичайне божевілля.

РОЗДІЛ XXVII

Про те, як парох із цилюрником
довели свій намір до діла,
а також про інші події,
що варто їх у сій великій історії оповісти

Парохів задум сподобався цилюрникові непомалу, і вони вдвох зараз же взялися до діла. Давши на заставу нову священицьку реверенду, вони добули в корчмарихи спідницю і очіпок із намітқою, а цилюрник зладив собі довгу бороду з волячого хвоста чи то полової, чи то рудої масті, в якого корчмар було гребінці стромляв. Корчмариха спитала, навіщо їм уся та примусія здалася, і парох розповів їй небагатьма словами про Дон Кіхотове божевілля та про той перевдяг, з допомогою якого вони надумали виманити рицаря з його гірської криївки. Господар з господинею без труда здогадались, що мова мовиться про недавнього їхнього постояльця, що то бальзам у них готував і що його джуру на ковдрі підкидали, та й розповіли парохові про всю ту пригоду, не поминувши й того, що намагався потаїти від них Санчо. Тоді господиня вирядила пароха так що аж: одягла на нього спідницю сукняну з чорними оксамитни-

ми лиштвами, у п'ядь завширшки, добряче вже обстріпаними, та зелену оксамитну ж корсетку з білою атласною лямівкою, — все те шилося й носилося, мабуть, іще за короля Вамби. В очіпок парох не хотів прибиратись, узяв натомість стебновану полотняну шапочку, що на ніч собі одягав, чоло перев'язав чорною тафтяною тасьмою, а вид увесь аж до самої бороди чорним запиналом запнув. Зверху насунув капелюха, такого крислатого, що й за парасоля міг би правити, і, нахопивши на плечі керейку, сів на мула по-жіноцьки, а на другого зліз цилюрник з довгою аж до пояса бородою, чи то рудою, чи то сивою — сказано, з переполасого волячого хвоста.

Вони попрощались зо всіма, в тому числі з поштивою Маріторною, котра, хоч і мала себе за недостойну, обіцяла молити Бога, поки їй чоток стане, аби він погодив їй у такому нелегкому і справді спасенному ділі. Та ледве виїхали вони з корчми, як парохові спало раптом на думку, що не честь і не подоба духовній особі отак на жінку строїтись, як він оце щойно зробив, хоч би й для якої важливої справи; він сказав цилюрникові, що краще їм помінятися уборами — майстер Ніколас хай приставляється скривдженою панянкою, а він ніби їй за слугу буде, то все-таки гідності священичій менша ураза; якщо ж цилюрник на те не пристане, то він далі не поїде, кат його бери, того Дон Кіхота. Тим часом над'їхав Санчо: побачивши їх у такому перевдязі, він не міг стримати сміху. Цилюрник згодився на все, що пропонував парох, і той став навчати його (раз уже вони помінялись ролями), що має робити й говорити, аби зацікавити Дон Кіхота й примусити його поїхати з ними, покинувши ті нетрі, що рицар улюбив собі для мирної своєї покути. Цилюрник одказав, що він і без тої науки зробить усе як треба. Він не хотів перевбиратись, поки не доїдуть до того врочища, де обертався Дон Кіхот, тим і згорнув на якийсь час жіноче вбрання, а парох почепив собі бороду, і всі рушили далі. Перед вів Санчо, який оповідав їм по дорозі про зустріч із шаленцем, якого здибали вони в горах, однак змовчав про знахідку, про той баул і що в ньому містилось; хоч був, бачите, дурнуватий, а на гроші таки жадібний.

На другий день доїхали вони до того місця, де Санчо розкидав віття, щоб по тій прикметі знайти пробуток сво-

го пана; впізнавши місце, він сказав їм, що тут уже близько, тож нехай перевдягаються, як це справді потрібно для пайового рятунку, — бо парох із цилюрником ще вчора йому пояснили, чого вони до Дон Кіхота в такому перевдязі збираються — тільки так, мовляв, можна його з тої халепи витягти, в яку він самохіть ускочив. Крім того, вони попросили Санча не виявляти Дон Кіхотові, хто вони такі, і не показувати, що він їх знає; як же пан спитає в нього (а він не може не спитати), чи він передав листа Дульсінеї, то хай скаже, що передав і що вона, не вміючи читати й писати, дала усну відповідь, наказуючи рицареві під загрозою неласки своєї негайно їхати до неї в якійсь пильній справі. Цими хитрощами та вигадкою про скривджену панянку вони мали майже певну надію справити його на добру путь, і він незабаром матиме змогу доп'ясти якщо не імператорського, то принаймні королівського престолу, а щоб він подався на архієпископа, того, мовляв, не треба боятися. Санчо вислухав усе те пильно, затямив, що і як, і подякував їм за те, що намовлятимуть пана іти на імператора, а не на архієпископа, бо був переконаний, що імператор щедріше може джуру свого нагородити, аніж будь-який мандрований архієпископ. А потім сказав іще їм, що спершу він один поїде до Дон Кіхота і перекаже йому відповідь його сеньйори, — може, цього самого буде досить, щоб його з тих нетрів виманити, і справа обійдеться без зайвого клопоту. Парох і цилюрник пристали на його думку й вирішили почекати, поки він не вернеться з певною звісткою про пана.

Санчо поїхав далі у гірські нетрища, а вони зостались в ущелині, де поміж бескеття й тінявих дерев дзюркотів тихою течією маленький струмочок. Стояв гарячий серпневий день (у тих краях це пора найдужчого літнього палу), звернуло саме на третю годину, і вони вирішили ждати на Санчове повернення в сій любій містині. Сіли собі в холодочку, спочивають, аж чують — співає ніби хтось милим та приємним голосом без ніякої приграв ки. Се здивувало їх непомалу: де б у такому дикому місці взятися такому доброму співакові? Воно-то, кажуть іноді, що по лісах та полях блукають на диво співучі пастухи, але се більше схоже на поетичний вимисел, аніж на щиру правду. Ще більше здивувались вони, як слова тієї пісні розчули: не пастуша була то

співанка, а вірші, складені, певно, людиною освіченою і значного роду. Ось що в тій пісні співалось:

Що нищить всі життєві блага?
Зневага.
Що збільшує чуттів непевність?
Ревність.
Що серцю туга і розпука?
Розлука.
Отак мене терзає мука,
Печуть огнем жалі палкії,
Бо убивають всі надії
Зневага, ревність і розлука.

Хто породив мої страждання?
Кохання.
Хто повелів, щоб жив я в горі?
Зорі.
Хто завдає тяжкого болю?
Недоля.
Отак томлюсь в земній юдолі,
Клену життя своє стражденне,
Бо об'єднались проти мене
Кохання, зорі і недоля.

Яка мене врятує сила?
Могила.
Яка лишилася розрада?
Зрада.
Яке по ній чека похмілля?
Божевілля.
Отож даремні всі зусилля,
Безплідні всі рятунку спроби,
Бо ліки гірші від хвороби, —
Могила, зрада й божевілля.

Година дня, пора року, безлюдна містина, голос співака його майстерність — все це сповнило подивом і захватом душі обох слухачів. Вони ніби завмерли, наслухаючи, що буде далі, але ж не діждавши продовження пісні, поклали рушити на розшуки того ніжноголосого співака. Та тільки вони стали на рівні, як ізнов прикипіли на місці, бо тої ж самої миті чарівний голос завів співати ось якого сонета:

Священна дружбо, на легкім крилі
Полинула ти в емпірей щасливий,

Де чути лиш блаженних світлі співи, —
Лиш образ твій зостався на землі.

Показуєш ти звідти, мов у млі,
Повитий у серпанок мир правдивий,
Де мріються часом благі пориви,
У вчинки виливаючися злі.

Зійди з небес чи закажи віднині
Ходить омані у твоїм одінні
І сіяти незгоду між людьми,

Бо доведуть ті брехні та облуди,
Що світ увесь кипіть війною буде
І стане царством хаосу і тьми.

Спів завершився глибоким зітханням; наші слухачі знов наставили вуха, чи не заспіває той невидимий співак іще якої, але почувши, що пісня перейшла в ридання і жалібні зойки, вирішили дізнатись, що то за журливець такий, що голос у нього такий розкішний, а стогони такі болючі. Ледве завернули за скелю, як побачили юнака, що на вроду й на поставу кап-у-кап такий був, яким змалював Санчо Панса шаленця Карденія, коли переповідав їм його історію. Побачивши людей, юнак не здивувався; спустивши голову на груди, він стояв нерушиме, немов у глибокій задумі, і вдруге вже не підводив на них очей. Проречистий на слово парох, упізнавши юнака по деяких прикметах і свідомий його лихої долі, підійшов до нього і не широкомовно, зате переконливо почав уговоряти, аби покинув те своє злиденне життя і не змарнував його знічев'я, бо то було з усіх нещасть нещастя. Карденіо був на той час при зуповнім розумі, вільний від нападу шаленства, що так часто його мордувало; побачивши двох незнайомців, що вбранням своїм вельми од тих людей одрізнялись, котрі в сій пустизні часом траплялися, він трохи аж збентежився, особливо коли почув, що вони говорять про його справи як про щось добре відоме (се пізнати було із парохової мови), і з такими обернувся до них речами:

— Добре бачу, панове (хоч би хто ви були), що небо, піклуючись ненастанно про добрих, а не раз і про ледачих, посилає до мене, недостойного, у сі відлюдні і від шляху відлеглі місця порадників і розрадників, котрі ясно й розумно зводять мені на очі, як безрозумно я тут живу, і нама-

гаються на ліпшу путь мене навернути. Та вони не можуть знати одної речі, добре відомої мені: вийшовши з сієї небезпеки, я неодмінно наразився б на іншу, ще грізнішу, — і, не розуміючи сього, вважають мене за чоловіка нетямущого, а може, навіть і зовсім безумного. Та воно й не диво: сам я відчуваю, що сила, з якою я уявляю свою нещасливу долю, діє на мене так ґвалтовно і так згубно, що інколи огортає невідпорно всю мою істоту, і тоді я мов каменію, стаю безчулим і безтямним. Про се я дізнаюся геть пізніше, коли люди розповідають і показують довідне, що я витворяв у тому страшному нападі. Що мені лишається робити, як не жалкувати даремне, як не проклинати намарне злої моєї долі та ще хіба, виправдуючи своє шаленство, розповідати охочим, звідки воно взялося: може, розсудливі люди, пізнавши причину, не здивуються наслідкам, а хоч і не знайдуть для мене ліків, то принаймні не осудять мене, і гнів, викликаний моїми безумними вчинками, зміниться на спочуття до моїх страждань. Якщо ви, панове, прийшли сюди з тим самим наміром, з яким уже інші були приходили, то перше, ніж уррзумляти мене мудрими своїми радами, послухайте з ласки вашої повісті про мої нещасні пригоди, бо гадаю, що, вислухавши її, ви вже не візьмете на себе марної праці втішати мене в невтішному горі.

Обом подорожнім тільки цього й хотілося почути з власних уст його, що спричинилось до тієї недуги, і вони попросили, щоб він розповів їм усе, обіцяючи не робити ніяких спроб лікувати його чи потішати, якщо тільки він сам того не зажадає. Тоді журливець почав оповідати їм свою історію майже тими самими словами й виразами, що й кілька днів тому, коли він розказував її Дон Кіхотові та козопасові; тільки тоді повість урвалась, як він згадав лікаря Елісабата, а наш гідальго так ревно доказав рицарськості своєї, тепер же, на щастя, сталося так, що на оповідача сказ не напав і він зміг усе до кінця доказати. Отож, дійшовши до цидулки, яку дон Фернандо знайшов у книзі про Амадіса Гальського, Карденіо сказав, що він її напам'ять знає; було ж у ній написано ось що:

ЛЮСІНДА ДО КАРДЕНІЯ

«Щодень я одкриваю в Вас прикмети, які змушують і зобов'язують мене поважати Вас щораз більше; коли Вам любо, щоб я

справдила те зобов'язання без ущербку для власної честі, Ви можете легко того добитись. Панотець мій знає Вас і щиро любить мене, тож, не силуючи моєї волі, він радо учинить Вашу, якщо Ви й справді так мене шануєте, як Ви запевняєте і як я сама в добрій вірі гадаю».

— Та записка, — провадив Карденіо, — спонукала мене, як я вже сказав, просити Люсіндиної руки і вона ж піддала Фернандові думку, що її авторка — одна з найрозумніших і найделікатніших женщин на світі. І вона ж, та записка, породила в нім бажання погубити мене перше, ніж я встигну здійснити своє. Я сказав йому, яку умову поставив мені Люсіндин батько — він жадав, аби річ про сватання завів мій панотець, а я не смів його тим часом о те прохати, бо не був певен, чи він на те пристане, не тому, щоб у нього були якісь сумніви щодо стану Люсінди, її доброзвичайності та вроди, ні, така наречена могла зробити честь найшляхетнішій гишпанській фамілії, — але ж він мені сказав, щоб я не поспішав одружуватись, поки не з'ясується, які заміри має щодо мене дук Рікардо. Словом, я признався дону Фернандові, що не маю зваги заговорити про те з панотцем моїм, боячись сієї перешкоди і передчуваючи якісь інші, недовідомі; чогось мені тоді вже здавалось, що мріям моїм не судилося здійснитись. На те дон Фернандо відповів мені, що він сам удасться до мого панотця і намовить його переговорити з Люсіндиним батьком. О амбітний Марію! О жорстокий Катіліно! О безпутний Сулло! О лукавий Ганелоне! О зрадливий Вельїдо! О мстивий Юліане! О сріблолюбний Юдо! О ти, лютий, підступний і облудний віроломцю! Чим не догодив тобі нещасливець, який так щиро сповірив тобі тайнощі і радощі свого серця? Чим я тебе образив чи зневажив? Коли я тобі що лихе радив, коли хоч слово сказав, яке б не на добро, а на шкоду тобі вийшло? Та на що я, безталанний, нарікаю, на кого рем-ствую? Адже річ відома: коли нашлють на нас напасть зорі небесні, вона спадає на нашу голову з такою люттю і яростю, що ніяка сила на землі не може її спинити, ніякі старання людські не здоліють її одвернути. Хто міг би подумати, що дон Фернандо, іменитий кавальєро, обдарований світлим розумом, зобов'язаний мені не за одну службу, спроможний задовольнити схотінки свої любовні, де тільки оком поведе, — що він пожадає вкрасти в мене, як

то кажуть, одним-єдину ягничку, котра навіть не була ще моєю! Та облишмо сі даремні й непотрібні міркування і нав'яжімо знову порвану нитку жалісної моєї повісті. Отож присутність моя заважала дону Фернандові справдити свій лукавий і підступний задум і він вирішив послати мене до свого старшого брата нібито по гроші, щоб розплатитися за шестеро коней, котрих він сторгував навмисне, аби тільки випровадити мене і свій злочинний намір безперешкодно до скутку довести: того ж самого дня, коли він визвався з панотцем моїм переговорити, мусив я їхати по ті гроші. Чи міг я таке зрадецтво передбачити? Чи міг я підозрівати про таке віроломство? Ясно, що ні. Задоволений з доброї купівлі, я не вагаючись зохотився їхати до дука хоч і зразу. Того ж вечора я побачився з Люсіндою, переказав їй, про що ми говорили з доном Фернандом, і висловив певну надію, що небавом чесні й добрі заміри наші дійдуть щасливого звершення. Люсінда, що так само, як і я, не прочувала зради, прохала мене, щоб я не дуже там барився, бо їй здавалось, що скоро мій панотець з її батьком перемовиться, так усі бажання наші без жодного загаю і справдяться. Не знаю, що їй сталось, та ледве вона сі слова промовила, як на очах їй забриніли сльози, а в горлі мов що здавило — не змоглася більше на річ, сердешна, хоч, бачилось, багато дечого хотіла мені сказати. Се мене дуже здивувало, бо раніше за нею нічого такого не помічав: як пощастить нам, бувало, з нею зустрітися, як прирозумію я з нею побачитись, то скільки було радощів, скільки втіхи! Розмови нашої любої не затьмарювали ніколи ані сльози, ні зітхання, ні ревнощі, ні підозри, ні страх перед майбутнім. Я не здякувався долі, що маю таку кохану, я захоплювався красою Люсінди, подивляв її розум і вдачу, вона ж навзаєм вихваляла в мені ті прикмети, що їй, як закоханій, здавались гідними хвали. Потім ми говорили про те, про се, оповідали одне одному про сусід та знайомих, і сміливість моя не сягала далі того, що я майже силоміць брав її хорошу біленьку ручку і підносив її до уст, наскільки се дозволяли мені часті, хоч і невисокі, грати віконні, що нас розділяли. Але в ніч проти смутного дня мого від'їзду вона плакала, ридала, зітхала й пішла нарешті, а я, наляканий сими несподіваними й сумними для мене об'явами жалю її та журби, ще довго бентежився й тривожився ду-

шею. Щоб не вдаватися завчасу в тугу, я клав те все на карб великій її любові до мене та печалі, що закоханих завше перед розлукою обіймає. Рушив я в дорогу сумний та невеселий, в душі мені роїлися якісь невиразні страхи та підозри, і вже сама тая невиразність провіщала недвозначно майбутнє горе моє і мою недолю. Я прибув, куди мене послано, і вручив листа братові дона Фернанда. Добре мене там прийняли, та не хутко назад вирядили: на превелику мою досаду мав я чекати цілий тиждень та ще й до того велено мені не даватися на очі дукові Рікарду, бо дон Фернандо прохав брата переслати ті гроші потай батька. І все те було вигадкою невірного дона Фернанда, бо у брата його безперечно знайшовся б гріш і він міг би одпустити мене одразу. Немило мені було те доручення й той розказ виконувати, незмога була стільки днів, не бачивши Люсінди, витерпіти, особливо після такого смутного нашого розстання, та яко рукодайний слуга мусив я скоритись, хоч серце моє чуло, що за той послух я приплачуся своїм щастям. На четвертий день по моїм туди приїзді з'явився до мене посланець із листом: ледве я на адресу глянув, зараз догадався, що то від Люсінди, її рука. Розпечатував я того листа з тривогою і трепетом, боячися, що скоїлось, мабуть, щось непевне, інакше не писала б до мене аж сюди, бо й дома було зрідка лише листом озивалась. Перше ніж листа того читати, я спитав у посланця, хто йому вручив його і чи довго він сюди їхав. Він одказав, що йшов так як під обіди вулицею нашого міста, аж тут пані якась уродлива нагукала його з вікна і промовила швидко з сльозами на очах: «Якщо ви, братику, маєте християнську душу, то Богом милим благаю вас — негайно одвезіть і передайте сього листа в те місто й тому чоловікові, що в адресі вказані і мусять бути вам відомі; за се спасенне діло Господь вам на небі заплатить. Щоб же вам легше було справуватися, візьміть собі отсю хусточку». — «Сеє сказавши, кинула мені з вікна хусточку, а в ній сто реалів зав'язано, та персня золотого, що ось у мене на пальці, і листа, що я вам оце подав. Не чекаючи на відповідь, вона зразу відійшла од вікна, а проте побачила, що я підняв листа і хусточку і показав їй на мигах, що все зроблю, чого вона просить. Діставши наперед таку щедру винагороду за моє посельство і дізнавшися з адреси, що

листа треба доправити саме вам (а вас я, пане, добре знаю), і зворушений слізьми тої хорошої пані, я вирішив, не покладаючись на жодних посередників, подати листа прямо в ваші руки та й зверстав цю дорогу за шістнадцять годин од тої хвилі, як отримав послання, а буде сюди од нашого міста, як самі здорові знаєте, вісімнадцять миль». Я жадібно ловив ухом кожне слово сього незвичайного і послужливого вістовця, а коліна мені так тремтіли, що я ледве міг устояти на ногах! Розкривши нарешті листа, я прочитав у ньому ось що:

«Дон Фернандо обіцяв Вам поговорити з Вашим панотцем, щоб той до мого удався, проте обернув те слово не на Ваше благо, а на власну користь. Знайте, сеньйоре, що він сам попросив моєї руки, і панотець мій, знаджений перевагами, які сей жених нібито має над Вами, з такою готовністю прийняв те освідчення, що за два дні мають відбуватися наші заручини, і то тайно, без жодних гостей: свідками будуть лише небо та дехто з домівників. Що діється в мене в душі, можете собі уявити; чи слід Вам приїхати — дивіться самі; чи я Вас люблю, чи ні — покаже кінець сієї справи. Дай Боже, щоб сей лист дістався у Ваші руки раніше, ніж мене зв'яжуть з тим, хто не дотримує слова й не додержує вірності».

Такий був коротко зміст її послання, що примусило мене рушити в дорогу негайно, не чекаючи ні на гроші, ні на яку відповідь. Ясно мені стало, що не про купівлю коней дбав дон Фернандо, мене одсилаючи, а зовсім про іншу орудку. Гнів, що спалахнув у душі моїй проти дона Фернанда, і страх загубити скарб, що вислужив я щирим коханням та багаторічною вірністю, додали мені крил: другого дня я примчав до нашого міста в той саме час і годину, коли йшов зазвичай на побачення з Люсіндою. Приїхав я потай миру, мула завів до того доброго чоловіка, що то листа мені передав, і доля, здавалось, мені сприяла: я побачив Люсінду за ґратованим вікном, свідком нашого милування. Люсінда одразу мене впізнала, а я її, — та що було по тому впізнанню? Чи є хто на світі, аби міг похвалитися, що зглибив до самого дна і збагнув до кінця хибку та мінливу вдачу дівочу? Певно, що на світі такого немає... Отож побачила мене Люсінда та й каже: «Карденіо, на мені вінчальне вбрання, в світлиці чекають на мене підступний дон Фернандо, корисливий панотець мій і свідки — тільки ж будуть вони самовидцями не заручин моїх, а смерті.

Мужайся, мій коханий, постарайся бути присутнім на тих жертвоприносинах; як слова мої не здоліють їм перешкодити, маю при собі схованого кинджала, що й не таку інтригу може розладнати: поклавши кінець моєму життю, хай покладе він початок твоїй певності, що я любила тебе й люблю». Хвилюючись, я відповів їй поспіхом, — боявся, що й сього не встигну сказати: «Нехай твої вчинки, сеньйоро моя, справдять твої слова; якщо ти маєш при собі кинджала, щоб довести твою вірність, я маю шпагу, щоб нею тебе оборонити — або самого себе вбити, коли доля буде нам супротивна». Не знаю, чи вчула вона мої слова, бо в ту саму хвилю покликано її: там, мовляв, уже жде на неї молодий. Тут запала ніч журби моєї, зайшло сонце моєї радості, померкло світло очей моїх і нетям огорнув мій розум... Не важився я в дім до неї вступити, не здолів з місця зрушити. Та зміркувавши, що мені конче треба там бути, бо хто зна, що може статися, я перемігся і ввійшов туди. Всі ходи й виходи знав я добре, а в домі стояв розгардіяш, хоч і нишком ніби все те діялось, так що ніхто мене й не помітив. Я прокрався до світлиці і, вигодивши хвильку, сховався в віконній ніші, обхиленій обосторонь килимами: в прозір між їх окрайцями міг я спостерігати, що в світлиці робиться, лишаючись сам невидним. Де взяти слів, щоб розказати, як рвійно билось моє серце, коли я там стояв, які думки мене зносили, які гадки поривали? Було того думу, як на морі шуму, а якого, про що — годі вимовити, неможливо висловити. Нарешті до світлиці ввійшов молодий у своєму звичайному одязі, без жодних окрас, шафером при ньому був Люсіндин брат у других і більше там нікого не було, опріч домової челяді. За якусь хвилю вказалася і Люсінда, що в супроводі матері своєї та двох покойових вийшла з одежної кімнати; убрана вона була пишно та розкішно, як то й личило вроді її та вельможності, з неперевершеною елегантністю і досконалим густом. Дивування й гнів не дали мені змоги розглянути докладно те вбрання, впали мені в очі лиш кольори білий та шарлатний, та ще ряхтіння самоцвітів дорогих, що їй зачіску і сукню зукрашали. Та все те меркло проти надзвичайної краси чудовного її золотавого волосся, що переся-ювало блиск коштовного каміння і світло чотирьох посвітачів, які тут горіли, аж очі в себе брало. О пам'яте,

немилосердна тиранко мого супокою! Чом ти й досі зводиш мені на очі незрівнянну красу обожуваної ворогині моєї? Краще б ти, жорстока пам'яте, нагадала і змалювала мені її вчинок, щоб із тої жахливої кривди, якої вона завдала моєму серцю, я наважився якщо не помститися на ній, то принаймні наложити на себе руки? Не майте мені на зле, панове, як я, може, од речі одбігаю, — горе моє таке, що не годиться говорити про нього коротко й побіжно, кожна найдрібніша обставина сієї події заслуговує, здається мені, на докладне висвітлення.

Парох відповів йому, що вони собі того за зле не мають, а, навпаки, слухають його з великою пильністю, бо навіть усі ті дрібниці варті не меншої уваги, ніж сама повість, і оминути їх було б негоже.

— Отож, — вів далі Карденіо, — коли всі зібралися в світлиці, увійшов капелан і, взявши молодих за руки, як того вимагає обряд, спитав: «Чи згодні ви, панно Люсіндо, узяти притомного тут пана Фернанда за правного свого малжонка, як то велить пресвята Церква, наша мати?» Я вихилився головою з-поза килимів, стривожено й напружено чекаючи відповіді Люсінди, — зараз я почую, думав, або свій смертний вирок, або гасло воскресіння. Чом я не вискочив тоді з криївки своєї, чом не гукнув: «Ой, Люсіндо, Люсіндо! Схаменися, що ти дієш? Згадай, що ти говорила, подумай, що ти моя і не можеш належати нікому іншому! Зміркуй, що в ту саму мить, як ти скажеш так, урветься моє життя... А ти, віроломний Фернандо, нищителю мого блаженства, смерте мого життя! Чого ти хочеш, до чого пориваєшся? Помисли, що не по-християнськи ти вчиниш, допевняючись здійснення своїх бажань, бо Люсінда — жона мені, а я їй муж!..» О, я безумний! Тепер, коли я розлучений із нею, коли та небезпека мені не загрожує, я знаю, що мав тоді робити, та не зробив; тепер, попустивши злодієві вкрасти мій найкоштовніший скарб, я лише проклинаю його, а міг би тоді скарати, якби здобувся на ту силу, що витрачаю тепер на марні жалі! Ну що ж, я був тоді дурнем і боягузом, — так мені й треба, що конаю тепер у ганьбі, скрусі й божевіллі... Капелан чекав од Люсінди відповіді, а вона ніби вагалась; я думав уже, що зараз добуде кинджала й доведе, що кохає мене, або зможеться на слово правди і поверне діло на мою руч, аж

чую — тихим, ніби не своїм голосом промовила: «Так, я згодна». Дон Фернандо сказав те саме і надів їй на палець обручку — відтепер вони були зв'язані нерозривними узами. Молодий хотів поцілувати молоду, та вона вхопилась за серце і впала непритомна на руки своєї матері. Що ж діялось зі мною, коли я почув з її уст оте так, що розбило всі мої надії, показало всю фальш і облуду її обіцянок, коли я зрозумів, що повік уже не вернути мені того щастя, яке я втратив в одну-єдину мить? Я був немов приголомшений, мені здавалося, що небо одцуралось од мене, земля не хотіла мене носити, повітря не дає мені духу для зітхань, вода — вологи для моїх сліз. З усіх стихій при мені лишився один вогонь, і я весь палав-клекотав гнівом і ревнощами... Коли Люсінда зомліла, всі переполошились, а мати розшнурувала їй сукню, щоб легше дихати було, і знайшла при тому в неї на грудях запечатаного листа. Дон Фернандо миттю схопив його, розкрив і став читати при світлі смолоскипа, як же прочитав, то й не глянув на молоду, що її всі намагались очутити, а опустився в крісло, підперши голову рукою, та так і сидів у глибокій задумі. Скориставшися з того переполоху між домівками, я вирішив вийти з своєї криївки, байдуже, чи побачить мене хто, чи ні; як помітять, думаю, то щось таке несвітське вчиню, так покараю не лише віроломного дона Фернанда, а й ту хистку зомлілу зрадливицю, що перед усіма наяв вийде той правий гнів, яким кипіло моє серце. Але лиха моя доля, що берегла мене, мабуть, для ще гірших напастей (якщо можна собі уявити щось гірше, ніж те, чого я вже зазнав), не відібрала ще тоді цілковито в мене розуму, я втратив його геть пізніше. Тим-то я облишив думку про помсту над найлютішими моїми ворогами (хоч її легко було здійснити, бо вони мене зовсім не сподівались) і зважився натомість покарати самого себе тою карою, якої вони заслуговували, а може, ще й більшою: я гадав перше вбити їх, але ж раптовна смерть в одну мить припиняє всі страждання, а повільні тортури вбивають щохвилини, продовжуючи конання до безкінечності. Зрештою я вибрався з того дому й подався туди, де зоставив мула; казав його осідлати і, ні з ким не попрощавшись, скочив на нього та й поїхав геть із міста, не сміючи, подібно до Лота, навіть озирнутися на нього. Та вже як опинився в чистому полі

сам-один, як темрява ночі мене обгорнула, а тиша її дала до жаління понаду, то я, не маючи гадки і не боячись, що хто мене почує чи впізнає, на повен голос почав клясти-проклинати Люсінду й дона Фернанда, нібито прокльонами тими я міг помстити на них ту наругу, що вони мені вчинили. Я взивав її жорстокою, невдячною, зрадливою, безсердечною, а надто ще й користолюбною, щоб не що інше, а багатство суперника мого засліпило очі її коханню; воно одвернулось од мене і пригорнулось до нього, пещеного сина примхливої фортуни. Та навіть проклинаючи і дорікаючи, шукав я для неї виправдання, казав собі, що то не диво, коли панна, вирісши під назором отця-матері і звикнувши коритись їм у всьому, і тут їхню волю вчинила: адже вони ладили її за кавалера такого іменитого, і гарного, і багатого, що якби вона йому відмовила, то подумали б люди, що вона не при умі або вже до когось іншого серцем прихилилась, і пішов би про неї поговір та неслава. Та тут же зразу я сам собі заперечував, і якби Люсінда ознаймила була отцю-матері, що я її муж, вони б простили їй той вибір, адже поки не просватався дон Фернандо, вони самі по щирості не бажали кращої пари для своєї дитини; то хай би вона, перше ніж дати з примусу руку свою новому сватачеві, об'явила, що вже подала її мені, а тоді б уже і я втрутився і все потвердив, що б вона там була вигадала. Вкінці я вирішив, що то через легкодумність свою і легковажність, через жадобу почестей і слави забула вона ті слова, якими надила мене, живила в мені надії на щастя і підтримувала колись чесні мої наміри. Отак, бідкаючись і мліючи душею, їхав я навмання цілу ту ніч, аж перед світом прибився до цих гір і ще три дні й три ночі буяв по них бездоріж, тоді пристав десь на половині й спитав у отарників, де тут у горах найдикіша глухомань. Вони вказали мені на ці місця, от і заїхав я сюди смерті шукати. Ледве ми в цю тіснину забились, упав мій мул піді мною, духу пустився: змордований був до краю і зголоджений, та й не хотів, певне, на собі такого непотрібного тягаря носити... Опішений, знеможений, охлялий з голоду, не мавши де та й не хотівши рятунку якогось шукати, впав я десь на ходу і пролежав на землі сам не знаю скільки. Коли опам'ятався, не відчував уже голоду; коло мене стояли козопаси, які, певно, й погодували мене.

Вони розповіли, в якому стані знайшли мене — я блудив словами, верз несосвітенні всякі речі, одне слово, так поводився, наче був несповна розуму. Та й сам я згодом почав іноді постерігати, що на мене божевілля находить — в голові ніби тьмяніє, мішається, я скаженію, роздираю на собі одяг, лементую на всю пущу, клену свою недолю і намарно вимовляю безліч разів кохане ім'я ворогині моєї, одну лише думку, одно бажання маючи: отак і сконати з тим іменем на устах. Коли я знов до пам'яті приходжу, то почуваюсь таким зомореним і знесиленим, що ледве вже й ноги волочу. На ніч забиваюсь я здебільша в дупло коркового дуба, що може прихистити мізерне тіло моє. Козярі та чередники, що тут у горах худобу свою випасають, з ласки своєї поживляють мені душу, кладуть про мене їжу десь на стежці чи скелі, так щоб мені легше було набрести на неї. Навіть коли я не при собі буваю, природа наглить мене до їства, я шукаю і знаходжу, чим заспокоїти голод. Іншим разом, коли я буваю при зуповному розумі, вони розповідають мені, що я виходжу на дорогу й силоміць видираю харчі у пастухів, котрі приходять із села до колиб своїх, хоч вони завжди з дорогою душею дають мені чогось попоїсти. Отак я нидію тут і животію, сподіваючись, що небо пошле мені рано чи пізно смерть або хоч відніме пам'ять, щоб не згадував я більше тої вродливої та зрадливої Люсінди, того підступного та кривдивого дона Фернанда. Якщо це станеться і я живий залишусь, думки мої на ліпшу повернуть стежку, як же ні, то молитиму Бога, щоб прийняв до себе мою душу, бо щоб самому вибавити се змучене тіло з лихої недолі, в яку я послав його доброхіть, на те вже ні сили не маю, ні зваги... ви чули, панове, гірку повість про моє нещастя, то скажіть же мені тепер, чи можна було оповідати її без того хвилювання і зворушення, яке ви в мені отут помічали? Отож не втішайте мене й не розраджуйте, ніякі розумні поради мені не поможуть — користі з них буде стільки, як із ліків, що знаменитий лікар пропише хворому, а хворий їх не хоче приймати. Без Люсінди не треба мені здоров'я: раз вона воліла належати іншому, хоч і була і мала бути моєю, то я волію жити нещасливо, хоч міг би жити в щасті. Своєю зрадою вона хотіла погубити мене, я ж хочу загинути, щоб те її бажання здійснилось. Нехай же се стане притчею тим, що по нас жити-

муть, нехай побачать вони, що мені бракувало того, чого нещасним завше вистачало: сама можливість потіхи була вже для них потіхою, мені ж воно спричинює ще гірші муки, ще тяжчі страждання, які, я вже думаю, не минуться і з смертю.

Такими словами закінчив Карденіо довгу і невеселу повість свого кохання, і парох хотів уже був сказати йому кілька слів потіхи й розради, як раптом до його слуху долинув чийсь жалібний голос, котрий говорив про те, що буде сказано в четвертій частині нашої історії, бо третю її частину мудрий і певний дієписець Сід Ахмет Бен-Енхелі уриває якраз на сьому пункті.

РОЗДІЛ XXVIII,

де оповідається про нову і приємну пригоду, що приключилась парохові та цилюрникові в тих самих горах

Щасливі і благоденні були ті часи, коли блукав світами найодважніший рицар Дон Кіхот з Ламанчі, бо завдяки похвальному наміру, що він повзяв, — воскресити й відродити до нового життя майже зовсім зниклий і вигаслий орден мандрованого рицарства, — нині, в наш вік, позбавлений веселих розваг, ми маємо змогу втішатися не лише незмірно цікавою правдомовною його історією, а й різними вкліненими в неї оповіданнями та приповістями, огулом беручи не менше приємними, хитросплетеними та правдивими, ніж сама історія; вона ж сама, снуючи далі свою добре чесану, сукану й мотану нитку, оповідає, що, як тільки парох зібрався потішити Карденія, до його слуху долинув плачливий голос, що квилив-проквиляв такими словами:

— О Боже! Невже оце воно і є, те місце, що може стати за таємне схоронище цьому злиденному тілові, що його важкий тягар я мушу двигати проти волі своєї? Мабуть, що так, коли пустельність і безлюдність цих гір мене не оманює. Непорадна моя година! Справді, краще мені бути серед цього бескеття, серед цих нетрів, де я можу вільно жалітися небові на лиху мою недолю, аніж із людьми пробувати, бо ніхто на світі не спроможен розвіяти мої сумніви, розважити мою тугу, зарадити моєму лихові!

Парох і його супутники добре розчули й розібрали всі ці слова, і їм здалося (та так воно направду й було), що хтось їх промовив десь тут поблизу, от і рушили вони мовця шукати. Не ступили ж і двадцять ступнів, як за скелю під ясеном побачили молодого хлопця, вбраного посільському; обличчя його вони спершу не розгледіли, бо він нахилився і мив у річечці ноги. Підійшли вони так тихо, що він і не постеріг, бо на одно тільки вважав, як би ноги біліше вибілити, а ноги ті були в нього мов дві брилочки ясного кришталю, що в потічку між іншого каміння виросли. Аж іздуміли наші, як побачили, що ноги такі гарні та білі — не по ріллі їм би ступати, не за плугом-волами ходити, хоч одяг на хлопцеві за інше, бачиться, промовляв. Упевнившись, що хлопець їх не помітив, парох, який ішов попереду, кивнув тим обом, щоб за скелю сховались; от причаїлись вони всі та й стали дивитись, що то за хлопець такий і що він робитиме. На ньому була коротенька сіра гунька на дві поли, по поясу туго білою хусткою перехоплена, на ногах штани й сиві ногавиці сукняні, на голові знов же таки сивий сукняний берет; ногавиці були високо підтикані і відкривали білі, мов любайстер, голінки. Обмивши гарні свої ноги, хлопець дістав із-під берета рушничка і витер їх; добуваючи рушничка, він підвів голову, і тут підглядачі таку пишну вроду перед собою уздріли, що Карденіо обізвався пошепки до пароха:

— Це не Люсінда, — значить, це не людина, а небесне створіння!

Хлопець ізняв берета, труснув головою — і по плечах його розсипалось-розпустилось волосся, що йому й саме проміння соняшне могло позаздрити. Зрозуміли тут усі, що в тому хлоп'ячому сільському перевдязі дівчина ховалась, і ще ж така гарна та пишна, що ніхто з них ізроду такої не бачив, навіть Карденіо; той, правда, знав і бачив Люсінду, то казав потім, що тільки Люсіндина врода могла її красі дорівняти. Розкішне золотисте волосся не лише плечі їй укривало, а спадало ледве не до самих п'ят, таке було буйне та довге. За гребінець їй правили власні руки, і якщо ноги її в воді на кришталь скидались, то руки проти золотих кучерів білими латочками снігу одбивали; дивились вони всі троє на неї, любували, і чимраз дужче кортіло їм дізнатись, що воно за одна. Вирішили вони з своєї

криївки вийти, та ледве заворушились, як та красуня підвела голову і, відгорнувши обіруч волосся від очей, подивилась у той бік, відки почула шарудіння. Скоро побачила їх, зірвалась на рівні, миттю підхопила клунок (певне, з одежею), що лежав коло неї, і як була боса, з незаплетеним волоссям, так і кинулась тікати з переляку. Але тендітні її ніжки сіклися о гостре каміння, і чи пробігла шість кроків, чи ні, як уже й додолу впала. Тут ізблизились до неї всі троє, і перший озвався парох:

— Не тікайте, сеньйоро, хоч би хто ви були: єдине бажання тих, кого ви перед собою бачите, — служити вам. Даремне ви од нас бігти вдарились: ніжки ваші того не знесуть, та ми вам усе одно й не дозволимо.

Збентежена і спантеличена дівчина не відповіла йому ні слова. Тоді вони підійшли до неї ближче, і, взявши її за руку, парох заговорив ізнов:

— Волосся ваше, сеньйоро, зрадило те, що ховало ваше одіння; з усього знати, що не блага то була причина, яка змусила вас перебрати свою пишну вроду в такі не вельми гожі шати і загнатися в ці бе́звини, де ми тільки щасливим випадком могли здибатися з вами; хоч ми, може, й не здолієм ділом помогти вам у горі, то принаймні спробуємо щось порадити. Хоч як людину притисне горе і біда, а поки вона жива, чом би їй не послухати ради, як рада та йде од щирого серця? Отож, шановна сеньйоро, чи, коли хочете, шановний сеньйоре, оговтайтесь від того ляку, що ми вам нагнали своєю появою, та й розкажіть нам усю вашу добру чи злую долю, а ми всі — і разом узяті, і кожен зосібна — готові з усієї душі спочувати вашому лихові.

Поки парох говорив, перевдягнена дівчина тільки дивилась на них ошелешено, не зронивши ні словечка і навіть устами не ворухнувши, як ото сільський хлопець, коли йому раптом покажуть якусь дивовижу, що він її зроду не бачив. Та парох не припинив своїх умовлянь, що все до одного зводились; тоді вона зітхнула зглибока і, перервавши мовчанку, обізвалась нарешті:

— Якщо навіть ці пустельні гори не можуть мене сховати, а розплетене й нечесане моє волосся не дозволяє устам моїм сказати неправду, то годі вже мені прикидатися, бо якби ви і вдали, що вірите мені, то хіба з чемності, а не з іншої якої причини. По сій передмові скажу вам,

панове, що я глибоко вдячна за той інтерес, який ви до мене проявили, і готова задовольняти ваше прохання, хоч і побоююсь непомалу, що моє оповідання викличе у вас не лише спочуття, а й прикрий жаль, бо ви не знайдете ані ліків, щоб урази загоїти, ані слів потіхи, щоб утихомирити мої страждання. Коли вже ви вгадали, що я дівчина, і зустріли тут мене, таку молоду саму-самісіньку та ще в цьому перевдязі, то, щоб ви не помислили на мене чого лихого (адже ці обставини, і всі разом, і кожна зокрема, хоч на чию добру славу можуть тінь кинути), — мушу розповісти вам те, про що воліла б мовчати, якби тільки змога моя.

Усе це вродлива дівчина виговорила одним духом, такими доладними словами й таким милозвучним голосом, що розум її викликав не менший подив, аніж її краса. Вони знов почали пропонувати їй свої послуги, прохаючи виконати те, що обіцяла, і вона вже більше не одмагалась. Взула звичайненько черевики, уклала волосся, сіла на камені і, перемігши сльози, що наринули їй на очі, рівним і виразним голосом почала оповідати історію свого життя трьом слухачам, котрі стояли перед нею. Розповідь її була ось яка:

— У нашій Андалузії є містечко, від якого походить прізвище одного дука — з тих можновладців, що іменуються грандами Гишпанії. Має той дук двох синів: старший успадковує від нього титул і маєтності, а також, здається, всі його чесноти, а молодший — не знаю, який спадок у молодшого, от хіба що зрадливість Бельїда та віроломство Ганелона. Мій панотець і моя паніматка — дукові підданці; люди вони не родовиті, зате дуже заможні, і якби походження їхнє було не нижче за достатки, то їм і бажати не було б чого, а мені зроду б не загрожувало те лихо, що оце на мене впало, — може, вся моя біда з того і взялася, що батьки мої не мали щастя вродитися вельможними. Щоправда, не такого вже вони й низького коліна, щоб мали того соромитись, але й не такого високого, щоб мене не мучила думка, що мій незначний рід і є причиною мого нещастя. Одне слово, вони в мене прості селяни, чистокровні, мовляв, християни, а не якісь там мавританські чи ще які підтумки, ще й до того тяжко багаті, у таких розкошах, що куди́ там іншому полупанку або й панові. Та над усе маєтство і шляхетство пишалисьˊ вони мною, своєю дочкою-одиничкою: не мали, бачите, більше дітей, то ко-

хали й голубили мене хто знає як; такої пещеної дитини ніде, мабуть, і в світі не було. Мали вони в мені на старість потіху і підпору, то не давали й пилинці на мене впасти, неба мені готові були прихилити, всяку мою добру волю вволити. Я ж не тільки над душами їхніми панувала, а й усім господарством заряджала: сама єднала й відпускала челядь, вела рахунки, скільки чого посіяно, скільки вродило, давала лад худобі, великій і дрібній, пильнувала олійниць і виноток. Одне слово, під моїм оком було все, що мав такий багатий господар, як мій панотець, над усім була я правителька і властителька, і так щиро до того діла бралась, так хазяйновитістю своєю отця-неньку радувала, що й сказати не можна. Дам, було, зáгад наглядачам, старшим чабанам і наймитам, а тоді заходжуюсь коло рукоділля дівочого, що воно, мовляв, і пристойно, і пожиточно: шиття яке візьму, чи щось гаптую, чи за прядку сяду. Іноді, щоб розважити трохи душу, я кидала ті заняття і читала якусь побожну книжку або вигравала собі на гарфі, бо знала з досвіду, що музика заспокоює неспокійні думки, злагіднює душевну журботу. Отак жила я в домі своїх отця-неньки, — про се життя я не для того так докладно розповідаю, щоб ним хвалитись або чванитись моїми достатками, лише для того, щоб показати, як без вини моєї з тих гараздів попала я в таку от гірку біду. Річ у тому, що, живучи серед такого клопоту господарського, тихо й відлюдно, наче в монастирі якому, я вважала, що ніхто мене ніколи, опріч двірської челяді, й не бачив; як ходила я коли до церкви на службу Божу, то рано-ранесенько, а при мені тут же й пані-матка, і служебниці наші, вид мені серпанком запнутий, а очі в землю втуплені: куди ступлю, ото тільки й бачу. Незважаючи на все те, мене таки вгледіли очі любові чи, радше сказати, ледарства, бо вони і в рисі не такі зіркі та бачучі. На мене почав задивлятись дон Фернандо — так звали молодшого сина дукового, що я вам про нього говорила.

Як тільки оповідачка назвала це ім'я, Карденіо враз аж на лиці змінився, аж у піт його вдарило; парох із цилюрником як глянули, то подумали, що то на нього вже напад скаженості находить (чуди-бо про його хворобу), але юнак потом обливався та пильно дивився на дівчину, здогадуючись, хто се така; вона ж на те не звертала ніякої уваги і провадила далі свою повість:

— Скоро накинув на мене оком, зразу великою загорівся до мене жагою, як сам мені потім сказав і як несхибно знати було з його наступної поведінки. Щоб не розводитись занадто широко про те моє нещастя, я не буду говорити, на які хитрощі і на які способи брався дон Фернандо, щоб освідчити мені свої почуття: він підплатив усю мою челядь домашню, до батька-матері лестками підсипався, гостинцями піддобрявся, щодень, було, на нашій вулиці ігрища й сміхи, а вночі серенади нікому не давали спати; до рук мені невідомо яким чином потрапляла безліч листів і цидулок любовних, а в них що не літера, то присяга чи обітниця... Та все те не зворушувало мене, а радше каменило мені серце, наче він був моїм найлютішим ворогом, а всі його залицяння змагали ніби до протилежної мети. Не те що мені ті зальоти були осоружні, не те, що його женихання здавалось настирливим, — ні, я відчувала навіть якесь недовідоме задоволення на думку про те, що мене любить і шанує такий вельможний пан, як дон Фернандо, і компліменти, які він сипав у листах, не були мені неприємні: адже кожна, хоч би й найбридша, жінка певне радіє, коли її називають вродливою. Та проти того встала сором'язливість моя дівоча, не могла я не зважати й на безнастанні пересторо ги батьків моїх, од яких не приховалось дон Фернандове залицяння, бо він і не думав його ні від кого приховувати. Отець-мати казали мені, що моя цнота і доброзвичайність — то їхня честь і слава, зводили мені на очі, що я такому панові не рівня і хоч би як він голубив мене словами, то має на думці не моє добро, а власну втіху. А ще говорили, що як хочу я тим його непризвоїтим зазіханням відкоша дати, то вони хоч і зараз ладні мене одружити з ким би я сама бажала, бо з моїм багатством і доброю славою взяв би мене залюбки щонайкращий отецький син із нашого села чи й з усієї околиці. Та їхнє певне приречення і ті правдиві міркування ще більшої додавали мені твердості: не зронила я ніколи жодного слівця, котре могло б подати дону Фернандові хоч найменшу надію, що я ладна йому на підмову датись. Так стриманість моя здавалась йому, певне, гордуванням і ще дужче розпалювала спорзну його хіть — інакше не назвеш того почуття, що він мав до мене, бо якби то було щире кохання, то ви б про нього нічого й не почули, не довелось би мені його й

розказувати. Дон Фернандо дізнався врешті, що батьки мої надумали одружити мене, аби дати відсіч його замахам, аби мала я ще певнішу й міцнішу оборону. Ті відомості (чи, може, самі здогади) порушили його до ось якого вчинку. Одної ночі, коли всі двері в господі нашій були вже позамикані, щоб часом із недбальства честі моїй не сталось якої порухи, і я знаходилась у повній, здавалося, безпеці у себе в опочивальні, серед тиші й самоти (зі мною була лише моя служниця), — перед моїми очима вродився раптом він. Як побачила я його, так і світ мені померк, і мову ніби одняло, що й крикнути навіть не могла, та й не дав би він, певне, крикнути, бо кинувся одразу до мене, схопив у свої обійми (а я ж, кажу, з тої урази і на опір не спромоглась) і почав говорити, — я й досі не збагну, як брехня може бути також вмілою, як вона ладно слово до слова ниже, що вони всі за правдиві здаються. Зрадливець прихитрився сльозами надати щирості своїм словам, а зітханнями — своїм намірам, і я, безталанна, сама-одна в себе в кімнаті, бездосвідна в таких справах, не зчулася, як почала тій облуді віру давати, хоч і не настільки, щоб ті сльози й зітхання пробудили в мені якісь поступливі жалощі. Як я оговталась од першого ляку і змоглася трохи на силі, то сказала йому з рішучістю, якої я сама від себе не сподівалась: «Пане, якби я була не в твоїх обіймах, а в пазурах хижого лева і могла визволитись із них тільки сказавши або зробивши щось таке, що суперечить моїй честивості, то сказати чи зробити ту річ було б так само неможливо, як повернути назад минуле. Ти охопив моє тіло своїми руками, та я оперезала собі душу моєю доброю волею, а вона зовсім не туди зміряє, куди твоя, і ти сам переконаєшся в цьому, коли спробуєш силоміць її вволити. Я твоя підданка, але не рабиня: благородство крові твоєї не має і не повинне мати такої влади, аби мій низький, мовляли, рід неславити і зневажати. Хоч я і посполита, і селянка, а поважаю себе не менше, ніж ти своє шляхетство і магнатство. Сила твоя нічого зо мною не вдіє, про твоє багатство мені байдуже, словами ти мене не одуриш, сльозами й зітханнями не розчулиш. Якби щось із тих речей, що я оце сказала, вбачила я в чоловікові, котрого отець-мати дали б мені за мужа, я скорилась би їхній волі, не стративши слухняності, і за велінням честі (не серця,

ні) самохіть віддала б тобі те, чого ти, пане, домагаєшся нині силою: кажу се для того, щоб ти й не думав, аби хтось інший, окрім законного малжонка, міг од мене чогось добитись». — «Якщо тільки за цим стало діло, прекрасна Доротеє (бо так звати мене, нещасну), — промовив той зводитель, — то ось тобі рука, що я твій муж; свідками ж моїми хай буде всевидющеє небо і сей твій Образ Пресвятої Мадонни».

Почувши, що дівчину звати Доротея, Карденіо знов занепокоївся — це, здається, потверджувало попередні його здогади; та щоб дізнатися, чим те все скінчилось (хоч він, власне, й без того знав уже майже все), він вирішив не перебивати оповіді, спитав тільки:

— То вас, сеньйоро, звати Доротея? Чув я про одну дівчину, котру так звуть; її недоля теж на вашу схожа. Але кажіть далі; слушної хвилі я скажу вам одну річ, яка здивує вас і засмутить одночасно.

Мова Карденія, а також дивочне його пошарпане вбрання привернули до себе увагу Доротеї, і вона стала просити юнака, щоб він розповів без утайки, коли чув таке про неї, бо фортуна лишила їй єдину ласку — вона може мужньо переносити будь-які нещастя і до того ж переконана, що нема в світі такого лиха, яке могло б додати ще хоч краплю до її страждань.

— Я так і зроблю, сеньйоро, — відповів Карденіо, — я неодмінно скажу, що думаю, коли здогади мої справдяться, але тепер іще не час, і міркування мої вам поки що не потрібні.

— Нехай так, — погодилась Доротея, — а тепер слухайте, що було далі. Дон Фернандо взяв образ, що висів у мене в опочивальні, і поставив його перед нами за свідка наших зашлюбин. Він клявся й божився хтозна-якими словами, що візьме мене за дружину, та я впала йому в річ: нехай, сказала, добре подумає, що робить, адже отець його напевне запалає гнівом, як дізнається, що син ожениться з селянкою, його підданою; хай же не засліплює йому очі краса моя — хоч яка б вона була, то не виправдає його хибного вчинку. Як же він і справді любить мене і добра мені зичить, то нехай не перешкоджає побратися з рівнею, бо нерівні шлюби ніколи не бувають щасливі — по короткій утісі настають довгі прикрощі. Чимало я тоді йому

наговорила, дечого й не пригадаю вже, та слова мої не захитали його намірів — адже купець, який не думає платити, не дуже дбає за торг і ціну. Тоді я загадалась на малу хвильку і так собі подумала: «Не я перша, мабуть, перейду заміжжям із низького стану до високого, та й дон Фернандо теж очевидно не перший, що зваблений красою дівочою, або скорше своєю сліпою пристрастю, обирає собі дружину, не відповідну до свого високого рангу. А коли се річ світова, то й не випадає мені цуратися тієї честі, що сама доля посилає; якщо навіть кохання, в якому він мене запевняє, триватиме тільки до задоволу його жадання, все одно перед Богом я залишуся йому малжонкою. Як же я тепер одіпхну його з погордою, то він, у такому стані бувши, занедбає поштивість і візьме мене ґвалтом — і я буду зневажена і звинувачена, бо ніхто не повірить, щоб таке могло статись без моєї вини. Як могла я довести отцю-матері, людям, що той кавальєро опинився у мене в опочивальні без моєї згоди?» Всі ці питання й відповіді промайнули в моїх думках за одну коротку мить, та найбільше, либонь, поривали мене до згуби (тоді ж я ще того не розуміла!) палкі присягання дона Фернанда, свідки, що він призивав, сльози, що він проливав, а ще приязність його та люб'язність: так ревно і щиро він кохання мені освідчував, що тут, певне, скорилось би усяке серце дівоче, таке чисте й невинне, як моє. Я покликала служницю, щоб крім свідків небесних ще й земного мати. Дон Фернандо знов почав присягатись і божитись усіма святими, які тільки є, і прирікав себе на вічне прокляття, якби мав своєї обіцянки не дотримати. Знов попустив сльози, знов почав зітхати та ще палкіше пригортати мене до себе — так ні на хвилю й не випускав з обіймів. Скоро моя дівчина вийшла з покою, я перестала бути такою, а він стався викінченим зрадником і віроломцем. День, що настав по ночі моєї згуби, надходив, бачиться, не так хутко, як бажав собі того дон Фернандо — задовольнивши жадання, ласолюб завжди поспішає покинути місце свого наситу. Тим я се кажу, що дон Фернандо поривався піти від мене якнайшвидше: перед світом іще хитра служниця (та сама, що впустила його до опочивальні) вивела його на вулицю; він попрощався зі мною і сказав мені, хоч уже не так гаряче й палко, як перше, аби я не сумнівалася в його вірності, бо

клятва його тверда й непорушна; щоб же її скріпити, він ізняв в руки коштовного персня й надів мені на палець. От він пішов, а я сама лишилась, і не знаю, сумно мені було чи весело: ся несподівана подія так мене збентежила, стривожила і збурила, що я навіть не мала зваги (чи, може, просто забула) посварити служницю за те, що вона так позрадецькому сховала дона Фернанда в моїй кімнаті: адже я сама тоді ще надвоє думала, не знала, чи то на добро вийде, чи на лихо. Як прощалась з доном Фернандом, то сказала йому, що може тепер щоночі таким робом до мене приходити, бо я вже йому належу, і так буде доти, доки він не оголосить наших заручин. Проте він прийшов лише наступної ночі, а потім уже не появляв очей, і цілий місяць я не бачила його ніде, ні на вулиці, ні в церкві. Виглядала його, та все даремне, хоч і знала, що він у маєтку своєму пробуває і мало не щодня на лови їздить: він, бачите, дуже в тих ловах кохається. Гіркі та тяжкі були то для мене дні й години: тоді ото почала я в щирості дона Фернанда сумнитися, тоді він мені до решти зневірився, тоді, пам'ятаю, і служниця вперше почула від мене слова докору за той зухвалий її вчинок, що я раніше їй змовчала. Тоді ото довелось мені сльози тихцем ковтати та вдавати, що я весела, аби не питали в мене отець-мати, чого я сумую, аби не мусила я перед ними брехнями викручуватись. Та всьому тому настав раптом кінець: надійшла хвиля, коли я забула і за честь, і за сором, коли терпець мені урвався і думки мої потаємні наяв вийшли. А сталось воно через те, що незабаром у селі нашому поголос пішов, ніби дон Фернандо поїхав до сусіднього міста і одружився там із одною напрочуд гарною панянкою, дитиною шляхетного роду, проте не настільки упосадженою, щоб мала на такого вельможного жениха вповати. Славили люди, що звати її Люсінда, а при шлюбній церемонії сталися там, кажуть, дивовижні речі.

Почув Карденіо ім'я Люсінди — і плечі йому стенулись; закусив губу, насупив брови, а з очей так і ринули струмені сліз, — та Доротея вела свою оповідь далі:

— Як дійшла ця смутна звістка до мого слуху, то серце моє, замість захолонути, таким шаленим гнівом запалало, що я ладна була вибігти на вулицю і на весь світ кричати про зраду і кривду, що мені заподіяно. Але тую лють мою

швидко погамувала думка про одну річ, що я наважилась учинити того ж вечора. Я розповіла про своє горе наймитові-підпасичу, котрий служив у мого батька, одяглася в його вбрання і попрохала, щоб він провів мене до того міста, де, казали люди, був мій супостат. Підпасич гудив мене спершу за мою необачність і не похваляв мого заміру, та, бачивши мою непохитну звагу, зголосився піти за мною, як він сказав, хоч і на край світу. Тоді я вклала хутенько в пошивку полотняну одну мою суконьку, взяла про всяк випадок грошей та клейнодів деяких і в мовчанні тої ночі, не сказавши й півсловечка невірній моїй служниці, вийшла з дому в супроводі того парубка та безлічних моїх дум. Я не йшла, а летом до того міста летіла, мені хотілось чимскоріше туди постигнути: хоч і не розладжу, гадала, того, що вже сталось, то спитаю принаймні у дона Фернанда, де було його сумління, коли він отаке зробив. Днів за півтретя добилась я до того міста і, скоро ввійшла до брами, зараз спитала, де живуть Люсіндині батько-мати. Перший же чоловік, до якого я з тим питанням звернулась, розповів мені більше, ніж я бажала знати: не тільки дім той указав, а й вислебізував усе, що там на заручинах приключилось, бо про ту подію все місто язиками дзвонило. Того вечора, казали, як дон Фернандо з Люсіндою заручився, молода, подавши слово, як стій зомліла і знепритомніла; коли ж молодий розшнурував їй шнурівку, щоб легше було дихати, то знайшов у неї на грудях цидулку, написану її власною рукою, а в тій цидулці Люсінда заявляла і ознаймувала, що не може стати дружиною дона Фернанда, бо вона вже зашлюбилась із Карденіем (а то, сказав мені той чоловік, є зацний шляхтич із того ж таки міста); що ж вона й подала женихові слово, то єдино через те, що не посміла піти супроти волі родительської. А ще дізнались із тої записки, що хотіла вона руки на себе зняти після тих заручин, і се потвердив кинджал, що був у неї десь в одежі схований. Побачивши сеє, дон Фернандо подумав, що Люсінда над ним глузує, кепкує і насміхається; не встигла вона отямитись, як він уже кинувся на неї з тим самим кинджалом і був би, певне, зарізав, якби родичі й домівники були його не втримали. А ще говорили, що дон Фернандо того ж вечора поїхав кудись, а Люсінда очутилась аж на другий день і об'явила батькам своїм, що вона

і справді стала правною малжонкою того Карденія, що я казала. Ще й більш од того: подейкують, що і сам Карденіо був потаємне на тих заручинах і як побачив, що обряд звершився, на що він ніколи не сподівався, то в розпачі великій утік із міста, написавши перед тим листа, в якому розповів про наругу, що вчинила йому Люсінда, і сказав, що подасться в такі безвісті, де його довіку людське око не вбачить. Про все те знали й відали люди, тільки й мови скрізь було, що про сі справи; ще голосніше заговорили, коли дізнались, що Люсінда зникла кудись із рідного дому й міста: батько й мати аж у голову заходили, не знаючи, де і як її шукати. Тії вісті підогріли мою надію: се й краще, думала, що я тут дона Фернанда зовсім не знайшла, ніж мала застати його одруженим; брама рятунку, бачилось, зачинилась передо мною ще не намертво: може, то само небо перешкодило другому шлюбові, щоб мій невірник згадав про перший і, яко християн, не лише про людський поговір, а й про спасіння власної душі помислив. Такі думки роїлися мені в голові, і, щоб якось підтримати осоружне своє животіння, я, невтішна, тішила себе марними, майже примарними сподіванками. Отак пробувала я в місті, не знаючи, що робити, бо дона Фернанда ніяким світом не могла розшукати, аж чую — вигукують по вулицях окличники, що хто мене знайде, тому велика буде нагорода, — і літа мої оповіщають, і в що зодягнена, як є, списують. А ще почула я, ніби вкрав мене з дому той самий парубок, що піднявся мене супроводити, і се мене вразило в саме серце: отак низько, виходить, упала вже я в очу́ людському, що не тільки за втечу мене неславлять, а й тулять до мене того нужденного пахолка, не вартого моєї уваги. Як почула я ті речі окличницькі, то зразу вийшла з міста разом із тим парубком, котрий, здається, жалкував уже, що прирік мені вірність, і, ховаючись од наздогінців, забились ми на ніч у цюю нетряну тіснину. Та недарма кажуть — як одна біда йде, то й другу за собою веде; так же воно й зі мною сталось. Той вірний ніби і певний слуга, коли опинились ми в цій глушині, не стільки, може, красою моєю знаджений, як підгонений власним гультяйством, вирішив скористатися з такої, як він гадав, сприятливої нагоди і, втративши всякий сором та страх Божий і належиту до мене пошану, став домагатися моєї любові. По-

чувши у відповідь на свої безецні домагання мої гнівні і обурені речі, облишив просьби, якими думав перше мене підійти, і хотів удатись до принуки. Та праведнеє небо, що майже завжди сприяє й допомагає праведним душам, зласкавилось наді мною, і я сама, своїми слабкими руками, скинула заіграшки того нахабу з кручі; чи він убився, чи живий зостався, того не скажу. Тоді, хоч яка була злякана і стомлена, рушила жваво далі, про одне лише думаючи і дбаючи — як би сховатися в сих горах, щоб не знайшов мене панотець і ті люди, яких він послав за мною нагонцем. Тож і забилась я, буде вже кілька місяців, між сього бескеття і найнялась тут за підпасича до одного скотаря полонинського в самому серці отсих гір та й пастушила собі, намагаючись далі од свого господаря триматись, щоб не зрадило мене ненароком волосся моє, як оце й тепер. Та шкода було моїх старань і зусиль — господар догадався-таки, що я не хлопець, і посіла його та сама грішна думка, що й слугу мого. А що доля не завше посилає нам і рятунок разом з бідою, то не знайшла я такої кручі, щоб і цього покруча з неї зіпхнути, і вирішила, що краще мені втекти і сховатись десь у пущі, аніж випручуватись від нього чи випрошуватись. Давай я тоді знову нетрями блукати і такого захисту шукати, де ніхто не заважав би мені з плачем і зітханнями благати Господа, щоб він змилосердився над моєю недолею і дав мені сили цюю біду перебідувати або послав мені смерть у цих пустельних місцях, щоб і згадки ніякої не лишилось про безталанну дівчину, що на неї безневинно стала слава й пішли поговори не тільки в рідному селі, а і в чужій чужині.

РОЗДІЛ XXIX,

де оповідається, яким хитрим і мудрим способом одзволено нашого закоханого рицаря від суворої покути, що він на себе накинув

— Отеє вам, панове, і вся правдива повість моїх злигоднів — глядіть же й судіть тепер самі, чи не маю я достатньої причини для ще тяжчих зітхань, ще буйніших сліз, ще гіркіших слів, ніж ті, що ви тут бачили й чули. Пізнавши достоту, яке велике моє страждання, ви не будете мар-

но втішати мене, бо ліків на нього немає. Я ж вас лише одного прошу (се ви легко можете і мусите зробити) — порадьте, де б мені довікувати віку без обави і о́пасу, що мене тії знайдуть, котрі так пильно шукають. Хоч і знаю я, що отець-мати люблять мене щиро і приймуть з дорогою душею, так соромно ж мені й подумати, що я з'явлюсь перед ними такою — краще десь світ за очі змандрувати, аніж бачити, як вони журяться, що я їм слави наробила, рутвяного віночка не доносила.

Сеє сказавши, Доротея замовкла і вся на личку спаленіла — зразу знати, що була то чула й сором'язлива душа. А послухащі душі жалем живим пойнялися і дивом великим дивували, що яка то вона нещасна. Парох хотів уже був словами своїми подати їй ради й розради, та Карденіо похопився поперед нього і спитав:

— То ви, сеньйоро, і єсть, виходить, красуня Доротея, єдина донька багатого Кленарда?

Здивувалась Доротея непомалу, почувши ім'я батька свого з уст такого злиденника (ми вже казали, що Карденіо в рам'ї ходив), і спитала в нього:

— А ви ж хто такий, чоловіче добрий, що знаєте, як панотця мого звати? Адже я, здається, оповідаючи про свою недолю, жодного разу його ймення не назвала.

— Я той безталанний, — відповів Карденіо, — що його Люсінда, як ви самі, сеньйоро, сказали, нарекла своїм мужем; я бездольний Карденіо, якого той самий лиходій, що вас у неславу ввів, ось бачите до чого довів — я обідраний, голий, безутішно сумовитий і, ще гірше од того, несамовитий: адже я тільки тоді при доброму розумі буваю, коли небо завволить повернути мені його на малу часинку. Я той, Доротеє, хто був свідком злочину, зробленого доном Фернандом, хто чув, як Люсінда дала згоду стати його малжонкою. Я той, кому не стало зваги діждатися, поки вона опритомніє, і дізнатися, що написано в листі, знайденому в неї на грудях, бо душа моя не здоліла всіх тих нещасть заразом винести. Терпець покинув мене — і я покинув той дім, лишивши господареві моєму листа, що він мав передати Люсінді, та й подався в ці пустельні місця, щоб тут уже й життя моє скінчити, що стало мені як смерть осоружне. Та доля не відібрала мені життя, лиш розум — може, вона берегла мене для сієї щасливої нагоди, що я з вами

зустрівся. Коли правда все те, що ви тут розповіли (а я в тім не сумніваюсь), то дуже можливо, що нам обом судилося від неба по наших злигоднях таке щастя, якого ми й не сподівались; раз Люсінда не може одружитися з доном Фернандом, бо вона моя, і сама про те ясно заявила, а дон Фернандо не повинен її брати, бо він ваш, то маймо певну надію, що небо поверне нам наше: права наші залишаються в силі, вони ще не скасовані й не відчужені. І якщо є в нас така потіха, не на марній надії фундована, не на хибній уяві ґрунтована, то благаю вас, сеньйоро, дайте інший напрям благородним думкам вашим, перемініть наші наміри, як я гадаю перемінити свої, і сподівайтесь кращої долі. Присягаю вам словом рицарським і вірою християнською що не покину вас, поки ви не поєднаєтесь із доном Фернандом; якщо він по-доброму не захоче виконати свого супроти вас обов'язку, то, користаючи з вольності своєї шляхетської, я викличу його на поєдинок, щоб у правому бою покарати його неправність; про власну кривду я не згадаю, нехай карає за неї праведнеє небо, мені ж тут на землі аби за вашу помститись.

Великим дивом дивувала Доротея, почувши, що сказав Карденіо; не знаючи, як подякувати йому за таку великодушність, вона вже хотіла до ніг йому припасти, щоб поцілувати, та він того не дозволив. Тоді взяв слово священик; похваливши Карденія за його благородний намір, він став обох їх просити і умовляти, щоб вони поїхали з ним до його села і там запаслися всім потрібним, а потім уже можна буде вирішити, чи їм шукати дона Фернанда, чи Доротею до батька-матері одвезти, чи як там уже краще прирозуміється. Карденіо і Доротея подякували йому і прийняли ті його ласкаві запросини.

Цилюрник, що до всього того пильно прислухався, теж докинув своє слово і з не меншою, ніж священик, готовністю запропонував їм свої послуги, а потім розповів коротенько про те, чого вони сюди заїхали, та про химерне Дон Кіхотове божевілля; тепер, казав, треба лиш почекати на джуру, що пішов по свого пана. Карденіо пригадав немов крізь сон свою сутичку з Дон Кіхотом і розказав про неї товариству, от забув тільки, з якої причини вона сталась. У цю хвилю вони почули якесь гукання, і священик з цирюльником зразу впізнали Санчів голос, — не знай-

шовши своїх супутників на тому місці, де він із ними розстався, джура кликав їх тепер гучно та зично. Вони рушили йому назустріч і спитали, що там чути з Дон Кіхотом; Санчо повідомив, що його пан, худий, блідий, голодний і напівголий (бо лише в самій сорочці), зітхає по володарці своїй Дульсінеї, і хоч він сказав, що Дульсінея велить йому негайно покинути ті гори і їхати до неї в Тобосо, рицар заявив, що не стане перед ясні її очі, допоки не звершить діянь, гідних і достойних її правдивої милості; як воно й далі так діятиметься, то не бачити йому ані імператорства, на яке він цілком заслуговує, ані того архієпископства, що пасувало б йому в крайньому разі, — отож нехай добре подумають, як його звідси випровадити. Священик заспокоїв джуру: нехай він, мовляв, не турбується, бо вони таки визволять його звідси, чи по волі, чи по неволі. Тоді він розповів Карденієві та Доротеї, що надумали вони з цилюрником для того, аби вилікувати Дон Кіхота чи принаймні доправити його додому; на се Доротея сказала, що вона може вдати з себе скривджену панянку багато краще, ніж цилюрник; є в неї і вбрання відповідне, то все вийде дуже натурально. Тож нехай вони доручать їй цю роль, і вона успішно доведе той їх замір до скутку, бо читала багато рицарських романів і вельми добре знає, якими словами промовляють скривджені панянки, шукаючи оборони у мандрованих рицарів.

— Коли так, — сказав священик, — то нумо братися за діло. Доля вочевидячки сприяє нам: нежданo-негадано одчинивши двері до вашого, панове, рятунку, вона водночас і наше завдання непомалу полегшила.

Тоді Доротея добула хутенько з свого клунка пишну вовняну сукню та зелену альтембасову мантилью, а з шкатулки дістала коралі коштовні на шию та ще деякі клейноди; як убралася у все те, зразу на вельможну і багату панію схожа стала. Тії вбори і ще дещо, казала, захопила вона з дому про всяк випадок, тільки досі вони їй ще ні разу були не знадобились. Всі любували на неї, що яка то вона гарна та ладна, та гожа, і казали, що дон Фернандо дуже, мабуть, нетямущий чоловік, коли од такої кралі одкинувся; та найбільше дивувався Санчо Панса, бо йому здавалось (та так воно справді й було), що зроду ще такої красуні не бачив, тож і почав допитува-

тись у пароха, що то за сеньйора така вродлива і чого вона шукає в сих нетрях та хащах.

— Ся вродлива сеньйора, брате Санчо, — відповів парох, — то, щоб ти знав, по мужеському коліну пряма спадкоємиця великого царства Обізіянського; шукає ж тут вона твого пана, бо хоче прохати у нього ласки і оборони: бачиш, її скривдив і образив якийсь лихий велетень, а що рицарська слава твого пана по всьому світу барзо оклична, то ся принцеса приїхала шукати його з самісінької Гвінеї.

— То добрий захід і щасливий знáхід, — сказав на те Санчо Панса, — особливо як удасться моєму панові за ту кривду й наругу оддячити й одомстити, убивши того вражої матері велетня, що ваша велебність каже, а він його таки вб'є, як тільки де зустріне, хіба що то буде привиддя, бо привиддя мій пан не втне ані гич. Тільки знаєте, чого я хочу в вашої велебності ще попросити? Зробіть так, щоб панові моєму не захотілось іти в архієпископи, бо я того опасуюсь непомалу. Порадьте йому одружитися негайно з сією принцизною, тоді вже годі буде йому на архієпископство висвячуватись, одна дорога зостанеться — тільки на імператоря, а мені ж не чого й треба. Бо я вже, знаєте, туди й сюди думкою кидав: таки не випадає панові мойму на архієпископа йти, бо яке ж буде церкві з мене пуття, коли я чоловік жонатий, а заходжуватись тепер розлуку брати, щоб на хліби духовні сісти, то клопоту не обберешся: як не кажіть, а жінка, діти... Одне слово, панові мойму притьмом випада з сією принцизною оженитися, — не знаю, вибачайте, як її величають, то так і кажу.

— Зовуть її, — сказав парох, — принцеса Обізіяна; а як же ще має зватись, коли вона з Обізіянського царства?

— Та вже ж, — мовив Санчо, — не раз і я чув, що люди по тому місцю, де народились, прозиваються: того дражнять Педро де Алкалá, сього Хуан де Уведа, а ще когось Дієго де Вальядолід. Тож, мабуть, і в тій Гвінеї цариці по свому царству ймenуються.

— Певно що так, — сказав парох. — А щодо одруження твого пана, то я вже все, що можу, зроблю.

Санчо так зрадів із цієї обіцянки, як парох здивувався з джуриної простоти: отак уже запали йому в голову ті самі дурниці, що й Дон Кіхотові, коли й на хвильку не сумнівається, що пан його імператором стане.

Тим часом Доротея сіла вже на священикового мула, а цирюльник приладнав собі до лиця бороду з волового хвоста і сказав Санчові, щоб вів їх до Дон Кіхота. Вони попередили джуру, щоб той і знаку не подавав, що знає цилюрника й священика, бо від того залежить, чи стане його пан імператором, чи ні. Карденіо й священик не хотіли їх туди супроводити: юнак побоювався, що Дон Кіхот може пригадати їхню суперечку, священик вважав, що його присутність поки що не потрібна, — тож вони пропустили тих трьох уперед, а самі пішли назирцем позаду. Священик дав при цьому останні напутіння Доротеї, що їй робити; та відказала, хай не турбується, бо вона вчинить усе до цяти стеменно так, як вимагають і приписують рицарські романи.

За три чверті милі звідти серед безладного скалля та бескеття знайшли вони Дон Кіхота: наш рицар був уже вдягнений, лише не при зброї. Як побачила його Доротея (Санчо їй сказав, що то він і є), зразу вдарила свого ступака нагайкою, а за нею слідком потрюхикав бородатий голи́-борода; коли ж вони зблизились до Дон Кіхота, слуга зіскочив із мула і допоміг ізсісти Доротеї. Вона спішилась легко і жваво і тут же стала навколішки перед Дон Кіхотом, що марно силкувався її підвести. Не встаючи, вона такими промовила до нього словами:

— Я не встану з місця, о славетний і зацний рицарю, допоки ви з добротливості й великодушності своєї не приречете мені одної ласки, що буде за честь і славу персоні вашій і за велике благо найбарзо невтішній і наймоцно скривдженій дівиці на білому світі. Якщо й справді міць потужної вашої правиці відповідає розголосу несмертельної вашої слави, то повинні єсте вчинити ласку безталанниці, що з такого далекого краю прийшла на сяєво преславного імені вашого шукати ради й поради в своїй недолі.

— Я не дам ні слова одповіту, ясна панно, — одрік Дон Кіхот, і не буду слухати далі справи вашої, поки не рачите з землі встати.

— Ні-бо, не встану, пане рицарю, — сказала скривджена дівиця, — аж поки достойність ваша не прирече мою волю вчинити.

— Прирікаю і обіцяю, — промовив тоді Дон Кіхот, — якщо тільки од того не буде ущербку і шкоди королю моє-

му і рідному краєві, а також тій, що тримає в своїй руці ключ од мого серця і свободи моєї.

— Ані шкоди, ані ущербку жодного їм од того не станеться, пане мій і добродію! — відповіла бездольна дівиця.

Тут Санчо Панса підійшов до свого пана і сказав йому тихенько над ухо:

— Ваша милость сміло може обіцяти їй ту ласку, бо то, прошу пана, не яке й велике діло — убити якогось там велетюгу, а благає ж то вас ясновельможна принцизна Обізіяна, володарка царства Обізіянського із самої Ефтіопії.

— Хоч би хто вона була, — відповів Дон Кіхот, — я повинен так чинити, як велить мені рицарський мій обов'язок.

І, обернувшись уже до дівиці, промовив:

— Хай ваша пишна врода встане, бо я зволяю на тую ласку, о яку вашмость мене просити рачила.

— А прошу я у вас ось чого, — сказала дівиця. — Хай ваша великодушність їде за мною не гаючись, куди я її поведу, пообіцявши перше не шукати іншої якоїсь пригоди і не здаватись на інше якесь прохання, поки не помститься за мене на віроломцеві, що, знехтувавши всяке право людське і Боже, завладнав підступно моїм царством.

— Іще раз кажу, що ладен вашу волю вчинити, — проголосив Дон Кіхот, — отож, ясна панно, віднині ви можете забути журбу, що вас сушить, і підживити та підбадьорити вашу знебулу надію: з Божою помочею ся потужна правиця поверне вам незабавом царство ваше, і ви знову обіймете престол старожитньої і могутньої держави вашої, насу́кір і на зло всім супостатам, котрі хотіли б тому противитись. Нумо ж братися до діла, бо загай, кажуть, велику біду чинить.

Скривджена дівиця притьмом поривалась поцілувати йому руки, та Дон Кіхот яко ґречний і поштивий кавальєро не хтів того жодною мірою допустити: він підвів її і обійняв з великою ґречністю і поштивістю, а потім сказав Санчові підтягнути негайно на Росинантові попруги та подати всю збрую лицарську. Санчо миттю зняв ту лицарію, що на дереві, мов трофеї які, висіла, і, підтягнувши на коню попруги, узброїв не гаючись свого пана, а той, уже при повнім обладунку бувши, промовив:

— Ну, Боже благослови, рушаймо на допомогу сій ясновельможній панні!

Цирюльник стояв іще й досі навколішках і душив у собі сміх, що розбирав його, та, знай, притримував бороду, бо якби вона відпала, то, може, весь їхній добрий задум нанівець ізвівся б. Побачивши, що Дон Кіхот призволив уже на ту ласку і поривався якнайшвидше спевнити свою обіцянку, він підвівся і, підтримуючи другою рукою свою нібито пані, разом із Дон Кіхотом підсадив її на мула. Тоді Дон Кіхот скочив на Росинанта, а цирюльник ізліз на мула й собі, тільки Санчо мусив іти пішо: тут ізнов згадав він про Сірого, що йому вкрадено, але не вельми вже тим журився, бо гадав, що пан його туж-туж імператором стане, бо певне що ожениться з тою принцизною і сяде принаймні на обізіянський царський престол. Одне тільки його не́путило, що царство теє десь аж у муринській землі і всі його підданці будуть чорні наголо; він, правда, хутко додумався, як тому лихові зарадити. «Що з того, — казав він собі, — що мої підданці будуть чорні? Наладую їх на кораблі, привезу в Гишпанію, продам за добрі гроші, готівкою візьму, вже ж не як, а за тії гроші куплю собі титул чи уря́д який та й буду панувати в достатках до кінця віку. Тут, бра, тільки не зівай, а розуму та сприту в мене стане, щоб таке діло зорудувати; продам тих підданих як не тридцять, то, може, хоч десять тисячів душ, аби тільки добути, то вже легко збути, чи малих, чи великих. Хай і чорна то все чорно́та, а матиму за них і срібла, і злота! Такий і Санчо, щоб грушку в попелі заспав, аякже!» І так його ті думки радували й тішили, що й піхотою чалапати заіграшки здавалось.

Карденіо й священик дивились на все те із-за хащуватих скель і не знали, як їм краще до них приєднатись; та із священика був неабиякий вигадько, і він хутко прирозумів, як їм із клопоту вийти: узяв ножиці, що носив із собою у піховці, обстриг швиденько Карденію бороду і дав йому свого сірого плаща та чорний пристібний ковнір, а сам зостався в одних штанях та камізельці, — і Карденіо так супроти колишнього змінився, що й сам себе в дзеркалі, певно, не впізнав би. Поки вони перевдягались, ті вже вперед поїхали, та вони все-таки пе́рші на шлях вибрались, бо вершникам було не так-то й легко по хащах та

бездоріжжю правитись. Одне слово, пішоходи вийшли з ущелини на рівнину, а як виїхав із гір Дон Кіхот із супутниками своїми, священик став приглядатись до нього пильно, немовбито впізнавав, а впізнавши, кинувся до нього з розкритими обіймами, вигукуючи:

— Видом видати доброго земляка мого, Дон Кіхота з Ламанчі! Чолом даю зерцалові рицарства, взоровзорові благородства, обороні й покрову всіх знедолених і скривджених, цвітові мандрованих витязів!

Кажучи сеє, він тулив собі до грудей ліве коліно Дон Кіхота; рицар же наш, здивований його словами і вчинками, став і собі пильно до нього придивлятися, а впізнавши, ніби аж перелякався і чимдуж силкувався злізти з коня, та священик не пускав його. Тоді Дон Кіхот промовив:

— Дозвольте, пане ліценціате: не випадає мені верхи їхати, коли така шановна особа, як ваша велебність, має йти пішки.

— Не можу на те жодною мірою пристати, — заперечив йому священик. — Вашій достойності саме й подобає на коні сидіти, бо, сидячи на коні, ви звершаєте діяння і подвиги, небачені досі в нашому віці; мені ж, смиренному священнослужителеві, досить буде й на забедри сісти до одного з сих добродіїв, що з вашою милостю на мулах мандрують (певна річ, коли вони на те погодяться), — і я уявлю собі, що підо мною крилатий Пегас чи зебруватий бахмат, на якому гуляв колись знаменитий мавр Мусарак, що лежить тепер, заворожений, в надрах Соломонової гори непоодаль від преславного го́рода Комплута.

— Се мені якось не спало на думку, пане ліценціате, — сказав Дон Кіхот, — але я гадаю, що ясновельможна принцеса з ласки своєї велить слузі відступити вашеці сідло, а слуга й на забедрах може сісти, якщо тільки мул видержить.

— Гадаю, що видержить, — озвалась принцеса, — та, мабуть, я й не повинна сього моєму джурі наказувати, бо він у мене такий штивний і поштивий, що не попустить, аби духовна особа йшла пішки, коли є спромога верхи їхати.

— Безперечно, — погодився цилюрник.

Він зіскочив швиденько з мула й запропонував священикові сісти в сідло, що той і зробив, не чекаючи дальшої припрохи. Та мул той, на жаль, був найманий, а це все

одно, що сказати — лихий на вдачу: коли цилюрник хотів сісти йому на крижі, він так вихонув задом, так бриконув ногами, що, якби попав у груди чи в голову, майстер Ніколас прокляв би навіки оту виправу по Дон Кіхота. З переляку беркицьнувся цилюрник додолу, не дбаючи вже про бороду, а вона взяла й одлетіла; побачив він таке діло (що робити?) — затулив лице руками та й ну бідкатися, що зуби йому вибило. А Дон Кіхот, побачивши ті пелехи без шкіри й без крові на добрій відстані від лежачого слуги, вигукнув здивовано:

— Що за чудасія, Боже милий! Чи ти ба, як йому мул бороду зняв — мов одрізав, так гладко та рівно!

Побачивши священик, що хитрощі його можуть наяв вийти, підняв хутенько ту бороду й підбіг із нею до майстра Ніколаса, котрий іще лежав та знай бідкався, схопив його за голову, притулив собі до грудей ізнов бороду та й почав над ним слова якісь мимрити — нібито замову, щоб борода приросла, от побачать, мовляв, як добре все буде. Причепивши ж, одійшов од нього, а той ніби слуга і справді став такий здоровий і бородатий, як перше був. Здивувався тому Дон Кіхот непомалу і попросив священика, щоб той навчив його колись тії замови, бо вона, мабуть, не лише на відірвані бороди помічна, а й на щось інше: адже на місці вискубаних пелехів мали бути якісь подряпини чи садна, а вже ж то воно загоїлось, як борода приросла.

— Авжеж, — сказав священик і пообіцяв навчити його при нагоді тої замови.

Вони домовились, що зараз сяде на мула сам священик, а ті троє будуть мінятися з ним по черзі, поки доїдуть до корчми — до неї залишилось іще миль зо дві. От одна трійка — Дон Кіхот, принцеса й парох — сіла на ступаків своїх, а друга — Карденіо, цилюрник та Санчо Панса — пішки йти налагодилась; тоді Дон Кіхот обізвався до дівиці:

— Хай ваша велич, пані моя, обійме провід і веде нас, куди сама знає.

Та перше ніж вона заговорила, упав у річ священик:

— До якого царства гадає правитись ваша ясновельможність? Чи часом не до Обізіянського? Мабуть, що так, а як ні, то я нічого в тих царствах не тямлю.

Доротея, що вже раніше була з ним ізмовилась, догадалась, що треба їй притакнути, і одрікла не вагаючись:

— Атож, пане, саме до цього царства і лежить мій шлях.

— А коли так, — похопився словом священик, — то ми проїдемо через наше село, а там ваша милость ізверне вже на Картагену, де з Божою помочею сяде на корабель і, як вітер буде погідний, а море спокійне й безбурне, то не мине й дев'яти років, як ви допливете до великого Сцитського (або, як дехто каже, Скіфського) озера, — од нього ж до вашого царства буде не більше, як сто днів дороги.

— Помиляєтесь, пане добродію, — заперечила принцеса, — ще нема двох років, як я звідти виїхала, і, хоч погода весь час була мені супротивна, я, як бачите, таки прибула сюди й знайшла того, кого так палко прагнула бачити — пана Дон Кіхота з Ламанчі, що його ім'я дійшло до слухів моїх, заледве я ступила на гишпанську землю; се ж то й порушило мене розшукати його, аби звіритись на його ласку і доручити мою справедливу справу мужності його звитяжної правиці.

— Годі про се, — промовив тут Дон Кіхот, — не треба мені хваління, бо на лестощі я не жадний; як же се й не лестощі, то все одно такі речі ображають мої цнотливі уші. Одне тільки можу сказати вам, пані моя: яка б уже там не була моя мужність, а коли вона в мене є, мушу вам служити, хоч би й душею мав наложити. Та то нехай на потім, а тепер я попрошу вас, пане ліценціате, поясніть мені з ласки вашої, як ви сюди втрапили отак-о — сам-один, без челяді, ще й легкома, — аж дивно мені якось.

— На се я відповім коротенько, — одказав священик. — Отож, пане мій Дон Кіхоте, знайте, що я разом із майстром Ніколасом, нашим спільним другом і цилюрником, рушив був до Севільї, де мав отримати гроші, котрі переслав мені родич один, що вже хтозна-відколи в Америку подався, і то гроші неабиякі: шістдесят тисяч песет, було б чим набити не один кисет. І от, як їхали ми вчора десь отут, напали на нас грабіжники і обдерли геть до шерстиночки — бачите, майстер Ніколас мусив собі фальшиву бороду почепити, а сього молодика, — тут парох указав на Карденія, — то й зовсім догола обібрали. Подейкують околишні люди, що то були галерники, яких визволив десь отут-о якийсь одчайдушний сміливий чоловік: адже при них вартовики йшли з комісаром, а він їх усіх розпутав і

розпустив. То був, напевне, якийсь божевільний або такий самий гультяй, як вони, лайдак без честі й поваги: адже він пустив вовків між вівці, лисиць на курей, а мух на мед. Насмілився, одне слово, зламати право і встати проти короля, свого природного пана й володаря, коли порушив отак мудрі його накази, надумав лишити галери без рук, без ніг, а ще й до того Святу Германдаду наполохати, що вже стільки літ тихо спочивала, — укоїв таке діло, що й душі пагуба, і тілові пожитку нема.

Санчо, бачите, зразу ще розповів парохові та цилюрникові про пригоду з галерниками, що так славно випала його панові, і парох навмисне говорив отак, без обрізків, щоб подивитися, що скаже чи зробить Дон Кіхот. Наш рицар при кожнім слові аж на лиці мінився, та не важився признатись, що то він, а не хтось інший звільнив ту чесну компанію.

— Отож вони нас і пограбували, — закінчив свою розповідь священик, — нехай Господь милосердний простить тому, хто одвернув од них справедливую кару.

РОЗДІЛ XXX,

де мова мовиться про бистроумність прекрасної Доротеї та про інші вельми цікаві і втішні речі

Чи доказав парох свою мову, чи ні, як уже обізвався Санчо:

— Далебі, превелебний отче, се вчинив не хто інший, як пан мій Дон Кіхот; даремне розраював я його й остерігав, аби глядів, що робить, марне казав, що то буде гріх — таких людей визволяти, бо засуджено їх за великі злочини.

— Дурень єси, — впав йому в річ Дон Кіхот. — Мандрованому рицареві не випадає розпитувати й дізнаватися, чи ті знедолені, скривджені й пригноблені люди, яких вони зустрічають по дорозі в кайданах, потрапили в таку халепу з своєї вини, чи терплять безневинно: він мусить стати їм до помочі, яко беззахисним, маючи обачення не на махлярства їхні, а на митарства. Я й справді надибав ціле грono, цілий кетяг таких безталанних і безутішних, і вчинив з ними так, як велить моя рицарська повинність, а все інше мене мало обходить. Кому ж то мій учинок не до смаку

приходиться, тому, шануючи достойність церковну пана ліценціата і велебну його особу, я скажу, що мало він знається на рицарських справах і бреше, як скурвий син і останній лайдак, — се я ладен довести йому своїм мечем, де завгодно й коли завгодно.

По сім слові він хвацько випростався в стременах і насунув собі на лоба мисюрку, бо ту голярську мідницю, що була в його уяві Мамбріновим шоломом, він приторочив спереду до сідла, поки не трапиться нагода направити ушкодження, завдані галерницькими руками.

Доротея, дівчина дотепна і бистроумна, знала вже, що Дон Кіхот із глузду скрутився, і бачила, що всі, окрім Санча Панси, роблять собі сміх із нього, то й сама вирішила позаду не лишатись і звернулась до розгніваного Дон Кіхота з такими словами:

— Пане рицарю, нехай достойність ваша пам'ятає обітницю, дану мені нещодавно: згідно з нею ви не повинні тим часом заходити в жодні інші пригоди чи суперечки, хоч як би пильно вам припадало. Отож погамуйте ваше серце, бо якби пан ліценціат знав, що тих галерників увільнила отся неподоланна правиця, то він, напевне, тричі зашив би собі рота і тричі прикусив язика, перше ніж зронити слово, що вашеці накриво пішло.

— Клянуся, що так воно і є, — потвердив священик. — Я радше дав би вуса собі одчикрижити.

— Гаразд, пані моя, — сказав Дон Кіхот, — я замовкну і впиню справедливий гнів, що клекоче в душі моїй, і їхатиму тихо та мирно, поки не доконаю того, що вам прирік; та прошу вас, якщо се тільки вам не важко, в нагороду за сей мій добрий замір скажіть мені, яке лихо вас спіткало і хто ті вороги, де вони і скільки їх, на чию голову повинна впасти моя сувора, нещадна й невблаганна помста?

— Скажу з дорогою душею, — погодилась Доротея, — якщо тільки вам не прикро буде слухати повісті про великі злигодні і муки.

— Аж ніяк не прикро, пані моя, — запевнив її Дон Кіхот.

— Коли так, — сказала Доротея, — то прошу панства слухати мене уважно.

Заледве вона вимовила ці слова, як Карденіо з цилюрником підійшли до неї ближче — цікаво їм було почути,

яку сторійку сплете вигадлива Доротея; Санчо зробив так само, але він, як і його пан, і гадки не мав, щоб то була якась омана. Доротея вмостилася гарненько в сідлі, прокашлялась і, прибравши належної постави, почала невимушено:

— Передовсім, панове-добродійство, знайте, що звати мене...

І тут вона затнулась, бо забула раптом, яке ім'я прибрав їй священик; та той, зрозумівши, в чім річ, похопився їй на виручку:

— То не диво, пані моя, що ваша ясновельможність бентежиться і мішається, оповідуючи про свої нещастя, бо вони бувають часом такі, що й пам'ять бідним одбирають, іноді і своє власне ім'я забудеш, не то що. Отож і вам, певне, випало з помку, що звати вас принцеса Обізіяна і що ви єсте законна спадкоємиця великого царства Обізіянського; після такого нагаду ваша ясновельможність без жодної більше труднації може відновити в скорбній своїй пам'яті все, що жадає нам розповісти.

— Се правда, — сказала дівиця, — думаю, що надалі я зможу обійтись без нагадувань і здолію сама вивести кінці моєї правдомовної історії. А історія моя ось яка. Отець мій цар, на ймення Тінакрій Знаючий, був превельми очитаний у так званій чорнокнижницькій науці і виворожив по книгах своїх, що мати моя, цариця Харамілья, помре раніше за нього і що йому самому невдовзі по тому судилося зійти з сього світу, а мені лишитися кругом сиротою; але не те, казав він, смутило його й бентежило, а зовсім інше: знав він напевне, що страхолюдний велетень, володар великого острова неподалік од нашого царства, на ймення Пандафіланд Хмуроокий (бо річ відома, що хоч у нього очі ніби цілі й сидять на місці, а дивиться він на всіх басом, немов косує, і робить так навмисне, аби всіх жахати та лякати), — що той велетень, кажу, дізнавшися про моє сирітство, вдарить на царство моє з потужним військом і заполонить його геть-чисто все, що й сільця маленького не зоставить, де б мені голову прихилити. Того лихоліття і тої руїни я зможу уникнути, казав мені отець, якщо тільки згоджуся вийти за того велетня заміж, але він був упевнений, що хоч як сутужно припаде мені, я ніколи на такий дивоглядний шлюб не пристану, — і то таки щира правда,

бо я і в думці собі не покладаю, щоби стати жоною тому велетню, ані жодному іншому, хоч би який він був грізний і страшний. Іще сказав мені панотець мій, що як він помре і Пандафіланд нападе на моє царство, то щоб я, крий Боже, не гадала оборонятись, бо то була б моя погибель, а щоб сама з доброї волі покинула державу мою і вберегла тим самим од смерті і руїни щирих моїх і вірних підданців, бо з таким могутнім і забісованим велетнем мені все одно неможливо мірятися; він радив мені, щоб я негайно подалася в супроводі якогось вірника до Гишпанії, де я знайду ліки на всі свої нещастя, скоро тільки відшукаю певного мандрованого рицаря, що його слава на той час лунатиме вже по всьому тому королівству, а звати його, дай Боже на пам'ять, чи то Дон Чухот, чи то Дон Сміхот.

— Певно, він сказав Дон Кіхот, — упав їй у річ Санчо Панса, — що іменується ще й Лицарем Сумного Образу.

— Правда твоя, — сказала Доротея. — А ще мовив мені панотець мій, що рицар той на зріст високий, із себе худорлявий, а десь із правого боку, попід лівим плечем, здається, має в нього бути темна лунина з кількома щетинястими волосками.

Почувши сеє, Дон Кіхот промовив до свого джури:

— Санчо, сину мій, ходи-но сюди та поможи мені розібратися: я хочу допевнитись, чи справді я той рицар, що то про нього ворожив премудрий цар.

— А навіщо вашеці роздягатись? — спитала Доротея.

— Хочу подивитись, чи є на мені та пляма, про яку говорив ваш панотець, — відповів Дон Кіхот.

— І зовсім не треба розбиратись, — зауважив Санчо, — бо я й так знаю, що в вас на хребті є достеменно така сама родимка: то ознака великої сили.

— Сього цілком досить, — сказала Доротея. — Друзям не годиться зважати на всякі дрібниці: чи та лунина на плечі, а чи на хребті, то байдуже, аби вона була, бо тіло скрізь однакове. Немає жодного сумніву: все, що казав панотець мій, справдилося, і гаразд я вчинила, що вдалася до пана Дон Кіхота, бо се ж і єсть той рицар, якого навіщував мені панотець, — і прикмети всі сходяться, і слава його не лише в Гишпанії, а й по цілій Ламанчі голосно лунає. Заледве я зійшла на берег в Осуні, як уже почула

про незліченні його подвиги, і наче хто мене в серце торкнув, що саме його я маю шукати.

— А як же вашмость могла в Осуні на берег зійти, коли то не морська пристань? — спитав Дон Кіхот.

Перше, ніж Доротея спромоглась на якусь відповідь, в розмову втрутився священик:

— Ясновельможна принцеса, певно, хотіла сказати, що висадилась вона в Малазі, а вже в Осуні вперше почула про вашу милость.

— Саме це я й мала на увазі, — притакнула Доротея.

— Ну, тоді все ясно, — сказав священик, — хай ваша величність каже далі.

— А далі вже, власне, нема чого й казати, — мовила Доротея. — Доля була до мене така зичлива, що я розшукала пана Дон Кіхота і можу вважати, що я знов повновладна цариця й повелителька над усім моїм царством, бо сей рицар з притаманною йому гречністю й великодушністю прирік мені зробити ласку і йти за мною, куди я його поведу, — поведу ж я його прямо до Пандафіланда Хмурого, аби він убив його й повернув мені те, що лихий велетень беззаконно забрав у мене. І все те має справдитись слово в слово так, як наворожив мій добрий панотець Тінакрій Знаючий, бо він до сього ще додав і написав чи то грецьким, чи то халдейським письмом (я гаразд не вчитаю), що коли той напророчений рицар зніме велетневі голову з плечей і зажадає, щоб я стала йому дружиною, то щоб я без жодних вимовок і суперечок погодилась стати його правною малжонкою і ввела його у володіння і царством моїм, і моєю власною персоною.

— А що, друже Санчо, — обізветься тоді Дон Кіхот до джури свого, — чуєш, до чого воно йдеться? Не я тобі казав? От уже нам і царство до царювання, і цариця до женихання!

— Дей же його кату! — вигукнув Санчо. — Сучий син буде, хто з нею зразу ожениться, як тільки переріже горлянку тому гаду Пантохвиладу! Та й цариця ж то така краля, що ну, — коби мені всі блохи в ліжку на таких-от перевертались!

По сій мові підскочив двічі вгору з великої утіхи, ще й руками в підошви ляснув, а тоді схопив Доротеїного мула за оброть, спинив його, упав перед ним навколішки і попро-

сив ручки поцілувати на ознаку того, що він визнає її за свою царицю й повелительку... Кого б, ісправді, не насмішило оте панове божевілля й джурине простосердя? Та Доротея простягла йому ручку до цілування і обіцяла, що зробить його вельможею в своєму царстві, скоро небо пошле їй таку ласку і поверне їй владу над її державою. Санчо подякував принцесі такими словами, що всі знову зареготались.

— Оце, власне, і вся моя історія, панство моє любе, — сказала Доротея. — Мені лишається тільки додати, що з усіх прибічників, які мене в дорозі супроводили, зостався живий один оцей бородатий слуга, а то всі потонули під страшенну хуртовину морську, що захопила нас, як ми вже до пристані допливали. Ми з ним якимось чудом прибились до берега на двох дошках, та і все моє життя, як ви напевне вже помітили, — то суцільне чудо й таємниця. Коли ж я про щось, може, занадто широко річ повела, чи де яке слово не до ладу сказала, то не винуйте мене занадто строго: адже з самого початку моєї оповіді велебний пан ліценціат цілком слушно зауважив, що безнастанні і надзвичайні злигодні відбирають пам'ять тому, хто їх переносить.

— Мені вони її не відберуть, о чеснородна і владоможна сеньйоро, — промовив Дон Кіхот, — нехай би, вам слугуючи, я зазнав їх премногоє множество! Тим я знову потверджую і конфірмую ласку, що вам обіцяв-єм, і присягаю іти за вами хоть і на край світу, аби спіткатися з лютим супостатом вашим, котрому я думаю з помочею Всевишнього і власної моєї правиці відтяти гордливу голову лезом цього... не кажу доброго меча, бо Хінес де Пасамонте забрав його у мене.

Останні слова наш гідальго промимрив собі під ніс, а потім знову заглаголав на повен голос:

— А як я вже зотну йому голову і оддам царство ваше вам же у мирну обладу, то нехай ваша найясніша персона розпоряджає собою по власній волі й уподобі, тим що поки пам'ять моя зв'язана, і воля моя у неволі, і розум мій утрачений усе через тую... не скажу через кого, — я й помислити не можу про одруження з будь-якою іншою, хоч би і з самою Жар-Птицею.

Сі останні слова Дон Кіхотові про те, що він не хоче одружуватись, так не сподобались Санчові, що з великої досади він аж зарепетував на пана:

— Їй же богу і присягай-богу, пане мій Дон Кіхоте, у вашої милості не всі дома! Де видано одкидатися од такої вельможної принцизни, як оця-о? Чи, може, ви думаєте, що таку, мовляв, пайду́ аби-де знайду? Еге, держіть в обидві жмені! Чи, може, скажете, пані моя Дульсінея краща од сієї? Овва! Далеко куцому до зайця: вона її і нігтя не варта... Дідька лисого стану я коли грапом, як ваша милость печеного льоду шукатиме. Женіться, женіться зараз же, бодай вам се та те, загорніть собі царство, що само в руки на дурничку дається! Станьте вже раз царем чи королем, а мене маркізом ізробіть або й губернаторем, а там, про мене, хоч і весь світ пропадай!

Не стерпів Дон Кіхот, що при ньому його володарку Дульсінею такими словами шпетять; не сказавши Санчові ні слова, ні півслова, замахнув він списом і так черкнув свого джуру раз і вдруге, що той, як сніп, на землю впав; щоб нашого рицаря не впинила була Доротея, то бідаха Санчо тут би й смерті собі добув.

— Ти думаєш, підлий хаме, — озвався Дон Кіхот по якійсь хвилі, — що я вічно буду сидіти, згорнувши руки, що ти в мене всяке зле-лихе витворятимеш, а я все тобі плазом пускатиму? Так не буде ж сього, нахабо безсовісний, — а інакше тебе й назвати не можна, коли ти посмів злорічити на незрівнянну Дульсінею. Чи ти не знаєш, мудю такий, лайдаку, гунцвоте, що якби вона не вливала сили в правицю мою, то я і блохи вбити не здолів би? Скажи, шельмо з гадючим жалом, хто, по-твоєму, завоював се царство і зняв голову велетню, хто зробив тебе маркізом (бо на все те я дивлюсь уже, як на річ доконану і формально узаконену), — хто, як не доблесна Дульсінея, що обрала рамено моє за знаряддя великих своїх звершень? Вона бореться в мені й перемагає, а я нею тільки живу й дихаю, бо вона — життя моє, і дух, і суть. О, розпревражий гультяю, який же ти невдячний: тебе піднесено із грязі в князі, і в тебе язик повертається лихословити на свою доброчинницю!

Хоч же і був Санчо побитий, та чув усе, що говорив Дон Кіхот; підвівшися хутенько з землі, він захилився за Доротеїного ступака і промовив звідти до свого пана:

— Ви мені, пане, скажіть: коли ваша милость порішила не женитися з цією вельможною принцизною, то, виходить, і царства вам не буде, а якщо так, то чим же ви

зможете мене нагородити? От чого мені жалько! Ви б таки взяли оженились із царівною, що наче з неба оце до нас плюснула, а там можна буде і з панею моєю Дульсінеєю пожартувати, бо, знаєте ж, були такі царі й королі на світі, що полюбовниць собі мали. А котра з них кращіша, до того я не мішаюсь, мать що обидві гарні. Та коли правду казати, то я пані Дульсінеї зроду і в вічі не бачив.

— Як то не бачив, блюзніре ти блазнюватий?! — обурився Дон Кіхот. — Хіба ж ти не привіз мені оце зараз од неї вісті?

— Я хотів сказати, що бачив її лише мелькома, — похопився Санчо, — то й не міг роздивитися дрібніше на всі її красоти і принади, а так на огул вона вроді лепська.

— Тоді я тобі прощаю, — промовив Дон Кіхот, — даруй же й ти мені, що я тобі досадив: ти ж знаєш, як важко буває перший порив упинити.

— Це-то я знаю, — відповів Санчо, — мене самого пориває першим ділом до балачок, то й мелю собі, що на язик наверзеться.

— Ти, Санчо, говори, та не заговорюйся, — ска́зав Дон Кіхот, — а то, знаєш, поти жбан воду носить... Я думаю, ти розумієш.

— Чом не розуміти, розумію, — сказав Санчо, — та тільки ж Бог із неба все бачить і знає, хто більший гріх робить: чи хто, як я, недобре говорить, чи хто, як ваша милость, недобре творить.

— Ну, годі вже, — помирила їх Доротея, — біга́й, Санчо, поцілуй панові руку й перепроси, та зважай надалі, кого хвалити, а кого гудити, і не кажи лихого слова про ту володарку Тобоську, — хоч я її не знаю, проте завше готова їй услужити. А втім, уповай на Бога: ти неодмінно доскочиш посілості якоїсь і заживеш паном на всю губу.

Санчо, понуривши голову, підійшов до свого пана і попросив ручку — Дон Кіхот подав її з величною гідністю і, як джура поцілував її, поблагословив його і велів пройти за собою трохи вперед, бо він має дещо в нього розпитати і поговорити з ним про певні важливі речі. Санчо так і зробив; проїхавши трохи вперед, Дон Кіхот звернувся до нього з такими словами:

— Відколи ти повернувся, я не мав ні часу, ані змоги розпитати в тебе про деякі подробиці твого посельства і

про те, яку ти привіз мені відповідь; тепер же, коли доля погодила нам слушний час і слушне місце, ти не відмовишся, я гадаю, порадувати мене добрими вістями.

— Питайте мене про що хочете, ваша милость, — відповів Санчо, — і я вам любісінько викладу, як на долоні, все, од початку до кінця, тільки прошу вас, пане, не будьте такі оприскливі та мстиві.

— Нащо це ти мені кажеш, Санчо? — спитав Дон Кіхот.

— А на те, — одказав Санчо, — що ви мене оце двічі потягнули більше за ту суперечку, в яку нас нечиста сила тоді вночі заплутала, аніж за те, що я бовкнув проти пані моєї Дульсінеї, бо я ж її люблю й шаную, мов святощі які (хоч у неї вони й не ночували), — єдино тим, що вона ваша милоданка.

— Не заводив би ти, Санчо, про се мови, — сказав Дон Кіхот, — бо вже воно мені набридло. Я простив тобі щойно, але, як то кажуть, за новий гріх — нова покута.

Серед такої розмови побачили вони нараз чоловіка якогось, що їм навпроти верхи на ослі їхав; як ізблизився до них, придивились, аж воно щось ніби на цигана скидається. Та Санчо Панса, що де, було, не вздрить осла, то зразу туди очі й душу пориває, вмить упізнав у тому вершникові Хінеса де Пасамонте і, як по ниточці доходить до клубочка, так він по циганові до Сірого свого добрався. Так воно справді й було: злодій їхав на краденому ослі; щоб же його не впізнали, як осла продаватиме, вбрався він за цигана, бо по-циганськи (та і ще по-всякому) говорив він незгірше, ніж своєю рідною мовою. Скоро Санчо вгледів його і впізнав, зразу гукнув до нього що є сили:

— Ах ти ж злодюго Хінесе, верни мені моє добро! То ж мій рідний осел, моя душа, моя втіха, мій скарб, моє багатство! Згинь, сучий сину, щезни, ворюго, а що не твоє, оддай!

Власне, стількох слів і стількох лайок може й не треба було, бо вже при першому окрику Хінес зіскочив додолу і рвонув навтьоки — і то не риссю, а таки добрим чвалом, — тільки смуга за ним лягла. Санчо ж підбіг до свого Сірого, обійняв його й промовив:

— Як же тобі велося, мій Сіресенький, мій ріднесенький, маєточку мій милий, товаришу мій любий!

І так уже осла того цілував та голубив, мов то людина була, а осел приймав смирно ті пестощі й ласки і словом не озивався. Тут над'їхали й інші подорожні та повіншували Санча знахідкою; Дон Кіхот же поздоровив його якнайсердечніше і сказав, що попри все те він не касує квитанції на трьох ослят, за що Санчо, звісно, подякував йому.

Поки Санчо й Дон Кіхот розмовляли отак між собою, священик хвалив Доротею, що як то дотепно вона свою історію вигадала: і коротко говорила, і речі достеменно такі добирала, як у рицарських романах пишеться. Доротея одповіла, що вона частенько в тих книгах розчитувалась, а от уже де які провінції лежать та де морські пристані, того не знає гаразд, от і сказала тоді навмання, що в Осуні висадилась.

— Я так і подумав, — зауважив священик, — отож і втрутився зразу, щоб усе влагодити. Та хіба, скажіть, не дивна річ, що сей бідолашний гідальго вірить отак беззастережно всяким вигадкам і небилицям, аби тільки штилем і складом нагадували вони ті баламутні його романи?

— Так, так, — погодився Карденіо, — його легковірність справді нечувана, прямо-таки надзвичайна: мені здається, що найвигадливіший письменник і навмисне такого не видумав би.

— Тут іще от яке діло, — сказав священик, — наш добрий гідальго плете всякі дурниці тоді тільки, коли йдеться про предмет його божевілля; як же хто заведе з ним мову про щось інше, він говорить цілком розсудливо, як людина світлого й розважного розуму, і всякий, хто не зачепить його рицарські болячки, ви́знає його цілком здоровим на умислі.

А Дон Кіхот тим часом розпитував Санча далі:

— Ну, друже Пансо, мир і згода, забудьмо всі наші свари й чвари... Ти скажи мені краще, не поминаючи лиха, де, як і коли побачив ти Дульсінею? Що вона робила? Що ти їй сказав? Що вона одрекла? Який був вираз н обличчя, коли вона читала моє послання? Хто тобі його переписав? І на всі ці питання, цілком законні і цілком резонні в такій оказії, ти маєш відповідати прямо й чесно, не додаючи й не вигадуючи нічого зайвого, аби мене потішити, а надто не одбавляючи нічого, аби мені досадити.

— Пане, — відповів Санчо, — по щирості кажучи, ніхто мені того листа не переписував, бо його в мене й не було зовсім.

— Так воно і є, — сказав Дон Кіхот, — бо за два дні по твоїм од'їзді я побачив, що пам'яткова книжка, де я того листа написав, лишилась при мені, і се мене засмутило непомалу, бо я не знав, що ти робитимеш, коли помітиш, що листа немає. Я гадав усе, що ти повернешся, як тільки його кинешся.

— Та таки й повернувся б, — одказав Санчо, — якби не витвердив був того листа, коли ваша милость мені ото читала, та й проказав слово в слово дякові одному, той і списав, та ще й сказав, що, каже, багато листів одлучних через мої руки пройшло, а такого лепського письма зроду не бачив і не читав.

— А що, Санчо, ти й досі його пам'ятаєш? — спитав Дон Кіхот.

— Забув уже, пане, — одказав Санчо, — бо як продиктував, то вже воно мені без інтересу було. Знаю тільки, що починалось отак: «Мужоглядна — чи то пак, можновладна сеньйоро!», а кінчалось: «Твій до самого гробу Лицар Сумного Образу». Ну, а посередині там іще стонадцять усяких серденьок та любоньок, та голубоньок.

РОЗДІЛ XXXI

Про втішну розмову між Дон Кіхотом та його джурою Санчом Пансою, а також про інші деякі події

— Усе це мені до смаку припадає, — сказав Дон Кіхот, — та говори лишень далі. От ти приїхав — і що ж робила в ту пору цариця вроди? Певна річ, перли низала або свому вірному рицареві який девіз сріблом-злотом гаптувала?

— Та ні, — одвітував Санчо, — вона саме у себе в дворі пшеницю точила аж два кірці.

— Ти ж май на оці, — зауважив Дон Кіхот, — що до якої зернини вона рукою торкалась, та зразу в перлину перетворювалась. А скажи, друже, ти ж бачив, яка пшениця була? Певне, біла та яра, та вся добірна — саме чоло?

— Та ні, ледаченька, заміркувата, — одказав Санчо.

— Запевняю тебе, — провадив Дон Кіхот, — що з тої пшениці, яку вона руками своїми просівала, хліб буде як сонце... Та цікавий я знати: як ти вручив їй мого листа, чи вона ж його поцілувала? Чи, може, на голову собі поклала? Чи вчинила іншу яку церемонію, гідну такого послання? Чи так що зробила?

— Як хотів я їй того листа дати, — відповів Санчо, — то в неї ще сливе повне решето пшениці було, так вона мені й кае: «Положи його, — кае, — отуди на лантух, бо поки сього збіжжя не доточу, то й читати, — кае, — не буду».

— Розумна пані, — зауважив Дон Кіхот, — вона, мабуть, хотіла почитати його на дозвіллі, собі до любої вподоби. Та кажи далі, Санчо: поки вона своє діло робила, про що вона з тобою розмовляла? Чи питала щось про мене, і як ти їй відповідав? Розкажи мені геть-чисто все, до останньої, мовляв, цяточки.

— Нічого вона в мене не питала, — відповів Санчо, — та я їй сам усе розказав: так, мовляв, і так, пан мій заради вас у гори й бескеття, мов той дикун, забився і одбуває там покуту, ходить голий до пояса, спить просто неба, хліб їсть без обруса, бороди не чеше, плаче-ридає, свою долю проклинає...

— Що я нібито долю свою проклинаю, се вже ти перегнув, — зауважив Дон Кіхот, — бо я, навпаки, благословляю її і благословлятиму по всі дні життя мого, що вона мене сподобила любити таку високу душею сеньйору, як Дульсінея Тобоська.

— Що висока, то висока, — сказав Санчо, — мать, на цілий корх вища за мене буде.

— А ти ж як, Санчо, — спитав Дон Кіхот, — мірявся з нею, чи що?

— Та нарочито не мірявся, — одказав Санчо, — а як помагав їй лантух збіжжя на осла завдати, то стояв поряд неї і побачив, що, либонь, на цілу долоню вона од мене вища.

— І правда ж, — сказав Дон Кіхот, — що до того стану гінкого і високого зросту долучаються в неї тисяча тисяч гарних прикмет, що оздоблюють їй душу? Та скажи мені, будь ласкав, Санчо, іще одну річ: коли ти підійшов до неї,

то чи не відчув якогось такого аромату аравійського, пахощів тонких і духмяних, що й слова до них не прибереш, духу такого, як у крамниці модного рукавичника?

— Та як би вам сказати, пане, — відповів Санчо, — од неї справді трохи пахтіло ніби чи тхнуло чимось мужчинським, — звісно, наробилася в охоту, то й упріла.

— Тут щось не так, — зауважив Дон Кіхот, — мабуть, у тебе нежить був, а може, то ти почув свій власний запах. Адже я знаю, як благоухає ся троянда серед терня, сей зельний крин, ся духовита амбра.

— Все може бути, — відповів Санчо, — воно й справді, од мене самого частенько такий дух іде, як тоді, мені здалося, йшов од її милості сеньйори Дульсінеї. Та й не дивно, сказано — чорт на чорта скинувся.

— Ну гаразд, — допитувався далі Дон Кіхот, — от вона вже переточила пшеницю й до млина вирядила, а що ж вона зробила, як прочитала листа?

— Та вона його й не читала, — одрік Санчо, — бо, кае, неписьменна; взяла та й подерла на дрібнюсінькі шматочки: не хочу, кае, нікому на прочитання давати, щоб у селі, кае, не знали моїх тайнощів. Буде з мене, кае, що ти мені з уст про панове кохання з'ясив і про ту несвітську покуту, що він через мене справляє. Скажи, кае, панові, що я цілую йому руки, і дужче мені хочеться його в образ побачити, аніж листи йому писати. А ще просила й наказувала, аби, одержавши од неї звістку, зразу вийшли з тих нетрів і перестали витворки витворяти та їхали б негайно в Тобосо, як тому не стане на заваді якась важливіша річ, бо вона страх як хоче з вашою милостю побачитися. Здорово вона сміялась, як я сказав, що ваша милость прибрала собі найменння Лицар Сумного Образу... Питав я в неї, чи приходив отой біскаєць, так, кае, приходив, і дуже, кае, добрий хлопець. І про галерників питав, так ні, кае, поки ще ані жодного не бачила.

— Досі було все як слід, — промовив Дон Кіхот. — Та скажи мені, якого клейнода вона дала тобі на відході за вістку, що ти од мене привіз? Бо то, бачиш, у рицарів мандрованих та дам їхніх так уже здавна повелося, що вони дарують різні коштовні речі джурам, вірницям чи карликам, котрі від нього до неї чи від неї до нього з вістями приходять чи приїздять, у нагороду б то за їхнє посельство.

— Може, воно й так, — одказав Санчо, — і, як на мене, то се дуже добрий звичай, тільки таке мусило бути в давню давнину, а тепер дають хіба лустку хліба чи грудку сиру, бо не що ж подала мені й пані моя Дульсінея через огорожу подвірню, як я вже попрощався з нею. Ще й сир, як на те, овечий був.

— Вона без міри щедра та гойна, — сказав Дон Кіхот, — і якщо не подарувала тобі якоїсь золотої цяці, то лише через те, що не мала нічого під рукою. Та добрі, кажуть, ковбаски й після паски. Я побачусь із нею, і все якось улагодиться. А знаєш, що мене дивує, Санчо? Здається мені, що ти до Тобоса й назад не з'їздив, а злітав, бо за яких три дні справився, а туди ж не менше буде, як тридцять миль. Звідси я висновую, що той мудрий чорнокнижник, котрий мною опікується і мені добра сприяє (а що такий десь конче мусить бути, се річ цілком певна, інакше я не був би правдивим мандрованим рицарем), що той чародій, кажу, допомагав тобі в подорожуванні, хоч ти сам того, може, й не помітив: інший чаклун підхопить, було, з ліжка сонного рицаря, і той, не тямлячи, як, що й до чого, прокидається назавтра за тисячу миль од того місця, де спати ліг. Якби не сі чародії, то мандровані рицарі не могли б один одного в біді рятувати, як вони те раз у раз роблять: буває, що хтось із рицарів воює десь у Вірменських горах із песиголовцем чи почварою якою або так із яким воїном, — аж тут у найскрутнішу хвилю, коли вже він от-от полягти має, мов уродиться, прилетить на хмарі чи на колісниці вогненній інший рицар, вірний його товариш, котрий перед тим щойно в Англії десь був, стає йому до оборони і одзволяє од смерті, а ввечері той рицар уже в себе дома сидить, вечеряє до смаку, хоч, може, до його домівки дві чи й три тисячі миль. І те все завдячують рицарі мудрості й сприту чарівників, котрі за них дбають. Тим-то, друже Санчо, й не дивно мені, що ти за такий короткий час обернувся: то якийсь мудрий характерник, як я вже казав, на крилах тебе переніс, що ти й не зчувся.

— Схоже на те, — сказав Санчо, — бо Росинант, їй же богу, так чвалав, так вибрикував, немов циганський осел із живим сріблом в ушах!

— Що там живе срібло! — підхопив Дон Кіхот. — Певне, сидів у ньому цілий легіон чортів, а то такеє кодло, що

носиться й інших носить скільки само хоче, не знаючи впину і втоми. Та годі вже про се; скажи краще, як, на твою думку, я маю чинити: володарка моя Дульсінея кличе мене до себе, і я, здавалося б, повинен виконати сей її наказ, проте обіцянка, що я дав принцесі, котра їде з нами, унеможливлює наразі його виконання — рицарський закон велить мені справдити передовсім дане слово, а тоді вже про власні втіхи думати. З одного боку мене пориває нестримне бажання побачитися з володаркою моєю, з другого боку, запалює і надихає дана обітниця і слава, яку мені заповідає се передузяття. Я так гадаю: треба мені їхати якнайшвидше й знайти того велетня; як же відрубаю йому голову і приверну принцесі її законне царство, то, не гаючи і хвилі малої, полину до сонцесяйної вроди, котра озорює всі мої чуття, і подам їй такі докази на своє виправдання, що вона не гніватиметься за той загай і за ту забару, від яких лише збільшиться її слава й хвала: адже все, чого я в сім житті добув, добуваю і добуду силою зброї моєї, — все я завдячую її великій до мене прихильності і моїй несхибній супроти неї вірності.

— Гай-гай! — вигукнув Санчо. — У вашої милості немає, певне, третьої клепки в голові! Невже ви таки, пане, й справді думаєте мандрувати на край світу отак пустодурно і випустити з рук таку багату й вельможну відданицю, що за нею таке віно можна взять — ціле царство! А я ж чув, що теє царство має понад двадцять тисяч миль кружині, більше буде, ніж Португалія й Кастилія заразом, і є в ньому геть-чисто все, чого душа людська бажає... Мовчіть уже краще, прости Господи, соромтесь отаке говорити: ось послухайте мене та женіться мерщій у першому селі, де священика знайдете, а ні — то наш сеньйор ліценціат ізв'яже вам любісінько руки... Я ж таки вже на світі пожив, можу поради давати, а ся порада вам он як пристала. Краще синиця в жмені, чим журавель у небі; не шукай біди — щастя само тебе знайде.

— Слухай, Санчо, — сказав Дон Кіхот, — коли ти на те лише радиш одружитися, аби, велетня вбивши, я зразу став королем і мав спромогу нагородити тебе чим обіцяв, то чиню тобі відомо, що й без одруження легко можу бажання твоє вволити: перше ніж до бою стати, вимовлю тобі, що в разі перемоги дістану частину царства, навіть у зв'я-

зок малженський не вступаючи, з правом передати її, кому захочу; а коли мені ту частину дадуть, то кому ж я маю її передати, як не тобі?

— Та вже ж не кому, — погодився Санчо. — Тільки нехай ваша милость займає займанщину уз саме море: як несподобне мені буде там житов'я, то посаджу враз чорних своїх підданців на кораблі та й гайда — я вже казав, що з ними робити гадаю. А до панії моєї Дульсінеї вашій милості зараз нема чого їхати, се правда: краще рушайте на того велетня, забийте його та й ділові кінець, а од того діла, так мені здається, буде нам і слава велика, і користь немала.

— Згоден, Санчо, — промовив Дон Кіхот. — Правда твоя, я так і зроблю, як ти мені радиш, не поїду до Дульсінеї, поїду з сією принцесою. Тільки гляди, не кажи нікому, навіть і супутникам нашим, про що ми тут із тобою міркували й розправляли, бо Дульсінея — панна скромна і стримана, не хоче, щоб усі знали, що вона має на мислі, тим-то не годиться мені, чи комусь іншому, до мене причетному, таких речей розголошувати.

— Коли так, — сказав Санчо, — то навіщо ви, пане, посилаєте всіх переможених правицею вашої милості на поклін до панії моєї Дульсінеї? Адже цим ви немов розписуєтесь, що ви її любите, що вона ваша кохана! Ви ж їм наказуєте, аби вони впадали перед нею на коліна й говорили, що то з вашої волі оддають їй шану — то як же ви хочете, щоб од людей приховалось, що в вас, обох, на серці?

— Який же ти, Санчо, глупак, який простак! — вигукнув Дон Кіхот. — Хіба ти не розумієш, що се робиться для звеличення її і прослави? Знай же, що за нашими рицарськими поняттями то для дами велика честь, коли в неї є багато мандрованих рицарів, що служать їй вірно, не сягаючи думкою далі того служіння, тільки за те, що вона є вона, і не жадають за свою велику любов жодної нагороди, аби тільки вона мала їх за своїх рицарів.

— Такою любов'ю, — зауважив Санчо, — треба любити Господа нашого Ісуса Христа, як панотець у ка́зані каже: заради його самого, а не з надії на славу, не з страху покари. Отак же і я хотів би любити і служити йому, скільки моги моєї.

— Не взяв же тебе враг! — здивувався Дон Кіхот. — Хлоп хлопом, а часом щось таке розумне скаже, мовби по всяких школах учився.

— А я ж, пане, далебі що й читати не вмію, — одказав Санчо.

Тут майстер Ніколас гукнув до них, щоб заждали трохи — набрели саме на криницю, так попити б, чи що. Дон Кіхот припинив коня на превелику втіху Санчові, що набрехався вже донесхочу і потерпав дуже, щоб пан не зловив його, буває, на слові: хоч і знав, що та Дульсінея — то проста собі дівка з Тобоса, та зроду її у вічі не бачив. Карденіо тим часом устиг уже перевдягтися в те вбрання, що було на Доротеї, як вони її надибали: куди не кинь, воно було все-таки краще за ті лахмани, що зняв із себе. Всі посідали коло криниці і покріпились так-сяк тим припасом, що парох із заїзду прихопив, а то були таки добре зголодніли.

Сидять собі, аж хлопець якийсь дорогою іде; пристав трохи, приглянувся спильна, що воно за люди коло криниці, а тоді підбіг до Дон Кіхота, припав йому до колін і так же жалібно заплакав, приговорюючи:

— Ой, паночку ж мій любий! Чи ви мене впізнали, чи не впізнали? Придивіться-бо до мене, це я, Андрес, той самий хлопець, що ваша милость його од дуба оногди одв'язала!

Дон Кіхот упізнав хлопця, взяв його за руку і, звертаючись до всіх присутніх, промовив:

— Аби вашим милостям стало ясно, яку вагу має на сім світі мандроване рицарство, що розбиває в ньому всяку кривду і неправду, чинену злими та напасливими людьми, хай відають ваші милості, що недавніми днями, їдучи мимоїздом поуз ліс, почув я крик якийсь і лемент прежалібний, наче кого там катовано чи мордовано. Пильнуючи своєї повинності, я подався туди, звідки, як мені здалося, долинали тії жалісній зойки: бачу, аж до дуба хлопець прив'язаний, оцей самий, що перед вами нині стоїть; я рад тому душею, бо такий свідок не дасть мені брехати. Стоїть, кажу, прив'язаний до дуба, і сорочка йому задублена, а коло нього хлоп якийсь (господар його, як я дізнався згодом), віжками бідолаху шмагає. Як я тее побачив, зразу спитав, за що він його так немилосердно катує. Мугир

мені одказав, що то його наймитчук, а б'є він його за те, що діла не глядить — не з недорозуму, мовляв, а з недбальства. Тут озвався до мене хлопець: «Пане, — каже, — він за те мене лупцює, що я плати своєї допоминаюсь». Господар почав виправдуватись і викручуватись; я його вислухав, однак віри йому не дав: сказав, щоб одв'язав хлопця, забрав із собою і заплатив — під присягою все, що винен, до останнього реала, ще й з дорогою душею. Правду я кажу, синку Андресику? Ти ж сам бачив, як владно я поставив ту вимогу і як покірно він обіцяв зробити все, що я велів йому, загадав і наказав. Одповідай же, не бійся нікого й нічого, розкажи цьому панству все, як воно діялось, аби всім було видно ясно й очевисто, яка то користь є на світі од подорожнього мандрованого рицарства.

— Що ваша милость розказала, — одповів хлопець, — то все щира правда, тільки скінчилося те все не так, як ви, пане, собі гадаєте, а зовсім навпаки.

— Як то навпаки? — спитав Дон Кіхот. — Хіба ж тобі не заплатив господар?

— Мало того, що не заплатив, — одказав хлопець, — а скоро ви, пане, з лісу виїхали і ми зосталися самі, знов прив'язав мене до того самого дуба і такої дав хлости, що всю шкуру з мене спустив, як із святого Бартоломея. Ще й при кожному вдарі таке примовляв, так глузував та шкилював із вашої милості, що якби не боліло, то я й сам сміявся б. Та що там! Такого мені доклав воза лихий мій господар, що мусив я аж до сього часу в шпиталі вилежуватись. А то все, пане, через вас: щоб ви їхали були своєю путею, не мішалися в чужі справи та не лізли, куди вас не просять, господар був би всипав мені який десяток чи два та одв'язав би і заплатив усе, що слід. А то ви накрили його мокрим рядном, наговорили сім міхів горіхів, от він і розсердився, а що не міг на вас того серця зігнати, то воно все на мені окошилося, що вже, мабуть, до кінця віку з мене пуття не буде.

— Це все через те, — сказав Дон Кіхот, — що я поїхав, не дочекавшись, поки він тобі заплатить. З довголітнього досвіду я мусив би добре знати, що ниці люди не дотримують слова, коли їм воно невигідно. Та ти ж пам'ятаєш, Андресе, я присягнув тоді, що як він не заплатить, то я все одно знайду його — і в китовому череві од мене не сховається.

— То правда, — потвердив хлопець, — але який мені з того пожиток?

— Зараз побачиш, який, — сказав Дон Кіхот.

По сім слові зірвався на рівні ноги і велів Санчові загнуздати Росинанта, що ходив попаски в лузі, поки вони підобідували. Доротея спитала в рицаря, що він хоче робити. Той відповів, що хоче розшукати підлого хама і покарати його за негідні вчинки; він примусить його заплатити хлопцеві все до останнього шага, нехай тоді хоч порозсідаються всі хами на світі. Та Доротея нагадала йому, що він уже прирік їй не вдаватися в жодні нові пригоди, поки не довершить її справи: се рицарське правило йому відоме більше, ніж будь-кому іншому, отож нехай погамує своє серце, поки не повернеться з її царства.

— Правда ваша, — погодився Дон Кіхот. — Доведеться Андресові потерпіти, поки я вернуся, як ви, пані, кажете. Та я повторне клянусь і присягаюсь, що не спочину доти, доки не буде йому відплати і заплати.

— Не вірю я в ті присяги, — сказав Андрес. — І ніяких відплат мені не треба, аби тільки до Севільї якось добратись. Дайте, коли маєте, чогось поїсти на дорогу і зоставайтеся тут із Богом разом з усіма мудрованими рицарями, мордувало б їхню маму, як мене через них мордовано!

Санчо видобув із своєї торби шмат хліба й грудку сиру, дав хлопцеві й промовив:

— На тобі, брате Андресе, бо всім нам така сама біда припала.

— Яка там іще біда? — спитав Андрес.

— Та отака ж, як оцей хліб із сиром, що я тобі даю, — одказав Санчо. — Бог його святий відає, чи мені його надовго стане, бо, щоб ти знав, товаришу, джури у мандрованих лицарів приймають голод і холод і всяку нуждоту, що до ладу й не розкажеш, хіба на своїй шкурі спробуєш.

Схопив Андрес той хліб та сир і, бачивши, що більш ніхто не дає нічого, понурив голову та й узяв, як то кажуть, ноги на плечі. Але на відході сказав іще Дон Кіхотові:

— На Бога, пане мандрований лицарю, як мене ще коли зустрінете, то не рятуйте вже, хоч би мене й на кавалки різали, бо з вашої допомоги мені ще більше лиха прибуде... Западіться ви з усіма мандрованими рицарями і з усім їхнім кодлом!

Дон Кіхот порвався був устати, щоб покарати нахабу, та хлопець дременув шляхом, аж курява встала — хто б уже його й наздогнав! Андресова розповідь непомалу розгнівала нашого гідальга, і всі мусили якось од сміху стримуватись, щоб його ще більше не роздратувати.

РОЗДІЛ XXXII,

де оповідається про те, що сталося з Дон Кіхотом і всім його товариством у корчмі

Під'ївши добре, посідали верхи й без особливих пригод приїхали другого дня до корчми, що так увірилась і осоружилась Санчу Пансі; волів би він туди зроду не завертати, одначе мусив. Корчмар із корчмарихою, донька їхня й Маріторна як побачили Дон Кіхота й Санча, вийшли їм назустріч такі то вже раді й веселі, а наш рицар привітав їх поважно й гордо і сказав, щоб йому постіль ізготували, тільки кращу, ніж минулого разу; господиня одповіла на те, що як він заплатить краще, ніж минулого разу, то вона постеле йому по-королівському. Дон Кіхот приобіцяв, і йому спорядили пристойне ложе в тій самій комірчині, що й перше; він не одразу і вклався, бо був такий стомлений і розбитий, що й розуму зібрати не міг.

Чи замкнувся він там, чи ні, як корчмариха прискочила до цилюрника і, схопивши його за бороду, гукнула:

— Враг візьми мою душу, коли я ще дам користатись моїм добром для чиєїсь бороди! Верніть мені хвоста, бо чоловіків той де попало валяється, що прямо срамота, — гребінь, значиться; а я, було, встромлю його собі в волосінь та й гадки не маю.

Цилюрник не хотів оддавати хвоста, хоч як смикала його корчмариха, та священик сказав, щоб оддав, бо вже тих хитрощів не треба: нехай об'явиться перед Дон Кіхотом у власній подобі і скаже, що втік до корчми од галерників, які його ограбували; як же рицар спитає за принцесиного джуру, то й тут можна вивернутись: вона, мовляв, послала його наперед до свого царства з віскою, що сама йде і визволителя для всіх із собою веде. Тоді вже цилюрник годі одмагатись, оддав господині хвоста; вернули їй і всі інші причандали, що позичали, як ішли рятувати Дон Кіхота.

Всі, хто в корчмі був, дивувались, яка то вродлива дівчина Доротея і який то бравий хлопець Карденіо, що за пастуха був перебраний. Священик велів дати чогось попоїсти із запасу корчемного; господар, сподіваючись собі незгіршої плати, спроворив їм зараз добрячий обід. Поки там щось діялось, Дон Кіхот собі все спав; поклали його й не будити, бо таки потребував більше сну, як їжі.

За обідом розговорились — тут же при корчмареві з жінкою та дочкою, при Маріторні і всіх постояльниках — про Дон Кіхотове чудне божевілля та про те, де і як вони його знайшли. Корчмариха розповіла про те, що тут у них приключилось із рицарем та погоничем, а тоді оглянулась, чи немає поблизу Санча, та й про те похвалилась, як тут його гойдали-підкидали, на превелику втіху гостям. Коли ж парох сказав, що Дон Кіхот схибнувся розумом на рицарських романах, господар обізвався:

— Не знаю, — каже, — як то могло бути, бо як на мене, то нема на світі лектури, кращої над оті романи. Є в мене тут поміж усяким шпаргаллям книжок таких зо три, так скажу вам по щирості, не раз вони мені дух веселили, та й не мені самому, а ще багато декому. Ото в жнива чи в косовицю як випаде яке свято, наб'ється до мене тих женців та косарів, а між ними все один письменний вийметься, то візьме, було, в руки тую книжку та й чита, а ми посідаємо, було, чи постаємо кружка, чоловік із тридцятеро, та й слухаємо собі до любої вподоби, і наче нам аж душа молодіє; хто-хто, а я вже так тим читанням розкошую, особливо як ото рицарі б'ються та рубаються люто й завзято, що й самого пориває — слухав би, здається, день-денно і ніч-нічно...

— І я так само, — підхопила господиня, — бо тільки в домі й просвітлої години, як ото хто читає, а ви слухаєте: так заслухаєтесь, що й за лайку та за сварку забуваєте.

— Правда, — докинула Маріторна, — і я страх як люблю слухати про всякі такі лепські речі, надто коли там панна яка сидить під помаранчовим деревом та з рицарем своїм милується, а вірниця її стоїть на сторожі та аж гине з заздрощів, аж мліє з тривоги... О, то мені мед, чистий мед!

— А ви, паннусю, що на те скажете? — звернувся парох до корчмарівни.

— Бігме, не знаю, — одказала дівчина. — І я люблю слухати, як читають, хоч і не все розумію. Тільки таткові подобається про бійку, а мені більше, як ото рицарі журяться, що мила далеко; іноді, буває, аж сама заплачу — так мені їх жалько стає.

— То ви б їх, панночко, зарятували, — спитала Доротея, — якби вони за вами тужили?

— Не знаю, що зробила б, — одказала дівчина, — знаю тільки, що бувають такі немилосердні дами, що їх рицарі називають тигрицями, левицями і ще всякими паскудними йменнями. Божечку милий, які ж то безсердечні й безсовісні створіння! І не глянуть на доброго чоловіка, нехай там хоч сконає, хоч ізбожеволіє. Чи то в них маніри такі, чи що? А як ти вже так дуже честі своєї пильнуєш, то виходь заміж за свого рицаря та й квита: йому тільки того й треба!

— Цить, доню, — упала їй в річ корчмариха. — Дуже багато ти про ції речі знаєш, а воно дівчині й не годиться про таке знати й говорити зайве.

— Та я ж хіба що? — озвалась дочка. — Пан у мене спитали, от я й одповіла.

— Ну, гаразд уже, — сказав парох. — Принесіть мені, пане господарю, тії книжки, хай я на них гляну.

— Чом не принести, принесу, — відповів корчмар.

Сходив до себе в кімнату і приніс ізвідти скриньку стару, на ланцюжок замкнуту. Парох одімкнув ту скриньку і видобув із неї три великі книги і рукописи якісь, написані дуже гарним почерком. Розгорнув першу книгу, аж то — «Дон Сіронхіль Фракійський», друга була «Фелісмарт Гірканський», а третя — «Історія славного отамана Гонзала Ернандеса Кордовського з життєписом Дієга Гарсії де Паредес». Прочитавши парох титули двох перших книжок, повернувся до цилюрника й сказав:

— Ех, немає на них клюшниці нашого приятеля та його небоги!

— Обійдемось і без клюшниці, — відповів цилюрник. — Я їх сам у двір винесу або вкину в коминок: бач, як добре в ньому розгорілось!

— Невже ваша милость хоче попалити мої книжки? — спитав корчмар.

— Не всі, — одказав парох, — а тільки оці дві, про Сіронхіля та Фелісмарта.

— А хіба мої книги єретичні чи схематичні, щоб їх палити? — здивувався корчмар.

— Та не схематичні, а, мабуть, ви хотіли сказати — схизматичні, мій друже, — поправив його цилюрник.

— Може, й так, — погодився господар, — тільки вже як палити, то паліть краще оту, що про славного отамана та про Дієга Гарсію, а цих двох не дам, скорше рідну дитину в огонь пошлю!

— Приятелю мій! — сказав священик. — Ці дві книги брехливі од початку до кінця, у них самі лише дурниці та нісенітниці. А ота, що про славного отамана, містить у собі правдиву історію Гонзала Ернандеса Кордовського, що за подвиги його великі і премногі світ увесь прозвав славним отаманом: такого знаменитого й голосного найменння заслужив по праву він один. А Дієго Гарсія де Паредес — то знакомитий рицар родом з естремадурського міста Трухільйо, хоробрий вояк і таки лицар од природи, що одним пальцем міг колесо млинове на ходу спинити. А раз, ставши з мечем на мостовому причілку, сам-один переп'яв шлях незчисленному війську, що так і не перейшло через міст. І ще не раз такої доказав слави, що якби не сам був списав ті свої подвиги і не применшив їх зі скромності (як і личить рицареві, що сам свою історію пише), а щоб оповів про них хто сторонній, не спиняючись жодними такими міркуваннями, то, може, пішло б у непам'ять все те, що чинили колись Гектори, Ахілли та Роланди.

— От мені велике диво, — заперечив корчмар, — млиновеє коло рукою спинити! Краще ви, панотче, почитайте про Фелісмарта Гірканського, що я читав, як він одним махом розпанахав до пояса сімох велетнів, мов то були квасоляні ченчики, що діти для забавки роблять! А то раз війська йшло ворожого видимо-невидимо, мільйон і шістсот тисяч, а може, й більше, і всі з ніг до голови озброєні, так він кинувся сам-один проти нього і всіх у розпорош обернув, немовби отару овечу. А що ж тоді сказати про доброго лицаря Сіронхіля Фракійського! То такий уже був завзятець, такий сміливець, що, пишеться в книзі, як плив раз рікою, а тут де не взявся з-посеред води змій огнедихатий, дак він, каже, його як побачив, кинувся на нього, сів верхи на спину тую лускату та як іздавить обома руками за

горло, туж-туж не задушив; бачить тоді змій, що непереливки, та й мусив із лицарем разом у воду пірнути, аж до самого дна, бо той його все не пускав. Спустились вони на дно, аж там палати розкішні та сади пречудові, що й думкою не здумаєш; там уже змій перекинувся дідом старелезним і такого лицареві понарозказував, що тільки слухай та слухай... Почули б ви, панотче, то й самі з утіхи ошаліли б. Отож мовчіть краще про того славного отамана та Дієга Гарсію, бо не варті вони й за масляні вишкварки!

Сеє почувши, Доротея обізвалася стиха до Карденія:

— Боюся я, коли б і наш господар не здонкіхотився!

— Схоже на те, — відповів Карденіо. — З його балачок можна доміркуватись, що він має за щирісіньку правду все те, що в тих книжках пишеться, ніби воно все так достеменно і діялось, — тут уже й сто босоногих ченців не переконають його на інше.

— Браття моє миле, — знов прийняв слово священик, — кажу ж вам, що зроду не було на світі ніякого Фелісмарта Гірканського, ані Сіронхіля Фракійського, ані жодних інших рицарів, що то про них у романах пишеться: то все вигадки і вимрійки моторних голів, а складаються ті книги, аби людей розважити, як ото, ви кажете, женці та косарі розважаються, читаючи. Коли хочете, то й забожусь, що таких рицарів вправді не існувало, таких подвигів вони не звершали, і таких нісенітниць ні з ким бути не могло.

— Дуріть когось дурнішого! — заперечив господар. — Так ніби я не знаю, що п'ять, а що десять, і де що по чому. Не підвозьте мені воза, бо я не вчорашній. Ваша милость хоче впевнити мене, ніби все те, що в цих прегарних книжках пишеться, то наголо брехня й бредня, а отже, їх друковано з призволу панів радників королівських: невже ж то такії люди, що дали б комусь дозвіл друкувати всяку фальш і неправду, всі оті баталії і всі чари, що аж у голові тобі од них мутиться?

— Я ж казав уже вам, друже, — відповів парох, — що то все робиться, аби найгулящі розуми розважити. І так само, як у добре впорядкованій громаді дозволяється грати в шахи, в м'яча або в більярд на забаву людям, що не хочуть або не можуть чи не мусять працювати, так дозволяється й друкувати та читати отакі книжки, бо гадають (і так воно справді є), що немає таких невігласів, котрі б

уважали за правду всі ті історії, що в них оповідаються. Якби я мав до того час, а слухачі охоту, я міг би багато дечого розказати про те, що потрібне для справді доброго рицарського роману, — від того була б декому неабияка користь, а іншому, може, і втіха. Сподіваюсь, одначе, що знайду колись оказію поділитися своїми міркуваннями з людьми, які мають змогу зарадити лихові. А поки що повірте мені, пане господарю, на слово. Нате вам ваші книжки і постарайтеся самі розібратися, що в них правда, а що брехня, читайте їх собі на здоров'я — глядіть лишень, щоб буває не напав на вас той самий блуд, що на постояльника вашого, Дон Кіхота.

— Е, це вже ні, — заперечив корчмар. — Не такий я дурний, щоб у мандровані рицарі шитися. Я ж таки бачу, що тепер інший світ настав, не такий, як був давнішими часами, коли тії преславні рицарі по нашій землі блудили.

Десь на середину цієї розмови нагодився Санчо; він дуже збентежився і тяжко замислився, як почув, що тепер уже не той світ настав, який був за мандрованих рицарів, і що рицарські романи мають у собі самі лише брехні та нісенітниці. Отож він і поклав собі в думці діждатися вже, чим кінчиться панова оця виправа: як не принесе вона сподіваного щастя, то покине він пана й вернеться до жінки й діток, до звичної своєї роботи.

Корчмар хотів уже був забрати ту скриньку з книжками, та парох зупинив його:

— Стривайте хвильку, дайте глянути, що там за папери такі: бач, яке гарне письмо.

Господар вийняв ті папери і дав їх священикові на прочитання. Було того рукописання аркушів вісім; на першій сторінці великими літерами виведено заголовок: «Повість про безрозсудно-цікавого». Священик пробіг очима скільки там рядків і промовив:

— Заголовок повісті, сказати правду, сподобався мені. Хотів би я її геть усю прочитати.

На те корчмар одповів:

— Коли так, то нехай ваша велебність читає. Знаєте, я вже давав її кільком гостям, так вони дуже те писання вподобали і все просили, щоб я їм назавжди оддав. Та я, бачите, зберіг її — думав тому чоловікові повернути, що забув у мене в господі цю скриньку з книжками й папера-

ми, бо, може, він іще коли й вернеться по своє добро. І хоч мені шкода буде з книжками розстатися, я їх таки оддам власникові: дарма, що я собі трактирник, а душа в мене християнська.

— Гаразд учините, чоловіче добрий, — зауважив парох. — Та як мені ся повість припаде до вподоби, то чей же дасте хоч переписати.

— З дорогою душею, — одказав корчмар.

Поки вони отак перемовлялись, Карденіо взяв рукопис і почав читати; початок повісті сподобався йому, як перше священикові, і він попрохав його прочитати повість уголос, щоб усі почули.

— Добре, прочитаю, — погодився парох. — Тільки, може, пора вже йти спати, а не читанням бавитись?

— Як на мене, — зауважила Доротея, — то я краще одпочину, слухаючи для розваги якоїсь повісті, бо на душі мені ще не так спокійно, щоб я могла заснути, хоч воно й треба було б.

— От і гаразд, — сказав парох. — Прочитаю я вам так собі, для цікавості, а може, кому воно й до смаку припаде.

Майстер Ніколас почав його теж припрохувати, а Санчо й собі. Побачив парох, що всім може зробити приємність, а можливо й собі заразом, та й каже:

— Отож слухайте всі уважно. Повість зачинається такими словами:

РОЗДІЛ XXXIII,

де розказується повість
про безрозсудно-цікавого

У Флоренції, пребагатому й преславному місті італійському, в провінції Тоскана, жили собі колись Ансельмо й Лотаріо, заможні й родовиті шляхтичі, і такі були між собою друзі, що всі, котрі їх знали, називали переважно не на ймення, а казали на них нерозлийвода. Обидва були нежонаті, молоді, одного віку й однакового звича́ю, — усі ці обставини тільки зміцнювали їхню обопільну приязнь. Щоправда, Ансельмо вкида́вся в любощі дужче, ніж Лотаріо, бо той більше в полюванні кохався, та бувало, що Ансельмо кидав своє і йшов за Лотарієм, або, навпаки, Лота-

ріо забував свої уподобання, аби Ансельмові у слід уступити, — словом, думки і душі в них ішли в один лад, як коліщата в добре направленому годиннику.

Якось Ансельмо закохався напропале в препишну панянку з того ж таки міста; була вона доброго роду дитина і з себе кругом хороша, то й поклав юнак, порадившися перше з Лотарієм (бо в усякому ділі зважав, було, на його думку), тую панянку сватати. Не хто ж і за старосту став, як Лотаріо, і так добре в тій справі товаришеві услужив, що за малий час Ансельмо володів уже тим пожаданим скарбом, а Камілла, діставши собі такого любого мужа, не здякувалась Богові та й Лотарієві, яко ґречному, що вони їй таке велике щастя приспорили.

Перші дні по тому шлюбі (сказано, весілля) Лотаріо по-давньому заходив до свого приятеля в гості, якнайщиріше поздоровляв його, і звеселяв, і забавляв, та як уже весілля одгуляли, як весільчани пороз'їздились і віншувальники порозходились, він умислив навмисне рідше бувати в Ансельмовій господі, бо гадав (а розумна людина інакше гадати й не може), що як друг ожениться, то вже годі до нього вчащати, як за кавалерських часів бувало, бо хоч правдива й щира приязнь не може й не мусить викликати жодних підозр, проте подружня честь — така делікатна річ, що остерігайся врази і од рідного брата, не те що од товариша.

Постеріг Ансельмо те його ніби цурання і почав гірко на товариша свого нарікати: якби, каже, знав, що, женившися, муситиму з тобою розцуратись, то зроду був би не женився; поки я, каже, нежонатий ходив, то жили ми з тобою в злагоді, як одна душа, і люди нас недарма нерозлийвода прозивали, — то ми тепер мали б через надмірну обережність твою з доброго дива одбігти того славного і любого прізвища? Благаю ж (якщо тільки друг може благати друга), благаю, каже: заходь до мене, як перше, будь у господі моїй, як у себе вдома, а щодо малжонки моєї Камілли, то вона у всьому ту думку має, яка мені сподобна; знавши про щире товаришування наше, вона й сама дивується непомалу, чого се ти почав нас уникати.

На всі оці й подібні докази та вмовляння Лотаріо відповідав так розсудливо, розважно й розумно, що Ансельмо оцінив належно його добрі наміри; друзі стали на тому,

що Лотаріо приходитиме до новоженців у гості двічі на тиждень і, крім того, на свята. Хоч вони ж і домовились, Лотаріо поклав собі завше так триматися, аби добрій славі Ансельмовій жодного ущербку не сталось, — йому-бо честь друга була дорожча над свою власну. Він гадав (і гадка та була цілком слушна), що чоловік, якому Бог послав гарну дружину, мусить добре пильнувати, яких приятелів до дому свого запрошує, і за тим глядіти, з якими подругами жінка його водиться, бо чого не зробиш і про що не домовишся на вулиці, в церкві, на гулянні привселюдному чи десь на відпусті (одвідувати такі місця чоловік жінці не закаже), те легко може влаштуватися вдома у подруги чи родички якої любої та вірної. А ще, казав Лотаріо, жонатий повинен мати приятеля, що звертав би його увагу на деякі речі: а то, буває, з великої любові до жінки чоловік сам не каже їй, щоб не досадити, що роби отак, а отак-о не роби, а від того, гляди, й неслава яка стане; як же приятель зведе йому те на очі, то лихові завше можна зарадити. Тільки де ж узяти такого друга, вірного, мудрого і щирого, як Лотаріо каже? Їй-богу, не знаю. Таким другом був хіба що сам Лотаріо. Він так дбайливо і ретельно пильнував честі свого друга, що всупереч домовленості всіляко намагався обмежити й скоротити свої одвідини, аби ледачі ґаволови та шепотинники-злоріки речей недобрих не кували та не плели, не судили — чого се, мовляв, такий багатий, шляхетний і достойний молодик (а Лотаріо й сам уважав себе за такого), чого се він учащає до тієї красуні Камілли? Щоправда, добрі звичаї і скромність Ансельмової дружини могли хоч якому злому язику гамульця вправити, але Лотаріо не хотів давати зайвих приводів до пліток і в ті дні, коли мав іти до Ансельма в гості, все знаходив якусь нагальну роботу в себе вдома, через що друзям доводилось частенько сперечатись: один усе скаржився, а другий виправдувався. Раз якось гуляли вони вдвох за мурами міськими по полю, і Ансельмо звернувся до Лотарія такими словами:

— Ти можеш подумати, друже мій Лотаріо, ніби я не досить удячен Богові за ті премногі блага, якими він мене з ласки своєї ущедрив, учинивши мене сином таких достойних батьків, обдарувавіши гойно природними, мовляв, дарами і добрами земними і давши мені надто тебе за друга, а Камілу за жону — два скарби, що я їх ціную і не по

повній, може, заслузі, лише по моїй спромозі. А проте, володіючи всіма цими благами, що звичайно роблять людей цілком щасливими, я почуваю себе таким злиденним і упослідженим, як, мабуть, ніхто в білому світі, бо вже не день і не два мучить і томить мене таке чудне й несамовите бажання, що я аж собі дивуюся, сам себе картаю й караю, гамую і тлумлю в собі те бажання, що незмога вже мені його в душі таїти, несила й людям виявити; та як уже судилось йому наяв вийти, то нехай я довірю свою таємницю архівам твоєї мовчазності, — сподіваюся, що під твоїм захистом і з твоєю щиродружньою допомогою я звільнюся незабаром од цієї навісної змори, і радості, яку мені принесе твоя турбота, не буде краю, як нема краю розпачі, до якої довело мене моє шаленство.

Ансельмові слова зачудували Лотарія; проти чого се, думав він, такий довгий вступ, така широка передмова? І туди, й сюди розкидав думкою, яке то могло бути бажання, що товариша його так тяжко мордувало, а влучити і близько не влучив; щоб же якось вийти з недомислу, що огорнув його, сказав Ансельмові:

— Вочевидь кривдиш ти дружбу нашу велику, що отак манівцями та нау́верти до мене говориш: вияви ж мені прямо твою потаємну думку і будь певен, що я знайду спосіб на твою гризоту, дам раду на твоє лихо.

— Правду кажеш, — погодився Ансельмо. — Тож упевняючись на дружбу твою щиру, все тобі, Лотаріо, одкрию. Непутить мене, щоб ти знав, ось яка думка: чи справді дружина моя Камілла така честива й доброчинна, якою вона мені здається? А досвідчитись цього я можу лише взявши її чесноту на спиток, як ото золото вогнем на пробу беруть, бо я собі вважаю, друже мій єдиний, що цнота жіноча тоді тільки по-справжньому виявляється, як хто її на гріх підкушує, і та тільки жінка дійсно цнотлива, котра не дасться перелестити ані обіцянками, ані дарунками, ані слізьми, ані безнастанними зальотами настирних закоханців. Велике діло, що жінка добра, — бо ніхто на лихе її не підбиває! Велике диво, що вона скромна й сором'язлива, — бо попуску їй нема, бо знає, що муж її скарає, як тільки на перелюбках ізловить! Тієї жінки, що чесна, бо боїться, або до гріха нагоди не має, ніколи я не шануватиму так, як ту, що за нею інші впадали, домагались її ко-

хання, а вона з тої спокуси переможницею вийшла. З сієї ж то причини і ще багатьох інших, що я міг би тобі навести для підкріплення й підтвердження моєї думки, бажаю я, щоб дружина моя, Камілла, перейшла через усі ці труднощі, щоб чеснота її зазнала випробування в горнилі полум'яної пристрасті, і то з боку мужчини, гідного знести до неї мислі. Якщо вона вийде з цієї баталії переможницею (я гадаю, що так воно і буде), то я назву себе найщасливішою людиною в світі, скажу, що більше нема чого мені бажати, що доля послала мені за дружину ту, про яку мудрець глаголе: «Хто знайде жінку честиву?» Як же діло складеться не так, як я сподіваюсь, то свідомість того, що я вивірив правду, усолодить мені гіркоту сього аж надто дорогого досліду. Що ти мені не кажи, що не говори, — ніяка сила не одверне мене од цього задуму, я конче мушу його здійснити; отож, друже мій Лотаріо, жадаю я, аби саме ти стався знаряддям для переведення моєї думки в життя, і я створю для тебе всі умови, дам усе потрібне для того, щоб спробувати спокусити жінку скромну і чесну, доброзвичайну і безкорисливу. Коли я обирав тебе за виконавця сього небезпечного замаху, то керувався ще й тим міркуванням, що в разі твоєї перемоги над Камілою ти не доведеш тої перемоги до ширця, бо ми можемо вважати за доконане те, що легко могло б доконатись, отож ти образиш честь мою лише думкою і ця моя зневага буде похована в криївці твоєї мовчанки, що ж до мене самого, то я схороню таємницю до самої смерті. Поки не досвідчусь правди, то й життя мені не життя... Отож ставай не гаючись до сього любовного герцю, і то не мляво та оспало, а з усім палом і з усією пристрастю, якої вимагає моє рвійне бажання, з усією певністю й довірою, запорукою якої є наша дружба.

Отакії речі провадив Ансельмо, а Лотаріо слухав пильно, і ото тільки зразу озвався був словом, а після й губи не розмикав, поки той не скінчив; як же замовк Ансельмо, Лотаріо дивився на нього довгу хвилю здуміло й зачудовано, мов на невидальце яке, і врешті сказав:

— Чогось мені здається, друже мій Ансельмо, що це все ти мені на сміх говорив, а не насправжки; якби я був певен, що то не жарти, я перебив би довгу твою річ і не дав би тобі зайти аж так далеко. Уже в мене й така думка

роїться, що або ти мене не знаєш, або я тебе не знаю... Так ні ж, я добре знаю, що ти Ансельмо, а ти знаєш, що я Лотаріо, біда лиш у тім, що ти вже, по-моєму, не той Ансельмо, що перше був, а я, по-твоєму, не той Лотаріо, за якого ти мене мав. Те, що ти мені сказав, немислимо було почути від колишнього мого друга Ансельма, того, що ти од мене вимагаєш, неможливо вимагати від Лотарія, котрого ти знаєш. Адже добрі друзі, мовляв поет, повинні випробувати одне одного й користатися взаємними послугами *usque ad aras* [1], а се значить, що дружби не слід зловживати для богопротивних справ. Якщо такої гадки про дружбу був поганин, то християнин і поготів мав би знати, що яка б не була людська приязнь, не годиться заради неї втрачати приязні Божої. А як і припаде коли чоловікові занедбати спасіння власної душі, аби друга порятувати, на те вже не пуста і не блага має бути причина, от хіба коли йдеться про життя друга чи його честь. От ти й скажи мені тепер, Ансельмо: невже честі твоїй чи життю якась велика небезпека загрожує, що я мав би тобі на догоду зважитись на такий ганебний учинок? Авжеж, що ні! Насправді, як я подумаю, виходить так, що ти сам вимагаєш од мене, щоб я силкувався за всяку ціну позбавити честі й життя — тебе, мого друга, і водночас себе самого. Адже як я позбавлю тебе честі, то тим самим одберу тобі життя, бо краще людині смерть, ніж безчестя, а коли я стану, як ти того хочеш, знаряддям твоєї згуби, то й сам добудуся безчестя, що рівнозначне смерті. Вислухай же мене, любий мій Ансельмо, май терпіння й не перебивай, поки не скажу всього, що я думаю про твій намір, а потім уже ти говоритимеш, а я слухатиму: буде ще в нас час.

— Про мене, — погодився Ансельмо, — кажи все, що хочеш.

І Лотаріо вів свою мову далі:

— Ти, Ансельмо, здається мені, міркуєш оце, як ті маври, що їх незмога переконати в неправдивості їхньої науки ані цитатами з Святого Письма, ані логічними умовиводами, ані символом віри, хіба що візьмеш якісь очевидні, показові, безсумнівні, достеменні, хоч рукою їх торкай, приклади, або наведеш незаперечні математичні докази,

[1] До вівтарів *(латин.)*.

як от, приміром кажучи, такий: «Коли од двох рівних величин одняти рівні частини, то й остачі теж будуть рівні». А як словами їм нічого не докажеш (а так воно насправді й буває), то показуй хоч на мигах, хоч до самих очей піднось, — і все одно навряд чи впевниш їх у правдивості святої віри нашої. Таж мушу і я з тобою вдаватись до подібних способів і засобів, бо примха бажання, що заскочила тобі в голову, така неподобна й несосвітенно безглузда, що шкода праці зводити тобі на очі твої ж дурощі (інакше тут і не скажеш). Може, варто було б, щоб покарати тебе за лихий твій намір, і не розбивати твого недомислу, та дружба, що я до тебе маю, не дозволяє мені бути таким жорстоким і кидати напризволяще товариша, якому загрожує видима згуба. Зрозумій мене як слід. Чи не сам же ти, Ансельмо, казав мені, що я маю спокушати доброчесну, улещати доброчинну, задаровувати непідкупну, завойовувати неприступну? Сам казав. А як ти знаєш і вважаєш, що жінка в тебе доброчесна й доброчинна, непідкупна й неприступна, то яка ж тобі ще недогода? Як ти гадаєш, що вона не дасться мені на підмову (а воно так і буде), то які нові, кращі титули додаси їй до тих, що вона вже нині має, яких нових достойностей вона в тебе набуде? Одно з двох: або ти маєш до неї інакшу думку, або сам не знаєш, чого хочеш. Якщо ти гадаєш, що вона не така, як ти кажеш, то навіщо ці випроби? На те хіба, щоб скарати її потім по своїй уподобі, яко жону нечестиву? Як же вона дійсно така добра, за яку ти її маєш, то з якої речі вивіряти саму щиру правду, — адже думка твоя про неї залишиться та сама, що й перше була. Тільки недоумки або одчайдухи (це вже крайній аргумент) зважуються на справу, од якої слід чекати скорше біди, ніж добра, особливо як їх ніхто до того не силує й не змушує, а про замір їхній можна загодя сказати, що він явно неслушний. Буває, правда, що люди йдуть на важкі, небезпечні справи заради Бога чи заради світу (або заради того й того водночас): заради Бога подвизаються святі, провадячи життя янголів у людських тілах; заради світових благ інші борознять безмежні моря й океани, забиваються в хтозна-які краї, між різні предивні народи, аби собі фортуни запобігти; заради Бога і водночас заради світу вершать свої подвиги завзяті вояки: ледве загледять у мурі ворожім пролом од ядра гарматного, зараз

забувають усякий страх і, не дбаючи про видиму небезпеку, окрилені єдиним бажанням — полягти за віру, рідний край і короля свого, ринуть безбоязно в саме пекло, назустріч смерті, що звідусіль на них чигає. Ото все справи, хоч і важкі та небезпечні, а варто їх підіймати собі на славу, честь і пожиток. А ти бач яку задумав — як і доведеш її до діла, то не матимеш ні слави в Бога, ні шани од людей, ні блага світового не придбаєш: навіть як усе випаде потвоєму, не буде тобі ні втіхи, ні зиску, ні честі; коли ж, не дай Боже, станеться інакше, то нещаслива твоя доля: хоч ніхто й не знатиме про лихо, що тебе спостигло, радості од того буде мало, — досить, що ти сам про нього знатимеш, і будеш каратися й мучитися, поки віку твого. Щоб упевнити тебе в правдивості моїх слів, доточу прикінцеву октаву з першої частини «Сліз апостола Петра», що написав знакомитий поет Луїджі Тансілло. Ось що в ній говориться:

День устає, вогнем палає схід,
В грудях Петра палає біль і сором:
Нічий його не зустрічає вид,

Та він свій гріх духовним бачить зором.
Хто щиродушний, сам вчуває стид,
Не жде, щоб інший хтось карав докором,
Сам за гріхи себе присоромля,
Хоч бачить їх лиш небо та земля.

Отак же й тебе не врятує од муки таємниця — плакатимеш невтишимо якщо не очима, то кривавими слізьми серця, як той нерозумний лікар, що, повідає славний поета, пішов на спробу з чарою, од якої обачно відмовився мудрий Рінальдо: хоч то, може, й вигадка поетична, та містить вона скриту моральну науку, яку треба зрозуміти, затямити й добре засвоїти. А тепер скажу тобі ще одну річ, аби ти остаточно переконався в хибності свого наміру. Уяви собі, Ансельмо, що з волі неба або ж просто з щасливої нагоди ти став паном і законним властителем чудодивного діаманта, добротою й чистотою якого захоплювались би всі знавці-клейнодники, що його бачили, і славили б в один голос і в одну душу, що другого такого прикметного, добротного й шляхетного самоцвіту в природі бути не може, та й сам ти це знав, не мавши жодної причини до сумніву, — то скажи, чи гаразд би ти вчинив, якби поклав того

діаманта під молотом на ковадлі та й почав його з доброго дива бити-дробити: ану ж, мовляв, чи справді він такий міцний та добрий, як люди славлять? Хай би навіть проба вдалася і діамант витримав цю дурну перевірку — від того цінність і слава його не зросла б, ну, а вже якби розбився (се теж річ можлива), тоді все пропало, — діаманта б не стало, а на його властителя всі казали б, що він несповна розуму. Вважай, Ансельмо мій любий, що й Камілла твоя — то дорогоцінний діамант у твоїх і людських очах і що не слід наражати тої дорогоцінності на небезпеку, щоб не розбилась, буває, бо як лишиться цілою, то вартості їй од того не прибуде, як же не витримає і розіб'ється, то подумай тепер іще, як тобі житиметься без неї, як нарікатимеш сам на себе, і то по праву, що і її знівечив, і себе занапастив. Знай же, що немає в світі скарбу над жінку чесну та вірну і що в жінки честь — то добра слава, якою вона серед людей тішиться. А добра слава дружини твоєї, як сам здоров знаєш, така, що вищої бути не може, — то навіщо ж брати цю істину під сумнів? Не забувай, друже: женщина — істота недовершена, тож не годиться ставити їй на дорозі перепон, об які вона могла б спіткнутися і впасти, а слід, навпаки, усувати з-перед її шляху всі такі спотички, щоб легко й необтяжливо дійшла вона можливого ступеня досконалості, яка для неї полягає в цноті. Природознавці розповідають, що в горностая хутро біле-білісіньке, так от як полюють на се звірятко мисливці, то на ось які хитрощі беруться: вистежать усі його ходи та лази та й пообкидають їх геть болотом, а тоді вже виганяють його туди: побачивши грязюку, горностай спиняється як стій і дається зловити, аби тільки не забруднити, не скаляти білого вбрання свого, що він його цінує понад волю свою й саме життя. А чесна й вірна дружина — се той же самий горностай, чеснота її над сніг незайманий чиста і біла, отож хто хоче, щоб вона її вберегла, а не втратила без пуття, нехай не чинить робом тих, що на горностая полюють, нехай не підпускають її і близько до бруду нечесних подарунків та лестощів настирливих закоханців, бо можливо (та ще й дуже), що з природи своєї вона не досить тверда й стійка, щоб сама могла подолати .чи обійти такі перешкоди, — отож треба прибрати їх з її дороги, щоб перед очима в неї лише цнота непорочно біліла да добра слава золотим сяй-

вом сіяла. А ще можна порівняти жінку честиву до свічада з ясного та чистого кришталю: чисте ж то воно та ясне, але дихни лишень на нього — зразу мутніє і тьмяніє. До жінки честивої так треба ставитись, як до святощів: поклоняйся, та не торкайся. А стерегти й шанувати її треба так, як стережуть і шанують садок, повний квіту рожевого: не дає господар нікому його топтати чи руками чіпати, — нехай люди лиш іздалеку, з-поза огорожі ґратчастої, на ту красу любуються, тими пахощами втішаються. Вкінці нагадаю тобі ще вірші з новітньої комедії, що мені на думку спали і до теми нашої розмови якраз, по-моєму, приходяться. Там один старий і мудрий чоловік радить батькові молодої дівчини, щоб добре пильнував її, стеріг і доглядав; багато всячини казав він про це, а між іншими і такі були слова:

Жінка зроблена зі скла,
А чи довго їй розбиться —
Вивіряти не годиться,
Бо спіткає доля зла.

Важить там не випада,
Де чекають певні втрати:
Легко скло те поламати,
А ісклеїти — шкода.

Знає це весь рід людський,
Ну і я, звичайно, знаю:
Куди хоч ховай Данаю —
Знайде дощик золотий.

Досі я говорив лише про те, що стосується тебе, Ансельмо; послухай тепер дещо з того, що належиться до мене; може, я й надто широко річ розводжу, та ти вже пробач: треба ж нам якось виблудитися з сього лабіринту, в який ти самохіть попав і з якого я маю тебе вивести. Ти вважаєш мене за свого друга — і хочеш позбавити мене честі, що зовсім несполучне з дружбою; мало того, ти жадаєш, щоб я в свою чергу зганьбив твою честь. Що ти хочеш мене зганьбити, се цілком ясно: адже як я послухаю тебе й почну впадати коло Камілли, вона подумає, що я чоловік безчесний і безпутний, раз дозволяю собі й допускаю вчинки несумісні з моїм становищем і з обов'язками нашої дружби. Що ти хочеш, аби я зганьбив тебе; річ так само певна: як помітить Камілла, що я до неї залицяюсь, вона поду-

має, що я побачив у ній щось легковажного, через те й насмілився одкрити їй своє гріховне жадання; як же вона буде, на її думку, знеславлена, то та неслава й на тебе впаде, бо ти належиш їй, а вона тобі. Так уже воно в світі ведеться, що як убреде чия жінка в гріх чужоложний, то хоч би чоловік про те й не знав і не давав жодної до того притоки, хоч би й не мав він змоги дбанням своїм і старанням тому лихові зарадити, люди прикладають до нього різні ганебні та принизливі прикладки; ті, що знають про зраду його жінки, дивляться на нього завжди з погордою, замість співчувати йому: адже та біда сталася не з його провини, лише з лихої натури його дружини. Коли хочеш знати, чому невірна дружина вводить у неславу свого мужа, навіть коли той не відає про зраду, сам до неї непривинний і непричетний, то слухай сюди, слухай терпляче й пильно, бо все те має вийти на твою користь. Коли Господь создав праотця нашого в раю земному, глаголе Святе Письмо, він наслав на Адама твердий сон, вийняв йому з лівого боку ребро і создав із того ребра праматір нашу Єву; як же прокинувся Адам і глянув на неї, зразу сказав: «Се ж кість од костей моїх і тіло від тіла мого». А Господь рече: «Оставить чоловік отця свого і матір свою та й приліпиться до жони своєї, і будуть удвох тілом одним». Тоді ж то й було встановлене священне таїнство шлюбу, узи якого може розірвати єдино смерть. І се чудовне таїнство таку велику силу й міць у собі має, що з двох душ робить одне тіло, а в добрім подружжі й надто: дві душі, а воля одна. А як тіло жони то одне тіло з мужевим, виходить, що як прикинеться в неї яка пляма чи сказа, воно й на мужеві окошиться, хоч би сам він, як я вже казав, і не був тому лихові причиною. Як болить людині нога чи ще там який сустав, біль той відчуває все тіло, бо воно ж тіло одно; як заниє кісточка, то й голові дошкуляє, хоч вона тому й не винна, — отак же й чоловік є причасником і причетником жінчиної ганьби, бо чоловік і жінка то одна спілка. А що всяка честь на світі і всяке безчестя береться з плоті і крові, то й ганьба жони нечестивої падає на голову мужеві і незнання не рятує його од неслави. Подумай же, Ансельмо, на яку ти наражаєшся небезпеку, хотячи збаламутити спокій доброї дружини твоєї, подумай, які недовідомі пристрасті може розбуркати оця марна й нерозважна цікавість у грудях цнот-

ливої твоєї малжонки; зваж і на те, що виграш твій буде мізерний, а програти можеш стільки, що ніякими словами не скажеш і не злічиш. Як же все те, що я тобі говорив, неспроможне одвернути тебе від злощасного твого наміру, то пошукай іншого знаряддя ганьби твоєї і недолі, бо я не годен і не згоден стати таким знаряддям, хоч би навіть мав через те втратити дружбу твою, — а більшої втрати я собі не можу уявити.

Сеє сказавши, замовк доброчесний і обачний Лотаріо, Ансельмо ж стояв замислений і збентежений, довгу хвилю й до слова не міг прийти; вкінці відповів йому так:

— Пильно і уважно, ти сам це бачив, слухав я, друже мій Лотаріо, все те, що ти мені хотів сказати, і в усіх речах твоїх, прикладах і притчах бачив я велику мудрість твою і правдиву понад усяку міру приязнь твою до мене; добре бачу також і охоче визнаю, що як не прийму ради твоєї, а піду своїм трибом, можу одбігти блага й напитати собі лиха. Вже з цього мусиш ти пізнати, що напала на мене така хвороба, як ото часом на жінок нападає, коли їм притьмом хочеться їсти землю, глину, вугіль і ще всяку погань, що й глянути на неї гидко, не то що їсти. Отож треба добрати хитрого якогось способу, щоб мене уздоровити, і се можна буде зробити недорогим коштом: ти почни потроху залицятися до Камілли, так собі жартом, аби-аби — не така вже вона, думаю, легкодуха, щоб од першого натиску мала в цноті своїй схибнутися. Я задовольнюся цим першим початком, а ти виконаєш таким чином обов'язок дружби і знов мене на світ народиш, довівши, що мені не загрожує безчестя. Ти повинен погодитись на се хоч би тому, що я твердо наважився перевести таку випробу, а ти, ревно дбаючи про честь мою, не попустиш, щоб я наражав її на небезпеку, виявляючи мій шалений задум комусь чужому. Щоправда, твоя честь може спочатку вмалитися в очах Камілли, як станеш ти до неї лицятись, але згодом, як ми переконаємось у її вірності, ти сам їй щиро признаєшся про сю нашу змову, і честь твоя одновиться в своїх правах. Отож, як бачиш, ризик для тебе невеликий, а послугу ти мені можеш зробити неоціненну: погодься, хоч тобі, може, воно й незручно, бо кажу ж тобі, я ладен задовольнитися початком — тільки всієї й справи.

Побачив Лотаріо, що Ансельмо твердо й безповоротно на те діло наважився, що ніякими вже міркуваннями

й притчами його несила розраяти і він може, як нахвалявся, звіритися комусь іншому — то й вирішив, аби уникнути більшого лиха, погодитись на його пропозицію, хоч поклав собі в думці так справу повести, щоб і Ансельма задовольнити, і Камілли дарма не баламутити. Отож він попрохав свого друга, щоб нікому нічого не казав, бо ту справу він, Лотаріо, бере на себе і ладен розпочати її, коли тільки Ансельмо захоче. Міцно обійняв Ансельмо товариша свого вірного і дякував йому сердечне за ту його готовність, мов то була не знати яка ласка. Тут же вони й домовились удвох, що почнуть ту справу з завтрішнього дня; Ансельмо обіцяв усе так влаштувати, щоб Лотаріо мав час і змогу розмовляти з Камілою на самоті, а також дати йому грошей та клейнодів усяких на подарунки. Він порадив також, щоб Лотаріо співав їй серенади та писав вірші на її честь, а якщо те дуже клопітно, то він, Ансельмо, сам їх складатиме. На все те Лотаріо погоджувався, — але думка в нього була не та, що в Ансельма.

От домовились вони про все та й пішли до Ансельма додому; там уже Камілла чекала на свого мужа з тривогою, бо того дня він вернувся пізніше, не так, як звичне. Незабаром Лотаріо пішов до себе додому, і на душі йому було якось маркітно: Ансельмо то тепер задоволений, але що йому робити, як із цієї халепи вискочити? Думав він про те цілу ніч та й надумав, якого способу ужити, щоб і Ансельма ошукати, і Камілу нічим не образити.

Другого дня він прийшов обідати до Ансельма, і Камілла вітала й шанувала його вельми приязно, як найкращого мужового приятеля. Як уже пообідали й прибрали зі столу, Ансельмо попрохав Лотарія лишитися з Камілою, бо йому, мовляв, набігла пильна справа і він мусить одвихнутися з дому на яких півтори години. Камілла попросила його, щоб не йшов, Лотаріо зохотився супроводжувати друга, але Ансельмо не хотів і слухати: сказав Лотарієві, щоб посидів і почекав тут на нього, бо має ще обговорити з ним одну важливу справу, а Камілі припоручив розважати гостя, поки сам не вернеться, — одне слово, вдав, що вийти з дому примушує його конечна потреба (а може, безкінечна дурість?), — так добре вдав, що ніхто й не подумав би, що то навмисне.

Ансельмо пішов, і Лотаріо з Каміллою лишилися у їдальні самі, бо челядь уся порозходилась обідати. Отак із ласки вірного свого друга опинився Лотаріо як на бойовищі, а ворог же в нього перед очима такий був, що одною красою своєю цілий загін збройних рицарів міг би перемогти й підкорити, — судіть же самі, чи мав чогось боятись Лотаріо. Що ж він зробив? А ось що: зліг на поруччя крісла, підпер голову рукою і, перепросивши господиню за нечемність, сказав, що передрімне трохи, поки Ансельмо вернеться. Камілла запропонувала йому перейти до вітальні — там, мовляв, на канапі зручніше буде відпочивати, ніж у кріслі, можна й заснути. Проте Лотаріо залишився в їдальні, так і сидів, дрімаючи, в кріслі, поки не вернувся Ансельмо. Той як побачив, що жінка в себе в покої, а Лотаріо сонний сидить, подумав, що в його відсутність вони мали досить часу на розмову і навіть на спання, і не міг діждатися, коли вже той Лотаріо прокинеться, щоб вийти з ним на вулицю й розпитати, як там і що. Як же хотів, так і сталося: Лотаріо встав, і вони зразу ж вийшли вдвох із дому. На Ансельмове питання Лотаріо відповів, що за першим разом йому було наче якось незручно відкривати Камілі своє бажання, отож він лише вихваляв її вроду та казав їй, ніби по всьому місту тільки й мови, що про красу її та розум, — то, здавалося йому, непоганий початок, щоб підійти їй під ласку, бо вдруге вона вже слухатиме його радніше і прихильніше. Так би то він хитро за діло взявся, як той дух лукавий, що праведну людину хоче спокусити: будучи пекельним демоном, він бере на себе постать ангела з раю, і лише вкінці, як свого допнеться, зриває з себе ту облудну личину, якщо підступ його не викриється з самого початку. Ансельмові дуже те все сподобалось, і він сказав Лотарієві, що тепер день у день даватиме йому змогу бачитись із Камілою наодинці, для сього не треба навіть із дому йти, він усе якусь приключку знайде, аби од них одлучитись, а вона тих хитрощів і не постереже.

Так пройшло чимало днів, і Лотаріо, навіть словом не перемовившись із Камілою, казав, проте, Ансельмові, що він до неї підлещався, та й досі не мав ніякого знаку, щоб вона була до чогось лихого схильна, — не подавала нібито ані найменшої тіні надії, мало того, погрожувала,

що як він од неї не одчепиться, то вона все розкаже чоловікові.

— Ну, добре, — мовив Ансельмо, — досі Камілла не давалася звести себе словами, побачимо ж тепер, чи встоїть вона проти діл. Завтра я дам тобі дві тисячі золотих талярів, щоб ти їй подарував, та ще стільки, щоб накупив коштовностей усяких для принади. Адже нема такої жінки, хай хоч яка буде доброчесна, щоб не любила хороше ходити й чепуритися, а надто ще, як сама вродлива. Як витримає моя дружина і сю пробу, з мене буде цілком досить, і я вже більше не турбуватиму тебе.

На те одказав Лотаріо, що як він уже почав, то мусить довести справу до кінця, хоч і знає напевне, що скільки не битиметься, все одно нічого не доб'ється. На другий день дістав він чотири тисячі талярів, а з ними чотири тисячі смутків, бо довго не міг зміркувати, як йому далі викручуватись: вкінці надумав, що сказати: Камілла, мовляв, і до приносів та дарунків така саме байдужа, як до лестивої мови, тож не варто більше й клопоту собі завдавати, бо то все марна трата часу. Але доля, яка всі справи любить повертати по-своєму, втрутилася і тут: Ансельмо, залишивши своїм звичаєм Камілу з Лотарієм, замкнувся нишком у сусідній кімнаті та й став крізь дірку од ключа підглядати й підслухувати, що вони там удвох роблять, аж бачить — за півгодини чи й більше Лотаріо до Камілли і словом не обізвався, та хоч би й сто років отак сиділи, то мовчки мовчав би. Тут і зміркував він, що всі оті Камілліні відповіді, про які Лотаріо йому переказував, вигадані й вибрехані від початку до кінця. Щоб же остаточно в тому впевнитись, вийшов зі своєї криївки, одкликав товариша набік і спитав, як там ідуть справи, в якому настрої Камілла. Лотаріо відповів, що далі вже гратися не хоче; вона присадила його так різко й рішуче, що в нього вже й духу нема до неї підмовлятись.

— Ех, Лотаріо, Лотаріо! — гукнув тоді Ансельмо. — Так отак, значить, ти виконуєш моє доручення, отак виправдовуєш мою довіру? Я ж зараз оце підглядав за тобою крізь замкову щілину і сам бачив, що ти й словом не зайняв Камілли, то, певно, ти і взагалі з нею ні про що не говорив. Я не маю жодного сумніву, що так воно і є. Чого ж ти дуриш мене, коли так, чого хитрощами своїми позбавляєш

мене можливості досягти жаданої мети з допомогою іншого якогось способу?

Більше Ансельмо нічого не сказав, але й цих слів було досить, щоб присоромити й збентежити Лотарія. Тут уже йшлося про його власну честь — адже його на брехні зловлено! От і поклявся він Ансельмові, що тепер уже візьметься до діла по-справжньому, вслужить йому по щирості: хочеш, мовляв, друже, то, підглядаючи мене, зможеш сам у всьому переконатись, а краще, мабуть, не треба — моє пильне старання само тобі все скаже й покаже. Ансельмо повірив йому і, щоб дати другові більше простору для певної й безперешкодної дії, вирішив поїхати на тиждень до одного приятеля свого, що жив у підгородньому селі. О побіденний, необачний Ансельмо! Що ти коїш, що ти діеш, до чого прямуєш? Схаменися! Ти коїш лихо на свою голову, діеш проти власної честі, прямуєш до власної згуби! Дружина твоя Камілла — жінка честива, живе вона з тобою любо-мило, нема тобі ні в чому недогоди й перешкоди; ніколи вона й мислі не зносить поза стіни твого дому, ти для неї — рай на землі, втілена мрія, здійснене бажання, твоя воля для неї — закон, міра, якою вона міряє власну, підкоряючись завше твоїй — і Божій волі. Всі багатства, що криються в надрах її краси, честі, доблесті й слави — всі вони твої і даються тобі даром, то нащо тобі ще ритися та копатися, дошукуючись якихось нових, небачених досі скарбів, як від того вся копальня твоя може обвалитися, — адже все там тримається, кінець кінцем, на хистких підпорах делікатної її природи? Не забувай, що хто жадає неможливого, тому доля цілком слушно відмовляє і в можливому, — та про се краще послухай поета, що то каже:

Я шукав життя у гробі,
А свободи у в'язниці,
А здоров'я у хворобі,
А спокою у мандрівці,
Віри й правди у зрадливці.

От за це мене й карає
Небо, в гніві справедливе,
А за ним і доля злая:
Хто шукає неможливе,
Той можливого не має.

Назавтра поїхав-таки Ансельмо в село, а Камілі сказав, що в час його відсутності до них приходитиме Лотаріо — за домом доглянути та й обідати з нею, тож нехай вона шанує гостя, як би його самого. Прикро вразив доброчесну й розсудливу жінку такий од чоловіка наказ, і вона зосмілилась заперечити: негоже, мовляв, щоб хтось інший займав господареве місце за столом, як його дома нема; якщо ж він гадає, що вона не зможе сама в господі лад дати, то нехай лише сей раз іспробує — побачить, що вона й на більше здатна. Та Ансельмо сказав твердо, що така його воля — мусила Камілла схилити голову й скоритися наказові. Добре, сказала, зроблю так, хоч і не по своїй волі.

Другого дня по від'їзді Ансельма прийшов Лотаріо — Камілла прийняла його звичайненько та приязненько, але намагалась так усе влаштувати, щоб ні на хвилю з гостем сам на сам не сидіти: весь час коло неї челядь крутилась, а покоївка Леонелла ходила за панею невідступно. Камілла дуже її любила, бо дівчина змалку росла з нею вкупі в отецькому домі, от вона і взяла її з собою, як за Ансельма віддалася.

Протягом перших трьох днів Лотаріо й словом не озивався до Камілли, хоч і мав часом нагоду, коли приберуть, було, зі столу і челядь розійдеться, щоб і собі пообідати нашвидку (так веліла їм господиня). А Леонеллі наказано було раніше обідати і потім од пані не одходити, та дівчині не те в голові було, мала вона деякі власні справи й справки і теж на них часу потребувала, то й не завжди робила, як пані загадувала, і лишала її іноді на самоті з гостем, наче їй так і наказано було. Та вигляд у Камілли був такий скромний, вираз обличчя такий строгий, вся поведінка така гідна, що язик Лотарієві мимохіть прилипав до гортані. Та оці ж самі Камілліні добрі прикмети, що занімили Лотарієві уста, вийшли обом їм на велику шкоду. Уста ж то німували, а думки не мовчали, споглядаючи любо всю тую вроду пишну та величну, перебираючи одну по одній всі ті високі достойності душевні, що і в статуї мармуровій кохання пробудили б, не то в живому серці. Замість розмовляти з Камілою Лотаріо дивився весь час на неї і думав, яка то вона люба та мила, і думки ції почали вже й щиру його приязнь до Ансельма хитати; не раз і не два поривався він збігти геть із міста, зникнути другові з очей і Каміл-

ли довіку більше не бачити, — та вже мов прикипів до вродливиці, видно мусив дивитися на неї. Довго з собою отак боровся-перемагався, гнав із серця ту солодку спокусу, ту розкішну принаду, казав собі, що то божевілля, називав себе поганим другом, бо навіть недобрим християнином. Розкидав думкою туди й сюди, порівнював себе з Ансельмом, і все ніби на те виходило, що більше тут винна не власна його нетвердість у дружбі, а товаришів дурний розум та надмірна самовпевненість. Якби знав, що й пѐред Богом так може виправдатись, як перед людьми, не боявся б за свій гріх ніякої кари.

Так-то врода Камілліна і цнота її геть підірвала в Лотарія щиродружню вірність (немало ж до того й попуск спричинився, що попустив необачний Ансельмо). Якщо перші три дні юнак іще гамував у собі жадання, то на четвертий уже пустився берега і освідчився Камілі так пристрасно й бурхливо, що вона підвелася з місця, вражена й збентежена, і пішла до свого покою, не зронивши ні слова на відповідь. Та ця її стриманість не знеохотила Лотарія, бо надія, відомо, родиться разом із коханням: Камілла стала йому після того ще миліша. Вона ж, не сподівавшися зроду од нього таких речей, не знала, що почати; або позбавити його іншої нагоди для таких негожих, на її думку, розмов, вирішила того ж вечора написати мужеві цидулку і переслати гінцем, а в тій цидулці стояло ось що:

РОЗДІЛ XXXIV,

де продовжується повість
про безрозсудно-цікавого

«Горе, кажуть, військові без старшини, а замкові без каштеляна, — а я скажу: ще гірше молодій жоні дома без мужа, як немає на те слушної причини. Так мені без вас тут недобре, так до нестерпу важко, що як ви забаритеся ще довше, доведеться мені до отця-матері жити йти, хоч би мала ваш дім без нагляду лишити, бо той, кого ви наглядачем настановили, глядить, здається мені, не добра вашого, лише своєї втіхи. Знаючи вас за розумного чоловіка, не скажу більш нічого, та воно б і не годилось іще щось казати».

Одібравши таке послання, зрозумів Ансельмо, що Лотаріо приступив уже по-справжньому до своєї справи і що

Камілла відповіла на те, як він і сподівався. Без міри врадуваний тією новиною, він переказав Камиллі тим самим посланцем, щоб вона ні в якому разі нікуди не переїздила, бо він незабаром сам дома буде. Така його відповідь здивувала Камиллу, і вона зовсім розгубилась. І дома їй залишатись ніби негоже, і до батьків їхати не велено: зостанеться — честь її знов у небезпеці буде, поїде — розгнівить мужа непослухом. Котре лихо менше, те, кажуть, і вибирай, а Камілла вибрала більше, тобто зосталась дома. Вона вирішила навіть не уникати Лотарія, щоб між челяддю поговору якого не вчинилось, і шкодувала вже, що послала мужеві ту цидулку: адже Ансельмо може подумати, що Лотаріо помітив у ній щось непевне, тим і порушив правила пристойності. Проте, впевняючись на чистоту свою і на свій добрий розум, здалась вона на Божу волю, вирішила тільки не відповідати Лотарієві на всі його непризвоїті речі, а мужеві не повідомляти більше нічого, щоб не завдавати зайвого клопоту і не вплутувати його в жадні звади. Того мало: вже стала думати-гадати, як би їй Лотарія виправдати, коли муж спитає, проти чого вона такого листа написала. Мавши в голові такі думки — може, й шляхетні, та не конче розумні й пожиточні, слухала вона другого дня, що говорив їй Лотаріо. Мова його була така палка й жагуча, що тверде серце їй почало м'якнути, а цнота мусила пильно стерегтися, аби очі не зрадили того ніжного зворушення, що заронили їй у душу юнакові слова та сльози. Лотаріо те помітив і розвогнився ще дужче. Ну, думає, поки Ансельма немає, обложимо й добудемо сю фортецю! Та й ударив на її гординю хтозна-скількома сальвами похвал її красі (відомо-бо, що найкраща зброя на високі вежі гордопишності жіночої — то лестиве слово: воно їх швидко крушить і з землею рівняє). А тоді такі хитрі та зручні підкопи підвів під скелю її неприступності, що якби Камілла вся з граніту була, і то мусила б упасти. Ридав, благав, обіцяв, улещав, умовляв і заклинав, та все ж то так щиро і ревно, так палко і чуло, що врешті схибнулась Камиллина чеснота, і він здобув перемогу, якої так мало сподівався і так ве́лико прагнув.

Здалася Камілла, Камілла здалася, — та що ж тут дивного, коли й дружба Лотарієва не встояла? Сей приклад нам ясно показує, що пристрасть любовну можна пере-

могти хіба тільки втечею і що ніхто не повинен ставати до бою з таким потужним ворогом, бо людську його силу може переважити лише сила надлюдська.

Одна тільки Леонелла знала про упадок своєї пані — ті віроломні друзі, ті новоявлені коханці не могли приховати нічого од її очей. Лотаріо не хотів розкривати перед Камілою Ансельмового задуму, не хотів їй казати, що той навмисне дав йому таку можливість, — боявся, щоб вона не здегковажила його кохання: нехай краще думає, що він домагався її ласки ніби ненароком і сам собою, а не розмірковано і з чиєїсь направи.

Через кілька день Ансельмо повернувся додому і не помітив пропажі того, що він так високо цінував, та на ділі так мало шанував. Одразу ж пішов він до Лотарія — той був саме в себе дома. Друзі обнялися, і Ансельмо спитав, яка його звістка чекає — чи життя вона йому подарує, а чи смерть пошле?

— Чудова звістка, любий мій Ансельмо! — одказав Лотаріо. — Дружина твоя Камілла — всьому жіноцтву взірець, усім чеснотам вінець. На слова мої вона не вважала, обіцянками згордувала, дарунків не приймала, а сльози мої лукавії висміяла, як хотіла. Одне слово, малжонка в тебе — не тільки чудо краси, а й візерунок цнот, виталище доброзвичайності, честивості, скромності, люб'язності і всіх інших добрих прикмет, що можуть принести щастя й славу будь-якій жінці. На́ тобі твої гроші, друже; не довелось мені ними й покористатись, бо не така в тебе Камілла, щоб понадитись на якісь там нікчемні обіцянки чи дарунки! Задовольнися ж цим, Ансельмо, і годі вже випробувань. Тобі пощастило вийти сухим із моря сумнівів і підозрінь, в яке зчаста чоловік через жінку впадає, — то не важся поринати в нову якусь, іще глибшу пучину, не думай перевіряти з іншим лоцманом добротність і міцність корабля, в якому небо судило тобі плисти по хвилях житейського моря; вважай, що ти прибився вже до певної пристані, ставай на якір сумиру душевного і стій собі спокійно, поки не прийдуть до тебе по останню подать, од сплати якої не звільняють жодні сьогосвітні привілеї.

Ансельмо хтозна-як зрадів із тих Лотарієвих слів і геть-чисто всьому повірив, мовби то йому оракул вирік,

але попросив товариша не кидати початої справи, а й далі її вести, просто так, для цікавості й розваги. Так уже сильно впадати коло Камілли не треба, але нехай Лотаріо напише вірші якісь на її честь, буцімто для Хлоріди або-що, а він, Ансельмо, скаже їй, що друг його закохався в одну даму й оспівує її під тим прибраним іменням, щоб не накликати на неї неслави. Як же Лотаріо не захоче взяти на себе того клопоту, то він, Ансельмо, сам тії вірші звіршує.

— Не треба, — сказав Лотаріо, — не такі вже ворожі до мене музи: десь-колись гляди та й завітають у гості. Скажи тільки Камілі про те моє уявне закохання, а вірші я напишу — не такі, може, добрі, як того предмет вимагає, та й не згірші, як на мою спромогу.

Отак і домовились двоє друзів — один нерозсудливий, а другий невірний. Ансельмо пішов додому і спитав у Камілли (а вона вже давно того питання ждала і дивувалась, чом він не питає), з якої причини написала вона йому того листа. Камілла одказала, що їй здалось, ніби Лотаріо поглядав на неї зухвалим оком, не так, як при ньому, але вона, мабуть, помилилась, бо Лотаріо уникає зустрічі з нею, особливо на самоті. Ансельмо заспокоїв дружину, сказавши, що її підозра була даремна, бо йому відомо, що Лотаріо закохався в одну вельможну панянку, таки з Флоренції, яку він оспівує під ім'ям Хлоріди, та і взагалі його нема чого боятися, бо то правдива душа і щирий приятель їм обом. Якби Лотаріо був не попередив Камілу, що ту любов до Хлоріди він навмисне вигадав для Ансельма, аби мати змогу оспівувати часом її красу, вона б напевне впала була в одчайдушні тенета ревнощів, — а так вона сприйняла цю вістку з легким серцем.

Назавтра в обід, як сиділи вони втрьох за столом, Ансельмо попросив Лотарія почитати їм що-небудь із того, що він написав про кохану свою Хлоріду: Камілла її не знає, то він нехай сміло говорить про неї що хоче.

— Нехай би Камілла її і знала, — заперечив Лотаріо, — мені нема чого од вас таїти. Коли закоханий прославляє вроду своєї дами і називає її жорстокою, то він аж ніяк не ущерблює її доброї слави. Та вже так чи інак, а коли просите, прочитаю вам сонета, що склав я вчора про невдячність Хлоріди; ось він увесь:

СОНЕТ

Як злине ніч на землю чорнокрила
І в тихім сні спочине смертних рід
З незлічних мук скупий складаю звіт
Я небові й тобі, Хлорідо мила.

А встане знов ясне денне світило,
Рясним багрянцем запаливши схід, —
Печальну повість злигоднів і бід
Повторюю й зітхаю осмутніло.

А як те сонце з сяйного престолу
Вогненні стріли кидає додолу,
Караюсь я і мучуся без меж.

І знову — ніч, і знов я гірко плачу,
І скаржуся, й молю, і знову бачу,
Що небеса глухі, й Хлоріда — теж.

Сонет припав до душі Камиллі, Ансельмові ж ще й більш од того: він похвалив його й сказав, що дама та й справді понад усяку міру жорстока, коли на таке щире кохання серцем не озивається. Тут упала в річ Камілла:

— Хіба то, — каже, — все правда, що закохані поети виспівують?

— Як поети, — відповів Лотаріо, — вони можуть часом схибити проти правди, але як закохані кажуть саму правду, та ще й не всю.

— Авжеж, що так, — підтвердив Ансельмо, аби лише підтримати Лотарія і надати більшої ваги його словам, та Камілла, захоплена своїм коханцем, не звернула навіть уваги на ті чоловікові хитрощі. Все Лотарієве було їй миле, а знаючи добре, що вона сама і є ота Хлоріда, до якої звернені юнакові думки й вірші, вона спитала, чи не має він іще якогось сонета чи іншого такого твору.

— Маю ще одного, — сказав Лотаріо, — тільки здається мені, що він не такий гарний, як той, або, вірніше, гірший від нього. А втім, судіть самі:

СОНЕТ

Я скоро вмру. Жорстокий вирок свій
Вже винесла твоя сліпа гординя;
Не засудивши мирного служіння,
Сконаю я, як раб покірний твій.

І в тій країні, де немає мрій,
Де все земне стає блідою тінню,
Носитиму я в серці, мов святиню,
Нетлінний скарб — твій образ неземний.

Той скарб мені за всі дорожчий блага,
Хоча твоя байдужість і зневага
Наближують щомить фатальний строк.

Біда мандрівцю, що, запливши в море,
У буряні і темряві простори,
Ні пристані не бачить, ні зірок!

Ансельмо похвалив і сього сонета — він, мовляв, незгірший як той, — і так доточував кільце до кільця в ланцюгу безчестя, що його чимраз дуже обкручував і обплутував; чим більше топтав його честь Лотаріо, тим лестивіше запевняв його, ніби тая честь сяє-ясніє, як ніколи; чим нижче ступінь по ступеню котилась Камілла в безодню ганьби своєї, тим вище стояла вона в очах свого мужа на п'єдесталі чистоти й доброї слави...

Якось Камілла, зоставшися на дві пари очей з покоївкою своєю, сказала їй:

— Мені аж прикро, кохана моя Леонелло, що не зуміла я як слід подорожитися — не довго за собою Лотарія водила, надто швидко його волю вволила. Боюся, чи не буде він мене за ту податливість та поступливість мою зневажати, забувши жагу свою рвійну, що мене подолала.

— Не журіться тим, панійко моя пишна, — заспокоїла її Леонелла. — Якщо тільки гостинець добрий і сам собою дорогий, то ніякий поспіх ціни його не збавить і не зменшить. Не дурно ж то кажуть: «Хто швидше дає, то двічі моє».

— Так-то воно так, — заперечила Камілла, — але є й інша примовка: «Легко здобуте легко й забути».

— Ет, ся примовка вас зовсім не тичеться, — сказала Леонелла. — Часом, славлять, любов на крилах літає, а часом пішки ходить; в одного вона біжить, а в другого звільна ступає, того холодком обвіє, того жаром обсипле, кого ранить, а кого й на смерть б'є; може в одну мить спалахнути і згаснути, перегорівши; вранці обляже фортецю, а надвечір здобуде, бо нема такої сили, щоб проти неї встояла. А коли так, то чого ж вам боятися, чого страхатися? Отак же, мабуть, сталось і з самим Лотарієм, коли Амур узяв собі за знарядця відсутність мого пана. В отсей же

проміжок і мало статися те, що було од Амура приречено, бо якби той час ізгаявся, вернувся б Ансельмо і не дав би довести справи до кінця. Немає в любові кращої помічниці для осягнення бажаних цілей, як нагода, тим же вона й користається з неї у всіх ділах своїх, особливо наприпочатку. Це все я знаю не з людського переказу, а таки з власного досвіду, — хай колись я вам про те дрібніше розкажу, бо в мене ж і в самої кров молода в жилах іграє. Ще ж і на те зважте, пані моя Камілло, що не так уже й зразу ви його волю вволили, а побачили перше всю душу Лотарієву в очах його і в зітханнях, в словах і присягах, в дарунках і приносах, — побачили, який то гідний юнак і якої він вартий любові. А коли так, то нехай не тривожать самої уяви оті недоречні сумніви, оті манірні думки: будьте певні, що Лотаріо поважає вас так само, як ви його, і втішайтеся, що не до нікчеми якогось у любовні тенета впали, а до чоловіка доблесного й достойного, бо має він у собі не лише чотири «ес», що притаманні щирому коханцю, а цілу абетку добрих якостей. Зараз я вам, коли хочете, ту абетку напам'ять прослебізую. Отож, на мої очі і на мою думку, Лотаріо ваш азартний, бравий, вірний, гарний, добрий, елегантний, єдиний, жаданий, завзятий, іменитий, красномовний, ласкавий, мужній, незрадливий, обачний, пильний, розумний, далі йдуть оті самі чотири «ес», тобто сміливий, славний, стійкий і скритний, тоді знов твердий, услужний, фанатичний, хоробрий, цільний, чарівний, шанобливий, щирий, юний і, нарешті, ярий (бо м'який знак, як пані сама знає, тут ні до чого).

Камілла сміялася дуже з покоївчиної абетки і дійшла до висновку, а та й не крилась уже перед панею і розказала їй, що кохається з одним паничем, таки флорентійцем. Се признання стурбувало Камілу, бо вона й собі од того неслави опасувалась, тож і спитала в Леонелли, чи далеко вже ті любощі сягнули, а дівчина відповіла їй без сорома, ніби хизуючись, що вже в них до щирця дійшло. Річ то добре знана, що як пані схибнеться, то служебниці завше нахабніють: якщо й сама, мовляв, шкоду робить, то байдуже, нехай собі про наші грішки знає. Мусила Камілла просити в покоївки, щоб не виявляла перед тим своїм полюбовником її таємниці, та й сама краще з походеньками своїми стереглася, щоб не помітили нічого Ансельмо з Лотарієм.

Пообіцяти ж то Леонелла пообіцяла, а на ділі так робила, що Камиллині побоювання справдились. Ледача й зухвала покоївка, бачивши, що пані її не та вже, яка була перше, зовсім розопсіла й почала водити любчика до себе додому: як і застукає, думала, пані, то, певне, не зосміліться її викривати. До того, бачите, доводять панині гріхи, що сама стає рабою служебницям своїм і мусить прикривати всіляко нецноту їхню та розпусту. Отак і з Камиллою: бачила не раз і не два, як Леонелла панича свого у неї в домі приймала, та не сміла її за те сварити й ганити, а навпаки, давала їй змогу замикатись у якомусь покої і всі перешкоди з їхнього шляху усувала, щоб чоловік її, буває, того не постеріг. Та як вона не старалася, а одного ранку, саме перед світом, Лотаріо помітив, що з дому його коханої виходить якийсь чоловік.

Він не знав, хто то такий, і гадав спершу, що то йому привиділось, та як побачив, що привид загорнувся в плащ, закутався відлогою і викрався сторожко на вулицю, він одкинув ту дурну думку і спав на іншу, яка погубила б їх усіх, якби Камілла не знайшла рятунку. Він і в голові собі не покладав, щоб той мужчина, що в нього перед очима вимкнувся оце з Ансельмового дому, ходив до якоїсь там Леонелли (забув зопалу, що є така на світі); ні, він подумав, що як Камілла йому самому так легко далася, то й до іншого когось така вже по́легка. Ще ж бо й так невірність проти самої невірниці обертається, що вже і той не йме їй віри, кому вона на підмову далась: гадає, що його вона ще скорше зрадить, і кожну свою підозру має за річ цілковито певну. Де й дівся Лотаріїв добрий розум, де й запроторився його здоровий глузд! В о́сліпі лютих ревнощів, які палили йому все нутро, в неситій жадобі помсти проти Камілли, яка нічим йому не завинила, не вигадав він нічого кращого й розумнішого, як ударитися зразу до Ансельма (а той чи встав уже, чи ще й не прокидався) і такії до нього обернути речі:

— Знай, Ансельмо, що се вже не перший день борюся я з собою і насилу стримуюсь, щоб не розказати тобі того, чого більше не можу й не мушу перед тобою таїти. Знай, що фортеця Камиллиної чесноти капітулювала й готова прийняти беззастережно вс̀і мої умови. Чом я раніш тобі сього не сказав? Тим, що сам хотів перш упевнитись: а може, се так тільки, примха якась на неї найшла, а може,

вона в мене ума вивіряє, чи то я жартую, що з намови твоєї коло неї впадаю, чи справді люблю... Та знов же: якби вона така була, якою мала бути і за яку ми з тобою її вважали, то розповіла б уже тобі про ті мої зальоти, аж бачу — не дуже вона до того квапиться, тож недарма обіцяла, що, як ти знову куди з дому поїдеш, зійдеться зі мною в шатній коморі, де ти коштовності свої переховуєш (а вони таки й справді сходилися з Каміллою зазвичай у тій коморі). Тільки прошу тебе, не лети отак ізгарячу до помсти: адже той гріх вона ще тільки в мислі вчинила, то, може, ще таки схаменеться, може, совісно їй стане і не доведе вона того заміру до скутку. Ти ж досі як не все, то багато що робив за моєю порадою, то послухайся мене ще раз. Затям гаразд, що я тобі скажу, переконайся в усьому на власні очі, а тоді вже розміркуй непоспішно й непохибно, що маєш діяти. Прикинься, ніби знову їдеш, як тоді, на два чи там на три дні, а сам сховайся в коморі — там же воно за тими килимами абощо дуже зручно, — та й побачимо вочевидь, що вона справді має на думці. І як вона замишляє зраду (чого не дай Боже, хоть воно на те вельми схоже), ти зможеш помститися на ній за ту наругу скрито, розумно й певно.

Лотарієві слова здивували, вразили й приголомшили Ансельма, бо він аж ніяк не сподівався почути їх саме тепер: адже він був певен, що Камілла дала відсіч усім отим нарочитим Лотарієвим замахам, і він ладен був уже святкувати цю преславну перемогу. Довгу хвилю мовчав він, устромивши очі в землю, і не змигнув, нарешті озвався:

— Лотаріо, ти вчинив так, як я й сподівався, знаючи твою щиру дружбу. Пристаю на твою раду: роби як хочеш, тільки тримай усе в тайності, як воно й належить у такому неспогаданому припадку.

Лотаріо погодився, та скоро вийшов од товариша, почав уже гірко каятися, що сказав йому таку річ. Як же нерозумно він учинив! Адже можна було відомстити Камілі іншим яким способом, та не так жорстоко, не так підло. Він проклинав свою дурість, картав себе за таку легкодумність і аж у голову заходив — як би те діло назад повернути, як би знайти якийсь порятунок. Кінець кінцем вирішив розповісти про все Камілі, а що нагоди до того не бракувало, ще того самого дня зустрівся з нею наодинці.

Вона теж ніби чекала тої зустрічі і заговорила до нього перша:

— Коханий мій Лотаріо, так болить мені серце, так скімлить, от-от розірветься, — аж дивно, що досі з грудей не вискочило. Знаєш, Леонелла моя до того вже знахабніла, що приймає тут у нашім домі свого полюбовника і тримає його до білого світа, а все ж то діється коштом моєї доброї слави, бо як побачить хто, що він із мого двору о такій незвичайній порі виходить, то вже поговорів не обберешся. І що тут удієш? Не можу я її за те ані вилаяти, ані покарати, бо знаю, що їй відомо про наші таємні любощі, — отеє ж то й кладе печать на мої уста, мушу мовчати про її гулі. Боюся, щоб од того якої біди нам не склалось.

Почувши од Камілли таку річ, Лотаріо подумав був спочатку, що то вона навмисне вигадує, аби підозру од себе одвернути: не од неї, мовляв, той чоловік уранці виходив, а од покоївки, — та коли побачив, як вона плаче, як тужить, як ради благає, повірив усьому і ще більше збентежився та засоромився з свого вчинку. Він заспокоїв Камілу, сказав, що знайде спосіб приборкати шкодливу Леонеллу, і тут же признався, що, під'юджений несамовитими ревнощами, він одкрився Ансельмові і що вони вдвох домовились зробити на неї оту засідку в шатній коморі, щоб викрити її подружню невірність. Просив пробачити йому те шаленство і сподівався, що вона знайде якийсь вихід із сього заплутаного лабіринту, в який вони потрапили через його недомисел.

Це Лотарієве признання вжахнуло Камілу, з великим гнівом одповіла вона коханцеві, цілком слушно картаючи його й угрущаючи за ті негідні підозри і за той нерозумний і необачний його вчинок. Та що жінки з природи своєї проявляють завжди більшу, аніж чоловіки, вигадливість та бистроумність чи то на добре, чи на лихе, коли треба вирішувати негайно (хоч на довге розважання їх уже й не стає), Камілла швидко знайшла вихід із цього, здавалося б, безвихідного становища. Нехай, сказала, Лотаріо заховає завтра Ансельма там, де вони й домовились, бо вона вже прирозуміла, як їй вийти ціло й неушкоджено з тої западні, щоб їм можна було надалі вільно там зустрічатися. Не виявивши коханцеві до кінця всього свого задуму, вона наказала, що як Ансельмо сховається на чати в свою криїв-

ку, а Леонелла запросить до комори його, Лотарія, то він нехай сміливо увіходить туди й одповідає їй, Камміллі, на всі питання так, як би він одповідав, не знаючи, що Ансельмо стоїть на підслухах. Лотаріо хотів, щоб вона з'ясувала йому все, що задумала, аби він міг діяти з більшою певністю і обачністю.

— Та кажу ж тобі, — повторила Камілла, — нічого тобі не треба робити: одповідай тільки на мої запитання, та й уже.

Більше нічого не хотіла одкрити йому Камілла: боялась, бачите, що він, може, не схвалить того її задуму, що здавався їй таким дотепним, а буде шукати інших (і, напевне, гірших) засобів. З тим і пішов од неї Лотаріо.

Другого дня Ансельмо вдав, ніби знов їде до того свого приятеля на село: вийшов із дому, та тут же й повернувся нишком і сховався, як був домовився з Лотарієм; се було йому не так і важко зробити, бо Камілла й Леонелла нарочито дали йому ту змогу. От сховався там Ансельмо — можна собі уявити, з якою тривогою чекав він тої хвилі, коли на власні очі побачить, як різатимуть і патратимуть честь його і славу, як пориватимуть злодійські руки на найвище його благо, на його улюблену Каміллу... Упевнившись, що Ансельмо сидить уже в криївці, пані з служебкою теж увійшли до шатної комори; ледве переступивши поріг, Камілла зітхнула зглибока й промовила:

— Ох, Леонелло, голубко! Чи не краще буде, перш ніж я виконаю свій намір — який, не скажу, щоб ти мені часом не перебила, — чи не краще буде, як ти візьмеш Ансельмів кинджал, що я в тебе просила, і сама проб'єш ним оці невірні груди мої? Та ні, не роби, мабуть, сього: неслушна то буде річ, щоб я за чужі гріхи покуту приймала. Хотіла б я перше знати, що таке вбачили в мені Лотарієві зухвалі й безсоромні очі, що він насмілився одкрити мені своє гріховне жадання, зневаживши тим друга свого і зганьбивши добру мою славу... Підійди, Леонелло, до того віконця й поклич його — я певна, що він стоїть там на вулиці і жде тільки нагоди, щоб підлий свій замір до скутку довести, та раніше я свій до діла доведу — хоч і жорстокий, зате чесний.

— Ох, панійко моя люба! — скрикнула хитра й лукава покоївка. — Нащо вам той кинджал, що се ви надумали? Чи себе вбити, а чи Лотарію віку вкоротити? І так буде

горе, і так двоє — все воно на згубу честі й слави вашої обернеться. Краще вже змовчати на ту зневагу, аніж сього лиходія сюди тепер упускати, бо ми ж із вами тут самі, слабкі та безборонні женщини, а знаєте, на що може зважитись мужчина? Засліплений своєю злочинною пристрастю, він ладен доп'ясти свого перш, ніж ви встигните щось зробити, а то вже буде страшне — краще на себе руки наложити. І надала ж лиха година панові моєму Ансельмові пустити в свою господу сього нахабу, сього безчільника!.. А скажіть, пані, як ви його вб'єте (правда ж, ви його надумали вбити?), то де ми тоді його мертвого дінемо?

— Де дінемо, голубко? — перепитала Камілла. — Тут і зоставимо, нехай Ансельмо вже сам його поховає: то йому буде правдива втіха — ганьбу свою в землю закопувати. Поклич же швидше того негідника, нехай помщуся за свою наругу, бо всяке відречення помсти здається мені порушенням вірності малжонкові моєму.

Всю ту розмову чув Ансельмо, і кожне Камілине слово будило в нім розмаїті почуття; коли ж дочувся, що вона зважилась убити Лотарія, хотів уже вийти з криївки своєї, щоб тому перешкодити, та скортіло йому побачити, що ж далі буде, чим завершиться той жінчин одважний і честивий учинок; якби ж мало до нещастя дійтися, він міг втрутитися в справу слушної хвилі.

Тим часом обняли Камілу тяжкі млості — впала вона на ліжко, що в шатній коморі стояло, а Леонелла забідкалась над нею, затужила:

— Ой, лиха ж моя година та нещаслива! Невже ж таки загине в мене на руках пані моя, сей крин непорочний, вінець усьому жіноцтву, окраса цноти й честивості!

І ще багато всякої всячини наговорила — хто б її був послухав, усякий вважав би її саму за щонайвірнішу та щонайжальнішу служницю, а пані її — за нову Пенелопу, що тяжко од переслідувань страждає. За недовгу хвилю Камілла ніби опритомніла і знов обізвалась до покоївки:

— Чого ж ти ще ждеш, Леонелло? Іди хутчій, клич сюди того вірного та щирого друга, що вірнішого й сонце святе зроду не бачило, щирішого й ніч-мати ніколи не покривала... Іди, біжи, лети, мчи — нехай не погасне полум'я правого мого гніву од твого загаю, хай помста моя жагуча не виллється самими тільки погрозами та прокльонами!

— Іду вже, кличу, пані моя люба, — сказала Леонелла, — дайте мені лишень того кинджала, щоб ви тут без мене чого лихого собі не вдіяли, щоб не довелося поки віку плакати всім, хто вас із душі любить.

— Іди спокійно, голубко моя, нічого такого я не вдію, — одповіла Камілла. — Хоч, може, я, по-твоєму, і нерозумна й шалена, що отак честі своєї бороню, та не така я, певно, як та Лукреція, що кажуть, смерть собі зробила, не вчинивши сама нічого негожого й не скаравши перше того, хто був причинцем її безголов'я. Як маю вмерти, то помру, але спочатку відомщу, відплачу тому, хто довів мене до плачу своїм зухвальством, що вродилося в душі його без щонайменшої з мого боку вини.

Довго ще вона мусила вмовляти Леонеллу, щоб та вийшла гукнути Лотарія; як же дівчина вкінці вийшла, Камілла, чекаючи її повороту, говорила ніби сама до себе:

— Боже мій світе! Чи не краще було знов дати Лотарієві одкоша, як я вже не раз робила, ніж отак дозволити, щоб він мав мене за нечесну й невірну хоча б на сей короткий час, поки я не виведу його з омани? Певно, що краще було б, — але тоді я не помстилась би за кривду мою ані за честь мого мужа, адже той баламут вийшов би сухим і чистеньким з болота, в яке завели його гріховні помисли. Ні, життям своїм заплатить зрадник за ту хіть нечестиву! Нехай знає світ (якщо судилося цій справі наяв вийти), що Камілла не тільки вірності мужеві своєму дотримала, але й помстилася на тому, хто посмів її споневажити... А може, треба було про все Ансельмові розказати? Так я ж йому ще в листі на село писала, а він нічого не зробив, щоб тому лихові запобігти — певне, з доброти своєї та довірливості, бо не хоче й не може припустити, щоб у серці вірного товариша могли критися якісь противні його честі думки. Та навіть і я сама довго не могла пойняти віри і не повірила б ніколи, якби він не знахабнів без міри і не ліз до мене з тими багатими дарунками, золотими горами та буйними сльозами. Але навіщо тепер всі оці міркування? Коли я повзяла вже твердий намір, то чи варто ждати ще чиєїсь ради? Певно, що не варто. Нехай живе помста, хай гине зрада! Нехай той віроломець прийде, ввійде, підійде — і засне навіки, а там — дійся воля Божа! Чистою прийшла я в обладу тому, кого небо дарувало мені за мужа, чистішою

вийду, скупавшися в добрій своїй крові і в чорній крові сього превіроломного друга, якого ще не бачив світ!

Сеє кажучи, ходила взад і вперед по кімнаті з голим кинджалом у руці; хода її була рвучка й невпокійна, всі рухи якісь непевні: хто б на неї глянув, подумав би, що вона божевільна, що то не жінка делікатна, а якийсь одчайдушний душогубець. Схований за килимами Ансельмо дивився на те все і дивував великим дивом. Все, що він тут чув і бачив, могло розвіяти найстрашніші підозри; уже не хотів він, щоб Лотаріо зайшов сюди на остаточну пробу, боявся, щоб не скоїлось раптом якесь лихо, уже збирався розкритись, підійти до Камілли, обійняти її і про все розповісти, та мусив затриматись, побачив, що вернулась Леонелла, ведучи за руку Лотарія.

Ледве забачила його Камілла, обчеркнула круг себе широко кинджалом і промовила:

— Май на увазі, Лотаріо: коли насмілишся переступити сей круг чи лиш наблизитись до нього, тої ж самої хвилі, як постережу твій намір, встромлю собі в груди оцей-о кинджал. Поки ти мені що відповіси, слухай, що маю казати, а тоді вже відказуй, як знаєш. Першим словом скажі мені, Лотаріо, чи знаєш ти мужа мого Ансельма? І другим словом — чи знаєш ти мене? Відповідай прямо, не хитруй і не крути, бо ті питання мої жодних не становлять труднощів.

Лотаріо був не безголовий, ніврокy: знавши від Камілли про Ансельмові чати, він швидко дорозумівся, куди вона свою мову гнула, і відповідав їй так дотепно й доладно, що хто не знав їхньої облуди, взяв би все те за щирісіньку правду. Осьбо якими словами промовив він до своєї коханки:

— Не думаю, прекрасна Камілло, що ти покликала мене сюди, аби питати про речі, такі далекі од мети, з якою я прийшов. Якщо ти гадаєш знов уводити час і відмовити мені обіцяної ласки, то треба було зробити се раніше, бо що ближча надія, то жорстокіше мучить нас жага. Та щоб не говорила ти, ніби я од твоїх питань ухиляюсь, заявляю, що знаю мужа твого Ансельма і притому відмалечку; не хочу вже нагадувати тобі про дружбу нашу (ти про неї сама добре знаєш), аби не звинувачувати себе в кривді, яку чиню я проти нього з намови кохання, бо воно, всемогутнє, і не такі переступи виправдати може. Тебе я також знаю і ціную не менше, ніж він. Якби воно було інакше, то чи став би я заради чогось

меншого, ніж ти, наступати на власну гідність і йти супроти священних законів щирої дружби, що я їх нині зламав і потоптав, підбурений потужним ворогом — любов'ю?

— Коли ти сам у цьому признаєшся, — заперечила Камілла, — ти, смертельний вороже всього того, що заслуговує любові, то з яким же чолом смієш ти ставати перед мене? Адже я — дзеркало, з якого дивиться образ мужа мого: пригляньсь до нього і зрозумій, що він жодного не дав тобі приводу до подібної зневаги! Ох, бідна я, нещаслива! Тепер же я знаю, що привело тебе до забуття власних обов'язків... Певно, я поводила себе надто вільно (не скажу непристойно), та в тім не було нічого навмисного — от собі жінка інколи не встережеться, як гадає, що їй нема чого побоюватись. А що, не так хіба? Скажи, невірнику, чи хоть раз єдиний відповіла я на твої прохання словом чи знаком яким, що могли б пробудити в тобі бодай промінець надії на здійснення твоїх мерзенних бажань? Чи не завжди гостро й суворо відхиляла я й відкидала всі твої полум'яні любовні признання? Чи вірила коли щедрим обітницям твоїм, чи приймала дарунки твої коштовні? Та бувши переконана, що ніхто не може довший час голубити мрію про кохання, як її не підживлює надія, я сама себе звинувачую, що ти став таким зухвалим, бо цілком очевидно, що то якась необачність із мого боку додала тобі охоти до настирливого залицяння, — тим і хочу я себе за твою вину скарати. Мусиш знати, що коли я супроти себе самої така жорстока, то не можу бути інакшою супроти тебе: я й покликала тебе сюди лише для того, щоб ти стався свідком жертви, що хочу я принести зганьбленій честі мого достойного малжонка, якого так недостойно образив ти, а разом з тобою і я, бо, мабуть, не досить остерігалась твого залицяння і тим самим сприяла мимоволі нечестивим твоїм намірам. Найбільше я тією думкою гризуся, що то з мого недбальства зродилися в душі твоїй ті неподобні мрії, тим-то й вирішила я скарати себе власною рукою, бо як катом мені буде хтось інший, провина моя, боюся, може на люди вийти. Та перше, ніж сама загину, мушу вбити й забрати з собою тебе, бо лише твоя смерть може наситити жадобу помсти, якою я палаю. Десь із того світу буду я втішатись із справедливої й невідкличної кари, що постигла того, хто довів мене до такої скрути.

По сім слові кинулась на Лотарія з голим кинджалом, та так же порвисто й люто, ніби й справді хотіла груди йому прошити; звомпив юнак і сам, не знавши, чи то було заіграшки, чи насправжки, — ледве зумів і здужав од того удару ухилитися. Камілла ж так захопилась цією хитрою й підступною грою, що не завагалась власної крові вточити, аби воно все на правду схоже було. По невдалім замаху на Лотарія (чи справді їй не вдалось, чи вона лише так удавала) вона гукнула:

— Не судила, видно, злая доля, щоб я моє справедливе бажання до кінця здійснила, та хоч яка вона могутня, чей же не заборонить мені виконати його хоть наполовину!

І, випручавшись од Лотарія, що схопив був її за руку, повернула кинджал вістрям до себе і вдарила (пильнуючи, проте, щоб не загнати глибоко) собі в лівий бік, понижче плеча, та й упала без духу додолу.

Леонелла й Лотаріо аж остовпіли з переляку, як побачили, що Камілла лежить нерухомо долі, скупана у власній крові, і не знали, чи вона прикинулась, чи справді смерть собі заподіяла. Втім, юнак підбіг до неї бігом і вийняв кинджал з рани; як же побачив, що рана та невелика, шпари йому одійшли і він уже тільки дивувався з хорошої своєї Камілли, яка то вона мудра, завбачлива і бистроумна. Згадавши, проте, що йому свою роль і далі грати треба, почав він над її тілом (ніби вже вона мертва була) убиватись-голосити, проклинаючи страшними клятьбами себе самого і того, хто був першим причинцем сього нещастя. Знаючи, що всі його слова чує друг його, Ансельмо, він такими гіркими розливався жалями, що хто його слухав, мусив більше його жаліти, аніж мертву нібито Камілу. Леонелла тим часом узяла пані на руки й поклала її в ліжко; вона благала Лотарія, щоб він збігав за лікарем яким, чи що, аби пані відрятувати, та все питала в нього ради — що казати панові, як він приїде додому перше, ніж пані на стану́ стане. Той мовив, що нехай самі надумаються, як відповідати, бо зараз він негоден чогось путнього прирадити; утамуй їй, каже, кров, а я піду собі світ за очі, — та й вийшов із дому товаришевого збурений такий, немов несамовитий. Як же одійшов далеко, що вже його ніхто не бачив, то тільки хрестився́ та все дивувався, як хитро вдала те все Камілла і як спритно та натура́льно приграва́ла їй Леонелла. Отепер уже, гадав він, Ансельмо буде свято переко-

наний, що його дружина — то новітня Порція, і йому не терпілось зустрітися з ним швидше, порадіти разом із ним тій облуді, що так розкішно прикрилася плащиком правди.

Отож покоївка затамувала панії кров (не скільки там її і пролилося — аби тільки та слава), промила рану винцем і перев'язала її як уже могла, а перев'язуючи, знов такого наговорила, що якби навіть доти нічого не було сказано, Ансельмо мусив би все одно повірити, що дружина його — то втілена цнота. Камілла вторувала своїй вірниці, взиваючи себе полохливою та малодушною, бо твердість, казала, покинула її в ту саму хвилю, як мала вона зробити кінець осоружному своєму життю. А ще питала в Леонелли, чи варто говорити коханому мужеві, що тут у них сталось; дівчина відраджувала, що пробі не треба, а то ще пан надумає мстити Лотарієві, життям своїм важачи, вірна ж дружина не мусить підбуджувати чоловіка на сварку, а, навпаки, повинна його по спромозі од усякого лиха впиняти. Камілла обіцяла послухати тої доброї ради, тільки що ж, питала, сказати Ансельмові про ту рану, що він її, безперечно, помітить? На те дівчина відповіла, що вона й на сміх не вміє брехати.

— А то, може, я вмію, сестричко моя? — впала їй у річ Камілла. — То хоч би мені й смерть загрожувала, негодна я брехні скласти, ані неправди сточити. Як уже немає іншої ради, то краще виявити усю щиру правду, аніж мав би нам хто брехню завдавати.

— Не журіться тим дуже, пані моя, — промовила Леонелла, — до завтрього я вже якось придумаю, що маємо казати, та й рана у вас на такому місці, що пан її не конче помітить, — милосердні небеса, маю надію, сприятимуть нашим чесним і гідним намірам. Спокійтеся, голубонько, погамуйте ваше серце, щоб як пан приїде, не застав вас у такій тривозі, здайтеся в усьому на мене та на Бога святого, що ніколи праведних ласкою своєю не оминає.

З пильною увагою слухав і дивився Ансельмо, як виставлялася на сцені трагедія згуби його честі: лицедії грали свої ролі з таким непідробним пафосом, що створювали цілковиту ілюзію живого життя. Ждав, коли вже той вечір настане, щоб піти до щирого свого друга Лотарія і порадіти разом з ним, яке то многоцінне перло знайшов він, випробувавши вірність малжонки своєї. Пані з покоївкою

дали йому незабаром зручну нагоду вибратися з дому, і він поспішив з тої нагоди скористатись, побігши одразу ж до Лотарія. Товариші зустрілись — і хто б то мав таке слово пишне та красне, щоб розповісти, як обіймав Ансельмо свого друга, як говорив йому про своє щастя, якими похвалами осипав Камілу... Лотаріо слухав тую мову без особливої радості — муляла йому свідомість, що він ошукав і тяжко скривдив свого друга; Ансельмо ж хоть і бачив той його настрій, приписував усе тому, що Лотаріо покинув Камілу раненою з його, Лотарієвої, вини. Тим-то й сказав йому Ансельмо, щоб за Камілу не дуже турбувався, бо рана та, очевидно, не страшна, коли вони думають її приховати, отож боятися нема чого, нехай друг разом з ним радіє й веселиться: адже це з його дотепною допомогою він, Ансельмо, досяг найвищого блаженства, про яке тільки може мріяти людина. Більше він нічого не хоче, лише складати вірші на честь Камілли, щоб слава про чесноти її збереглася для потомних часів. Лотаріо похвалив його за сю спасенну думку і зголосився з свого боку допомогти в спорудженні того вікопомного чéстеня.

Отак досконало дав себе одурити й ошукати необачний Ансельмо: думаючи спровадити до своєї господи знаряддя своєї честі й слави, він самохіть пустив до себе її повну й цілковиту згубу. Камілла про око гнівалась на Лотарія, коли його зустрічала, а душею сміялась. Те ошуканство тривало ще певний час, аж поки колесо фортуни повернулось і вся та ганьба, так уміло доти приховувана, вийшла наяв, а Ансельмо життям приплатився за ту свою безрозсудну цікавість.

РОЗДІЛ XXXV,

де оповідається про небувало жорстоку битву Дон Кіхота з бордюгами червоного вина і докінчається повістю про безрозсудно-цікавого

Небагато вже зосталося до кінця повісті, коли раптом із комірчини, де спочивав Дон Кіхот, вискочив перестрашений Санчо Панса, волаючи:

— Агей, панове, біжіть-но швидше сюди та поможіть мойму панові! Там така йде битва, така битва, що другої такої завзятої та запеклої я зроду ще не бачив... Як рубонув він

того велетня, ворога принцизни Обізіяни, так Боже ж ти мій: одітнув йому одним махом голову, чисто тобі як ріпу!

— Що се ти мелеш, братику? — перебив його парох, одриваючись од читання. — Ти, Санчо, певне, не при собі. Де в біса таке може бути, коли той велетень відціля за дві тисячі миль?

Та тут усі вони почули за стіною гармидер якийсь і гучні Дон Кіхотові крики:

— Ага, попався, розбишако, латриго, злодію! Тепер ти в моїх руках, і кривуля твоя тобі не поможе!

А тоді ніби по стіні, чи що, з усієї сили — кресь, кресь!

— Та годі вже дослуха́тися, — сказав Санчо, — ідіть краще та розборо́ніть їх або підсобіть мойму панові. Тільки, мать, уже не треба, бо велетень лежить напевняка мертвий та Богові за свої гріхи одвіт держить, що на віку нагрішив. Я сам бачив, як кров по помосту цебеніла й голова долі валялась, убільшки з добрий винний бордюг.

— Бог мене побий, — обізвався тоді корчмар, — коли той Дон Кіхот чи Дон Анциболот не порубав міхів із червоним вином, що в головах йому стояли! Отож, мабуть, вино розлилося, а сей молодець дума, що то кров!

Та́ й кинувся мерщій до комірчини, а за ним і всі — ото була дивовижа! Дон Кіхот у самій сорочці, не дуже довгій, бо спереду ледве вище колін, а ззаду ще на шість пальців куціша, ноги худющі, волохаті, і не сказати, шоб вельми чисті; на голові йому корчмарева ярмівка, червона та засмальцьована, на ліву руку накинута ковдра, та са́ма, що добре ввірилась Санчові з відомої нам причини, а в правій — голий меч; тим мечем рицар вимахував на всі боки з грізним гуканням, наче й справді бився з яким великолюдом. Очі йому були, щоправда, заплющені, бо він таки спав і снив, що з велетнем воює: так йому вбилася в тяму пригода, в яку він удався, що зразу примарилось, ніби він уже прибув у царство Обізіянське і сточив бій із лютим ворогом. Отож він і затинав мечем по бордюгах, думаючи, що рубає велетня, аж уся комірчина вином підпливла. Скоро корчмар теє побачив, зараз кинувся люто на Дон Кіхота з кулаччям, — якби Карденіо з священиком не відтягли його, то зле скінчилося б ота гігантомахія... А бідолашний гідальго аж тоді прокинувся, як цилюрник приніс із колодязя цілий цебер холодної води і вивернув на нього одним разом. Глип-

нув очима Дон Кіхот, та й ще не зовсім прочумався — не тямив, де він і що. Доротея збентежилась, побачивши свого обранця в такому куцому і, сказати б, неповному вбранні, то не зайшла навіть подивитись, як він із її недругом воював. А Санчо лазив по помосту та все шукав ту великанську голову і, не знайшовши нічого, сказав:

— Таки правда, що в усьому заїзді всяке чаромуття діється. Оногди якась мара кулачила й батожила мене осьдечки-о, на цьому самому місці, а допіру та голова десь іззлизла, що я на власні очі бачив, як її одрубано, ще й кров із тіла дзюрком лилася...

— Яка кров, мерзеннику, яким дзюрком, окаяннику? — кричав корчмар. — Чи тобі засліпило, паскуднику? То ж бордюги мої понівечені, то ж вино моє порозливане, чорти б його батька нівечили, вогонь пекельний залляв би його душу!

— Нічого я не знаю, — одказав Санчо, — знаю тільки одно: як не знайду тої голови, то вже мені готове безголов'я, бо ляснуло моє грапство!

Хоть же й не спав Санчо, та блудив словами незгірше сонного Дон Кіхота — так заморочили йому голову панові обіцянки. Корчмар аж казився од Санчової незрушливості та од шкоди, що наробив йому Дон Кіхот, та все клявся-божився, що тепер вони не одгетькаються од нього, як минулого разу, що й за нічліг не заплатили — не поможуть їм уже ніякі лицарські привілеї, стягне він із них і за той, і за сей раз, ще й за латки до бордюгів що треба візьме.

Священик тримав Дон Кіхота за руки, а той, думаючи, що він уже звершив свій подвиг і стоїть оце перед принцесою Обізіяною, впав навколішки і промовив:

— Віднині, вельможнопишна панно, ваша врода може жити певне й безтривожне, бо ся злохижа потвора жадної більше не вчинить вам шкоди; я ж від сьогодні можу вважати себе вільним від слова, що вам заприсяг-єм, бо з ласки Всевишнього Бога і з надиху тієї, котрою я дишу й живу, я вже того слова дотримав.

— А що, не я казав? — зрадів на ту мову Санчо. — А ви вже, надісь, думали, що то я сп'яну... Доброго завдав мій пан чосу тому велетню! Наша бере, грапство моє — тільки що не видко!

Хто б не сміявся з обох тих химерників — із лицаря та джури його? Сміялися всі, один тільки господар заїзду чор-

тихався. Та врешті цилюрник, парох і Карденіо вгамували-таки гуртом Дон Кіхота і вклали його в ліжко: стомлений і змучений, він незабаром заснув. Усі вийшли з комірчини, щоб його не тривожити, і, ставши перед брамою, почали втішати Санча Пансу, що так і не знайшов велетневої голови. Важче було заспокоїти корчмаря, який оплакував наглу смерть своїх бордюгів, та жінку його, що все, знай, лементувала:

— У злий час, у лиху годину завітав до моєї господи сей мандрований лицар, бодай би його була довіку не бачила! Той раз ночував, то не заплатив за вечерю, за постіль для себе й джури, ані за обрік для шкапи та осла, бо, каже, пригод шукає, побила б його пригода на гладкій дорозі з усім його лицарством-махлярством, — нам, каже, платити не треба, бо так, каже, прописано в табличках тієї волоцюжної лицарії... А тоді ще отсей пан прийшов до мене (а все через нього) та взяв мою мохнатицю і геть-чисто обшморгав її, що вже як чоловікові треба теє, то й нема куди... А це знов бордюги мені геть подіркував та вино з них повипускав, кишки б йому з живота повипускало! Та вже ж нехай як собі хоче — клянусь костьми панотця мого і вічним спасінням паніматки моєї, мусить заплатити мені все до 'станнього шеляга, нехай те та се, коли з нього не здеру!

Отак примовляла розгнівана господиня, а Маріторна й собі до неї підпряглася. Молода корчмарівна мовчала, тільки осміхалася вряди-годи. Вкінці парох утихомирив якось те корчемне гукання, пообіцявши заплатити за все — і за постояле, і за бордюги з вином, і, головне, за того хвоста обшморганого, що стільки крику через нього було. Доротея тим часом потішала Санча Пансу: коли виявиться, що пан його справді втяв голову тій потворі, воїна, вступивши в мирне володіння своїм царством, одразу ж надасть джурі його найкраще графство. Санчо повеселів і запевнив принцесу, що хоч і забожитись — сам бачив ту великанову голову, а на ній ще борода довжелезна була, до пояса, мабуть, сягала; а що голова десь запропастилась, то немає дива, бо в цьому домі все по-химородному ведеться, він, Санчо, на собі ще минулого разу тих чар дознав. Доротея сказала, що вірить йому, тож хай він більше не турбується, бо все буде гаразд — що задумали, те й зробиться.

Коли всі нарешті заспокоїлись, парох зохотився читати повість далі, бо небагато там їй лишилось. Карденіо, Доротея і всі, що там були, попросили його, щоб таки дочитав до кінця. Щоб догодити їм, а заодно й свою цікавість задовольнити, парох ізнов почав читати з того місця, на якому їх перервали.

...Отож, переконавшися в честивості малжонки своєї, зажив Ансельмо в довіллі та упокої. Камілла нарочито кривим оком позирала на Лотарія, щоб приховати од мужа справжні свої почуття, а Лотаріо й собі, щоб товариша ще більше впевнити, попрохав у нього дозволу не ходити до них у гості, бо видно вже, що Камілла його ані на́ оч. Проте обдурений муж умовив його все-таки, щоб ходив до них по-давньому. Отак на тисячні лади виклепував Ансельмо ганьбу свою, гадаючи, що кує собі щастя. А Леонелла зраділа, що пані їй у всьому попускає, бо не сміє виказати, а навпаки, ладна повсякчас покрити й попередити, та й загуляла вже без оглядків, дбаючи лише про власну втіху. І ось одної ночі Ансельмо вчув у покоївчиній кімнаті чиїсь кроки; він до дверей, аж двері хтось ізсередини тримає. Се йому ще більшої додало охоти, наліг дужче — двері розчинились і в ту мить, як він зайшов до кімнати, якийсь чоловік вистрибнув із вікна на вулицю. Хотів Ансельмо за ним навздогін бігти, щоб упійняти або хоч дізнатись, що то за один, та Леонелла схопила його за руку й не пустила.

— Заспокойтеся, — каже, — мій пане, не ґвалтуйте і не біжіть за тим, що то вискочив. То до мене — сказати б, мій чоловік.

Ансельмо не хтів їй вірити; в о́сліпі гніву добув із піхов кинджала та до Леонелли — скажи, мовляв, правду, бо як не скажеш, уб'ю. Дівчина злякалась і почала говорити вже сама не знала що:

— Ой, не вбивайте мене, паночку! Я вам усе-все розкажу, таке, що ви й не думали!

— Кажи зараз, — гримнув Ансельмо, — а ні, то тут тобі й смерть!

— Зараз не можу, — ле̨беділа дівчина, — бо все на мені труситься, нехай уже вранці. Таке почуєте, що уздивитесь! А той, що через вікно втік, то хлопець один із нашого города, — божився, що має мене сватати.

Ансельмо вгамувався і вирішив почекати до ранку, бо він і в гадці собі не клав, що про Камілу щось недобре почує, так уже на її цноту вповав і впевнявся. Тож вийшов од Леонелли, замкнув двері на ключ і сказав, що доти не випустить, доки вона йому всього не розкаже. Тоді пішов до Камілли й розповів їй, що там із дівчиною приключилось, і про те не забув сказати, що обіцяла вона йому якусь многоважну річ виявити. Годі й питати, чи злякалась Камілла, чи ні. Посіла її смертельна тривога, як подумала вона (та як було й не думати?), що Леонелла хоче розказати панові про її зраду. Не хотіла навіть чекати, чи справдиться та підозра, чи ні, а підстерегла хвилю, коли Ансельмо заснув, узяла свої найдорожчі клейноди та грошей скільки там, викралась потай миру з дому та й побігла мерщій до Лотарія. Розказала коханцеві, що отак і так: сховай мене, каже, або тікаймо кудись удвох, аби тільки Ансельмо не знайшов.

Збентежився з того Лотаріо, та й непомалу, і довго не міг чогось розумного врадити. Нарешті поклав одвезти Камілу в монастир панянський, де за настоятельку його рідна сестра була. Камілла на те пристала, і він, як того вимагала справа, одвіз її, не гаючись, у монастир, а сам теж кудись із міста з'їхав, не сказавши про те нікому ні словечка.

Заледве світ настав, Ансельмо схопився і, не помітивши навіть, що Камілли побіч його немає, побіг мерщій до кімнати, де він замкнув покоївку: так, бачите, кортіло дізнатись, що ж то вона йому скаже. Одчиняє двері, заходить — аж Леонелли там уже нема, лиш до вікна простирадла прив'язані, певно ж то по них дівчина спустилась і втекла. Сумний та невеселий вернувся Ансельмо, щоб дружині про те сказати — аж і її не видно, ні в ліжкові, ані в усьому домі. Злякавшися ще дужче, давай він у слуг допитуватись — ніхто сном-духом нічого не знає. Коли се, шукаючи Камілли, дивиться — аж скрині її повідчинювані, клейноди щонайдорожчі десь забрані: тут уже почав про горе своє здогадуватись, урозумів, що не Леонелла була в сій справі головною причиною. Не одягнувшись навіть до ладу, пішов він, як був, зажурений та замислений, до друга свого Лотарія, сповістити його про те нещастя, — аж і того десь нема. Сказали слуги, що виїхав кудись раптово сеї ночі і гроші всі з собою забрав. Мало не збожеволів од тієї новини Ансельмо, а на довершення всього, вернувшись

додому, не застав із челяді своєї ані душі живої — дім стояв пусткою.

Не знав уже, що думати, що казати, що робити, — чув тільки, що в голові йому мішається. Розглянеться, подивиться: як це так? В одну мить не стало в нього жінки, друга, челяді. Небо од нього одвернулось, і, що найгірше, — честь його навіки втрачена із зникненням Камілли...

По довшій надумі вирішив податись на село до того приятеля, що з гостювання в нього і почалася, власне, вся та нещаслива пригода. Позамикав у домі всі двері, сів верхи на коня і рушив з тяжким серцем у дорогу. Чи проїхав півдороги, чи ні, як облягли його чорні думки: мусив ізсісти з коня і прив'язати його до дерева, а сам сів під тим деревом, схилився і став тяжко-важко зітхати та стогнати. Сидить собі, аж і ніч насувається. Коли дивиться — їде хтось верхи з міста; от він привітався з вершником і питає, що там нового діється у Флоренції. А той йому й каже:

— Діється так, що давно вже люди не чували. Скрізь тільки про те й мови, що Лотаріо, великий друг того багатого Ансельма, що коло церкви святого Іоанна живе, викрав сеї ночі Камілу, Ансельмову жінку, та й сам Ансельмо не знати куди дівся. Це все розказала Камілліна служебниця, котру привели до подести́, бо застали її вночі, як вона по простирадлах через вікно з Ансельмового дому вилазила. Не знаю достеменно, як уже воно там було, знаю тільки, що все місто дивом дивується: ніхто такої оказії ніколи не сподівався, знаючи, як щиро й вірно ті двоє між собою дружили; на них іще всі казали нерозлийвода.

— А чи відомо хоч, — спитав Ансельмо, — куди подався Лотаріо з Камілою?

— Та де, ніхто не знає, — одказав міщанин. — Подеста́, правда, розпитував і розшукував, та ба...

— Ну, що ж, добродію, — сказав Ансельмо, — їдьте собі з Богом.

— Зоставайтеся з Богом і ви, — відповів чоловік і поїхав далі.

Од таких розпачливих вістей не довго було Ансельмові не то розум, а й саме життя втеряти. Насилу встав сердега й добрався якось до приятеля, що не знав іще про його непорадну годину, та як побачив, який він жовтий, худий та марний, зразу догадався, що якесь тяжке лихо так його

прибило. Ансельмо попрохав, щоб йому постелили й принесли приладдя до письма. Так же й зробили, уклали його в постіль і повиходили всі, бо він так хотів, ще й двері замкнули. Зоставшись у кімнаті сам-один, так пройнявся весь своїм нещастям, що непохибно відчув близьку свою кончину, тож і надумав з'ясувати на письмі, що довело його до нагальної смерті. Почав писати, та так і не дописав до кінця, бо духу вже не стало: сконав, сердега, з того жалю, що напитав собі безрозсудною своєю цікавістю. А господар ждав, ждав, що вже ніби й пізно, а гість усе голосу не подає, та й увійшов до Ансельма в кімнату глянути, чи не погіршало йому, аж він лежить долілиць, половиною тіла на ліжку, а другою на столі, коло списаного паперу, ще й перо з руки не випало. Господар підійшов до нього, окликнув спершу — не озивається, схопив за руку — аж вона холодна: вмер. Без міри здивований і засмучений, покликав він домівників своїх, аби вони були свідками нещастя, яке спіткало Ансельма, а потім прочитав листа, написаного, як він упізнав, власною рукою небіжчика. В листі ж тому ось що стояло.

«Безглузде й безрозумне бажання збавило мені віку. Коли звістка про мою смерть дійде до Камілли, нехай вона знає, що я прощаю її: несила була їй чудеса творити, і я даремно вимагав сього од неї. А якщо я сам був причинцею своєї ганьби, то немає рації...»

Ось поти було Ансельмового письма — в тій хвилі, не докінчивши речення, докінчив він дні свої. Назавтра господар дому переказав сумну звістку родичам покійного — ті вже знали про його лихо, знали також, що Камілла перебуває в монастирі і ледве не помандрувала слідом за своїм мужем на той світ — та не за ним вона жалкувала, а журилася, що коханець десь іщез. Кажуть люди, що, вдовою ставши, не хотіла вона ані з монастиря виходити, ані постригу приймати, та через деякий час дійшла до неї чутка, що Лотаріо загинув у бою, що сточив пан де Лотрек із преславним отаманом Гонсалом Фернандесом Кордовським (було се в Неаполітанському королівстві, куди подався невірний друг із запізнілим каяттям своїм). Як дізналась про те Камілла, одягла черниче вбрання та й померла невдовзі з жалю і смутку великого. Отак із божевільного почину дійшли всі троє дочасного кінця.

— Повість мені сподобалась, — промовив священик, — от тільки зроду не повірю, щоб так воно і справді було. А коли ся історія вигадана, то вигадано її не дуже вдало: не можна собі уявити, щоб де знайшовся такий нерозумний муж, як Ансельмо, і робив отакі ризиковані випроби. Нехай би ще коханець вивіряв отак коханку, то річ можлива, але щоб муж свою жону — то вже ніколи в світі. Ну, а сама розповідь така добра, нічого не скажеш.

РОЗДІЛ XXXVI,

де оповідається про інші незвичайні події в тій же таки корчмі

Поки те діялось, корчмар, що стояв при в'їзній брамі, сказав:

— О! Їде сюди ціла валка подорожніх. Як завернуть до нас, то гуляй, душа!

— А що там за люди? — поцікавився Карденіо.

— Четверо верхівців, — одказав корчмар, — на коротких, бачиться, стременах, із списами й тарчами та з чорними заслонами на виду, коло них жінка в білій одежі, на сідлі-колисці, обличчя їй так само запнуте, а ззаду ще двоє пахолків піших.

— Чи вже близько? — спитав парох.

— Близько, — одказав господар, — вважай, приїхали.

Сеє почувши, Доротея запнула собі обличчя, а Карденіо пішов у комірчину до Дон Кіхота; ледве вони встигли це зробити, як до корчми в'їхали вже всі подорожні, про яких говорив господар. Чотири вершники, всі, як один, хорошого росту й гожої постави, зіскочили з коней і допомогли зсісти дамі, що їхала в жіночому сідлі; один із них узяв її на руки і посадовив у крісло, що стояло біля дверей тієї комірчини, куди ото сховався Карденіо. За весь цей час ні вона, ні її супровідники не відслонили облич своїх і не промовили ні слова, тільки як у крісла сідала, зітхнула глибоко й руки опустила, мовби недужа була чи знеможена. Пахолки піші одвели коні до стайні.

Парох до всього того пильно приглядався — цікаво йому було знати, що воно за люди такі, що заслон не знімають

та все, знай, мовчать. От він і пішов до слуг на довідки, спитав у одного.

— Та Бог їх святий знає, хто вони такі, — одказав пахолок. — Видно тільки, що пани якісь великі, особливо той, що то брав на руки тую он пані, що ви, добродію, бачили. Се я тим кажу, що всі інші ставляться до нього з шанобою і завсігди те роблять, що він загадує чи наказує.

— А хто ж така ота пані? — допитувався парох.

— І сього вам не скажу, — відповів пахолок, — бо скільки їдемо, я і в образ її не бачив, тільки чув не раз, як вона стогнала та зітхала, от-от, здавалось, душі пуститься. Воно й не дивина, що ми з товаришем не гурт про них знаємо, бо щойно від позавчора їх супроводимо: здибали вони нас по дорозі та й поєднали-намовили, щоб разом із ними до Андалузії правитись. Добру, кажуть, дадуть плату.

— Може, ви хоть чули з розмови, як когось із них зовуть? — питав далі парох.

— Та ні-бо, не чули, — одказав пахолок, — подорожують усі мовчки, що аж диво бере, тільки й чути, як та бідолашна пані зітхає та хлипає, аж жалько: певно, неволею її кудись везуть. Як з убрання судити, то вона, мабуть, черниця, або ще білиця, тільки лаштується в монастир; може, через те так і вбивається, що не лежить їй душа до того черничення.

— Все може бути, — промовив парох.

По сім слові покинув слуг і вернувся до Доротеї; вона ж, почувши, як зітхає та незнайомка під запиналом, підійшла до неї і спитала співчутливо:

— Що вам болить, пані моя? Коли в вас, може, яке горе, що жінка жінці вміє розважити й розраяти, то скажіть — я з дорогою душею рада вам услужити.

Засмучена пані і словом на те звертання не обізвалась; Доротея ще раз запропонувала їй свої послуги, але вона все мовчала, як затялася. Тут приступив до них пан із закритим обличчям (той самий, що, казав пахолок, усі його слухають) і сказав Доротеї:

— Не завдавайте собі клопоту, пані, аби сій жінці чимось прислужитись: така в неї вдача, що зроду за вчинене їй добро не подякує. І краще не питайтє в неї нічого, як не хочете почути з уст її неправди.

— Я зроду не говорила неправди, — перервала нарешті свою мовчанку жінка, — якраз навпаки, вся моя біда постала з того, що я була завше правдива і не терпіла облуди; я хочу, аби ви самі це засвідчили, бо моя правдомовність зробила вас брехуном і ошуканцем.

Ці слова ясно й виразно дійшли до слуху Карденія, якого од тієї жінки відділяли тільки двері Дон Кіхотової комірчини; як він їх почув, зараз скрикнув на весь голос:

— Боже правий, що я чую? Чий то голос дійшов до мого слуху?

Жінка аж кинулась, почувши його вигук, і рвучко обернулась назад; не побачивши того, хто кричав, вона зірвалась на рівні ноги й рушила до дверей, але її супровідник зупинив її, не дав ступити і кроку. В цьому сум'ятті й замішанні спала раптом тафта, що заслоняла її обличчя, і всі присутні побачили ту пишну вроду, те чудове личко, хоч було воно в тій хвилі бліде й налякане, а очі блукали неспокійно по всіх напрямках, мов у божевільної; Доротею і всіх, що на незнайомку дивились, аж жаль обгорнув, що їй така причина склалась. Той же, що з нею приїхав, так міцно тримав її за плечі, що не мав навіть змоги поправити своє запинало, що спочатку було зсунулося трохи, а згодом і зовсім з обличчя спало. Доротея, що теж підбігла й підтримувала ту жінку, підвела очі й побачила, що то був не хто інший, як муж її, дон Фернандо. Як же його впізнала, десь із-під самого серця видобувся їй болючий, протяглий зойк; вона зомліла та так і похилилась навзнак — щоб цилюрник, близько стоячи, був її не підхопив, була б упала додолу. Тут підбіг до неї парох, зняв їй з обличчя покривало і бризнув водою. Скоро він її відслонив, дон Фернандо (бо то був справді він) впізнав свою Доротею і аж омертвів, а проте не випускав із рук Люсінди, бо то ж не хто, а таки Люсінда намагалася що є сили випручатись із його обіймів: вона-бо впізнала по голосу Карденія, а той її. Карденіо теж почув отой зойк, що вихопився з грудей у Доротеї, як її обняли млості; він подумав, що то зойкнула Люсінда, і вискочив із-за дверей у великій тривозі: перший, на кого впав його погляд, був дон Фернандо, що тримав в обіймах Люсінду. Дон Фернандо також одразу впізнав Карденія, і всі троє — Люсінда, Карденіо й Доротея мов оніміли з великого дива, не тямлячи, що вони і де вони.

Усі мовчки ззиралися одне на одного: Доротея на дона Фернанда, дон Фернандо на Карденія, Карденіо на Люсінду, а Люсінда знов на Карденія. Перша перервала мовчанку Люсінда, обізвавшись до дона Фернанда такими словами:

— Пустіть мене, сеньйоре Фернандо, заклинаю вас вашою власною самоповагою, якщо ви вже не можете сього зробити з поваги до когось іншого! Пустіть мене до того муру, по якому любо мені витись хмелиною, до тої підпори, од якої не могли мене одірвати ваші зальоти й загрози, ваші обіцянки й дарунки. Дивіться, якими предивними й недовідомими шляхами привело мені небо правдивого мужа мого. Не раз уже могли ви, собі ж на шкоду, пересвідчитись, що смерть одна зітре його з моєї пам'яті. Нехай же се гірке розчарування (як ви не бачите кращої ради) змінить вашу любов на лють, а ласку на гнів, нехай загину я од вашої руки: я готова втратити життя перед очима в любого мого мужа і не вважатиму се за даремну жертву. Може, хоть смерть моя переконає його, що я була вірна йому до останнього подиху.

Тим часом Доротея очутилася з зомління і, вислухавши Люсіндину мову, зрозуміла, хто вона така. Бачучи, що дон Фернандо не випускає дівчини з обіймів і нічого не відповідає на її слова, вона на превелику силу зрушила з місця, впала перед ним навколішки і, розливаючись ревними та гожими сльозами, так до нього промовила:

— Якби проміння того сонця, що ти, володарю мій, в обіймах своїх затемненим тримаєш, не засліпило й не потьмарило світла твоїх очей, ти давно б уже помітив, що біля ніг твоїх навколішках стоїть бездольна і, поки твоя воля, безщасна Доротея. Я — та скромна селянська дівчина, що ти з доброти чи ласки своєї зволив піднести до високої гідності, надавши право називатися твоєю. Вихована в доброму звичаї, жила я щаслива й довільна до того часу, поки, послухавши голосу твоєї пристрасті та щирої, здавалося, твоєї прихильності, не відчинила брами незайманості моєї і не вручила тобі ключів од моєї свободи — дарунок, за який ти заплатив мені чорною невдякою, про що найкраще свідчить те, що ти бачиш мене тут нині в такому стані, а я зустріла тебе за таких несподіваних обставин. Мимо всього того не думай, що мене привела сюди моя ганьба й неслава: привели мене сюди журба невси-

пуща та жаль великий, що я тобою забута. Ти сам жадав, щоб я стала твоєю, і прагнув цього так жагуче, що хотів би ти тепер, чи не хотів, ти все одно безповоротно мій. Подумай, пане мій, чи не замінить моя безмежна до тебе любов тієї краси й благородства, заради яких ти мене відцурався. Ти не можеш належати прекрасній Люсінді, бо ти вже мій, вона не може бути твоєю, бо належить Карденієві: легше тобі буде, як усе пильно зважиш, прихилитись душею до тої, котра тебе ненавидить. Я була простосерда — і ти домагався мене, була невинна — і ти благав мене, тобі було відомо, якого я роду, ти знаєш, як і під якою умовою я вволила твою волю, і в тебе нема жодної підстави, жодної причини скаржитись на те, що тебе ошукано. А коли се так (а так воно і є), коли ти справді благородний чоловік і щирий християнин, то чом же ти блудиш так довго манівцями, чом не ощасливиш мене вкінці, як ощасливив був на початку? Коли ти не хочеш узяти мене за те, що я єсть, тобто за правдиву й законну твою дружину, то візьми й прийми мене хоч за рабиню, аби я тільки твоїй волі і владі корилась — я буду й тим щаслива й задоволена. Не лишай мене, не кидай, не дай набратися слави-поговору, не карай отця-матері моїх гіркою старістю, адже вони, як вірні підданці, із щирої душі служили батькам твоїм і кращої од тебе заслуговують шани. Як ти, може, боїшся, що занечистиш кров свою, змішавши її з моєю, то пригадай, що нема, либонь, ніде на світі шляхетського роду, з яким такого не траплялось, що в вельможних фаміліях не заведено визначати благородне походження по жіночій лінії, що, зрештою, справжнє благородство полягає в душевній доблесті. Якщо ти її не маєш і не сповниш супроти мене своєї повинності, се значитиме тільки, що я благородніша за тебе. Отож, пане мій і повелителю, скажу тобі насамкінець іще раз, що, хочеш ти того, чи не хочеш, а я твоя дружина. Свідками тому твої слова, а вони не можуть і не мусять бути облудними, якщо ти поважаєш себе за те, за що зневажаєш мене, свідком тому твій підпис, що ти мені дав, свідком тому небо святе, бо ти ж сам ним свідкувався, коли присягав мені. Як же всіх цих свідчень із тебе мало, то совість твоя мовчазним докором нагадає тобі всю правду, яку я тут сказала, і в хвилю найбільших веселощів скаламутить радість твою і втіху.

Отсі та інші такі слова промовляла сердешна Доротея так чуло та жалібно, що, слухаючи її, навіть супутникам дона Фернанда та всім при тому присутнім плачно стало. Дон Фернандо не перебивав жодного разу тієї мови, аж поки вона не скінчилась і не перейшла в ридання та зітхання безлічні, що треба було мати хіба камінь замісто серця, аби таким великим горем не зворушитися: Люсінда звернула на неї очі, в яких світилось співчуття до її страждань і захоплення розумом її надзвичайним та вродою; вона хотіла підійти до неї і розрадити її словами потіхи, та дон Фернандо все ще не випускав її з обіймів. Пильно дивився він на Доротею; нарешті, зворушений і збентежений, розімкнув обійми, — пустивши на волю Люсінду, й промовив:

— Ти перемогла, прекрасна Доротеє, ти перемогла! Хто б то набрався одваги заперечити хоч єдиному твоєму слову, — адже все, що ти сказала, — суща правда!

Люсінда ж мало не зомліла, як випустив її з рук дон Фернандо, і була б упала, якби Карденіо, що стояв доти за спиною свого суперника, щоб той не впізнав його, не похопився підтримати її, забувши за всякий страх і осторогу. Він пригорнув її до свого серця і сказав:

— Якщо Господь милостивий погодив тобі нарешті зажити спокою, люба, кохана і вірна пані моя, то де ж він буде чистіший і миліший, як не в цих обіймах, у яких я тебе нині тримаю і тримав раніше, коли доля ласкава дозволяла мені називати тебе моєю!

Поки він те говорив, Люсінда підвела на нього очі: зразу вона була впізнала його по голосу, тепер і зір підтвердив, що то він. Не тямилась од радощів і, забувши на той сором дівочий, обхопила йому шию руками, лицем до лиця притулилась і мовила:

— Ти, ти мій єдиний пан і володар, хоч би навіть доля ворожа проти нас устала, хоч би навіть згуба загрожувала життю моєму, що тобою одним тримається на світі!

Це незвичайне видовище сповнило подивом серця всіх присутніх, та чи не найдужче вражений був дон Фернандо. Він аж на лиці змінився, і рука його несамохіть сягнула до шпаги — здавалось, помста впаде зараз на голову Карденія. Помітивши той порух, Доротея блискавицею майнула-припала йому до колін, цілуючи їх і стискаючи,

що він і з місця рушити не міг, і, ллючи безугавні сльози, промовила:

— Що ти пориваєшся робити в цю бентежну хвилю, єдина затуло моя? В тебе коло ніг жона твоя, а та, що ти хотів єси мати за дружину, — в обіймах правного мужа свого. Чи подоба ж тобі, чи спромога твоя розв'язати те, що само небо зв'язало? Чи не ліпше тобі тую до себе піднести, що, здолавши всі перепони, зберегла свою вірність і утвердила свою правоту, а тепер заглядає тобі кохано в вічі, скропляючи ревними сльозами лице і груди правовитого свого малжонка? Богом милим молю тебе, честю заклинаю, не вкидайся в гнів од того, що надія лукава звела тебе, погамуй своє серце і дай сій парі втішатися обопільною любов'ю в мирі і спокої, доки на те воля Божа: цим ти появиш високодумність шляхетної душі твоєї, покажеш світові, що розум бере в тебе гору над жадою тілесною!

Карденіо ж тим часом не випускав з обіймів своєї коханої і пас очима дона Фернанда, готовий щомиті дати йому відсіч і стати до бою з усяким, хто посміє загрозити його щастю, хоть би мав і головою тут наложити. Та в сій хвилі надбігли друзі дона Фернанда, парох із цилюрником, навіть добряга Санчо Панса звідкись уродився: усі обступили його кругом і почали благати, щоб ізглянувся на Доротеїні сльози. Коли вона казала правду (що він підтвердив, зрештою, і сам), то нехай же він уволить справедливе її бажання, бо певне що вже недарма, а з непреложної волі самих небес зійшлися вони всі четверо в такий час і в такому місці, що ніхто був не сподівався і в думці собі не покладав. Парох докинув, що тільки смерть може розлучити Люсінду й Карденія: якщо розлуку ту принесе їм вістря меча, вони помруть разом щасливі. В таких тяжких життєвих пригодах, провадив він далі, найвища мудрість велить перемогти і згнітити власне серце, явивши велич духа і давши змогу тим іншим в упокої втішатися щастям, яке послало їм небо. А ще, казав, нехай сам спогляне на вроду Доротеї, побачить, що рідко яка жінка може з нею зрівнятись, а щоб котра переважила, то шкода й мови. Хай і на те зважить, що з красою поєднується в ній покірність і безмежна любов до нього. Хай і того не забуде, що як шляхтич і християнин він повинен дотримати їй слова і, справдивши свою обітницю, він і Богові догодить,

і всіх людей урадує, вони-бо знають і визнають, що пишна врода у дівчини простого стану є вже сама собою великий привілей, а надто як та краса іде в парі з честивістю, вона цілком заслуговує на те, щоб її вгору піднято до найвищої високості, і ніколи не може того принизити, хто її до себе підносить і з собою рівняє. Ніхто того не засудить, хто йде за могутнім голосом кохання, аби тільки воно було не гріховне, а чисте й чесне.

Говорили ще й інші багато дечого, і доблесне серце дона Фернанда (обізвалась-таки благородна кров!) пом'якшало нарешті і прихилилось до правди, якої він, хоч би й хотів, не міг уже заперечити. На знак того, що він упокорився й послухав доброї ради, він нахилився до Доротеї, обійняв її чуло й сказав:

— Устань, пані моя: негоже колінкувати переді мною тій, кого я ношу в своїм серці. Коли я досі не довів цього на ділі, то на те була, мабуть, Божа воля: щоб оцінити тебе по заслузі, мусив я переконатися в щировірній твоїй любові. Одного тебе прошу — не кори мене за жорстокість мою і недбальство, бо та сама причина, та сама сила, яка нині примусила мене назвати тебе моєю, спонукала була мене одцуратись од тебе. Як хочеш пересвідчитись у правдивості моїх слів, то оглянься й подивись у очі щасливої нині Люсінди — в них ти побачиш виправдання всім моїм провинам. Коли вона нарешті досягла того, про що мріяла, а я віднайшов у тобі моє щастя, так нехай вона довгі роки живе з своїм Карденіем до любої вподоби, а я уклінно благатиму Бога, щоб він ниспослав таке саме блаженство мені і моїй Доротеї.

По сім слові ніжно пригорнув до себе Доротею, притулився лицем до її личка і ледве впинив сльози, що бриніли йому в очах, як остаточний доказ любові й каяття. Люсінда ж і Карденіо, а також усі при тому присутні, не могли стриматись і щедро вмивались тією благодатною вологою, радіючи хто власному, а хто чужому щастю, — а з боку хто глянув би, то міг подумати, що їх усіх якесь тяжке лихо спостигло. Нащо вже Санчо, і той хлипав — правда, згодом він казав, ніби плакав через те, що Доротея виявилась простою дівчиною, а не королівною Обізіяною, од якої він великої сподівався ласки.

Довгенько ще так плакали всі й дивувались, аж тут Люсінда й Карденіо стали навколішки перед доном Фернандом і почали дякувати за явлену їм ласку такими щирими та гречними словами, що зворушений рицар не спромігся й на відповідь, лише підвів їх обох і обійняв любо та приязно. Тоді спитав у Доротеї, яким чином загналася вона аж сюди, так далеко від рідного дому. Дівчина розповіла коротенько, але доладно про все, що вже колись розказувала Карденієві; дон Фернандо й товариші його так її розповідь уподобали, що ладні були слухати без кінця — так хороше вміла говорити про невеселі свої пригоди. Як же вона скінчила, зняв річ дон Фернандо й розповів, що з ним сталося в місті після того, як він знайшов на грудях у Люсінди листа, в якому вона писала, що не може бути його дружиною, бо належить Карденієві. Спершу він хотів її вбити і був би таки вбив, якби батьки її не одборонили; з того гніву та досади він покинув їхній дім, присягнувши помститися над ними слушним часом. Другого дня сказано йому, що Люсінда втекла з батьківського дому невідомо куди; аж через місяць він дізнався, що вона знайшла притулок у монастирі, де вирішила довікувати віку, як уже не судилось їй бути в парі з Карденієм. Скоро він про те довідався, подався з трьома дворянами своїми до того монастиря, та не показався зразу на очі Люсінді, щоб там не посилили, буває, сторóжі, дізнавшися про його приїзд. Одного дня, вигодивши хвилю, як монастирська брама нарóзтвір стояла, поставив він двох своїх на чатах біля входу, а з третім кинувся шукати Люсінди. Люсінда була саме на подвір'ї, з черницею якоюсь розмовляла; не давши їй отямитись, вони вхопили її і одвели в певне місце, де можна було дістати весь потрібний припас, щоб її далі везти. Те все вдалося їм дуже добре, бо монастир стояв у щирому полі, на одшибі, далеко від людської оселі. Як побачила Люсінда, в чиї руки вона попала, зразу знепритомніла, а як прийшла знову до тями, то не промовила жодного словечка, водно тільки плакала та зітхала. Отак і довезли вони її, мовчущу та плачущу, до сього заїзду, що видається йому тепер, казав, райським присінням, де кінчаються і зникають усі злигодні земнії.

РОЗДІЛ XXXVII,

де продовжується історія преславної принцеси Обізіяни та оповідаються інші кумедні події

Слухав усе те Санчо, і жаль непомалу огортав йому душу: всі його надії на титул високий танули й розвіювались димом, бо прекрасна королівна Обізіяна обернулась раптом у Доротею, велетень став любісінько доном Фернандом, а пан його Дон Кіхот спав собі твердим сном і гадки не мав про те, що тут сталось. Доротея не могла ще ніяк повірити, що теє щастя їй не приснилось, Карденіо стояв як очманілий, та й Люсінда не прийшла ще цілком до пам'яті. Дон Фернандо складав дяку Всевишньому, що він, милосердний, вивів його з того безвихідного, здавалось, лабіринту, в якому він мало не згубив життя свого й доброї слави, та і всі подорожні, що в корчмі зібрались, раділи та втішались із щасливої розв'язки тієї безнадійно заплутаної справи. Парох, яко чоловік зналий і дотепний, зумів пояснити гаразд, як, що і до чого і віншував кожного зосібна щасливою долею. Та найдужче раділа, мабуть, корчмариха, бо Карденіо й священик пообіцяли їй, що відшкодують із чохом усі ті втрати, яких вона зазнала з Дон Кіхотової причини. Один тільки Санчо, як ми вже сказали, був сумний та невеселий; з понурим видом підійшов він до свого пана, який саме зо сну прокинувся, і сказав:

— Можете спати, пане Рицарю Сумного Образу, скільки заманеться вашій милості: не треба вам більше ані велетня жадного вбивати, ані принцизні царства повертати, бо всій тій справі, як то кажуть, уже кінець і вінець.

— І я так думаю, — обізвався Дон Кіхот. — Ох і довелося ж мені з тим велетнем поморочитись! Не знаю, чи ще випаде коли на мою долю другий такий запеклий та завзятий бій. Я як кресонув — раз! — і голова йому з пліч, а крові з нього стільки виточив, що по землі дзюрками бігла, як та вода.

— Певніше сказати, як те червоне вино, — поправив Санчо. — Як вашій милості ще, може, невідомо, то знайте: той зарубаний велетень — то бордюг пробитий, кров — то шість гарців червоного вина, що в його череві було, а голова — то пся мама, що мене вродила... А, бодай же йому все зле-лихе!

— Що ти мелеш, навіжений? — обурився Дон Кіхот. — Чи ти з умом, чи без ума?

— Уставайте, пане, — сказав Санчо, — та гляньте самі, що ви тут наброїли: немало, видно, доведеться нам за те заплатити. Та подивіться заразом і на королицю, що вже на звичайну собі панійку перекинулась, Доротеєю дражнять, — і ще тут багато такої всячини наробилося, що здивуєте, як самі побачите.

— А от і не здивую, — заперечив Дон Кіхот. — Я ж тобі, Санчо, ще той раз, здається, казав, що в сьому заїзді творяться всякі химороди, то, мабуть, і тепер тут не без примхи.

— Може б, я й повірив, — сказав Санчо, — так добре знаю, що як гойдано мене в ковдрі, то були ніякі не чари й не химери, а все уявки й насправжки діялось. Я ж сам бачив, як оцей самий корчмар тримав ковдру з одного кінця і підкидав мене вгору до самого неба так хвацько і шпарко, що аж ну, ще й реготів на всі заставки. І хоч я собі грішним ділом чоловік простий, проте певно знаю, що як там були знайомі люди, то вже ніяке не чарування, а лихої години шурування, та й годі.

— Ну, нічого, — заспокоїв його Дон Кіхот, — якось-то воно буде. Дай мені в що одягтися, вийду та погляну, які там новини та переміни, що ти оце понарозказував.

Санчо подав панові одежу, і той почав одягатись; поки те діялось, парох розповів дону Фернанду та іншим подорожнім про Дон Кіхотове божевілля і про ті хитрощі, за допомогою яких вони виманили його з Бідної Скелі, де він покутував нібито погорду, що мав од своєї сеньйори; не забув же згадати й за ті пригоди, про які почув од джури. Слухачі дуже тому чудувались і добре сміялись; їм здавалося, як і всім іншим, що про те раніш чували, що такий дивочний блуд не охмарював ще, певно, жодної макоцвітної голови. Парох сказав далі, що тепер, коли Доротеїні справи обернулись так щасливо, вони вже не можуть довершити свого заміру, тож треба знов вигадати й вимислити іншу якусь штуку, аби сердешного гідальга так чи сяк додому допровадити. Карденіо зохотився довести попередній задум до кінця, а ролю Доротеї, казав, може перебрати на себе Люсінда.

— Ні, — заперечив дон Фернандо, — нехай уже Доротея далі своє провадить; якщо до села сього доброго гідальга

не надто звідси далеко, я радий буду причинитись до його рятунку.

— Буде туди яких два дні дороги.

— Та хоч би й більше було — заради такого доброго діла не жаль і круга накинути.

Тим часом Дон Кіхот вийшов із своєї комірчини у повній озброї, з Мамбріновим шоломом на голові (хоч і добре вже погнутим), щитом в одній руці і ратищем чи сулицею у другій. Чудернацький вигляд рицаря вразив дона Фернанда і всю компанію; уп'явшись очима в те видовжене на півмилі худе й пожовкле обличчя, в ту недомірну збрую, що так не пасувала до його гордої постави, всі мовчали й чекали, що ж він скаже. Він же з великою повагою і гідністю звів очі на прекрасну Доротею і промовив:

— Довідався я од зброєносця мого, препишна сеньйоро, що величність ваша нанівець зійшла, а вся ваша істота відмінилась, бо з королеви й вельможної володарки сталися ви звичайною собі дівицею. Коли те вдіялось силою чарів родителя вашого, короля і чаклуна, який боявся, що я не зможу подати вам потрібної і належитої допомоги, то мушу вам сказати, що він неук і невіголос, несвідомий зовсім рицарської справи. Якби він був пильніше розчитався в рицарських історіях, якби простудіював їх уздовж і впоперек, як я, то мав би дізнатися, що й рицарям меншої проти мене слави траплялося звершати трудніші подвиги, аніж убити якогось там великанчика; хоч би яким грізним і зухвалим він не здавався. Небагато годин уплило від тої хвилі, як я з одним таким зустрівся, і... Не буду казати далі, щоб не подумали, ніби я величаюсь, але непохибний час, виявлювач усіх на світі таємниць, сам колись розкаже за мене всю правду.

— Зустрілися ви не з одним великанчиком, — упав йому в річ господар заїзду, — а з двома винними бордюгами.

Та дон Фернандо зацитькав його, щоб не перебивав мови рицареві, і Дон Кіхот провадив далі:

— Тим я й говорю вам, висока, хоч і визута з своєї предківщини володарко, щоб ви не давали віри отцю вашому, як він дійсно одмінив з вишменованої причини вашу істоту, бо немає на сім світі такої небезпеки, через яку не проклав би собі дороги мій меч: ним одрубав я і поверг у прах голову супостата вашого, ним же в недовгім часі покладу на вашу голову корону вашого царства.

Сеє сказавши, замовк Дон Кіхот, чекаючи на відповідь принцеси; Доротея ж, знаючи, що дон Фернандо погодився довести всю штуку до кінця, аби рицаря якось додому спровадити, обізвалася до обранця свого урочисто і водночас ласкаво:

— Хоч би хто вам сказав, зацний Рицарю Сумного Образу, ніби я одмінила суть свою і істоту, він увів вас в очевисту оману, бо ким я була вчора, тим лишаюсь і нині; щоправда, трапився мені в межичасі один щасливий випадок, що несподівано подарував мені сподіване благо і певною мірою змінив мою подобу, але попри ту зміну я зосталась такою самою, як перше була, і ту саму маю в серці думку: хочу, як і перше хотіла, правом потужної вашої правиці вернути собі правоправні свої володіння. Тим-то, добродію і пане мій любий, нехай ваше добродійство поверне честь отцю моєму, котрий мене спородив, визнавши його за чоловіка мудрого та обачного, бо то саме він наукою своєю знайшов певний і легкий порятунок на мою біду: адже якби не ви, добродію, то ніколи б не бачити мені щастя, яке випало нині на мою долю. Правдивість моїх слів можуть засвідчити оці віри годні панове, що тут присутні. Вкінці скажу, що в дорогу маємо рушити завтра, бо сьогодні вже все одно далеко не заїдемо. Сподіваюся, що з Божого призвоління і з допомогою мужнього вашого серця розпочата вами справа дійде нехибно до щасливого кінця.

Таку орацію виголосила бистроумна Доротея; вислухавши її, Дон Кіхот обернувся до Санча і сказав спересердя:

— Слухай же тепер, Санчисько, що я тобі скажу: друге таке лайдачисько, як ти, навряд чи знайдеться ще в цілій Гишпанії. Ах ти ж, брехуняко всьогосвітній! Чи не ти говорив мені оце щойно, ніби з сієї королівни вчинилась якась там дівчина Доротея, а голова, що я одтяв велетневі, то вже ніби твоя пся мама, і цими дурницями так мені памороки забив, як ніхто ніколи. Клянусь... (тут він звів очі до неба і зціпив зуби), я тобі такого дам перегону, що стане того пам'яткового на всіх брехливих джур, котрі служитимуть при мандрованих рицарях до кінця світу!

— Упиніть ваше серце, мій пане, — одказав Санчо. — Може, я й справді щось не так блявкнув про переміну пані принцизни Обізіяни, а що вже про ту голову великанську чи про ті бордюги розпороті та про вино порозливане, що

то не кров — от їй же богу моєму, що існісіньку правду сказав! Хоч і самі на ті понівечені бордюги гляньте, вони там у вас у головах, і вина досі калюжа стоїть на помості. От як доведеться вам капшуком брязнути, тоді й самі повірите, як господар плати спитає. А що пані принцизна яка була, така є, то мені ж самому воно краще: моє, виходить, од мене не втече!

— Ну що ж, Санчо, — промовив Дон Кіхот, — даруй мені на цім слові, але скажу тобі, що дурень єси, та й годі!

— І правда, що годі, — підхопив дон Фернандо, — облишмо краще сю розмову. Коли вельможна принцеса волить їхати завтра, а не сьогодні, задля пізньої доби, то так і маємо вчинити. А поки ще до завтрього ми можемо згаяти цілу ніч у приємній бесіді, а зранку виїдемо і всі будемо супроводити пана Дон Кіхота, бо хочемо бути самовидцями небачених і нечуваних подвигів, які він звершить у сій нелегкій справі, що лягла йому на плечі.

— Це я повинен вам служити і супроводжувати вас, — чемно заперечив Дон Кіхот. — Я глибоко вдячний вам за вашу до мене щиру приязнь, за вашу про мене добру думку, яку я постараюсь виправдати хоч би й ціною власного життя, або ще й дорожчою ціною, якщо це взагалі можливо.

Дон Фернандо й Дон Кіхот устигли обмінятися ще кількома компліментами та ввічливими висловами, та потім розмова їх урвалася, бо до заїзду завернув новий якийсь подорожній. З одягу було знати, що то християнин, який визволився щойно з мавританської неволі: на ньому був куцополий каптан синього сукна, з полурукавцями і без ковніра, шаровари тож сині, тільки вже полотняні, на голові шапчина того самого кольору, на ногах полуботки цинамонові, на перекинутому через плече шабельтасі мавританська кривуля. За ним верхи на ослі їхала жінка, вбрана так само з-мавританська: лице запиналом запнуте, на голові чепчик альтембасовий, халат на ній довгий, аж до самих п'ят. Чоловік був із себе показний, кремезний, років мав так сорок із чимось, на виду смаглюватий, вуса довгі, борідка викохана — якби краще був одягнений, всякий узяв би його за людину значну, іменитого роду, таку мав шляхетну поставу. Як увійшов до корчми, зараз спитав кімнати і засмутився непомалу, коли дізнався, що нема. Тоді підійшов до тієї ніби мавританки і зсадив її на руках додолу.

Люсінда, Доротея, господиня з дочкою та Маріторна зразу обступили мавританку — цікаво їм було розглянути її дивовижне вбрання, що досі ніде такого не бачили. Помітивши Доротея, що новоприбульці посмутились, бо нема їм кімнати, обізвалась до мавританки приязно, чемно й розсудливо (таку вже мала вдачу):

— Не журіться, пані моя, що не знайшлося вам тут вигоди — то в заїздах річ звичайна. Коли ваша ласка, то переночуйте разом із нами (тут вона показала на Люсінду): ми вас приймемо так доброзичливо, як дай Боже, щоб усі вас по дорозі приймали.

Жінка під запиналом нічого на те не відповіла, тільки підвелася з місця і, схрестивши руки на грудях, уклонилася в пояс на знак подяки. А що вона при цьому не промовила й слова, всі вирішили, що вона таки справді мавританка і не розуміє християнської мови. Тут надійшов до гурту невольнук, що доти клопотався чимсь іншим, і, побачивши, що жінота обстала його товаришку, а вона їм не до мови, пояснив:

— Бачите, добродійки мої, ся панночка ледве розуміє по-нашому, а говорити вміє лиш по-своєму і більш ні по-якому, тим вона не відповіла та й не відповість на ваші питання.

— А ми її ні про що й не розпитували, — сказала Люсінда, — тільки запрошували на ніч до свого гурту: у сій кімнаті знайдеться місце й для неї, ми вже постараємось улаштувати її якнайзручніше, бо то, знаєте, приємна повинність — услужити при потребі чужоземцям, особливо коли йдеться про жінку.

— За неї й за себе цілую вам ручки, пані моя, — одказав невольник. — Я високо ціную запропоновану ласку — вона справді подвійно велика: і тим, що дає нам несподіваний порятунок, і тим, що виходить від таких шляхетних, бачиться, осіб.

— Скажіть, пане, — спитала тоді Доротея, — чи ся панночка християнка, чи магометанка? Її вбрання, а надто її мовчання примушують нас думати, що вона не зовсім така, як би нам хотілось.

— Одягом і родом вона мусульманка, — одказав невольник, — проте душею щира християнка, бо аж горить до нашої віри.

— Виходить, вона нехрещена? — спитала Люсінда.

— Поки що не трапилось нам слушної нагоди, — одказав невольник. — Відколи вона покинула свій рідний Алжир, над нею, хвала Богові, ще не нависала небезпека смерті, аби ми мали її охрестити, не ознайомивши спочатку з усіма обрядами, яких вимагає свята наша мати церква. Та скоро вже охрестимо її з Божою поміччю, і то урочисто й гідно, як личить її станові — бо він у неї значно вищий, ніж то можна судити з її та й з моєї одежі.

Ці останні слова справили чимале враження на слухачів: їх уже знімала цікавість дізнатися, що ж то за люди такі — той невольник і та мавританка, але ніхто не важився питати, бо, річ ясна, подорожнім треба дати спершу спочити, а тоді вже можна й розпитувати. Доротея взяла гостю за руку, посадовила її обіч супутника, ніби питала очима, що се їй кажуть і що вона має чинити. Він переказав їй по-арабськи, що просять, аби вона зняла покривало, тож хай так і зробить. Дівчина відслонилася, і всі побачили чудове личко: Доротеї вона здалась кращою за Люсінду, а Люсінді кращою за Доротею, інші вважали, що мавританка може рівнятися повабною вродою з цими двома красунями, а дехто думав навіть, що вона їх переважила. А тим що врода має силу і владу прихиляти до себе душі й серця, всі щиро прагнули услужити вродливій мавританці й запобігти її ласки.

Дон Фернандо спитав у невольника, як мавританку звати; той одказав, що наймення її — Лела Зораїда. Як вона те почула, зрозуміла про що питав християнин, і приємним голосом, у якому чулась тривога, сказала шпарко:

— Зораїда ні — Марія, Марія! (Тобто, бачите, хотіла сказати, що її звати вже не Зораїда, а Марія.)

Почувши ті слова, вимовлені з таким хвилюванням, дехто з присутніх мусив і сльозу втерти, найпаче з жінок, що з натури своєї бувають чулі та жалібливі. Люсінда обняла її ніжно й промовила:

— Так, так, Марія, Марія.

Мавританка повторила за нею:

— Так, так, Марія... Зораїда маканш! (Тобто, по-їхньому, «ні».)

Тим часом уже добре звечоріло, і з наказу дворян, що супроводили дона Фернанда, корчмар зладив вечерю, так уже дбав і старався, щоб догодити якнайліпше, коли на-

став час і всі посідали до столу (він був довгий, як у чернечій трапезні чи в челядні, бо круглих чи квадратних столів у корчмі не водилось), на покуті посаджено Дон Кіхота, хоч він і одмагався. Наш гідальго зажадав, аби поруч нього сіла принцеса Обізіяна, котрою він опікується. Далі посідали Люсінда й Зораїда, напроти — дон Фернандо й Карденіо, потім невольник і прибічні дворяни, а до паній підсіли парох із цилюрником. Усі заходились коло вечері і їли в охотку, та ще охотніше було їм слухати Дон Кіхота. На нього знов найшло таке натхнення, як під час вечері з козопасами, коли він ушкварив широкомовну орацію. Так і тепер: їв-їв, а потім раптом зупинився і почав глаголати:

— Воістину можна сказати, панство моє, що великі й нечувані речі доводиться часами тому вбачати, хто обрав собі долю мандрованого рицаря. Якби не так воно малося, то хто з живущих нині на землі, увійшов до брами сього замку і побачивши нас у такому от вигляді, хто, кажу, подумав би й повірив, що ми — це справді ми? Хто сказав би, що отся пані, котра сидить обіч мене, є велика можновладниця, як нам усім відомо, а я — той Рицар Сумного Образу, про якого світами лунає тисячоуста слава? Тим-то немає жодного сумніву, що се ремесло переважує й перевищує геть-чисто всі заняття, які повигадували люди, і його треба шанувати тим більше, чим з більшими воно зв'язано небезпеками. Нехай же сховаються в кут тії, котрі говорять, ніби вченість варта більше над військову справу: хоч би хто проголошував таку єресь, я йому скажу, що він сам не знає, що верзе. Вони, бачите, підпирають ту свою думку ось яким переконливим (по-їхньому) доказом: розумова праця нібито вище стоїть за мускульну, а для військової справи нібито досить самої лишень тілесної сили. Так наче воїни то якісь поденні робітники, що аби тільки здоровий був та дужий, так наче в військову справу, чи, коли хочете, воєнне мистецтво, не входять також героїчні подвиги, для звершення яких треба неабиякого розуму, так наче полководець, що веде до бою свою рать чи обороняє обложене місто, витрачає тільки тілесні зусилля і не напружує своєї думки! Зважте самі, чи то можебна річ — зрозуміти й розгадати ворожі наміри, задуми, хитрощі воєнні, виявити засідки, передбачити й відвернути небезпеку, чи можна зробити те все з допомогою самих лише тілесних сил? Ні,

і ще раз ні, тілесні сили тут ні до чого, це справа розуму передусім і перш за все. Отож військова справа не меншого потребує розуму, аніж наука. Погляньмо ж тепер, чиєму розумові більша припадає робота — розуму вченого чи розуму войовника, а се від того залежить, яку ціль і яку мету ставить перед собою сей чи той: у кого благородніша мета, у того й помисел вищої вартий пошани. Мета і ціль наук (я не говорю тут про науку віри, що має підносити й провадити наші душі до неба, а з такою нескінченно високою метою не може зрівнятись ніщо на світі), отож, кажу, мета світських наук полягає в тому, щоб установити право й справедливість, віддавати кожному належне, дбати й пильнувати, щоб усі дотримували справедливих законів. Мета, безперечно, висока, шляхетна й гідна великої похвали, та все ж таки не такої, на яку заслуговує військова справа, завданням і ціллю якої є мир — найвище благо людства на сій землі. Недарма ж благою вістю, що її почули земля і люди, була та, котру принесли янголи тієї ночі, яка стала нам ясною дниною; виспівали ж її хори небесні ось якими словами: «Слава у вишніх Богу, і на землі мир, між людьми благовоління». Недарма ж і Божественний Учитель навчав учеників і вірних ближніх своїх, аби, до дому вступаючи, таким вітанням вітались: «Мир дому сьому», і сам говорив їм не раз: «Мир зоставляю вам; мир мій даю вам; мир вам». Се єсть клейнод і скарб, уділений і доставлений нам його благосною рукою, достояння, без якого жадного не може бути добра ні на небі, ні на землі. Так отсей мир і є кінцевою метою війни, а значить і войовників. Виходячи отож із постулату, що метою війни є мир і що тим самим ця мета вища за мету науки, розгляньмо тепер і дослідімо, які тілесні зусилля випадають на долю вчених з одного боку, а вояків з другого, і побачимо, де вони більші.

Отак розважно і дотепно провадив Дон Кіхот свої міркування, і ніхто з слухачів не міг би тепер сказати, що він божевільний; навпаки, більшість із них була шляхтичами, тобто людьми, причетними до воєнного ремесла, і вони залюбки слухали ті речі; він же, побачивши теє, вів далі:

— Отож які труднощі стоять перед тим, хто вчиться на вченого? По-перше, бідність. Певна річ, не всі вони бідні, я тут беру крайній випадок, та сказавши, що студент бідує, я можу нічого вже більше не говорити про його нещасну

долю, бо бідному ніде нема добра. Він приймає всяку нужду: голод, холод, наготу, а часом то і все заразом. Проте він має все-таки що до рота вкинути, хоч, може, їсть і в пізнішу годину, ніж заведено, хоч живиться недоїдками з багацького стола, бо в убожестві їхньому доводиться отим школярам по мантули ходити, як вони це самі називають. Десь їм знаходиться місце і в добрих людей при коминку посидіти — як не зігріє душі, то принаймні не замерзне і спить не надворі, а таки під дахом. Не буду вже казати про всякі дрібниці: сорочок у них мало, взуття небагато, одягу недостача, і той притертий та приношений; змовчу й про те, як вони часом жеруть, мов не в себе, коли дурничка трапиться. Такими ото крутими й тернистими стежками, спотикаючись і падаючи, встаючи і знову зриваючись, доходять вони нарешті до жаданого вченого ступеня. А як того ступеня досягнуто, як пройдено всі ті мілизни, обійдено всі Сцілли і Харібди, як зичлива фортуна підставить свої крила, не раз ми бачимо тих колишніх бідаків, як вони сидять у кріслах і судять та рядять усім білим світом. Голод обернувся їм на ситість, мороз на любу прохолоду, голодранство — на пишні шати, рогожа, на якій спали, — на тонкі голландські полотна й делікатні адамашки, — усе то нагорода за терпіння їхнє й витривалість. Але порівняйте й поміряйте їхні труднощі з трудами й нуждами вояцтва, то далеко вони залишаться позаду, як я вам зараз доведу.

РОЗДІЛ XXXVIII,

де наводяться прецікаві Дон Кіхотові міркування про вченість та військову справу

І Дон Кіхот провадив далі:

— Попереду говорили ми про школярські бідноші у всякій їхній подобі — спогляньмо ж тепер, чи не багатший за жака вояк. Ні, не багатший; над вояка нема в світі біднішого бідняка: тільки й того, що платню свою мізерну, жолд свій нещасний побирає (і той йому не квапляться давати) або потягне щось добичницьким робом, життям своїм важачи та совістю кривлячи. Обіб'ється часом на крем'ях, сердега, що драний кабат править йому і за сорочку, і за параду, ще й лютою зимою в чистім полі, під

негодяним небом мусить власним духом-хухом грітися, а яке вже там гріття: утроба голодна, то й пора холодна, і мовчіть мені про закони природи. Та пождіть лишень, як діждеться ночі, то, може, таки одпочине по всіх тих невигодах, бо ліжко для нього всякчас готове. Воно йому ніколи завузьким не буде, хіба сам захоче: одміряй собі на землі скільки хоч ступнів та й валяйся на здоров'я, не бійся, що постіль помнеться... Та ось надходить день і година, коли й він може добути вчений ступінь у своїм ремеслі — надходить день битви; отут і одягають на нього докторську шапочку з корпії, як, буває, куля черконе в скроню або руку чи там ногу понівечить. Як же сього не станеться і ласкаве небо збереже йому життя й здоров'я, не одну баталію мусить витримати і у всіх перемогти, поки чого дослужиться, але таке чудо випадає в рідку стежку. Чи ви зауважили, панове, чи знаєте, що нагороджених на війні завжди багато менше, аніж полеглих? Ви скажете мені напевно, що тут і рівняти нема чого, бо вбитих буває без ліку, а число нагороджених живих можна записати трьома цифрами. Не так воно діється у вчених на уряді, бо ті мають добрий оклад, а до окладу часом ще й доклад, є з чого жити.. От воно й виходить, що у вояка робота важча, а плата менша. На се можуть заперечити, що легше нагородити дві тисячі вчених, аніж тридцять тисяч вояків, бо тим надаються посади відповідально до їхнього знання і звання, а сі можуть числити лиш на платню од пана, котрому служать, — але се заперечення тільки потверджує мою думку. Та годі вже про се, бо як у той лабіринт заліземо, то не скоро виберемось, вернімось краще до тих переваг, які військова справа має над ученістю. Се питання й досі не розв'язане, бо обидві сторони наводять усе нові й нові докази на свою користь. Учені правники говорять, між іншим, що без них не може бути й вояччини, бо війна теж має свої закони, яким вона мусить коритись, а закони входять у компетенцію науки і вчених. На те люди військові одказують, що без них не було і законів, бо то ж вони зброєю своєю захищають держави, обороняють царства, охороняють міста, вбезпечають шляхи, очищають моря від корсарів; якби не вони, то в тих царствах і панствах, республіках і монархіях, по всіх містах і по всіх шляхах, морських і суходільних, — скрізь панувала б жахлива розруха, постійна

супутниця воєнних дій і гвалтів. А то вже річ відома: що дорожче коштує, то повинно й вище цінуватись. Хто хоче вивчитись на щось путнє, скільки то мусить часу вбити, скільки всього натерпітися — і голоду, й холоду, і млостів, і нічниць, і завійниць, і ще всяких (почасти вже згаданих мною) невигод і недогóд. А хто хоче на доброго вояка вишколитись, мусить ту саму нужду, що й школяр, прийняти, тільки в незміренно вищому ступені, бо, крім того всього, ще й життя своє щохвилі одважує. Страх ошибає часом і школяра перед тією нуждою та бідою, а яково ж то воякові, що десь ув обложеній фортеці стоїть на постерунку чи на чатах коло якоїсь там бійниці або на висілку вежі, чує, що вороги до того саме місця підкопом підкопуються, і негоден ніяким світом уступитися звідти, втекти від неминучої небезпеки? Одно хіба може зробити — звідомити про те старшину, аби той зарядив супротивний підкіп або-що. А ти, вояче, стій і жди, чи до хмар зненацька без крил ізлетиш, чи в безодню несамохіть провалишся. А коли ся небезпека, може, мала в вашім очу́, то погляньмо, чи не більша буде, як ізчепляться дві галери провами посеред моря безкрайого, притуляться, притиснуться одна до одної, а в тебе під ногами тільки дошка на два ступні завширшки, а смерть заглядає тобі в вічі хто зна скількома гирлами гармат ворожих, як списом дістати; та гляди ж, не схибнись, бо зразу потрапиш до старого Нептуна в гості! І що ж? Гордо і сміло, тільки про славу бойову дбаючи, підставляєш груди під ядра й кулі і пнешся по вузенькій кладочці на чардак ворожого корабля. І то ж іще не все диво: скоро один упаде туди, звідки вже не встане до віку, до суду, зараз другий займає його місце, а як і того поглине злосупротивна пучина, де вродиться і третій, і четвертий, що й не зоглянешся, хто там поліг, а хто живий. Де ще, в якому пекельному бої побачиш таку безумну одвагу?.. Блаженні то були часи, коли люди ще не знали тих джерелатих, огнедихатих потвор, що ригають сатанинською люттю! Той, хто вигадав гармати, непомалу, мабуть, нагороду приймає в пеклі за диявольський свій винахід, що з його допомогою якась підла й боягузна рука може вкоротити віку мужньому рицареві: безстрашний герой доказує слави, йдучи за покликом палкого серця, аж тут де візьметься дурна, сліпа куля (пустив її, може, який страхополох,

що сам злякався і втік, як та проклята махина гримнула та блиснула), і в одну мить урве думки і втне життя тому, хто гідний був тішитись ним іще довгі-довгі роки. Мушу вам признатися, що, взявши все те до уваги, я часом починаю вже шкодувати в душі, що обібрався мандрованим рицарем у наш ледачий і спідлений час; хоть ніяка небезпека мене й не страшить, та гірко думати, що порох та оливо візьмуть та й перешкодять потужній правиці моїй і гострому моєму мечеві здобути славу й хвалу по всьому широкому світу. Та вже що буде, те побачимо: як удасться мені мій замір справдити, то стану я славен і хвален над усе колишнє мандроване лицарство, бо більші і грізніші, ніж їм коли снилося, перебуду небезпеки.

Так широко й розлого вів свою мову Дон Кіхот у той час, як усі вечеряли, і так заговорився, що й за їду забув, дарма що Санчо Панса нагадув йому кілька разів про вечерю: перш, мовляв, поїжте, а балачки ніде не дінуться. А хто його слухав, усім знову жаль душу обійняв, що такий розумний, дивитись, і в багатьох речах зналий чоловік, зразу того розуму одбігає, як зайде мова про те проклятуще, про те нещасне рицарство. Парох сказав нашому гідальгові, що він мав рацію, коли говорив про переваги військової справи; хоч я сам, каже, учився й на богослова вийшов, а теж дотримуюсь такої думки.

По вечері поприбирали зі столу; поки там корчмариха з дочкою та Маріторна давали лад комірчині, де спав перше Дон Кіхот, а тепер мало спочивати саме жіноцтво, дон Фернандо попросив у невольника, аби оповів про життя своє і пригоди; судячи з деяких ознак, із того, наприклад, що він прибув сюди разом із Зораїдою, історія його повинна бути незвичайно цікавою. Невольник радо на те погодився; хоч і побоювався, що, може, не зуміє слухачів по-спражньому зацікавити, проте, казав, ладен уволити їхню волю. Парох та інші подорожні подякували йому і теж собі почали прохати, щоб розказав; побачивши таке діло, він промовив:

— Там, де раз наказано, не треба вже припрохи. Отож, панство моє, слухайте уважно: ви почуєте правдомовну повість, не схожу на ті штудерно й витворно укладені вигадані історії, а проте, може, за них вартнішу.

Тоді всі посідали на свої місця, і зробилося тихо; побачивши невольник, що всі мовчать і наставились його слухати, рівним і приємним голосом зачав своє оповідання.

РОЗДІЛ XXXIX,

де невольник оповідає
про життя своє і пригоди

Рід мій бере початок з одної осади на Леонському підгір'ю і славиться не так своєю маєтністю, як тією шляхетністю, хоч у нашій околиці такі кругом злиденні села, що панотця мого всі за багатого мали, — і, може, справді був би він багатий, якби так до дому дбав, як із дому. А відки, спитаєте, у нього та гойність і марнотратність? Бо за молодечих літ у вояках був, а вояччина то така школа, де скупий стає щедрим, а щедрий гайновитим; як же вийметься коли з-поміж вояків скнара, то всі на нього мов на рарога дивляться. Панотець же мій мало сказати щедрець був, скорше марнотратець, хоч воно не годилося б тому, хто має жінку й діти, що треба їм у спадок імення й звання лишити. А нас у панотця було троє синів і вже таких, що пора до якогось діла ставати. Побачив він, що вже своєї натури не переставить (так сам, було, каже), та й надумав так ізробити, щоб не було чим гайнувати та циндрити, себто збутися майна, бо як його нема, то й сам Олександр Македонський мимоволі скупієм стане. От укликав він одного разу нас трьох до себе в кімнату і почав до нас більше-менше такими словами промовляти:

— Сини мої! Нема чого питати, чи я вас люблю: авжеж, люблю, на те ви мої діти. Та люблю я вас, ніде правди діти, не зовсім так, як годило б ся, бо не бережу добра вашого, не можу своєї натури впинити. Щоб же вам показати, що люблю вас отецькою, а не вітчимовою любов'ю, що зичу вам добра, а не зла, вирішив я по довгій розвазі та по зрілому намислі ось яку річ ізробити. Ви вже в мене дійшли літ, то пора ж вам і на стану́ стати, якесь діло собі обібрати, щоб жити згодо́м у пошані і в достатках. Так от, усе своє майно я розпаю́ нині вже на чотири частки: три вам оддам, обділю кождого по щирості, а четверту собі лишу, аби було з чого віку, скільки вже там Господь по-

довжить, довікувати. Од вас же я хочу, щоб, діставши кожен свою діленицю, пішов по такій чи такій стежці життьовій, що я вам зараз покажу. У нас в Гишпанії є одна приповідка, дуже, по-моєму, вірна й правдива (як, зрештою, і всі інші прислів'я, що короткими словами підсумовують довгий людський досвід). Маю на думці ту, що то каже: «Чи в церкву, чи на корабля, чи на службу до короля», себто — як хочеш у люди вийти і багатства доскочити, то або духовне звання добудь, або по морю торгом плавай, або королю служити йди, чи до двора, чи до війська, бо сказано: «Краще од короля лата, як од магната шата». Се я до того річ веду, що хай котрийсь із вас у науку йде, другий у торгівлю, а третій королю у війську служити, бо до двора доступитись не легко, а при війську хоч і не вельми збагатієш, зате честі й слави швидше добудеш. На тім тижні дістаньте кожен свій пай готовими грішми, що до останнього шеляга — самі побачите. А тепер скажіть мені, чи до вподоби вам моя рада і чи згодні ви мою волю вчинити.

Мені як старшому випало відповідати першим. Я просив панотця, щоб він не розділяв добра і не біднив себе, а тратив скільки заманеться, бо ми, мовляв, молоді і ще собі всього добудемо. Вкінці сказав, що ладен учинити його волю — піду до війська, послужу Богові й королю. Середульший брат спочатку просив батька, як і я, а потім сказав, що поїде в Америку і там оберне свої гроші на якусь торговельну справу. Найменший же брат (і, по-моєму, найрозумніший) сказав, що піде в священики або поїде до Саламанки докінчати університетську науку.

Як ми отак домовились і обрали діло кожен до своєї любості, панотець обійняв нас сердечно; не довго ж довелось нам і ждати обіцяного — як сказав, так усе впору й зробив. Оддав він нам у руки кожному його частину (скільки я пригадую, припало по три тисячі дукатів на брата з тої суми, що дістав батько за продану посілість, а продав він її дядькові, аби не перейшла до чужих), і того ж самого дня попрощались ми всі троє з добрим панотцем нашим. Перед тим, правда, подумав я, що негоже залишити його на старощах із таким малим засобом, і вмовив, щоб він узяв собі з моєї частки дві тисячі дукатів, бо з мене й одної стане на всю вояцьку виправу. Дивлячись на мене, обидва брати також одступили батькові з своїх пайок по тисячі

дукатів. Таким чином, йому зосталось чотири тисячі дукатів готовими грішми та ще на три тисячі нерухомості, що йому раніше на пай припала, себто, та частина маєтку, що він не продав, а за собою лишив.

Отож попрощалися ми з батьком і з тим дядьком, що я казав; не обійшлося ж там без сліз і жалів обопільних. Батько просив нас, аби не забували вісті про себе подавати, чи добре там чи зле нам у світах діятиметься; ми пообіцяли, він обійняв нас і благословив на дорогу. Один брат подався до Саламанки, другий до Севільї, а я до Аліканте — прочув, що звідти має плисти до Генуї корабель, ладований вовною.

Уплило ось уже двадцять і два роки, відколи я покинув отчий дім, і хоть за сей час я не раз до панотця листами озивався, сам жодної не мав вістки ні од нього, ні од братів моїх. Розкажу вам коротенько, як мені весь той час велося.

Сів я ото в Аліканте на корабель і доплив щасливо до Генуї. Звідти подався я в Мілан і придбав там собі всю вояцьку справу та мундирів пару і хотів уже найнятися затяжцем у п'ємонтське військо, але по дорозі в ту, мовляв, солом'яну Олександрію почув, що великий дук Альба рушає походом на Фландрію, передумав і пристав до його полків. Я відбув усю ту кампанію, бився у всіх боях, бачив, як карали на горло графа Егмонта і Горна, і став укінці хорунжим у преславного капітана з Гвадалахари на ймення Дієго де Урбіна. Через деякий час по моїм прибутті до Фландрії дійшла туди чутка, що блаженної пам'яті найсвятіший отець Папа Пій V уклав пакт із Венецією та Гишпанією проти спільного ворога — турка, що під той час флотом своїм здобув преславний острів Кіпр, підвладний доти Венеції: втрата справді тяжка і невиджалувана.

Стало запевне відомо, що верховним рейментарем над усіма союзними військами буде найясніший Дон Хуан Австрійський, неправоложний брат доброго нашого короля Філіпа, всі говорили про якісь незвичайні воєнні готування, і я загорівся душею — поривало мене й самого в тому очікуваному поході участь узяти. Хоч мені там у Фландрії спершу натякали, а потім і прямо вже обіцяли, що при першій же нагоді поставлять мене на капітана, я вирішив покинути те все й податись до Італії; як же надумав, так і зробив. Добре мені повелося, що під ту якраз хвилю Дон

Хуан Австрійський прибув до Генуї, а звідти збирався рушати до Неаполя, щоби з'єднатися там з венецькими потугами; насправді він з'єднався з ними пізніше під Мессіною. Словом, довелось мені бути в тому славетному поході вже в чині піхотного капітана — і доскочив я його не стільки заслугами своїми, скільки щасливим випадком. І того самого дня, що приніс християнству превелику славу, показавши народам усього світу, як вони помилялись досі, вважаючи, що турки на морі непереможні, того самого дня, коли пиха й гординя оттоманська була поскромлена, серед стількох щасливих (бо ті християни, що в бою тоді лягли, щасливші були за переможців, що при життю лишились) один тільки я був нещасним, бо замість вінця морського, якого я міг би сподіватись собі за римських часів, дістав я вже ввечері по тому вікопомному дню ланцюги на ноги й кайдани на руки. Діло ж було ось як: алжирський дей Улудж-Алі, зухвалий і удачливий корсар, напав на адміральську галеру Мальтійського ордену й погромив її, так що зосталось на ній всього троє лицарів, та й ті тяжко поранені; тут кинулась їй на виручку галера Джаннандреа, на якій був і я з своїм загоном. Я зробив так, як і годиться в таких випадках — скочив на ворожу галеру, та вона зуміла одірватись од нашого судна і вояки мої за мною не вспішились. Зостався я один серед тиску ворожого і, певна річ, не довго зміг протриматись — був увесь посічений і мусив здатися. Як вам, панове, мабуть, добре відомо, Улудж-Алі із усією своєю батовóю утік, уникнувши поразки, і я залишився бранцем у його руках. Скільки тоді люди веселилося, жадану волю свою святкуючи — п'ятнадцять тисяч галерників християнських одбито в той день у турчина, лиш я один був сумний-невеселий, невольник серед вольних...

Мене повезено до Стамбула, де султан турецький Селім іменував мого господаря капудан-башею, бо він у тім бою виконав свою повинність і привіз на доказ хоробрості своєї прапор Мальтійського ордену. Наступного (себто сімдесят другого) року, веслуючи на триліхтарній адміральській галері, я був самовидцем Наварінського бою. Помітив я там, яку чудову нагоду втратили наші: можна було захопити в гавані геть увесь турецький флот, бо всі турки, що були на суднах, і левантинці, і яничари, певні були, що на них нападуть у самій гавані, і вже тримали напоготові манатки свої

та башмаки (черевики б то по-їхньому), щоб у разі чого суходолом утікати, у бій навіть не вступаючи — так вони тоді нашої потуги морської боялись. Не так воно, одначе, сталось — і то не з вини того, хто нашими силами верховодив, а, певне, за гріхи миру хрещеного: з Божого допусту все над ними мусить бути якийсь кат, аби карав нас. Улудж-Алі відступив до Модону (єсть острівець такий коло Наваріна), висадив людей на землю, ошанцював підступи до пристані і сидів там, поки Дон Хуан геть не одплив. Під час тої виправи захопили наші галеру під назвою «Здобич», котрою орудував син знакомитого корсара Рудобородька, взяла ж її неаполітанська адміральська галера «Вовчиця», що нею командував перун війни, солдатський батько, таланистий і незвитяжний капітан дон Альваро де Басан, маркіз де Санта-Крус. Цікаво, гадаю, буде вам знати, як ту «Здобич» здобуто. Той Рудобородьків син такий був жорстокий, так над бранцями своїми знущався, що веслярі-невольники, скоро помітили, як «Вовчиця» за ними женеться і вже галеру наздоганяє, зараз покидали гребки всі, як один, і порвались до капітана, що, на чардаку стоячи, покрикував на них, аби дужче на весла налягали. Схопили та й покотили перевертом по всіх лавах, од корми до самої прови — такого гарту катюзі дали, що поки до головної щогли докотили, він уже й душу в пекло визівнув. Сказано, докатувався, що всі вже на нього важким духом дихали.

Ми повернулись до Стамбула, а ще за рік (тобто сімдесят третього року) пройшла чутка, що Дон Хуан здобув Туніс, вигнав з того краю турків і посадив на престол мулея Ахмета, відібравши тим самим усяку надію на панування у мулея Гаміда, що був над усіх маврів у світі жорстокий та хоробрий. Султан вельми жалкував за сією втратою і, бувши хитрим та підступним, як і всі володарі його династії, замирився з венеціанцями, які прагнули покою більше, мабуть, ніж він сам, а наступного, сімдесят четвертого, року напав на Голету і на фортецю, що Дон Хуан прчав був ставити під Тунісом, та так і не встиг довершити. Поки те все діялось, я сидів прикутий до весла і жодної вже не мав надії на рятунок; щоб визволитись за викуп, я про те й не думав, бо вирішив не подавати звістки панотцеві про свою недолю. Врешті вороги здобули Голету, здобули й фортецю, бо таки вельми потугами їх були обложили — самого регулярного

війська турецького прийшло туди сімдесят і п'ять тисяч, та ще затяжців мавританських і арабських з усієї Африки понад чотириста тисяч, а за тією хмарою люду — обоз незліченний з припасом і арматою; самого граба́рства стільки було, що якби кожен по жмені землі кинув, засипали б заіграшки і Голету й фортецю. Першою впала Галета, хоть її доти за неприступну вважали, і оборонці в її упадку не винні — вони чесно виконували свій обов'язок: боролись до останньої снаги. Річ у тім, що в тих пустельних пісках, як виявилось, дуже легко вали насипати: в інших місцях копнеш, було, на дві долоні вглиб, дивись — уже й вода, а там турки й на два локті заглиблялись, та й сухо, і поуз наші рови такі височенні окопища вигнали, чувалів із піском понаскладавши, що піднялися понад мури фортечні — годі ж було нашим обложенцям що вдіяти, коли на них ізгори стріляли.

Багато хто гадає, що не треба було нашим у Голеті замикатись — краще було, мовляв, у чистому полі висадку ворожу зустрінути. Та то тільки збоку так здається людям, котрі тих речей несвідомі. Адже в Голеті і в тій недокінченій фортеці війська було заледве сім тисяч; хоч би які вони були завзяті, чи могла б та жменька устояти в полі проти незліченної потуги ворожої? Та чи можна було й твердиню оборонити, коли нема нізвідки підмоги, а лютий ворог хмарою кругом обліг, на своїй таки землі воюючи? Але чимало людей (і я в тім числі) інакшу думку держать: велика то була милість і ласка Божа для Гишпанії, що згладилася з лиця землі та кузня й комора всякого лиха, та губка несита, та шашіль жеруща, та міль ненатла, що поглинала без пуття величезні гроші — і для чого ж? Аби тільки згадку зберегти, що то, мовляв, завоював колись святої пам'яті непереможний Карло V, — нібито для його нерушимовікопомної слави треба ще аж тієї купи каміння!

Упала ж і нова фортеця, та мусили її турки п'ядь за п'ядю добувати, бо оборонці бились так хоробро й завзято, що за двадцять і два приступи, які на них обрушились, більше, мабуть, ніж двадцять п'ять тисяч невірних трупом уклали. З трьохсот вояків, що ворог живими взяв, жодного не було цілого й здорового — з того вже ясно знати, як мужньо й одважно вони боролись, як цупко боронились, як самовіддано до останньої змоги стояли. Здалась і ще одна маленька фортеційка чи, власне, вежа на Циновому острові, яку три-

мав дон Хуан Саногера, валенсійський шляхтич і знакомитий войовник. Дон Педро Пуертокарреро, комендант Голети, зробив усе, що міг, для оборони фортеці, але теж попав у полон; з того великого горя й помер по дорозі до Стамбула, куди його разом з іншим ясиром везено. Зайнято в неволю й того, хто в новій фортеці старшував: був то міланський шляхтич Габріеле Червеллоне, великий мистець у будуванні і войовник незгірший. Багато ще видатних людей у тих фортецях загинуло, як-от Пагано Дорія, рицар ордену Йоаннітів, благородної душі людина, що виявилось хоч би у його ставленні до брата, славнозвісного Джаннандреа Дорія. Смерть його була тим жальніша, що прийняв він її з рук арабів, яким був довірився, побачивши, що фортецю годі втримати. Вони вбрали його в мавританську одіж і взялись допровадити до Табарки, невеличкої пристані чи, вірніше, факторії, куди генуяни їздять на коралові лови, а потім відрубали йому голову й понесли до турецького капудан-баші. Тільки ж турок учинив з тими арабами по нашій кастильській приказці, що, каже, «із зради скористай, а зрадника скарай»: велів він їх за той гостинець повісити, бо не привели йому того рицаря живого.

Серед тих християн, що зайнято їх у полон при облозі фортеці, був такий собі дон Педро де Агілар, родом десь із Андалузії; у війську він був хорунжим, і всі мали його за хороброго й розумного вояка, ще ж до того і на віршування був мастак неабиякий. Я тому про нього згадав, що припав він з примхи долі в ясир до мого хазяїна, на ту галеру, де й я був, на одній лавці з ним сиділи. Перш ніж ми з тої пристані в море виплили, склав він дві такі епітафії в формі сонета, одну про Голету, а другу про нову фортецю. Я вам зараз розкажу їх, коли хочете, бо знаю напам'ять: гадаю, що матимете з віршів більше втіхи, аніж зануди.

Коли невольник назвав імення дона Педро де Агілара, дон Фернандо переглянувся з своїми супровідниками і всі троє посміхнулись. Оповідач хотів уже читати сонета, коли один із них сказав:

— Стривайте хвилиночку з віршами і скажіть мені з ласки вашої, що сталося з тим доном Педром де Агіларом, котрого ви оце згадали?

— Про те мені небагато відомо, — сказав невольник. — Знаю тільки, що пробув він у Стамбулі два роки, а потім

перебрався за арнаута і втік із якимось грецьким шпигом. Чи він добувся на волю, чи ні, напевне не знаю, але мабуть-таки що добувся. Грека того я через рік ізнов у Стамбулі побачив, тільки не вдалось розпитати, як їм тоді втікалось.

— На волю він таки вийшов, — сказав тоді той, що питав. — Сей дон Педро — мій рідний брат, він живий-здоровий і гараздує собі в наших краях із жінкою своєю та дітьми, вже трьох має.

— Хвала тобі, Боже, за превелику ласку! — вигукнув невольник. — Нема в світі більшої радості, так я гадаю, як одзискати втрачену волю.

— Між іншим, — сказав ізнов той шляхтич, — я теж знаю братові сонети.

— То нехай же вашець їх і продекламує, — запропонував невольник, — певне, воно краще вийде, ніж у мене.

— А чом же й ні, — погодився шляхтич. — Слухайте ж той, що про Голету:

РОЗДІЛ XL,

де продовжується невольникова історія

СОНЕТ

Блаженні душі, ви, що тіло тлінне
Лишили ради праведного діла
І з долу вознеслися просвітліло
В високе небо, чисте і промінне;

Ви, що являли мужній дух незмінно
І яросно змагались міццю тіла,
Аж ваша кров і вража кров збагрила
Піщані береги і море пінне;

Не дух, а подих перше зрадив вас,
Бійців, що навісний ворожий сказ,
Вмираючи, перемагали, вперті,

Та вас підніс дочасний ваш загин
До осяйних, немеркнучих вершин
Земної слави й вічного безсмертя.

— Вірно, це і є той самий сонет, — сказав невольник.

— А про фортецю, — вів далі шляхтич, — ось як було написано, коли не зраджує мене пам'ять:

СОНЕТ

Від пустирів сплюндрованого краю,
Від веж кріпких, поглинутих вогнем,
Три тисячі одважних душ живцем
Піднеслися в ясну обитель раю.

В нерівній прі не знаючи відчаю,
Був кожен з них нескореним бійцем,
З останніх сил орудував мечем,
Щоб подолати зловорожу зграю.

Зазнала на віку земля стара
Багато лиха всякого й добра —
У неї згадок незчисленна сила;

Та ще ніколи з падолів своїх
Не слала в небо душ таких святих
І тіл таких незламних не носила.

Сонети припали слухачам до смаку; невольник же, вражений добрими вістями про свого товариша, розповідав свою історію далі.

...Отож як упала Голета й нова фортеця з нею, турки вирішили розруйнувати Голету дощенту (бо в новій фортеці не було вже, власне, чого зносити) і, щоб усе те швидше й легше спроворити, підвели з трьох сторін підкопи, але так і не змогли висадити в повітря старої мурівлі, що здавалась найменш міцною; зате нові укріплення, збудовані «ченчиком», вірніше, те, що від них залишилось після облоги, гряхнуло додолу заіграшки. Переможний турецький флот з тріумфом повернувся до Стамбула, а кілька місяців по тому помер хазяїн мій Улудж-Алі, якого прозивали Улудж-Алі Фарташ, що по-турецьки означає «Шолудивий потурнак», бо такий він і був насправді: у турків, бачите, дають людям прізвище за ґандж який-небудь або навпаки, за хороші якості, бо в них є тільки чотири родові ймення для тих, хто походить із оттоманської династії, а решта, як я вже сказав, прозивається чи то за вадою якоюсь тілесною, чи за душевними достойностями. Отой самий Шолудивий чотирнадцять років був весляром-невольником на султанській галері; вже як минуло йому тридцять чотири, якийсь турок дав йому ляпаса, і з тої досади та з жадоби помсти він поламав свою віру й побусурманився. Був такий хоробрий і завзятий, що не потребував навіть

звичних хитрощів та підлих інтриг, аби доскочити султанської ласки, і високо пішов — став алжирським деєм, а згодом капудан-башею, себто третім найвищим достойником у царстві. Родом був калабрієць, мав добре серце і до невольників своїх по-людськи ставився, а їх у нього було аж три тисячі. По його смерті тих невольників розділено, як він у тестаменті списав: частина припала султанові (бо він у них є спадкоємцем по вмерлому підданцю нарівні з його синами), а решта його рукодайним слугам, що теж були з християнських недóвірків.

Я припав венецькому потурнакові, якого Улудж-Алі захопив у полон, як він іще матрощуком на кораблі плавав, і дуже його влюбив, найдужче з-поміж усіх молодиків. Але то вже був перекинчик лютий та жорстокий, другого такого чи ще де й знайдеш. Звався Гассан-Ага, доскочив уже незліченного скарбу і став нарешті алжирським деєм. З ним же то я й поїхав із Стамбула, радіючи, що все-таки ближче буду до Гишпанії; хоть і не думав я нікому писати про свою лиху годину, та сподівався, що в Алжирі мені краще фортуна послужить, аніж у Стамбулі, де я на тисячу способів брався, як би втекти, та все пусто-дурно. Тут же я думав добрати іншого якогось способу і доп'ясти таки свого, бо ніколи не покидала мене надія на волю. Задумаю, було, щось одно, лаштуюся, стараюся, аж гульк — усе зірветься, та я не знижаюсь духом, ізнов щось мудрую, ізнов якусь надію в серці голублю — хоч яка вона хирна й марна, а не дасть чоловікові вмерти.

Такою от надією і жив я в своїй хурдизі, що турки банею називають; кидають туди невольників християнських — і тих, що деєві належать, і хазяйських, і так званих гамазейників, тобто рабів, приписаних до ради міської і вживаних на всякі громадські роботи тощо. Цим останнім найтяжче на волю вийти, бо не опрічному господареві запродані, а громаді, то й нема з ким за викуп трактуватися, хоч би й дістав де гроші. У таких банях, як я вже казав, тримають деяких невольників і хазяї, особливо тих, за кого сподіваються викуп дістати: хай там собі безпечне під вартою пробувають, поки викуп прийде. І деєвих невольників, що на викуп призначені, теж не ганяють на роботу з рештою каторжан — хіба вже як гроші довго не надходять, то, щоб пильніше з дому викупного домагались, і їх посила-

ють з іншими працювати, дрова тягати абощо, а то не абиякий труд.

Отак і мене до викупних притокми́ли, дізнались, бачте, що капітан; одмагався я, що не́сила моя й неспромога, та все дарма — тримали мене в числі шляхтичів-викупників. Поклали на мене кайдани, не так для обереги, як більше на призна́ку, і поневірявся я в тій бані з багатьма іншими шляхтичами та значними людьми, що їх на викуп виділено й вибрано. Прийняли ми там немало голоду, холоду і всілякої нужди, та найтяжче було нам чути й бачити повсякчас нечувані й небачені знущання пана нашого над миром хрещеним. Щодень тобі у Бога тільки й чуєш — того повісив, того на палю посадив, того безухим пустив, і все ж то безневинно та безпричинно, просто так; на що вже турки, і ті мали його зроду за катюгу всесвітнього. Один лише бранець безпечне собі мався, гишпанський вояк на прізвище Сааведра. Добре він дався туркам узнаки всякими своїми штуками, щоб то якось на волю вирватись, отже, не чіпав його наш пан — і сам не бив, і другим не велів, ба навіть слова гнилого йому не сказав, хоч ми боялись, що й за найменшу витівку не минути йому па́лі, та й сам він часом було потерпав. Шкода, що часу не маю, а то б розказав вам дещо про подвиги сього вояка — цікавіше й дивніше воно б вам іздалося, аніж моя вбога історія.

Ну, добре ж. На подвір'я наше тюремне виходили вікна одного дому, де жив якийсь іменитий, багатий мавр; вікна ті були, як зазвичай у маврів, більше схожі на стрільниці, а до того ще й закривались вузькими, густими насувними ґратами. От одного дня порозходилось усе невольництво на роботу, а я та ще троє товаришів самі зостались, скакали знічев'я в кайданах на наспі земляній у дворі. Скакаю я собі, а це якось гляну вгору, аж із одного того віконця заґратованого очеретина висунулась, а на кінці хустка прив'язана; очеретина та ворушилась, коливалась, ніби навзнаки давала, що підійдіть, мовляв, возьміть мене! Дивились ми, дивились, а тоді пішов один — чи не кинуто йому тої очеретини і що то за знак такий, та ледве він наблизився, очеретина піднялась угору, та хить управо, хить уліво, мов хто головою хитає, що ні. Той вернувся назад, аж очеретина знов опустилась, ізнов загойдалась, як перше. Тоді пішов другий, та й його те саме спіткало, що тамтого, пішов

третій і той ухопив шилом патоки. Наважився вкінці і я поспитати щастя, і скоро став під вікном, очеретину впустили, й вона впала у двір, просто мені під ноги. Розв'язав я хутенько хустку, аж у вузлику там десять зіянів, десять грошинок малопробного золота; ті гроші ходять між маврами, одна така монета йде за десять наших реалів. Нема що й казати, як я тій знахідці зрадів і як у голову заходив — хто б то міг мені такого гостинця дати? А що гостинець призначався власне для мене, з того було знати, що нікому з моїх товаришів очеретинки не кинули, лише мені. Я сховав грошенята, очеретину зламав, а сам ізнов пішов на наспу й подивився звідти на вікно; дивлюсь, аж ручка чиясь біла в ньому майнула, одчинила його на хвильку і зразу ж зачинила. Тут уже зміркували ми й догадались, що то якась жінка, що в сьому будинку живе, нам таку ласку зробила, і, щоб засвідчити їй нашу вдячність, почали мавританським робом салями бити — схиляли голови і кланялись, схрестивши руки на грудях. Скоро по тому з віконця показався хрестик з очеретини і одразу ж сховався. То була ніби ознака, що там живе якась невольниця-християнка, наша доброхітниця; тільки ж ручка та була біла-білесенька, а на ній обручки коштовні. Ні, подумали ми, то певне, потурначка із християнок, а не так собі бранка, бо паші їхні часто з такими потурначками одружуються, і їх над своїх бусурманок предкладають. Згодом виявилось, що ті наші здогади непомалу розминулись з правдою, але з того дня ми вже всі те тільки й робили, що поривали очі до віконця, як до провідної зорі нашої — чи не блисне вона знову тим очеретяним променем? Та ба — минуло два тижні, а ми не вгледіли ні очеретини, ні руки, ані жодного іншого знаку. Весь цей час ми розпитували та розвідували, як тільки могли, хто живе в тому домі, чи нема там якої потурначки, але так і не прознали нічого певного, крім того хіба, що живе там багатий і знакомий мавр на ймення Хаджі-Мурат, колишній замковий ага́ в укріпленому місті Пата, а то в них вважається дуже високою посадою. І ось коли ми вже менш за все сподівались, що нам з того вікна дощем посиплюються зіяни, побачили раптом очеретину, яка звідти вихилилась, а на кінці вузлик, на сей раз товщий. Це сталося знов у такий час, коли на дворі тюремному було пусто й безлюдно. І знов ми зробили, як за пер-

шим разом: до очеретини підходили чергою троє моїх товаришів, та жодному з них вона не давалась, аж тоді додолу впала, як я підійшов. Я вив'язав вузол і знайшов у нім сорок золотих талярів гишпанської лічби, а також лист, писаний арабщиною, з великим знаком хреста наприкінці. Я поцілував хреста, забрав таляри, повернувся на наспу, і там уже всі гуртом ми оддали салям; у віконці знов майнула рука, я показав на мигах, що листа прочитаю, і віконце зачинилось. Ми дивувались і раділи з того, що сталось, та ніхто з нас не вмів читати по-арабськи, а всім страшенно кортіло дізнатись, що в тому листі написано. Нелегко було знайти людину, що могла б нам у сій справі порадити; врешті вирішив я звіритись одному потурнакові родом із Мурсії, бо він ставився до мене начебто приязно, а я знав про нього деякі речі і через те сподівався, що він не зрадить моєї таємниці. Між тими недовірками бувають і такі, котрі думають вернутись між мир хрещений, от вони й намагаються дістати од знакомитих невольників християнських якесь письмове свідоцтво, що, мовляв, такий і такий потурнак — чоловік хороший, що він завжди ставав у пригоді християнам і при першій можливості гадає втекти з бусурманщини. Одні добувають такі свідоцтва з чесним наміром, а інші так, про всяк випадок: ану ж попливуть у якусь країну християнську по здобич, а в них галера розіб'ється, або в полон вони потраплять, от і покажуть тоді ті папірці — дивіться, мовляв, які ми люди, хотіли між християни втрапити, тим і сіли на турецьке корсарське судно. Отак і рятуються вони од гніву й кари, ніхто їм не чинить нічого лихого, і вони повертаються в лоно церкви, однак за першої нагоди тікають знов до Берберії і знов стають, чим були раніше. А є й такі, я вже казав, що насправжки хотять вернутись і таки залишаються в християнських краях. Мій знайомий був, здається, саме з такого десятка: мав при собі чимало писульок од нашого брата і все ж то дуже хвальних — якби маври знайшли їх у нього, то, певне, живцем би спалили. Я знав, що він не тільки розмовляє по-арабському, ба й письма вміє. Та все ж таки я не зразу одкрився перед ним до краю, а попросив прочитати листа, якого я знайшов нібито випадково у шпарині того барака, де спав. Він розгорнув його і став роздивлятись та розбиратись, бурмочучи собі під ніс щось

незрозуміле. Я спитав, чи він розбирає, він одказав, що геть усе, ще й попросив дати йому пера й чорнила, тоді він, мовляв, спише мені все як слід до слова, так воно краще буде. Ми тут же добули йому писарську справу, він сів; не поспішаючи переложив листа по-нашому, а як дописав, промовив:

— Ось вам точний і повний гишпанський переклад того, що в сьому листі написано по-арабськи; тільки треба вам знати, що Лела-Маріям означає по-їхньому «владичиця наша Діва Марія». Прочитали ми того листа; ось що в нім було:

«Як була я маленька, в мого панотця жила невольниця, котра навчила мене проказувати нашою мовою християнську салаат (молитву) і багато розповідала мені про Лелу-Маріям. Та християнка померла, і я знаю, що вона пішла не до пекла, а до Аллаха, бо після того вона з'являлася мені аж двічі й казала мені, щоб я поїхала в християнщину і сама побачила Лелу-Маріям, котра дуже мене любить. Я не знаю, як мені туди дістатися: через це віконце я бачила багатьох християн, та з усіх тільки ти один здався мені чоловіком благородним. Я вельми гарна й молода, маю багато грошей на дорогу. Подумай, як би нам із тобою звідси втекти; коли схочеш, можеш там одружитися зі мною, а як не хочеш, то нічого, бо Лела-Маріям пошле мені іншого мужа. Я тобі се пишу, а ти гляди, кому давати на прочитання: не звіряйся на маврів, бо всі вони шальвіри. Я дуже тим журюся і хотіла б, щоб ти нікому не одкривався, бо як дізнається про се панотець мій, то вкине мене в колодязь і засипле камінням. Я тобі спущу ниточку на очеретині, а ти прив'яжи до неї відповідь; як же такого не знайдеться, щоб тобі по-арабському написав, то скажи мені на кивах, Лела-Маріям напоумить мене, і я все зрозумію. Нехай же вона криє тебе з Аллахом і отсим хрестом, що я його цілую багато-багато разів, як навчила мене невольниця».

Не дивуйте ж, панство моє, що ми з того листа дивували й раділи. Те дивування і ті радощі великі дали потурнакові на здогад, що не так собі просто знайшовся той лист, що він ісправді до котрогось із нас був обернутий. От і почав він нас благати, що коли здогад його слушний, то щоб ми звірились йому і все розказали, а він рад і життя своє одважити, аби нас порятувати, не то що. Сеє кажучи, добув із-за пазухи хреста цинового і, плачучи ревними сльозами, заприсягся на Бога розп'ятого, в якого він, хоч лукавий і недостойний, вірує твердо і свято, що не зрадить і не викаже нікому таємниці нашої, як ми йому одкриємось. Він-бо гадав майже з цілковитою певністю, що з допомогою тієї, котра оце до нас писала, всі ми зможемо

відзискати свободу, і він разом з нами, бо казав, що віддавна гріє в серці думку повернутися в лоно святої нашої матері-церкви, од якої він був одлучений і одсічений, як член той зігнилий, за недоумство своє та недовірство. Потурнак промовляв до нас із таким ревним плачем, із таким щирим каяттям, що ми поклали однодушне виявити йому сущу правду та таки й розказали чисто все, не криючись. Показали йому те віконце, звідки нам очеретина спускалась, а він оглянув будинок і пообіцяв докласти всіх зусиль, аби довідатись, хто там мешкає. І ще вирішили ми, що треба мавританці на теє письмо одписати, гаразд що писаря мали, та тут же й продиктували недовіркові листа. Я вам зараз прочитаю його до слова, бо добре тримаю в пам'яті всі ті події і не забуду їх, поки живота мого. Ось як одповіли ми мавританці:

«Нехай хоронить тебе праведний Аллах, пані моя, хай криє та благословенна Маріям, праведная Мати його, що возлюбила тебе і надихнула на серце думку податися в землю християнську. Молись їй, хай напутить тебе, як ту спасенну думку до скутку довести: вона, Благая, просвітить твій розум. У власнім імені і в імені всіх християн, що тут є зо мною, прирікаю тобі, що все зроблю для тебе, а як треба буде, то й душу свою покладу. Напиши ж неодмінно, подай мені звістку, що гадаєш робити, а я не забарюся з відповіддю, бо великий Аллах послав нам християнського невольника, який добре вміє по-вашому говорити й писати, що ти й з листа сього побачиш. Отож сміло пиши мені про все, що хочеш. А що ти бажаєш по прибутті в край хрещений стати мені за дружину, то я обіцяю на віру твою, що візьму тебе — а ми, християни, щоб ти знала, додержуємо слова не так, як маври. Нехай же Аллах і Маріям, Мати його, окриють тебе своєю ласкою, пані моя».

От написали ми того листа, запечатали, та мусив я аж два дні чекати, поки подвір'я тюремне спорожніє, тоді я побіг одразу на звичне місце, на тую наспу і став виглядати очеретини, аж гульк — і справді є. Хоч же я й не бачив, хто її тримає, а показав листа, щоб мовляв, ниточку прив'язали; коли подивлюсь, аж ниточка вже там, от я взяв листа та й прив'язав. За якусь хвилю знов указалася наша зірка з білим прапором миру, з хусткою, значить, тією. Хустка впала, я підійняв її і вив'язав більше, мабуть, ніж півсотні талярів у різній монеті срібній і золотій: ті гроші стократно збільшили нашу радість і покріпили надію на рятунок. Того ж самого вечора прийшов до нас потурнак і сказав,

що, як він дізнався, в тому домі живе той самий Хаджі-Мурат, про якого ми перше чули, що він має незчисленні скарби і дочку-одиничку, спадкоємицю всього того добра; люди в місті славлять в один голос, що то найперша вродливиця на всю Берберію. Не один уже султанський намісник приїздив до неї свататись, так же не хотіла ні за кого заміж виходити. Чув він також, що в того Хаджі-Мурата була невольниця-християнка, тільки вмерла вже, — отож усе з тим сходилось, що в листі було написано. От і почали ми з потурнаком раду радити, яким би способом нам тую мавританку умкнути і самим усім між люд хрещений вернутись, і стали врешті на тому, що треба заждати на другу вістку од Зораїди (так іще тоді звалась вона, що нині хоче наректись Марією), бо добре розуміли, що вона й тільки вона допоможе нам подолати всі труднощі. На тому всі й погодились, а потурнак іще сказав, щоб ми не журились: хоть сам, каже, загину, а вас порятую. Після того чотири дні зряду в тюрмі було повно народу; тим і не бачили ми очеретини; аж п'ятого дня, коли дворище спустіло, з'явилась вона, та ще й з таким череватим вузлом, що неабияким обіцяв скарбом розродитися. Підбіг я під вікно, очеретина спустилась, і я добув листа і грошей сто талярів, саме́ щире золото. Потурнак був уже тут, ми завели його до се́бе в хурдигу, і він перетлумачив нам того листа:

«Не приберу ума, пане мій, як нам утекти до Гишпанії, і Лела-Маріям нічого мені не об'явила, хоть я й питала в неї. Зробимо хіба ось як: я понаспускаю тобі через вікно якнайбільше грошей золотих, а ти за ті гроші сам викупишся і товаришів своїх повикупляєш; тоді хай поїде котрий у християнський край, купить там фелюку і повернеться, щоб усіх забрати, а мене ви знайдете в загороднього домі панотця мого коло Бабасунської брами на узмор'ї, — там я літуватиму з панотцем моїм і челяддю. Звідти ви мене й викрадете вночі, то легко зробиться, і візьмете на фелюку; тільки гляди ж, оженися зо мною, а то пожаліюсь Лелі-Маріям, і вона тебе покарає. Як не маєш на кого звіритись, щоб фелюку тобі купив, то визволяйся і їдь сам: я певна, що ти слова свого понад усіх додержиш, бо ти ж таки шляхтич і християнин. Розізнай гаразд, де та наша літошня оселя. Як я тебе побачу, що по двору гуляєш, і знатиму, що в тюрмі нікого нема, то передам тобі ще багато грошей. Нехай боронить тебе Аллах, пане мій любий».

Ось що було написано в тому другому листі. Ми його прочитали і всі однодушне заявили, що хочем одкупитись;

усякий зголошувався один перед одним, що поїде по фелюку і притьмом повернеться товаришів забрати; не відставав від інших і я. Тільки ж потурнак жодною мірою на те не хотів пристати, щоб хтось один раніше за всіх на волю викупився, бо, казав, із досвіду знає, що коли хтось отак поперед усіх вирветься, то не конче квапиться справдити свою обіцянку товаришам по неволі. Не раз уже значні люди в полоні так пробували робити: викуплять одного, пошлють його по фелюку десь у Валенсію або на Майорку, щоб спорядив усе й за товаришами вернувся, що його порятували, та досі ніхто ще назад не вертався — боялись, бачите, знову втратити здобуту волю, тим і забували всі на світі обітниці та присяги. І тут же на доказ своєї думки приточив нам одну недавню історію, що трапилась із певними рицарями християнськими: багато в тій бусурманщині твориться щохвилі див усяких та чуд, а такого страшного нам доти не довелось чувати. Разом кажучи, виходило на його думку, що ті гроші, які нам дадуть на чийся викуп, треба передати йому, а він тут-таки, в Алжирі, придбає фелюку, нібито для того, щоб до Тетуана по всьому узбережжю торгом плавати, і тоді вже легко доберe способу, як нас із хурдиги визволити і до себе на суденце забрати. Се було тим зручніше, що мавританка обіцяла настачити грошей на всіх, а як вони заплатять викупне, то й серед дня можна буде їм на фелюку сісти. Одне тільки його непутило, що маври не дозволяють недовіркам християнським тих фелюк купляти чи тримати (інша річ, якби то був великий корабель для здобичництва морського), бо бояться, щоб ті недовірки, особливо ж гишпанці, не втекли, маючи фелюку, до християнського краю. Та він уже, казав, прирозумів, що має зробити: купить фелюку на спіл із мавром-тагарином, даватиме йому половину чистого виторгу та так помалу й заволодіє судном, а решту вже напевняка зуміє спроворити. І хоть мені й товаришам моїм здавалось, що краще буде, як ми на мавританчину раду пошлемо когось по фелюку на Майорку, та ми вже не важились іти йому навсупір: боялися, що як не послухаєм його, то він нас може зрадити, а коли вийде наяв наша змова з Зораїдою, за яку ми ладні і смерть прийняти, то погинемо всі задарма. Тим-то вирішили ми здатись у всьому на Бога та й на потурнака і склали не гаючись відповідь Зораїді.

Ми писали, що вчинимо все достеменно так, як вона надумала, бо то така розумна порада, ніби їй сама Лела-Маріям у голову вклала; тепер, мовляв, за нею діло стало, чи зараз усе починати, чи на потім одкласти. Тут я ще раз дав обітницю, що одружуся з нею.

Другого дня як на те у дворищі було порожньо, і Зораїда з допомогою очеретини та хустки кількома наворотами перекинула нам дві тисячі золотих талярів і листа, в якому писала, що наступної джуми (тобто п'ятниці) вже їде з батьком до своєї літньої оселі, та поки те станеться, передасть нам іще скільки там грошей; як же їх не вистачить, то хай ми скажемо, скільки треба, а вона добуде: у батька стільки того добра, що він і не постереже, як трохи надібрати, а ключі всі в неї на руках. Ми зразу ж виділили п'ять сотень талярів потурнакові на купівлю фелюки, а вісім сотень я дав за себе одному валенсійському купцеві, що пробував на той час в Алжирі. Він випрохав мене у дея на слово гонору; пообіцявши сплатити окуп, як тільки прийде корабель із Валенсії, бо як він одразу дав готовизну, володар подумав би, що гроші вже давно в Алжирі були, та купець задля зиску їх притаював. Підозріливу аж надто вдачу мав мій хазяїн, тим я й не важився давати йому окуп одразу. У п'ятницю красуня Зораїда мала їхати на літування, а в четвер вона встигла передати нам іще тисячу талярів і подала вістку про виїзд. Просила мене, щоб, викупившись, дізнався я не гаючись, де та оселя, і постарався якось дістатися туди та побачитися з нею. Я одписав їй коротенько, що все зроблю, як вона велить, а її прошу, аби припоручила наші душі Лелі-Маріям та проказала всі молитви, яких навчилась од невольниці. Потім унесено було викуп за трьох моїх товаришів, щоб можна їм було з тої в'язниці вийти, бо, знаєте, побачивши мене на волі, а себе під замком, хоть і з грішми, могли б іще з диявольського наусту наробити Зораїді якої шкоди. Правда, я не вельми того опасувався, бо знав їх таки добре, а проте не хотілось мені наражати на небезпеку весь наш задум, тим я й викупив соузників моїх тим самим робом, що й себе самого, тобто дав гроші купцеві, аби він міг сміло й безпечне випрохати їх на поруки. Змови ж нашої і таємниці ми так йому й не виявили остраху ради.

РОЗДІЛ XLI,

де невольник далі оповідає свої пригоди

Не минуло, може, й двох тижнів, як потурнак наш придбав уже добрячу фелюку, яка могла змістити тридцятеро чоловіка або й більше. Щоб же діло своє краще вбезпечити і справжній намір заличкувати, поплив він нею до города Сарджела, миль за двадцять од Алжира, як на Оран прямувати, де то фигами сушеними велику торгівлю провадять. Два чи три рази їздив туди з тим своїм спільником тагарином, що я вже казав. Тагаринами, бачите, зовуть у Берберії арагонських маврів, а на гранадських кажуть мудехари, у Фесі знов мудехарів називають уже ельчами, із них-то феський бей і набирає собі здебільша вояків. І як ото він плив уздовж берега, то щоразу, було, закидав кітву у невеличкій затоці, звідки до Хаджі-Муратової садиби було як двічі луком дострелити. Він навмисне підходив не раз із своїми маврюками, що на гребках сиділи, до того саду, де нас Зораїда виглядала; то намази справляв, то ніби жартома те пророблял, що думав учинити насправді, — ішов до Зораїди в садок і просив овочу всякого, а батько і давав йому, хоть і не знав, що то за один. Згодом він розповідав мені, що спитувався поговорити з дівчиною і сказати їй, що саме він мав з мого наказу везти її до християнського краю, тож нехай буде весела й безпечна, але так і не пощастило йому до неї доступитись, бо мавританки тоді тільки показуються маврові якому чи туркові, як муж або отець ізвелить, а з християнськими бранцями вільно їм бачитись і спілкуватись більше навіть і частіше, ніж би належалось. Та я б і сам не хотів, щоб він говорив із нею, бо ще сполошилася б, якби побачила, що той потурнак утаємничений у нашу справу. Але Господь розсудив інакше і не попустив, щоб наш недовірок справдив свій добрий замір.

Побачив потурнак, що може вільно плавати до Сарджели й назад, де хоч та коли хоч до берега приставати, а спільник його тагарин у всьому на його волю здається; лишалося тільки знайти веслярів-християн, щоб на гребку посадити, а що я вже був на волі, то він попросив, аби я подумав, кого ще з невольників, окрім викуплених, можна з собою взяти, та й домовився з ними на ту п'ятницю, бо на той день була призначена наша втеча. От я напитав собі

дванадцятьох гишпанців — усе то були путящі веслярі і могли досить вільно ходити по городу. Не так-то й легко було в ту пору їх назбирати, бо перед тим виплило двадцять кораблів на морське добичництво і майже всі гребці були в розході; ті, що я поєднав, тільки тому в місті лишились, що пан їхній не вибрався того літа корсарувати, бо на корабельні йому споружали саме нову галеру. Всім тим людям я сказав лише, щоб наступної п'ятниці повиходили надвечір поодинці з міста, зібрались потаймиру коло Хаджі-Муратового саду і ждали, поки я прийду. Я розмовляв із кожним окремо і наказав, що як побачить там інших християн, то хай ні про що з ними не говорять, скажуть тільки, що я велів їм чекати на тому місці.

Владнавши цю справу, я міг узятись тепер і до другої, більш для мене приємної: малося ще сповістити Зораїду, як іде наше діло, щоб знала все й була напоготові, а то ще, думав, злякається, як нападемо на неї несподівано, перш ніж на її гадку має пригнатись фелюка з християнського краю. Тим і вирішив я добитись якось до неї, щоб поговорити. Отож напередодні від'їзду пішов я до того саду, нібито зілля якогось нарвати, і здибався там перше з її вітцем. От він і заговорив до мене тим суржиком, що то ним по всій Берберії аж до самого Стамбула маври з нашим невольником розмовляють (воно таке — ні арабщина, ні кастильщина, ані жодна інша мова, а мішаниця з усіх потроху, аби якось порозумітись), заговорив, кажу, і спитав, чого я тут у нього в саду шукаю та чий я єсть. Я одказав йому, що невольникую в арнаута Мамі (бо знав напевне, що то його добрий приятель) і прийшов сюди назбирати зілля всякого на салату. Тоді він спитав ізнов, чи я викупний і скільки господар за мене править. Поки він мене отак розпитував, а я йому відповідав, вийшла з дому красуня Зораїда — вона мене давно вже помітила. Я вже попереду казав, що мавританки не соромляться показуватись на очі християнам і не уникають їх, тож і дівчині було зовсім просто підійти до нас, тим більше що як забачив її отець іздалеку, зараз гукнув до себе.

Де ж би мені тепер слів таких узяти, аби змалювати ту вроду величну, ту знаду розкішну, ту оздобу препишну, якими кохана моя Зораїда сяйнула тоді перед моїм зором! Скажу тільки, що на шийці її вабливій, у вушках та в волоссі більше красувало перлів дорогих, ніж самого волосся

на голові було. На щиколодках ніг, одслонених по тамтешньому звичаю, яскріли дві щирозлотні каркаджі (ножані обручки чи браслети по-їхньому), обсаджені рясно діамантами — Зораїдин батько, як я дізнався згодом од неї самої, цінував їх у десять тисяч дублонів; не меншого були варті і її наруччя. Вся вона аж ряхтіла добрими та коштовними перлами, бо то в мавританок щонайперша окраса і оздоба, тим-то в жодного люду не знайдеш стільки перел і бісеру, як у тих маврів, а що вже в Хаджі-Мурата, то на весь Алжир, славили, того добра було та ще грошей готових понад двісті тисяч талярів гишпанської лічби — і всім тим скарбом володіла моя володарка. Нема що й питати, чи гарною вона мені здалась у тому вбранні — досить глянути на неї, якою в нужді стала, щоб уявити собі, яка була в розкошах. Жіноча-бо краса, як відомо, має свої дні і свої пори, то марніє в пригодах, то знов пишніє, і не диво, що пристрасті та збурення душевні раз квітчають її, удруге в'ялять, а часто й зовсім нівечать. Словом, як уздрів я її тоді таку без міри хорошу, без міри ошатну, то здалось мені, що зроду ще подібної краси не бачив, а надто як згадав, чим я їй завдячую, то мимохіть подумав, що се божество якесь із неба на землю спустилось, аби втішити мене й порятувати.

Як підійшла вона до нас ближче, батько сказав їй їхньою таки мовою, що я — невільник приятеля його, арнаута Мамі і прийшов сюди нарвати зілля на салату. Тоді й вона втрутилася в розмову і спитала мене тим самим суржиком, що я казав, чи я шляхетного роду і чом я досі з неволі не викупився. Я відповів їй, що вже викупився і що з ціни знати, як мій пан дорожив мною: узяв-бо з мене півтори тисячі солтанів. На те вона зауважила:

— Щоб ти був невольником у панотця мого і за тебе давали удвічі більше, я вмовила б його, щоб не продавав, бо ви, християни, ніколи не кажете правди і все біднитесь, аби тільки маврів одурити.

— Може, часом таке й трапляється, пані моя, — одказав я їй, — тільки я з паном моїм учинив усе по щирості, і так я завжди чиню й чинитиму з усяким.

— А коли ти од'їжджаєш? — запитала Зораїда.

— Завтра думаю, — одказав я, — бо тут саме один французький корабель має в плавбу рушати, от на ньому я й поїду.

— А чи не краще діждатись гишпанського судна? — заперечила Зораїда. — Адже французи — то ваші недруги.

— Ні, — одказав я. — Правда, коли б я знав, що невдовзі сюди припливе якийсь гишпанський корабель, я, може, й почекав би, та поїду, мабуть, завтра, се буде певніше. Так мені хочеться швидше до рідного краю дістатись і побачити милих моєму серцеві людей, що годі терпіти, не буду виглядати кращої нагоди.

— Мабуть, у тебе там дома дружина, — спитала дівчина, — і ти прагнеш якнайшвидше зустрітися з нею?

— Ні, я не жонатий, — заперечив я, — але дав слово одружитись, як тільки на батьківщину вернусь.

— А чи вона гарна, ота, що ти їй слово подав? — допитувалась Зораїда.

— Така гарна, що й не сказати, — одповів я. — Одне слово, дуже на тебе схожа.

Тут Хаджі-Мурат засміявся од щирого серця і промовив:

— Бісмілла, кристияно (клянусь Аллахом, християнине), мабуть, твоя наречена й справді дуже вродлива, коли на мою доньку схожа: адже вона в мене на все царство красуня! Як не віриш, то сам добре придивись, і побачиш, що правду тобі кажу.

У тій розмові за драгомана служив нам здебільша Зораїдин батько, бо найкраще знав ту калічену мову, що я вже згадував; дівчина теж трохи по-такому закидала, та більше все-таки на кивах та на мигах думку свою ясувала. От говоримо ми так про те, про се, аж надбіг маврюк якийсь, репетуючи на все горло, що через мур чи там огорожу перескочило в сад четверо турків і з дерева овоч зеленцем обносять. Старий налякався, і Зораїда так само, та воно й не дивина, що маври бояться турків, а найпаче яничарів, бо надто вже нахабно показують вони владу над підданцями своїми, нехтують і поневіряють маврами гірше, ніж рабами.

— Біжи, доню, додому і замкнися, — сказав Хаджі-Мурат до Зораїди, — а я піду побалакаю з тими барбосами. Ну, а ти, кристияно, нарви собі зілля та й іди. Нехай Аллах допровадить тебе щасливо до рідного краю!

Я вклонився йому, і він пішов до тих турків, зоставивши мене вдвох із Зораїдою. Дівчина рушила про око додому, як батько велів, та ледве старий за деревами скрився,

як вона вже вернулась до мене й залебеділа, аж очі її сльоза поняла:

— Тамші, кристияно, тамші? (Ти їдеш, християнине, ти їдеш?)

— Так, я їду, пані моя, — відповів я, — але тільки з тобою. Жди мене в п'ятницю і не лякайся, коли нас побачиш. Ми неодмінно поїдемо в християнську землю разом.

Я розтлумачив їй усе якомога, і вона, здається, зрозуміла (адже ми й листовно були вже домовились) — обхопила мені шию руками і рушила непевною ходою до будинку. Тут сталось таке, що були б ми пропали, якби небо не судило інакше: йдемо ми з нею отак обнявшись, аж батько вернувся, турків уже прогнав, і побачив, що ми собі вдвох. Завважили й ми, що він на нас дивиться, та тут Зораїда не розгубилась: не одскочила од мене, а, навпаки, ще дужче притулилась, голову мені на груди схилила, коліна під нею гнуться — от зомліла, та й уже, а я теж удав, ніби її хоч-нехоч підтримую. Батько підбіг, побачив таке діло, став питати, що з нею, а не діждавши відповіді, сказав:

— То вона перелякалась, що ті собаки до нас вломилися, от і зомліла, сердешна.

Одірвавши дочку від мене, він пригорнув її до серця, а вона зітхнула, розплющила очі (на них і досі бриніли сльози) і промовила, звертаючись до мене:

— Амші, кристияно, амші! (Іди, християнине, іди!)

А батько їй:

— Та що йому йти, доню, адже він тобі нічого лихого не зробив... А турки вже пішли. Не бійся, голубонько, не тривожся, усе гаразд. Кажу ж тобі, я попросив їх, і вони вилізли, кудою влізли.

— Правда ваша, то вони її переполошили, — обізвався я до батька, — та коли вже вона каже мені йти, не хочу їй прикритися. Зоставайтеся ж із миром, а як дозволите, то, може, я ще коли прийду в ваш садок по зілля, бо казав мій пан, що на салату ніде нема кращого, як у вас.

— Приходь, коли хочеш, — відповів Хаджі-Мурат. — Се дочка моя не того сказала, що на тебе чи на інших християн досаду має, а, певне, турків хотіла прогнати чи, може, нагадувала тобі, щоб до зілля свого йшов.

Тоді я зразу ж попрощався з ними обома; Зораїда пішла з батьком, і з личка... знати було, що серце в грудях їй

надвоє крається, а я никав по всьому саду, нібито зілля шукаючи, та розглядав усі входи й виходи, дивився, як там будинок замикається, і прикмічав усяку дрібницю, що могла б у нашому ділі так чи сяк придатися. Роздивився, розглянувся та й пішов до товаришів своїх, розповів їм і потурнакові, як там і що, а сам не міг уже діждатися тої хвилі, коли безтривожно зможу впиватися щастям, яке фортуна послала мені в подобі чарівної вродливиці Зораїди.

Ну, та час не стояв на місці, і ми нарешті дочекалися жаданого дня, сподіваної години. Все вже в нас було заздалегідь добре зважено і пильно обраховано, всі дотримували ухваленого плану, тим-то справа вдалась нам якнайліпше. В п'ятницю, тобто другого дня по моїй розмові з Зораїдою, як тільки звечоріло, потурнак закинув якоря в затоці якраз проти того місця, де жила прекрасна мавританка. Християни, що мали сісти на весла, попричаювались хто де поблизу того будинку. Вони чекали мене з радісною нетерплячкою і поривались ударити якнайшвидше на фелюку, що перед самими очима в них стояла; не знаючи нічого про нашу угоду з потурнаком, вони гадали, що доведеться силою собі волю здобувати і тих маврів у фелюці перебити. Скоро забачили, що я йду з товаришами моїми, зараз вибігли всі назустріч. Брами міські були на ту пору вже позачиняні, і кругом ніде не було видно душі живої. Деяку хвилю ми вагались, що нам перше робити — чи зразу по Зораїду йти, чи впорати спочатку маврів-багаринів, що в фелюці на гребках сиділи. Поки ми там собі міркували, надійшов потурнак і спитав, доки ми будемо длятися; зараз саме найліпша пора, маври ніякого опасу не мають, багато хто вже й спати вклалися. Ми сказали йому, що нас турбує; він заявив не вагаючись, що першим ділом треба судно захопити — це справа легка й цілком безпечна, а тоді вже можна й Зораїду піти забрати. Ми на те пристали і, не гаючи даремне часу, пішли під його проводом до фелюки. Потурнак перший скочив на поміст і, добувши криву шаблюку, закричав по-мавританськрму:

— Ані руш ніхто, бо тут вам і смерть!

Тим часом майже всі християни вибрались уже на поміст. Полохливі маври як почули, що їхній раїс отак на них кричить, то ніхто й до зброї не хопився (та мало в кого вона й була), і всі мовчки далися зв'язати; наші загрозили

невірам, щоб не зривались гукати, бо буде всім секир-башка, і швидко поскручували їм руки. Після того одна половина наших зосталась маврів вартувати, а друга рушила знову ж таки під проводом потурнака до Хаджі-Муратовського двору. Ми вже збирались виважувати хвіртку, як вона сама одчинилась, мов чудом яким, так наче й замкнута не була. Тихо й без галасу дійшли ми до самого будинку, так що ніхто нас і не помітив.

Красуня Зораїда вже виглядала нас із вікна. Зачувши кроки, вона спитала пошепки, чи ми нізарані (себто християни). Я відповів, що християни, і попросив, щоб вийшла до нас. Упізнавши мене, вона не вагалася більше ні хвилі і, не говорячи слова, збігла мерщій униз. Одчинила двері і з'явилась перед нами в такій красі і пишноті, що ніяким пером не списати. Як я її побачив, зараз ухопив за ручку і перший поцілував її; так само зробив потурнак, а за ним і товариші мої. Решта християн, хоч і не знали нашої таємниці, теж кинулись цілувати їй руки, бо зрозуміли, що то наша рятівниця і ми всі складаємо їй дяку. Потурнак спитав у неї по-мавританському, чи дома батько. Вона одказала, що дома, спить.

— То треба розбудити, — сказав потурнак. — Ми заберемо його з собою, а заразом і все, що тут у вас є найцінніщого.

— Ні, — заперечила Зораїда, — панотця мого не руште ніяким світом. А що в домі було цінного, я все забрала — тут на всіх вистане, всі будете контентні і багаті. Заждіть лишень трохи, самі побачите.

Тоді сказала, щоб ми тут не ворушились і не гомоніли, бо вона зараз вернеться, і майнула в дім. Я спитав у потурнака, про що вони там говорили, і він переповів мені ту розмову. Я сказав, що ми у всьому мусимо чинити її волю. Тим часом Зораїда вже верталася, несучи повну скриньку талярів золотих — ледве здужала таку ваготу підняти. Та в цей саме час Хаджі-Мурат візьми і прокинься: слухає, аж у саду щось гомонить. Кинувся до вікна, глянув — християни, та як не закричить по-арабському, як не залементує:

— Джавури, джавури! Харцизи, харцизи!

Той гвалт усіх нас дуже налякав і занепокоїв; потурнак, збагнувши, чим таке діло нам загрожує, вирішив зацитькати старого, поки по всьому дому пóполох не пішов, і в два

махи кинувся до Хаджі-Мурата, а за ним іще дехто з наших. Я лишився з Зораїдою, бо вона, бідолашна, мало не зомліла і впала мені на руки. Не довго ж наші там і порались — за якусь хвилю вели вже старого, скрутивши йому руки за спину, а щоб не кричав, запхали рота хусткою, ще й пригрозили: мовчи, мовляв, бо тут тобі й саксаган! Як побачила Зораїда вітця свого, то аж обличчя руками затулила, щоб не дивитись; він же перелякався ще дужче, не знаючи, що вона самохіть далася нам у руки. А ми тим часом налягли на ноги і рвонули чимдуж до фелюки, бо там уже нас хтозна-як ждали, потерпали, щоб ми в халепу яку не вскочили.

Так як о другій годині ночі ми всі вже були в фелюці, тут ми розв'язали Хаджі-Муратові руки і хустку з рота вийняли, проте потурнак знов його попередив, що хай тільки писне — буде йому з душею розлука. Як побачив старий, що й донька його тут, став тяжко зітхати, а ще більшого йому жалю завдало, що я її в обіймах тримаю, а вона байдуже — не б'ється, не пручається, не голосить. Дивився на те все і мусив мовчати, боявся, щоб не справдили ми потурнакової погрози. Побачивши Зораїда, що всі втікачі вже в фелюку посідали і от-от у весла вдарять, а батько її та інші маври пов'язані лежать, почала казати потурнакові, щоб я тих маврів велів розв'язати, а батька її на волю пустив: він так любив її і кохав, що вона воліє в море кинутись, аніж дивитися, як він через неї в неволі мучиться. Потурнак переказав мені ту мову, і я ладен був уже здатися на її прохання, та він звів мені на очі, що зараз того не годиться робити, бо вони здіймуть галас і сколошкають усю околицю, все місто: пошлють за нами наздогін фрегатів легких три чи чотири, обгорнуть із моря і з суходолу, то вже не втечемо. Нехай до першої землі хрещеної доберемось, тоді їх і пустимо. Ми всі на те пристали, пояснили Зораїді, чом не можемо її волі наразі вчинити, і вона трохи заспокоїлась. Жваво й бадьоро, але без гамору й гаму взялися наші ручі гребці за весла, і, щирим серцем приручивши себе Богові, почали ми на Майорські острови путь верстати, бо то найближча християнська земля; та тут як на лихо звіялась трамонтана, море зашпувало, і годі нам було плисти, куди намірились, мусили повз самий берег в Оранському напрямі братись. Побоювались ми непомалу, щоб, не постережено, буває, нас із Сарджела, що по тому

узбережжю од Алжира миль на шістдесят стоїть, та щоб не спіткалась нам у тім околі якась галіота, пливучи торгом із Тетуана. Щоправда, у декого й інша думка в голові майнула — як зустрінемо не корсарську, а купецьку галіоту, то буде нам зиск, а не згуба, бо, захопивши її, зможемо певніше й безпечніше подорож свою морську одбути. Поки ми отак плили, Зораїда лежала, уткнувшись личком у мої руки, щоб на батька не дивитись, та водно Лелу-Маріям взивала, аби нам помочі-рятунку дала.

Уплили ми вже добрих тридцять миль, коли почало сіріти; як розвиднилось трохи, ми побачили, що од землі до нас як тричі з мушкета стрельнути; хоч на березі такої пори нікого не було, щоб нас побачив, проте старались ми од берега щодальше одвернути і вийти в чисте море. Хвиля тим часом ущухла; пройшли ми по чистому так миль зо дві і хотіли дати гребцям переміну, щоб попоїли чогось, бо харчів мали досить; тільки ж веслярі сказали, що не час і не пора спочивати — нехай уже ті, що не веслують, їжею покріпляться, а вони од опачин не встануть. Так же ми й зробили, але тут раптом піднявся полу́вітер. Мусили ми гребки кинути і паруси натомість розпустити та й пoплили знов так в Оранському напрямі, бо годі було куди-інде керуватись. Все те вчинилося за малу хвилю, і ми побігли під парусами з швидкістю вісім миль на годину, боячись лише одного — як би не нарватися десь на корсарське судно. Маврам-багаринам дали попоїсти, і потурнак потішив їх, сказавши, що ми їх не думаємо в полон брати, а пустимо при першій нагоді. Те саме сказали ми Зораїдиному батькові, але він одповів:

— Міг би я, християни, од вашої доброти й великодушності чогось іншого сподіватись, та щоб ви мене на волю пустили — ого, я не такий дурний, як ви гадаєте! Не на те ви життям важили, одбираючи мені свободу, щоб тепер з доброго дива її повернути — адже ви знаєте, що я за один і який окуп можете ви з мене взяти. Покладіть же самі ціну, я зараз заплачу, скільки заправите, за себе самого й за дочку мою безталанночку, а як ні, то хоч за неї одну, бо то найдорожча й найкраща частина душі моєї.

Тут він так гірко заплакав, що нас усіх живий жаль обняв, а Зораїда мимохіть муси́ла на нього глянути. Як же побачила, що він так убивається, скочила стривожено з моїх

колін і кинулась обіймати старого. Пригорнулась до нього, лицем до лиця притулилась, та як заплачуть у чотири ока! На них дивлячись, і з наших дехто сльози попустив. Коли се батько постеріг, що на дочці чогось убрання святкове і всі найдорожчі оздоби, та й питає в неї по-своєму:

— Що воно за знак, дитино моя? Вчора ввечері, до того, як нас побило се нежданне лихо, бачив я тебе в звичайному домашньому вбранні; коли ж ти встигла передягнутись і з якої речі — може, вістку яку радісну одібрала, що так пишно вистроїлась та вичепурилась? Бо сьогодні, бач, на тобі вже найкращі шати з усіх, які ти маєш, найліпші з усіх, які я міг справити тобі, коли ще доля нам сприяла. Скажи мені, в чім річ, бо се дивує й страхає мене ще більше, ніж несподіване горе, що впало на мою голову.

Потурнак переказував по-нашому все, що Хаджі-Мурат говорив дочці своїй; Зораїда не відповідала ні слова. Ще більше здивувався старий, як побачив у кутку суденця скриньку, де вона переховувала свої клейноди, бо він був певен, що донька залишила її в Алжирі, не брала з собою до літньої оселі. Побачив та й питає, як та скринька тут опинилась і що в ній є. Тоді потурнак, не ждучи відповіді од дівчини, сам одказав за неї:

— Не трудіться, пане, не допитуйте так пильно дочки вашої, я можу відповісти зразу на всі ваші питання. Чиню вам відомо, що вона християнка і що не хто, як вона, розбила наші кайдани і визволила нас із неволі. З нами вона їде самохіттю і чується, я певен того, цілком щасливою, як людина, що сягнула з темряви до світла, з смерті до життя, з пекельних мук до райського блаженства.

— Чи правду він каже, доню моя? — спитав Хаджі-Мурат.

— Правду, — тихо одказала Зораїда.

— То, виходить, ти християнка, — питав далі старий, — виходить, оддала батька ворогам на поталу?

На се Зораїда так йому одповіла:

— Я християнка, то правда, та лиха тобі зроду не мислила; не гадала я тобі горя та жалю завдавати, гадала іно щастя тобі запобігти.

— Якого щастя, доню?

— Про теє спитай у Лели-Маріям, — одказала Зораїда, — вона все тобі з'ясує краще од мене.

Скоро мавр зачув тую мову, зараз шубовснув у море коміть головою і був би напевне потонув, якби довгий та бахматий одяг не затримав був його якусь часинку на поверхні. Зораїда на пробі гукала, щоб рятували; ми кинулись гуртом, схопили потопельника за бурнус і втягли його, невладущого й ледве живого, в нашу фелюку. Нещасна дівчина голосила над ним ревно й жалібно, як над мерцем. Ми перевернули його долілиць, і з рота йому потекла вода, та за дві години він усе ж таки очумався. Тим часом вітер перекрутився і погнав нас до берега; мусили ми добре одгрібатись, щоб фелюки нашої до землі не прибило. На щастя, нас однесло в затоку, що врізається в невеличкий півострівець чи виріжок, званий у маврів Кава Румія, тобто, по-нашому, «лукава християнка»: є в них переказ, що тут похована Кава, через яку Гишпанія пропала (кава — то по-їхньому «лукава» чи «зла», а румія — «християнка»); коли негода чи нужда заганяє їх у ту затоку, то в них погана прикмета, і хіба що в крайньому скруті кидає там невіра свою котвицю. Для нас же ця затока була не вертепом якимось лукавим, а любим і тихим утечищем; бо на морі хвиля не вщухала. Ми вислали на берег чату, а весе́л із рук не випускали. Покріпившися з того припасу, що потурнак надбав, ми почали ревно благати Бога і Матір Його Всеблагую, аби дали нам помочі-рятунку і спомогли добре почату справу до щасливого кінця довести. Зораїда знов почала просити за батька свого й за маврів, аби їх тут на берег висадити, бо в неї, сердешної, аж душа переверталась, дивлячись, як любий панотець і земляки її зав'язані в неволі томляться. Ми пообіцяли, що випустимо їх перед тим, як далі рушимо — в такому безлюдному місці нам не загрожувала жодна небезпека. Недарма ж ми й Бога святого благали: небо погодило нам, вітер переліг і море вщухло, ніби закликало нас верстати далі путь свою з веселим серцем. Побачивши таке діло, ми порозв'язували маврів і, на превелике диво їм, повисаджували всіх на берег. Як ми стали висаджувати Хаджі-Мурата, що вже зовсім був оклигав, він сказав:

— Чого, ви думаєте, християни, радіє ота непотребниця, що ви мене на волю пускаєте? Того, що мене жаліє? Ні! Того, що тепер, як мене не буде, ніхто не заважатиме їй хіть свою паскудну тішити. І того не думайте, що вона

зреклась віри своєї тому, що ваша краща: вона просто дізналася, що в ваших краях вільніше блудувати можна!

Я і ще один утікач тримали його за руки, щоб він знов, буває, не вкоїв якого лиха, а він усе кричав, звертаючись тепер уже до Зораїди:

— Ах ти ж безсоромнице така, безрозумнице! Чи тобі засліпило, чи тобі ум одібрало, що ти далася в руки цим невірним собакам, цим одвічним ворогам нашим? Будь проклята година, коли я тебе спородив, будь прокляті достатки й розкоші, в яких я купав тебе!

Побачив я, що не скоро він до кінця договориться, і поспішив висадити його на землю, та він і там не вгавав, лементував і кляв на всі заставки, взивав до Магомета й Аллаха, щоб вони нас побили, знищили, до ноги повигублювали. Ми одчалили од берега й пішли знов у море під вітрилами, уже не чути було, що він там вигукував, тільки видно, що виробляв: смикав на собі бороду, рвав волосся, качався по землі... Ще тільки раз почули, як, натуживши голос, гукав навздогінці:

— Вернись, доню моя кохана, вернись до мене! Я тобі все прощу! Оддай тим людям гроші, вони вже все одно їхні, а сама вертайся до батька старого, утіш його в тузі, бо як ти покинеш його, то він на цьому дикому березі з жалю сконає!

Чула все те і Зораїда, плакала гірко з розпуки і одне тільки сказати змоглася:

— Пошли, Аллах милосердний, щоб Лела-Маріям, що з її ласки я стала християнкою, втішила тебе в горі, панотче мій любий! Аллах бачить: що годі мені було вчинити інакше, християни мене силоміць ні до чого не примушували. Якби я навіть не хотіла їхати з ними, якби дома вирішила зостатись, то все одно нічого б не помогло — так пориваюсь я душею до того великого блага, що тобі, панотче мій коханий, таким великим видається злом...

Та коли вона все це говорила, батько вже не чув її, а ми його не бачили; я утішав Зораїду, як умів. Тепер думки наші клопотались передусім плавбою: вітер дув погожий, і ми мали певну надію вже завтра на світанні побачити рідні гишпанські береги. Та рідко коли випадає нам (або не випадає ніколи) тішитись повним і безумовним щастям — десь поряд із ним або зразу за ним конче крутиться горе, що затемрює його та захмарює... Так же сталось і цього

разу — чи то вже наша недоля була, чи побили нас прокльони, що мавр дочці посилав (страшна то річ, як батько прокляне, хто б він не був). Отож плили в чистому морі з ходовим вітром, розіп'явши паруси й піднявши весла, бо гребти було ні до чого, аж десь у третій годині ночі бачимо раптом — при ясному світлі місячному іде проти нас навперейми корабель-кругляк під усіма вітрилами, у ліву руч трохи забирає, проти вітру викеровуючи, і так уже близько, що от-от черкне; мусили ми вітрила зібрати, а ті й собі на демено чимдуж налягли, аби нам проплив дати. Аж чуємо, гукають із помосту, питають, хто ми і звідки, та що говорили вони по-французькому, потурнак сказав:

— Не важтесь ніхто відповідати, бо се напевне французькі корсари, а вони нікого не милують!

Почувши таку осторогу, жоден із наших не обізвався. Пройшли ми трохи вперед, а той корабель за вітром зостався, коли це гармата на нас ізвідти грим, грим! Ядра, здається, ланцюгові були: одно щоглу нашу розтрощило, так що вона з вітрилом разом у воду впала, а друге, зразу за ним вистрілене, пробило навиліт фелюку нашу на самій середині, нікого, правда, не зачепивши. Побачили мй, що на дно йдемо, та й давай що є голосу «рятуйте» кричати, давай тих розбишак благати, щоб нас до себе на корабель узяли, бо тонемо. Тоді вони згорнули вітрила і спустили на море човна чи байдарку, куди сіло з десятеро французів озброєних, у кожного мушкет і гніт запалений. Підпливши до фелюки, бачать — вона тоне, а нас багато, забрали всіх і сказали, що то кара за неґречність нашу, бо ми їм на питання не відповіли. Потурнак схопив скриньку з Зораїдиними клейнодами і вкинув у море, так що ніхто і не постеріг. Дістались на той корабель французький: харцизи розпитали нас про все, що їм було треба, і обібрали всіх геть до ниточки, у Зораїди навіть каркаджі з ніг стягли. Непомалу засмутилась тим моя Зораїда, та ще тяжче я душею засмутився: боявся, щоб, відібравши в неї дорогі й коштовні клейноди, не замахнулись розбишаки на той неоціненний скарб, яким вона найбільше дорожила. Але ції люди, виявилось, на одно лиш били — на гроші та на здобич; так така ненаситна була жадоба, що й одяг наш невольницький були б із нас постягали, якби він їм на щось придався... Навіть така вже була між ними думка, щоб нас

усіх у парусину зав'язати та в море вкинути, бо вони, бач, хотіли завернути в деякі порти гишпанські, виставляючи себе за бретонських купців, тим і потерпали, щоб ми їхнього розбишацтва не викрили та кари на них не стягнули. Але капітан їхній, той самий, який пограбував любу мою Зораїду, сказав, що буде з нього і сієї здобичі, тож не хоче він у жодні гишпанські порти запливати, а думає перехопитись через Гібралтарську протоку затемна, чи як там уже вийде, та й прямувати до Ля Рошелі, звідки вони на плюндрування вирядились. Тоді вони вирішили одступити нам того човна, що на кораблі мали, і дати якого там припасу, щоб нам на недовгу вже подорож вистачило; так же вони й зробили другого дня, коли перед нами замріли гишпанські береги. Як ми їх забачили, зраділи несказанно, забули вмить усі біди, всі злигодні наші, ніби нічого того й не зазнали. Сказано, з неволі на волю вирвались!

Так як ув обіди посадовили нас у човен, дали нам води два барильця і сухарів трохи, а капітан — не знаю вже, з якого дива на нього милосердя таке найшло, — дав красуні Зораїді, як вона у човен сідала, сорок золотих талярів і не попустив людям своїм одежі з неї здерти, тієї самої, що ви на ній тепер бачите. Ми сіли в човна і подякували французам за ласку, не виявляючи своєї досади. Вони поплили в чисте море, керуючи деменом до протоки, а нашим дороговказом була рідна земля, що мріла перед нами в далечині. Гребці рвали хвилі з усіх сил, і над захід сонця ми були вже зовсім близько од берега: мали надію, що вийдемо на землю ще заки споночіє. Та вечір був безмісячний, небо хмуре й темне, а місце нам не по знаку, то й не важились ми так навмання причалювати. Дехто, правда, інакшої був думки: треба, казали, притьмом до берега пристати, хоть би й до скелястого та дикого, щоб не нарватись часом на морських розбишак тетуанських; вони, було, осмеркнуть у Берберії, а освінуть коло гишпанських берегів — пошарпають, кого трапиться, та й гайда знов додому спати. Гадали ми туди й сюди, врешті стали на тому, що треба плисти помалу до берега і, як хвилі на морі не буде, висадитись де вже Бог дасть. Так як опівночі ми підплили до обніжжя здоровенної та височенної гори, вона підступала не до самого моря, то вже можна було знайти якийсь пришиб. Човен уткнувся в пісок, ми повискакували на берег,

поцілували землю і з відрадісними, щасливими слізьми зложили дяку Господеві Богу нашому, що незмовленну в такій небезпечній подорожі появив нам ласку. Витягли човна на берег, взяли той припас, що в ньому був, і побралися на гору; височенько вже піднялись, а хвилювання сердечного ніяк не могли вгамувати, аж не вірилось якось, що стоїмо оце на християнській землі. Ледве могли діждатись, коли вже той світ буде, та таки діждались. Зійшли на самий верх гори і давай розглядатись, чи не видно де оселі якої або хоч колиби пастушої, та як очей не натужували, не доглянули ніде ані душі живої — ні осади кругом, ні стежки, ні доріжки. А проте поклали далі йти — десь же та здибаємо когось, розпитаємо, що се за околиця. Мені було сумно дивитись, як Зораїда моя пішки по тих нетрищах пробирається: я вже брав її навіть собі на коркоші, та їй од тієї полегші не легшало, її томила моя втома, і вона воліла йти поруч зі мною. Так і ступала всю дорогу, тримаючись за мою руку, не нарікала, не жалілась, ще й ніби веселенька була. Пройшли ми там чверть милі чи не пройшли, коли чуємо — дзвіночок десь калатає, певна ознака, що череда близько. Роздивляємось навсібіч — аж пастушок під дубом корковим сидить, струже собі кийочка та й гадки не має. Гукнули ми на нього, він підвів голову та як не зірветься на рівні ноги! Згодом ми дізнались, що першими, кого хлопець узрів, були Зораїда та потурнак, вбрані обоє по-мусульманському; от він подумав, що то всі маври з Берберії на нього сунуть, та й чкурнув щоніг до лісу, репетуючи:

— Маври, маври на нас ідуть! Маври, маври! Гей, до зброї, до зброї!

Тії вигуки дуже нас збентежили, і ми вже не знали, що почати. Та потім зміркували, що на гвалт того чередника розбухається вся околиця і з'явиться неодмінно прибережна сторожа, і сказали потурнакові скинути з себе турецьку одіж та перебратися в єлек, тобто каптанець невольницький; один із утікачів оддав йому свого, а сам зостався в одній сорочці. Здавшись на Божу волю, ми рушили всі туди, куди побіг пастух, щохвилі чекаючи зустрічі з тою сторожею. Наші здогади швидко справдились: за яких дві години, ледве ми вибралися з тих нетрів на рівне, побачили з півсотні вершників, які мчали навзаводи просто на нас. Помітивши їх, ми стали й давай чекати. Прискочили

вони, аж замість мавpів, що вони сподівались, стоять бідні християнські невольники. Зніяковіли всі, спинились, а один і питає, чи то часом не ми так пастуха налякали, що він на гвалт крик підняв. Я сказав, що ми, і хотів уже розповісти їм, хто ми, що і звідки, як один із наших утікачів упізнав вершника, котрий мене розпитував, і закричав, не давши мені прийти до слова:

— Хвала Богові милосердному, панство моє, що він привів нас сюди! Коли я не помиляюсь, ми вже в околицях Велес-Малаги, а якщо неволя не прибила мені до решти пам'яті, то ви, пане, що оце нас питаєте, — Педро де Бустаменте, мій дядько!

Ледве невольник промовив ті слова, як вершник скочив з коня до долу, обняв молодика і сказав:

— Ох, небоже мій любий та милий, я впізнаю тебе, це справді ти! А я вже оплакував тебе разом із сестрою моєю, а твоєю матір'ю, та всіма родичами, котрі ще живі. Певне, Господь подовжив їм віку, аби вони діждались цієї радісної хвилі. Ми знали, що ти був десь в Алжирі, а з одягу твого й товаришів твоїх бачу, що якимось чудом вам пощастило врятуватися з неволі.

— То правда, — відповів молодик. — Встигнемо ще все розказати.

Тоді й інші прибережники, почувши, що ми втекли з полону, позіскакували з сідел; стали навперебій пропонувати нам своїх коней, щоб доїхати до міста Велес-Малага, що лежало звідти за яких півтори милі. Дізнавшися, в якому місці ми висадились, деякі з них пішли туди, щоб забрати човна до міста, а інші посадили нас до себе на забедри, хто кого. Зораїду взяв до себе дядько нашого молодого товариша. Зустрічати нас вийшло все місто, бо один прибережник поскакав був наперед і сповістив про нашу втечу з неволі. Не так же дивувались люди на невольників утеклих і на мавpів-бранців (до них давно вже звикли бережани), як на Зораїдину пишну вроду: вона в ту хвилину була особливо гарна, вся аж сяяла з радості, що скінчилась нелегка дорога, що вона прибула безпечне в християнську землю; на личку їй грав такий знадливий рум'янець, що я міг би присягнути (не думаю, щоб захоплення мене осліпило): другої такої чудовної істоти немає на цілім світі, принаймні я ніде не бачив.

Ми всі подалися навпрост до церкви, щоб подякувати Богові за даровану нам ласку; як зайшла туди Зораїда, сказала, що бачить там образи, схожі на Лелу-Маріям. Я їй пояснив, що ото ж вона і є намальована, а потурнак розтлумачив їй, як міг, що на якій іконі зображено, щоб вона їх шанувала і поклонялась їм так, ніби то й була та сама Лела-Маріям, що до неї промовляла. Зораїда, дівчина зроду розумна й кмітлива, зразу збагнула все, що їй про ті образи розповіли. Після церкви нас повели до міста і розібрали по домах. Нас із Зораїдою запросив до своїх батьків той молодий невольник, що тікав разом з нами; ті люди, досить заможні, привітали нас так само щиро й приязно, як і рідну свою дитину.

Шість день пробули ми в Велесі, а потім потурнак, зібравши потрібні відомості, подався до Гранади, щоб там за посередництвом святої інквізиції повернутися в лоно праведної церкви; решта врятованих невольників теж пороз'їздились хто куди. Зостались тільки ми з Зораїдою; за ті таляри, що дав їй із своєї ласки француз, я купив їй під верх осла, на якому вона оце й приїхала. Досі був я їй за вітця і за слугу, а не за мужа; тепер ми їдемо довідатись, чи живий іще мій батько і чи братам моїм краще в житті повелось, ніж мені. Правду кажучи, як подумаю я, що небо послало мені таку супутницю, як Зораїда, то не хочу просити собі якоїсь щасливішої долі, бо вище я її все одно не оціню. Я подивляю безмежне терпіння, з яким Зораїда зносить оці злигодні й нестатки, схиляюсь перед її пристрасним бажанням стати християнкою і хочу служити їй до останнього мого подиху. Це величезне щастя — відчувати, що вона належить мені, а я їй, але щастя це затьмарюється і закаламучується непевністю, чи знайдеться де в рідному краї куточок, який прихистить мене з нею. Адже стільки часу минуло, може, панотець мій і брати вже нанівець звелись, а може, а може, й повмирали — хто ж тоді мене тут, як рідного, привітає?

Оце ж вам, панство моє, і вся моя історія; наскільки вона незвичайна і наскільки цікава — судіть, здорові, самі. Я ж із свого боку можу тільки додати, що хотів був розповісти її коротенько й стисло; може, це мені не зовсім удалось, але я й так, аби не набридати вам зайвою балаканиною, пропустив чимало всяких подробиць.

РОЗДІЛ XLII,

де оповідається про те,
що сталося в корчмі далі,
та ще про всякі цікаві речі

По сім слові невольник замовк. Тоді обізвався до нього дон Фернандо:

— До правди, пане капітане, майстерність, з якою ви оповіли нам сю незвичайну історію, цілком відповідає небуденності й незвичайності самих подій: усе в ній дивне напрочудо, всі оті пригоди сприймаються слухачами з неослабною цікавістю. Ми слухали вашу розповідь за такою уподобою, що хоч би вона й до самого рана протяглася, слухали б іще й не наслухалися.

Після цієї похвали парох та інші присутні почали навперебій пропонувати капітанові свої послуги, обіцяючи допомогти йому по спромозі своїй; ці щирі й дружні почуття сповнили радістю капітанове серце. Найдужче, мабуть, упадав сам дон Фернандо: він запрошував капітана їхати з собою, кажучи, що вмовить брата свого, маркіза, аби став Зораїді за хрещеного батька, і сам усе зробить, аби капітан зміг повернутись до рідного гнізда з почестями й вигодами, які подобають його особі. Невольник подякував за ласку з витонченою чемністю, але відмовився від усіх тих люб'язних пропозицій.

Тим часом вечір не стояв: як уже зовсім споночіло, до корчми під'їхала якась карета в супроводі кількох верхівнів. Подорожні попросились на нічліг, але господиня одказала, що у всьому заїзді не знайдеться і от стілечки вільної місцини.

— Для кого, може, й не знайдеться, — сказав один із верхівнів, що в двір уже вступили, — а для пана авдитора повинно знайтись.

Почувши такий титул, корчмариха збентежилась і сказала:

— Бачите, пане, в чім тут сила — у нас немає ліжок. Якщо його милость пан авдитор возить із собою постіль (а певне так воно і є), то просимо ласкаво до нас: ми з чоловіком поступимось своєю кімнатою, аби лише його милості догодити.

— Оттак би й зразу, — сказав пахолок.

Поки там вони домовлялись, із карети виліз чоловік, що з убрання одразу знати було, який у нього уряд і яке звання: довга мантія з широкими рясними рукавами свідчила про те, що слуга недаремно називав його авдитором. Він вів за руку панянку років, дивитись, шістнадцяти, вдягнену по-дорожньому; таку гарну, та любу, та милу, що аж очі на себе брала: коли б не було в заїзді Доротеї, Люсінди та Зораїди, всякий подумав би, що такої вроди в світі пошукати. Дон Кіхот, який теж був притомен, коли авдитор із дівчиною з'явився, промовив:

— Ваша милость може сміливо розгоститися в цьому замку; хоть він, може, тісний та невигідний, але нема в світі такої тісноти і такої невигоди, що не відступили б перед військовою умілістю і вченістю, особливо коли вченість і військова умілість мають за провідницю й керівницю таку пишновеличну вроду, яка супроводить вашу вченість в особі сієї вродливиці, що перед нею не лише замкові брами повинні одкриватись і одчинятись, але й скелі розступатись, гори розходитись і розпадатись. Най же ваша милость зайде до сього раю — знайдуться тут зорі й сонця під пару небові, що вашець із собою приводить, знайдеться тут і військова доблесть у найвищому своєму прояві, і чудовна краса в найдосконалішій своїй подобі.

Здивувавшися з такої орації, авдитор почав пильно приглядатися до Дон Кіхота, і подоба нашого рицаря вразила його не менше, ніж промовлені ним слова. Не здобувшись на відповідь, мусив він уже новій дивуватись появі: то Люсінда, Доротея та Зораїда, почувши від господині про нового гостя та вродливу дівчину, яка з ним приїхала, вийшли поглянути на неї і привітати її. Дон Фернандо, Карденіо й парох якнайґречнішими висловами засвідчили своє шанування панові авдиторові, і він нарешті ввійшов до корчми, непомалу зачудований усім тим, що тут почув і побачив, а красуні, що вже були там, сердечно привітали новоприбулу вродливицю. Авдитор дорозумівся зразу, що всі постояльці тут — люди шляхетного роду, один тільки Дон Кіхот збивав його з плигу химерною постаттю своєю та не менш химерними манерами. Обмінявшися ще раз і ще милими речами та оглянувши приміщення, подорожні вирішили зробити так, як і раніше було задумано: дами переночують у тій комірчині, про яку ми говорили, а кава-

лери в сінях залишаться, покою їх стерегтимуть. Авдитор охоче погодився на те, щоб дочка його, ота панянка, пристала до жіночого гурту, а вона й сама була тому рада. На нічліг улаштувались вони з більшою проти їхнього сподівання вигодою, приставивши до вузького корчмаришиного ліжка дещо з постелі, яку авдитор із собою віз.

Невольника ж нашого, як він уперше глянув на авдитора, щось ніби в серце торкнуло, що то, може, його брат. Він запитав у одного служебника, що з авдитором їхав, як його панові на прізвище і відки він родом. Служебник одказав, що пана звуть ліценціат Хуан Перес де В'єдма, а родом він десь із Леонського підгір'я. З сієї відповіді капітан остаточно впевнився, що то і є його брат, який за отецькою порадою в науку пішов; без міри своїм відкриттям урадуваний, він одкликав набік дона Фернанда, Карденія та священика і об'явив їм несподівану новину, що сей авдитор подорожній — його рідний брат. Од слуги він дізнався також, що дон Хуан Перес їде в Америку, бо його іменовано авдитором у мексиканський трибунал, а та вродлива панянка, що з ним їде, — то дочка його, а мати її вмерла при по́роді, залишивши панові, крім дитини, ще й віно по собі пребагате. Капітан просив у своїх нових друзів поради — як йому перед братом одкритися. Може, краще буде вивідати заздалегідь, чи не згордує багатий своїм віднайденим убогим братом, чи таки ладен прийняти його з щирим серцем.

— Дозвольте мені тую пробу зробити, — попрохав священик. — Я чомусь переконаний, пане капітане, що він прийме вас по-рідному, бо з його благородної появи і поважної поведінки можна судити, що пиха й зарозумілість йому чужі і що він зуміє вірно оцінити химери мінливої долі.

— Так воно чи ні, — сказав капітан, — а все-таки краще буде, як я не зразу йому одкриюсь, а манівцями зайду.

— Не турбуйтесь, — заспокоїв його священик, — кажу ж вам, я так цю справу зорудую, що всі будуть задоволені.

Тим часом подали вечерю, і всі посідали до столу, крім невольника та дам, які вечеряли окремо у своїй комірчині. За вечерею священик сказав:

— А знаєте, пане авдиторе, в Стамбулі, де я прожив кілька літ у неволі, був у мене товариш один, ваш тезко по прізвищу. Такого хороброго вояка, такого бравого капіта-

на важко було знайти у всій гишпанській піхоті, але в того сміливця та завзятця доля була нещаслива.

— А як того капітана звали, пане мій любий? — спитав авдитор.

— Звали його Руй Перес де В'єдма, а родом був десь із Леонського підгір'я, — одказав священик. — Так от цей товариш розповів мені про батька свого і братів таке, що, якби я не знав його за людину й геть-то правдомовну, подумав би, що то якась казочка, от як бабусі, буває, взимку край коминка розказують. Розповів мені, що батько розділив добро своє на трьох синів і порадами їх мудрими обмислив, що твій Катон. Послухався він отецького слова й пішов у вояки, і так йому добре повелося, що за кілька років мужністю й хоробрістю своєю капітанського в піхоті чину доскочив, без жодної, як то кажуть, протекції; невдовзі мали його вже на полковника настановити, але тут стала йому на заваді лиха доля: якраз тоді, коли сподівався певної од неї ласки, в той щасливий день, коли стільки невольників волю свою одзискали, мусив він свою волю втратити (маю на думці день битви під Лепанто). Я ж потрапив у полон під Голетою, і за який час недоля звела нас докупи в Стамбулі. Звідти він дістався до Алжиру, де йому приключилась, як мені відомо, надзвичайна, можна сказати, небувала пригода.

І тут священик переповів йому коротенько історію його брата з Зораїдою. Багато всяких справ довелось переслухати авдиторові, та жодної він, мабуть, не слухав так пильно. Оповідач дійшов до того моменту, коли французи сплюндрували втікачів, які пливли фелюкою, зоставивши товариша його та красуню-мавританку в великій біді й нужді. А що з ними потім було — він, мовляв, не знає; може, вони якось до Гишпанії втрапили, а може, ті французи їх у Францію завезли.

Капітан, стоячи оподаль, слухав священикового оповідання і стежив пильно за найменшими порухами свого брата; той же, вислухавши все до кінця, зітхнув глибоко й промовив зі слізьми на очах:

— Ох, пане, коли б ви знали, яку се ви сказали мені новину, як глибоко вона мене зворушила, що аж сльози мимохітні та мимовільні на очі мені набігли... Той завзятий капітан, про якого ви отеє розповіли, то мій старший брат; бувши зроду сильніший за нас із другим братом і душею величніший, обрав він собі почесне й достойне воєн-

не ремесло. То був один із шляхів, що панотець наш нам на волю давав, як вам відомо вже з оповіді вашого товариша, життя якого здалось вам за казку. Я вкинувся в науку і Божою волею та власним старанням дійшов на сій дорозі до становища, в якому ви мене отсе бачите. Другий мій брат поїхав у Перу і вбився там у велике багатство: гроші, що він нам звідти присилав, не тільки повернули з наддатком частину майна, що на нього при поділі припала, а й дала можливість батькові знову стати щедрим, а мені — гідно й поважно скінчити студії і доступитись уряду, який я тепер обіймаю. Панотець наш живий іще, але гине від бажання діждатися звістки про любого первістка свого і безнастанно благає Бога, щоб смерть не склепила йому очей, поки він живовидячки сина свого загубленого не побачить. Дивуюсь тільки братові, що він же такий розумний, а не здогадався про гаразди свої та злигодні вісточки батькові переслати; щоб ми з батьком та братом знали були про такі речі, був би його викуп той давно готовий і без тої чарівної очеретини. А тепер я мушу серцем потерпати, чи пустили ті французи його з душею, чи, може, погубили, аби розбій свій приховати. Розпочав я подорож свою з радістю, та тепер одна цяя думка перемінює її в превелику печаль і тугу. О, братику мій любий, якби хто сказав мені, де ти тепер, я розшукав би тебе і вирятував од мук, хоть би й сам за те мусив муки прийняти! Якби приніс хто батькові старенькому вістку, що ти живий і знемагаєш десь у глибці підземній берберійській — видобули б ми тебе звідти гуртом, усе багатство своє положили б! О, прекрасна й великодушна Зораїда, якби ми могли нагородити тебе колись за добро, що вчинила єси моєму братові! О, як би мені хотілось бути присутнім при відродженні душі твоєї і погуляти на твоєму весіллі, що для всіх нас превеликою було б радістю!

Такими словами промовляв авдитор, глибоко зворушений цими несподіваними новинами про брата, і всі слухачі, що були при тому, щирим серцем журбі його спочували. Бачивши тоді парох, що замір його добре вдався, як і хотів того капітан, вирішив, що пора вже покласти край тому загальному смуткові! От устав він із-за столу і, пішовши до комірчини, вивів звідтіля за руку Зораїду (Люсінда, Доротея та молода авдиторівна теж вийшли слідком за нею).

Капітан чекав, що ж парох далі робитиме, а той і його взяв за руку та й підвів сю пару до авдитора і до решти кавалерів, говорячи:

— Осушіте ваші сльози, пане авдиторе, і нехай бажання ваші вінчаються найвищим благом, яке тільки можна собі уявити, бо перед вами рідний брат ваш і ваша мила братова. Оце, щоб ви знали, капітан В'єдма, а це — красуня-мавританка, що його в біді порятувала. Французи, про яких я вам розповідав, довели їх до убожества, аби ви могли появити супроти них великодушність доброго вашого серця.

Капітан кинувся обіймати свого брата, а той поклав йому руки на плечі, аби краще роздивитись; як же впевнився остаточно, що се він і єсть, то пригорнув його міцно до себе, плачучи з радості так ревно і чуло, що, на них дивлячись, і з присутніх не один сльозу змахнув. Які вже там слова говорили одне одному брати, які почуття навзаєм виявили, того, мабуть, ніяким пером не спишеш і думкою ніякою не здумаєш. Ось вони вже розповіли коротенько один одному, як кому велося, ось упевнили один одного в щирій братерській приязні, ось уже авдитор обійняв Зораїду, пропонуючи їй до послуг усе своє добро, ось уже сказав своїй доньці поцілуватися з Зораїдою, ось уже знов заплакали всі присутні, дивлячись на вродливу християнку і ще вродливішу мавританку. Ось уже Дон Кіхот, що мовчки і з пильною увагою на ту сцену дивився, пристосовував її у думці до химер мандрованого рицарства. Ось уже стали всі на тому, що капітан і Зораїда подадуться разом з братом до Севільї і дадуть знати батькові, що пропащий син об'явився, з неволі втік, аби приїхав, коли змога, до Зораїди на хрестини та на весілля, бо авдитор ніяким світом не міг перервати своєї подорожі — за його відомостями через місяць із Севільї до Нової Гишпанії мала вирушити флотилія, і було б вельми необачно пропустити таку нагоду.

Отак раділи всі та втішалися, що невольникова доля раптом так на добре повернула, і аж тоді схаменулись, що ніч десь уже на дві третини збігла, то треба хоч за останню відпочити трохи й поспати. Дон Кіхот визвався тримати варту перед замком, щоб не напав буває велетень який-небудь чи там лихий чоловік, знаджений безцінними скар-

бами вроди, що в замкові тому сховок знайшли. Ті, що нашого гідальга вже знали, подякували йому красненько і розповіли тут же авдиторові про його химороди, чим той непомалу потішався. Один тільки Санчо Панса не міг діждатись хвилі одпочинку і примостився раніше й краще за всіх на збруї свого осла, не знаючи ще, яка йому за неї складеться халепа; та про се буде в нас річ десь там далі. Отож дами подалися в свою комірчину, а решта подорожніх примостилась як хто міг. Дон Кіхот зробив, як обіцяв — вийшов на двір замку чатувати.

Так як перед світом до слуху дам долинув раптом голос чийсь, такий дзвінкий та гарний, що всі мимохіть заслухались, а найпаче Доротея, яка лежала побіч із панною Кларою де В'єдма (так-бо звали авдиторову дочку) і ще не спала. Ніхто не міг здогадатися, хто то так хороше співає, та ще й без усякої приграв ки. Раз здавалось, ніби з двору той голос лине, вдруге — ніби вже зі стайні... Наслухáли вони спильна, дивувались, що воно й хто, аж тут підступив до дверей Карденіо і сказав стиха:

— Хто не спить, слухайте: то співає молодий погонич мулів. Що за чарівний у нього голос!

— А ми вже й слухаємо, пане, — одказала Доротея. Карденіо пішов собі, а Доротея, прислухавшись пильніше, розібрала слова тої пісні:

РОЗДІЛ XLIII,

де оповідається втішна історія молодого погонича та інші незвичні пригоди, що в корчмі приключились

Я моряк, моряк любові,
І в її пучині бурній
Я блукаю і не знаю,
Чи до берега приб'юся.

Я пливу й дивлюсь на небо,
Бачу зірку золотую:
Ні, така прекрасна й світла
Не сіяла Палінуру!

А куди веде та зірка,
Я не знаю і мандрую,

І до неї, все до неї
Пориває мою душу.

Раз у раз зухвала скромність
І дурна благорозумність
Вид ясний її від мене
Закривають, ніби тучі.

Зоре ясна, світлосяйна,
Ти життя мені даруєш!
Як сховаєшся за хмари,
То від розпачу помру я...

Дослухавши пісні до сього місця, подумала Доротея, що жаль буде, коли Клара не дізнає приємності, проспавши такий чудовий спів; от вона поторсала туди-сюди сусідку, розбуркала її і каже:

— Даруй мені, дитино, що я тебе розбудила: се я для того зробила, щоб послухала ти собі на втіху прехороший голос, якого, може, зроду ще й не чула.

Клара не розібрала спросонку, що їй казала Доротея, і перепитала в неї, а та повторила; тоді авдиторівна молода наставила вуха; як же почула, сердешна, перші два рядочки, що співак далі вивів, зараз затремтіла цілим тілом, ніби пропасниця перемінна на неї раптом напала, притулилась до Доротеї, пригорнулась і зашепотіла:

— Ох, панійко моя пишна та люба, навіщо ви мене розбудили? Краще б мені була доля очі склепила і вуха заклала, щоб я не бачила й не чула того безталанного музи́ки.

— Що-бо ти кажеш, дитино? Отямся, таж то співає погонич мулів!

— Ні, не погонич, — заперечила Клара, — а володар маєтностей шляхетських і серця мого дівочого: довіку воно йому належатиме, хіба що сам кине.

Здивувалась Доротея, що дівчина така молоденька таким напрочуд розумним і проречистим словом до неї обізвалась, і сказала їй:

— Ви так висловлюєтесь, панно Кларо, що я нічого не збагну. З'ясуйте мені, будь ласка, по щирості, що то ви говорили про маєтності, серце і про того співака, що голос його так вас бентежить... Але ні, краще не кажіть зараз нічого, а то мені доведеться заспокоювати вас, а я так би

хотіла ще тим співом порозкошувати, тим більше що він уже іншої завів — і пісня якась нова, і голос не той.

— Нехай! — сказала Клара і, щоб не чути співу, заткнула собі вуха руками, чим знову здивувала Доротею, а та, прислухавшись пильно, вловила ось які слова:

Ясна моя надіє.
Ми шлях важкий самі собі обрали;
Іди ж назустріч мрії
Крізь ніч і тьму, крізь хащі і завали
І будь безстрашна, люба,
Хоть жде тебе на кожнім кроці згуба.

Не осягне лінивий
Почесного тріумфу й перемоги,
Не буде той щасливий,
Хто сам до щастя не шука дороги,
А згорне руки кволі
І жде знічев'я милості від долі.

Любовні насолоди
Високу ціну мають справедливо;
Амур свої клейноди
Оберігає пильно і ревниво;
Одвіку так ведеться:
Нікчемне те, що дешево дається.

Незламність духу може
В коханні осягнути неосяжне,
Вона мені поможе
Амура міць поборювать звитяжно,
І сподіватись треба,
Що я з землі таки дістану неба.

Тут спів урвався, і почулися знов Кларині ридання. Доротея ще дужче загорілась дізнатися, в чому причина того ніжного співу й того сумного плачу, і вона знов почала допитуватись у дівчини, проти чого вона їй допіру оті слова сказала. Тоді Клара, боячися, щоб її не почула Люсінда, ще ближче присунулась до Доротеї і зашепотіла їй над саме вухо — тепер уже ніхто сторонній не міг би її підслухати:

— Той співак, пані моя люба, то син уродженого шляхтича з королівства Арагонського, властителя двох маєтків, а живе він тепер у столиці, якраз навпроти будинку мого татка. І хоть у нас у домі всі вікна взимку фіранками полотняними заслонені, а влітку віконницями ґратчастими,

кавалер той, що в столиці навчається, побачив таки мене — чи то в церкві, чи ще десь, не знаю. Ну, побачив та й закохався і давай із своїх вікон знаками різними та сльозами ревними те кохання своє мені освідчувати — мусила я йому хоч-не-хоч повірити і сама його покохала, не знаючи навіть гаразд, хто він такий. Найчастіше він мені ось який знак подавав: руку з рукою з'єднає, мовби хоче сказати, що думає зі мною одружитись. Я б тому була рада, та коли ж сирота, матері немає, то нікому й поради дати. От я ніби й нічого, хіба тільки часом ось яку ласку йому робила: як татко мій із дому вийде, та і в нього так само, тоді відсло-ню, було, фіранку або віконницю відхилю та й покажуся йому вся — а він то вже такий радий, такий щасливий тоді був, що аж шалів із радощів. Та ось надійшов час, що тат-кові виїжджати треба, і юнак про те довідався — не од мене, певна річ, бо я ніяк не могла вістки йому переслати. Довідався та й захворів, сердешний, мабуть що з горя, так я не побачила його перед від'їздом, не попрощалась хоч би очима. Проїхали ми отак день, другий, завертаємо до двору заїжджого в одному посіллі, за день дороги звідсіля, аж бачу — він стоїть коло воріт у перевдязі парубка-пого-нича, та так же ловко одягнувся, що й не впізнала б, якби образ його навіки в мою душу не врізався. От упізнала я його, здивувалась і зраділа, а він тільки глянув на мене крадькома, щоб татко не постеріг — він усе від нього хо-вається, як ми зустрічаємось десь на шляху або в заїзді. Знаю добре, що він мене любить і з тої любові пустився йти пішки, труд такий великий приймає, а я аж гину з жалю, і куди він ступенем ступить, туди й моє око біжить. Не знаю, що він собі думає і як йому вдалось від батька свого втекти, бо батько дух за ним ронить — адже то його єдиний син і такий юнак, що вартий найніжнішої любові; ви самі в тому переконаєтесь, як його побачите. А ще ска-жу вам, що пісні оті він сам придумав — говорено мені, що добре вчиться і до віршування вельми дотепний. І ще одне: скоро побачу його чи почую, як співає, зараз тремчу вся від страху та тривоги, боюся, щоб татко його не впізнав і про наші любощі не здогадався. За весь час я й словеч-ком із ним не перекинулась, а так люблю, що жити без нього негодна. От і все, люба моя пані, що можу я розпо-вісти вам про цього співака, котрого ви так уподобали за

голос: із самого голосу вже знати, що то не простий собі парубок-погонич, як ви сказали, а володар маєтностей і сердець, як сказала я.

— Годі, годі вже, панно Кларо, — обізвалась тоді Доротея, вициловуючи дівчину, — не кажіть мені більше нічого, а ждіть тихо ранку: маю в Бозі надію, що доведу вашу справу до щасливого кінця, якого вона заслуговує за такий поштивий початок.

— Ох, пані! — зітхнула панна Клара. — Чого там мені ждати, коли батько його такий родовитий і багатий, що йому здається, ніби я його синові не то за дружину, а й за слугиню не годжуся? А потай свого татка я теж нізащо в світі не вийду заміж... Одного я хочу: нехай сей юнак покине мене і вертається додому, може, розлука й далека сторона, в якій я житиму, загоять мою сердечну рану, хоча знаю, що ліки ті дуже непевні!.. Не можу збагнути, яка це мара мене обмарила, як те кохання в серце моє закралось — адже ми обоє такі ще молоденькі. Ми з ним, здається, одної верстви, а мені ще й шістнадцяти немає; каже татко, що на Михайла якраз шістнадцять мине.

Доротея аж посміхнулася, почувши ті дитячі міркування панни Клари.

— Відпочиньмо трохи, панночко, — сказала вона, — вже й ночі тієї мало зосталось, а дасть Бог світ, все буде як слід. Не я буду, коли вашої справи не залагоджу!

Тут вони заснули обидві, і в усій корчмі запанувала глибока тиша. Не спали в ній тільки-но корчмарівна та наймичка Маріторна: наслухавшись про Дон Кіхотові химери і знаючи, що він вартує при брамі кінно і збройно, вони вирішили пожартувати з ним трохи або хоч посміятися з його чудної балаканини.

У всій корчмі, треба сказати, не було жодного вікна, що в поле б виходило, за виїмком відтулини в амбарі, кудою солому надвір викидали. Коло сього ж то віконця причаїлись дві полудіви і стали дивитись на Дон Кіхота, як він сидів на коні і, спершись на списа, зітхав час від часу так тяжко та смутно, ніби з кожним зітханням душа йому з тіла відлітала. А ще почули, як промовляв він тихим, чулим та любосним голосом:

— О володарко моя, Дульсінеє Тобоśська, вершино краси людської, глибино й безодне мудрості, скарбнице люб'-

язності, виталище доброчесності, взоровзоре всього непорочного, благовісного й відрадісного, що тільки є на світі! Скажи, чим у сій хвилі бавиться твоя велич? Може, зносиш ти мислі свої високі до вірного твого рицаря, що з вольної своєї волі, аби лише тобі услужити, на різноракі і незчисленні небезпеки життя своє наражає? Повідай мені про неї хоч ти, о вночішнє триобразне світило! Можливо, споглядаєш ти нині заздрим оком на її незрівнянний образ, як вона походжає собі по кружганку пишного свого палацу або, злігши на балкон грудьми, про те гадає, як би, честі своєї не вронивши і гідності не вщербивши, втишити муку палкую, що безталанне серце моє з її причини приймає, про те думає, яке б мені дати блаженство за страждання мої, яку відраду за мою журбу, яке життя за смерть мою, яку, врешті, нагороду за вірную мою супроти неї службу! А ти, о Фебе-Аполлоне, що, певне, спішиш уже запрягти коні свої золотії, аби з самого рання виїхати назустріч володарці моїй, як тільки узриш її — благаю, вклонися їй од мене низенько. Та дивлячись на неї і вітаючи її, не важся торкатися устами ланит її, бо я запалаю ревнощами дужче, ніж ти колись палав до вітроногої гордівниці, що за нею вганявся єси до знемоги чи то по долинах Фессалійських, чи то по берегах Пенея, — не пам'ятаю вже гаразд, якими світами ти гасав тоді, закоханий і ревнивий...

Та на сім слові корчмарівна перебила жалібне Дон Кіхотове просторікування; вона озвала рицаря й сказала:

— Пане мій і добродію, чиніте ласку і під'їдьте сюди!

На той озив її і оклик Дон Кіхот повернув голову і при місяці, що саме на всю свою ясоту розсвітився, побачив, що гукають його з амбару, а отвір той здавався йому вікном, та ще й з позлотистими ґратами — інакше, на його думку, й не могло бути в такому пишному замкові, за який він мав ту корчму, — і в його божевільній уяві, як і минулого разу, виник образ чарівливої панянки, дочки власниці того замку, яка, не маючи більше змоги поборювати в собі пристрасть любовну, знову домагається його кохання. З сією думкою, щоб ніхто не смів закинути йому неґречності або невдячності, він підібрав ловіддя Росинантові, під'їхав до отвору і, побачивши двох дівчат, промовив:

— Жаль мені за вас превеликий, ясновельможна панно, що помисли ваші любовні до того спрямовані серця,

котре не має можності такими почуттями назустріч озватися, яких заслуговують краса ваша і цнота, — лише не виніте за те нещасливого мандрованого рицаря, котрому Амур заборонив зносити мислі до будь-якої іншої особи, крім тієї, що від хвилі, коли він скинув на ню очима, сталася єдиною над його серцем царицею. Даруйте мені, ласкава панно, вертайтеся до вашого покою і не ясуйте мені почуттів ваших, аби не мусив я знову невдячником показатися. Як же з любові до мене ви бажаєте, щоб я прислужився вам у іншій якійсь, не любовній справі, то скажіть мені — клянуся ймениям далекої і солодкої ворогині моєї, що я тут же вчиню вашу волю, дістану вам, коли хочете, навіть пасмо Медузиного волосся, того ворушкого гадюччя, а як скажете, то й проміння сонячного, що в кришталі ув'язнене.

— Моїй пані нічого такого не треба, пане лицарю, — відповіла йому на те Маріторна.

— А чого ж вашій пані треба, о мудра дуеньє? — спитав Дон Кіхот.

— Тільки вашої прекрасної руки, — сказала Маріторна, — аби, доторкнувшись до неї, остудити хоч трохи палку жагу, що привела її до сього вікна з немалою для честі її небезпекою, бо як застане її панотець, то пошаткує на капусту, що й вуха цілого не лишиться.

— Хотів би я бачити, як він се зробить! — вигукнув Дон Кіхот. — Нехай бережеться, як не хоче добутися найганебнішої смерті, якою будь-коли помирав отець, що важився піднести злочинну руку на ніжне тіло закоханої дочки своєї.

Маріторна була впевнена, що рицар таки подасть руку, якої від нього зажадали, і, обміркувавши наперед, що мала робити, скочила од віконця того хутенько до стайні, взяла там обротьку Санчового осла і миттю назад вернулася. Дон Кіхот тим часом став уже ногами Росинантові на сідло, силкуючись дотягтися до того, мовляв, ґратованого вікна, за яким у його уяві стояла зранена любов'ю панянка, простягнув їй руку і промовив:

— Возьміте, панно, сюю руку, вірніше кажучи, сюю покарницю всякого ледарства на світі; возьміте, кажу, сюю руку, до котрої ніколи ще не приторкалась жіноча рука, навіть рука обранниці моєї, якій належу я цілим тілом і душею. Не на те вам подаю її, абисте її цілували, іно на те, абисте поглянули

на сплетіння її сухожиль, на зчеплення мишиць, на розгалуження тугих та широких її жил і спізнали з того, яке могутнє мусить бути рам'я, що до тої руки належить.

— Зараз побачимо, — одказала Маріторна. Зробила зашморг на оброті, накинула йому на зап'ясть, а тоді підбігла до воріт амбарних і прикрутила другим кінцем до засовня. Відчувши на кісточці жорсткість ременя, Дон Кіхот промовив:

— Здається мені, що ваша милость не гладить мою руку, а наче шкребе. Не будьте до неї жорстокою, адже вона не винна в тій жорстокості, якою моє серце до вас обернулось, тож не зривайте свого серця на сій малій частині замість цілого. Ще ж і на те нехай ваша милость ізважить, що хто щиро любить, не мститься так підступно.

Та ніхто вже тих Дон Кіхотових слів і не слухав, бо скоро Маріторна прив'язала його, зараз обидві шкодниці чкурнули звідтіля, конаючи зо сміху, і лишили нашого рицаря в такому скруті, що годі було шукати викруту. Стояв він, як ми вже казали, на Росинанті, руку в отвір просунув, а її запетльовано та до воріт прив'язано, то й потерпав хтозна-як, щоб кінь його, буває, не рушився туди чи сюди, бо тоді довелось би йому на власній руці повиснути; боявся навіть поворухнутись, хоч Росинант у нього такий був смирняга і плохута, що й цілий вік, здається, простояв би нерушиме. Побачивши вкінці, що він таки прив'язаний, а панянки пішли кудись, Дон Кіхот уявив собі, що то йому чарами пороблено, як і минулого разу, коли в цьому самому замку він дістав лупки од зачарованого мавра, що в погонича перекинувся. Він проклинав себе подумки за необережність свою та необачність: ледве вихопившися раз із сього замку, він наважився вступити в нього вдруге, хоч то для мандрованих рицарів певна ознака й пересторога — якщо пригода не вдалась, виходить, не тобі вона, а комусь іншому судилась, тож не годиться пускатися на неї вдруге. Моцювався він тією рукою, туди й сюди крутив, чи не одв'яжеться, та шкода було заходу — надто вже міцно прикрутили. Щоправда, смикався він обережно, щоб Росинанта не потривожити; хоч як йому хотілося знову в сідло сісти, та що тут удієш — або стій, або руку собі вирви.

Давай він тоді жалкувати, що нема при ньому меча Амадісового, проти якого всі чари безсилі; давай свою лиху

долю проклинати, давай бідкатися, що скільки то зла в світі скоїться, поки він отут зачарований перебуватиме (а що його зачаровано, в тому він не мав найменшого сумніву); давай згадувати знову кохану свою Дульсінею Тобоську, давай кликати зброєношу свого Санча Пансу, який, простягнувшись на упряжі ослячій, так щиро розіспався, що й про рідну маму свою забув; давай гукати чародія Ліграндея та мудрого Алькіфа, щоб порятувати його, давай узивати до доброхітниці своєї Урганди, щоб помочі йому дала... Одне слово, і ранок уже надоспів, а рицар наш з бентеги та відчаю волом ревів, не сподіваючись, що день принесе мукам його якусь пільгу, бо гадав, що вже його на віки вічні заклято. На ту думку наводив його і Росинант, що стояв, мов уритий, і не ворушився. І ввижалося гідальгові, що так він і нидітиме разом із конем своїм, не ївши, не пивши і не спавши, поки не минеться лиховісна дія світил небесних, або поки могутніший якийсь чарівник не розіб'є тих зловорожих чарів...

На щастя, він помилився в тих своїх думках, бо як тільки зоря вранішня зазоріла, до корчми під'їхало четверо вершників, добре одягнених і споряджених, з мушкетами при сідлах. Загрюкали вони щосили до брами заїзду, бо ще зачинена була, і Дон Кіхот, що навіть у такому стані вважав себе за вартового, покрикнув до них дужим і гордим голосом:

— Рицарі чи зброєносці, чи хто ви там єсте, не годиться вам до брами сього замку ґвалтом добуватись, бо річ ясна, що такої ранньої години всі замчани ще спочивають, та й не подоба фортецям одчинятися, поки сонце праведне проміння свого на весь світ не розпросторить. Тож звертайтеся й чекайте, аж день білий настане, тоді ми ще подивимось, чи варто вас упускати, чи ні.

— Де той у біса замок, де фортеця? — гукнув один вершник. — Не гайте нас цими дурними церемоніями! Якщо ви господар заїзду, то кажіть нам одчинити: тільки коні тут погодуємо та й далі рушимо, бо спішно нам діється.

— Чи вже ж то, рицарство моє, скинувся я на господаря заїзду? — спитав Дон Кіхот.

— Не знаю, на кого ви так скинулись, — одказав другий вершник, — тільки знаю, що дурниці мелете, називаючи цю корчму замком.

— Бо се і єсть замок, — заперечив Дон Кіхот, — і то найкращий на всю околицю, бо властителі його тримали в руках берло, а на голові корону носили.

— А може, навпаки: на голові берло, а в руках корону? — спитав єхидно подорожній. — Певне, в сьому заїзді кумедіянти якісь отаборилися, що звикли носити берла й корони, про які ви говорите. Не думаю, щоб у таку задрипану корчму, в такий загумінок завертали коли особи, гідні справжнього берла й справжньої корони.

— Не знаєте ж ви світові ладу, — сказав тоді Дон Кіхот, — коли вам невідомо, які пригоди трапляються мандрованим рицарям.

Товаришам вершника, який розпочав розмову з Дон Кіхотом, набридло слухати ті теревені, і вони загрюкотіли у ворота ще дужче, аж корчмар пробудився та, либонь, і всі його постояльці. Господар устав і спитав, хто там стукає. Тут як на лихо одна з кобил, котрі були під подорожніми, наблизилась по́нюшки до Росинанта, що, сумно опустивши вуха, смирнесенько стояв під витягнутим своїм паном. Хоть же й здавалося, що кінь той дерев'яний, та живчика все-таки якогось мав і собі давай нюшкувати, хто там до нього лащиться; та ледве зворухнувся трохи, як ноги Дон Кіхотові роз'їхались і з сідла виковзнули — щоб не був за руку прив'язаний, то певно беркицьнувся б додолу. І так же йому сильне заболіло, мов хто руку в зап'ясті різав або плече з суглоба викручував: висів так низько, що пальцями ніг от-от, здається, землі дістане, та то було для нього ще гірше, бо тужився щосили ступнями на землю стати, і все не міг дотягнутись, як от буває до диби кого припнуть, а він дригається, бідолашний, сподіваючись до долу якось досягнути, і тим тільки збільшує свою муку.

РОЗДІЛ XLIV,

де оповідається про нові незвичайні події, що в корчмі сталися

Дон Кіхот репетував таким непутнім голосом, що зляканий корчмар, одперши браму, зараз побіг подивитись, що воно там кричить; кинулись за ним і подорожні. Од того крику пробудилася й Маріторна; зміркувавши, в чому

тут річ, вона шмигнула в амбар і одв'язала оброть, на якій висів Дон Кіхот. На очах у господаря й новоприбулих гостей брязнув наш рицар додолу; ті підійшли до нього й спитали, що йому таке, чого він так кричав. Він скинув мовчки з себе той ремінь, звівся на ноги, зліз на коня, ослонився щитом і списа взяв наперехил, од'їхав назад далеченько, а тоді вернувся клусом під корчму і проголосив, гарцюючи:

— Як іскаже который, що не даремне, а за діло було мене зачаровано, того я з дозволу володарки моєї принцеси Обізіяни назву брехуном і визву та викличу на мономахію рицарську!

Новоприбульці здивувались гідальговим речам, але господар допоміг їм вийти з того дива, пояснивши, що то Дон Кіхот і на нього не треба звертати уваги, бо він несповна розуму. Тоді вони спитали у господаря, чи не заїздив часом до корчми його панич років п'ятнадцяти, перебраний за погонича мулів, а прикмети, мовляв, у нього такі й такі — і змалював словами, який на подобу той юнак, що в панну Клару закохався. Корчмар одповів, що багато в його заїзді люду перевернулось, та він такого щось ніби не пригадує собі. Але тут один із подорожніх помітив раптом карету авдиторову і сказав:

— Так і є, він тут десь мусить бути. Ось карета, за якою, кажуть, він раз у раз уганяє. Хай же один тут при брамі зостанеться, а решта всередині шукає. Ба ні, ще комусь треба круг корчми вартувати, щоб він, буває, десь через мур не вискочив.

— Гаразд, так і зробимо, — погодився другий.

Тоді двоє до корчми вступили, третій при брамі лишився, а четвертий почав круг двору ходити. Господар дивився на те все й не знав, до чого воно — здогадувався тільки, що того панича шукають, що його прикмети допіру оце розказували.

Тим часом і сонечко вже встало; чи то з сієї причини, чи, може, од галасу, що Дон Кіхот наробив, попрокидались і повставали всі нічліжани. Перше за всіх посхоплювались панна Клара та Доротея: одній не давала спокою думка, що десь тут близько її коханий, а другу розбирала цікавість поглянути, який же він єсть, то обом не до спання вже вночі було. Дон Кіхот, бачивши, що ніхто з чотирьох подорожніх на нього не зважає і виклику не хоче прий-

мати, аж нетямився з гніву та досади; якби регули рицарські дозволяли мандрованому рицареві встрявати в нову пригоду після того, як він дасть клятву нічого не починати, поки не довершить призначеної справи, наш гідальго неодмінно був би кинувся на них, і вони хоч-не-хоч мусили б із ним до бою стати; але він тримав у пам'яті свою обіцянку, що не пускатиметься в інші пригоди, поки принцесі Обізіяні царства її не поверне, тож угамувався потроху і дивився мовчки на новоприбулих — чим усі ті їхні заходи скінчаться. Один із них тим часом таки відшукав панича — той спав у стайні поряд із справдешнім погоничем і в думці собі не клав, щоб хто його розшукував, а тим більше міг упіймати. Той чоловік схопив юнака за руку і сказав:

— Оце так, пане доне Луїсе, добре ви задля стану свого високого одяглися і в добрій постелі спочивали — зразу видно, що паніматка ваша в розкошах великих ростила вас і кохала.

Заспаний юнак протер собі очі і, приглянувшись пильніше до того чоловіка, впізнав у ньому батькового челядинця; се відкриття так його ошелешило, що довгу хвилю і на слово не міг здобутись. Челядинець же провадив далі:

— Ну, що ж, пане доне Луїсе, іншої ради нема — наберіться терпіння та вертайтесь мерщій додому, як не хоче вашмость, аби татко ваш, а мій пан, на той світ не вирядився, бо так він утечею вашою засмутився, що на інше тут і сподіватись годі.

— А як же дізнався татко, що я саме сюди поїхав і в такому перевдязі? — спитав дон Луїс.

— То один школяр, — одказав слуга, — якому ваша милость замір свій одкрила, зглянувся на татка вашого, побачивши, як дуже він за вами побивається, і все йому розповів. Тоді пан послав нас чотирьох за вами наздогінці, і от ми, всі четверо, до ваших, паничу, послуг. Ми з душі раді, що недарма ганялись і зможемо привести вас перед очі того, котрий так ревне вас любить.

— А це вже буде як я захочу і як Бог дасть, — заперечив дон Луїс.

— Та що ж тут хотіти і що Бог може дати іншого? Вертайтесь додому, та й квита. Іншої ради годі й вигадати.

Той парубок-погонич, із яким спав дон Луїс, чув усю розмову; він схопився з постелі і побіг розказати все дону

Фернандові, Карденієві та іншим постояльцям, що встигли вже на той час одягнутись. Він сказав їм, що чоловік величає того хлопця паном, і переповів їхню розмову, з якої знати було, що слуга хоче завернуть панича додому, а той опинається. Почувши од погонича такі речі і пригадавши, який у того юнака чудовий голос, усі притьмом захотіли довідатись достеменно, хто він такий єсть, а якщо йому насильство яке загрожує, то й помочі дати, от і пішли вони гуртом туди, де панич і досі з слугою ще сварився та сперечався. Тут саме й Доротея з комірчини вийшла, а за нею стривожена панна Клара; Доротея, одкликавши Карденія набік, розповіла йому коротенько історію того співака нічного та панни Клари, а Карденіо розказав їй, що вже за юнаком сюди погоня з дому приїхала. Він говорив усе те тихенько, проте панна Клара почула таки новину, і так тая новина її в серце вразила, що, мабуть, без пам'яті упала б бідна дівчина, якби Доротея була її не підхопила. Карденіо порадив Доротеї, щоб ішла з дівчиною в кімнату, а він, мовляв, постарається залагодити якось тую справу; так же вона й зробила.

Тим часом усі четверо слуг зібралися вже докупи; вони обступили дона Луїса і вмовляли його чимдуж, аби не гаяв дарма часу та їхав мерщій додому панотця свого в журбі розважати. Дон Луїс казав їм, що зроду не поїде, поки не доведе до скутку однієї справи, бо йдеться тут про життя його, честь і душу. Слуги своє правили, що вертатись їм без нього ніяким світом не можна; чи по волі, чи по неволі, а вони таки мусять його забрати.

— Візьмете хіба мій труп, — уперто відмагався дон Луїс. — Хоч на які способи будете братись, одволочите мене додому тільки бездиханного.

Тут на суперечку тую позбігались інші корчемні постояльці, в тому числі Карденіо, дон Фернандо з прибічниками своїми, авдитор, священик, цилюрник, а також Дон Кіхот, який вирішив, що годі вже йому варти додержувати. Карденіо, що знав уже юнакову історію, спитав у слуг, чого це вони ґвалтом хочуть кудись його везти.

— А того, — одказав один із них, — що хочемо батькові його життя привернути, бо з туги за паничем пан наш смерті пожити може.

Та дон Луїс сказав йому на це:

— Нема чого тут мої справи привселюдно обговорювати. Я чоловік вільний: захочу — то сам вернусь, а не захочу — ніхто мене не присилує.

— Присилує вас до того ваш таки добрий розум, — не вгавав слуга. — Як же він у вас, може, схибить, то не схибить у нас, і ми зробимо те, за чим сюди приїхали і що зробити нам велить наша повинність.

— Треба нам з'ясувати як слід, у чому тут, власне, річ, — втрутився в розмову авдитор.

Тоді слуга, впізнавши в ньому пайового сусіда, сказав:

— Чи ж ви, пане авдиторе, не впізнаєте сього панича? Це син сусіда вашого, він утік із отецького дому в такому перевдязі, що аж ніяк станові його не личить — гляньте лишень на нього, то самі побачите.

Авдитор приглянувся пильніше до юнака і таки впізнав сусідового сина. Обійняв його сердечно та й питає:

— Що се за дитячі вибрики, пане доне Луїсе? Чи, може, й справді є якась поважна причина, що примусила вас мандрувати таким способом і в такому перевдязі, що справді мало пасує до звання вашого?

На очах юнакові аж сльози наринули, і ні слова на відповідь не промовив він аудиторові. Тоді авдитор заспокоїв служебників, сказавши, що якось-то воно влаштується, а сам узяв дона Луїса за руку, одвів його трохи далі і почав питати, чого се він із дому втік. Поки він там його розпитував, коло брами корчемної зчинився знову галас: скориставшись тривогою, що дон Луїсові слуги тут наробили, двоє постояльців задумали вислизнути нишком із корчми, не заплативши за нічлігування. Та господар завше мав пильніше око на свої справи, аніж на чужі, спіймав їх коло самих воріт і почав правити плати, такими гнилими словами кривдників лаючи, що вони зозла з кулаками на нього кинулись і такого дали йому гарту, що мусив бідний корчмар пробі кричати. Роззирнулись кругом жінка його й дочка, бачать, аж крім Дон Кіхота навряд чи хто господаря зараз оборонить, бо всі своїми справами заклопотані; тим корчмарівна й звернулась до рицаря з такими словами:

— Благаю вас, пане лицарю, аби силою, даною вам од Бога, оборонила ваша милость бідного панотця мого, бо ті два розбишаки молотять його, як снопа пшенишного!

Вислухавши її, Дон Кіхот відповів спокійно і незворушно:

— Ясна панно, в сій хвилі прохання ваше нестатечне і недоречне, бо невільно мені в якусь нову пригоду вдаватись, допоки тієї не завершу, на яку вже своє слово подав. Чим же я вам у сій справі можу вслужити, дак ось чим: біжіть і скажіть панотцеві вашому, аби якнайдовше ворогам одсіч давав і ні в якому разі їм не здавався, а я тим часом попрошу в принцеси Обізіяни, аби дозволила мені допомогти йому в такій притузі, і як дістану од неї призвоління, то будьте певні, що я його неодмінно порятую.

— Ой лишенько! — гукнула Маріторна, що чула ту розмову. — Поки ваша милость теє призвоління дістане, то пан мій буде вже десь на тому світі!

— Дайте мені лишень випросити того дозволу, ясна панно, — заперечив Дон Кіхот, — і нехай він собі буде навіть на тому світі, я його і звідти визволю, хоч би і всі тогосвітні сили проти мене встали, а як ні, то такої докажу помсти над лиходіями, які його туди спровадили, що то вже немала буде для вас сатисфакція.

Нічого більше їм не кажучи, підійшов до Доротеї, приклякнув перед нею і почав слебізувати своєю мудрованою рицарщиною, просячи, аби її велич уділила йому з ласки своєї призвоління стати на поміч властителеві сього замку, на котрого великеє впало безголов'я.

Принцеса охоче вволила його прохання; тоді рицар добув меча, прикрився щитом і кинувся до воріт, де ті два постояльці чесали ще господаря свого немилосердним чосом. Та добігши до них, став раптом, ніби до місця прикіпив, хоч Маріторна й господиня гукали йому, аби не стояв, а панові й мужеві їхньому помочі-рятунку давав.

— Тим я стою, — одвітував їм Дон Кіхот, — що не подоба мені проти челядницького люду меча добувати. Гукніть сюди джуру мого Санча Пансу, бо така помста й оборона саме йому випадає і належить.

Поки ж то коло воріт всі оці розмови точилися, кулаки в бійці не вгавали, і корчмареві добре перепадало в пику і в потилицю, на превелику досаду Маріторні, корчмарисі та її доньці, що аж нетямилися з Дон Кіхотового боягузтва та духопеликів, які діставав пан їхній, муж і отець.

Та залишимо на якусь часину господаря, може, хтось його таки виручить, а ні, то нехай мовчить та дише і не важиться більше на такі справи, для яких йому бракує сил. Відійдімо краще назад ступнів із п'ятдесят та послухаймо, що відповість дон Луїс авдиторові: адже ми розсталися з ними, як пан судія розпитував юнака, чого він пішки мандрувати пустився та ще в такому злиденному одязі. Юнак міцно схопив його за руки, мовби серце йому тиснув жаль необорний, і, проливаючи буйні сльози, почав говорити:

— Пане мій і добродію, я можу вам одне тільки сказати: з тої хвилини, як небо погодило мені, а близьке сусідство дало змогу побачити володарку мою панну Клару, вашу доньку, а мою царицю, — з тої самої хвилини заволоділа вона душею моєю, і якщо ваша воля, пане мій правдивий і отче, тому не противна, то ще сьогодні може вона стати малжонкою моєю. Заради неї покинув я отчий дім, заради неї взяв на себе сю одежу, аби слідком за нею слідкувати будь-куди, як ото стріла, що до мети її пущено, як ото мореплавець, що за провідною зорею лине. Вона знає про моє кохання лише стільки, скільки його могли зрадити сльози мої, що вона здалеку на очах моїх бачила. Вам, добродію, відомо, що батьки в мене — люди шляхетні і маєтні, що я в них єдиний спадкоємець; якщо цього з вас досить, аби ви наважились учинити мене цілком щасливим, то прийміть ще нині мене за сина вашого. Як же панотець мій інші, може, має наміри і не оцінить належно скарбу, який мені пощастило знайти, то є сила, сильніша над людську волю: час може що завгодно перемінити, що завгодно перелаштувати.

По сім слові закоханий юнак замовк, авдитор же стояв здивований, збентежений і вражений: дивувався тому, як розумно й красномовно говорив дон Луїс про свої почуття, бентежився тим, що не знав, що робити в такій непевній і несподіваній оказії. Тим же він і не відповів йому нічого певного, прохав тільки заспокоїтись і затримати слуг до завтрього, а там, казав, уже подумаємо, що робити, аби всім добре було. Дон Луїс усе поривався цілувати йому руки, зрошуючи їх буйними сльозами, що й кам'яне серце був би зворушив, не то авдиторове, бо пан судія розумний був чоловік і усвідомлював, яке щастя принесе цей шлюб його дочці; дуже йому й самому хоті-

лось молодят поєднати, але щоб усе по-доброму було, щоб дав на те згоду і дон Луїсів батько, котрий, як це було відомо авдиторові, прагнув здобути для сина високий титул.

Тим часом ті два бешкетники дійшли з господарем до згоди і заплатили йому, не стільки погроз Дон Кіхотових злякавшися, скільки здавшись на його розсудливі та переконливі докази, а дон Луїсові слуги чекали, чим скінчиться розмова їхнього панича з авдитором і на що він нарешті зважиться. Та лукавий, як то кажуть, не спить, а все миром колотить: якраз у цей час до корчми прибився той самий цилюрник, у якого Дон Кіхот здобув колись Мамбрінового шолома, а Санчо Панса взяв міньки упряж; завів він осла свого до стайні, аж бачить — Санчо коло сідла саме порається. Впізнав цилюрник своє добро і, набравшися зваги, кинувся на Санча, гукаючи:

— Ага, попався, жучку, в ручку! Давай мені, пане шалигане, мідницю мою, сідло і всю збрую, що ти в мене вкрав!

Побачивши Санчо ту наглу напасть і почувши, як його шпетять, ухопився однією рукою за сідло, а другою двигонув напасника в зуби, аж той юшкою вмився; проте цилюрник усе-таки не випускав із рук здобичі, тобто сідла свого, а закричав іще дужче, аж усі постоярьці корчемні на той бешкет і гармидер позбігались.

— Іменем короля і правосуддя! — волав цилюрник. — Рятуйте мене, я своє добро беру, а сей розбишака, сей волоцюго хоче мене вбити!

— Брешеш, — огризався Санчо, — ніякий я не розбишака й не волоцюга, а ся здобич дісталась панові моєму Дон Кіхоту в чесному бою!

Сам Дон Кіхот теж надоспів уже туди і з великою втіхою дивився, як джура його обороняється і в наступ переходить. З сієї хвилі він вирішив, що Санчо в нього добрий вояка, і поклав у душі при першій же нагоді висвятити джуру свого на рицаря, бо він цілком заслуговує тої честі.

Звада тим часом не вгамовувалась; цилюрник сказав між іншими речами й таке:

— Панове добродійство, це сідло осляче моє, як моя та смерть, що Пан Біг мені призначив; я так його добре знаю, мовби сам його вродив. Та тут же в стайні і осел мій, він не дасть мені збрехати: от хоч приміряйте самі, і як воно

йому не ляже, мов улите, то назвіть мене тричі падлюкою! І то ще не все: того самого дня, як у мене сідло вкрадено, пропала й мідниця моя новесенька, ще й у роботі не була; я за неї цілого таляра дав!

Тут Дон Кіхот уже не витримав. Він кинувся до двох супротивників, розборонив їх, а сідло поклав на видноті, щоб усі добре бачили його, поки буде встановлено істину, і промовив:

— Що сей бравий зброєносець помиляється, ви можете вже з того ясно і явно урозуміти, панство моє, що він називає мідницею голярською ту річ, яка була, є і буде Мамбріновим шоломом, а шолома того я добув у нього в чесному поєдинку, після чого став правоправним господарем його і властителем. Що ж до цього сідла, то воно мене не обходить; скажу тільки, що джура мій Санчо прохав у мене дозволу зняти попону з коня того переможеного боягуза і прикрасити ним свого ступака. Я дав йому той дозвіл, а він узяв попону; яким робом вона перемінилась на осляче сідло, я напевне не знаю, гадаю, одначе, що це одно з тих перетворень, які постійно відбуваються в нашому рицарському житті. А щоб воно було певніше, бігáй, друже Санчо, та принеси сюда шолома, що сей добрий чоловік за мідницю собі має.

— Бігме, пане, — сказав Санчо, — як у нас із вами немає інших доказів, крім того, що ви кажете, то з цієї мідниці такий самий Лаврінів шолом, як із цього ослячого сідла попона.

— Роби, що я сказав, — гримнув Дон Кіхот, — адже в цьому замку все зачароване.

Санчо збігав і приніс мідницю. Дон Кіхот узяв її в руки і сказав:

— Дивіться, панове, самі, яким лицем важиться отсей зброєносець називати мідницею мого шолома! Присягаю на рицарський орден, до котрого належу, що се той самий шолом, який я у нього здобув — я не додав і не відняв тут нічогісінько.

— Правду каже мій пан, — підтвердив Санчо Панса, — бо відколи він цю штуку здобув, то один усього раз у битву з нею ходив, коли визволяв тих бідолашних кайданників, і якби не ця шоломідниця, то було б йому непереливки, так густо ворог камінюччя на нас швиргав.

РОЗДІЛ XLV,

в якому остаточно вирішуються сумніви щодо Мамбрінового шолома та сідла, а також оповідаються не менш правдомовно ще деякі пригоди

— Як вам це все подобається, панове добродійство? — сказав тоді цилюрник. — Чуєте, сі шляхетні люди затялись на тому, що це не мідниця, а нібито шолом!

— Авжеж, шолом! — вигукнув Дон Кіхот. — Коли хто з рицарів наважиться стверджувати противне, я скажу, що він бреше, а зброєносцеві скажу, що він бреше тисячу разів!

Тоді вже наш цилюрник, який теж був тут присутній і знав Дон Кіхотову химерну вдачу, вирішив іще більше завзятого гідальга розтроюдити і зажартувати собі з нього, аби інших розсмішити.

— Пане цилюрнику, чи хто ви там такий, — звернувся він до власника мідниці, — я, щоб ви знали, теж голярним ремеслом бавлюсь, уже двадцять років буде з чимось, як на майстра вийшов, тож і все начиння голярське знаю, як свої п'ять пальців. А за молодого віку, вважайте, довелось мені й вояцького хліба скуштувати, тож я розбираюсь незгірше, де шолом, де шишак, де начілля — знаю, одним словом, усяку зброю і збрую вояцьку. От я й кажу (якщо я помиляюсь, то інші, може, поправлять мене), що ця от штука, яку цей пишний пан у руках тримає, то зовсім не мідниця голярська: вона так од неї одрізняється, як чорний колір од білого, а правда од брехні. Мушу, проте, заявити, що це хоть і справді шолом, але шолом незуповний.

— Авжеж, що так, — підхопив Дон Кіхот, — йому бракує спідньої частини, тобто наборідника.

— Так воно і є, — підтримав їх священик, зрозумівши намір свого приятеля. Те саме ствердив Карденіо й дон Фернандо з прибічниками своїми, авдитор теж пристав би, мабуть, до жарту, якби не поринув у глибоку задуму: та історія з дон Луїсом так його заклопотала, що він мало вважав на такі пусті витівки.

— Боже правий! — нетямився одурений голяр. — Чи то можебна річ, аби стільки поважних людей казало на мідницю, що то якийсь шолом? Та це ж така чудасія, що хоть цілий учений собор сюди поклич, то тільки ахне! Ну, та

коли вже це шолом, а не мідниця, тоді ж і он то, мабуть, не сідло на осла, а на коня попона, як каже той добродій.

— На мої очі то все-таки сідло, — зауважив Дон Кіхот, — а втім, ця справа мене не обходить.

— Чи то сідло, чи попона, — сказав священик, — має визначити пан Дон Кіхот, бо мушу признатися, що на лицарії він розуміється далеко краще, ніж усі тут присутні, не виключаючи й мене.

— На Бога, панство моє любе, — промовив Дон Кіхот, — у цьому замку, де я оце вдруге вже опинився, стільки мені всякого непевного приключилось, що я не наважуюсь дати певної відповіді на будь-які питання щодо речей, котрі в згаданому замку обертаються, бо все в нім, здається мені, зачароване та зачакловане. За першим разом мордував мене заворожений мавр, що тут у замку виводиться, а прибічники його Санчові моєму немалого завдали клопоту: тепер же знов сю ніч години дві я провисів, за руку почеплений, не знаючи, як я в ту біду попав і чи воно взагалі було, чи ні. Тим я і вважаю, що було б дуже необачно з мого боку висловлювати якусь рішучу думку про такі сумнівні й непевні речі. Хто не вірив, що то шолом, а не мідниця, тим я вже відповів, а от вирішувати, чи то сідло, чи попона, я не беруся, нехай вашмості про те судять, як самі здорові знають. Можливо, саме через те, що вас, панове, не висвячено в рицарі, як мене, чаклуни, які тут живуть, не мають над вами сили — виходить, розум у вас вільний і ви можете міркувати про всі речі, які суть у цьому замку, згідно з власною вашою думкою, а не з моєю уявою.

— Пан Дон Кіхот, безперечно, має цілковиту рацію, — обізвався дон Фернандо, — саме нам випадає вирішити се питання; аби ж його вирішити якнайгрунтовніше, я зберу таємні голоси всіх присутніх тут добродіїв і подам після того повний і докладний звіт.

Хто знав про Дон Кіхотові химери, ті реготалися на всі заставки, а хто не був утаємничений, для того все це здавалось несосвітенною глупотою — так думали, між іншим, і четверо дон Луїсових слуг та сам пан, а також троє нових проїжджаючих, що допіру завернули у корчму; вони дуже скидалися з виду на стражників та таки стражниками й були. А про голяра то вже й казати нема чого: він аж неса-

мовитів, що в нього перед віччю власна його мідниця перетворилась на Мамбрінів шолом, а сідло осляче притьмом хоче в розкішну попону перемінитися. Всі аж за боки бралися, дивлячись, як дон Фернандо голоси збирає: підходить до кожного й питає по секрету над саме вухо, що то за цяця, на його думку, що за неї така буча знялась, — сідло чи попона? Опитавши всіх тих, що знали Дон Кіхота, він нарешті оголосив:

— Так от, чоловіче добрий, я вже аж стомився, опитуючи сих поважних панів; і в кого я не питав, усі одностайне казали, що се таки не осляче сідло, а притьмом попона на коня, та ще й не простого, а чистопородного. Хоч-нехоч треба й вам на сю думку пристати; воно-то вам і ослові вашому, може, й досадно, та нічого не вдієш — се попона, а не сідло, а всі ваші докази нестійні й непереконливі.

— Та бодай я спасіння не мав, коли брешу, — так божився голяр, — то ви, панове, помиляєтесь. Бодай моя душа так на тім світі рачки стала, як із сього сідла стала попона! — Ет, що там говорити: з дужим не борись, а з вельможним... — ой, що се я кажу! Не думайте, я не п'яний, сьогодні ще й ріски *в* роті не було.

Голяреві теревені не менше викликали серед слухачів сміху, ніж Дон Кіхотові нісенітниці, та тут ізнов прийняв слово наш рицар:

— Ну що ж, тепер кожен нехай візьме своє, та й по всьому. Що Бог пошле, те й Святий Петро благословить.

Один із дон Луїсових слуг сказав:

— Чи вони змовились усі жартувати, чи що воно таке? Аж у голові мені не вкладається, щоб такі розумні люди (бо вони таки на розумних скидаються) та казали насправжки, що це не мідниця, а то не сідло. Аж ні — всі в одну душу так кажуть і говорять; як добре придивитись, то щось воно тут непевне, коли люди в живі очі проти самої правди, проти життєвого досвіду ось таке стверджують. Та нехай мені те та се (тут він увернув досить-таки круте слівце), коли я повірю, хоч і цілий світ буде казати, що це не мідниця голярська, а то не сідло на осла.

— А може, на ослицю? — докинув парох.

— Чи в лоб чи по лобі? — зауважив слуга. — Не в тому сила, тут ось що важливо: чи то сідло, чи не сідло, як ви, панове, кажете.

Тут один із стражників, котрі щойно прибули, теж устряв у суперечку, до якої уважно був прислухався.

— Це таке ж саме сідло, як я своїму батьку син, — гукнув він сердито і з о́приском, — а хто говорить чи скаже інакше, той, певне, як ніч, п'яний.

— Ви брешете, як послідущий лайдак! — урвав його мову Дон Кіхот.

Тоді махнув списом, якого весь час із рук не випускав, і, якби стражник був не вивернувся, він би його, певне, до долу прибив. А так спис тільки грякнув об землю й розлетівся на друзки. Два інші стражники, побачивши таку на свого товариша напасть, почали гукати помочі для Святої Германдади. Господар заїзду, який теж до того братства був уписаний, збігав швиденько по свою патерицю й меча і став зразу ж по боці стражників; дон Луїсові слуги обступили кругом свого панича, щоб він, буває, не втік під той розгардіяш; голяр, побачивши ту колотнечу, вхопився за сідло, а Санчо з другого боку вчепився; Дон Кіхот добув меча і напав на стражників; дон Луїс гукав на слуг, щоб кидали його та бігли на допомогу Дон Кіхотові, а також Карденієві та дону Фернандові, що за нашого рицаря обстали; священик кричав, корчмариха репетувала, корчмарівна голосила, Маріторна вила, Доротея нестямилась, Люсінда чудувалась, панна Клара умлівала... Голяр гамселив Санча; Санчо молотив голяра; дон Луїс, якого слуга схопив за руку, щоб не втік, так йому дав у зуби, що бідолаха аж мазкою вмився; авдитор кинувся його рятувати; дон Фернандо повалив одного стражника і гатив його носаками; корчмар волав непутнім голосом на поміч слугам Святої Германдади, — разом кажучи, все в корчмі лементувало, кричало, гукало, куйовдилось, жахалось, колотилось, кресалось, дубцювалось, брикалось, мордувалось, різалось, кривавилось... І от серед цього гармидеру, колоту і рейваху Дон Кіхотові примарилось раптом, що лиха година занесла його в Аграмантів табір, у са́му веремію, і він гукнув на все горло, аж корчма розляглася:

— Гей, ви, всі! Стійте мені зараз же, сховайте зброю, вгамуйтеся і слухайте мене, кому ще хочеться жити!

Почувши той окрик, усі схаменулись, а Дон Кіхот провадив далі:

— Чи не казав я вам, панове, що сей замок зачарований, що в ньому виводиться десь цілий легіон злих духів? От вам іще один доказ: ті чвари, що колотили колись Аграмантовим табором, перенеслись і перекинулись вочевидьки сюди. Глядіть лишень: той б'ється за меч, сей за коня, той за орла, сей за шолом — усі б'ємось і самі не знаємо за що. Отож підійдіть сюди, пане авдиторе, і ви, пане пароху, нехай один із вас буде цар Аграмант, а другий — цар Собрін і вчиніте, мості-панове, між нами замир'я. Присягаю всемогутнім Богом — велика то ганьба, що ми, чеснородні люди, вбиваємо один одного за якісь там марниці!

Стражники хоть і не второпали Дон Кіхотової мови, та доброї од Карденія, дона Фернанда і прибічників його дістали хлости, через те й не хотіли вгамуватись; голяр швидко заспокоївся, бо в тій колотнечі вирвано йому бороду й сідло; Санчо, як вірний слуга, скорився одразу, почувши голос свого пана; четверо дон Луїсових пахолків теж утишились, чом би, подумали, й ні; один лише корчмар галасував, що пора, нарешті, покарати сього нахабу і шаленця, котрий раз у раз йому заїзд баламутить. Вкінці галас таки ущух помалу, а в Дон Кіхотовій уяві осляче сідло так і зосталось до судного дня попоною, мідниця — шоломом, а корчма — замком.

Коли всі так-сяк заспокоїлись і замирились, послухавши авдиторової та парохової намови, слуги знов почали домагатись, щоб дон Луїс притьмом із ними їхав; поки він там із ними сперечався, авдитор радив раду з доном Фернандом, Карденієм та парохом, що йому в такій оказії робити — він розповів їм усе, про що дізнався од закоханого юнака. Кінець кінцем справу вирішили ось як: раз уже дон Луїс затявся не вертатись додому, хіба що на кавалки його порубають, то дон Фернандо скаже його слугам, хто він такий, і запропонує юнакові поїхати з ним разом в Андалузію, де брат його маркіз прийме шляхетного гостя з належитою повагою і пошаною. Коли слуги дізнались про високе становище дона Фернанда і про непохитний намір дона Луїса, вони постановили проміж себе, що троє поїдуть до старого пана розказати йому, що і як, а четвертий залишиться при доні Луїсі, слугуватиме йому й стерегтиме його невідлучно, поки тії по нього не вернуться або не пришлють од пана нового якого розпорядження.

Отак-то владою царя Аграманта і мудрістю царя Собріна втихомирилась нарешті та велика усобиця. Але одвічний ворог згоди і недруг миру, зазнавши такої ганьби та наруги і побачивши, як підігріта ним ворохобня звелася ні на що, надумав іще раз спробувати щастя, зірвавши нову бучу, нову колотнечу.

А справа малася от як: скоро стражники збагнули, що завелися з ними люди не простого роду, зараз охололи і покинули бойовище, бо зміркували, що хоть як би та бійка скінчилась, їм однаково добре попаде. Тоді один із них, той самий, що його звалив був і топтав дон Фернандо, пригадав собі, що серед численних ордерів на арешт було в нього й розпорядження схопити Дон Кіхота, якого Свята Германдада переслідувала за те, що він визволив тоді кайданників, — недарма ж Санчо Панса того побоювався. Згадавши про ту річ, стражник вирішив перевірити, чи сходяться Дон Кіхотові прикмети з тими, які значилися в ордері. От видобув він із-за пазухи пергамен, розшукав потрібне місце та й почав слебізувати поволеньки (читака з нього був не вельми добрий), за кожним словом скидаючи очима на Дон Кіхота і порівнюючи прикмети, списані в ордері, з його натуральною подобою. Вкінці пересвідчився, що се ж і є той злочинець, згорнув пергамен його в ліву руку, а правою схопив Дон Кіхота за комір, аж йому дихать не дало, і покликнув дужим голосом:

— В імені Святої Германдади! А хто хоче переконатися в слушності моїх дій, хай прочитає ордер, що велить мені затримати сього опришка з битого шляху!

Взяв тоді парох ордер і впевнився, що стражник правду каже — прикмети всі збігалися достотно; а наш гідальго, побачивши, як нечемно повівся супроти нього сей підлий простак, розлютувався непомалу і, хоч у нього самого кістки тріщали, вчепився обіруч стражникові в горло — якби товариші на підмогу не прискочили, то швидше б він духа випустив, ніж Дон Кіхот свою жертву. Корчмар теж кинувся рятувати стражника, бо то був його прямий обов'язок; господиня, побачивши, що чоловік її знов у бійку поліз, зарепетувала знову, а дочка її та наймичка і собі підпряглися, кличучи до помочі всі сили земні й небесні. Санчо подивився, що тут діється, та й каже:

— Господи, Господи! Правду мовляв мій пан, що замок сей зачарований, бо ніколи нема в нім просвітлої години!

Дон Фернандо розборонив стражника й Дон Кіхота і на взаємну втіху обох суборців порозчіплював їм руки, бо той тому в комір був уп'явся, а той тому в горло. Тільки ж стражники тим не задовольнились і притьмом вимагали видачі Дон Кіхота: зв'яжіть, казали, лиходія і нам у руки його передайте, бо так велять королівські закони і приписи Святої Германдади. Знов і знов покликались вони на право, аби присутні допомогли їм узяти того грабіжника й розбійника, що промишляє по всіх дорогах і роздоріжжях. Слухаючи тої мови, Дон Кіхот тільки посміхався, а потім заговорив упевнено і спокійно:

— Ех ви, ница ницóта і підла підлота! То це, по-вашому, розбій — кайдани розбивати, невольників визволяти, нужденних рятувати, похилих підіймати, бездольних спомагати? Ех ви, лéдач ледача і темна темнота! Не дав вам Бог підсліпим вашим розумом спізнати всю велич мандрованого рицарства, не дарував за гріхи ваші свідомості, що не тільки самого такого рицаря, ба й тінь його повинні ви шанувати. Не стражники ви, а тюряжники, з-під знаку Святої Германдади грабіжники та драпіжники! Скажіть мені, який невіглас підписав ордер на арешт такого, як я, рицаря? Хіба той недоум не знає, що мандровані рицарі ні під чий присуд не хиляться: у них закон — то меч, у них право — то одвага, у них статут — то власна вольна воля? Хіба той неук не відає, що жодні грамоти шляхетські не дають таких пільг і привілеїв, які дістає мандрований рицар з того дня й години, коли він висвятиться й присвятиться многотрудному свому ремеслу? Хто з мандрованих рицарів платив коли роківщину на короля, черевичне на королеву, хто давав поголовне й одпродажне, возове й човнове? Чи то ж кравець бере коли з нього за пошиття одягу, чи то каштелян вимагає постояльного, як у замку своєму його пригостить? Який король не садовить його до свого столу? Яка панянка не прихиляється до нього всім серцем і не вволює всяку його волю? І насамкінець — чи був, чи є і чи буде коли такий мандрований рицар, якому не стане змоги і зваги одважити власною рукою чотириста київ чотирьомстам стражників, які здумають заступити йому шлях?

РОЗДІЛ XLVI

Про знакомиту пригоду зі стражниками і про великий гнів доброго нашого рицаря Дон Кіхота

Поки Дон Кіхот виголошував свою декларацію, парох намагався розтлумачити стражникам, що рицар той божевільний, як воно й знати із мови його вчинків, тож нема чого їм ту справу до кінця доводити хоть би вони взяли його й затримали, зразу муситимуть як неосудного на волю пустити. Той стражник, у якого був ордер, заперечив, що не його діло судити, божевільний рицар чи ні: він зробить те, що веліло йому начальство, візьме його раз, а там уже нехай хоч триста разів випускають.

— Як ви собі хочете, — зауважив парох, — а цим разом ви його таки не візьмете, бо він, бачиться, не дасться вам у руки.

Кінець кінцем парох такого їм наговорив, а Дон Кіхот таких навитворяв дурниць, що стражники мали бути божевільніші за нього, аби не визнали його божевілля. Отож слуги правосуддя втихомирились самі і навіть стали за миротворців між голярем та Санчом Пансою, які досі ще завзято гризлись та змагались. Вкінці владою своєю посередницькою вони ухвалили декрет, який хоть почасти, коли не цілком, задовольнив обидві сторони: суперечники обмінялись сідлами, а оброті та попруги при них зостались. А з Мамбріновим шоломом ось як порішили: парох дав голяреві потай Дон Кіхота з рук у руки вісім талярів за мідницю, а той видав йому запродажний запис, у якому прирікав, іж тої куплі не касуватиме і за ошуканство нікого не оскаржатиме ні в теперішнії часи, ні теж у потомнії, вовіки амінь.

Отак було полагоджено дві найбільші й найповажніші суперечки, залишилось тільки дон Луїсових пахолків умовити, аби троє додому їхало, а четвертий супроводив панича свого, куди б не подався він за доном Фернандом. А що зичлива доля і ще зичливіша фортуна почали вже закоханим парам та завзятим молодцям, у заїзді будучим, пільгу давати і з їхньої дороги перешкоди всілякі усувати, то і ця справа довелася незабаром до щасливого кінця і доброго скутку — слуги здалися на прохання дона Луїса,

і панна Клара зраділа тому несказанно: хто б на неї глянув, зараз догадався б, яке в неї на душі свято.

Зораїда не розуміла гаразд, що там круг неї діється, і то журилась, то раділа, дивлячись по тому, що малювалось на обличчі у всіх присутніх, особливо в її гишпанця, до котрого вона щохвилі очима і серцем линула.

Корчмар же помітив, як парох уладнав справу з голярем, давши йому належну винагороду, почав вимагати, щоб і йому за Дон Кіхота все сплатили — і постояльне, і за понівечені бордюги та за розлите вино; він заприсяг, що не випустить із двору ні Росинанта, ні Санчового осла, поки не оддадуть йому все до останнього шеляга. Парох заспокоїв його, що все буде гаразд, і справді, дон Фернандо оплатив той рахунок, хоч авдитор теж був зохотився в такій оказії гаманцем своїм прислужитись.

Таким чином у корчмі знову запанував мир і спокій; тепер вона схожа була вже не на зворохоблений Аграмантів табір, як висловився допіру Дон Кіхот, а на умиротворене Октавіянове царство: всі визнавали, що ту злагоду та благодать завдячують вони доброзичливості й красномовності священика та незрівнянній щедрості дона Фернанда.

А Дон Кіхот, увільнившись од усіх свар і чвар, що то через його самого, то через джуру заводились, вирішив тепер, що пора йому далі путь верстати і довершити славний подвиг, на який його вибрано і призвано. Повен зваги, підійшов він до Дороте'ї і став перед нею навколішки, та вона сказала, що не буде його слухати, допоки він не встане. Підвівшись їй на догоду, він промовив:

— Єсть така приказка, ясновельможна панно, що поспіх — то батько успіху, а наполегливість — мати удачі; як показує нам досвід багатьох поважних справ, старанністю та пильністю можна виграти не раз сумнівний, майже безнадійний процес. Та в жодних речах ся істина не виявляється так виразно й очевисто, яке у воєнних діях — швидкістю й постійною готовністю запобігається ворожим намірам і перемога здобувається перше, ніж противник злаштується до оборони. Кажу сеє для того, високославна і можновладна сеньйоро, що вже, на мою думку, немає жадної користі нам у сьому замку довше бавитись, а може, тільки шкода вийти, як самі згодом побачимо. Бо хто знає, чи велетень, ваш ворог, не довідався вже од таємних та пронозливих

шпигів своїх, що я іду на його погубу, чи не заховається він, скориставшися з нашого загаю, в замок який неприступний чи в фортецю нездобутну, де вже нічого проти нього не вдіє старання моє і потуга невтомної правиці моєї? Тим-то, володарко моя пишна, повинні ми, як я вже сказав, швидким рухом тим заходам його запобігти і в чеканні доброї удачі негайно відціля вирушати. Бо від щастя, якого ваша велич прагне і сподівається, відділяє нас тільки мить, коли я стану віч-на-віч проти недруга мого і вашого.

По сім слові Дон Кіхот замовк і став спокійно чекати відповіді од прекрасної принцеси; вона ж, прибравши королівської постави, такими словами йому одказала, підладжуючись під рицарський штиль:

— Складаю вам дяку, пане рицарю, за щире ваше бажання стати мені до помочі в великій моїй притузі, бо так воно й личить правому рицареві, покликаному сиріт спомагати, а гноблених рятувати; дай же, Боже, щоб справдилося моє і ваше бажання, щоб ви на ділі пересвідчились, що є на світі вдячні жінки! А щодо виїзду мого, то рушаймо якнайшвидше: ваша воля — то моя воля, розпоряджайте мною по думці своїй і уподобі, бо тая, що звірила вам оборону своєї особи і віддала в ваші руки справу одзискання своїх володінь, не сміє і не важиться піти навсупір тому, що велить ваша мудрість.

— Коли так, то з Богом! — вигукнув Дон Кіхот. — Скоро я постережу і побачу, що хтось насмілиться принизити і скривдити таку даму, я ніколи не пропущу нагоди підвести її і посадити на дідичний престол. Отож рушаймо не гаючись, бо звагай, як то кажуть, недобрий чоловік, а прагнення подвигу додає мені крил. Не сотворило ще небо, не бачило зроду пекло того, перед ким би я лякався і тремтів! Сідлай же, Санчо, Росинанта, гнуздай свого осла і королевиного винохода, попрощаймося з паном каштеляном і з усім цим пишним панством та зразу ж і в дорогу!

Санчо, який був при всьому тому присутній, похитав головою і сказав:

— Ах, паночку мій любий! В нашім селі — вір не вір — стала слава-поговір, шанувавши чесні слухи панянські...

— А що мене обходять ті поговори, дурню один, чи в селі, чи в місті, чи у всьому світі, чим вони славу мою вмаляють?

— Як ваша милость гнівиться, — зауважив Санчо, — то я вже змовчу, не скажу того, що повинен говорити панові своєму кожен щирий слуга, кожен вірний джура.

— Кажи собі що хочеш, — мовив Дон Кіхот, — не думай тільки, що мене чимось налякаєш. Як ти сам боїшся, то така вже твоя натура, а я зроду страху не маю, бо така моя стать.

— Ох, Господи милосердний, — зітхнув Санчо, — та я ж зовсім не про те. Я ось що хотів сказати, мені достеменно відомо, що оця-то пані, яка строїть із себе королицю Обізіянського царства, така сама королиця, як мої покійні мамуня, бо якби вона була королицею чи там принцизною, то вже ж би не ялозилась по кутках із одним тут, не терлась би та не м'ялась.

При цих словах Доротея аж спаленіла вся, бо, ніде правди діти, муж її дон Фернандо вряди-годи, як ніхто не бачив, зривав у неї з уст дрібки нагороди, якої заслуговували його почуття, а Санчо якось підгледів та й подумав собі, що така поведінка скорше до лиця якійсь легковажниці, аніж володарці великого королівства. Тим і не могла вона Санчових слів заперечити і мову йому перебити, а він казав далі:

— Се я, пане, до того річ веду, що от ми з вами тиняємось шляхами-дорогами, бідуємо та гаруємо денно і нічно, а тут якийсь нетружений чорт у сій корчмі нам золоте яблуко з-під самого носа вкрав... То якого ж лиха буду я Росинанта сідлати, осла та винохода гнуздати, якої нетечі спішитиму кудись? Краще вже на місці тихо сидіти: нехай лярва своє пряде, а нам з вами про те байдé.

Господи Боже, яким страшним гнівом закипів Дон Кіхот, почувши од джури свого такі непристойні речі! Заговорив, а голос йому тремтить, язик затинається, очі огонь крешуть:

— О підлий хаме, нечемо, нескребе, нахабо, мурляко, злоріко, недомово, недотепо, мудю солоний! Та як у тебе язик повернувся сказати отаке при мені і при достойних цих паніях? Та що за гидоту, що за паскудство забрав ти в макоцвітну свою голову? Геть мені з-перед очей, потворо всьогосвітня, торбо з брехнею, бочко з мерзотою, усипище підлоти, гніздовище облуди, плетуне дурниць, ковалю нісенітниць, вóроже честі і шани, яка належиться королівським особам! Геть, і щоб я тебе більше не бачив довіку, під страхом тяжкої кари!

І так у його нутрі та лють клекотала, що він стягав раз у раз брови, надимав щоки, водив кругом очима ще й ногою правою насамкінець у землю тупонув. Од тих слів пайових, од гнівного його виду знітився наш Санчо і ніби змалився; щоб земля була в ту хвилю під ним запалась і поглинула його, і тому зрадів би. Нічого було робити — повернув, сердега, тил і сховався далі од панського гніву. Та премудра Доротея, знаючи добре Дон Кіхотову натуру, зуміла удобрухати розлютованого рицаря.

— Пане Рицарю Сумного Образу, — обізвалась вона до нього, — не покладайте гніву на доброго джуру вашого: хоч він і сказав яку дурницю, то, може, було воно не без причини. Знаючи добрий його розум і щиру християнську душу, важко припустити, аби він навмисне злорічив і марносвідчив на будь-яку людину. Немає жодного сумніву, що в цьому замку, як ви, пане рицарю, самі мовляли, все діється якимись чарами: отож, певно, Санча обмарила якась мара і йому привиділось те, що він казав і що виходить честі моїй на поруху.

— Клянуся всемогутнім Богом, — вигукнув Дон Кіхот, — як ваша високість сказала, так воно безперечно і єсть! Якась нечиста сила навела на горопашного Санча туман, і його очам уздрілося таке, що тільки в зачарованому місці може примаритись, бо він, я знаю добре, чоловік чесний і прямодушний, ні на яку обмову не здатний.

— А коли так, — упав йому в річ дон Фернандо, — то простіть його, пане Дон Кіхоте, і приверніть йому свою ласку, *sicut erat in principio* [1], поки його та мана не підвела.

Дон Кіхот заявив, що прощає, і священик пішов завернути Санча. Покірний джура став навколішки і попросив у пана ручку поцілувати; Дон Кіхот на те призволив і поблагословив його, говорячи:

— Тепер, синку мій Санчо, ти сам гаразд бачиш, що правду я тобі весь час казав: у цьому замку все якимись чарами діється.

— Авжеж, що все, і я так думаю, — погодився Санчо. — От тільки на ковдрі мене гойдано не чарами, а так таки просто, по-справжньому.[2]

---

[1] Як було спочатку *(латин.)*.

— Е, ні, не кажи, — заперечив Дон Кіхот, — якби воно так було, то я помстився б за тебе хоч тоді, а хоч і тепер; а то, бач, і не знати, на кому тої кривди шукати маємо.

Всі захотіли знати, за яке гойдання мова мовилась, і корчмар розповів докладно, за що і як довелося Санчові в повітрі політати; розповідь його насмішила гостей непомалу, а Санча була б не менше розізлила, якби Дон Кіхот не запевнив його ще раз, що то все була мана. Щоправда, джура не зовсім був безголовий, аби тим вигадкам повірити; він залишився при своїй думці, що гойдали його таки живісінькі люди, а не привиди чи примари, як запевняв його пан.

Ось уже два дні минуло, як це виборне товариство в заїзді стояло; як ладились подорожні вже вирушати, то прирозуміли, як увільнити Доротею й дона Фернанда від обов'язку супроводити Дон Кіхота аж до його села, нібито для відвоювання Обізіянського царства; умовились так, що парох із цилюрником самі його туди відпровадять і там уже шукатимуть якогось ліку, аби вилікувати каліку од того недоліку. Як на те, поуз корчму їхав саме чоловік якийсь волами, от вони й поєднали його собі за підводчика. А везти Дон Кіхота ось як надумали: змайстрували ніби клітку таку, штахети шпугами поперечними стягнувши, досить простору, аби йому там зручно сиділось, а потім з намови пароха, який усю цю штуку вигадав, дон Фернандо з прибічниками своїми, дон Луїсові пахолки, стражникі і, нарешті, сам господар заїзду понатягували на себе машкари і поперевдягались хто як міг, аби Дон Кіхот їх не впізнав, та й зайшли тихенько до комірчини, де наш гідальго відпочивав по перебутих тривогах.

Підступили до його сонного і про всяку небезпеку безпечного, схопили ґвалтом, скрутили йому руки й ноги, — аж тоді жахнувся він зо сну, та й поворухнутися вже не зміг, дивився тільки зчудовано й здуміло на чудернацькі личини, які коло нього порались. Шаленіста уява, як завжди, насувала йому химерні думки: тепер гадав він, що то на нього напали всі привиди й примари зачарованого замку, що його самого заклято і негоден він ані з місця зрушитись, ані од тої напасті боронитись, — одне слово, все сталося так, як передбачав парох, який цю хитру штуку затіяв. З усіх присутніх один тільки Санчо лишився при власнім образі і розумі; хоч панове божевілля і його за

малим не опанувало, тут він зміркував одразу, хто були ті замашкаровані поторочі, але не важився словом озватись, поки не збагнув, на що і про що зловили і зв'язали його пана, а пан теж мовчав, ні пари з уст, чекав, куди його заведе ота недоля. Не куди ж і завела, як у клітку, що тим часом до корчми втягли: ввіпхнули його туди, а дошки так міцно поприбивали, що годі було й думати розхитати їх та розламати. Тоді поторочі взяли тую клітку на плечі, і в ту хвилину, як вони мали виносити її з кімнати, загримів звідкілясь страховитий голос — таким його намагався зробити цилюрник (не той, що за сідло змагався, а інший):

— О Рицарю Сумного Образу! Не журися тим, що у в'язницю тебе вкинуто: так-бо треба для того, щоб якнайшвидше довершилася пригода, на яку підняла тебе твоя хоробрість. Завершиться ж вона й закінчиться тоді, коли хижий ламанчський лев поєднається з лагідною тобоською голубкою, коли схилять вони обоє гордії свої голови під солодке подружнє ярмо: з того нечуваного союзу постануть на світі завзяті левчуки, що успадкують гострі пазурі доблесного свого породителя. А станеться се ще до того, як погонець за полохливою німфою в своїм нестримнім природнім гоні двократно одвідає всі зоряніі знаки. А ти, о найшляхетніший й напокірніший з усіх джур, що мали будь-коли меча при боці, бороду на обличчі і нюх у ніздрях, не вдавайся в тугу, що в тебе перед очима викрадають таким робом цвіт мандрованого рицарства, бо скоро, як буде на те воля Створителя світу, ти сягонеш так далеко і так високо вгору, що сам себе не впізнаєш: обітниці доброго твого пана промовлялися не всує. В імені мудрої чарівниці Брехтіани запевняю тебе, що заслуженина твоя вся буде виплачена, як сам скоро на ділі побачиш. Слідкуй же слідком за сим доблесним завороженим рицарем, іди за ним усюди, аж поки не станете обидва на слушному місці. Я сказав усе, що міг: зоставайся з Богом, а я вернусь сюди — сам знаю куди.

Наприкінці свого пророцтва цилюрник підійняв раптово голос, а потім понизив його і зарокотав так ніжнотонно, що хто був у жарт втаємничений, і той був ладен повірити віщунові.

Дон Кіхот утішився непомалу з того пророкування, бо він одразу збагнув його силу: випадало йому, значить, узя-

ти чесний, законний шлюб із коханою своєю Дульсінеєю Тобоською, а з її благословенного лона мали з'явитися на світ левчуки, тобто діти його, на віковічную славу рідній Ламанчі. Свято повіривши в те віщування, він підніс голос і, глибоко зітхнувши, промовив:

— О ти, віщуне, хто б ти не був, що таке велике напророчив мені благо! Молю тебе і благаю, попроси в моїм імені мудрого чарівника, що опікується моєю долею, аби не дозволив мені загинути у сій в'язниці, поки не справдяться проголошені од тебе нечувано радісні обітування. Аби тільки все те збулося, невольничі муки стануть мені за славу, кайдани, що мене сковують, — за відраду, тверда підлога темниці моєї — за м'яке і блаженне шлюбне ложе. Що ж до потіхи, якої вділив єси джурі моєму Санчові Пансі, то я, знаючи правдивість його і чесність, вірю і уповаю, що він не покине мене ні в добрій, ні в лихій долі; а як не послужить нам фортуна і я не зможу, буває, подарувати йому обіцяного острова чи іншою високою нагородою його відзначити, то принаймні заслуженина його не пропаде: в тестаменті, складенім уже мною, ознаймив я виразно, що йому належить дати, хоть може й не по многих і многоцінних його переді мною заслугах, так по щирій моїй спримозі.

Санчо Панса чемненько вклонився панові свому і поцілував йому обидві руці — мав би в одну цьомнути, та не міг, бо міцно були зв'язані докупи.

Тоді ті поторочі знову підняли клітку на плечі й поставили її на волову підводу.

РОЗДІЛ XLVII

Про те, яким дивним способом
зачаровано Дон Кіхота з Ламанчі,
а також про інші знамениті події

Опинившись таким чином у клітці на возі, Дон Кіхот промовив:

— Многі і многоважні історії про мандрованих рицарів довелось мені перечитати, та зроду ще не читав, не чув і не бачив, аби заворожених рицарів везено чи несено таким дивним робом і повільним ходом, якого можна сподіватися од сих лінивих і длявих животин: зазвичай переношува-

но їх повітряним шляхом з неймовірною швидкістю, на хмарі якій-небудь чорній або сизій, на огненній колісниці або на гіпогрифі чи ще на якому такому дивогляді, — а мене везуть ось волами на возі, аж ніяково сидіти, їй-богу... Та річ можлива, що новітнє рицарство й новітнє чарування іншими мають ходити шляхами, ніж старожитні, і так само, як я став новим рицарем на світі, першим, що відродив призабуте ремесло доблесних шукачів пригод, винайшлися також нові способи чарування і нові засоби пересування для зачарованих. Що ти про се думаєш, синку Санчо?

— Нічого я про се не думаю, — одказав Санчо, — бо я не такий очитаний у мандрованому письмі, як ваша милость; одно тільки скажу, хоть і побожитися не гріх: всі оці марюки, що тут снуються, аж ніяк не благочестиві.

— Чи бач, благочестивих захотів! — вигукнув Дон Кіхот. — Де їм благочестивими бути, коли то все демони наголо, що взяли на себе різні чудернацькі постаті, аби вчинити мені таку нахабу, таку несвітську халепу... Як не віриш, то помацай їх, полапай, сам побачиш, що нема на них тіла, що то все пара, дим, мана і злуда.

— Ге, пане, я вже їх лапав, — зауважив Санчо Панса, — так отой гемон, що всім верховодить, цупкий на тілі, що куди тобі! І ще є в ньому щось таке, чого, я чув, у гемонів не буває, бо гемони, кажуть, смердять сіркою та ще всякою поганню, а од сього на півмилі амброю пахтить.

Так Санчо казав про дона Фернанда — той вельможний пан і справді, може, напарфумований був.

— Не дивуй тому, друже Санчо, — заперечив Дон Кіхот. — Чиню тобі відомо, що всі дияволи — великі штукарі: коли й носять при собі які духи́, то самі не пахнуть, бо вони ж ду́хи; а як і йде коли од них запах, то не добровонний, а смердючий і зловонний, бо всюди за ними пекло тягнеться, і мукам їхнім нема ніякої пільги, а що благоухання дає радість і відраду, то воно їм недоступне і непритаманне. Коли ж тобі здається, ніби той бік, що ти кажеш, пахне амброю, то або тобі в носі заклало, або він навмисне ману таку пустив, щоб ти не мав його за демона.

Отаку мову провадили собі пан і слуга; Карденіо та дон Фернандо, боячися, щоб Санчо не розкрив усього їхнього плану, бо вже десь близько біля правди крутився, вирішили, що треба рушати не гаючись. Гукнули нишком корч-

маря і казали йому Росинанта окульбачити і Санчового осла осідлати; той швиденько це діло спроворив. Тим часом парох поєднав стражників, аби супроводили Дон Кіхота до самого села за таку й таку поденну плату. Карденіо почепив Росинантові до сідла на один каблук щита, а на другий мідницю і на мигах наказав Санчові сісти на осла та взяти коня за по́вода, а двох стражників з мушкетами поставив обабіч воза. Перед тим як віз мав рушати, господиня, дочка її та Маріторна вийшли попрощатися з Дон Кіхотом і оплакати нібито його лиху годину.

— Не плачте, ласкаві мої пані, — потішив їх Дон Кіхот, — усі ції злигодні нерозлучні з нашим рицарським ремеслом і покликанням. Якби такі нещастя на мене не спадали, не мав би я себе за славетного мандрованого рицаря, бо рицарям без слави і без імені таких пригод ніколи не трапляється, тим-то ніхто в світі їх не знає і не пам'ятає, а з доблесними таке раз у раз буває, бо різні можновладці й інші рицарі заздрять доблесті їхній та одвазі і намагаються каверзами всякими згладити їх зі світу. Та чеснота сама в собі таку має силу, що на зло всьому чорнокнижництву, починаючи од самого винахідника магії Зороастра, вийде переможно з будь-якої небезпеки і осяє землю, як сонце осяває небо. Простіть мені, прекрасні дами, коли я, може, образив вас ненароком (бо свідомо і навмисне я ніколи нікого не ображав), помолітесь Богові, аби визволив мене з темниці, куди вкинув мене якийся злодумний чарівник. Як же я з неї коли на волю вийду, з пам'яті моєї довіку не зникне спогад про ті ласки, яких зазнав я в цьому замкові, і я вважатиму за свою повинність винагородити вас за них, оддячити вам, одслужити.

Поки Дон Кіхот розмовляв отак із замковими дамами, парох і цилюрник прощалися з доном Фернандом та його товаришами, з капітаном та його братом, а також з усіма паннами, що були дуже задоволені своєю долею, особливо Доротея й Люсінда. Вони обнялись сердечно і домовились обмінюватись навзаєм вістями. Дон Фернандо сказав парохові, куди писати, щоб повідомити, що станеться з Дон Кіхотом, бо ті новини будуть йому цікаві й приємні, і з свого боку обіцяв написати парохові про все, що могло його цікавити, тобто про своє весілля, про охрещення Зораїди, про долю дона Луїса та про повернення Люсінди

додому. Парох прирік, що виконає те доручення якнайретельніше; тоді вони ще раз обнялись на прощання, запевняючи одне одного в дружніх почуттях.

Тут підійшов до пароха господар заїзду і дав йому якісь папери, що знайшов їх за підшивкою тої самої скриньки, де зберігалась «Повість про безрозсудно-цікавого»; власник, каже, по неї не приходив та вже, мабуть, і не прийде, а мені воно ні до чого, бо читати не вмію, то забирайте, коли хочете, все. Парох подякував йому і, розгорнувши рукопис, прочитав зразу заголовок: «Повість про Рінконета й Кортадільйа»; згадавши, яка добра була попередня повість, подумав він, що й ця буде незгірша, бо написав її, можливо, той же самий автор. Узяв того рукописа і сховав, сподіваючись прочитати десь пізніше, коли випаде нагода.

Потім парох і приятель його цилюрник посідали верхи, заслонили обидва собі обличчя, щоб Дон Кіхот, буває, не впізнав, і рушили за возом. Їхали ж ось яким порядком: попереду віз, дядько волами правує, по обидва боки, як сказано, стражники з мушкетами, далі Санчо на ослі сунеться, ведучи Росинанта за повід, позад усіх парох із цилюрником, верхи на мулах добрих, з замаскованими обличчями, виступають гідно й поважно, не кваплячись — швидше б їх і не пустили воли-тихоплави. Дон Кіхот сидів у клітці, притулившись до ґрат, ноги вперед витягнув, а руки мав зв'язані, сам тихий і покірний — сказав би, не жива людина, а статуя з каменю тесана. Отак і сунулись мовчки, не поспішаючи; проїхали миль зо дві, в долину спустились; уже хотів підвідчик тут на попас і відпочинок стати, але цилюрник, порадившись із парохом, велів далі їхати: за висмиком, казав, придобніше для попасу місце, луговина широка і трав'яниста. Послухали цилюрника і далі в дорогу рушили.

Коли ж це озирнеться парох, аж у тропі за ними вершників шестеро чи семеро їде, всі добре вдягнені й незгірше споряджені, скоро, бачиться, наздоженуть їх, бо не покволом, як вони, тяжконогі, сунуться, а на мулах жвавих, як ото в каноників бувають, клуса біжать — хочуть, мабуть, на обід до корчми постигнути, що менше вже, як за милю, звідти була. Швидкі догнали загайливих і люб'язненько з ними привітались, а один із подорожніх (справді був то каноник толедський із своїм почтом), побачивши той ши-

кований поїзд — воза, на якому стояла клітка з Дон Кіхотом, стражників, Санча з Росинантом і пароха з цилюрником, — не стримався і запитав, кого вони і чого так везуть, хоч, помітивши стражницькі відзнаки, здогадувався, що то якийсь окаянний розбишака або інший злочинець, підсудний Святій Германдаді. Стражник, до якого, власне, і було звернене питання, одказав:

— Нехай, пане, сам цей молодець вам з'ясує, чому його так везуть, бо ми того несвідомі.

Почувши ту розмову, Дон Кіхот сказав:

— Сподіваюся, що вашмості панове розуміються на справах мандрованого рицарства? Коли так, то я розповім вашмостям про своє нещастя, а коли ні, то не варто й клопоту собі завдавати.

Побачивши парох і цилюрник, що подорожні зайшли в речі з Дон Кіхотом Ламанчським, під'їхали ближче, аби таку відповідь дати, щоб хитрощі їхні наяв не вийшли.

Каноник тим часом одказав Дон Кіхотові:

— Правду кажучи, пане брате, рицарські романи знайомі мені значно краще, аніж Вільяльпандові підручники; як тільки за цим діло стало, то можете сміливо говорити нам усе, що хочете.

— Ну й слава Богові, — сказав тоді Дон Кіхот. — Знайте ж, мостивий пане, що мене зачаровано й посаджено в клітку через підступні заздрощі злохитрих чаклунів, бо лукаві переслідують чесноту з більшою силою, ніж праведні люблять її. Я, щоб ви знали, мандрований рицар, та не з тих, чиї наймення Слава ніколи не згадала й не увічнила, а з тих якраз, кому судилось на зло всім завидникам, наперекір усім магам Персії, брамінам Індії та гімнософістам Ефіопії закарбувати своє наймення на скрижалях безсмертя, аби воно стало за приклад і взір для потомних віків, аби грядущі мандровані рицарі знали, як осягаються найвищі, найславутніші вершини військової честі й слави.

— Пан Дон Кіхот з Ламанчі каже щиру правду, — обізвався парох. — Він їде на цьому возі заворожений не за свої гріхи й пере́ступи, а через каверзи й підступи тих, кому чеснота не мила, а доблесть осоружна. Се, добродію, Рицар Сумного Образу (ви, напевне, чували про нього), чиї преславні діяння та вікопомні подвиги будуть вилиті в нерушимій бронзі і висічені в некрушимім мармурі, хоч би

як намагалась очорнити їх заздрість, хоч би як силкувалась затаїти їх лукавість.

Почувши каноник, що і в'язень, і вольний промовляють однаковим бомбастичним штилем, мало не перехрестився з великого чуда та дива, — він ніяк не міг узяти собі в тямки, що́ все це означає; його супровідники теж нічого не розуміли. Санчо Панса під'їхав до них ближче — послухати, про що мова мовиться, і собі ввернув слівце для ясності:

— Ви, панове, як собі хочете, а я вам скажу, що мій пан такий самий зачарований, як ми з вами: він собі при повнім розумі, їсть, п'є, справляє свою по́тріб так, як і всі люди, і як сам ще вчора робив, поки його до клітки не втарабанили. А коли так, то хто вам повіре, що його зачаровано? Та'дже чув я не раз од людей, що зачаровані не їдять, не сплять, не балакають, а мойму пану тільки дай, то переговорить і тридцять аблакатів!

А тоді, до пароха обернувшись:

— Ех, єгомостику, єгомостику! Чи ваша велебність думає, що я вас не вгадав? Чи, мо', я не тямлю і не шуплю, до чого ті новітні чари чаруються? Ге-ге! Я таки вас добре розпізнав, хоть як ви собі личкуйтеся, добре все розшолопав, хоть як ви собі хитруйте... Та що вже! Де заздрощі, там не питай чесноти, де скупощі, там добра не жди. Лихо його мамі! Якби не ваша велебність, то мій пан оженився б з принцизною Обізіяною, а я б уже на грапа вийшов, ні втять, ні взять, бо Сумний Образ то в мене пан добрий, а я перед ним велико заслужився. То бачу вже, що правду люди кажуть: фортунине колесо хутче за млинового крутиться, хто вчора ізверху був, той ниньки насподі. Шкода мені жінки, діточок жаль: мав би тато на обійстя губернатором чи хвицокоролем уїхати, паном над островом чи й над цілим царством, а в'їде натомість погоничем, старшим над волами... Се я вам, татунцю, до того кажу, щоб ви сумління мали та мого пана більше не кривдили, а то — ой, спитає з вас Господь на тім світі, що ви мого добродія в тюрягу запакували, не давши йому ані рятувати когось, ані добра комусь робити.

— Курзю-верзю, горо̨х молочу! — сказав на те цилюрник. — Виходить, Санчо, ви з паном обоє рябоє? Як подивлюся, то, їй же богу, і тебе треба зачарувати та до нього в клітку посадити за тії рицарські химороди. В недобрий

час дався ти йому на підмову, в лиху годину забажав собі того острова!

— Я не дівка, аби комусь на підмову датись, — одказав Санчо, — хоть би й самому королеві, і то не дамся. Хоть я собі і вбогий, та з діда-прадіда християнин і нікому нічого не винен. А що мені острова закортіло, то комусь, може, кортить чого гіршого. Не родом чоловік славен, а робом: чоловіком бувши, можу я і на Папу вийти, не то що, а на губернаторя й поготів, бо мій пан такого тих островів по-назавойовує, що всім породжає і ще зостанеться. Так що ви, пане цилюрнику, не дуже той, — це вам не бороди голити, в голінні ми всі голінні. Се я вам кажу, бо ми одне одного знаємо: мені воза не підвезеш, мене сплоха не налигаєш. А що буцімто мого пана зачаровано, то Бог правду бачить... Ну, та годі вже про се, краще його не ворушити.

Змовчав на те цилюрник Санчові, щоб той, буває, з простоти сердечної не ляпнув іще чого зайвого і не викрив того, що вони з парохом надумали. А парох теж цього опасувався, тим і попрохав каноника проїхати з ним трохи вперед — тоді він, мовляв, одкриє таємницю закліткованого рицаря і ще дещо цікаве розкаже. Каноник погодився і проїхав із своїми людьми вперед; він дуже уважно слухав усе, що парох говорив про Дон Кіхота, про його життя, звичаї та обичаї, а надто про оте божевілля. Розповівши коротенько, звідки воно взялось та до чого довело доброго нашого гідальга, парох пояснив, що тепер везуть вони його в клітці додому, — чи не знайдуть там якої ради на його чудну недугу. Великим дивом дивував каноник із почтом своїм, слухаючи тої незвичайної історії; коли парох доказав до кінця, він так до нього озвався:

— Доправди, ваша всечесність, як хто, а я вважаю, що оті так звані рицарські романи завдають суспільності чималої шкоди. Я й сам поривався було з пустої та марної цікавості до того добра, починав читати майже всі романи, що в нас друком вийшли, та не спромігся жодного до кінця дочитати, бо все то, бачиться, з одної печі хліб: що в одній книзі є, те і в другій, а після тієї та знов тієї. Все те писання й компонування найближче підходить до відомих мілетських баєчок, до тих побрехеньок, що мають на меті лиш розважати, а не повчати, на відміну від байок-притч, які тебе і розважать, і водночас научать. Хоть же основна

мета таких книг — розвага й потіха, вони й того не можуть осягнути, бо повно в їх нісенітниць усяких та несусвітніх небилиць. Ото душі втіха й насолода, як вона споглядає на щось гарне і доладне, чи то живим оком, чи силою уяви, а коли воно бридке й недоладне, то яке там може бути задоволення? І яка може бути краса й гармонія, яка доцільність і домірність у книзі чи в романі, де шістнадцятирічний молодик затинає мечем велетня з башту заввишки і розрубує його навпіл, мовби він був із марципана? А то ще таку битву нам малюють: у ворожому війську мільйон або й більше вояків, а герой романа побиває усіх — хоч-не-хоч, мусимо вірити, що рицар здобуває ту перемогу доблестю потужної своєї правиці... А що казати про ту легкість, із якою королеви чи цісарівни кидаються в обійми до мандрованих рицарів, яких вони вперше бачать? Хто, крім останнього неука і невігласа, матиме задоволення, читаючи, як по морю вежа величезна з рицарями пливе, мов корабель той під погожим вітром, у Ломбардії осмеркне, а завтра освіне десь аж у Індії, в царстві попа Івана, що ні Птоломей про нього не чув, ані Марко Поло не бачив? Коли мені хто заперечить, що ті історії так же й ко́мпонуються, так же й пишуться, як вигадані, тим і не треба вимагати од них правдивості й точності подробиць, то я скажу ось що: вигадка завжди тим краща, чим більше на правду схожа, тим більше подобається, тим більше в ній імовірного й можливого. Вигадані повісті мають пристосовуватись до читачевого розуміння; так їх треба писати, щоб, упристуnнюючи неможливе, управдоподібнюючи неймовірне, вони весь час тримали в напрузі нашу уяву, дивували нас, захоплювали, вражали й розважали, щоб подив той завжди йшов у парі з утіхою. Такого наслідку ніколи не осягне той, хто уникає правдоподібності і наслідування природи, а без цих двох речей не може бути досконалого твору. Я не бачив жодного рицарського роману, щоб у ньому всі частини були доладні й домірні, щоб середина добре в'язалася з початком, а кінець відповідав середині й початку; такі в них часом шматки докупи тулять, що виходить не пропорційна постать, а потвора якась чи дивоглядь. Крім того, стиль у них ко́струбатий, події неймовірні, любощі неподобні, компліменти незграбні, міркування недотепні, описи боїв надто розволіклі, а подорожі — зовсім

безглузді; разом кажучи, немає в них ні доброго розуму, ні справжнього мистецтва, і вони цілком заслуговують на те, аби їх вимести геть із християнської землі, як сміття й непотріб.

Парох вислухав ті міркування з пильною увагою і віддав належне розумові каноника, признавши йому у всьому рацію. Він заявив, що цілком поділяє таку думку про рицарські романи, через те й попалив без жалю ті писання, яких повно було в Дон Кіхотовій книгозбірні, і тут же розповів, як він робив той перегляд, які книжки в огонь послав, а які помилував. Каноник дуже з того всього сміявся, а потім сказав, що попри всі хиби, які він допіру відзначив, мають романи в собі дещо й хорошого: самий уже їхній зміст, саме́ широке та розлоге поле, по якому вільно перові куди-хотя́ бігати, дають правдивому талантові можливість якнайкраще проявити свою бистроумність, описуючи бурі на морі, корабельні аварії, бої та січі, змальовуючи доблесного полководця з усіма його прикметами — обачного й проникливого, коли йдеться про ворожі підступи, красномовного й проречистого, як радить чи розраджує вояків своїх, зрілого в намислі, швидкого в рішенні, завзятого в нападі і в обороні, — оповідаючи то про сумні чи трагічні події, то про веселі й несподівані пригоди, виводячи то прекрасну даму, цнотливу, розсудливу та обичайну, то християнського рицаря, хороброго і ґречного, то хвастливого й безсоромного володаря, то вірних і щирих васалів, то великодушних і щедрих сеньйорів. Тут письменник може показати себе чудовим астрологом чи космографом або, скажімо, знавцем музики чи державних справ, а як хоче, то навіть чорнокнижником; може зобразити хитрощі Улісса, побожність Енея, завзяття Ахілла, злигодні Гектора, зраду Сінона, приязнь Евріала, гойність Олександра, мужність Цезаря, милосердя й правосудність Траяна, вірність Зопіра, обачність Катона — одне слово, всі гарні якості, що роблять славного мужа довершеним: або наділяй ними всіма одного героя, або розподіляй їх між багатьма. Як же до сього додати ще приємний стиль і багату уяву, що тримається, разом з тим, близько до дійсності, то, безперечно, йому вдається виснувати-виткати розмаїто-барвисте полотно, принадне й прекрасне в своїй довершеності, і він досягне, таким чином, найвищої мети

письменства, про яку я попереду говорив: водночас повчати й розважати. Невимушена форма роману дозволяє авторові бути епіком, ліриком, трагіком і коміком, користати з усіх засобів, притаманних двом найчарівнішим і найприємнішим видам мистецтва — поезії та риторики. Адже епопею можна не лише віршами писати, а й прозою незгірше.

РОЗДІЛ XLVIII,

де каноник розправляє далі про рицарські романи, а також про інші речі, гідні його розуму

— Усе, що ваша ясновельможність допіру сказала, то цілковита правда, — промовив парох до каноника, — тимто автори рицарських романів і заслуговують особливої догани, що не зважають на вимоги здорового глузду та приписи мистецтва, ідучи за якими, вони могли б навіки прославитися в прозі, як прославились у віршах два царі поетів — грек і римлян.

— А ви знаєте, — сказав каноник, — раз якось знесла мене охота скомпонувати рицарський роман, додержуючись усіх тих вимог, які я щойно перечислив, і, правду кажучи, я таки написав аркушів сотню чи й більше; щоб же перевірити, чи так воно виходить, як я собі замислив, давав їх читати різним людям, охочим до такого роду лектури — і розумним та освіченим, і неукам, яким найбільше всякі нісенітниці смакують. І, повірите, всі прийняли моє писання схвально, а проте не став я його до кінця доводити: одне, що воно ніби з покликанням моїм незгідне, а друге, що більше на світі невігласів, аніж мудреців; хоть похвала кількох знавців більше важить, аніж огуда цілої громади дурнів, не хотілось мені здаватися на непевний суд високоносної темноти, що переважно й читає такі от книжки. Але остаточно збайдужнів я до свого роману й відмовився від наміру дописувати його, коли приглянувся пильніше до комедій, які нині в театрах виставляються. Я казав собі в думці: «Комедії, що тепер у нас на кону граються, зарівно на історичні, як на вигадані сюжети, в переважній своїй більшості нікчемні, бо нема в них ні складу, ні ладу, проте юрба ходить на вистави з великою охо-

тою; автори, які їх пишуть, і актори, які грають їх, кажуть, що вони й повинні бути такими, а не інакшими, бо публіка саме до такого добра ласа, а справжні п'єси, написані за певним планом і скомпоновані за всіма правилами мистецтва, знайдуть схвалення хіба трьох чи чотирьох знавців, а ширший загал їх не сприймає, бо той артизм не до шмиги, — авторам же і акторам випадає юрбі годити, що хлібом їх годує, а не про думку небагатьох дбати. Так само може і з моїм романом статися: я ночей не досипатиму, мистецьких приписів пильнуючи, а шана мені така буде, як тому кравцеві, що дарма шив ще й нитки свої докладав». Не раз переконував я акторів, що негаразд вони чинять: більше б вони і публіки збирали, і слави собі залучили, якби виставляли правдиво художні комедії, а не всякий мотлох, — так де, затялися, як на пні стали, не слухають ніяких доказів, не хочуть бачити очевидних речей. Раз якось, пам'ятаю, сказав я одному такому упертюху: «Ви пригадуєте, як перед кількома роками в Гишпанії поставлено було три трагедії знаменитого нашого поета, які здивували, схвилювали і захопили геть усіх глядачів, ученых і невчених, обранців і юрбу, і дали акторам більше збору, ніж тридцять найліпших комедій, що виставлялися пізніше». — «Аякже, — відповів той актор. — Вашець певно має на увазі Ізабелу, Філіду та Олександру». — «Ви вгадали, — підтвердив я. — Зважте на те, що в них суворо дотримано всіх приписів мистецтва, і все-таки бачите, які вони, бачите, як вони всім сподобались. Виходить, винна не публіка, яка нібито вимагає всяких дурниць, винні ті, що не вміють дати їй чогось кращого. Отже, немає дурниць і в таких комедіях, як «Покарана невдячність», «Нумансія», «Закоханий купець», «Доброзичлива суперниця» та деяких інших, що належать перу талановитих поетів і принесли славу і шану, а лицедіям немалий зиск». Довго я ще говорив із ним, він, здавалося, був навіть трохи збентежений, але зрештою мені так і не пощастило вибити йому з голови тих помилкових думок.

— Ваша ясновелебність зачепила предмет, — сказав тут парох, — який збудив у мені давню неприязнь до комедій, що виставляються в наші часи; вона в мені майже така сильна, як нехіть до рицарських романів. Туллій сказав колись, що комедія має бути дзеркалом людського життя,

зразком звичаїв і образом істини, а наші новітні комедії — то дзеркало недоумства, зразок глупости і образ розпусти. Хіба ж то не глум, не наруга над мистецтвом, коли в першій яві перед нами дитина в сповитті, а в другій уже бородатий чолов'яга? Хіба ж то не безглуздо — малювати старого хоробрим, а молодого боягузом, слугу ритором, джуру радником, короля поденщиком, а королівну помивачкою? А як мається справа з єдністю часу і місця дії? Я бачив комедію, в якій перша дія відбувається в Європі, друга в'Азії, а третя в Африці; якби була в ній четверта дія, вона відбувалася б напевне в Америці, щоб охопити всі частини світу. Коли в основі комедії повинно лежати наслідування дійсності, то навіть напівосвіченого глядача навряд чи може задовольнити п'єса з часів короля Пепіна чи Карла Великого, за головного героя в якій виведено б цісаря Іраклія, що нібито ходив хрестовим походом до Єрусалиму і визволив Гріб Господній подібно до Готфріда Бульйонського, хоч між цими двома героями бозна-скільки років пролягло. А коли події у п'єсі вигадані, то навіщо мішати їх з історичними, та ще з такими, що відбувались у різний час із різними діячами, навіщо така неправдоподібність, навіщо такі явні і непростимі помилки? А що найгірше, знаходяться невігласи, які вважають це за найвище мистецтво, а бажати чогось іншого, то, по-їхньому, шукати пташиного молока. А взяти «Божественні комедії»! Скільки тут понавигадувано чудес, яких ізроду не було, скільки непевного й апокрифічного, скільки плутанини всякої, коли чудеса, що творив один святий, приписуються іншому. Ба навіть у світських комедіях наважуються автори виводити чудеса на тій єдино підставі, що чудеса й видіння, як вони їх часом називають, справляють велике враження на темну темноту і принаджують до театру силу публіки. Все те робиться на шкоду істині, на глум історії, на ганьбу гишпанському письменству, бо чужоземці, які в своїх творах ретельно дотримуються законів комедії, вважають нас за варварів і невігласів, бачивши в нашому театрі стільки всяких дурниць і нісенітниць. Можуть заперечити, що основна мета прилюдних видовищ, дозволених у добре врядженних державах, то, мовляв, дати громаді невинні розваги і одвернути її од лихих настроїв і нахилів, що породжуються безділлям, і коли, мовляв, цієї мети досягає будь-яка ко-

медія, добра чи погана, то навіщо встановлювати тут якісь закони, навіщо зв'язувати якимись вимогами тих, що компонують п'єси, і тих, що їх виставляють, — адже всяка п'єса своє діло робить. Та це не виправдання, відповів би я на такі докази: адже згаданої мети незрівнянно краще і скорше досягають саме добрі комедії, а не ледачі, бо, побувавши на розумній і майстерно зробленій виставі, глядач вийде з театру, розвеселений жартами, захоплений дією, навчений мораллю, збагачений думками, напучений прикладами, остережений перед небезпеками, обурений пороками, закоханий у доброчесність, бо всі ці почуття повинна збуджувати порядна комедія в душі слухача, хоч би який він був грубий і неотесаний; само собою зрозуміло; що комедія, в котрій є всі ці достойності, дасть незмірно більше розваги, потіхи й науки, аніж п'єса, що нічого того не має, а такі майже всі сьогочасні комедії. І провина за те падає не на поетів, що їх компонують: деякі з них добре бачать свої помилки і знають, як треба писати; біда в тому, що комедії перетворились на товар, і драматурги кажуть (і кажуть щирісіньку правду), що жоден театр не купить у них п'єси іншого штабу, тож мусять вони, аби своє писання прилаштувати, зважати на вимогу театру. Доказом цієї сумної істини можуть бути і незчисленні комедії, написані одним із найщасливіших геніїв нашого королівства: в них багато блиску і грації, чудові вірші, глибокі думки, мудрі сентенції, нарешті витворний і піднесений стиль, що прославив їх на цілий світ, — а проте лише деякі з них справді досконалі, бо автор намагався здебільшого пристосуватись до акторських смаків. А інші то взагалі пишуть таке несосвітенне, що іноді зразу після вистави лицедії мусять тікати і десь ховатися, боячись переслідувань, як це вже не раз траплялось, коли в п'єсі уймалася честь королю або якомусь владоможному родові. А всі ті неподобства і багато інших, про які я зараз мовчу, можна було б припинити, якби в столиці якась розумна й освічена людина проглядала всі комедії перед тим, як їх на кін випускати, і то не тільки в столичному місті, а в будь-якому театрі на землі гишпанській, і щоб без дозволу за відповідним підписом і печаткою ніхто не важився жодної п'єси виставляти; всі лицедії мусили б комедії спершу до столиці на схвалення посилати, а тоді вже грати їх без обави, письменники ж,

опасуючись суворого суду знавців, старалися б працювати над своїми творами пильніше й ретельніше. Таким робом у нас з'явилися б добрі комедії, які повністю відповідали б своєму призначенню, бо від них була б народові розвага, гишпанським авторам — добра слава, виконавцям — порядний заробіток і цілковита безпека, владі — спокій від крамоли. А якби тій самій людині чи іншій якій доручити перегляд рицарських романів, що мають друком виходити, то в нас би могли з'явитися і такі довершені книги, про які мріє ваша ясновелебність: вони збагатили б нашу мову добірними, коштовними скарбами красномовства, і сталося б так, що нові романи геть затьмарили б славу давніших, даючи приємну розвагу не тільки дозвільним неробам, а й людям великої праці, бо як тятива лука не може бути весь час нап'ятою, так само й природа людська, не бувши невтомленною, потребує якогось пристойного відпочинку.

На цьому урвалася розмова каноника з парохом, бо тут до них під'їхав цилюрник.

— Оце, пане ліценціате, — сказав він парохові, — те місце, де, я гадаю, добре нам буде на полудень стати, та й волам попас незгірший, трава буйна і сочиста.

— Так воно й мені здається, — погодився з ним парох.

Тоді парох сказав про свій намір каноникові, і той, зваблений розкішним краєвидом долини, що леліла перед його очима, вирішив теж тут із ними перепочинок зробити. Щоб натішитись прегарною містиною та розмовою з парохом, який дуже йому до душі припав, а також дізнатися краще про Дон Кіхотові подвиги, каноник звелів челядникам своїм сходити до заїзду, що вже зовсім недалечко звідти був, і принести чогось попоїсти, бо на полудень, казав, тут станемо. Слуга відповів на те, що обозний їхній мул певне вже там, припасу на ньому нав'ючено досить, отже, в корчмі доведеться взяти хіба що оброку для мулів.

— Коли так, — сказав каноник, — то ведіть туди всіх мулів, а обозного сюди приведіть.

Поки вони там обговорювали всі ці справи, Санчо, здихавшись непевного нагляду пароха й цилюрника, вирішив, що тут йому самий час із Дон Кіхотом розмовитись. От підійшов він до клітки, в якій сидів ув'язнений його пан, та й каже:

— Знаєте, пане, аби вже мати собі чисте сумління, мушу сказати вашій милості дещо про оце ваше зачарування. Тут таке діло: оті двоє, що машкари собі на лице вчепили, то не хто інший, як цилюрник та парох із нашого таки села, і здається мені, що то вони із заздрощів вас отак-о запакували, бо ви подвигами своїми славутніми далеко їх позад себе зоставляєте. Коли се так, а воно ж так і є, то вас, виходить, не зачаровано, а ошукано і одурено. Аби переконатися в тому, хочу в вас дещо спитати, і як матиму од вас ту відповідь, якої сподіваюсь, то ви самі побачите, що вас одурено в живі очі і що то не чари такі наслано, а просто ви глузду відбилися.

— Питай що знаєш, синку мій Санчо, — сказав Дон Кіхот, — а я вже тебе вдовольню і на всяке твоє питання відказ подам. От ти говориш, що ті двоє, які з нами їдуть, то ніби знайомці наші й односельці, парох і цилюрник; може, воно так тобі й здається, але ти не думай ніяким світом, що так воно і є насправді. Ти так собі міркуй і так розважай, що коли вони на твої очі схожі до пароха й цилюрника, то значить ті, котрі мене зачарували, взяли на себе їхній образ і їхню подобу (адже чаклуни мають силу в кого-хотя́ перекидатися), а образ приятелів наших вони на те тільки взяли, аби ману на тебе пустити або загнати тебе в лабіринт химер, з якого ти зроду не виплутаєшся, хоть би навіть мав при собі Тезеєву ниточку. Іще для того вони це зробили, щоб і мій розум отуманити, аби я не міг зміркувати, звідки на мене таке нещастя впало, бо от ти мені кажеш, що нас супроводжують нібито парох і цилюрник із нашого села, а я бачу, що мене в клітку засаджено, і певне знаю, що ув'язнити мене могла б тільки якась надприродна сила, а зовсім не людська, — що ж мені тут залишається думати й говорити? Хіба тільки одне: ції чари перевершують і переважують всі ті, про які я будь-коли читав в історіях мандрованих рицарів. Отож нічого собі не думай і не гадай, бо то такі парох із цилюрником, як я турок. А як хочеш мене про щось питати — питай, я ладен хоч і до самого рана тобі відповідати.

— Матінко Божа! — гукнув з того дива Санчо. — Невже ж таки голова в вашої милості така цвіла і макоцвітна, що ви очевидної правди не бачите? Та'дже правду святу кажу, що ця ваша біда й неволя не од чар зовсім постала,

а од злоби та заздрощів! Хочете, я зараз доведу вам, що немає тут чарування й заводу? Скажіть же мені, пане, дай Боже вам із цієї напасті вискочити і впасти нежданo-негадано в обійми моєї Дульсінеї...!

— Та годі вже заклинати, Санчо, — перервав його Дон Кіхот, — питай мерщій, чого тобі треба, я ж казав, що на всі питання якнайповнішу дам відповідь.

— І я ж того прошу, — сказав Санчо, — і хочу, аби ви мені геть-чисто все сказали, цілу правду, мовляв, без обрізків, як належить говорити всім тим, що воєнним ремеслом бавляться, як ви, пане, і прозиваються мандрованими лицарями...

— Та кажу ж тобі, що не збрешу, — відповів Дон Кіхот, — питай-бо швидше, Санчо, вже ти мені увірився, говорячи отак наздогад, науверти, манівцями.

— Та я ж знаю, що ви, пане, — чесна, правдива і щира душа, — сказав Санчо. — А коли вже воно до слова прийшлося, то хочу я в вас, пане, спитати, чи після того, як вас у клітку посаджено і нібито зачаровано, чи не хотілося вам і не манулося, вибачайте, надвір сходити, за великим, як то кажуть, або хоч і за малим ділом?

— Я не розумію, що таке надвір ходити. Як хочеш, Санчо, щоб я тоді дав пряму відповідь, то сам, будь ласка, ясніше висловлюйся.

— Та невже-таки ваша милость не розуміє, що то велике, а що мале діло? Це ж усякій дитині ясно! Я, бачите, про те, що, може, вам хотілося за цей час одкласти чи одлити.

— А, тепер уже знаю, Санчо. Хотілося, та й не раз, і зараз оце приспічило. Рятуй мене, синку, бо лихо буде.

РОЗДІЛ XLIX,

де наводиться прерозумна розмова Санча Панси з паном його Дон Кіхотом

— Еге! — сказав тоді Санчо. — Так же воно, виходить, і єсть. Оце-то я й хотів у вас випитать, так хотів, що аж ну. От ви слухайте сюди, пане. Як ото, буває, кому зле діється, то люди кажуть: що йому, кажуть, сталося? Не їсть, не п'є, спитай його про що, то балака таке — не своє... Певно ж йому пороблено (себто, вважайте, зачаровано його). Вихо-

дить, що ті, котрі не їдять, не п'ють, не сплять, надвір не ходять, як той казав, — ото і єсть зачаровані. А ті — ні, що їм того хочеться, що й вашій милості, що вони п'ють, як їм дають, їдять, коли мають що, говорять до ладу, коли в них що спитаєш.

— Правда твоя, Санчо, — одказав Дон Кіхот, — але я вже говорив тобі, що всякі бувають чари, колись одні були, а тепер інакші настали: у наш час, можливо, роблять зачаровані все те, що я роблю, хоч давніше й не робили, а вже коли так повелося, то нічого не вдієш і нічого цим не докажеш. Я знаю, що мене зачаровано, я в тому певен, і сумління моє спокійне. Тоді б воно мене гризло й мучило, якби я знав, що на мені ніяких чар нема, а я з боягузтва чи з недбальства сиджу слухняно й безчинно в сій клітці, не виправдовуючи сподівань багатьох і багатьох покривджених та пригнічених, яким, може, в цей самий час конче потрібна моя оборона й допомога.

— Так воно чи інак, — зауважив Санчо, — а для вашого ж, пане, добра й спокою ліпше було б, якби ви з сієї в'язниці якось на волю вийшли, а я то вже перервуся, аби вам допомогти та вас із сієї халепи вирвати. А тоді спробували б і на Росинанта сісти (його теж, мабуть, зачаровано — бачите, який похилий та похнюпий) і пригод пошукати, може, таки доля нам усміхнеться. А як нам воно не вдасться, то назад у клітку хоч коли поспіємо, і я прирікаю вам, яко вірний і щирий джура, що сяду в тую клітку з вами разом, коли вже ваша милость така нещаслива, а я такий дурний, що рятунку не знайдемо.

— Друже Санчо, — сказав тоді Дон Кіхот, — я згоден зробити так, як ти хочеш; коли знайдеш яку добру раду, аби мене порятувати, я тобі у всьому скорюся. Та тільки, Санчо, ти сам побачиш, що думка твоя про моє нещастя хибна й неслушна.

Отаку розмову провадили пантрований рицар та його несхитрований джура, аж над'їхали до того місця, де, повстававши з мулів, чекали вже на них парох, каноник і цилюрник. Підвідчик зразу ж розпріг воли й пустив їх на волю, на розкішну зелену пашу. Прегарна та місцина наче вабила до спочинку — не таких, правда, зачарованих людей, як Дон Кіхот, а таких тямущих і розсудливих, як його джура. Санчо попросив пароха, щоб дозволив панові вийти на яку часин-

ку з клітки, бо як його не випустять, то в'язниця може занечиститись, а воно ніби й не личить для такого чеснородного в'язня, як його пан. Парох зрозумів, у чому річ, і сказав, що він охоче вдовольнив би це прохання, але боїться, щоб Дон Кіхот, як опиниться на волі, не втік і знову за своє не взявся, а тоді, мовляв, шукай вітра в полі.

— Я ручуся, що він не втече, — сказав Санчо.

— І я ручуся, — підхопив каноник, — а надто, як він дасть мені рицарське слово, що нікуди без нашого дозволу не піде.

— Даю, — сказав Дон Кіхот, який дослухався до тої розмови. — Та воно ж і без того заворожена людина (от хоч би й я) собою не розпоряджається, а той, хто її заворожив, може так ізробити, що вона триста років на однім місці недвигою стоятиме чи лежатиме, а коли спробує тікати, то він ульот її заверне. А коли так, то краще випустіть мене, бо й вам воно на користь вийде; як же ви не згодні, то відійдіть кудись далі, бо заявляю, що як у клітці лишуся, буду змушений образити ваш нюх.

Тоді каноник узяв його за руку (а руки Дон Кіхота були, як ми вже казали, зав'язані) і на слово честі випустив із клітки. Несказанно врадуваний рицар потягнувся перш усім тілом, а потім підійшов до Росинанта, поляскав його по боках і промовив:

— Маю надію на Бога та й на Матір Його Пречисту, що незабаром вони вволять наші з тобою бажання, о квіте й зерцало кінського роду: ти знов возитимеш на собі сього пана, а я, верхи на тобі сидячи, певнитиму знов справу мою велику, заради якої послав мене Господь на сей світ.

По сім слові Дон Кіхот подався разом із Санчом у затишний куточок, а звідти вже вернувся з почуттям великої полекші та з гарячим бажанням перевести в діло задум свого джури. Каноник же приглядався пильно до Дон Кіхота і дивувався з того великого та незвичайного божевілля: розмовляє чоловік і на питання відповідає ніби цілком розумно, а зайде річ про рицарство, одразу берега пускається, не знати що городить. От як усі вже розіслались на зеленій траві, ждучи, поки челядник харчі принесе, каноник, зрушений співчуттям до Дон Кіхота, так із ним заговорив:

— Чи то можебна річ, пане шляхтичу, аби читання тих нікчемних та пустодзвонних романів рицарських так на

вас подіяло, що ви зовсім із плигу збилися й забрали собі в голову, ніби хтось вас зачарував, і ще всякі такі речі, далекі від дійсності, як брехня од правди? Чи може людський розум допустити й повірити, що на світі справді були всі ті незчисленні Амадіси, незліченні рицарі-славути, трапезонтські цісарі, Фелісмарти Гірканські, всі ті коні-виноходи, подорожні панянки, всі ті змії, песиголовці, велетні, почвари, всі ті нечувані пригоди, чари та химери, всі ті битви та баталії, всі ті препишні шати, закохані королівни, всі ті джури, що на графів повиходили, всі ті кумедні карлики, всі ті любовні послання та признання, всі ті красуні й героїні — разом кажучи, всі ті несосвітенні дурниці, якими нашпиговані й начинені рицарські романи? Що до мене, то я вам скажу: поки читаю їх і не думаю, що все то брехня і бридня, поти маю деяку втіху, але скоро уявлю собі, що воно справді таке, зараз шпурляю того романа, хоть би й найкращого, у стіну, а якби в мене під ту хвилю коминок горів, я б його в огонь кинув, бо всі ті книжки заслуговують на таку кару, бо все то вигадки й небилиці, бо поведінка їх героїв позбавлена будь-якої правдоподібності, бо вони творять нові єресі і проповідують новий спосіб життя, бо темна темнота вірить у них кінець кінцем і має за щиру правду всі їхні нісенітниці. Зухвальство їхнє до того доходить, що вони наважуються баламутити голови навіть мудрим чеснородним шляхтичам, як ми те бачимо на прикладі вашої милості; не хто ж, як вони, довели до того, що треба було аж у клітку вас посадити і везти отак на волах, як возять, буває, од села до села лева чи тигра якого, що людям за гроші показують. Та ну ж бо, пане Дон Кіхоте, пожалійте себе, поверніться в лоно розуму, адже благі небеса не поскупились вам на те добро, тож користайте ним так як слід, оберніть ваші небуденні здібності на читання інших книг, спасенних для умислу вашого і хвальних для вашої честі. Коли ж природні ваші нахили непереборно пориватимуть вас до оповідань про подвиги та геройські вчинки, то розгорніть Святе Письмо і почитайте Книгу Суддів — там знайдете високі доблесті і великі діяння, і все ж то величне та правдиве. Лузітанія мала свого Віріата, Рим — свого Цезаря, Карфаген — Ганнібала, Греція — Олександра, Кастилія — графа Фернана Гонсалеса, Валенсія — Сіда, Андалузія — Гонсала Фер-

нандеса, Естремадура — Дієга Гарсію де Паредеса, Херес — Гарсію Тереса де Варгаса, Толедо — Гарсіласа, Севілья — дона Мануеля де Леона, і історія їхніх преславних подвигів може бути цікавою, повчальною, приємною і захопливою лектурою для будь-якого високого ума. Таке заняття справді гідне світлого розуму вашої милості, пане Дон Кіхоте, такі твори поглиблять ваші знання з історії, зміцнять у вас повагу до чесноти, наставлять на все добре, ушляхетнять ваші звичаї, навчать бути сміливим без нерозважності, одважним без зухвальства, — і все те буде Богові на хвалу, вам на пожиток, а вашій рідній Ламанчі (бо саме звідти, чув я, походить ваша милость) на честь і славу.

З напруженою увагою слухав Дон Кіхот, що говорив йому каноник; коли ж той скінчив, він подивився на нього і, помовчавши хвилю, сказав:

— Здається мені, пане шляхтиче, що орація вашої милості до того змагала, аби запевнити мене й переконати, ніби на світі зроду не було ніяких мандрованих рицарів, а всі рицарські романи — фальшиві, брехливі, шкідливі і зовсім для суспільності непотрібні, і що негаразд я робив, як читав їх, іще гірше, як їм вірив, а найгірше, як вирішив їх наслідувати, обравши собі з їхньої направи та науки многотрудне ремесло мандрованого рицаря, бо ви твердите, що на світі не було жодних Амадісів, ні Гальського, ні Грецького, ані всіх інших рицарів, що їхні подвиги в тих романах описуються.

— Ваша милость цілком вірно зрозуміла мою думку, — сказав на те каноник.

А Дон Кіхот провадив далі:

— А ще додала до того ваша милость, що ті книги завдали мені буцімто великої шкоди, схибнувши мене з розуму й довівши до клітки, і що треба мені схаменутись і вдатись до інших, правдивіших книг, корисніших і цікавіших за ті романи.

— Правда, — підтвердив каноник.

— А я, щоб ви знали, — сказав тоді Дон Кіхот, — гадаю якраз навпаки: не я божевільний і зачарований, а ви, ваша милость, коли насмілились замахнутися по-блюзнірському на те, що визнане всіма за дійсне і за істинне; хто ж його заперечує, як ваша милость, той заслуговує кари, на яку ви ладні засудити нелюбі вам книги. Адже перекo-

нувати когось, ніби на світі не було ні Амадіса, ані жодних мандрованих рицарів, про яких стільки романів понаписувано, то все одно що твердити, ніби сонце не світить, мороз не студить, а земля нас не носить. Де той мудрагель, що здоліє довести комусь, ніби все те неправда, що пише історія про королівну Флоріпеду та Гвідона Бургундського чи про Ф'єрабраса та штурм Мантібельського мосту за часів Карла Великого? Та я ладен на свою душу присягнути, що це така сама правда, як те, що тепер день! А як це все брехня, то виходить, що не було ніколи ні Гектора, ні Ахілла, ні троянської війни, ні Дванадцятьох Перів Франції, ні англійського короля Артура, який і досі літає десь вороном, а його там усе виглядають, що от-от вернеться. То, може, хто скаже, ніби і то все вигадки — історія Гверіна Скупого і пошуки святого Грааля, ніби то все байки — кохання Трістана та королеви Ізольди, а також Джіневри та Ланцелота, коли ще живуть люди, що десь краєчком пам'яті пригадують, як бачили колись двірську даму Кінтаньйону, найкращу виночерпицю на всю Велику Британію. І це суща правда, бо пам'ятаю, бабуся моя, панотцева мати, як побачить, було, яку дуенью в довгому покривалі удовичому, то каже, було, мені: «Поглянь на неї, внучку — чиста тобі дуенья Кінтаньйона!» З цього я роблю висновок, що бабуся моя знала її особисто або принаймні бачила десь її портрет. А хто зважиться заперечити правдивість історії Петра й прекрасної Магелони, коли в королівській збройниці і досі зберігається кілок, з допомогою якого сей доблесний рицар керував дерев'яним конем, що ним у повітрі літав, — там такий великий, більший за голоблю; а коло того кілка лежить сідло Баб'єки, а в Ронсевалі зберігається Роландів ріг, убільшки з добру колоду. Звідси випливає, що таки існували справді і Дванадцять Перів, і Петро, й Сід, і — ще премногі рицарі, що, славлять люди, їздили по білому світу, пригод шукаючи. Або, може, скаже хто, що не було мандрованого рицаря, завзятого лузітанця Жоана ді Мерлу, який загнався аж у Бургундію і бився в місті Аррасі із знакомитим паном де Шарні, що звався мосьє П'єр, а потім у місті Базелі з мосьє Анрі де Реместаном, перемігши обох тих суборців і доказавши великої слави; що не було пригод і поєдинків, одбутих у тій же самій Бургундії двома завзятими гишпанцями: один був Педро

Барба, другий — Гутьєрре Кикоть (од якого я прямо веду свій рід по мечу), а звоювали ж вони синів графа де Сан-Поля? Або, може, не мандрував до Німеччини, пригод шукаючи, Дон Фернандо де Гевара, не бився там з мессером Георгом, двірським рицарем дука Австрійського? Чи, скажете, то все жарти були — тії герці, що їх викріпив завзятий Суеро де Кіньйонес, ті поєдинки, що мав пан Луїс де Фальсес з Дон Гонсалом де Гусманом, рицарем кастильським, і ще многі подвиги рицарства християнського, і нашого рідного, і чужоземського? Ні, кажу я, все то щира і суща правда, а хто її заперечує, ще раз кажу, той без усякого сумніву позбавлений доброго розуму і здорового глузду.

Великим дивом дивувався каноник, слухаючи Дон Кіхотової мови, де правда перепліталася з вигадками; його вразила також гідальгова неймовірна обізнаність у справах, належних і стосовних до мандрованого рицарства.

— Не можу не визнати, пане Дон Кіхоте, — заговорив до нього каноник, — що в словах вашої милості є дещо правдиве, особливо там, де ви говорили про гишпанських мандрованих рицарів. Припускаю також, що справді були на світі Дванадцять Перів Франції, але не можу повірити, аби вони робили все те, що пише про них архієпископ Турпін. Власне, річ тут ось як малася: то були рицарі, обрані од французьких королів і названі перами, тобто рівними, бо справді, були всі однаково шляхетні, доблесні й мужні — принаймні так усі казали й думали. То був ніби опрічний рицарський орден, як от тепер у нас є орден Святого Якова чи Калатрави — ті, що до них належать, мають бути наголо рицарями сміливими, мужніми й чеснородними, як нині кажуть, наприклад, «рицар ордену св. Іоанна» або «рицар Алькантари», так давніш говорено «рицар із Дванадцяти Перів», бо до того ордену обрано було й прийнято дванадцятеро лицарів, рівних своїми заслугами. Немає також ніякого сумніву, що був Сід, що був Бернардо дель Карпіо, а от в оповіданнях про їхні подвиги чимало є, на мою думку, непевного. А що ваша милость казала про кілка, який нібито Петрові належав і зберігається в королівській збройниці поряд із сідлом Баб'єки, то тут я вже каюся: чи то з мого недоуцтва, чи з недобачення я його там не помітив; сідло ще роздивився, а кілка не зауважив, хоть він, казала ваша милость, такий великий.

— А все ж таки він там є, — заперечив Дон Кіхот, — і коли хочете знати, його ще шкурою телячою обгорнуто, щоб цвіллю не брався.

Може, й так, — сказав каноник, — але саном моїм клянуся, я не пригадую, аби там його бачив. Та даймо на те, що він там справді є — то ще не доказ, щоб я повірив усім небилицям про всяких Амадісів та силу-силенну інших рицарів, які в романах описані, та й вашій милості, такій поважній, добрій і розсудливій людині, не годилось би вважати за правду всі ті безлічні й безглузді вигадки, які містяться в тих баламутних рицарських романах.

РОЗДІЛ L

Про мудрі сперечання, які провадив Дон Кіхот із каноником, та про деякі інші події

— Овва! — вигукнув тоді Дон Кіхот. — То виходить, що книги, друковані з королівського дозволу, схвалені відповідальними урядовцями, читані повсюдно, з великою вподобою, славлені великими й малими, бідними й багатими, вченими й невченими, простолюдом і шляхтою, одне слово, людьми всякого роду, стану і статі, — виходить, що всі вони брехливі? Та в них же все описується так правдиво й достотно; про всякого рицаря, скільки їх там було, сказано, хто в них батько й мати, яка рідня, звідки вони самі, скільки кому років, де хто був, і що робив — все те показано ряд по ряду, день по дню. Мовчіть уже краще, добродію, не блюзніть даремне та послухайте моєї ради, як мудрий мудрого, почитайте самі ті книги, побачите, яка то розкіш! Чи то ж не втіха над утіхами, як перед нашими очима така, приміром, малюється картина: величезне смоляне озеро кипить-клекоче, бульбахами гарячими, кишить-броїться змієм, гадом, ящуром, усяким дивоглядним та страхолюдним звіром, а з-посеред озера голос чийся жалібний тужить-лебедіє: «О рицарю, хто б ти не був, що дивишся на се жахливе озеро, як хочеш добутися скарбів, що сховані під його чорними хвилями, то яви мужність доблесного твого серця і пірни в чорну пучину розпломенілої сії вологи, бо як ти сього не зробиш, то не сподобишся лицезріти пишновеличних чудес, що криють у собі й хоронять сім палаців сімох чарівниць, котрі знаходяться на дні

сього чорномуття». А рицар, скоро вчув той голос плачливий, зараз, аніжé не міркуючись, про жодну небезпеку не дбаючи, тяжкокутої зброї з себе не здіймаючи, вручає душу свою Богові та й дамі своїй коханій і кидається без ваги в теє озеро кипляче і нежда́но-негада́но опиняється — де б ви думали? — серед якогось лугу барвистопишного, що перед ним блякнуть і никнуть прославлені Поля Єлісейські. І небо там, здається йому, ясніше, і сонце дужче яскріє, мов помолодшало; а це де взявся перед очима гай пречудовий, дерева там усе майні та ряснолисті, зелень така яра, що любо глянути, а слух же тобі голублять пташечки дрібні та розмаїті, що незліченними зграями пурхають-в'ються поміж віттям переплетеним. А он і струмок дзюркоче, рине хвилею чистою та прозорою, мов кришталь, по пісочку дрібному та камінчиках білих, сказав би, по щирому золоту та перлах добірних. Он водограй куншто́вний з яспису многоцвітного та вилощеного мармуру, а он другий, впорядже́ний в гротесковому стилі, виложе́ний мушельками дрібними та крученими равликовими хатками, білими й жовтими, а впереміш кинуто де-де і кришталю мигтючого, і штучного смарагду, — і все то те хоч ніби й безладно, а так ладно зроблено, так штудерно споруджено, що здається, ніби мистецтво, наслідуючи природу, перемогло її й перевершило. А ось показується раптом пишний замок чи розкішний палац: мури щирозлоті, зубці діамантові, брами гіацинтові; аж ряхтить увесь од алмазів, карбункулів, рубінів, перлів, золота й смарагду, та не тільки матер'ялом цінний він і вартний, а й самою будівлею своєю. Після такого дива на що там іще й дивитися? А є на що; дивіться — он із брами замкової вигронюються панни двірські в препишному барвистому одінні; якби я почав робом романів рицарських їх описувати, то, мабуть, довіку не скінчив би. Та ось одна панна, з-між усіх най'ясніша, бере за руку рицаря, що так одважно кинувся в кипляче озеро, веде його мовчки до замку чи до палацу препишного, а там роздягне догола, скупає в літеплій купелі, змастить йому все тіло мастями запахущими, надягне на нього сорочку з найтоншого єдвабу, пропахчену всю парфумами, а там друга вже панна плаща йому на плечі накине, що вартий, кажуть, цілого міста або ще й з надтом. А що ж буде далі? Далі, кажуть нам, поведуть його до другої світлиці, де стоять уже столи, так розкішно понакривані, що тільки чу-

дуйся та дивуйся, зіллють йому на руки амбровою та рожаною водою, посадять у крісло з кості слонової, всі ті панни услуговують йому за столом у дивнім мовчанні, приносять різнії потрави, і все ж то такі ласі, що очі розбігаються. Сидить він отак, трапезуючи, а тут музика грає, співає хтось, тільки невідомо, як і звідки линуть ті згуки. А як рицар покріпиться їдою і зі столів поприбирають, він іноді розкинеться в кріслі, в зубах поколупає, як заведено, аж тут увійде до світлиці панна, краща за всіх, яких він досі бачив, сяде побіч нього і почне розповідати, що це такий і такий замок, а вона сидить у ньому заворожена і ще про багато всяких речей — рицар дивує, а хто читає — розкошує. Не хочу про те надто широко розводитись, бо сказане мною в достатній мірі свідчить про те, що в кожному рицарському романі, в кожному розділі знайдеться щось утішного й цікавого для кожного читача. Тож хай ваша милость повірить мені і почитає ті книги, — вони розженуть вам тугу, як вона на душу наляже, вони вам духа вгору піднімуть, як він у вас клонитися почне. Про себе я можу сказати, що відколи став мандрованим рицарем, ось якими відзначаюсь прикметами: я хоробрий, чемний, щедрий, ввічливий, великодушний, сміливий, лагідний, витривалий, терплячий, зношу всякі труднощі, неволю й чари. І хоч мене посадили оце в клітку, як божевільного, сподіваюся, проте, що, як Бог поможе і фортуна послужить, потужною правицею своєю здобуду я собі незабаром якесь королівство, а вже як стану королем, тоді всі побачать мою вдячність і щедрість, бо, правду кажучи, добродію, щедрість то така чеснота, якої бідний чоловік не має змоги проявити, хоч би яка притаманна була вона його душі, а вдячність при самій лиш добрій волі — мертва, як віра без діл. Тим і хотів би я, щоб фортуна погодила мені якнайскорше стати цісарем: я б тоді показав, яке в мене серце, і осипав би ласками друзів своїх, особливо горопашного Санча Пансу, джуру мого, бо то золота людина, другого такого не знайдеш. Я хочу подарувати йому графство, як я вже йому давно обіцяв; боюсь тільки, що не матиме він досить хисту, аби своїм володінням управляти.

Ледве Санчо зачув останні панові слова, зараз обізвався:

— Пане мій Дон Кіхоте, ви тільки добудьте мені те графство, що ви його так твердо обіцяєте і я так певно сподіваюсь, а я вже ручуся, що стане в мене кебети ним орудувати;

як же й не стане, то чув я, що є на світі такі люди, які беруть од великих панів маєтності їхні в оренду чи в посесію, а за те платять річно скільки там вийде чиншу; вони дають усьому порядок, а пан сидить собі, ручки склавши, та й гадки не має, бо гроші йому пливуть. Отак же і я зроблю — не буду сам тим ділом морочитись, пущу все в оренду і житиму з тієї ренти паном на всю губу, а люди собі як хоч.

— Із ратами то воно так, брате Санчо, — зауважив каноник, — а тільки суди судити в своїх володіннях має сам властитель, і тут уже треба доброго розуму і, головне, доброї волі, щоб справуватися як слід, бо коли того не буде з самого початку, то вже потім не зведеш кінців з кінцями. Господь благословляє добрі наміри людей простодушних, а лукаві наміри премудрих руйнує.

— Я тої хвилозопії несвідомий, — сказав Санчо Панса, — одно тільки знаю: аби мені грапство, то я вже ним укерую, бо душа в мене не з лопуцька, така, як у всіх, а тіла на двох вистачить, у своєму панстві зумію панувати незгірше всякого короля. А як буду панувати, то робитиму що хочу; а як робитиму що хочу, то чинитиму свою волю; а як чинитиму свою волю, то буду задоволений; а як буду задоволений, то нічого мені більше не треба; а як мені нічого більше не треба, то це вже все, амінь. Дайте мені тільки панство, а там уже з Богом, до побачення, мовляв, сліпий невидющому.

— Твоя філософія, як ти кажеш, не така вже й погана, Санчо, — зауважив каноник, — але в справі графства можна ще було б немало всякого сказати.

Тут упав йому в річ Дон Кіхот.

— Не знаю, що тут іще можна сказати; щодо мене, то я беру приклад з великого Амадіса Гальського, який зробив свого джуру графом Суходільного острова. Отож і я можу з чистим сумлінням зробити графом мого Санча Пансу, бо такого доброго джури не було, певне, в жодного мандрованого рицаря.

Каноник був глибоко вражений тими доладними нісенітницями (якщо нісенітниці можуть бути доладними), яких наговорив Дон Кіхот, оповідаючи пригоду Рицаря Озера, і не виходив із дива, думаючи, як глибоко запали в душу гідальгові баламутні образи прочитаних книг; не менше дивувала його й дурість Санча, який так щиро прагнув і так певно сподівався графства, що обіцяв йому пан. Тим часом слуги його ясновелебності повернулися з корчми і

привели мула, нав'юченого харчовим припасом. Розіслали вони тут же килим на зеленім моріжку під деревом, у холодочку, та й посідали всі полуднувати, а для підвідчика то воно й краще було, волам добрий попас.

От сидять вони, трапезують, аж чують — дзвіночок десь задзеленчав і віття тернове поблизу зашуміло; за яку хвильку з гущавини вискочила гарненька кізочка переполаса-біла з чорними й рудими плямами, а за нею пастух вибіг, до отари хотів її завернути, козькаючи до неї і примовляючи пастушим звичаєм. Сполохана і злякана втікачка вдарилась до людей, ніби шукаючи собі захисту, і стала коло них, як стій. Тут наздогнав її пастух, схопив за роги й заговорив до неї, нібито німина могла його розуміти:

— Ах ти ж Рябушечко, моя стрибушечко! Чого це ти в мене така неслухняна стала? Чи тебе, серце, вовки налякали? Скажи мені, красунечко, що тобі? Чи в тебе така вже натура невстрійлива, враг її візьми, ту жіночу натуру! Ходи, ходи, козуню-любуню, може, тобі в тій загороді й не так добре, зате безпечно буде з товаришками. Ні щоб іншим дорогу показувати й привід давати, а ти сама бе́здоріж отак гасаєш! А що ж тоді вони?

Та козопасова мова дуже всім сподобалась, а найпаче каноникові.

— Заспокойся, чоловіче добрий, — обізвався він до нього, — поспієш іще свою козу до кошари загнати. Ти ж сам кажеш, що в неї жіноча натура: куди її природа тягне, туди і йде, і нічого ти з нею не вдієш. Візьми лишень оцей шматочок, із'їж та вином запий, то гнів твій минеться, а коза тим часом тут погуляє.

По сім слові каноник простягнув пастухові на кінчику ножа добрий кусень холодної кролятини. Пастух узяв і подякував, випив вина і, втихомирившись трохи, сказав:

— От ви чули, як я тут із німим язиком розумну розмову провадив, та не думайте, що я собі такий дурник: що я козі казав, то не зовсім пусті слова, щось таке за ними є. Хоч я собі й хлоп, а знаю, як до скотини, а як до людини обернутись.

— Вірю, вірю, — обізвався парох, — знаю з досвіду, що ліси й гори вчених викохують, а колиби пастуші дають притулок філософам.

— Якщо, може, й не філософам,— підхопив козопас, — то принаймні таким людям, що їх біда розуму навчила. А щоб

ви в цьому переконались і цю істину навіч побачили, я попрохав би у вас, панове добродійство, хвильку уваги; може, воно й негаразд, що я отак сам накидаюсь, та як ви дозволите, я розкажу вам одну справдешню історію: гадаю, що вона вам не здасться нудною і підтвердить те, що говорив сей добродій, — тут він показав на пароха, — і що говорив я.

На те сказав йому Дон Кіхот:

— Може, ця історія має дещо спільного з рицарськими пригодами, і я охоче послухаю тебе, пане брате, як, зрештою, і всі ці добродії: вони люди розумні й кохаються в цікавих оповіданнях, що дивують, тішать і розважають душу, — а я сподіваюсь, що саме таким буде твоє оповідання. Отже, починай, друже, ми всі тебе слухаємо.

— Тільки не я, — озвався Санчо, — я піду он туди над річку, візьму з собою оцього пашкету та й напакуюся на цілих три дні, бо чув я од пана мого Дон Кіхота, що джура в мандрованого лицаря повинен їсти скільки влізе, коли Бог пошле, а то, буває, забереться потім у які нетрища, звідки й за тиждень не виблудиться, то як не має нічого в кендюсі чи в торбі — швидко на мумію висохне.

— Правда твоя, Санчо, — зауважив Дон Кіхот, — іди собі куди знаєш і наїдайся по саму зав'язку, а я вже наситився і хочу тільки повістю сього доброго чоловіка душу обавити.

— Обавимо ж собі душі й ми, — сказав каноник і попрохав козопаса, аби вже починав. Той, тримаючи козу за роги, поплескав її по боках і сказав:

— Ляж тут коло мене, Рябушко, поспіємо ще до своєї отари.

Коза ніби зрозуміла його, бо, коли він сів, лягла любісінько коло нього і все в лице йому дивилась: говори, мовляв, і я тебе послухаю. Тоді пастух почав оповідати такими словами:

РОЗДІЛ LI

Що розповів козопас усім тим, що супроводили Дон Кіхота

. За три милі од сієї долини лежить село, хоч і невелике, та багате на всю околицю, а в тім селі та жив собі один поважний господар: воно-то багатих усюди поважають, та сього шановано більше за добрість його і статечність, аніж за добро, що мав, і за достатки. Та найбільшим його добром, як

він сам казав, була донька його, дівчина такої хорошої вроди, такого великого розуму, такого доброго звичаю, що хто бачив її і знав, усі дивувались, якими щедрими дарами наділили її небо й природа. Іще й малою дівчинкою гарна була, щодалі то все хорошіла, а по шістнадцятій весні всіх дівчат красою заломила. Слава про тую пишну вроду пішла по всіх навколишніх селах — та що се я кажу, навколишніх? — дійшла й до городів далеких, до палат королівських докотилась, долинула до людей усякого стану, і їхали вони звідусюди хоч поглянути на неї, мов на клейнод який рідкісний, мов на образ чудотворний. Батько беріг її пильно, та й сама вона береглася, бо нема для дівчини кращого сторожа, і замка, й запору, як власна її скромність та обичайність.

До хорошої дівчини багатого роду багато й сватачів сваталось, і своїх таки сільських, і чужосторонніх, аж батько розгубився, що не було од них одбою, і не знав, кому той скарб многоцінний оддати. Серед тих багатьох, що таку любу думку в серці голубили, був і я, мав надію не скажу, щоб цілком певну, а таки добру: батько її знав мене гаразд, як односільця, а хлопець я був молодий, здоровий, чесного роду й чистої крові, на достатки багатий та й на розум не вбогий. Але тут став до неї ще один наш парубок присватуватись, нічим за мене не гірший, і батько став уже роздумувати й вагатися, бо гадав, що дочці і за тим, і за тим добре буде. От і надумав він, що коли ми собі однакові, то хай краще сама доня кохана вибере, котрий їй до мислі, ото буде найліпша рада. А як надумав, так і сказав Леандрі (так, бачите, зовуть ту багату, що мене до бідності довела), та воно б і всім батькам так чинити годилось, котрі думають дітей своїх одружити. Не кажу, аби їм на волю давали вибрати з-поміж лихого та поганого, хай буде саме тільки добре, а вони вже з того собі до вподоби вибирають. Не знаю, що сказала батькові Леандра, а він нам обом нічого певного не говорив — дівчина, мовляв, ще літ не дійшла, там видно буде, — одне слово, не дуже нас обнадіював, але й не відмовляв цілком. Суперника мого звати Ансельмо, а мене Євхеніо, — се щоб ви знали імена дійових осіб цієї трагедії, кінець якої ще непевний, але, очевидно, буде таки сумний.

Поки все те діялось, до нашого села прибув такий собі Вісенте де ла Рока, син одного бідного чоловіка з наших таки селян — з походу повернувся, побував і по тих Італіях, і по всяких світах. Ще як мав він дванадцять років,

узяв його до війська капітан якийся, що за компанією своєю випадком через наші краї проходив, і знов же в мундирі військовому, як той павич розцвічений, блищиками кришталевими та ланцюжками сталевими кругом обвішаний. Сьогодні на ньому одне вбрання, завтра вже інше, і мудроване ніби й мальоване, так легеньке ж і дешевеньке. Сільський наш люд із натури своєї хитрий та лукавий, а як нема чого робити, то ще лукавіший стає: до всього придивились, порахували все та й знають уже, скільки в того чванька одежі з усіма причандалами. Виявилося, що уборів було всього три, всі різного кольору, та підв'язки й панчохи, але він так хитро все те перетасовував і перекомбіновував, що якби воно не було полічене, кожен присягнув би, що в нього не менше, як десять костюмів, а трепіток на капелюха десятків зо два. Не думайте, що я так собі здуру та знічев'я про ті убори широко дуже розбалакався — в моїй історії вони не малу відіграли ролю.

Сяде, було, ото наш вояка на лаві під тополею на майдані сільському та як почне про свої подвиги оповідати, то ми всі тільки роти пороззявляємо, так пильно слухаєм. Чи є де яка країна на світі, скрізь він побував, чи була де яка битва, всюди воював. Маврів перебив стільки, що і в цілому Тунісі та Марокко такого немає, а герців більше одбув, ніж Гандієць і Луна, Дієго Гарсія де Паредес і тисячі інших вояків (називав їх поіменно), і з усіх поєдинків переможцем виходив, не втративши жодної краплини крові. А то було шрами нам якісь показував, хоч там нічого не було знати, — то казав, рани од куль мушкетних, що в різних боях та баталіях здобувся. Тримав він з усіма запанібрата, тикав на кого хоч, хвалився, що мушкет у руці — то його батько, бойові подвиги — то його шляхетство, а як він уже вояк, то й сам король йому не указ. Ще більше пихи йому додавало, що з нього трохи й музика був: як почне, було, на гітарі бринькати, то декому здавалось, що вона в нього словами промовляє. Не останньою принадою було в його віршування: аби де яка марниця в селі трапилась, зараз він романса втне на півтори милі завдовшки.

Так оцей вояк, що я вам намалював, оцей Вісенте де ла Рока, герой, джигун, музика й поет, упав в око нашій Леандрі, що часто бачила його з вікна свого дому, яке на майдан виходило. Засліпила її ота шумиха на його пишних мундирах, зачарували його романси, що він їх переписував разів

по двадцять і роздавав на всі боки, заворожили чутки про славні його подвиги, які сам же він і поширював, і вкінці вона закохалась у нього, не інакше, як з диявольського на́усту, закохалась перше, ніж він устиг накинути на неї ласим оком. А що любощі тоді швидше до певного скутку доходять, коли того хоче жінка, Леандра й Вісенте досить легко порозумілися, і перш ніж хтось із численних її залицяльників дізнався про її намір, вона вже здійснила його — покинула оселю любого та коханого батенька свого (матері в неї не було вже) і втекла кудись із солдатом: мабуть, то була найбільша його перемога з усіх тих, якими він величався.

Ся подія здивувала все село, вразила кожного, хто про неї дізнався. Я розгубився, Ансельмо очманів, батько зажурився, родичі обурились, начальство розворушилось, стражники збивалися з ніг. Обшукали всі дороги, обшугали всі ліси, обникали всі закамарки і аж на третій день таки знайшли своєумку Леандру в горах-нетрях, у печері: була вона в самій сорочці, а грошей чималих і клейнодів дорогих, що з дому була взяла, ніде ані сліду. Взяли її, привели до нещасного батька, давай розпитувать, як із нею ся біда склалася, а вона геть у всьому й призналася з доброї волі. Вісенте де ла Рока, сказала, одурив її, обіцяв, що ожениться, і підмовив із дому тікати: завезу я тебе, казав, у найвеселіше місто на світі, аж у той Неаполь. А вона й далася на підмову з недосвіту свого, повірила йому, обікрала батька і втекла із спокусником своїм тої самої ночі, коли її дома кинулись, а той завів її в дикі гори, в ту печеру, де її потім і знайдено. А ще сказала, що Вісенте нібито на честь її не поважився, тільки пограбував і втік кудись, покинувши її в печері. Трудно було повірити, панове, що той зух не рушив її, але вона запевняла так щиро, що невтішний батько втішився нарешті і не дбав уже про вкрадені коштовності: добре, думав, що доньці зоставлено той клейнод, що як раз утратиш, то вже довіку не вернеш. Того самого дня, як Леандру приведено додому, батько одвіз її в город, у панянський монастир, не хотів нам і на віч її показати; сподівався, бачите, що слава, у яку дівчина сама себе ввела, з часом якось розмається. Молодий вік Леандри служив якимось виправданням для її вини, принаймні в очах тих, кому байдуже було; добра вона чи погана, але хто знав розум її і розсудливість, ті вважали, що

винна тут не молодість чи та недосвідченість, а скорше легковажність та натуральна схильність жінок до необачних і непоміркованих учинків.

Як замкнули Леандру в монастир, Ансельмо на світ Божий не хотів дивитись, ніщо йому не миле було, а мої очі також темрява безпросвітна окрила. Тая розлука тугою нестерпучою лягла нам на серце, ми кляли джигуна-солдата і тяжко ремствували на батька, що дочки не вберіг. Врешті вадили ми удвох з Ансельмом геть із села зійти і в ці врочища податися; тут пасе він вівці свої, цілий ботей, а я мої кози, теж чималу отару, тиняємось отак лугами та байраками, серця свого не впиняючи: то співаємо разом хвалу красуні Леандрі, то злим її споминаємо словом, то зітхаємо, кожен самотою, і самотою ж жалі наші до неба шлемо. А нашу тропу немало пішло молодців, що теж до Леандри женихались, вони тут із своїм горем горами-лісами блукаються. Стільки нас тут назбиралось, що вся околиця в Аркадію пастушу обернулась, де не глянь — вівчарі та загони, де не стань — почуєш імення прекрасної Леандри. Той проклина її та взиває свавільною, зрадливою і безчесною, той нарікає, що вона хибка й доступна, той прощає її і вину дарує, а той знов судить та гудить, той за красу її славить, а сей за вдачу ганить, — разом кажучи, всі її корять, і всі боготворять, і до того шал їхній доходить, що інший закидає їй погорду, хоч зроду й словом до неї не обізвався, а інший знов од ревнощів казиться, хоч вона їх ні в кому не могла збудити, бо, як я вже казав, за її гріх дізнались ми раніше, ніж за її кохання. Нема такого взгір'я, узлісся чи узріччя, де б пастух якийнебудь не розмовляв із вітром про свою недолю, ім'я Леандри скрізь і всюди луною лунає.

— Леандра! — рокочуть гори, — Леандра! — дзюркочуть хвилі, — Леандра всім нам світ зав'язала, всіх нас чарами вчарувала, що ми сподіваємось без надії і боїмося самі не знаєм чого.

З усіх цих шаленців найшаленіший і водночас наймудріший мій суперник Ансельмо: маючи стільки причин до журби, він одним тільки журиться — що Леандра десь далеко, і, приграючи собі на гуслях, виспівує жалі свої в піснях, що свідчать про світлий його розум. А я іншою дорогою пішов, легшою і, здається мені, вірнішою — клену натуру жіночу, легку, пусту й фальшиву, їхню зрадливість і нещирість, їхнє

віроломство і вкінці нерозум їхній, що не туди, куди годило б ся, вони мислі свої зносять. Тепер ви, панове, здогадались, мабуть, проти чого то я козі своїй такі слова говорив: не вхваляю я її за жіночу натуру, хоч коза в мене найкраща на всю отару... Оце і вся історія, що я обіцяв вам розповісти. Може, говорив я занадто довго, зате запрошую вас до себе в гостину коротким словом: загін мій недалечко, там є молоко свіже і сир незгірший, та й різного овочу спілого досить, що й дивитись любо, і їсти смачно.

РОЗДІЛ LII

Про сутичку Дон Кіхота з козопасом
та про незвичайну пригоду з покутниками,
яку наш рицар довів у поті чола до переможного кінця

Всім слухачам припала до вподоби козопасова історія, та найбільше, мабуть, уподобав її каноник, що пильну звертав повсякчас увагу на манеру оповіді, властиву радше витонченому дворакові, аніж простому пастухові, тому й признав рацію парохові, котрий говорив допіру, що ліси й гори вчених викохують. Всі ж почали навперебій пропонувати свої послуги Євхенієві, та чи не найбільшу готовість проявив тут Дон Кіхот.

— Будь певен, брате козопасе, — промовив він, — що якби я мав змогу пускатися в пригоди, я без вагання рушив би в дорогу, щоб уладнати ваші справи: я викрав би Леандру з монастиря (безперечно, її тримають там силоміццю), не подивився б ані на старшу матір, ані на будь-кого іншого, хто зважився б мені опір ставити, і оддав би дівчину тобі напризволяще — під тією, однак, умовою, аби ти не чинив над нею насили ведлуг права рицарського. Та маю в Бозі надію, що влада злохитрого чарівника не встоїть перед міццю чарівника доброхітного, тим і прирікаю тобі на майбутнє опіку свою і оборону, бо таке вже моє покликання — слабого захисти, безпомічного споможи.

Козопас подивився на нього, на вид його мізерний та одяг непишний, і здивовано спитав у цилюрника, що сидів коло нього:

— Добродію, що то воно за проява і проти чого се така мова?

— Та вже ж не хто інший, — відповів цилюрник, — як сам преславний Дон Кіхот з Ламанчі, нищитель кривди, відомститель за наругу, оборонець дівиць, гроза велетнів і звитяжець у битвах!

— Це ви щось таке сказали, — зауважив козопас, — як ото в рицарських романах пишеться, все таке робили мандровані тії рицарі, та здається мені, що або вашець жартує, або в сього добродія голова порожня.

— Ах ти ж, гультяю один! — вигукнув Дон Кіхот. — Сам ти безверхий і пустоголовий, а в мене розуму — двоє клало, третій утоптував, голова повніша, як живіт у тої ледащиці, що такого скурвого сина, як ти, на світ народила!

Та як не схопить буханця, що напохваті був, як не пожбурить із серця прямо в обличчя козопасові — геть-чисто носа йому розплющив! А козопас той жартів не знав; як побачив, що йому таку наругу вчинено, не зважав уже ані на килим, ані на обрус, ані на всіх обідальників, скочив до рицаря та за горло — був би напевне задушив, якби не нагодився під ту саме хвилю Санчо Панса. Вірний джура порвав напасника за плечі і брязнув ним на той ніби стіл, аж тарілки всі та полумиски побились та почерепились, все питиме й їдиме поперевертало та порозливалось. Стрепенувся й Дон Кіхот, кинувся й собі на козопаса, а той, заюшений, набравшись добрих носаків од Санча Панси, ліз рачки до ножа, замисливши криваву помсту. Каноник із парохом не дали йому, одначе, а цилюрник так діло підстроїв, що пастух підвернув під себе рицаря і так почав його гніздити, що бідолашний Дон Кіхот теж незгірше від нього паюхою вмився. Каноник із парохом аж за боки брались, а стражники аж підскакували з утіхи великої та підцьковували обох бійців, як ото собак підцьковують, коли між собою загризуться, — тільки Санчо Панса побивався дуже, що слуга каноників тримав його і не пускав пана рятувати.

Отак ті двоє кулачились, а ті всі раділи та втішались, на них дивлячись, коли це десь поблизу засурмило — сумно так та жалібно, аж усі в той бік погляди свої звернули. Та найбільше вразило те сурміння Дон Кіхота; лежачи несамохіть під козопасом, що добре таки його вимотлошив, він озвався до нього:

— Брате дияволе, — бо то таки не хто, як диявол, коли сміли такий та дужий, що мене поборов, — прошу тебе,

замирімося на яку годину, бо жалібний гук тієї сурми, що долинув до мого слуху, кличе мене, здається, до нової якоїсь пригоди.

Козопас уже стомився, б'ючи, і змучився, дістаючи удари, то й пустив одразу Дон Кіхота, а рицар зірвався на рівні ноги і теж у той бік, що й усі, повернувся: там ішло попід горою людей якихось чимало, всі в білому, як ото буває, бичівники-покутники.

А треба сказати, що того року мов зав'язав хто хмари, не хотіли вони землі кропити, і по всіх навколишніх селах люди ходили з охрестами, молебства правили та покуту чинили, благаючи Господа, аби отверз руки благостині своєї та ниспослав їм вологи живлющої. Оце ж і тепер ішов народ із ближнього села на прощу до скиту благочестивого, що на пригорі стояв через долину. Побачивши Дон Кіхот чудернацьке одіння покутників, не пригадав навіть, що йому не раз довелось таких зустрічати, а уявив собі, що то знов якась пригода трапляється — і кому ж, як не мандрованому рицареві, годиться в неї кинутись. Як же постеріг фігуру під чорним запиналом, що ті люди несли, то ще дужче в думці своїй упевнився, бо гадав, що то якась знакомита сеньйора, котру ці гультяї та розбишаки безенні ґвалтом схопили. Скоро та думка в голові йому шаснула, підскочив він жваво до Росинанта, що пасся тут же недалечко, зняв із сідла щита й вуздечку, загнуздав його і, попросивши в джури меча, сів верхи, нахопив щита на руку та й промовив до всіх присутніх зичним голосом:

— Тепер, чесне моє товариство, ви всі розумієте, як то важливо, що є на світі люди, що присвятили себе мандрованому рицарству. Тепер, кажу, ставши самовидцями визволення сієї полоненої сеньйори, ви розумієте, якої поваги й пошани варті мандровані рицарі.

По сім слові стиснув коня п'ятами (бо острог не мав) і повним галопом, бо на всім протязі цієї правдомовної історії Росинант інакше й не бігав — повним, кажу, галопом рвонув на покутників, хоч як стримували його каноник, парох та цилюрник. Шкода було їхньої мови, шкода було й Санчового гукання:

— Куди ж ви, пане Дон Кіхоте? Яка то нечиста сила підбурила вас прати нашої католицької віри? Та гляньте-бо краще, нехай мені те та се, коли то не покутники на

прощу йдуть, а на ношах несуть Образ Святий Діви Нашої Пренепорочної. Зважайте, пане, що робите — от уже воістину сам не відає, що творить!

Та даремне розривався Санчо, Дон Кіхот його зовсім не чув, захоплений думкою якнайшвидше добратись до балахонників і визволити тую закутану в чорне сеньйору; та хоч би був і почув, то все одно не спинився б, самого короля не послухав би. От ізблизився він до процесії, спинив Росинанта, що й сам уже перепочинку ждав, і крикнув хрипким од збурення голосом:

— Гей, ви, що не з добра, мабуть, позакутували собі обличчя, стійте і слухайте, що маю казати!

Ті, що несли фігуру, спинилися перші, а один із чотирьох причетників, що літанію співали, побачивши чудородну Дон Кіхотову постать, Росинантову худорбу і всю сміхотворність цієї появи, відповів так:

— Пане брате, коли справді маєте щось казати, то кажіть-но швидше, бо ці ось братове тіло на собі роздирають, і не годиться нам зупинятись та слухати всякої мови, хіба що коротка буде річ, на два слова.

— Та я, коли хочете, і одним словом скажу, — промовив Дон Кіхот. — Отож негайно пустіть на волю сю прекрасну сеньйору, бо сльози її і вигляд смутний свідчать ясно і явно, що ви її гвалтом кудись несете і якусь велику заподіяли їй кривду, а я, що прийшов на сей світ усяку кривду поборювати, не дозволю й не попущу вам кроку далі ступити, поки не приверну їй жаданої і заслуженої свободи.

Почувши тії речі Дон Кіхотові, вирішили всі, хто слухали його, що то, певне, якийсь божевільний, і почали страшенно реготати, але той регіт іще більшого додав огню рицаревому гніву. Не говорячи більше ні слова, Дон Кіхот видобув меча і кинувся до ношів. Тоді один із носіїв, поставивши замісто себе запасного, схопив дрючка чи то сішку, на яких ноші під час перепочинку обпирають, вийшов назустріч напасникові. Дон Кіхот так кресонув мечем, що одним махом одтяв од того дрючка дві третини, але тим цурпалком, що йому в руках зостався, носій лулуснув рицаря по плечу, якого щит не міг захистити од грубої мужицької сили, і бідний Дон Кіхот грьопнувся з коня, як непишний.

Санчо Панса, який біг за ним позаду що є сили, гукнув до напасника, щоб не бив уже хоч лежачого, бо то, мовляв, мандрований і до того ж зачарований лицар, який, скільки живе, і мухи ніколи не скривдив. Хлоп таки й спинився — не того, що Санчо галасував, а того, що Дон Кіхот лежав і не ворушився; подумавши, що він убив його, носій підтикав поли своєї хламиди і рвонув навтікача, мов сугак той бистроногий.

Тут надбігло вже і все Дон Кіхотове товариство; як побачили покутники, що там і стражники з мушкетами на них ідуть, перелякались, щоб не було якої халепи, і збилися всі докупи, обставши кругом фігури; одкинули каптури, схопили бичі, а причетники свої свічники, та й зготовились до оборони, а як Бог дасть, то, може, й до нападу. Та доля так повернула, що все перемеженилось. Санчо, думаючи, що пана вбито, припав до нього і став голосити, вельми жалібно і вельми кумедно. А в цей час пароха впізнав другий священик, що з процесією йшов, і взаємний острах обох загонів зразу якось розвіявся. Наш парох оповів коротенько тамтому, хто такий був Дон Кіхот, і обидва вони з цілим гуртом покутників пішли дивитися, чи бідного рицаря вбито, чи він іще живий. А Санчо так над ним плакав, так заводив:

— О квіте лицарства! Поліг єси під києм і скінчив єси дні свої, що з таким великим провадив пожитком! О похвало свого роду, честе і славо цілої Ламанчі та й цілого світу! Як тебе не стало, опанують усю землю, злороби лукавії, не боячися жадної за своє злоробство покари! О пане мій добрий, понад усіх Олександрів щедротний — за вісім місяців джурування дав єси мені найкращий острів, який будь-коли, опливало і омивало море! О, смиренний супроти пихатих і гордовитий супроти смиренних, небóю небезпек і терпію наруг, закоханий без причини, сподвижниче благих, споборниче лукавих, противниче мерзенних, одне слово, о, мандрований лицарю, — тим уже все сказано, що дається сказати!

Той Санчів зáвід та лемент оджив Дон Кіхота; першим словом рицар ось як обізвався:

— Хто жиє вдалині від тебе, найсолодша Дульсінеє, ще й над сюю тяжчої дознаé муки! Допоможи мені, друже Санчо, злізти на зачарованого воза, бо на сідлі у Росинанта не всиджу, так мені отеє рамено потрощили.

— З дорогою душею, пане мій любий, — одказав Санчо. — Вертаймося мерщій у село разом із цими добродіями, що справді вам добро вдіяти бажають, а там уже злаштуємось до нового походу, з якого буде нам більше слави і вжитку.

— Добре говориш, Санчо, — зауважив Дон Кіхот, — нам і справді годиться переждати, поки минеться пагубний вплив світил, що нині владарюють.

Каноник, парох і цилюрник заявили, що кращої ради годі й придумати. Натішившись доволі з Санчової простоти, вони посадили Дон Кіхота на підводу, на якій він і перше їхав, покутники вишикувалися знову і рушили своєю дорогою; козопас попрощався з усіма; стражники не хотіли їхати далі, і парох заплатив їм, що був винен; каноник попросив пароха, аби подав йому звістку про те, що там станеться з Дон Кіхотом — чи вилікується він од тієї наруги, чи й далі химери гнутиме, а сам поїхав своєю путею. Одне слово, всі попрощались і роз'їхались хто куди. Зосталися тільки парох із цилюрником, Дон Кіхот із Санчом та смирняга Росинант, що, подібно до пана свого, терпляче зносив усі недогоди.

Підвідчик запріг воли, підмостив Дон Кіхотові сіна та й поїхав поволеньки, по своєму звичаю, тією дорогою, що вказав йому парох. Десь аж на шостий день дотяглися вони до Дон Кіхотового села, під самий обід туди в'їхали. Була неділя, і на майдані, через який проїздив Дон Кіхот, юрмилось чимало народу. Всі кинулись дивитися, хто то їде, і, як упізнали земляка свого, дуже здивувались. Один хлопець побіг сказати клюшниці й небозі, що там пана їхнього й дядька на волах везуть, а він худющий такий та жовтий прямо на сіні лежить. Боже, як заголосили поштиві білі голови, аж жаль було слухати! Плакали, били себе в груди та клялипроклинали ті мерзенні рицарські романи, і все те вибухло з новою силою, коли Дон Кіхот переступив рідний поріг.

Почувши про те, що Дон Кіхот повернувся, прибігла й Санчиха; вона вже знала, що чоловік їздив із паном за джуру, і як тільки його побачила, першим словом спитала, чи осел здоровий. На те відказав Санчо, що осел краще мається, ніж його хазяїн.

— Хвала ж тобі, Господи, за велику ласку! — вигукнула молодиця. — А тепер скажи мені, чоловіченьку, чи багато

ж ти там заджурував? Чи привіз же ти мені хоч на плахту нову? Чи купив діткам черевички?

— Сього я не купив, — одказав Санчо, — зате, жіночко, привіз щось краще й дорожче.

— Ой, яка ж я рада! — сокоріла жінка. — Покажи мерщій оте краще та дорожче, дружино моя, хай я собі хоч серце розвеселю, а то воно геть стужилося, що ти так довго десь барився.

— Дома покажу, — відповів Санчо, — поки що здобрій, жінко, і цим, а от уже вдруге на пригоди пустимось і Бог нам погодить, то сама побачиш: вийду я на графа або на губернаторя, острів мені дадуть, і то не драптивий який-небудь, а щонайкращий.

— Коли б то Бог дав, чоловіченьку, таке діло нам он як знадобиться! Тільки скажи мені, будь ласкав, що воно за острів, бо я його не тямлю.

— Не ослячим язиком мед лизати, — одказав Санчо. — Слушного часу втямиш, жінко, усе, сама здивуєшся, як тебе васали вельможною величати будуть.

— Що це ти верзеш, Санчо, які там вельможества, які острови, які васали? — вигукнула Хуана Панса (так звали Санчову дружину: вона не з одного була роду, та в Ламанчі звичай такий, що жінки на чоловікове прізвище переходять).

— Ба яка швидка, все зразу хоче знати! Не хапайся, Хуано, досить, що кажу тобі правду, а поки що тримай язик за зубами. Ех, щоб ти знала, як то любо та мило джурою почесним бути при якомусь мандрованому лицареві, шукачеві пригод! Правда, частіше то воно такі пригоди випадають, що не дуже-то й хотілось: на сто тільки одна буде добра, а то все наверлé. Це я й на собі досвідчив, бо вже мене і на ковдрі гойдано, і по ребрах гладжено... А все-таки любота: ідеш собі, пригод виглядаючи, по горах блукаєш, по лісах тиняєшся, на скелі вилазиш, у замках гостюєш, у корчмі якій-хотя́ ночуєш, і за те ані шеляга ламаного нікому не платиш!

Такі розмови провадив Санчо Панса з жінкою своєю Хуаною, а тим часом клюшниця та небога Дон Кіхотові клопоталися коло нього, роздягали та в ліжко старосвітське його вкладали. Він же поглядав на них зизом і ніяк не міг уторопати, де це він і що з ним діється. Парох наказував небозі,

аби добре дядька доглядала, а найпаче пильнувала, щоб він знов, буває, не втік; він розповів жінкам, з якою тяжкою бідою допровадили вони його додому. Тут вони обидві знову залементували, знов почали клясти рицарські романи та молити Бога, щоб він послав у геєну огненну всіх писак, що такі брехні безглузді складають. Парох пішов, а вони довго ще сиділи стривожені й збентежені, думаючи про те, що скоро пан їхній і дядько трохи оклигає, зараз же знову од них утече. Так же воно потім і сталось, як вони гадали.

Проте автор сієї історії, хоть і пошукував пильно та старанно відомостей про подвиги Дон Кіхота, що він звершив їх у третій свій виїзд, не спромігся напасти на будь-який слід, принаймні в автентичних писемних джерелах. Єдина з усного переказу заховалася в Ламанчі згадка, що за третім разом подався Дон Кіхот до Сарагоси і брав участь у славнозвісних турнірах, що вряджалися в тому місті; там сталися з ним події, гідні його відваги та світлого розуму. Про смерть його та кончину автор теж був би ніколи не довідався, якби щаслива нагода не звела його з одним старезним лікарем; у того лікаря була олив'яна скринька, знайдена, як він казав, у підмурівку стародавньої розваленої каплиці, як її почали обновляти. В тій скриньці виявлено пергамени, на яких готичним письмом, а гишпанською мовою були написані вірші, що оспівували різні бойові подвиги нашого героя, вроду Дульсінеї Тобоської, прикмети Росинанта, вірність Санча Панси та гробницю самого Дон Кіхота; було там також кілька епітафій та похвальних слів про його життя і звичаї. Правдомовний автор сієї незвичайної і небувалої історії наводить наприкінці ті вірші, які вдалося відчитати й переписати начисто. В нагороду за той величезний труд, який він поклав на розшуки й досліди в ламанчських архівах, аби згадану історію на світ Божий видобути, автор просить у читальників лише одного — щоб вони прийняли його твір з такою довірою, з якою люди розумні ставляться до рицарських романів, що великою нині тішаться славою. Се буде для нього справжньою відрадою, нагородою і заохотою до пошуків і оголошення друком інших історій, нехай і не таких правдивих, та зате не менш цікавих і вигадливих.

Перші слова, написані на пергамені, що виявлено в олив'яній скриньці, були такі:

Академіки з Аргамасільї, містечка в Ламанчі,
на життя і смерть доблесного Дон Кіхота з Ламанчі
(написали таке)

ЧОРНОМАЗА, АКАДЕМІКА АРГАМАСІЛЬСЬКОГО, НА ГРОБНИЦЮ ДОН КІХОТА

ЕПІТАФІЯ

Дивак, чиї химери багатіші
За славлені Язонові трофеї;
Мудрець, чиї закручені ідеї
За флюгера колючого верткіші;

Вояк, чиї звитяги всіх гучніші
Лунають від Ламанчі до Мореї;
Співець краси і цноти Дульсінеї,
Чиї пісні в віках найголосніші;

Той, хто заткнув за пояс Амадісів,
Той, хто вбачав пігмея у гіганті,
Слугуючи Венері та Беллоні;

Той, хто лишив позаду Бельянісів,
Той, хто блукав верхом на Росинанті,
Тут опочив у праотецькім лоні.

МИСКОЛИЗА, АКАДЕМІКА АРГАМАСІЛЬСЬКОГО, НА ХВАЛУ ДУЛЬСІНЕЇ ТОБОСЬКІЙ.

СОНЕТ

Зирнувши на цей вид і стан дорідний,
Приваблений дебелістю своєю,
Тобоську ти впізнаєш Дульсінею,
Якою марив наш гідальго гідний,

Задля якої він топтав безплідний
Схил Сьєрри Негри, а слідом за нею
Зело Монтьєля й пишную лілею
Аранхуеса, стомлений і блідний.

Дочасну згубу доля їм судила:
Зів'янула красуня, цвіт чарівний,
Сконав і славний рицар наш мандрівний;

Вона з красою у землі зітліла,
А він, оживши в брилі мармуровій,
Усе ж не втік оман і зрад любові.

ЧУДОТВОРА, НАЙДОТЕПНІШОГО АКАДЕМІКА АРГАМАСІЛЬСЬКОГО, НА ХВАЛУ РОСИНАНТОВІ, КОНЕВІ ДОН КІХОТА З ЛАМАНЧІ

СОНЕТ

На збагренім Беллоною грізно́ю
Гордливім адамантовім престолі
Із силою, не знаною ніколи,
Ламанчець стяг зметнув над головою.

Бере він меч, свою незрадну зброю,
Жахливу в рубці, різанні й уколі, —
І вже шукає муза мимоволі
Новітній склад новітньому герою.

Якщо живі в Британії ще згадки
Про Амадіса, що його нащадки
Блискуче відродили грецьку славу,

То подвиги й тріумфи Дон Кіхота
Іще гучніші — їх ярка пишнота
Уславила Ламанчу величаву.

Коли вже й Росинантові не сором
Рівнятись із преславним Брільядором,
То невмирущий рицар наш по праву.

СКАЛОЗУБА, АКАДЕМІКА АРГАМАСІЛЬСЬКОГО, САНЧУ ПАНСІ

СОНЕТ

От Санчо Панса. Він малий на зріст,
Але великий духом — дивне диво!
Своєму пану він служив правдиво,
Вкладаючи в ту службу весь свій хист.

Він графом стати міг, та світу злість
Надію ту підрізала зрадливо,
Бо світ дивився на щиру душу криво,
От-от, здавалось, і осла він з'їсть,

Створіння мирне, на якім цей воїн,
Хвали щонайгучнішої достоїн,
За Росинантом поспішав баским.

Оманливі надії, цвіт рожевий,
Як мимо нас у далеч спішите ви
І в безвісті зникаєте, як дим!

ЧОРТОГОНА, АКАДЕМІКА АРГАМАСІЛЬСЬКОГО, НА ГРОБНИЦЮ ДОН КІХОТА

ЕПІТАФІЯ

Тут спочинув Дон Кіхот,
Був він рицарем мандрівним,
Шляхом рівним чи нерівним
Їздив і шукав пригод.

Санчо Панса простачок
Спочиває рядом з паном;
Був він вірним і слухняним,
Зброєносцям всім зразок.

ДАРМОГРАЯ, АКАДЕМІКА АРГАМАСІЛЬСЬКОГО, НА ГРОБНИЦЮ ДУЛЬСІНЕЇ ТОБОСЬКОЇ

ЕПІТАФІЯ

Тут спочила Дульсінея,
Дівка добра, пишнотіла,
Люта смерть її скосила,
І взялась вона землею.

Роду чесного, простого,
Це була сама чеснота,
Дама серця Дон Кіхота
І краса села свойого.

Оце і всі вірші, які пощастило нам відчитати; решту рукописів понадточував шашель, і їх передано одному академікові, аби він розшифрував їх чи дав принаймні свої кон'єктури. Є відомості, що коштом невсипущої і ретельної праці він таки спромігся це зробити і має намір огласити ті твориння друком в надії на третій виїзд Дон Кіхота.

Forsà altri canterà con miglior plettro.
(Хтось інший, може, краще оспіває.)

Кінець першій частині

ПРИМІТКИ

ЧАСТИНА ПЕРША

ПРИСВЯТА

С. 13. *Дук Бехарський* — Дон Алонсо Дієго Лопес де Суньїга-і-Сотомайор, багатий гранд іспанський, відомий меценат; надій, що їх Сервантес покладав на нього у зв'язку з друком «Дон Кіхота», не виправдав. Його імені в подальшій творчості письменника вже не зустрічається.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

С. 14. *...народилося воно в темниці...* — Свідчення того, що Сервантес або задумав свою книгу, або почав її писати в севільському ув'язненні 1597 року.

С. 15. *...проспавши стільки років у мовчанці забуття...* — Сервантес нічого не публікував від 1585 року, коли вийшов у світ його роман «Галатея» і була поставлена в театрі комедія «Переполох».

Святий Тома — Фома (Тома) Аквінський (1225 або 1226—1274) — італійський богослов і філософ, автор трактату «Сума теології». Вчення його, так званий томізм, став офіційною філософією католицької церкви.

Зоїл — давньогрецький філософ і ритор IV ст. до н. е. В минулому столітті зоїлом стали називати прискіпливого, недоброзичливого і в'їдливого критика.

Зевксид — давньогрецький художник V—IV ст. до н. е. Творів не збереглося.

С. 17. *Іван Індійський* — володар легендарного царства чи то в Азії, чи то в Африці.

Цісар Трапезонтський — володар держави на території нинішньої Туреччини в 1204—1461 роках зі столицею Трапезонт (сучасний Трабзон).

Граматик — учений тлумач давньогрецької й латинської поезії.

С. 18. *Как* — в античній міфології велетень з трьома головами, убитий Гераклом, Вулкановим сином.

Єпископ Мондоньєдський — іспанський прелат і письменник Антоніо де Гевара (1490—1548), сповідник та хроніст Карла I; жіночі імена *Ламія, Лаїда* та *Флора* згадуються в його «Інтимних записках».

Медея — у грецькій міфології донька колхідського царя, допомогла аргонавтам добути золоте руно. Коли Ясон зрадив її, вона вбила суперницю і двох дітей від Ясона. Образ Медеї дістав розвиток в літературі, зокрема в Овідія.

Каліпсо — у грецькій міфології одна з німф.

Цірцея (Кіркея) — у грецькій міфології чарівниця з острова Ея, яка обернула на свиней одіссеєвих супутників.

Юлій Цезар у своїх «Записках»... — Римський імператор Гай Юлій Цезар (100—44 до н. е.), який написав книгу про свій похід на Галію «Записки про гальську війну».

Плутарх — давньогрецький письменник та історик (бл. 45 — бл. 127). Написав 50 біографій славетних греків і римлян під назвою «Порівняльні життєписи».

Леон Юдей — автор трактату «Бесіди про кохання», написаного наприкінці XV ст. італійською мовою.

Фонсека — Крістóбаль де Фонсека (1550—1621) — августинський чернець, автор трактату «Любов до Бога» (1592).

С. 20. *Монтьєльський повіт* — місцевість у Ламанчі.

С. 21. *Урганда* — чаклунка з роману «Амадіс Гальський». Баламуткою прозвана за те, що часто змінювала свою подобу.

Роланд Несамовитий — герой однойменної поеми італійського поета Лодовіко Аріосто (1474—1533).

Альвар де Луна (Альваро де Луна; 1388—1453) — іспанський письменник і войовник, улюбленець короля Хуана II, страчений на ешафоті.

Ганнібал — карфагенський полководець (бл. 247—183 до н. е.); під час 2-ї Пунічної війни перейшов через Альпи.

Франціск — король французький з династії Валуа (1494—1547); потрапив на цілий рік у полон до іспанців після поразки під Павією.

С. 22. *Латіно* — Хуан Латіно, мурин (негр), який здобув освіту в домі одного іспанського гранда й викладав у Гранадському університеті.

С. 23. *Бідна Скеля* — натяк на героя однойменного роману «Амадіс Гальський», який зцілювався від любовної туги в монастирі на Бідній Скелі.

С. 24. *Дон Бельяніс Грецький* — персонаж героїчного рицарського циклу.

С. 25. *Оріана* — коханка Амадіса Гальського.

С. 27. *Вільядьєго* — герой іспанської примовки «Вільядьєго — тільки підошвами кресати».

«Селестіна» — або «Трагікомедія Саліcто і Малібеї» — твір славетного іспанського письменника Фернандо де Рохаса (1466—1541).

Баб'єка — улюблений кінь Сіда (1030—1099), одного з ватажків реконкісти — відвоювання іспанських земель у загарбників арабів.

Ласарільйо — пахолок, який став крутієм у боротьбі за шматок хліба, герой першого крутійського роману «Життя Ласарільйо з Тормеса, його пригоди і знегоди» (1554).

С. 28. *Анжеліка* — героїня поеми Аріосто «Роланд Несамовитий».

С. 29. *Кларідьяна* — героїня рицарського роману «Рицар Феб».

С. 30. *Солісдан* — анаграма Лассіндо, персонажа «Амадіса Гальського».

РОЗДІЛ І

С. 33. *Фелісіян де Сільва* — іспанський письменник XVI в., автор романів «Друга комедія Селестіни», «Амадіс Гальський», «Флорісель де Нікея».

Кавальєро — іспанський шляхтич.

Сігуенса — іспанське містечко з невеликим університетом.

Пальмерін Англійський — герой однойменного рицарського роману.

Рицар Полум'яного Меча — прізвисько Амадіса Грецького.

Бернардо дель Карпіо — іспанський легендарний герой.

Роланд — герой «Пісні про Роланда» та багатьох переказів.

Моргант — герой-велетень з поеми Пульчі (1432—1484), флорентійського поета.

Рінальд Монтальбанський (*по-італійському* Рінальдо) — герой рицарської поеми Тассо (1544—1595), одного з найбільших італійських поетів.

С. 34. *Ганелон* — персонаж «Пісні про Роланда», зрадник.

С. 35. *Гонелла* — блазень герцога феррарського, їздив верхи на шкапі.

РОЗДІЛ ІІ

С. 40. *Кастелян* — управитель замку.

В мене вбори — ясна збруя, бій завзятий — то мій спочив... — Рядки з відомого іспанського романсу.

Ваше ложе — твердий камінь, вартування — то ваш сон... — Слова з того ж таки романсу.

С. 41. *Ланцелот* — рицар Круглого столу.

С. 42. *Реал* — старовинна іспанська монета.

РОЗДІЛ V

С. 54. *Балдуїн, Карло Малий, маркіз Мантуанський* — герої французьких середньовічних поем.

С. 55. *Абіндарраес* — мавр, герой однойменного оповідання.

С. 56. *Абенсераг* — представник відомої арабської династії.

Дванадцять Перів Франції — дванадцять паладинів (рицарів) Карла Великого.

Дев'ять Мужів Слави — себто Ісус Навін, Давид, Юда Маккавей, Олександр Македонський, Гектор, Юлій Цезар, король Артур, Карл Великий, Готфрід Бульйонський.

РОЗДІЛ VI

С. 61. *Правдомовний дієписець Турпін* — легендарний архієпископ французький; йому приписують авторство літописів, присвячених подвигам Карла Великого.

Маттео Боярдо — італійський поет (1441—1494), автор рицарських поем «Роланд закоханий» та «Пісенника».

...капітанові пробачити... — Мається на увазі посередній перекладач поеми «Роланд Несамовитий» Херонімо де Урреа.

«Бернардо дель Карпіо» — поема Агустіна Алонсо, іспанського поета XVI ст.

«Ронсеваль» — поема валенсійського поета Франсіско Гаррідо Вільєни невисокої художньої вартості.

С. 62. *Повість про славного рицаря Тиранта Білого.* — Мається на увазі кастильський переклад, опублікований 1511 року, з каталанського оригіналу. В цьому героїчному романі даються взнаки елементи бурлеску.

С. 64. *«Пастух Філіди»* — роман Луїса Га́львеса де Монтальво (1549—1591), надрукований у Мадриді 1582 року.

«Скарбона розмаїтих поезій» — віршована збірка Педро де Падільї, сучасника Сервантеса.

С. 65. *«Сльози Анджеліки»* — поема Бараона де Сото (1586).

РОЗДІЛ VII

С. 65. *«Каролея», або «Карлеада»* — поема Хероні́мо Семпере, присвячена королю Карлу Великому (1560).

«Лев Гишпанський» — поема Педро де ла Весільї Кастельяноса, надрукована в Саламанці 1586 року.

«Цісареві діяння» — цю поему написав не Луїс де Авіла, як указано в романі, а дон Луїс Сапата.

С. 67. *Фрестон* — персонаж роману «Дон Бельяніс Грецький».

РОЗДІЛ VIII

С. 71. *Бріарей* — у грецькій міфології один з титанів, що повстали проти богів. Мав сто рук.

С. 72. *Цикорна вода* — вживалася в часи Сервантеса як сно́дійне.

С. 75. *Ну що ж, побачим, хто кого, як сказав Аграхес...* — Аграхес — персонаж роману «Амадіс Гальський».

С. 77. *...про те дізнаєтесь з другої книги.* — Перша частина «Дон Кіхота» складалася з чотирьох книг.

РОЗДІЛ X

С. 82. *Свята Германдада* — святе братство, поліція інквізиції.

Ф'єрабрас — легендарний емір єгипетський, винахідник чудотворного бальзаму.

С. 84. *Мамбріновий шолом* — золотий шолом мавританського царя Мамбріна оберігав його від ран. Мамбрін — герой рицарських поем Аріосто та Больярдо.

Сакріпант — герой згаданих поем, хвалько і чванько.

С. 85. *Альбрака* — замок на скелі, притулок Анджеліки Прекрасної, героїні поеми «Роланд Закоханий».

Собрадіське королівство — королівство, змальоване в романі «Амадіс Гальський».

РОЗДІЛ XIII

С. 99. *Король Артур* — легендарний король англійський, герой середньовічних переказів.

С. 100. *Брати-картезіянці* — ченці, які обреклися оброком мовчання.

С. 103. *Дзербін* — персонаж аріостового «Роланда Несамовитого».

Скоробагатьки ларедські — так називали тих, хто забагатів на торгівлі з Америкою.

С. 105. *Цезар Август* — імператор римський (27 до н. е. — 14 н. е.).

Божественний мантуанець — себто римський поет Вергілій (70—19 до н. е.), родом з Мантуї.

РОЗДІЛ XIV

С. 106. *Бетіс* — так колись називалася річка Гвадалквівір.

С. 108. *Тантал* — у грецькій міфології фрігійський цар, засуджений за розголошення таємниці мучитися спрагою й голодом.

Сізіф — у грецькій міфології коринфський цар, засуджений підіймати на гору камінь, який одразу ж скочувався вниз.

Данаїди — у грецькій міфології дочки Даная, скарані за вбивство своїх чоловіків; вони були змушені наливати в підземному царстві бездонну бочку.

Тітій — у грецькій міфології велетень, скинутий за гріхи до підземного царства, і там коршаки довбали йому печінку.

Іксіон — у грецькій міфології фессалійський цар, засуджений за гріхи вічно крутитися на колесі вогненнім.

Цербер (Кербер) — у грецькій міфології лютий пес триголовий, сторож біля входу до царства попідземного.

С. 109. *Неправедний Нерон* — імператор римський (37—68). За переказами, палій Рима.

С. 110. *Невдячна дочка Тарквінія.* — Над батьком поглумилася не донька, а дружина Тарквінія Гордого.

РОЗДІЛ XV

С. 119. *Старий Силен* — у грецькій міфології вихованець і супутник Діоніса, веселий, добродушний, завжди хмільний дід з міхом вина.

Стобрамне місто — Фіви, столиця Беотії.

РОЗДІЛ XVI

С. 123. *Граф Томільяс* — персонаж рицарського роману.

РОЗДІЛ XVIII

С. 136. *Трапобана* — так колись називався острів Шрі-Ланка.

РОЗДІЛ XXIII

С. 182. *...уже мені ті братські стріли, здається, в ушу́ дзижчать!* — Служителі Святої Германдади прив'язували злочинців до стовпа й стріляли в них з лука.

РОЗДІЛ XXIV

С. 194. *Тісба* — персонаж Овідієвих «Метаморфоз», кохана Пірама.

РОЗДІЛ XXV

С. 200. *Цар Гісоп.* — Санчо має на увазі Езопа (VI ст. до н. е.), давньогрецького байкаря.

С. 204. *Медор* — персонаж Аріостової поеми «Роланд Несамовитий».

С. 207. *Астольф* — персонаж поеми «Роланд Несамовитий».

Гіпогриф — наполовину кінь, наполовину гриф.

Фронтин — крилатий кінь. *Брадамант* — персонаж поеми «Роланд Несамовитий».

С. 211. *Амарілла, Філіда, Сільвія, Діана, Галатея* — персонажі пасторальних романів.

Лукреція — римлянка зі знатного роду Тарквініїв, уславилася сміливістю та цнотливістю.

С. 214...як *Тезей по нитці в критському лабіринті.* — Грецький герой Тезей (Тесей) вибрався з лабіринту Мінотавра по нитці, яку йому дала кохана Аріадна.

РОЗДІЛ XXVI

С. 215. *Аграмант* — персонаж поеми «Роланд Несамовитий».

С. 217. *Фавни, сильвани* — у римській міфології боги лісів і полів.

РОЗДІЛ XXVII

С. 228. *Марій* — римський консул, суперник Сулли.

Катіліна — римський претор, намагався захопити владу. Змова була викрита Цицероном у 63 році до н. е.

Сулла — римський полководець, консул (138—78 до н. е.), після громадянської війни з Марієм — диктатор.

Юліан (або Хуліан). — Граф Хуліан закликав арабів до Іспанії, щоб помститися королю.

РОЗДІЛ XXXI

С. 273. *...немов циганський осел із живим сріблом в ушах...* — Сервантесові сучасники вірили, що цигани, торгуючи кіньми, вливали їм живе срібло (ртуть) у вуха, щоб коні басували.

РОЗДІЛ XXXIII

С. 292. *...на спробу з чарою, од якої обачно відмовився мудрий Рінальдо...* — В поемі Аріосто «Роланд Несамовитий» той, хто пив вино з чудодійної чари, завжди обхлюпувався, коли дружина його зраджувала.

С. 294. *Даная* — у грецькій міфології донька аргоського царя Акрісія. Цар, щоб уникнути напророченої загибелі доньки від руки онука, посадив Данаю у неприступну мідяну вежу. Проте Зевс зумів проникнути у вежу у вигляді золотого дощу.

РОЗДІЛ XXXVII

С. 345. *Сцілла і Харібда* (Скилла і Харібда) — у грецькій міфології два чудовиська, що жили обабіч вузької протоки й пожирали тих, хто плив цією протокою.

РОЗДІЛ XXXIX

С. 351. *...Дук Альба* — іспанський полководець, правитель Фландрії. Намагався задушити фландрську революцію.

Егмонт, Горн — графи, лідери фландрської опозиції герцогу Альбі; загинули на ешафоті.

Дієго де Урбіна — командир загону, в якому воював Сервантес.

С. 352. *...довелось мені бути в тому славетному поході...* — На прикладі цього героя Сервантес розповідає про свою долю: участь у битві іспано-венеціанського флоту проти турецького під Лепанто, поранення і полон.

С. 353. *Корсар Рудобородько* — адмірал флоту турецького, займався піратством.

Мулей — звання, яке давалося в арабів високим особам.

РОЗДІЛ XL

С. 359. *...гишпанський вояк на прізвище Сааведра* — себто сам Сервантес.

РОЗДІЛ XLI

С. 372. *Раїс* (арраїс) — командир над веслярами *(араб.)*.

РОЗДІЛ XLII

С. 384. *Авдитор* — чиновник суду.

РОЗДІЛ XLIII

С. 390. *Палінур* — стерничий у троянців.

С. 395. *Триобразне світило* — тобто місяць, що з'являється в трьох кватирах (фазах).

Феб-Аполлон — у грецькій міфології сонце, що об'їжджає небо на золотій колісниці.

Вітронога гордівниця — у грецькій міфології Дафна, німфа, переслідувана закоханим у неї Фебом-Аполлоном; попросила свого батька, річкового бога Пенея, рятунку, і той обернув її на лавр.

С. 396. *...навіть пасмо Медузиного волосся...* — Ідеться про Медузу-Горгону; у грецькій міфології це чудовисько, на голові в якого замість волосся були гадюки.

С. 399. *...на голові берло, а на руках корону...* — В часи Сервантеса злочинцям випалювано корону на руках.

РОЗДІЛ XLV

С. 412. *...ті чвари, що колотили колись Аграмантовим табором...* — Ідеться про колотнечу, наслану архангелом Михаїлом на табір царя Аграманта, чиє військо облягало Париж. Замирив заколотників цар Собрін (епізод з «Роланда Несамовитого»).

РОЗДІЛ XLVI

С. 416. *...умиротворене Октавіянове царство...* — Октавіян Август — цісар римський: поклав край громадянській війні, перемігши полководця Антонія та царицю єгипетську Клеопатру.

РОЗДІЛ XLVII

С. 425. *«Повість про Рінконета й Кортадільо»* — твір Сервантеса з його «Повчальних оповідок».

С. 425. *Каноник* — настоятель собору.

С. 426. *Брамін* — жрець; *гімнософіст* — член індуської секти.

С. 428. *Мілетські баєчки* — збірка любовних оповідок.

С. 429. *Птолемей* — давньогрецький астроном, творець геоцентричної системи, автор трактатів «Альмагест», «Географія» та ін.

Марко Поло — італійський землепроходець (бл. 1254—1324), довгі роки жив у Китаї.

С. 430. *Зрада Сінона.* — Сінон — грек, який переконав троянців упустити в місто дерев'яного коня, в чиєму череві ховалися греки.

Евріал — Енеїв товариш.

Зопір — перс, який покалічив сам себе, щоб допомогти своєму царю Дарію.

РОЗДІЛ XLVIII

С. 431. *...два царі поетів — грек і римлянин.* — Гомер і Вергілій.

С. 432. *«Ізабела», «Філіда» та «Олександра»* — п'єси іспанського драматурга Леперсіо Леонардо де Архенсола (1562—1613).

«Покарана невдячність» — п'єса Лопе де Веги. *«Нумансія»* — п'єса Сервантеса. *«Закоханий купець»* — п'єса Гаспара де Агілара (1561—1613). *«Доброзичлива суперниця»* — п'єса Франсіско Тарреги (1554—1602).

Туллій сказав колись... — Марк Туллій Ціцерон.

С. 433. *Пепін* (Піпін) — Піпін III Короткий, король франкський (751—768).

Карло Великий — король франкський (800—814), імператор з династії Каролінгів.

Цісар Ираклій — імператор візантійський (610—641).

РОЗДІЛ XLIX

С. 440. *Лузітанія* — давня назва Португалії.

Віріат — пастух лузітанського племені, ватажок антиримського повстання (151—140 до н. е.).

Граф Фернан Гонсалес — визволитель Кастилії з-під ярма сарацинів.

Гонсало Фернандес (Кордовський) — полководець іспанський, прозваний «Великим Капітаном».

С. 442. *Флоріпеда та Гвідон Бургундський.* — Флоріпеда, донька мавританського адмірала, дала притулок Гвідону Бургундському, покохавши його (епізод з переказів про Дванадцять Перів Франції).

Мантібельський міст — міст у володіннях згаданого мавританського адмірала; його охороняв велетень.

Гверін (Гварін) *Скупий* — персонаж циклу італійських рицарських романів.

Святий Грааль — кубок з кров'ю Христовою, на пошуки якого вирушали середньовічні рицарі.

Трістан та королева Ізольда — кохання цієї пари оспіване в численних середньовічних творах.

РОЗДІЛ LII

С. 462. *Язон* (Ясон) — у грецькій міфології ватаг аргонавтів, що вирушили по золоте руно, яке вони добули з допомогою чарунки Медеї.

Беллона — в римській міфології богиня війни; зображувалася з мечем чи батогом.

С. 463. *Брільядор* — кінь Роланда Несамовитого.

Анатоль ПЕРЕПАДЯ

ЗМІСТ

Сервантес і його «Дон Кіхот». *Г. Кочур* 3

ЧАСТИНА ПЕРША

Присвята Дукові Бехарському 13
Переднє слово 14
Розділ I, де оповідається, хто такий був преславний гідальго Дон Кіхот з Ламанчі та як він жив 32
Розділ II, де оповідається про перший виїзд завзятого Дон Кіхота із своїх володінь 37
Розділ III, де оповідається яким потішним способом висвятився Дон Кіхот на рицаря 42
Розділ IV. Що приключилось нашому рицареві по виїзді з корчми 48
Розділ V, де оповідається далі про злигодні нашого рицаря 54
Розділ VI. Про великий і цікавий огляд, що вчинили парох і цилюрник у книгозбірні нашого завзятого гідальга 58
Розділ VII. Про другий виїзд нашого доброго рицаря Дон Кіхота з Ламанчі 65
Розділ VIII. Про велику перемогу, здобуту премудрим Дон Кіхотом у страшенному й неуявленному бою з вітряками, та про інші вікопомні події 70
Розділ IX, що оповідає про кінець і край дивовижного поєдинку між хоробрим біскайцем і завзятим ламанчцем 77
Розділ X. Про втішні розмови, що провадив Дон Кіхот зі зброєносцем своїм Санчом Пансою 82
Розділ XI. Про те, як велося Дон Кіхотові у козопасів 86
Розділ XII. Що розповів пастух тим, хто був із Дон Кіхотом 92
Розділ XIII, де завершується повість про Марселу і оповідається про інші події 97
Розділ XIV, де наводяться розпачливі вірші небіжчика пастуха та оповідається про деякі несподівані події 106
Розділ XV, де оповідається про немилу пригоду, що сталася Дон Кіхотові з недолюдками-янгуасцями 113

Розділ XVI. Що сталося з завзятим гідальгом у корчмі, яка видалась йому замком 120
Розділ XVII, де оповідається про нові незліченні турбації, що спіткали премудрого Дон Кіхота і його бравого джуру Санча Пансу в корчмі, котру наш рицар собі на лихо вважав за замок 126
Розділ XVIII, де оповідається про розмову, що провадив Санчо Панса з своїм паном Дон Кіхотом, а також про деякі доволі цікаві пригоди 134
Розділ XIX. Про мудрі Санчові розмови з паном, про притичину з мерцем та про інші немалозначні події 143
Розділ XX. Про небачену й нечувану пригоду, з якої найславетніший рицар у світі не вийшов би так щасливо, як премудрий Дон Кіхот з Ламанчі 149
Розділ XXI, де оповідається про знакомиту пригоду з Мамбріновим шоломом та про здобуття сього многоцінного трофея, а також про інші події, що сталися з нашим незвитяжним рицарем 161
Розділ XXII. Як Дон Кіхот звільнив багатьох бездольників, яких силоміць вели туди, куди вони не хотіли йти 171
Розділ XXIII. Про те, що спіткалось славетному Дон Кіхотові в горах Моренських, себто про одну з найхимерніших пригод, що оповідається в сій правдомовній історії 181
Розділ XXIV, де продовжується розповідь про пригоду в горах Моренських 192
Розділ XXV, де оповідається про дивні речі, які приключились хороброму рицареві з Ламанчі в Моренських горах, та про покуту, що він собі накинув, наслідуючи Милосума 200
Розділ XXVI, де оповідається про дальші витворки закоханого Дон Кіхота в горах Моренських 215
Розділ XXVII. Про те, як парох із цилюрником довели свій намір до діла, а також про інші події, що варто їх у сій великій історії оповісти 222
Розділ XXVIII, де оповідається про нову і приємну пригоду, що приключилась парохові та цилюрникові в тих самих горах 237
Розділ XXIX, де оповідається, яким хитрим і мудрим способом одзволено нашого закоханого рицаря від суворої покути, що він на себе накинув 249
Розділ XXX, де мова мовиться про бистроумність прекрасної Дороteї та про інші вельми цікаві і втішні речі 260
Розділ XXXI. Про втішну розмову між Дон Кіхотом та його джурою Санчом Пансою, а також про інші деякі події 270
Розділ XXXII, де оповідається про те, що сталося з Дон Кіхотом і всім його товариством у корчмі 279

Розділ XXXIII, де розказується повість
про безрозсудно-цікавого ... 285
Розділ XXXIV, де продовжується повість
про безрозсудно-цікавого ... 302
Розділ XXXV, де оповідається про небувало жорстоку битву
Дон Кіхота з бордюгами червоного вина і докінчається
повістю про безрозсудно-цікавого ... 319
Розділ XXXVI, де оповідається про інші незвичайні події
в тій же таки корчмі ... 327
Розділ XXXVII, де продовжується історія преславної принцеси
Обізіяни та оповідаються інші кумедні події ... 336
Розділ XXXVIII, де наводяться прецікаві Дон Кіхотові
міркування про вченість та військову справу ... 345
Розділ XXXIX, де невольник оповідає
про життя своє і пригоди ... 349
Розділ XL, де продовжується невольникова історія ... 356
Розділ XLI, де невольник далі оповідає свої пригоди ... 367
Розділ XLII, де оповідається про те, що сталося в корчмі далі,
та ще про всякі цікаві речі ... 384
Розділ XLIII, де оповідається втішна історія молодого погонича
та інші незвичні пригоди, що в корчмі приключились ... 390
Розділ XLIV, де оповідається про нові незвичайні події,
що в корчмі сталися ... 399
Розділ XLV, в якому остаточно вирішуються сумніви щодо
Мамбрінового шолома та сідла, а також оповідаються
не менш правдомовно ще деякі пригоди ... 408
Розділ XLVI. Про знакомиту пригоду зі стражниками
і про великий гнів доброго нашого рицаря Дон Кіхота ... 415
Розділ XLVII. Про те, яким дивним способом зачаровано
Дон Кіхота з Ламанчі, а також про інші знамениті події ... 422
Розділ XLVIII, де каноник розправляє далі про рицарські
романи, а також про інші речі, гідні його розуму ... 431
Розділ XLIX, де наводиться прерозумна розмова Санча Панси
з паном його Дон Кіхотом ... 437
Розділ L. Про мудрі сперечання, які провадив Дон Кіхот
із каноником, та про деякі інші події ... 444
Розділ LI. Що розповів козопас усім тим, що супроводили
Дон Кіхота ... 449
Розділ LII. Про сутичку Дон Кіхота з козопасом та про
незвичайну пригоду з покутниками, яку наш рицар
довів у поті чола до переможного кінця ... 454

Примітки ... 465

Літературно-художнє видання

Мігель де СЕРВАНТЕС САВЕДРА

ПРЕМУДРИЙ ГІДАЛЬГО ДОН КІХОТ З ЛАМАНЧІ

Переклад з іспанської

Роман
У двох частинах
Частина перша

Головний редактор *Н. Є. Фоміна*
Відповідальний за випуск *А. М. Гопаченко*
Художній редактор *Б. П. Бублик*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *В. М. Амелін*
Коректор *О. А. Кравець*

Підписано до друку 03.01.08. Формат 84×108$^{1}/_{32}$.
Папір офсетний. Гарнітура тип Таймс. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 25,20. Умов. фарбовідб. 26,04. Облік.-вид. арк. 28,23.
Тираж 1250 прим. Замовлення № 8-0081.

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
ДК № 502 від 21.06.2001 р.

ТОВ «Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
ДК № 683 від 21.11.2001 р.

61057, Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет магазин
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ВАТ «Харківська книжкова фабрика "Глобус"»,
61012, Харків, вул. Енгельса, 11
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 1626 від 22.12.2003 р.

торрент-толока
оцифровано
ГУРТОМ
toloka.to

Мігель де
СЕРВАНТЕС

Роман Сервантеса «Дон Кіхот» — одна з визнаних вершин світової літератури. Його головний герой, безумовно, належить до галереї так званих вічних образів, бо за глибиною художнього узагальнення виходить за межі цього твору і відображеної в ньому епохи. «Вічні образи містять у своїй художній конкретності момент загальнолюдського, корінних основ буття» і тому зрозумілі представникам різних часів та культур.

ISBN 978-966-03-4148-7